

3 1761 07287920 8

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

DE ATJÈHERS

DOOR

D^R. C. SNOUCK HURGRONJE.

UITGEGEVEN OP LAST DER REGEERING.

~~~~~  
DEEL II.  
~~~~~

BATAVIA
LANDSDRUKKERIJ

|
1894.

LEIDEN
E. J. BRILL

DS
646
.1
H96
deel 2

BEKENDMAKING.

Hoewel [de Regeering het initiatief heeft genomen om dit werk als eene wetenschappelijke bijdrage tot een vraagstuk van groot en actueel belang ter Landsdrukkerij te doen uitgeven, vindt Zij in het polemische karakter, dat het betoog hier en daar heeft aangenomen, aanleiding om te allen overvloede te verklaren dat Zij niet mag geacht worden aan den inhoud van het werk tot in elk onderdeel Hare instemming te hebben gegeven.

De Gouvernements Secretaris,

C. B. NEDERBURGH.

INHOUD VAN HET TWEEDE DEEL.

BLADZ.

Voorbericht.....	XI
Verbeteringen en aanvullingen.....	XIII—XV

HOOFDSTUK I.

WETENSCHAP.

§ 1. De beoefening der drieledige Mohammedaansche wetenschap en harer propaedeutiek in Atjèh.....	1—11
De wetenschap van den Islam 1. Eerste onderwijs (Qoerānreciet) 2. Vruchten van het Qoerān-onderwijs 3. Gang van het Qoerān-onderwijs 4. Ander elementair onderwijs 5. Onmisbaarheid van Maleische taalkennis voor verdere studie in Atjèh 6. Eischen, die men den oelama stelt 7. Verschil tusschen de onderwijsmethode op Java en die in Atjèh 8. Langzame wijziging der methode op Java 9. De Arabische spraakkunst in Atjèh 10. Bezwaren tegen de methode der Atjèhers 11. Hoofddoel der studie 12. Gezaghebbende wetboeken 13. Studie der dogmatiek 14. De mystiek 15. De meer populaire soort van mystiek 16.	
§ 2. De kettersche mystiek en hare bestrijding.....	11—20
Kettersche mystiek 17. Verbreiding der pantheistische mystiek in dezen Archipel 18. De mystiek in Atjèh in de 16 ^{de} en 17 ^{de} eeuw 19. Sjamsoeddin en Hamzah Pansoeri 20. Kettervervolging 21. Salik-wetenschap 22. Teungkoë Teureboeë 23. Habib Tbeunagan 24. Teungkoë di Koeala 25. Ahmad Qoesjāsji 26. Satariah 27. Geringe verbreiding der andere tariqah's in Atjèh 28. Legende betreffende Abdoerra'oef 29.	
§ 3. Tegenwoordige hoogte der wetenschap in Atjèh.....	20—23
De wetenschap in Atjèh voorheen en thans 30. Waarde der wetenschappelijke geschriften van Atjèhers 31. De studie is in Atjèh niet achteruitgegaan 32. Luxevakken 33.	

§ 4. De scholen en het studentenleven.....	23—33
Het studentenleven 25. Geene „priesterscholen“ 25. Kjahi's en pangoeloe's 24. Wie er studeeren 24. Voordeelen der schriftgeleerden 25. Men wordt geen geleerde in zijne eigene gampōng 25. Bekende Atjèhsche scholen 26. Woning der studenten 29. Rangkangs 30. Hulpgeleerden 30. Vormen van voordracht der leeraars 30. Sorogan en bandoengan 31. Onzindelijkheid der studenten 31. Invloed van het studieleven op de algemeene ontwikkeling 32. De teungkoe's in de schatting des volks 33.	
§ 5. Wetenschappen, die niet tot de drieledige wetenschap des Islams behooren.....	33—63
Beoordeeling der eleumèe's door de schriftgeleerden 34. De wetenschap der onkwetsbaarheid 35. De wetenschap van het ijzer 35. Behandeling met kwik 35. Voorbereiding tot de kuur 36. Godsdienstige voorschriften 36. De patroon der onkwetsbaren 37. Voorwerpen, welke bezit onkwetsbaar maakt 37. Peugawè's 37. De ranté boej 38. Peungeulieh 38. Andere keubaj-middelen 39. Onkwetsbaarmakende vlekken op de huid 39. De wetenschap der wapens 40. Zieners 41. Onzichtbare helpers der ziene- ressen 41. De tiōng als ziener 41. Geluksteekenen 42. Zenuwtrillingen en physionomie 42. De phaj-wetenschap 42. Voortekenen 43. Droom- uitlegging 44. Hadih madja 45. Pantang-voorschriften 46. Taalpan- tangs 47. Gebeden en amuletten 48. Geneeskunde 49. Buitenlandsche invloed 49. Oogontkieming 50. Pokken 50. Purgatie 51. Buikloop en cholera 51. Koorts 51. Thampōng 52. Huisapotheek 52. Urine 52. Giftige beten 53. Huiduitslag, zweren, enz. 53. Berri-berri 54. Oentōt en boerōt 55. Gewrichtsaandoeningen 55. Gonorrhoe 56. Kiespijn 56. Allerlei medicamenten 57. Behandelingswijze 57. Peundang 58. Dieet 58. De 44 kruiden 59. De „veertien wetenschappen“ 62.	
§ 6. Kunst.....	63—66
Steenhouwers 64. Bouwkunst 64. De weefkunst 65. Goud- en zilversmeden 65.	

HOOFDSTUK II.

LETTERKUNDE.

§ 1. Inleiding. Vertellingen. Vorm der geschreven litteratuur..	67—81
Geschreven en ongeschreven litteratuur 67. Auteurs en afschrijvers 68. Spreekwoorden enz. 68. Raadsels 69. Wetenschappelijke werken 69. Atjèhsch proza 69. Vertellingen 69. Hadih madja 70. Aard der Atjèhsche sprookjes en vertellingen 70. Het looze dwergheert 71. De Inlandsche	

Uilespiegel 71. Si Kabajan 72. Djaka Bodo, Si Pandie 75. Tbi Meutbeukin, Pa^s Pandé 73. Tbi Meutbeukin als ziener 75. Tbi Meutbeukin's huwelijk 75. Haba Pa^s Pandé 74. Vertelling van den bajanvorst 74. Tbi Meutbeukin verongelijkt 75. De gespleten steen 75. Atjéhsche metriek 75. Maat en syllabe 76. Dichterlijke vrijheden 77. Djanggaj en keunông 77. Wijzen, waarop men reciteert 77. Soorten van gedichten. Pantōns 78. Pantōn meukarang 78. De ratébs met hun nat^bib en kit^bahs 79. Hikajat 79. Nalam 80.

- § 2. De hikajat roehé..... 81 — 85
Beteekenis van roehé 81. Hikajat goeda 82. Hikajat leunò 82. Hikajat oereuëng djawa 82. Hikajat Pò di Amat 82. Hikajat Pò Djambòe 85.
- § 3. Epische hikajats 85—125
Malém Dagang 85. Historische grondslag van dit heldendicht 84. Zonderlinge fictie 84. Zuiver Atjéhsch karakter van het gedicht 85. Inhoud van het epos 85. Pötjoet Moehamat 92. Tijd van ontstaan 92. De auteur 92. Historische grondslag 95. Inhoud van het epos 95. Hikajat Prang Kòmpeuni 106. De dichter 106. Wijze van ontstaan van een Atjéhsch epos 106. Bestemming van het gedicht 108. Karakter van het gedicht 108. Inhoud 109. Hikajat Radja T^boelójman 122.
- § 4. Oorspronkelijke vlagschriften..... 125—126
Lessen van Tenngkoe Tirò 125. De vermaning der stilzittenden 125. Hikajat rantó 124.
- § 5. Romantische werken..... 126—160
Karakter der Atjéhsche romans 126. Samenhang der Atjéhsche romans met de Maleische 127. Hun Indische oorsprong 127. Namen uit de Perzische litteratuur 127. De inhoud der romans wordt als reeel beschouwd 129. De bijzonderheden worden in Atjèh gelocaliseerd 129. Atjéhsche methode van rangschikking der hikajats 150. Hikajat Malém Diwa 150. Hikajat Ê^benkanda Ali 155. Hikajat Noen Parit^bi 158. Hikajat Banta Beurant^bah 158. Hikajat Malém Diwanda^s 142. Hikajat gadjah toedjòh oelèe 144. Hikajat Goemba^s menih 145. Hikajat Tjam Nadiman 146. Hikajat Banta Ahmat 147. Hikajat Poetròe Barèn 148. Hikajat Banta Ali 149. Hikajat Indra Bang^bawan 151. Hikajat Tjah Koebat 155. Hikajat Indrapatra 154. Hikajat Diwa T^bang^barèh 155. Hikajat Tjintaboehan 156. Hikajat Dioe Plinggam 156. Hikajat Kama-ròdaman 157. Hikajat Mendeuha^s 158. Eenige namen van romans 159.
- § 6. Dierenfabelen..... 160—168
Oorsprong der Atjéhsche dierenfabelen 160. Hikajat Plandō^s kantjé 161. Hikajat Nat^broean adé of Kit^bah hiweucu 166.

- § 7. Godsdienstige werken..... 168—174
a. Legenden over den vóór-Mohammedaanschen tijd. Oorsprong van de godsdienstige legenden der Atjehers 168. Hikajat at'aj padé 169. Gebruik van sommige Atjehers bij de rijstcultuur 170. De regenboog 170. Hikajat mat'ba djenét dōnja 170. Hikajat Nabi Oet'ōh 171. Hikajat Pra'oeun 172. Hikajat Radja Djōmdjōmah 175. Hikajat Tamlikha 175.
- § 8. Godsdienstige werken..... 174—187
b. Legenden over den Mohammedaanschen tijd. Hikajat noeboeët 174. Hikajat Radja Bada 175. Hikajat prang Radja Khiba 176. Hikajat T'eu-ma'oeun 176. Hikajat Nabi meutjoekō 178. Hikajat mè'sreueët 178. Hikajat Printaib T'alam 178. Hikajat Pendeue'ng 179. Hikajat T'ōjdina Oet'bén 180. Hikajat Moehamat Napiah 180. Hikajat Tamim Ant'ba 181. Hikajat Aboe T'amaib 182. Hikajat T'ōjdina Amdah 185. Ratéb inōng 185. Hikajat Ōtenbahōj rōlam 184. Hikajat Édeurih Khōlani 184. Hikajat Hajaké toedjōh 184. Hikajat Dari 185. Kit'ah Abdōlah Hadat 185. T'boerat Kriman 185.
- § 9. Godsdienstige werken..... 187—193
c. Stichtelijke leer- en leesboeken. Toedjōh kit'ah 188. Tambihōj int'ban 188. Tambib toedjōh 189. Tambihōj rapilin 189. Mēnhadjōj abidin 190. Habib Hadat 190. Hikajat Meunadjat 191. T'hiphenēt doea plōh (proza) 191. Nalam t'hiphenēt doea plōh 191. Tweede Nalam t'hiphenēt doea plōh 192. Beukeumeunan (proza) 192. Abda'oe (nalam) 192. Akeubarō karim 195. Nalam djawōe 195. Hikajat bat'ba djawōe 195.

HOOFDSTUK III.

SPELEN EN VERMAKEN.

- § 1. Allerlei spelen van jong en oud..... 194—215
 Kinderspeelgoed 194. Tollen 194. Vliegers 195. Werpstel met klap-perdoppen 195. De winst 195. Bikkelen 195. Huishondstertje, weefstertje, enz. 195. Poppen 196. Soldaatje 196. Oorlogje 196. Een ring verstoppen 196. Een balspel 197. Football en meulagi 197. Verstoppertje en krijgertje 197. Een raadspel 198. Haantje in het schip 198. Kindertjes stelen 199. Spelen met kēmirinoten 199. Panta 199. Hihkebaan 200. Vechtspele 202. De belemmerde doortocht 205. Rijstblokspel 204. Knibbelspel 204. Tjatō 204. Patjih 205. Tjgertje 208. Spelen worden veel door volkeren van elkaar overge-

- nomen 210. Ni Towong op Java 211. Suggestiespelen 212. Vermoming 213.
- § 2. **Hasardspelen** 215—220
- Gooispel der grassnijders 213. Kruis- of muntspelen 213. Drie bankspelen 214. Kaartspelen 214. De Islam en het hasardspel 215. Dobbelbelasting 215. Dierengevechten 215. Verpleging der vechtdieren 215. Glanggangs 216. Contracten der eigenaars van de dieren 216. Inzet 217. Laatste voorbereiding 217. Hjoeara 217. Het loslaten 218. Dierengevechten van hoogere en lagere orde 219.
- § 5. **Ratébs**..... 220—265
- Karakter der Atjéhsche ratébs 220. De ratéb Sammān in dezen archipel 220. Moehammad Sammān en Ahmad Qoesjāsī 221. Luidruchtigheid van den ratéb Sammān 221. Nasīb 222. Hikajat Sammān 225. De ratéb T^haman in Atjèh 225. Vrouwenratéb 224. Staaltjes uit den ratéb T^haman 224. Ratéb m^hent^ha 225. De ratéb t^hadati 226. Opleiding der jongens 226. Oorsprong van den naam t^hadati 226. De t^hadati-poëzie 227. De t^hadati's en de paederastie 227. Het t^hadatispel een wedstrijd 227. Inrichting van het spel 228. De zittende ratéb 229. Taak van den radat 229. Lagée's van den zittenden ratéb 229. Nat^hib van dezen ratéb 230. Kit^hah tot besluit van den nat^hib 231. Voorbeeld van nat^hib met daarbij behoorende kit^hah 231. Begroeting 231. Kit^hah 231. Wederbegroeting 232. Kit^hah 232. Nat^hib in den vorm eener wetenschappelijke vraag 233. Nat^hib ter beantwoording der vraag 234. De tweede zittende ratéb 235. De staande ratéb 235. Het optreden der t^hadati's 235. Begroeting 235. Kleeding van den t^hadati 235. Inleiding van den t^hadati 236. Voortgezet reciet 237. De kit^hah van den t^hadati 237. Staaltjes eener gesprek-kit^hah 238. Tweede kit^hah zonder dialoog 249. Verdeeling der rollen 250. Korte inhoudsopgaaf van enkele kit^hahs 251. Het einde van den wedstrijd 252. Tijdelijk verval der t^hadati-spelen 252. De t^hadati-spelen en de zedelijkheid 255. De t^hadati-spelen en de Javaansche wajang 255. Beslissing van den wedkamp der t^hadati's 255. De ratéb poelét 254. Inrichting van dit spel 254. Taak der radats 255. Nat^hib en kit^hah 255. Inleiding van den ratéb poelét 255. Het rapa^{si}-spel 256. Ahmad Rifā^{si} 256. Wonderen van sommige darwiesj-orde 256. Ontaarding dier wonderen in goochelarij 257. Zelfverwondingsspelen 258. Het meudabōih 259. Het rapa^{si}-spel in Atjèh 260. De ratéb 260. Allerlei reciet der spelers 265. Het spelen met wapens 264. De gloeiende ketens 265.

§ 4. Beoefening der muziek.....	265—274
Kindermuziek 265. De bang ^{hi} 266. De t ^h oel ^é ng 266. T ^h oel ^é ng-orkest 266. Geloftevervulling met muziek 267. Het geundrang-orkest 268. Hareubab-orkest 268. Meunari met reciet van pant ^õ ns 269. Vorm der gedichten 270. Staaltjes der bij de hareubab gezongen pant ^õ ns 270. De wijzen 271. Violorkest 273.	
§ 5. Optochten en volksfeesten.....	274—275
Alangan-optochten 274. De muziek 274. De djeunadah 275. Piat ^h ans 275. Vuurwerk en illuminatie 275.	
§ 6. Hikajats.....	276
De vrouwen en de litteratuur 276.	
Aanteekeningen.....	276—294
Gedichten uit het t ^h adati-spel (nat ^h ib met kit ^h ah's 276—279; teksten, voorgedragen door de t ^h adati's en hunne dal ^é ms in den rat ^é h d ^õ ng 279—290).....	276—290
Gedichten uit het rapa ^h i-spel.....	290—292
Pant ^õ ns, die men met begeleiding van het hareubab-orkest reciteert....	292—294

HOOFDSTUK IV.

GODSDIENST.

§ 1. Inleiding.....	295—308
Misvatting der beteekenis van den Islam voor zijne Indonesische belijders 295. Meten zonder maatstaf 296. De theoretische en de practische leer van den Islam 297. De practijk kent andere hoofdzaken dan de theorie 299. Heerschappij der adat in H ^h adhramaut 302. De leer der practijk is plaatselijk verschillend 304. Gemakkelijkheid der bekeering 305. Ritueel en familierecht 305. Aantrekkelijkheid van den Islam voor onbeschaafde volken 305. Trouwe naleving der wet overal uit- zondering 307. De Islam en de ethnologische kenmerken zijner belij- ders 307. De gezindheid van een volk als maatstaf voor zijne belijdenis des Islams 308.	
§ 2. Geloofsleer, populair geloof, heiligenvereering, eeden....	308—334
Kennis der orthodoxe geloofsleer 308. Ketterische mystiek 309. Orthodoxe t ^h ariqah's 309. Populair geloof 310. Bijgeloovige practijken 310. Regenmakerij 311. De kat baden 311. Optocht met klapperdoppen- muziek 311. Eump ^é e Loeloe 312. Eump ^é e Bli ^é ng 313. Regen-kandoeri 313. Gebruiken bij eclipsen 313. Jaarlijksch feest op Poel ^õ Rab ^õ 314.	

Dja Karieng 315. Algemeenheid van dergelijke gebruiken 315. De officieele leer ten aanzien dier gebruiken 315. Heiligenvereering in den Islam 317. Het katholieke instinct des Islams 319. Karakter der Moslimsche hagiographie 320. Algemeen karakter der heiligen in Atjeh 321. Zorg voor de graven der heiligen 322. Wijze van vereering 322. De voornaamste heiligen van Atjeh 324. Eenige mindere heiligen 328. Eerbied voor vorstengraven 329. Graven van boerongs 330. Jongere heiligen 330. Kramat-geloovigheid der Atjehers 331. Heilige dieren 331. Populaire eeden 333.

- § 3. De overige vier „zuilen van den Islam“..... 334—346
 De ritueele godsdienstoefening 334. Nalatigheid der Atjehers in deze 335. Die nalatigheid niet specifiek-Indonesisch 335. Onjuiste conclusies, waartoe die nalatigheid aanleiding geeft 336. Groote ijver voor den hadj 336. Oorzaken der lauwheid ten aanzien van sěmbahjangs 337. De hadj 339. Het aanzien der hadji's in Atjeh 340. De zakāt 341. De vasten 342. Leuhě's en bangbats 345. De „zuilen“ der leer en die der werkelijkheid 345.
- § 4. Het familierecht..... 346—352
 Goddelijk en menschelijk recht bij de Moslims 346. Het verschil in de practijk erkend 347. In theorie gelochend 348. Het familierecht op de grens tusschen beiden 348. Atjehsch familierecht in wezen Moslimsch 349. Paederastie 350. Prostitutie 351.
- § 5. Wetten betreffende handel en verkeer..... 352—355
 Onuitvoerbaarheid van de Moslimsche wetten omtrent handel en verkeer 355. Rentebeding en hasard 354. Waqf en schenking 354.
- § 6. Staatsbestuur en rechtspraak..... 355—373
 De Moslimsche staat der theorie 355. De rechtspraak 356. Contrast van leer en werkelijkheid 357. Verwereldlijking der gemeente 358. Houding der vromen tegenover de secularisatie 358. Het compromis 359. Het gezag des zwaards gewettigd 360. Het Turksche chalifaat 361. De overige rijken 361. De afgelegen rijkjes 362. Toegevendheid der leer op staatsrechterlijk gebied 363. Populaire begrippen omtrent de vereischen van den vorst 363. Feitelijke scheiding van wereldlijke en geestelijke macht 365. Onderling wantrouwen 366. Moreele waarde der godsdienstig-politieke partij 366. Staatsbestuur en rechtspraak in Atjeh 367. De keuze der vorsten 367. De soeltans zijn „potentaten“ 368. Het ontbreken der feitelijke macht 369. Vrouwenregeering 370. Kinderregeering 371. Karakter der Atjehsche instellingen 372. De heilige oorlog 372. De Islam der Atjehers in het algemeen beschouwd 373.

§ 7. De toekomst van den Islam.....	373—389
De naaste toekomst van den Islam 373. Vrije ontwikkeling van den Islam 374. Opheffing der discipline 375. Godsdienstvrijheid 376. Achteruitgang der practijk van den Islam 377. De Islam en het Jodendom 378. Beteekenis van den Qoerān voor de Mohammedanen van voorheen en thans 379. Oppositie tegen de jongste ontwikkeling 381. Een staaltje dier oppositie 381. Handhaving der leer van den heiligen oorlog 384. Die leer, eertijds de kracht, thans de zwakheid van den Islam 384. Irenisch streven maakt verdacht 386. Officieele uitspraken 387.	
Index.....	391—438

VOORBERICHT.

In dit tweede deel wordt den lezer aangeboden hetgeen hem in de Voorrede van Deel I was beloofd. De afbeeldingen, die tot illustratie van het geheele werk moeten dienen, zullen door omstandigheden, onafhankelijk van den wil des schrijvers, eerst later gereed komen; het zou dus voorbarig en nutteloos zijn, die hier reeds in te leiden en toe te lichten.

Daar de uitvoerige inhoudsopgave het zoeken naar bepaalde onderwerpen gemakkelijk genoeg maakt, scheen het opnemen van dergelijke verwijzingen in den Index overbodig. Men vindt daarin dus slechts de voornaamste eigennamen en Inlandsche woorden.

BATAVIA, Juni 1894.

C. SNOUCK HURGRONJE.

VERBETERINGEN EN AANVULLINGEN.

DEEL I.

- Bladz. 13 regel 1 v. b.: *al onwaar* lees: *als onwaar*.
- 14, noot: *zoals door Mr. Der Kinderen*, lees: *zoals de door Mr. Der Kinderen*.
 - 15, regel 16: *maatschapij*, lees: *maatschappij*.
 - 49, » 21: *zou bij*, lees: *zou hij*.
 - 52, noot (*): *De broeder*, lees: *De neef*.
 - 53, regel 10: *lessen*, lees: *lesschen*.
 - 65, » 15: *Behalve dat vele de*, lees: *Behalve dat vele der*.
 - 69, » 5 v. o.: *dan blijkt*, lees: *dan blijft*.
 - 76, » 3 v. o.: *zelf niet*, lees: *zelfs niet*.
 - 91, noot: *Aneu^s Glè*, lees: *Aneu^s Glè*.
 - 103, regel 10: *Uit de latere*, lees: *In de latere*.
 - 109, » 2 v. o.: *eigelijk*, lees: *eigenlijk*.
 - 154, » 11: *beschermmelingen*, lees: *beschermelingen*.
 - 182, » 5 v. o.: *Omtbreekt*, lees: *Ontbreekt*.
 - 221, » 16: *kannonen*, lees: *kanonnen*.
 - 222, » 20: *open*, lees: *op en*.
 - 237, » 13: *zijner voorouders*, lees: *zijnzen voorouders*.
 - 303, » 5 v. o.: *duidde*, lees: *duide*.
 - 379, » 5, 380, regel 11 en 23: *takeulit*. Hoewel deze uitspraak in Atjèh niet ongebruikelijk is, luidt de meer gewone: *teukeulit*.
 - 453, noot (*): *ramboeloef*, lees: *rambaloej*.
 - 488, regel 2: *dōj^s*, lees: *djō^s*.
 - 504. Aan de benamingen voor *vader* kan nog *eumbah (mbah)*, aan die voor *moeder nang* toegevoegd worden. Vooral in de litteratuur is de combinatie *nang mbah* ter aanduiding van 'de ouders' zeer gewoon. Elk dezer woorden afzonderlijk wordt zelden gebruikt en alleen, waar men zonder eerbied spreekt.
-

DEEL II.

Bladz. 33, § 5. Na het afdrukken van dit werk geraakte ik in het bezit van eene zeer belangrijke bron voor de kennis der in deze paragraaf bedoelde wetenschappen, inzonderheid der berekening van goede tijden, van goede voortteekens en wat dies meer zij, tevens der Inlandsche geneeskunde en der Mohammedaansche tijdrekening, gelijk men die in Atjeh beoefent. Het boek draagt den titel *تاج الملك المرصع بانواع الدرر والجواهر المنظومات* („Rijkskroon, ingezet met allerlei geordende parelen en edelgesteenten“), begint op het titelblad met een Maleisch gedicht in Atjêhsche dichtmaat en deelt daarna in proza mede, dat dit werk althans gedeeltelijk geschreven werd door den beroemden Atjêhschen geleerde Sjaich Abbās; deze nu is niemand anders dan de nog levende oelama Teungkoë Koetakarang (zie Deel I, 189 vv. Deel II, bladz. 125—24, en verder den index). Onder dezen meer bekenden naam komt hij dan ook op bladz. 28 voor, waar het heet, dat het op die bladzijde eindigende werkje door hem 9 Radjab 1266 (= Juni 1850) werd voltooid.

Hij zegt, deze bloemlezing uit allerlei nuttige wetenschappen op verzoek van den Soeltan Mançoer (Manthō tjah = Ibrahim, 1858—70) samengesteld te hebben. Het is geschreven in Maleisch, dat hier en daar zijn Atjêhschen oorsprong ondubbelzinnig verraadt. Mijn exemplaar is gedrukt te Cairo in Çafar 1509 (September 1891) en te Mekka in den handel gebracht; het bevat in 141 bladzijden druks weliswaar weinig of niets, dat niet aan andere Maleische of Arabische werken van denzelfden aard is ontleend, maar het is niettemin der kennismeming zeer waard voor alwie weten wil, welke methoden van chronologische en astrologische berekening, welke medische recepten en geneeskrachtige formules in Atjeh de meeste populariteit genieten.

Intusschen behoort de gebruiker van dit boek steeds te bedenken, dat de schrijver een *oelama* is, zoodat de eigenlijke Atjêhsche folklore in zijn boek weinig of geen plaats kon vinden, en de door den Islam verboden, zij het ook in Atjeh wel beoefende *eleumêe's* uit den aard der zaak buitengesloten werden; verder dat die *oelama* niet vrij is van zonderlingheden, ten gevolge waarvan dikwerf zaken door hem zijn opgenomen, die menigeen zijner collega's aanstoot zouden geven.

Bladz. 48, regel 11: *Dja^εpa*, lees: *Dja^εpa*.

• 61, • • 2: *katjang bengkok*, lees: *katjang bēngok*.

• 62, • 10: *Extractum accaciae*, lees: *Extractum acaciae*.

• 71, • 6 en 7 v. o.: *kantji*, lees: *kantjé*.

Bladz. 75 vv. Met de verhalen omtrent Tbi Gatbien-meutbeukin of Pa^s Paude zijn ook de Maleische van Pak Bělalang en Lěbai Malang te vergelijken, uitgegeven door A. F. Von de Wall in de „Boenga rampai”, 4e Stuk, (Batavia, 1894), bladz. 3—15 en 16—17.

- 75, regel 13: *Si Pandië*, lees: *Si Pandië* of *Si Boejojëny bingjoëny*.
- 96, noot (¹) *onttrooning*, lees: *onttroning*.
- 161, regel 1 en vervolgens moet voor *kantji* steeds *kantjé* gelezen worden.
- 161 en 164. Van het geding tusschen den arme en den rijke, dat in *bhaih* 10 verhaald wordt, vindt men eene merkwaardige lezing in N°. XL der door Dr. Adriani uitgegeven „Sangireesche teksten” (Bijdr. Kon. Instituut T., L. en Vk., Jaargang 1894, bladz. 165—168), waar de profeet Moehammad als onrechtvaardig eischer tegen eene arme vrouw optreedt. Op eene Maleische lezing, voorkomende in H. C. Klinkert's „Bloemlezing uit de Maleische geschriften” (Leiden 1890), bladz. 155 vv. vestigt Dr. Brandes mijne aandacht.
- 171, noot (²): *is uit den naam van den berg Oehoed ontstaan*, lees: *is uit den naam van den berg Oehoed of uit dien van Moehammads bestrijder Aboe Lahab ontstaan*.
- 173, regel 3 vv. Van de geschiedenis van Koning Schedel bestaan ook Perzische en Georgische lezingen; zie Orient. Bibliographie VI, 2119; VII, 1571.
- 180, noot (³): *Qao on-e-ilam*, lees: *Qanoon-e-islam*.
- 180, „ (⁴): *Qanoon-e-slam*, lees: *Qanoon-e-islam*.
- 184, regel 13: *Oteubahōj*, lees: *Ōteubahoj*.
- 185, in marg.: *Hadad*, lees: *Hadat*.
- 192, regel 5 v. o.: *⁴Aq̄dat*, lees: *⁴Aq̄dat*.
- 223, in marg.: *Hikajāt*, lees: *Hikajat*.
- 337, regel 10, *communucatie*, lees: *communicatie*.

HOOFDSTUK I.

WETENSCHAP.

§ 1. DE BEOEFENING DER DRIELEDIGE MOHAMMEDAANSCHÉ WETENSCHAP EN HARER PROPAEDEUTIEK IN ATJÈH.

In Atjèh, gelijk overal waar de Islam heerscht, is eigenlijk maar De weten-
schap van
den Islam. ééne wetenschap (Atj. *èleumèè*, uit het Arab. *ilmoe*), namelijk die van hetgeen de mensch, overeenkomstig Allahs, door zijnen laatsten gezant Moehammad geopenbaarden wil, te gelooven en te doen heeft. Beoogt deze wetenschap het hooge, in eminenten zin practische doel, den mensch tot een Gode welgevallig leven in staat te stellen en hem de eeuwige zaligheid te openen, alle andere menschelijk weten wordt als van lagere orde beschouwd, als dienende om wereldsche, geoorloofde of ongeoorloofde doeleinden te bereiken.

Die ééne wetenschap was ten tijde van Moehammad en kort daarna zeer eenvoudig en licht te overzien; de historische ontwikkeling van den Islam bracht al spoedig splitsing en vermeerdering aan; de cyclus der Mohammedaansche wetenschappen kreeg een eerbiedwaardigen omvang, en de geleerden moesten goed- of kwaadschiks elk zijne krachten bij enkele vakken concentreren.

Om cenig inzicht in de encyclopaedie der Mohammedaansche wetenschappen te verkrijgen, moet men hare wordingsgeschiedenis in hoofdtrekken kennen. Deze is door mij geschetst als inleiding tot de

bespreking van het wetenschappelijke leven in het tegenwoordige Mekka (¹), en behoeft hier dus niet nogmaals verhaald te worden. Genoeg zij het, van de in onzen tijd nog beoefende vakken van Moslimsche wetenschap die op te noemen, waarvan men in Atjèh eenig werk maakt.

Eerste onder-
wijs (Qoe-
rānreciet).

Het begin der wetenschap is voor elk Mohammedaan, die behoorlijk wordt opgevoed, het reciteeren van den Qoerān (Atj. *beuēt Koeroe^{an}*), waarbij het niet zoozeer op het verstaan van den inhoud des Boeks als wel op het zonder fout opzingen van zijne Arabische klanken aankomt. Bij dit elementaire onderwijs worden alleen gehoor, geheugen en spraakorganen geoefend: de regelen voor het reciet, die in de boekjes over de *tadjwīd*-wetenschap uiteengezet en door Qoerānleeraars aan hunne leerlingen mondeling ingeprent worden, zijn tot in zeer fijne détails uitgewerkt.

Vruchten
van het Qoe-
rān onder-
wijs.

Hetgeen de leerling na afloop van zijnen Qoerāncursus verworven heeft, is de vaardigheid om de voor zijne dagelijksche godsdienst-oefeningen noodige Qoerānstukken goed te reciteeren en om eventueel nu en dan bij wijze van vrijwillige vrome bezigheid stukken van het heilige Boek volgens de strenge regelen der kunst op te dreunen. Verder maakt de niet-Arabier door dit onderwijs intiem kennis met een klankstelsel, dat hem vreemd en moeilijk is, en doet dus in het voorbijgaan eenig begrip van klankleer op.

De leeskunst van hen, die de Qoerānschool afgeloopen hebben, bepaalt zich, voor zoover zij niet spoedig geheel wordt vergeten, tot *gevoicaliseerde* teksten; zonder nadere oefening stelt zij hen niet in staat, met Arabisch karakter geschreven Maleisch of zelfs Atjèsch te lezen.

Zeer talrijk zijn dan ook, zelfs in de voornamere standen, lieden, die weinig of niet lezen kunnen, en de schrijfkunst is nog minder verbreid. Ik hoorde meermalen Atjèhers betoogen, dat het in hunne omstandigheden veeleer een last dan een genot was, te kunnen

(¹) *Mekka*, Deel II, bladz. 200—214.

schrijven. Immers, zeiden zij, hebben wij zelden behoefte aan geschreven documenten, maar pleegt iedereen voor het schrijven zijner brieven enz. zijne toevlucht tot eenen kundigen gampōnggenoot te nemen, en wel verre van dezen voor zijne moeite te beloonen, zelfs voor de verstrekking der noodige schrijfbehoeften een beroep te doen op zijne welwillendheid.

Welke plaats dat elementaire Qoerānonderwijs in de opvoeding der Atjèhers inneemt, is ons reeds ⁽¹⁾ gebleken. Daar de Atjèhsche spraakorganen evenals de Javaansche bijzonder veel moeite hebben om de Arabische klanken te produceeren, vindt men ook bij de echt-Atjèhsche leeraars, die niet onder strenge leiding van eenen vreemdeling zich in het reciet geoeffend hebben, vaste afwijkingen van de Arabische phonetiek. Dat zij de *‘ain* nasaal uitspreken, hebben zij met andere Indonesiërs gemeen, maar eigenaardig Atjèhsch is hijv. de uitspraak van een geaccentueerde *oe* of *aoe* als *èè* ⁽²⁾. In de laatste jaren verdwijnen hier, gelijk op Java, die nationale eigenaardigheden en fouten met grooter snelheid dan te voren, daar vele van de voornamere leeraars te Mekka zijn gevormd; de kleinere leeren van dezulken of van de Egyptische Qoerānzangers van beroep, die nu en dan eene kunstreis door Atjèh komen doen om met de noodige dollars huiswaarts te keeren.

Nadat de leerling met behulp van een houten schrijfplankje (*lòh*) zich in het Arabische letterschrift heeft geoeffend, krijgt hij het laatste der dertig deelen (Atj. *djoeih*) van den Qoerān, afzonderlijk geschreven of gedrukt, in handen en reciteert dit onder leiding van den meester (*oereuēng poemoebuēt* of *goerèè*). Dat deel heet naar zijn aanvangswoord *djoeih ama* (عَمَّ) en het voorlaatste deel heet naar de eerste twee lettergrepen van zijn aanvangswoord (تَبَارَكَتْ) *djoeih taba*. De *djoeih taba* volgt in den leercursus op de *djoeih ama*, en eerst nadat de leerling die beide tot tevredenheid des leeraars heeft gespeld (*hidja*)

Gang van
het Qoerān-
onderwijs.

(1) Deel I, blad. 456 vv.

(2) Bijv. *kèèla* = كَوْلَا, *kèèlochoe* = كَوْلُوا enz.

en opgedreund, begint hij den geheelen *Qoerān*, van de *fātihah*, het Mohammedaansche Onzevader ⁽¹⁾, af tot het einde der 114de Soerah uit te reciteeren.

Ander elementair onderwijs.

Zij, die zich verder met een minimum van studie willen vergenoegen, dat zijn bijna alle meisjes en de meeste jongens, leeren nu het allernoodigste van de geloofsleer uit een kleinen catechismus, zooals wij er bij de bespreking der litteratuur (N°s. LXXXV tot XCI) in Atjèsch dicht en ondicht zullen leeren kennen, en zij oefenen zich met of zonder geschreven handleiding, onder toezicht van ouders of schoolmeesters, in de verrichting der aan alle Mohammedanen vijfmaal daags voorgeschreven ritueele godsdienstoefening (Atj. *t'eumajang*).

Zeer velen leeren deze onmisbare zaken alleen door navolging van hetgeen zij anderen hooren en zien doen; zij, die geschreven hulpmiddelen erbij gebruiken, stellen zich vaak niet met de Atjèsche werkjes tevreden, maar lezen onder de noodige leiding Maleische leerboekjes als de *Masālah* en *Bidajah* genoemde, waarin de allereerste beginselen der geloofsleer en der ritueele verplichtingen van den Moslim eenvoudig behandeld worden. De leeraar of leerares moet dan echter alles in het Atjèsch verduidelijken, want kennis van het Maleisch is in Atjèh betrekkelijk zeldzaam: een werkje als de berijmde handleiding voor het Maleisch (zie N^o. XCII der Atjèsche werken in het volgende hoofdstuk) dient daarbij om het onthouden van de allereerst vereischte woorden gemakkelijk te maken.

Onmisbaarheid van Maleische taalkennis voor verdere studie in Atjèh.

De rol, die het Maleisch in Atjèh bij de beoefening der geloofsleer en der wet van den Islam speelt, is nagenoeg dezelfde, als die van het Javaansch in de Soendalanden. De Atjèher, die iets meer dan de eerste elementen van dogmatiek en wet wil leeren, kan niet buiten het Maleisch; zelfs de weinige populaire handleidingen in zijne eigene taal wemelen van Maleische woorden, en getrouwe bewerkingen van gezaghebbende Arabische werken, die in het Maleisch vrij talrijk zijn, ontbreken in het Atjèsch geheel.

⁽¹⁾ Naar de beginlettergrepen (الحمد) van dat eerste hoofdstuk heet het eerste dertigste deel des *Qoerāns* bij de Atjèhers *aleuham*.

Zij, die zonder eigenlijk te studeeren, toch gaarne, zooveel tijd en omstandigheden het toelaten, hunne godsdienstige kennis vermeerderen, moeten dus gaandeweg al lezende Maleisch leeren, om het zoover te brengen, dat zij een eenvoudigen »kitab'' verstaan. Een Maleische *kitab* is een naar Arabische bronnen bewerkt of uit dezulke gecompileerd werk, waarvan gemeenlijk slechts de inleiding, het slot, en eenige overgangszinnen het eigen werk des »auteurs'' zijn, die overigens alleen vertaalwerk levert.

Maleische kitabs van dien aard zijn er in overvloed; een daarvan, dat juist omstreeks de bloeiperiode van Atjèh, vóór het midden der 17de eeuw door een niet-Atjèhsch geleerde van Arabische afkomst uit Goedjrat, in Atjèh geschreven werd, de *Ġivāt al-moestaqīm*, is nog steeds in trek, hoewel ook jongere Maleische boeken over de wet het meer en meer gaan verdringen.

Er zijn niet weinige Atjèhers, die eigenlijk regelmatig behoorden te studeeren, maar die zich met de gezette lectuur van enkele zoodanige Maleische kitabs tevreden stellen, daar hun die genoeg oplevert voor de vervulling van hun ambt als *teungkoë meumat'ah* ⁽¹⁾ bijv., of zelfs als *kali* ⁽²⁾. Maar, mag men dezulken, waar van de schatting hunner religieus-wetenschappelijke waarde sprake is, gaarne *leubè* of *malèm* ⁽³⁾ noemen, en zelfs in tijden of plaatsen van geleerdenschaarsheid een enkele hunner met het praedicaat *alèm* eeren, men noemt hen nooit *oelama*, daar men hiermede den *doctor* aanduidt, die in staat is, met zeker gezag anderen omtrent wet en geloofsleer in te lichten.

Om eenige aanspraak op den naam van geleerdheid te kunnen maken, moet men minstens enkele gezaghebbende Arabische werken over dogmatiek en wet onder bevoegde leiding bestudeerd hebben. Ter bereiking van dit doel bewandelen nu de Atjèhers een anderen weg, dan die van oudsher door Javanen en Soendaneezen gevolgd wordt, eenen weg, die zeker rationceler schijnt, maar aan den anderen

(1) Zie Deel I, bladz. 73—79.

(2) Deel I, bladz. 98—106.

(3) Deel I, bladz. 74.

Eischen, die
men den
oelama stelt.

kant door zijne moeilijkheid de meesten den moed doet verliezen, voordat zij hem half hebben afgelegd.

Verskil tus-
schen de
onderwijs-
methode op
Java en die
in Atjèh.

Op Java namelijk laat men de in theorie voorzeker onmisbare voorbereidende vakken aanvankelijk en dikwijls zelfs tot het einde toe onbeoefend, en leidt den leerling, die de lectuur van enkele elementaire leerboekjes achter den rug heeft, dadelijk in de grootere Arabische teksten in.

De student leest die, zin voor zin, onder leiding van zijnen leeraar, die mogelijk evenmin studie van de Arabische spraakleer heeft gemaakt als hij, en dus, wanneer hij bij de vocalisatie der Arabische medeklinkers geene grove fouten maakt, dit alleen aan zijn geheugen heeft te danken. Op de lezing van elken zin laat de docent de vertaling in het Javaansch volgen; dit Javaansch is uit den aard der zaak zeer verschillend van de taal des dagelijkschen levens, daar het den Arabischen tekst op den voet volgt, de technische termen meerendeels onvertaald laat en over geleerde onderwerpen handelt. Alleen de gelijksoortigheid dier onderwerpen onderling en de eentonigheid van den stijl der wetgeleerden komen den leerling te hulp bij zijn memoriseeren van teksten (*lapal*) ⁽¹⁾ en vertalingen (*ma^rna of logat*) ⁽¹⁾; de leeraar laat bovendien op de woordelijke vertaling nog eene ophelderende paraphrase (*moerad*) ⁽¹⁾ volgen, die de bedoeling des auteurs verstaanbaar wil maken.

Hoe vreemd het ook klinken moge, op den langen duur brengen de vlijtige studenten het met deze zonderlinge methode zoo ver, dat zij eenvoudige teksten, die hun voor het eerst onder de oogen komen, uit het Arabisch in het Javaansch kunnen vertalen. Natuurlijk staan zij aan grove fouten bloot, en is zelfs hunne vocalisatie der Arabische woorden zelden geheel in den haak; veel hangt daarbij af van den ouderdom hunner grammatische traditie: was hun leeraar of de leeraar huns leeraars bijv. nog een grammatisch gevormd man, zoo zullen zij den tekst zuiverder overleveren dan wanneer die reeds lang slechts van memorie in memorie overging.

(1) Arab. مراد - لغة - معنى - لفظ

Het geduld der Javaansche studenten raakt bij deze methode vooral daarom niet uitgeput, wijl zij na elke les gevoelen, het bedrag hunner kennis te hebben vermeerderd. Aangenaam is hun het bewustzijn, den gezaghebbenden tekst (*lapal*) in originali behoorlijk te hebben gelezen, hetwelk zij zouden missen, indien zij, gelijk de groote massa, zich tot de lectuur van Javaansche bewerkingen bepaalden. De daarop gevolgde letterlijke vertaling (*logat* of *ma^sna*) nam elken twijfel aan den zin der Arabische woorden weg, en de explicatie (*moerad*) maakte den inhoud voor hen verteerbaar en vatbaar voor toepassing.

De andere leerwijze, die in de laatste 50—40 jaren onder Mekkaansche en Hadhramitische invloeden op Java allengs de overhand krijgt, is wel meer logisch, maar zij vereischt veel grooter volharding en geduld. Eenige jaren toch zijn noodig om den Indonesiër zooveel van de Arabische spraakkunst te leeren, dat hij *beginnen* kan met eenig oordeel des onderscheids een eenvoudigen wetgeleerden tekst te lezen. Die voorbereiding kost hem niet weinig hoofdbrekens, waarvan de resultaten eerst veel later genoten kunnen worden.

Langzame
wijziging der
methode op
Java.

De Soendaneezen volgen dezelfde methode als de Javanen, maar voor hen komt de moeilijkheid erbij, dat ook de taal der vertaling (Javaansch) hun eene vreemde is, die zij gaandeweg moeten aanleeren, en dat slechts de explicatie (*moerad*) hun in hunne moedertaal gegeven wordt.

In Atjèh schijnt de methode, die men op Java nog de nieuwerwetsche kan noemen, van oudsher gangbaar te zijn geweest. Alleen degenen, die niet eigenlijk studeeren, doen het met de elementaire Maleische boeken, gelijk Soendaneezen in dezelfde omstandigheden veelal Javaansche, ofschoon ook wel Soendasche bezigen. Maar de Atjèhsche *student* begint met eenen berg van grammatische stof te doorworstelen.

Eerst de flexieleer, *t^harak* of *tcut^heurèh* (Arab. *garf* of *taqrīf*), waarvoor men handleidingen gebruikt, die hoofdzakelijk uit paradigmën bestaan, meest de zoogenaamde *Midan* (Arab. *Mizān*); vervolgens een

De Arabische
spraakkunst
in Atjèh.

aantal, meest in de hier aangegeven volgorde bestudeerde, algemeen bekende werken over Arabische spraakkunst (*naḥoe*), waarvan het genoeg zal zijn, de Atjèhsche benamingen in den tekst, de Arabische in de noot aan te geven: ⁽¹⁾ *Awamè, Djeuroemiah, Matamimah, Pawakèh, Alpiah, Êbeunoe Aké.*

Bezwaren
tegen de
methode der
Atjèhers.

Bedenkt men hierbij, dat de Atjèhers dezelfde moeilijkheid als de Soendaneezen te overwinnen hebben, daar ook hun de teksten in eene hun vreemde (de Maleïsche) taal vertaald worden, dan begrijpt men licht, hoe het komt, dat de meerderheid der studenten in Atjèh niet eens ten einde brengt hetgeen wij de propaedeutische studiën zouden noemen en hetgeen de Arabieren als »instrumenten» (*ālāt*) aanduiden, door welker richtige hanteering men de hoofdvakken meester kan worden.

Het populaire oordeel over die vele gestudeerde lieden, die het hoogstens tot de Alpiah brengen, maar zich toch niet zelden op hunne wetenschap verheffen, vindt men in het Atjèhsche als spreekwoord gebezigde vers: »Wetenschap der spraakkunst — veel gezwets; de wetgeleerdheid levert heiligen» ⁽²⁾. Daarentegen spreekt zich een zekere eerbied voor die studie uit in de bij onontwikkelde Atjèhers gangbare meening, dat hij, die den *naḥoe* bestudeerd heeft, de talen der dieren verstaat.

Er zijn, behalve de grammatische wetenschap, nog andere »instrumenten», hulpwetenschappen bij de studie der wet en der geloofsleer, maar nergens, en allermint in Atjèh acht men de beoefening daarvan een onmisbaar vereischte om tot de hoofdstudiën over te gaan. Zoo bijv. de verschillende onderdeelen der stijlleer en der logica, de rekenkunst (onontbeerlijk bij de studie van het erfrecht), de sterrenkunde (hulpmiddel bij de bepaling van den kalender en de qiblah) enz. Deze vakken worden in Atjèh wel beoefend, maar bekleeden geene vaste plaats in een algemeen gevolgd leercurcus; veel hangt daarbij

(¹) العوامل - الاجرومية - المتممة - الفواكه - الالفية - شرح الالفية لابن عقيل

(²) Êleumèè *naḥoe* — le beurakah, êleumèè pikah — le êëlia.

af van den lust der studenten en den omvang der kennis hunner leermeesters.

Het hoofddoel der studie behoort te zijn kennis van Allahs wet, gelijk die door Mohammed is geopenbaard in den *Qoerān* en in zijn eigen profetisch voorbeeld (*Soennah*), en gelijk die in den loop der tijden, o. a. met behulp van redencering bij analogie (*Qijās*), is aangevuld en verklaard door den consensus (*Idjmāc*) der Moslimsche gemeente. Voor de tegenwoordige studenten of geleerden is de kennis dier wet echter niet te verkrijgen door studie van den *Qoerān* en zijne commentaren benevens de gewijde overlevering over de handelwijze (*Soennah*) des Profeets; voor zoodanige directe afleiding der bepalingen uit hare oorspronkelijke bronnen is een graad van kennis vereischt, dien men tegenwoordig alom onbereikbaar acht.

Hoofddoel
der
studie.

Men heeft zich te houden aan de gezaghebbende werken, waarin de materie is verwerkt en naar onderwerpen gerangschikt; daarbij is ieder gehonden aan de wetboeken volgens den ritus (*madhab*), waartoe hij behoort, ofschoon hij ook het volle recht der drie andere scholen van wetsinterpretatie moet erkennen.

Dit op Atjèh toepassende, komen wij tot de conclusie — waarmede de werkelijkheid volkomen strookt — dat daar te lande de gezaghebbende Sjafi'itische werken over wetgeleerdheid (Arab. *fiqh*, Atj. *pikah*) de voornaamste voorwerpen van studie zijn. Daar die boeken in alle Sjafi'itische landen dezelfde zijn en de keus van het eene of het andere geenerlei gevolgen voor den inhoud der studie heeft, acht ik het overbodig, hier een lijst van die *pikah*-litteratuur te geven, en bepaal ik mij tot de opmerking, dat Nawawi's *Minhādij atṭālibin* (Atj. *Mènhòt*) en verschillende commentaren daarop, gelijk de *Fatḥ al-Wahhāb* (Atj. *Peuthōwahab*), de *Toehfah* ⁽¹⁾ (Atj. *Toepak*), *Mahallī* (*Mahali*) groote populariteit genieten.

Gezagheb-
bende wet-
boeken.

De *Oet'oej* (*Oeçoel* of *Tawhīd*), d. i. de geloofsleer, volgt in gewicht op de *Pikah*. Men beoefent gewoonlijk, ook in Atjèh, beide weten-

Studie der
dogmatiek.

⁽¹⁾ Deze *Toehfah* en de *Nihājah* zijn de gezaghebbende werken bij uitnemendheid voor de Sjafi'ieten. Waar die beide overeenstemmen, is afwijking ongeoorloofd; waar zij verschillen, beslissen de latere glossatoren van naam.

schappen gelijktijdig of zelfs, als de omstandigheden het zoo medebrengen, de *Oet'oej* eerst. Zooals men weet, heerscht op dit gebied niet, gelijk op dat der wetsinterpretatie, het verschil der vier scholen of madhabs. Men kiest dan ook in een Sjafi'itisch land volstrekt niet bij voorkeur zulke *Oet'oej*-werken, die Sjafi'ieten tot auteurs hebben.

In Atjèh zijn voor dit vak dezelfde werken gebruikelijk als elders in den Archipel, vooral die van Sanoesi met de daarop gemaakte commentaren.

De mystiek. De groote Moslimsche kerkvader al-Ghazālī († 1111 n. C.) noemt de studie der wet (Atj. *Pikah*) het onmisbare levensbrood van den geloovige, de geloofsleer (*Oet'oej*) de medicijn, die de door allerlei ketterij en ongeloof bedreigde menschheid als voorbehoedmiddel en ter genezing genoodzaakt is te gebruiken; eindelijk de mystiek (Arab. *taḡawwoef*, Atj. *teu'awōh*) het hoogste en belangrijkste element in 's menschen geestelijke opvoeding, daar zij dient om het levensbrood en de medicijn zoo te digereeren, dat ware godskennis en gemeenschap des menschen met den Schepper er uit voort-spruiten.

Vele wetgeleerde en dogmatische werken bevatten hier en daar mystieke beschouwingen, maar ook de orthodoxe opzettelijk mystieke werken worden in Atjèh wel bestudeerd.

De meer populaire soort van mystiek.

Populair kan men intusschen *die* mystieke werken in Atjèh niet noemen. Men weet, dat in den geheelen Oost-Indischen Archipel zekere kettische mystiek van den aanvang der invoering van den Islam af ingang heeft gevonden en nog steeds, in weerwil der direct en indirect van Arabië uit werkende invloeden, groote heerschappij over de gemoederen bezit. Het lijdt geen twijfel — tal van geschreven documenten bewijzen het — dat die mystiek door de Hindoestansche bekeerders hierheen werd gebracht; de voornaamste mystieke werken, die in dezen Archipel opgang maakten, hebben Indische auteurs of zij zijn uit die sterk onder Indischen invloed staande kringen van het Medina der 17de eeuw afkomstig, waartoe bijv. Ahmad

Qoesjāsĳī⁽¹⁾ behoorde, wiens discipelen de leeraars der heilbegeerigen in Javaansche en Maleische landen werden.

Vele dier Indische auteurs en ook Qoesjāsĳī en diens volgelingen vertegenwoordigen eene mystiek, die wel is waar door voorzichtige en nuchtere wetgeleerden voor het groote publiek niet zonder gevaar geacht wordt, maar die toch vrij is van ketterij. Naast deze orthodoxe mystiek loopt echter eene andere, die men bij oppervlakkige beschouwing nauwelijks van haar zou onderscheiden, maar die door haar ondubbelzinnig pantheïsme en hare geringschatting van velerlei ritueele en traditioneele bestanddeelen des Islams zich den haat aller rechtzinnigen op den hals haalde.

§ 2. DE KETTERSCHEN MYSTIEK EN HARE BESTRIJDING.

Die kettische mystiek, waarvan men talrijke nuances kan onderscheiden, viel hier, gelijk in Indië, in vruchtbare aarde, en slechts de vervolgingen, waartoe nu en dan orthodoxe theologen de vorsten wisten over te halen, waren in staat, die pantheïstische mystiek tot enge grenzen terug te drijven.

Kettische
mystiek.

Met de orthodoxe mystiek heeft deze laatste dit gemeen, dat zij het wezen en doel van den godsdienst in gemeenschap met den Schepper zoekt, en ritus, wet en dogmatiek haar slechts middelen zijn om dit doel te bereiken. Velen harer vertegenwoordigers verloren echter al dadelijk het orthodoxe spoor door te leeren, dat ook andere middelen dan de genoemde tot het doel leiden, en dat de in Gods gemeenschap levenden reeds op aarde voor een deel boven ritus en wet verheven zijn, terwijl hunne geloofsleer eene geheel andere is

(¹) Meer bijzonderheden hieromtrent zullen wij straks mededeelen. Vooralnog zij het genoeg, op te merken, dat de »*salasilah's*» (d. i. de geestelijke geslachtsboomen, de ketenen van mystieke overlevering) der meest befaamde mystieken in dezen Archipel tot vóór ongeveer 40 jaren voor een groot deel in Ahmad Qoesjāsĳī te Medina samenkwamen, welke zelf weder tal van Indiërs onder zijne geestelijke voorouders telde. De groote heilige van Atjeh, de van Singkel afkomstige Sjaich Abdoerra'oef, thans Teungkoë di Koeala genaamd (wiel hij bij de Koeala van Atjeh begraven ligt) was een ijverig leerling van Ahmad Qoesjāsĳī.

dan de officieele, hoogstens door willekeurige verklaring en allegorie daaraan vastgeknoot. Ook vatten de meesten hunner de gemeenschap met God zoo op, dat het verschil tusschen Schepper en schepsel wegvalt.

Dit pantheïsme wordt door sommige auteurs in wijsgeerigen vorm voorgedragen; anderen — en dit zijn de meest populaire — beschrijven het in geheimzinnige formules en in allerlei vergelijkingen, die op spel met woorden en getallen berusten. Dat elk deel der schepping eene manifestatie van het wezen des Scheppers is, verduidelijken zij bijv. door te wijzen op de hoogere eenheid, waarin de vier windstreken, de vier elementen, de vier hoofdbestanddeelen der ritueele godsdienstoefening, de vier aartsengelen, de vier rechtvaardige opvolgers van Moehammad en de vier orthodoxe scholen van wetgeleerdheid samenvloeien. Daar nu ook aan de in God aanwezige vier soorten van eigenschappen, bij den mensch vier soorten van lichaamsdeelen en onder de openbaringen Gods vier hoofdboeken beantwoorden, ziet men hoe onder andere die overal wederkerende viertallen de eenheid van al het geschapene in God demonstreeren; de taak der mystiek is het, bij den mensch het bewustzijn dier eenheid te wekken, zoodat hij zich zoowel = God als = het Heelal gevoelt.

Het enorme aantal allerwege onder de Indonesische Mohammedanen te vinden manuscripten, waarin met behulp van pantheïstische explicaties van orthodoxe formules, zinnebeeldige figuren met bijschriften, redeneeringen enz. deze leer wordt verkondigd, en de groote verscheidenheid in het détail bij alle eenheid in de hoofdzaak wijzen op den tot vóór korten tijd bijna algemeenen aanhang, waarin deze soort van mystiek zich verheugde.

Verbreiding
der pantheïstische mystiek in dezen Archipel.

Men vond — en vindt hier en daar nog, hoewel in afnemende mate — die wereldbeschouwing evenzeer vertegenwoordigd door hen, die zich met de studie en het onderwijs der wet bezig hielden ⁽¹⁾, als door desawijzen of geestelijke raadslieden van wereldsche grooten.

⁽¹⁾ Op Java werden mij bijv. vele van die primbons gegeven door rechtzinnige leeraars der godsdienstige wetenschap, die ze uit de nalatenschap hunner vaders of grootvaders (evenszins leeraars) bezaten, maar er zelf geene waarde meer aan hechten, ja zich zelfs voor het bezit ervan een weinig schaamden.

Nu spreekt het van zelf, dat die wetgeleerden niet zoover gingen van uit de mystieke eenheid van Schepper en schepsel te concludeeren tot de nietigheid of overtolligheid hunner godsdienstige wet. Bij hen bleef de vervulling dier wet wel onontbeerlijk, maar voor het meerendeel der naamgeloovigen vruchteloos, daar zij den diepen mystischen zin der ritueele verrichtingen en van de wet in het algemeen niet verstoorde.

Anderen gaan evenwel veel verder; de volkomen bewustheid der eenheid van het Al is, zeggen zij, eene eeuwige sēmbahjang, die de vijf dagelijksche der gewone menschen overbodig maakt. Ja, soms noemen zij hem, die nog sēmbahjant of nog getuigt, dat er geen God is dan Allah, een veelgodendienaar, want hij, die de Eenheid kent, weet, dat er »geen aangebedene noch aanbieder, geen heer noch dienaar» is, daar het Eēne zichzelf aanbidden noch vereeren kan. Zulke wijsheid leggen de Javanen hunnen grootsten heiligen in den mond, en ook bij de Maleiers en Atjēhers van voorheen werden leeraars, die dergelijke stellingen verkondigden, algemeen vereerd.

Uit de chroniek van Atjēh, die gedeeltelijk door den Heer Niemann (1) is uitgegeven, leert men een en ander omtrent het godsdienstig-wetenschappelijk leven in het Atjēh der 16de en 17de eeuw. Men ziet daar, dat de godgeleerden, die in het land als meesters optraden, geene Atjēhers waren, maar of Syriërs, Egyptenaren enz., die van Mekka uit Atjēh bezochten, of Indiërs, zooals de beroemde Ranīrī (2) uit

De mystiek
in Atjēh in
de 16de en
17de eeuw.

(1) Bloemlezing uit Maleische geschriften, tweede druk, bladz. 113. — 114.

(2) Ik kan niet uitmaken, of de Moehammad Djailānī b. Hasan b. Moehammad Hamīd Ranīrī der chroniek dezelfde is, dien men o. a. uit Dr. van der Tuuk's verslag over de Maleische handschriften der Royal Asiatic Society (zie *Essays relating to Indo-China*, 2^d series, Vol. II, p. 44—45 en 49—52) kent onder den naam van Noeroeddīn b. Alī b. Ḥasandjī b. Moehammad Ranīrī, of een jonger bloedverwant van hem. De door Niemann genoemde kwam in 1588 voor de tweede maal naar Atjēh en besliste daar de mystieke strijdvragen van den dag; de Ranīrī van Van der Tuuk bestreed de mystiek van Sjamsoeddīn van Soematra (Pasci), die (Chroniek, Niemann, p. 113) in 1630 stierf, en schreef de voornaamste zijner werken kort vóór en tijdens de regeering van *Thapiatodin tjah* (1641—75). Dit maakt de eenheid van Ranīrī zeer onwaarschijnlijk, maar de chronist kan zich in de opgave van het jaartal vergist hebben. Het wegvallen van éénen naam (Alī) bij den chronist is op zichzelf geen bezwaar, en de namen Moehammad Djailānī en Noeroeddīn kunnen zeer wel aan één persoon toebehoord hebben, ja in een Bataviaasch handschrift (Van den Berg's *Verslag*, bladz. 1, N°. 3 en 9, N°. 49, c) heet inderdaad Noeroeddīn ar-Ranīrī tevens Moehammad Djailānī.

Goedjrat; verder, dat hetgeen de toenmalige Atjèhers bovenal van hunne vreemde leeraars verlangden, bestond in voorlichting over quaesties van mystiek, waarover veel strijd bestond.

Sjamsjoeddin
en Hamzah
Pansoeri.

De ons bekende vertegenwoordigers eener min of meer pantheistische mystiek waren zekere Sjaich Sjamsjoeddin van Soematra (= Pasei), die aan het hof van den grooten Meukoeta Alam (1607—56) veel aanzien genoten schijnt te hebben ⁽¹⁾ en in 1650 stierf, en diens voorganger Hamzah Pansoeri ⁽²⁾.

Ketterver-
volging.

De rechtzinnige bestrijders dier in Maleisch gewaad gehulde Indisch-Moslinsche theosophie wonnen het pleit onder Meukoeta Alam's opvolger, daar deze op hun aandrijven de volgelingen van Hamzah c. s. liet dooden en de boeken, waarin die leer verkondigd werd, liet verbranden. Maar vele dier werken ontkwamen aan het vuur ⁽³⁾, en de Atjèhsche vorsten en hoofden waren niet altijd even gehoorzaam aan de orthodoxe drijvers. Tot den huidigen dag vindt men Hamzah's geschriften zoowel in Atjèh als in Maleische landen, en dienen zij, ten spijt van de afkeuring der wetgeleerden, velen tot geestelijk voedsel.

Salik-weten-
schap.

In het Arabische mystieke spraakgebruik is hij, die naar gemeenschap met God streeft, een *sālik* (wandelaar) op de *ṭarīqah* (weg) naar het hoogste. Ofschoon deze woorden ook door de meest orthodoxe mystieken gebruikt worden, heeft de volksmond in Atjèh den term *sālik-wetenschap* (*ḍeumèè ṭʰalèṣ*) in het bijzonder op zulke mystieke richtingen toegepast, die den orthodoxen wetgeleerden een gruwel zijn.

Teungkoe
Teureboeë.

Vóór 50 à 40 jaren deed zekere Teungkoe Teureboeë ⁽⁴⁾ in het Pidirsche als leeraar van zulke *ḍeumèè ṭʰalèṣ* veel van zich spreken; mannen en vrouwen stroomden toe om van hem te leeren. Zelfs zijne

⁽¹⁾ Zie de Atj. chroniek, bij Niemann, blad. 139, regel 7 v. o.

⁽²⁾ Zie over beiden Dr. Van den Tuuk, o. c., p. 51—52. Dat Hamzah tot een vroeger tijdperk behoort, mag men opmaken uit de omstandigheid, dat Sjamsjoeddin sommige zijner werken commentarieerde.

⁽³⁾ Van eenen Atjèher kreeg ik o. a. een exemplaar van het door Van der Tuuk vermelde

أسرار العارفين

⁽⁴⁾ Zoo genoemd naar de gampōng in Pidie, waar hij leeraarde; zijn eigen naam was Mochamat Tʰaṣit, bij verkorting It.

tegenstanders geven hem den lof na van bijzonder knap geweest te zijn in de Arabische spraakkunst, iets, dat men anders zelden van Inlandsche mystieken verneemt. De ergernis, die zijne eigenaardige leerstellingen bij de vertegenwoordigers der officieele dogmatiek wekten, werd echter zoo groot, dat zij Béntara Keumangan (hoofd van de federatie der »zes oelëebalangs») aanstookten om de kettters uit te roeien. De leeraar en vele zijner getrouwe leerlingen bezegelden hun geloof met den dood.

Rustiger liep het af met den vóór weinige jaren gestorven Habib ⁽¹⁾ Habib Theunagan. Theunagan, die zoo heet naar het landschap zijner werkzaamheid op de Westkust, ten Zuiden van Meulaböh. Vóór zijne vermaardheid heette hij Teungkoe Peunadò^s, naar de gampōng in Pidië vanwaar hij afkomstig was.

Ook de leer van dezen kettterschen mysticus is mij alleen uit berichten van tegenstanders, dus zeer eenzijdig bekend. Men zegt, dat hij de leer van Hamzah Pansoeri voortzette, maar men verhaalt tevens allerlei omtrent zijne interpretatie van Qoerān en wet, dat wel van de officieele leer afwijkt, doch niet speciaal mystiek is; zoo bijv., dat men den Qoerān ook in onreinen toestand mocht aanraken en dat men negen vrouwen tegelijk mocht hebben, opiniën, die oudtijds door de zoogenaamde Zāhiriten ⁽²⁾ werden verdedigd. Ook zou hij zijn eigene opvatting van de *qiblah* (de richting, waarheen men zich bij de ritueele godsdienst oefening moet wenden) gehad hebben en eene afwijkende formule van geloofsbelijdenis, namelijk: »Er is geen god dan Allah, deze Habib is waarachtig het lichaam des Profeets» ⁽³⁾.

Pidië en sommige gedeelten der Westkust (als T^hoet^hōh en Meulaböh) gelden nog steeds als streken, waar de *èleumèè t^halé^s* bloeit, al is er

⁽¹⁾ Het woord Habib wordt hier in een voor het Atjèsch (zie deel I. bladz. 160) ongewonen zin gebruikt, namelijk in dien van *vriend* (Gods); Habib Theunagan was geen Sajjid.

⁽²⁾ Zie over deze richting Dr. I. Goldziher, *die Zahiriten*, Leipzig 1884; op pag. 51 aldaar komt de opinie over het aaraken van den Qoerān voor.

⁽³⁾ *Lā ilāha illā 'llāh, Habib njòè t^hah badan nabi.*

voor het oogenblik, zoover ik weet, niemand, die de plaats van Teungkoe Teureboë of Habib T^eunagan heeft ingenomen.

Teungkoe di
Koeala.

Na deze uitweiding moeten we nog even tot den ouderen tijd terugkeeren, niet om de geschiedenis der theologie in Atjèh volledig te behandelen, doch ter herdenking van een merkwaardig Maleier, dien wij reeds meermalen vermeldden ⁽¹⁾ en wiens werkzaamheid in het latere deel zijns levens op Atjèsch gebied plaats had; *Abdoerra^eoef* (Atj. *Abdōra^eōh*) van Singkel, in Atjèh *Teungkoe di Koeala* genoemd, wijl zijn graf, naast dat van *Teungkoe Andjōng* het heiligste van Atjèh, bij de Koeala der Atjèhrivier gelegen is.

In Van den Berg's »*Verslag*» ⁽²⁾ der van wijlen H. Von de Wall afkomstige Maleische handschriften te Batavia leest men op bladz. 8: 41 in fol. pag. 80 *عمدة المحتاجين* Een werk over de geloofsbelijdenis, het gebed en de eenheid (*توحيد*) van Allāh^h.

De inhoud van die *Oemdat almoehtadjin*, waarvan ik ook een exemplaar te Leiden ⁽³⁾ en een in de »Hofbibliothek» te Berlijn ⁽⁴⁾ aantrof en een ander door koop heb verkregen, is met die woorden zeer verre van juist aangegeven. ⁽⁵⁾ Het boek toch bestaat uit 7 hoofdstukken (*fāidah's* genaamd), welker hoofdstrekking is zekere speciale, door den auteur aanbevolen mystiek te beschrijven, waarvan *dikr*, het reciteeren der geloofsbelijdenis op bepaalde tijden, een hoofdbestanddeel uitmaakt. Merkwaardiger dan dat alles is echter de na die 7 *fāidah's* volgende »*chātimah*» (*besluit*), waarin de auteur, de zoeven genoemde *Abdoerra^eoef*, zichzelf bekend maakt ⁽⁶⁾ en eene

⁽¹⁾ Deel I, bladz. 430 en boven bladz. 11, noot.

⁽²⁾ Uitgegeven te Batavia, 1877.

⁽³⁾ N°. 1950 (komt in Pijnappels Catalogus niet voor).

⁽⁴⁾ Genummerd *Schoemann*, V, 6.

⁽⁵⁾ Meer dan de eerste pagina heeft Van den Berg stellig niet gelezen.

⁽⁶⁾ Onder de Maleische handschriften, die ik in Atjèh verzamelde, komt nog eene door den auteur zelf ten behoeve der vorstin T^bapiatōdin tjah verkorte bewerking zijner »*Oemdat al-moehtadjin* onder den naam *Kifājat al-moehtadjin* voor, en verder een korte wederlegging van sommige in deze streken gangbare kettische leerstellingen omtrent hetgeen de mensch in de stervensure ziet en ervaart. De schrijver beroept zich voor de juistheid zijner uiteenzetting op een schrijven van Molla Ibrāhīm (opvolger van Aḥmad Qoesjāsī) te Medina; van dit schrijven bezit ik eene Maleische bewerking door eenen ongenoemde.

Een ander beroemd werk van denzelfden *Abdoerra^eoef* is zijne Maleische bewerking van

kleine wetenschappelijke autobiografie geeft met eene *silsilah*, naar Inlandsche uitspraak *salasilah* (geestelijken geslachtsboom), om de edele afkomst en de hooge waardij zijner leer te bevestigen.

Volgens dat „*besluit*” heeft Abdoerra^oef vele jaren gestudeerd te Medina, Mekka, Djiddah, Mochā, Zebīd, Bēt èl-faqīh enz., en hij noemt o. a. 15 zijner leermeesters op, 27 beroemde geleerden, die hij heeft gekend, en 15 mystieken van naam, met wie hij in aanraking kwam.

Bovenal echter prijst en looft hij den mystieken leeraar Sjaich Ahmad Qoesjasji, noemt hem zijn geestelijken leidsman en opvoeder tot God, en zegt, dat hij na diens dood (1071 H. = 1660—61 A. D. (1)) van diens opvolger Molla Ibrahim de licentie heeft verkregen om zelf leerlingen te vormen. Dus heeft Abdoerra^oef na 1661 in Atjèh geleeraard en zooveel aanhang gewonnen, dat zijn graf als de heiligste plaats des lands gold, totdat dat van den Teungkoë Andjōng genaamden sajjid het zijne na 1782 eenigermate in de schaduw stelde.

Wij merkten boven (bladz. 11, noot (1)) reeds op, dat Ahmad Qoesjasji's mystiek in den Oostindischen Archipel door zeer vele *chalifa's* (stedehouders), die stellig meerendeels bij gelegenheid van hunnen hadj de licentie verwierven, verbreid is geworden. Op Java wemelt het van *salasilah's* (geestelijke geslachtsboomen van mystieken) dier *ṭarīqah*, op Sumatra noemen zelfs sommigen hunne *ṭarīqah* in het bijzonder de *Qoesjasjitische* (2), en eerst in de laatste jaren begint die *Satariah*, zooals zij gewoonlijk heet, als de ouderwetsche en bovendien veelszins verbasterde mystiek plaats te maken voor de thans in Mekka meest populaire *ṭarīqah's*, vooral de Naqsjibenditische en de Qādiritische.

Verbasterd noemde ik die school van Qoesjasji om tweeërlei reden.

Ahmad
Qoesjasji.

Satariah.

Baidhāwī's *Qoerāncommentaar*, die in 1502 H. te Constantinopel (op den titel heet Soeltan Abdoelhamīd „de koning van alle Mohammedanen”) in fraaien typendruk in 2 deelen werd uitgegeven. Uit die bewerking blijkt intusschen, dat de wetenschap van onzen heilige niet onfeilbaar was; de vertaling bijv. van *Qoerān* 35 : 20 is verre van juist.

(1) Zie o. a. Wüstenfeld, *Die Scherife von Mekka im XI (XVII) Jahrhundert*, S. 27.

(2) Ahmad Qoesjasji zelf noemt zijne *ṭarīqah* de *Sjattaritische* (de bekende, door as-Sja(ṭarī gestichte mystieke school) en toont aan, dat sommige zijner geestelijke voorouders tevens de Qādiritische *ṭarīqah* vertegenwoordigen. Ook in den Oostindischen Archipel is *Satariah* de meest gebruikelijke naam voor die ouderwetsche mystiek.

Vooreerst heeft zij sinds zoolang den samenhang met haren oorsprong verloren (¹), dat reeds daarom alleen het insluipen van allerlei onzuiverheid in de overlevering zich laat begrijpen. Maar verder hebben Javanen en Maleiers zich van den algemeen populair geworden naam van *Satariah* als etiket bediend om allerlei kettersche desawijsheden, voor een goed deel van heidenschen oorsprong, te waarmerken. Formulier en tapa-voorschriften bijv., die men trots onmiskenbaren Hindoeschen invloed eigenaardig Indonesisch kan noemen, worden als *Satariah* en wel vaak met *salasilah's*, waarin *Abdoerra'oeef* en *Almad Qoesjasji* voorkomen, den gebruikers aanbevolen.

Abdoerra'oeef's geschrift is echter in overeenstemming met de orthodoxe leer, al mag zijne richting menig wetgeleerde tot nijdig of naijverig meesmuilen aanleiding geven.

Het zou bevreemding kunnen wekken, dat de *salasilah's* der leer van *Qoesjasji* niet alleen op Sumatra, maar ook op Java voor een groot deel den naam van *Abdoerra'oeef* bevatten, daar toch ook Javanen en Soendaneezen die *tarīqah* direct uit Arabië geïmporteerd hebben. Maar afgezien nog van de mogelijkheid, dat *Abdoerra'oeef* reeds in Arabië, na de licentie verkregen te hebben, land- of rasgenooten kan hebben ingewijd, moet men bedenken, dat vóór de vervanging der zeilschepen door stoomers als vervoermiddel der Mekkagangers, Atjèh eene vaste pleisterplaats vormde voor nagenoeg alle pelgrims uit dezen Archipel. Atjèh werd dan ook door zijne bewoners met zekeren trots »het voorportaal des Heiligen Lands» genoemd. Velen vertoefden daar op de heen- of terugreis geruimen tijd, ja sommigen bleven er als handelaars of leeraars de rest van hun leven gevestigd (²). Zoo

(¹) In Arabië schijnt de Sjattaritische mystiek sinds lang uit de mode te zijn geraakt. In Britsch-Indië heerscht zij nog hier en daar, maar, zoover ik weet, geniet zij nergens eene populariteit, die ook maar nabijkomt aan haar aanzien in Indonesië.

(²) Voor de gezindheid der Javanen enz. jegens hunne Europeesche opperbeeren was zulk verblijf, gelijk zich denken laat, niet gunstig. Een specimen uit onzen tijd van zulke achterblijvers was de onlangs overleden *Teungkoel Lampaloh*, een Javaan uit Jogja, die in Atjèh een gezin had gevormd en er zonder veel geleerdheid in zekere kringen den naam van heilige heeft verworven. Zijnen naam ontleende deze verwaande kramat-man aan de gaupōng (binnen de linie), waar hij woonde.

kan menig Javaan op zijne doorreis of bij langer oponthoud het onderwijs van den Maleischen leeraar genoten hebben.

In de exemplaren van zijn geschrift wordt Abdoerrafoef nu eens »van Singkel», dan eens »van Pansoer» genoemd, maar wat merkwaardig is, in de salasilah's wordt bijna zonder uitzondering aan zijnen naam toegevoegd: »die van het geslacht van Hamzah Pansoeri is» (1). Nu heb ik wel niet aangeteekend gevonden, dat ook Abdoerrafoef de leerstellingen van Hamzah uitdrukkelijk bestreed, maar de inhoud van zijn geschrift toont aan, dat hij die als kettersch beschouwd moet hebben. Men zou zeggen, dat het dan aangewezen was, zijne verwantschap met Hamzah althans niet opzettelijk te vermelden. De eenige verklaring, die ik van het verschijnsel weet te geven, is gelegen in de buitengewone populariteit van Hamzah's naam, die de volgelingen van Abdoerrafoef kan hebben doen besluiten, zich zelfs daarvan te bedienen om hunne rechtzinnige mystiek te propageeren.

Op de geestesrichting der Atjehers heeft Abdoerrafoef ongetwijfeld grooten invloed gehad, al is het waar, dat van zulke mystieke methoden alleen zekere uiterlijkheden (het opzeggen van dikr's op bepaalde tijden, de vereering van de leeraars) het eigendom der lagere klassen worden. Maar zijne werken worden thans in Atjeh weinig meer gelezen, en adepten eener Sjattaritische tarīqah zijn er dun gezaaid. De andere tarīqah's, die in den nieuweren tijd de »Satariah» zooveel afbreuk doen, hebben evenmin op groot succes in Atjeh te bogen; misschien is de krijgstoestand er mede schuldig aan, maar zeker verzinken de Atjèhsche aanhangers der Naqsjibandijjah of Qādirijjah in het niet, vergeleken met die van Westjava of ook bijv. van Deli en Langkat.

Daarentegen stroomden de vrome bezoekers, de gaven en eerbewijzen en gevolge van geloften nog steeds aan Abdoerrafoef's graf toe, en heeft de legende der alle tijdrekening geringschattende Atjehers zich op eigenaardige wijze van hem meester gemaakt.

Geringe verbreiding der andere tarīqah's in Atjeh.

(1) Het heet namelijk: حمزة فنصوري (in Javaansche salasilahs: كتح ابشس) يتح بريشس

Legende be-
treffende Ab-
doerra^{oef}.

Sommigen beschouwen namelijk Abdoerra^{oef} als invoerder van den Islam in Atjèh, ofschoon die godsdienst minstens reeds een paar eeuwen vóór hem daar te lande heerschte. Anderen maken hem tot eenen tijdgenoot van Hamzah Pansoeri en laten hem, zooals een heilig geleerde betaamt, dezen bestrijden. Zij verhalen dan, dat Hamzah ter hoofdplaats van Atjèh een huis van ontucht had doen verrijzen; voor ketters toch is geene ondeugd te zwart. Abdoerra^{oef} noodigde nu de daarin verblijf houdende dames een voor een tot eene samenkomst uit, maar in plaats van met haar het pad der ondeugd te bewandelen, betaalde hij haar eerst het verwachte loon om ze daarna te bekeeren.

§ 3. TEGENWOORDIGE HOOGTE DER WETENSCHAP IN ATJÈH.

Uit het boven opgemerkte heeft men kunnen zien, dat sedert meer dan 5 eeuwen in Atjèh de drie hoofdwetenschappen van den Islam (*Fiqh*, *Oeçoel* en *Tacawwoef*, in Atjèh: *Pikah*, *Oet^oej* en *Teut^{aw}ōh*) en, als middel of »instrument” om daartoe te geraken, de Arabische spraakkunst met toebehooren beoefend zijn geworden. Evenmin als voorheen, ontbreekt het thans daar te lande aan mannen, die in die trias van wetenschappen eene middelmatige hoogte hebben bereikt, en vooral de wetgeleerdheid, die immers voor de practijk het meeste belang heeft, wordt door velen ijverig bestudeerd, hetzij zij alleen in hun vaderland of ook in de Straits of te Mekka hunne kennis vergaderen.

De weten-
schap in At-
jèh voorheen
en thans.

Vóór- of achteruitgang der studie in Atjèh kunnen wij in het ons eenigszins bekende tijdperk niet constateeren. Dat in de 16de en 17de eeuw zoo bijzonder vele Maleische geschriften over de wetenschappen van den Islam in Atjèh verschenen, was louter een gevolg van den politieken toestand des lands, van den luister namelijk van het hof der havenkoningen. Geen enkel Atjèher vinden wij onder de auteurs dier werken noch onder de befaamde kettersche of orthodoxe mystieken, maar louter vreemde geleerden; in alle tijden hebben Mohammedaansche geleerden bij voorkeur zulke landen bezocht, waar de wetenschap hun,

behalve eer en aanzien, ook klinkende voordeelen opleverde (¹). Voor de wetenschappelijke of godsdienstige ontwikkeling der Atjèhers had de werkzaamheid dier elkander ter hoofdplaats bevechtende kampioenen weinig beteekenis.

Wij mogen onderstellen, dat voorheen evenzeer als nu steeds wel sommige geleerden van Atjèhsch ras de noodige leering in Maleische of Atjèhsche geschriften voor hunne landgenooten pasklaar gemaakt zullen hebben, maar de naam van dergelijke werken van den derden rang pleegt hunne auteurs niet lang te overleven (²), en daar komt nog bij, dat zij meestal voor de behoeften van een bepaalden tijd en een bepaald publiek gecompileerd zijn. Vlugschriften als die van Teungkoe Tirò of Teungkoe Koetakarang, traktaatjes en boeken als die van Tjèh Marahaban (over dit alles meer in ons II^{de} hoofdstuk) zal men na eene halve eeuw ook nauwelijks meer vermeld vinden.

Waarde der wetenschappelijke geschriften van Atjèhers.

Eene verhandeling, waarin de voornaamste wettelijke bepalingen aangaande het huwelijk in het Maleisch bijeengesteld zijn en welke origineel zeker wel eene eeuw oud is, schijnt door eenen Malém Itam of Pakèh Abdoelwahhāb genaamden Atjèher te zijn geschreven (³). Een ander Atjèher, Moehammad Zain bin Djalāloeddin geheeten, van wiens hand een onbeduidend tractaatje over een onderdeel der ritueele godsdienstoefening (⁴) en eene der tallooze bewerkingen van Sanoesī's kleine dogmatiek (⁵) in het Maleisch verschenen, schijnt ook de auteur van eene Maleische verhandeling over de Moslimsche

(¹) Ook thans nog komen af en toe geleerden of mystieken, vooral uit Mekka, met het doel om te Keumala en verder bij godsdienstig gezinde hoofden hunne wetenschap of hunne heiligheid productief te maken.

(²) De geschriften van Teungkoe Tirò (Tjèh Thaman) en van Tjèh Marahaban, die beiden vóór den oorlog tot de hoogst geachte geleerden des lands behoorden, geven een goeden maatstaf voor de beoordeeling van het peil der wetenschap in Atjèh. Evenals al hunne voorgangers onder hunne landgenooten leverden zij alleen zulke producten, die buiten de enge grenzen van hun vaderland geene beteekenis of waarde hadden.

(³) De naam van den auteur is in de drie mij bekende exemplaren (Berlijnsche Hofbibliothek, Schoemann, V, 6, en Maleische Hss. der Leidsche bibliotheek N°s. 1752 en 1774) niet zuiver overgeleverd.

(⁴) Zie Van den Berg's *Verslag*, bladz. 7, N°. 56.

(⁵) Zie Van den Berg's *Verslag*, bladz. 8-9, N°. 45.

huwelijkswetten te zijn ⁽¹⁾, die in 1504 H. onder den naam *Bāb an-nikāh* (Hoofdstuk van het huwelijk) de eer genoot van te Constantinopel gelithographeerd te worden. In welk verband hij staat tot Djalāloeddīn (= Teungko di Lamgoet, beneden bladz. 28), die in 1242 H. (1826—27 n. C.) de *Tambihōj rapilin* (Hoofdstuk II, N°. LXXXI) schreef, is mij onbekend. Zijne werkjes danken het waarschijnlijk aan het toeval, dat zij niet, gelijk zoovele andere, reeds verdwenen zijn. Zij onderscheiden zich niet door goede eigenschappen en hebben ook geene locale kleur, behalve een toevoegsel van twee bladzijden aan Moehammad Zain's *Bāb an-nikāh*, waarin enkele aanwijzingen voorkomen, die voor de practijk in Atjèh kunnen dienen.

De meest karakteristieke dier aanwijzingen betreft den *taqlīd* (Atj. *teukeulit*), te weten de aanvaarding van het gezag van den imām der Hanafitische school ten aanzien van het huwelijk eener minderjarige maagd zonder vader of grootvader. Hier bedoelt de auteur dus de zonderlinge Atjèhsche gewoonte van het *balé* meudeuhab* ⁽²⁾ met eenen tekst te rechtvaardigen.

De studie is
in Atjèh niet
achteruit-
gegaan.

De studie der wetenschappen van den Islam, met name die van hetgeen men »Mohammedaansch recht» pleegt te noemen, is in Atjèh niet achteruitgegaan — hoewel zekere stilstand in de onrustige laatste 20 jaren valt waar te nemen — en wanneer zij weinig bijdraagt tot de waardige bezetting van ambten als die van *kali* ⁽³⁾ of *teungko*

⁽¹⁾ Ik herinner mij de bron niet meer, maar weet zeker, dit gelezen of gehoord te hebben; dat het boekje door enen Atjèher geschreven is, kan aan geen twijfel onderhevig zijn.

⁽²⁾ Zie Deel I, bladz. 379 v. De bedoelde zin luidt aldus: دان هارس بگت کیت شافعی تقلید قد مذهب امام ابو حنیفه قد منکاحن کانتق ۲ ثرمغون یغ بلم بالغ یغ مات بٹاپ مک هندقله ولیپ ایت برنیة تقلید سفرت دکتاب سهجاک تقلید یعنی مغیکوة کقد مذهب امام ابو حنیفه قد مسئله منکاحن کانتق ۲ این دان ماسقله اکن (اکو) (lees: قد مذهب مریکیئت دان جک اد ولی ایت بروکیل قد محقدکن نکاح هندقله وکیلپ ایت برنیة قول سفرت دمکین ایت دمکین لاگت یغ نکاح دان دو اورغ سکسی

⁽³⁾ Zie Deel I, bladz. 97 vv.

meunat'ah (1), dan ligt dit eensdeels aan de adat der erfelijkheid dezer ambten, anderdeels aan het feit, dat de hoofden geenē al te energieke vertegenwoordigers der heilige wet tot kali's wenschen en dat degelijke geleerden zich niet leenen om ten gevalle der hoofden wat krom is, recht te noemen.

Vakken zooals de uitlegkunde des *Qoerāns* (*Tafsīr*, Atj. *Teupeut'ē*) of der gewijde overlevering (*Hadīth*, Atj. *Hadīh*), die in de oudste periode van den Islam de hoofdschotels van den wetenschappelijken diŝch uitmaakten omdat men de wettelijke bepalingen daaruit leerde kennen, zijn min of meer luxe-artikelen geworden, sedert de studie der wet daarvan onafhankelijk werd gemaakt. Zeer gewaardeerde luxe-artikelen echter, ook in Atjèh. Kundige leeraars geven er hier en daar geregeld onderwijs in, maar niemand zal eraan denken, dat te gaan volgen, voordat hij het noodige van *Pikah* en *Oel'hoej* vermeesterd heeft.

Luxe-
vakken.

§ 4. DE SCHOLEN EN HET STUDENTENLEVEN.

Het studentenleven in de Mohammedaansche landen van dezen Archipel zou een aantrekkelijk onderwerp voor eene monographie kunnen opleveren; wel zijn reeds in een aantal opstellen vooral de pësantrëns van Java besproken, maar meer dan het uiterlijke der zaak, van verre bekeken, vindt men daarin niet.

Het studen-
tenleven.

Eene kapitale, algemeen verbreide dwaling omtrent de scholen van den Islam in deze landen, is, dat zij priesterscholen zouden zijn (2). Dit is volstrekt onwaar; niet alleen omdat er geene Mohammedaansche priesters bestaan, maar zelfs al wil men den onjuisten naam van priesters of geestelijken voor de pangoeloe's, naibs, modins, lëbe's enz. op Java tolereeren, dan nog zijn de pësantrëns in geenen deele

Geene •pries-
terscholen".

(1) Zie Deel I, bladz. 75 vv.

(2) Ook Van den Berg in zijn opstel: *De Mohammedaansche geestelijkheid enz. op Java en Madoera* (Batavia, 1882), bladz. 22 vv. maakt zich daaraan schuldig, en verwondert zich daarom over het bezoeken der pësantrëns op West-Java door vrouwen, „ofschoon zij natuurlijk nimmer naar eenig geestelijk ambt kunnen dingen”.

als opleidingsscholen voor de candidaten naar die ambten te beschouwen. Weliswaar hebben de meeste pangoeloe's en naibs (*niet* de meeste zoogenaamde desageestelijken) korter of langer eene pësantrèn bezocht, maar het ontbreekt ook niet aan dezulken, die dit geheel nalieten. Wat echter meer zegt, de groote meerderheid der aan eene pësantrèn studeerenden denkt er niet aan, ooit naar een »geestelijk ambt'' te dingen: van wel 90% der santri's kan men veeleer zeggen, dat zij zoodanige ambten niet zouden willen bekleeden en dat zij tezamen eenen stand vormen, die de bekleeders dier ambten minacht, ja soms haat.

Kjahi's en
pangoeloe's.

Niet alleen op Java, ook op Sumatra en elders is de vijandelijke verhouding tusschen de *goeroe's* of *kjahi's* (zooals men op Java zegt), d. i. de ambtelooze of leerarende wetgeleerden, en de *pangoeloe's* met hunnen aanleve of hoe elders hunne ambtgenooten mogen heeten, spreekwoordelijk.

Zij, die het Moslimsche huwelijks- en erfrecht administreeren, de huwelijken sluiten en de groote bedehuizen beheeren, vinden die *kjahi's* e. s. een lastig, twistziek, haarklovend, laatdunkend, somtijds fanatiek soort van menschen: die leeraars en geleerden hunnerzijds beschuldigen de pangoeloe's van onwetendheid, zucht naar het aard-sche slijk, omkoopbaarheid, dikwijls ook van slechten levenswandel.

Zooals reeds opgemerkt werd, bestaat de overgrootte meerderheid der studenten, die de *pësantrèns* of *pondoks* op Java, de *soerau's* in Midden-Sumatra, de *rangkangs* in Atjèh bevolken, uit aanstaande leeraars of geleerden, die ambten eer haten dan begeeren, of uit dezulken, wier ouders prijs stellen op eenigszins grondig godsdienstonderwijs. Alleen wanneer men ieder, die eenig godsdienstonderwijs genoten heeft, tot priester wil promoveeren, dan heeft men recht, de genoemde inrichtingen priesterscholen te noemen.

Wie er stu-
deeren.

In Atjèh zoowel als op Java vindt men onder de studeerenden: jongelui uit vrome families; zoons van rijke en voornamen, die het betamelijk vinden, dat enkele hunner kinderen de gewijde wetenschap beoefenen; jongens, die geheel uit eigen lust en aandrang studeeren

(zich daartegen te verzetten, zou den ouders als zonde aangerekend worden); enkelen, die later *pangoeloe*, *naib*, *teungkoe meunat^hak* of *kali* zullen worden, maar van deze soort in Atjèh nog minder dan op Java, wyl de erfelijkheid der ambten er als regel geldt; eindelijk ook min gegoeden, die hopen door de beoefening der wetenschap in deze wereld een bestaan en in de andere zaligheid te verwerven.

Wel zien toch de maléms en oelama's in den regel diep neer op de aan Mammon verkochte bekleeders der dusgenaamde »geestelijke ambten», maar voor de genietingen der wereld zijn zijzelf ook niet geheel ongevoelig, en het valt hun niet moeilijk, hun deel daarvan te verwerven.

Welgestelde lieden geven veelal bij voorkeur hunne dochters met het noodige voor levensonderhoud aan schriftgeleerden ten huwelijk — op Java en in Atjèh eene reden van groote wangunst der Inlandsche hoofden jegens die gelukkigen. Allen doen nu en dan een beroep op hunne wetenschap of hunne voorbede in moeilijke omstandigheden, en zulke verzoeken gaan met aanbieding van geschenken gepaard. Bij godsdienstige maaltijden — en men weet hoe talrijk die in de Inlandsche maatschappij zijn — laat men hen niet thuis, ja geeft men hun voor hunne aanwezigheid nog vaak een geldgeschenk op den koop toe. Zoo zijn er tal van gelegenheden, waaraan voor den oelama of malém voordeelen verbonden zijn, nog afgezien van het onderwijs, dat wel niet »betaald», maar toch door hen, die het vermogen, wel stoffelijk beloond wordt. Bij dat alles komen eer en ontzag, die de bevolking den schriftgeleerden van harte biedt, terwijl zij de ten onrechte dusgenaamde »geestelijken» slechts vreest om hunnen invloed op zaken van eigendom en familieleven.

Heette het bij de Israëlieten, dat een profeet niet geëerd was in zijn vaderland, de Atjèhers verklaren even stellig, dat men geen *além*, laat staan *oelama* wordt in zijne eigene *gampōng*. Om in zijne geboorteplaats als zoodanig erkend en geacht te worden, moet men zijne wetenschap daarbuiten hebben vergaderd. Men verklaart dit hoofdzakelijk uit het menschelijk vooroordeel; om een groot man te

Voordeelen
der schrift-
geleerden.

Men wordt
geengeleerde
in zijne
eigene *gam-
pōng*.

zien in iemand, dien men als kind heeft zien spelen, moet men hem gedurende zijne ontwikkelingsperiode eenigen tijd uit het oog verloren hebben. Er komt evenwel bij, dat kinderen, die in hunne eigene gampōng blijven, omringd van de speelmakkers hunner jeugd, in den regel moeilijker tot ernstigen toeleg op de studie te brengen zijn dan zulke, die men daartoe in de vreemdelingschap zendt.

Op Java heerscht volkomen dezelfde opvatting: zelfs de naaste familieleden van eenen beroemden kjahi worden naar elders, liefst niet te dicht bij de ouderlijke woning, gezonden, opdat het door hen te genieten onderwijs niet lijde onder hunne speelschheid, opdat hun verkeer zich beperkte tot hen, die dezelfde doeleinden najagen of reeds gedeeltelijk bereikt hebben. Van daar, dat »in de pondok, in de pēsantren zijn» op Java steeds het denkbeeld der vreemdelingschap in zich sluit (1): in Atjèh heeft het woord *meudagang* (2), dat oorspronkelijk »als vreemdeling verkeeren, reizen en trekken» beduidt, zelfs zonder meer de beteekenis van »op studie zijn» verkregen.

Zoo is het, dat de meeste geleerde Groot-Atjèhers het grootste deel van hunnen studietijd in Pidië hebben doorgebracht, en omgekeerd de leerlustigen van Pidië en de Oostkust in Groot-Atjèh hun kapitaal aan kennis vergaderen (3).

Bekende
Atjèhsche
scholen.

In het gebied van Pidië in den ruimeren zin des woords (4) waren vóór onze komst in Atjèh de volgende plaatsen min of meer centra van wetenschappelijk leven, waar vele *moeribs* (de Atjèhsche naam voor »student», uit het Arab. *moerīd*) uit het land zelf en uit Atjèh

(1) In Bantěn gaat men zoover, de jongens zelfs voor het elementaire onderwijs (Qoerān-reeci) zoo mogelijk naar een pondok buiten hunne desa te zenden; elders op Java, en ook in Atjèh, is dit uitzondering.

(2) *Oereuēng dagang* beteekent nog altijd »vreemdeling» en wordt zeer veel van geringe vreemde kooplieden, in het bijzonder echter van Klinganeezen gezegd: *meudagang* is niets anders dan »studeeren», en *oereuēng meudagang* = »student».

(3) Zoo heet een geleerde te Ië leubenë (Ajer laboe) *Teungkoë di Atjèh* of *d'Atjèh*, wijl hij lang in Atjèh studeerde. Anderen heeten in den regel naar de gampōng hunner inwoning of herkomst, ook al reisden zij ver om hunne welenschap te vergaderen.

(4) De Atjèhers noemen *Pidië* alwat vroeger tot het rijk van dien naam behoord heeft, ongeveer de geheele Noordkust met haar achterland, en vatten onder *Timoe* (het Oosten, van de hoofdplaats van Atjèh uit gerekend) samen, hetgeen wij de Noord- en Oostkust noemen.

studeerden: *Langga*, *Langgò*, *T^hriwucè^s*, *Keumala*, *T^himpang*, *Iè leubeuè* (= Ajer laboe). *Tirò*, welks naam in den jongsten tijd aan het optreden van twee van daar afkomstige teungkoe's tegen ons algemeene bekendheid dankt, was van oudsher minder om het daar gegeven onderwijs beroemd dan wel om het groote aantal van daar afkomstige en daar woonachtige geleerden. De aanwezigheid van zoovele levende oelama's, van zoovele, deels heilig geachte graven hunner voorgangers had, gelijk reeds vroeger werd opgemerkt ⁽¹⁾, het gebied van *Tirò* als het ware gewijd: hier waagde niemand het, zelfs in oorlogstijd, de wapenen te trekken, meer dan elders gold hier de *hoekòm* (godsdienswet), minder de hiermede strijdige *adat*. In zulk eene omgeving opgroeiende, gevoelen vele jonge lieden zich als bestemd voor de heilige studie.

De in de laatste jaren tot zijnen dood in Groot-Atjèh als leider van den heiligen oorlog opgetreden *Tjèh T^haman* ⁽²⁾ was de zoon van een eenvoudigen leubè uit *Tirò* ⁽³⁾. Als *Teungkoe di Tirò* bij uitnemendheid, ook wel *Teungkoe Tji^s di Tirò* gold sedert menschenheugenis het voornaamste lid eener oude geleerde familie aldaar; tot aan zijnen dood — ongeveer 8 jaren geleden — was dit *Teungkoe Moehamat Amin*, en de energieke *Tjèh T^haman*, hem aanverwant, was als zijne rechterhand. Daar bij *Moehamat Amin*'s dood diens oudste, geleerde zoon (thans reeds overleden) nog te jong was om de positie zijns vaders in te nemen, ging deze op *Tjèh T^haman* over. Een jongere, nog nauwelijks volwassen zoon van *Moehamat Amin*, is thans *panglima* onder de bevelen van den bekenden *Teungkoe Mat Amin*, den zoon van *Tjèh T^haman*.

In eigenlijk Atjèh waren vóór den oorlog de voornaamste middelpunten van onderwijs in de nabijheid der hoofdplaats en in de sagi der XXVI Moekims gelegen.

Teungkoe di Lamjông. wiens eigen naam *Nja^s Him* (uit Ibrahim)

⁽¹⁾ Deel I, bladz. 185.

⁽²⁾ Zie Deel I, bladz. 185—89.

⁽³⁾ Van daar, dat de jaloersche *Teungkoe Koetakarang* in den kring der zijnen *Tjèh T^haman* nooit als *Teungkoe Tirò*, maar minachtend als *Leubè T^haman* aanduidde.

was. trok, nog meer dan zijn vader en grootvader dit reeds gedaan hadden, honderdtallen van leergierigen naar Lamnjōng. Zelf had hij te Lamba^ét (in de VI Moekims) gestudeerd bij eenen goeroe, die aan een verblijf in Egypte den naam Teungkoe Meut^hé (uit Miçr = Egypte) dankte, en te Lambhoe^é bij den Maleier Abdoeççamad. Zeer vele Atjêsche oelama's en bijna alle geleerden der Noord- en Oostkust danken hem geheel of gedeeltelijk hunne vorming.

In *Lambhoe^é* was een opgewekt leven der studie door eene korte periode van stilstand gevolgd, toen eerst zekere Mochamät Amin, Teungkoe Lambhoe^é genaamd, en daarna zijn opvolger, de met zijne zuster getrouwde Maleier uit Patani Abdoeççamad, gestorven waren. De komst van Tjêh Marahaban (1) bracht hierin verandering. Diens vader was een niet geleerd man uit Tirò, die zich later ter Westkust nederzette. Marahaban studeerde in Pidië (o. a. te T^himpang) en later te Mekka, waar hij ook als hadji-sjeich (2) voor zijne landgenooten fungeerde. Uit Arabië keerde hij terug met het voornemen, zich weder in Pidië te vestigen, maar ter hoofdplaats van Atjêh liet hij zich overhalen om zijne wetenschap ter beschikking te stellen van Teukoe Kali Malikōn Adé (3) en van den min geleerden kali der XXVI Moekims: tevens trad hij als leeraar en vruchtbaar schrijver (4) op.

Naar de *gampōng Lamgoet* werd indertijd een kundig leerling van den boven genoemden Maleier Abdoeççamad *Teungkoe di Lamgoet* (5) genoemd. Zijn eigennaam was Djalälöeddin. Deze werd niet alleen eengezocht leeraar, maar tevens kali der XXVI Moekims. Zijn zoon, een schrandere maar weinig geleerd man, erfde zijnen titel en waardigheid, maar liet zijne ambtsbezigheden gaarne over aan zijnen zoeven besproken schoonzoon

(1) Deel I, bladz. 105, 195.

(2) Zie mijn *Mekka*, II, bladz. 28 vv., 305 vv.

(3) Deel I, bladz. 101 vv.

(4) Hierover meer in het volgende hoofdstuk.

(5) Het voorzetsel *di* wordt in zulke bijnamen, die voorname personen aan de *gampōng* hunner inwoning of herkomst ontleenen, nu eens gebruikt, dan weer weggelaten, maar het spraakgebruik heeft de toevoeging van *di* tot iets meer deftigs en eerbiedigs gestempeld. *Teungkoe di Tirò* klinkt eerbiediger dan *Teungkoe Tirò*.

Marahaban. De thans levende kleinzoon van den ouden Teungkoe di Lamgoet is eveneens in naam kali, maar wordt door niemand geraadpleegd en denkt niet aan het geven van onderwijs.

Te *Kroeëng Kalé* was een vermaard leeraar, wiens vader hem op dat gebied was voorgegaan: te *Tjöt paja* kwamen de studenten samen, die onder leiding van Teungkoe Deuroeih, een man van Klinganeesche afkomst, hunne vaardigheid in het Qoerânreciet tot een hooger peil wenschten te brengen dan men op de dorpsscholen kan bereiken.

De verwarde toestand des lands in de laatste 20 jaren heeft natuurlijk ook het onderwijs geheel gedesorganiseerd. In *Lam t^heunòng* onderwijst nog een oude, naar die gampōng genoemde Teungkoe; evenals deze, heeft ook *Teungkoe Tanòh mirah*, die behalve leeraar nog kali der IV Moekims van de VII (sagi der XXVI) is, zijne wetenschap te Lamjōng opgedaan. Dit geldt ook van *Teungkoe Kroeëng Kalé*, alias *Hadji moeda*, die bovendien te Mekka heeft gestudeerd. In *T^heulimeum* (XXII Moekims) doceert Teungkoe Oet^hén, wiens afgeleefde, om zijne geleerdheid en onafhankelijkheid geroemde vader, *Teungkoe Tanòh Abèè* (¹), kali der sagi van de XXII Moekims heet te zijn.

De studenten, meerendeels vreemdelingen ter plaatse hunner studie, Woning der studenten. moeten natuurlijk onder dak gebracht worden. Zelfs waar hun aantal niet in de honderden loopt, zou het moeielijk gaan, hun allen in de *meunat^hah* logies te verleenen, welk gebouw, gelijk wij weten, dient tot gampōngbedehuis en tot nachtverblijf voor alle mannen, wier vrouwen niet in de gampōng wonen. Ook acht men den uit zulk samen logeeren voortvloeienden omgang met de gampōngjeugd niet bevorderlijk voor hunne vorming. Regel is dan ook, dat de gampōngbevolking op verzoek van den leeraar eenvoudige, *ranggangs* genaamde gebouwen in den trant der studentepondoks van Java optrekt.

(¹) Zie Deel I, bladz. 104.

Ranggangs. Eene *ranggang* wordt in den trant van een woonhuis gebouwd, maar met minder zorg; zij heeft echter niet drie vloeren van verschillende hoogte, maar één doorlopenden vloer, en zij is ter weerszijden van den gang in kleine vertrekken (*bilé^s*) verdeeld, die elk aan 1—5 *moeribs* tot woning strekken.

Soms maakt wel een vrome een buiten gebruik geraakt woonhuis tot *waqf* (Atj. *wakeuëh*) voor studenten; dit wordt dan naar het erf des leeraars overgebracht en zooveel mogelijk naar de wijze eener ranggang ingericht.

Hulp-
leeraars.

Gelijk op Java elke pondok eener *pěsantrèn* haren *loerah* of (Soend.) *kokolot* pleegt te hebben, die er de orde en reinheidsregelen handhaaft en zijnen minder ervarenen medeleerlingen in hunne studie voorlicht, zoo is in *Atjèh* de *teungkoe ranggang* tevens hulpleeraar en repetitor voor de in zijne ranggang verblijvende studenten. Hetgeen hun door de lessen van den goerèë niet duidelijk genoeg werd, heldert hij hun op, en terwijl zij dikwijls jarenlang met de »instrumentwetenschappen», vooral met de spraakkunst worden beziggehouden, komt de teungkoe ranggang aan hunne begeerte naar practisch bruikbare kennis te gemoet, door hunne lectuur van Maleische pikah- en oet^hoej-boeken, zooals de *Masailah*, *Bidajah* en *Çirāt al-moestaqīm* (1) te leiden.

Die instelling der ranggang- of pondok-hoofden en de voortreffelijke gewoonte der Inlandsche studenten om steeds van elkander te leeren maken het onderwijs eerst vruchtbaar, want op verbetering der methode van onderwijs leggen zich de leeraars geenszins toe, en velen hunner zijn bij alle geleerdheid erbarmelijk slechte paedagogen.

Vormen van
voordracht
der leeraars.

Hoofdzakelijk in tweeërlei vorm plegen de oelama's hunne wetenschap aan de studenten mede te deelen. Soms komen dezen een voor een met den te behandelen tekst bij den leeraar, die hun telkens een hoofdstuk met de noodige ophelderingen voordraagt en hen dan zelf den tekst laat lezen en den mondelingen of schriftelijken commentaar herhalen: soms zetten zich de leerlingen gezamenlijk in

(1) Zie boven bladz. 5.

eenen kring om den meester, die tekst en uitlegging voordraagt gelijk de professor zijn college, maar ieder gedurende of na de les gelegenheid geeft tot vragen.

Op Java heet de eerstgenoemde methode *sorogan*, de tweede *bandoengan*; in Atjèh wordt de eerste methode veelal gevolgd bij het lezen der zoeven genoemde Maleische handleidingen onder toezicht van den *gampông*leeraar of den *teungkoe* rangkang, terwijl de *bandoengan*-methode de eenig gebruikelijke is voor de studie van de Arabische kitabs. Eigen namen hebben die leerwijzen in het Atjèhsch niet (¹).

Sorogan en
bandoengan.

Behalve de leermethode hebben de Atjèhsche *rangkangs* met de Javaansche *pondoks* nog zekere spreekwoordelijke onzindelijkheid gemeen, ja de eerste overtreffen de laatste daarin. Men zou verwachten, dat in zoo godsdienstige koloniën, waar de ritueele reinheidswetten veel getrouwer dan elders nageleefd worden, buitengewone zindelijkheid daarvan getuigen zou. De ervaring leert echter, dat wie zich in zake van reinheid des lichaams tot een minimum volgens de letter der wet bepaalt, daarbij door en door vuil kan zijn. Trouwens, wat baat de ritueele wassching des lichaams, die in vele gevallen zich tot enkele lichaamsdeelen bepaalt (vooral waar geen omgang met vrouwen plaats heeft, is de *verplichting* tot een volledig bad niet frequent), wanneer de kleederen zelden worden gewasschen of verwisseld en de vertrekken zelden of nooit schoongemaakt?

Onzinde-
lijkheid der
studenten.

Hetgeen de *moeribs* aan reinheid boven gewone *gampông*lieden vóór hebben door getrouwer naleving der godsdienstige wet, verliezen zij weder door hun vrijgezellenleven, daar zij hunne eigene keuken, wasch enz. moeten administreeren.

Op Java vindt men in vele *pěsantrěns* geschreven verordeningen, die den dienst van het vegen der *pondoks*, het wachthouden bij

(¹) Men beschrijft de *bandoengan*-methode door te zeggen: *Teungkoe kheun, geutanjòë thimas* = »Meester spreekt, wij hooren toe». *Thimas* is het Arabische *عساع*, ook in 't Maleisch en Javaansch gebruikelijk in den zin van »toehooren» bij mondeling onderwijs of 't luisteren van den goeroe naar lectuur of reciet des leerlings.

nacht, het vullen van waterréservoirs enz. regelen, en worden boeten ten hate der gemeenschappelijke kas (1) geheven van hen, die deze dienstbeurten verzuimen of met vuile voeten pondok of bedehuis betreden. Hoe gebrekkig deze voorschriften ook dikwijls nageleefd mogen worden, zij maken dan toch, dat de pondoks en hare bewoners iets minder onzindelijk zijn dan de rangkangs en hare moeribs in Atjèh, waar in het algemeen watervrees en gewoonte aan vuilheid een ongemeen hoogen graad bereikt hebben.

Is nu reeds op Java *goedig* of *boedoeg* (schurftig of melaatsch) een zeer gebruikelijk epitheton van santri's en de »*santri goedig*» zelfs min of meer een volkstype, geen wonder, dat ook in Atjèh *koedé* en dergelijke huidziekten (2), hoewel verre buiten de rangkangs heerschende, als een soortelijk kenmerk der moeribs gelden.

Invloed van
het studie-
leven op de
algemeene
ontwikke-
ling.

De algemeene ontwikkeling der *moeribs* heeft in Atjèh minder kans op winst door het rangkangleven dan die der santri's op Java door hunne zwerftochten van pësantrèn tot pësantrèn. Deze laatsten toch leeren allicht omgaan met rasgenooten van een anderen stam: Javanen met Soendaneezen en Madoereezen, en de studie trekt hen uit de desa naar hoofdplaatsen als Madioen of Soerabaia. Ook leeren zij, voor zoover de padicultuur of koffieplant in hun onderhoud moeten helpen voorzien, eenig eigendom beheeren. In Atjèh wordt de geographische kennis weinig uitgebreid, de wrijving met stamverwanten niet bevorderd en de blik weinig verruimd door het *meudagang* binnen de eigene landpalen. Aan levenswijsheid komen zij bijna even rijk tehuis als zij weggingen; alleen leerden zij meer en meer de (met den Islam inimmers veelzins strijdige) adats huus lands minachten, en zien zij dus later, als *gampông*bewoners, vaak met ietwat Farizeesche laatdunkendheid op hunne medeburgers neer.

(1) Deze veelal *doewit nĕgara* genaamde gelden dienen ter bestrijding der onkosten van de ontvangst van gasten, van de olie en lampen der pondoks, het voor de keuken benoedigde huisraad en dergelijke.

(2) Vooral de *koedé boeta* is eene ziekte der oerenĕng *mendagang*; men gebruikt daartegen inwrijving der huid met het vocht (*geutah*), dat men uit *nawaih-* (ricinus-) bladeren perst.

Dat de zedelijkheid der rangkang-bewoners in Atjeh, het land der paederastie, nog minder vrij van verdenking is dan die der pësantrëns-leerlingen op Java, spreekt van zelf.

De geleerden en in het algemeen zij, die om eene of andere reden aanspraak hebben op den titel *teungkoë* ⁽¹⁾ gelden bij de groote massa niet alleen als betere kenners en getrouwe beoefenaars van den godsdienst dan zij, maar bovendien als personen, die min of meer beschikking hebben over de schatkamer van Allah's genade. Hun gebed, meent men, brengt zegen en vloek, genezing en ziekte; immers kennen zij de door Allah voor de bereiking van verschillende doeleinden vastgestelde formules, en is hun levenswandel vroom genoeg om aan die woorden de noodige kracht te verleenen. Zelfs waar een onkundig leubè eerlijk genoeg is om het verzoek eener moeder om eene »belezing» van haar zieke kind af te wijzen, daar maakt de naieve aandrang der moeder: »ach, wil toch maar wat blazen» verder verzet onmogelijk. Zelfs de adem van iemand, die met schrifturen weet om te gaan en zijne ritueele plichten vervult, geldt den onwetenden als heilzaam.

De teung-
koe's in de
schatting
des volks.

§ 5. WETENSCHAPPEN, DIE NIET TOT DE DRIELEDIGE WETENSCHAP DES ISLAM'S BEHOOREN.

De *ëleumèë* bij uitnemendheid, wij zagen het, is de drieledige gewijde wetenschap (*Pikah*, *Oet^hoej*, *Teut^hawōh*) met de voorbereidende vakken (*Na^hoe* enz.) en de aanvullende (als *Teupeut^hé* en *Hadih*). In het voorbijgaan maakten wij echter reeds kennis met eene *ëleumèë*, die, vooral om hare ketterij, buiten *de* wetenschap ligt: de *ëleumèë t^halé^s* ⁽²⁾. Zoo zijn er nog een aantal andere »wetenschappen», die men niet als onderdeelen van »*de* wetenschap» beschouwen kan.

(1) Zie Deel I, bladz. 74.

(2) Zie boven bladz. 14 vv.

Deze talrijke *èleumèè's* zijn, evenals hare naamgenooten bij de Maleiers en Javanen (*ilmoe*, *ngèlmoe*), in onze beschouwing overgezet, bijgeloovige middelen om allerlei geoorloofde of ongeoorloofde doeleinden te bereiken. Zoowel ter vervulling van individueele wenschen als ter gelukkige uitoefening van allerlei beroepen en bedrijven is hare kennis onmisbaar. Voor den wapen- of den goudsmid, den krijgsman of den bouwmeester is het minstens even belangrijk het geheimzinnige *hocus pocus*, de *èleumèè*, die geacht wordt hij zijn vak te behooren, te kennen als door onderwijs en oefening bedreven te zijn in zijn handwerk. Evenzoo kan hij, die koopwaar aan den man moet brengen, die een bemind hart wil veroveren, eenen vijand onschadelijk maken, twist zaaien tusschen echtgenooten en wat al meer door begeerte of hartstocht hem wordt ingegeven, de *èleumèè's* niet ontberen; kent hij ze zelf niet, dan zoekt hij hulp bij hen, die ze bezitten.

Beoordeeling
der *èleu-
mèè's* door
de schriftge-
leerden.

Uit het oogpunt der godgeleerden beschouwd, moeten die vele *èleumèè's* zeer verschillend beoordeeld worden. Sommige daarvan vallen onder de rubriek *t'ihé* (Arab. *sihr*) d. i. tooverij; de Islam leert, dat zij bestaat en werkzaam is, maar verbiedt hare uitoefening als duivelswerk. Streeft men, al is het ook met op zichzelf geoorloofde middelen van *èleumèè*, naar hoosaardige doeleinden, naar het verderf of het ongeluk van geloofsgenooten bijv., dan is dit evenzeer *t'ihé* als wanneer men goddelooze middelen (hulp des Duivels of van ongeloovige *djén's* bijv.) aanwendt, al ware het ook ter verwerving van geoorloofde zaken. De strenge veroordeeling der *èleumèè t'ihé* door de godsdienstleer houdt evenwel Atjèhers zoomin als Javanen of Arabieren terug van het beproeven dier kunsten: haat tegen vijanden en (in het bijzonder ongeoorloofde) liefde tot vrouwen zijn de gewoonste drangredenen, die hen hunne toevlucht doen nemen tot *èleumèè's* van verdachten aard.

De gebedsformulen en de methode, die in rechtzinnige Arabische kitabs als van speciale kracht aanbevolen worden, zouden wij ook onder de rubriek tooverij rangschikken, maar zij gelden den geloovigen als door den Schepper verordend. En de Atjèhsche geleerden

gaan niet zoover, deze beschouwing tot de met een Arabisch zegel gemerkte geheimzinnige middelen te beperken: ook zuiver Atjèhsch of eenigszins Hindoesch riekend materiaal bezigen zij gaarne, wanneer de heidensche oorsprong daarvan zich *aan hen* door niets meer verraad.

Zeer gewichtige èleumèè's voor bijna alle Atjèhers, maar bovenal voor hoofden, panglima's en krijgslieden, zijn die, welke men onder den naam van *èleumèè keubaj* d. i. »wetenschap der onkwetsbaarheid" kan samenvatten. Op Java was dit niet anders, gelijk nog zoo menige primbon ⁽¹⁾ getuigt.

De wetenschap der onkwetsbaarheid.

De grondbeginselen, waarop die èleumèè's berusten, zijn 1° de min of meer pantheïstisch mystieke wereldbeschouwing, die wij boven ⁽²⁾ bespraken; 2° de theorie, dat men datgene beheerscht, waarvan men het wezen, de eigenschappen en de namen kent.

De combinatie dezer beide beschouwingen doet dus de kennis van het geheimste wezen van het ijzer (de *ma^sripat beut^hòè*, zooals men zegt) als zeer gewichtig gelden om aan dit metaal in den vorm van verschillende wapenen weerstand te bieden. Alle elementen van het ijzer zijn natuurlijk in den mensch aanwezig, daar de mensch de volmaakste openbaring Gods en God = Alles is. De geheele schepping is als eene ontwikkeling Gods uit zichzelf, welke ontwikkeling langs zeven graden of rangen (*meurentabat toedjoh*) plaats vindt om door het mensch-stadium weer in de Eénheid terug te keeren. Alle elementen zijn derhalve in den grond één en vatbaar om in elkander omgezet te worden. De kracht der èleumèè van het ijzer nu kan op elke plaats van het menschelijk lichaam, die door ijzer of lood bedreigd wordt, tijdelijk eene vorming van ijzer of van een nog sterker element te weeg brengen, en zoo den mensch *keubaj*, onkwetsbaar, maken.

De wetenschap van het ijzer.

Als geheimzinnig heerschende over de metalen wordt het kwik (*ra^st^ha*) beschouwd; daarvan is het op zekere wijze brengen van kwik in het menschelijk lichaam (*peutamòng ra^st^ha*) een der meest gelief-

Behandeling met kwik.

⁽¹⁾ Zie Deel I, blad. 210—11.

⁽²⁾ Bladz. 11 vv.

koosde middelen ter onkwetsbaarheid. Alleen wanneer de kuur onder leiding van een kundigen goerèè plaats heeft, belooft zij succes. Elk Atjèhsch hoofd heeft dan ook, behalve vele raadgevers op het gebied der onkwetsbaarheid, eenen bijzonderen leeraar ⁽¹⁾; naar hunne werkzaamheid noemt men die goerèè's ook *oereuëng peutamōng ra^st^a keubaj* of *ra^st^a t^aalèh*.

Vorbereiding tot de kuur.

Gewoonlijk wordt de kuur voorbereid door minstens 7 dagen *kaloëët* (boetedoening door godsdienstige afzondering) in een afzonderlijk vertrek bij een of ander heilig graf; die dagen brengt de patient daar vastend door en verbreekt die onthouding bij zonsondergang door nuttiging van enkel rijst. Daarna begint de periode van inwrijving met kwik, gewoonlijk op de armen; deze wordt zoovele dagen voortgezet, totdat een naar de meening van den goerèè voldoende aantal kati's kwik in het lichaam van den patient is opgenomen. Gedurende de eerste zeven dagen van die inwrijvingen is hij bovendien aan allerlei *pantang* onderworpen: hij mag den coitus niet uitoefenen, moet zich onthouden van het gebruik van zure zaken, van *bòh djan-tōng* (bloesemknop van pisang), *ōn moerōng* (kèlor-bladeren), *laboe's enz.*

Godsdiens-tige voor-schriften.

Niet alleen gedurende de kuur, ook in zijn volgend leven moet de patient zekere onkwetsbaarheidsgebeden op bepaalde tijden uitspreken. Vele leeraars verklaren die *doe^sa's* alleen dan van kracht, wanneer men ze op de verplichte t^beumajangs laat volgen; ja sommigen verlangen bovendien dat hunne leerlingen in elke der 5 dagelijksche t^beumajang-perioden nog eene extra-t^beumajang verrichten ter goedmaking van hetgeen zij in hun voorgaand leven verzuimden. Hunne methode verkrijgt daardoor een gewijd karakter, maar tevens is hun zoo de weg geopend om teleurstellingen hunner leerlingen zonder nadeel voor hun bedrijf te verklaren. Zeer weinige hoofden toch blijven lang getrouw aan die godsdienstige tucht; welnu, treft hen

(1) De goerèè van Teukoe Nè^s is een man uit Batèè Iliè^s in T^bamalanga, die van Teukoe Nja^s Banta (panglima der XXVI moekims) heet Teungkoë di Pagerroëjoeng, die van Panglima Meut^bengit raja is Teungkoë Gam, naar men zegt uit Daja afkomstig; verde heeft nog zekere Teungkoë di Lapang grooten naam.

later de scherpte van een *t'ikin* of een vijandelijke kogel, dan hebben zij dit aan eigen nalatigheid, niet aan den leeraar te wijten.

De leeraar zelf zegt bij zijne manipulaties ook allerlei gebeden op. Om zijn bedrijf te kunnen uitoefenen heeft hij jarenlang als dienaar van een anderen goerèë zich de juiste overlevering moeten eigen maken en veel tapa moeten doen in de eenzaamheid van het gebergte. Sommigen brengen het daarbij zoover, dat zij den onsterfelijken patroon der onkwetsbaren, Malém Diwa, dien wij in het hoofdstuk over de letterkunde onder N°. XIII leeren kennen, ontmoeten.

De patroon
der onkwets-
baren.

Bij vele methoden, die men toepast om onkwetsbaarheid te verwerven, geldt het als voorwaarde van succes, dat na afloop der kuur of van het onderwijs de leerling zijnen leeraar gedurende een tijdperk van 1—5 jaren niet zie; ja, men beweert wel, dat eene overtreding van dit pantang-voorschrift den dood van den onvoorzichtigen leerling ten gevolge zou hebben.

In den nacht, die op den eersten inwrijvingsdag volgt, gevoelen de patienten, naar hun zeggen, zwaarte in den nek: de kwik heeft zich nog niet genoeg verdeeld en hoopt zich bij liggende houding onder het achterhoofd op. Eene *radjah* (bezwerings-formule) des leeraars doet dat ondragelijke gevoel verdwijnen.

Om een denkbeeld te geven van de energie, waarmede de inwrijving wordt toegepast, vermelden wij het populaire gerucht, dat Teukoc Nè^s van Meura^st^{ba} 10 kati's kwik door de huid in het lichaam heeft opgenomen (¹).

Het »kwik inbrengen» is echter niet het eenige middel, dat men aanwendt om *keubaj* te worden. Er zijn voorwerpen, die men slechts aan het lichaam heeft te dragen om onkwetsbaar te zijn.

Voorwerpen,
welker bezit
onkwetsbaar
maakt.

Met het woord *peugawè* duidt men eene klasse dier voorwerpen aan. Zij vertoonen het uiterlijk van levende wezens, bijv. insecten, rupsen, hagedissen, maar bestaan inderdaad uit ijzer of een nog harder metaal, want een mes maakt er geen krassen op. Men vindt

Peugawè's.

(¹) Het inwrijven met kwik schijnt ook onder de Malciers der Padangsche Bovenlanden als een probatum voor onkwetsbaarheid te gelden.

ze slechts door een gelukkig toeval op den weg of in het woud. Zeer hoog schat men de *peugawè's*, die den vorm eener *oelat l'angkadoe* (zekere aschkleurige, langharige rups) vertoonen; in geval van geldnood maken de eigenaars er licht 2—500 dollars van.

Die voorwerpen zijn, naar het heerschende bijgeloof, oorspronkelijk werkelijk dieren geweest, maar door de reeds vermelde omzetting der elementen tot ijzer, koper of ander metaal geworden. Zelf kan men eene soort van *peugawè* maken door eene op papier geschreven *adjeumat* (= *djimat*, *azimat*) opgerold in een laag van *é^s malò* (bezinksel van gomlakverf) te pakken; ook dit verandert dan door de kracht der formule allengs in ijzer en maakt, niet minder dan andere *peugawè's*, zijnen drager onkwetsbaar. Zulk een bereide *peugawè* heet in het bijzonder *barōnabeuēt* (uit *bahr an-noeboewah* = de zee van het profetschap). Men draagt ze aan eenen band om het middel.

Heeft een gevonden voorwerp bij de hardheid van ijzer de gedaante eener boomvrucht of van eene andere eetbare zaak, dan noemt men het ook *peugawè*, maar het doet zijnen dienst alleen als *peunawa* tegen vergiften; de drager ervan is beschermd tegen hunne werking.

De ranté
boej.

Nog eene bijzondere soort van onkwetsbaarheids-*peugawè* is de *ranté boej* („varkensketting”). Bij sommige wilde varkens, *boej toenggaj* genaamd, wijl men ze steeds buiten gezelschap hunner natuurgenooten aantreft, is een haak van ijzerdraad door den neus geregen, dat hen onkwetsbaar maakt. Deze is namelijk ontstaan uit een aardworm (*glang tanòh*), die het beest al etende inslikte, maar die zich in zijnen neus nestelde om daar de heilbrengende gedaante-verwisseling te ondergaan. Eet de *boej toenggaj*, dan legt hij dien haak af, en gelukkig is de man, die zulk een oogenblik weet te benuttigen om zich van de *ranté* meester te maaken.

Volgens de vromen is echter eene voorwaarde van de werkzaamheid der meeste *peugawè's*, dat de drager een godsdienstig leven leide; anders veroorzaken die voorwerpen hem jeukte in plaats van zijn lichaam te beschermen.

Peungeulieh. *Peungeulieh* heeten kogels, welker lood van zelf in ijzer is ver-

anderd: wie er zoo een vindt, doet wel dit onfeilbare keubaj-middel bij zich te steken *wanneer hij ten strijde trekt*; niet bij andere gelegenheden, want dan heeft het tegenspoed ten gevolge. Van daar de populaire zegswijs bijv. tot iemand, die juist te laat komt om aan eenen maaltijd deel te nemen: »Wat? hebt ge een *peungeuliëh* bij u?» (1).

Evenals voor de *peungeuliëh* vluchten de kogels des vijands ook Andere keubaj-middelen. voor eene kokosnoot met één »oog» (*oc t'abòh mata*), wanneer men die aan het lichaam draagt (2). Eindelijk geldt nog een stuk rotan, waarvan enkele geledingen in omgekeerde richting loopen, als een keubaj-middel. Malém Diwa (3) was zoo gelukkig, een zoo lange *awé t'òengt'ang* te vinden, dat hij die onder de schouders om borst en rug kon binden; thans vindt men zulke spelingen der natuur slechts ter lengte van een paar geledingen.

Sommige eigenaardige vlekken op de huid, meestal door ziekte Onkwetsbaar makende vlekken op de huid. ontstaan, zijn ook teekenen of oorzaken van onkwetsbaarheid. Zoo zekere *gloem* genaamde witte vlekken, die als litteekenen na zekere ziekte op de huid achterblijven. Die ziekte, (*glòem* of *leuki* genaamd) begint, zegt men, tusschen de vingers of bij de genitalia en brengt hevige jeukten te weeg; zij geldt als besmettelijk (3). Malém Diwa had zeven gloems van dien schoonen vorm, die men *gloem bintang* of *boengòng* noemt. Zulke vlekken vermeerderen namelijk in de oogen der Atjèhers voor beide geslachten de schoonheid des lichaams.

Eene soort van ringworm, de *koerab beut'òë* (ijzer-koerab), die zich in groote ijzerroestkleurige, zeer jeukende vlekken op het lichaam openbaart, verschaft vooral dan onkwetsbaarheid, wanneer zij als het ware een gordel om het middel vormt. Ook deze ziekte is zeer besmettelijk; begint zij zich bij iemand te vertoonen, dan vraagt men hem, of hij wellicht eene *doc'a beut'òë* (een ijzergebed) in

(1) *Peuë? na tangoej peungeuliëh?*

(2) Teukoc Nê^s droeg zulk eene kokosnoot bij zich op zijnen tocht naar Keumala.

(3) Men bestrijdt haar door inwrijving met kajoc-poetiholic of met in azijn gemengde slijngewreven *koeëh-* of *langkoeëh-wortels*. Sommigen slaan de plekken met eenen tak der *leuki*-struik, of het ook helpen mocht. Dit laatste is natuurlijk een staaltje van naambijgeloof.

practijk brengt. Door beoefening der geheimzinnige ijzerwetenschap meent men namelijk de *koerab beut'òë* teweeg te kunnen brengen.

De weten-
schap der
wapens.

Waar zooveel op de kracht der wapens aankomt als in Atjèh, kan het niet verwonderen, dat de *èleumèë*, die goede van slechte wapens leert onderscheiden, van hoog gewicht geacht wordt. Zij is grootendeels, zij het ook met eenige wijziging, van de Maleiers overgenomen, en men houdt in Atjèh sommige Maleiers van Trengganou b.v. voor groote kenners van het vak.

De wapensmid heeft zijne eigene *èleumèë*'s, welker toepassing naar Europeesche opvatting bitter weinig, maar volgens de Atjèhsche zeer veel tot de waarde van zijne gewrochten kan bijdragen. Even zonderlinge, maar zeer eenvoudige middelen wendt de kooper van een wapen aan om de deugd van eene *reuntjông*, eene *t'ikin* of eene *gliwang* te bepalen. Hij meet bijv. de breedte van zijn eigen duimnagel op het lemmet van een dezer stoot- of slagwapens af, daarbij achtereenvolgens eene reeks van woorden uitsprekend als:

paléh (= ellendig). *tjilaka*, *meutoeah*, *moebahgia* (of *tjéntjala*); of: *toea*, *radja*, *bitjara*, *kaja*, *sara*, *mati*; of:

t'a tjéntjala, *keudoea randjoena*, *keulhèë keutinggalan*, *keupeuët kapanat'an* etc. tot 10 toe.

Het woord, dat op de laatste duimbreedte komt te vallen, geeft dan de waarde van het wapen aan.

Voor *t'ikins*, de meest gewone slagwapens der Atjèhers, heeft men ook nog deze methode: De rib van één klapperblad wordt verdeeld in stukjes ter lengte van de breedte der *t'ikin*, en met die stukjes wordt het lemmet op deze wijze belegd:

Loopt nu de zaak af zooals in het hier gegeven voorbeeld, dan heet het eene *gadjah inóng* (vrouwelijke olifant) zonder *gadéng* (slagtand), en het wapen is slecht. Komt men voor het laatste vierkant twee stukjes te kort □□, dan heeft men iets buitengewoon deugdzaams, immers het zeldzame verschijnsel van een olifant met éénen slagand;

komt er maar één te kort, □□, dan heet de olifant twee slag tanden te hebben, en is het wapen hoogstens middelmatig.

Eene rijke verscheidenheid van *éleumèè's* is er nog, die de bezitters in staat stellen te *zien*, wat voor de waarneming met de gewone zintuigen verborgen blijft; »zieners'' (1) (*oereuëng keumalòn*) noemt men hen, die daarvan werk maken. Meestal zijn het oude vrouwen. Men vraagt bij dezulken om inlichting omtrent de oorzaak en het geneesmiddel eener ziekte, den toestand van eenen bloedverwant, die zich op reis bevindt, den dief of den heeler eener gestolen zaak en dergelijke.

Zieners.

De vrager biedt aan de *oereuëng keumalòn* gewoonlijk een bord gepelde rijst aan, waarop twee eieren en een stuk wit katoen liggen. Zeer verschillend zijn de middelen, die de zieners of zienersessen aanwenden. Enkelen doen hunne wijsheid uit een of ander geheimzinnig boek op, anderen uit de lijnen, die ontstaan door het gieten van wat olie op een der aangeboden eieren, of zij lezen de geheimen uit hare eigen hand.

Ook komt het voor (evenals op Java), dat de zieneres de hulp van een onstoffelijk wezen (*oereuëng adava*) inroept. Na het branden van wierook, die zij inademt of waarover zij al prevelend hare handen beweegt, vaart zoo'n godsdienstige geest in haar; dan is het, alsof haar bewustzijn verdwijnt, bevend en met een veranderde stem spreekt zij onsamenhangende volzinnen, die zij later, tot zichzelf gekomen, verklaart.

Onzichtbare
helpers der
zienersessen.

De *béo*, de bekende sprekende vogel, dien de Atjèhers *tjōng* noemen, geldt als met de zienersgave bedeed, maar een menschelijke ziener of zieneres is daarbij onmisbaar voor de interpretatie. Deze laatsten heeten dan de taal der vogels te verstaan en zetten eenig onverstaaubar gesnater van den *tjōng* in orakelachtig dubbelzinnig Atjèhsch over.

De *tjōng* als
ziener.

Bij diefstal deelen de *oereuëng keumalòn* gewoonlijk mede, of de dief groot of klein van postuur, donker of licht van gelaatskleur

(1) Gelijk te Batavia *orang m^eliatin*.

was, golvend of sluik haar had ⁽¹⁾ en men krijgt daarbij nog wel den troost, dat de gestolën zaak nóg niet reddeloos verloren is en men haar bij ernstig zoeken wel vinden zal.

Voor zieken bestaat het resultaat der zienerij meest in een recept, waarin bladeren van planten de voornaamste plaats beslaan, of wel er wordt uitgevonden, dat ten behoeve van het zieke kind geëndrang of rapa²i gespeeld of een idja planggi aangeschaft moet worden ⁽²⁾.

Geluks-
teekenen.

Eene andere soort van zienskunst bestaat in het bekijken der rimpels van de handpalm (*kalôn oerat djaròë*) om daaruit iemands fortuin te voorspellen. Ditzelfde doet men ook uit de ligging en den vorm der *poet^ha* genaamde spiraalvormige draaiingen der haren. Van rundvee, kleinvee en paarden beoordeelt men daarnaar de deugdelijkheid, van menschen het toekomstig lot. Twee symmetrisch juist tegenover elkaar gelegen *poet^ha's* zijn gunstige teekens. Zekere eigenaardige, *poet^ha rimoeëng* genaamde draaiing voorspelt, dat haar bezitter door eenen tijger verscheurd zal worden.

Ook in de fijnste huidrimpels komen *poet^ha* genaamde draaiingen voor; op de hand toonen zij aan, dat men niet ongewroken geslagen zal worden; op den voet, dat men onvermoeid zal kunnen loopen; op den rug, dat men een laugslacer zal zijn; op de penis, dat men zijne vrouwen door den dood zal verliezen; op de schaamlippen der vrouw, dat haar man niet lang zal leven, enz.

Zenuwtril-
lingen en
physionomie.

Wat de trilling (*tōtō*, het Jav. *kědoet*) der zenuwen van bepaalde lichaamsdeelen voor beteekenis heeft, leest men meest uit Maleische boeken, en evenzoo de *èleumèë pewat^hat* (Arab. *firāsah*), die iemands aanleg en aard uit den vorm van zijn gelaat en zijnen lichaamsbouw vaststelt.

De phaj-
wetenschap.

De *èleumèë phaj* werkt ook met behulp van boeken; soms doet de *Qoerān* daarbij dienst, soms een of ander speciaal voorspellingsboek,

⁽¹⁾ De in dezen tijd door diefstallen zoo geteisterde kampongbevolking van Batavia neemt ook dikwijls tot zulke *orang mcliatin* hare toevlucht, en schrijver dezès deed de ervaring op, dat zelfs sommige politieambtenaren ter hoofdplaats er niet afkeerig van zijn, op die wijze zich de vervulling hunner taak te vergemakkelijken.

⁽²⁾ Zie over een en ander Deel I, blad. 430 vv.

bij voorkeur dat, hetwelk men aan den Alide Dja^sfar Ćādiq (Atjèhsch: Dja^spa T^hadé^s) toeschrijft (¹).

Gebruikt men den Qoerān, dan slaat de naar eenen blik in het verborgene begeerige, door eene ritueele wassing daartoe voorbereid, het heilige boek, onverschillig waar, met eenen slag open en slaat daarna nog 7 bladzijden om; de eerste letter van den 7^{den} regel dier 7de bladzijde bepaalt het antwoord op zijne vraag: bij elke letter van het alphabet is namelijk opgegeven, wat men in verschillende omstandigheden te wachten of te doen heeft (bijv.: tegen uwe reis is bezwaar, het huwelijk zal gelukkig zijn, en dergelijke meer).

De Kitab Djā^spa T^hadé^s wordt ook op die wijze gebruikt.

Phaj is eigenlijk een Arabisch woord (*fā'l*), dat »voorteeken», omen aanduidt, maar in het Atjèhsch wordt het alleen op de beschrevene en enkele andere soorten van waarzeggerij toegepast (²). Voorteekenen heeten bij de Atjèhers met een ander Arabisch woord *alamat*. Deze zijn bij hen van denzelfden aard als die der Javanen; geluiden, die men onder bepaalde omstandigheden zelden hoort, dieren, vooral sommige vogels en insecten, die men zelden ziet, kortom allerlei min of meer zeldzame verschijnselen kondigen elk eene bepaalde soort van gebeurtenis aan. De kennis van deze geheime taal der natuur is echter meerendeels gemeengoed van alle volwassen lieden en vormt dan ook geen voorwerp eener afzonderlijke *èleumèè*. Men kan ze veeleer rangschikken onder de *hadik madja* (»overleveringen der vrouwelijke voorouders»), waarop wij bij de bespreking der letterkunde nog terugkomen. Eenige *alamats* mogen hier echter melding vinden.

Voor-
teekenen.

De naderende dood van een huisgenoot, bloedverwant of vriend wordt aangekondigd nu eens door het ongewone, nasale *kòòò*-geluid eener *djampō^s* (soort van nachtuil), dan weer door het geluid van eene *t^hawa* genoemde krekelloort, die niemand ooit ziet, of door

(¹) Wij zagen (Deel I bladz. 211) dat te Batavia zelfs de notitieboeken der Inlanders met den naam van *Djapar Sidé^s* of *Tip* aangeduid worden.

(²) Wij leerden de Atjèhsche toepassing reeds kennen Deel I, bladz. 322, noot.

het sterk en aanhoudend schreeuwen (*tjeumeutjèb*) van een *kleuëng* (kiekendief).

Een nachtelijk bezoek (dat is in Atjèh gewoonlijk een van dieven of overspelers) wordt voorspeld door het nasale *Kèt-Kèt* van den t^hareuë^s-vogel, alweder een hoorbaar, maar onzichtbaar dier; daarentegen wordt men door de stem van de *titilantahit*, een klein vogeltje, dat zich in het bosch dichtbij de gampōngs pleegt op te houden, voorbereid op de behouden terugkomst van een bloedverwant, die op reis is.

Andere gasten worden aangekondigd door het binnenvliegen van een grooten, bruinen vlinder, den *bangbang djamèè* (gastenvlinder) of doordien water, dat men buitenshuis uitstort, met een ploffend geluid op den grond neerkomt.

Op eigenaardige wijze kraait de haan, zegt men, wanneer de vloed begint, en weder op andere wijze, wanneer de zon de middaghoogte heeft bereikt. Voor die herinneringen is de Atjèher hem dankbaar, maar wanneer de haan vlak voor de menschen zeker eigenaardig fijn geluid komt maken, dan hoort het dier de in het graf door de engelen gestrafte menschen schreeuwen; de Atjèher denkt ongaarne aan die vermoedelijk ook voor hem weggelegde kastijdingen en jaagt den haan bij zulke gelegenheden dus toornig weg.

Het gehuil van vele honden beteekent (ook op Java) eene naderende epidemie.

Is men voor een of ander doel op weg en ontmoet men op eene ongewone plaats eene kat of eene slang, dan is het beter huiswaarts te keeren, want men zal geen succes hebben: en evenzeer is men *malang* ⁽¹⁾ wanneer men op weg iemands ontbloote schaamdeelen bij toeval te zien krijgt.

Droom-
uitlegging.

Eene bijzondere soort van *alamat's* geeft Allah den mensch in droomen te zien, hoewel men er niet vast op aan kan, want soms toovert de Duivel iemand valsche droomen in den geest. De beteekenis

(1) Zie ook Deel 1, bladz. 520.

der droomen is in de Arabische wetenschap het voorwerp van eene bijzondere litteratuur geworden.

De auteur van een beroemd werk over droomuitlegging (*ta'bir*), Ibn Sīrīn, is ook in den Oostindischen Archipel vrij algemeen bekend, en direct of indirect uit zijn werk afkomstige handleidingen zijn er talrijk.

Zoo vindt men ook in Atjèh lieden, die de *ta'bi* uit genoemde bron eenigszins kennen en hunne droomende landgenooten omtrent de voorbeduiding hunner visioenen inlichten. Een deel dier wijsheid is tot populaire wetenschap geworden en, vermeerderd met inheemsche droomuitlegging, bij de *hadih madja* (»overlevering der vrouwelijke voorouders») ingelijfd.

Zoo leert dan de populaire Atjèhsche *ta'bi*, dat hij, die in den ^{Hadih madja} droom naakt gezien wordt (hetzij de droomer zelf of een ander) ongeluk te wachten heeft; hij, wiens hoofd- of baardhaar bijzonder lang gedroomd wordt, zal geluk hebben, maar een gevoelig verlies wacht hem, die in den droom geschoren wordt, zijn gevoeg doet of zich baadt. Een lang leven is hem beschoren, die in eenen droom sterft; spoedige dood van hemzelf of een zijner ouders of kinderen dengene, die in het wit gekleed is of eenen voortand verliest, en de dood van een broeder of verderen bloedverwant hem, wien eene kies uitvalt. Zijn huis te zien verbranden voorspelt rijkdom; het loopen onder een zonnescerm of het rijden op een paard of op een olifant roem en wereldsche grootheid. Echter verhaalt de Atjèher het liefst niet, wanneer hij in den droom aldus aan het rijden is geweest, want zijne vrienden zouden hem stellig spottend vragen, welken rang hij nu wel voor zich weggelegd achtte en of misschien niet het teeken der verheffing zoo uitgelegd kon worden, dat de droomer eerstdaags als dekker schrijlings op den nok van een dak zou komen te zitten?

De man of de vrouw, die van een groot vuur of van eene slang droomt, zal weldra trouwen; de zwangere, die droomt, dat zij zich met vrouwelijken opschik tooit, zal een meisje — die droomt, dat zij bijv. eene koepiah op het hoofd zet, zal eenen jongen baren.

Wie zich aan boord van een schip droomt, is zonder het te weten in aanraking geweest met een *ʿanè* ⁽¹⁾ genoemden geest, maar er ditmaal gelukkig afgekomen. Rijst, vooral kleefrijst eten beduidt succes.

Sommige droomen schrijft men aan eene *pradja* toe, waaronder men een soort van beschermgeest schijnt te verstaan. Vooral de bewoner van een huis of van een schip pleegt door zulk een wezen in eene of andere gedaante gewaarschuwd te worden voor naderend onheil, dat zijne woning bedreigt, en ook de zooeven genoemde verschijningen, die een huwelijk voorspellen, heeten *pradja*.

Pantang-
voor-
schriften.

Met al de hier vermelde *hadih madja* is eene andere afdeling dier populaire wetenschap zeer verwant. Zij bevat hetgeen men pantangvoorschriften kan noemen, hoewel er, evenals onder het *pamali* der Soendaneezen bijv., zeer vele verbodsbepalingen loopen, die eenvoudig tot de opvoeding der kinderen behooren, maar waarbij de voorspiegeling van schrikwekkende gevolgen der overtreding niets dan bangmakerij is. Men zou deze laatste dus met een paedagogisch doel gemaakte nabootsingen van het pantang kunnen noemen.

Mannen mogen geen ei eten, dat uit een geslachte kip te voorschijn is gekomen, want zou later een kogel hen treffen, dan zouden alle pogingen om die uit het lichaam te verwijderen falen. Dit is een echt pantangvoorschrift.

Wanneer een kind achterover ligt op het voorerf, sterft zijn vader: ligt het voorover met de voeten omhoog, dan sterft de moeder. Dit is paedagogische imitatie.

Wij leerden reeds verscheidene pantanggeboden in het voorbijgaan kennen, bijv. naar aanleiding van zwangerschap ⁽²⁾, landbouw ⁽³⁾, vischvangst ⁽⁴⁾, sommige ziekten ⁽⁵⁾ enz. Voegen wij er nog eenige van de meest bekende aan toe.

Iets, dat men gegeven heeft, teruggeischen brengt wonden aan de

⁽¹⁾ Zie Deel I, bladz. 452.

⁽²⁾ Deel I, bladz. 409—10.

⁽³⁾ Deel I, bladz. 281.

⁽⁴⁾ Deel I, bladz. 303—4.

⁽⁵⁾ Deel I, bladz. 460—61.

ellehogen teweeg. Rijst eten uit den kookpot (*kanèt*) doet na het huwelijk iemands gezicht zwart worden. Rauwe rijst (¹) van uit de hand in den mond werpen maakt de tanden wormstekig: een gezwollen buik krijgt men van in den wind te zitten of onder den blooten hemel te slapen. Gebrek of armoede dreigen hem, die 's avonds stof uit kleederen schudt of die een *tjé²bré²*-boom (op Java *djoear*) dichtbij zijn huis heeft staan.

Kokosboomen moet men alleen 's nachts en bij helderen hemel planten, opdat de vruchten talrijk worden als de sterren. Een jonge kokosnoot, waarvan men het water drinken wil, wordt voor eenen man ongenietbaar, wanneer er bij ongeluk op eene andere plaats dan van boven of van onder een gat in gehakt wordt — hij zou, door er van te drinken, groot gevaar loopen later door een slagwapen of een kogel het leven te verliezen. Men sla geen leguaan dood, want men zou daardoor traag en onhandig worden. De vrouw, die tweelingpisangs (*pit'ang meukeumbeu*) eet, loopt gevaar tweelingen te krijgen. Bij het rijstwannen richte de moeder de punt der wan (*djeu²èè*) niet naar de slaapkamer (*djoerèè*); overtreding zou maken, dat een harer kinderen op verre reizen zou gaan.

Taalpantangs, woorden, die men onder zekere omstandigheden niet gebruiken mag, leerden wij reeds bij de bespreking der vischvangst en der pokziekte kennen. Er zijn er echter meer. Wie nieuwsgierig is naar het bedrag van den rijstooft van een zijner vrienden mag niet vragen: hoeveel? (*padoem*), maar moet zeggen: hoe weinig (*padit*) hebt gij verkregen? (²) Dit »hoe weinig» zegt ook de ten strijde getrokken tot zijnen panglima, wanneer hij naar het aantal hunner metgezellen vraagt, en de krijgslieden hebben nog meer taalpantangs, die men betracht om niet den gewenschten zegen weg te nemen door het prijzen van eigen kracht, aantal of succes. Eene moeder maakt men angstig en tevens boos door haar kind als gezond of dik

Taalpan-
tangs.

(¹) Atjéhsche kinderen knabbelen gaarne rauwe rijst.

(²) Ook het antwoord moet, vooral wanneer de oogst zeer overvloedig is geweest, beginnen met de woorden *na batjoet lé²* = »een klein beetje».

te prijzen. Is echter iemand van de familie ernstig ziek, dan zegt men, dat hij »lekker, aangenaam van vleesch” (*mangat at^hôê*) is.

De ondergang der zon brengt ook bepaalde taalpantangs mede. Vleesch (*t^hiê*) moet men bij avond of nacht als *eunghôt darat* (»landvisch”) omschrijven, of aan den waren naam de woorden: »men droome er van nacht niet van” (*bê^s loempôê malam*) doen voorafgaan; van vleesch droomen toch spelt ongeluk. Om dezelfde reden mag men ’s avonds niet spreken van kiezen *trekken* of van haar *scheren*, maar vervangt die werkwoorden (*bôt* en *tjoekô*) door het algemeene »wegdoen” (*bôih*). Van nagels snijden mag men ’s avonds wel spreken, maar het niet doen, daar dit armoede ten gevolge zou hebben.

Ook zij, die het woud moeten bezoeken ter uitoefening van hun bedrijf, hertenjagers, honig- of kamferzoekers moeten den goeden uitslag van hun werk, behalve door allerlei *tangkej’s* (prevelformulieren), ook door de inachtneming van taalpantangs verzekeren. Van de kamferzoekers heet het o. a., dat zij elk gesprek, hetwelk zij onderweg met elkander aanknoopen, met het woord *kaphô* (kamfer) moeten inleiden. In de buurt van den tijger noemt men dezen niet bij zijnen naam (*rimoeëng*), maar spreekt van den *datô^s* (groot- of voorvader).

Een groot deel van de overige *hadih madja* is ons uit de bespreking van de Atjêhsche zeden reeds bekend; immers op *hadih madja* berust het inachtnemen van de meeste adats, die geene (Mohammedaansch) religieuse beteekenis of oorsprong hebben, maar van welker verzuim men wereldsch onheil vreest.

Gebeden en
amuletten.

De wetenschap der *adjeumats* (amuletten), *radjak’s* (formules, die opgeschreven als amuletten dienen, en uitgesproken ter »belezing”), *tangkej’s* (gebeden en aanroepingen) of *doe^sa’s* staat natuurlijk zeer hoog aangeschreven; niemand, die op zijn eigen en der zijnen welzijn gesteld is, kan de hulp der deskundigen ontberen.

Men wapent zich met al die zaken bij wijze van voorbehoedmiddelen; men vraagt een *peugat^héh* om succes in de liefde te hebben, een *peularéh* om zijne koopwaar gewild of zijne vischvangst overvloedig te maken, eene *tangkaj* bij elke ziekte, om het even of men al dan niet tevens geneesmiddelen aanwendt.

De boosaardige wetenschap der vergiften (*èleumèë toeba*), vooral die der paddestoelen (¹) is ons reeds bekend.

Hetgeen wij deels terloops, deels opzettelijk (²) omtrent de behandeling van sommige ziekten mededeelden, deed zien, dat in Atjeh, gelijk in den geheelen Indischen Archipel de Inlandsche geneeskunde grootendeels op bijgeloof berust. Inderdaad is de eenvoudige aanwending van een natuurlijk geneesmiddel zonder *hocus-pocus* zelfs bij de meest gewone en algemeen bekende ongesteldheden eene zeldzame uitzondering, en worden tal van ziekten alleen met *hocus-pocus* bestreden.

Juist die *hocus-pocus* is het eenige deel der geneeskunde, dat de Atjèher met den naam van *èleumèë* zou willen hestempelen. Het overige is in zijne oogen levenservaring, waarvan ieder met het klimmen der jaren min of meer opdoet.

Deze praktische ervaring wordt vooral bewaard door de vrouwen, die immers de medicamenten plegen te bereiden, en oude vrouwen zijn het, wier raad men ook buiten haar eigen huis en hof pleegt in te roepen. Zulke deskundigen worden *oereuëng meu^roebat*, »medicijnmensen» genoemd, een naam, die op beide geslachten van toepassing is; maar meestal hoort men eenvoudig van de *ma oebat*, de »medicijnmoeder» spreken.

Hare wetenschap is niet vrij gebleven van buitenlandschen invloed. Op de markten toch vindt men bij de drogisten (*oereuëng meukiät aweuëh*) wel een aantal producten van Atjèhschen bodem, maar veel meer simplicia van Indische of Arabische, ja zelfs van Chineesche herkomst. Zonder de geringste aanspraak op volledigheid te maken, wil ik enkele recepten tegen in Atjeh veel voorkomende ongesteld-

Geneeskunde.

Buitenlandsche invloed.

(¹) Deel I, bladz. 457—58.

(²) Deel I, bladz. 451 vv.

heden opgeven, onder opmerking, dat de hoeveelheid van elk bestanddeel en de dosis van het geheel telkens naar het beleid der maobaat (1) bepaald worden; ook op Java bevatten zuiver Inlandsche recepten geene of zeer vage aanduidingen der quantiteit.

Tegen allerlei oogontsteking wordt indruppeling aanbevolen met het vocht, dat men uit het uithotsel van den ara-vruchtboom kan persen.

Oog-
ontkieming.

»Oogontkieming» (*mata timòh*) d. i. conjunctivitis, komt veel voor. Het vocht, dat men door wrijving uit zekere *naleuëng awō* genaamde kleverige grassoort verkrijgt, wordt daartoe drie achtereenvolgende avonden tegen zonsondergang in het zieke oog gedruppeld: den eersten avond 7, den tweeden 5, den derden 3 maal. Men heeft ook nog eene symbolische geneeswijze dezer ziekte, die aan de symbolische hartreiniging der hadji's op den Djèbèl Noer bij Mekka (2) herinnert: men legt een klapperdop op het hoofd van den patient, daarop een rijstkorrel (symbool van de witte »kiem» van zijnen oogappel) met een stukje koenjet (*kurkuma*) en snijdt met een scherp mes door rijst en koenjet heen. »Als Allah wil» zal dan ook weldra de oogkiem breken en verdwijnen.

Pokken.

Pokzieken (3) worden drie achtereenvolgende dagen ter afkoeling gebaad met water, waarin fijngewreven bladeren van *peureujala^sōt* schuimen; men noemt die baden het »eerste, tweede en derde water» (*ië t^ha, doea, lhèè*). Na het »derde water» is men gerust, daar sterfgevallen gemeenlijk vóór dien tijd plaats grijpen.

Zijn de pokken uitgekomen, dan wrijft men den zieke in met »zuur water» (*ië at^ham*), bestaande uit water, dat met sap van de t^hréng-citroen, *djara* of *djeura poeléh* (komijn) en *koenjet* tot eene pap gekookt is. Na de opdroging doodt men de pokkenmijt (*koemeun*), zooals het heet, door inwrijving met grove *beuda^s* (*bèdak*), waarin *kurkuma* en citroensap gemengd zijn; en om slechte gevolgen der

(1) Waar eene maat aangegeven wordt, geschiedt dit doorgaans in dergelijken vorm als door de Javaansche doekoens; vergel. A. G. Vorderman, *Kritische beschouwingen over Dr. C. L. Van der Bury's »Materia Indica»* (Batavia, 1886), bladz. 24.

(2) Zie mijn *Mekka*. Deel II, bladz. 521—22.

(3) De zuiver bijgeloovige practijken bij pokziekte bespraken wij Deel I, bladz. 460—61.

ziekte voor de oogten te voorkomen druppelt men een weinig van het door de abō-slak afgescheiden vocht in.

De pokzieke mag wel gebraden zaken eten, hoewel men in zijn huis niet mag braden, maar eieren en vleesch zijn hem verboden.

Alle purgeermiddelen noemt men *djoelab*; men gebruikt als zoodanig o. a. de pitten der *peunjeuha*-vrucht of zekere ricinusolie (*minjeu^s nawaih*) van eigen maaksel. Purgatie.

Tegen gewonen buikloop (*tjirét*) geeft men wrange, halfrijpe blingge-vruchten of aftreksel van gebrande buffelhuid en gepofte rijst, welke beide ingredienten eerst fijngestampt worden. Buikloop en cholera.

Bloeddiarrhée (*biōh*) bestrijdt men met opium of met een mengsel van fijngemaakte onrijpe *pit^hang klat* (eene pisangsoort met zeer samentrekkenden smaak) en suikerstroop (1).

Tegen cholera (2) (*ta^ξeu, moetah-tjirét*) en hetgeen daarop gelijkt drinkt men suikerrietsap, met een weinig fijngestooten kurkuma erin, of rijstwater met wat gambir of aftreksel van fijngestampte pinang of het uitgeperste sap van een granaatappel, dien men eerst in de schil heet gemaakt heeft. Verder wordt de patient door veel baden afgekoeld.

Men zegt, dat cholerazieken in den aanvang vaak in arm of been een zeer pijnlijk gevoel hebben, alsof onder de huid een hard voorwerp zich allengs naar boven verplaatste. Dit beschouwt men dan als de oorzaak der kwaal, en men tracht die weg te nemen door het zetten van bloedige koppen of het maken van eene insnede op de plaats, waar het voorwerp heet te worden waargenomen.

De koortsverschijnselen, die men *t^hidjoeë^s-t^heu^soeēm* (koud-heet) noemt, behandelt men met een drank, samengesteld uit het uitgeperste vocht van *tjoeëh*-bladeren met dat van *pit^hang talōn* (= pisang radja) of met het bittere, gomachtige sap van de *ba^s radja peunawa*, die men in 't Maleisch *lidah bocaja* noemt, of ook met water, waarin zaden der Koorts.

(1) *Ajoh, radja, ajōh* — *pit^hang klat oebat biōh* zingen de kinderen.

(2) Zie Deel, I bladz. 459.

t^heulat^héh (*sélasih*) geweest zijn. De zieke mag niet baden, maar wordt nu en dan met water uit den mond bespoten.

Tegen *deumam* (voortdurende of anderdaagsche koorts) worden alleen tangkaj's (prevelformulieren) aangewend.

^Thampông.

Men zegt, dat jongelui gewoonlijk driemaal in hun leven zekere *t^hampông* genaamde ongesteldheid krijgen: eerst tegen de sexueele rijpheid (*t^hampông tjoet*), nogmaals als men volwassen is (*t^hampông peuteungahan*), eindelijk na geheelen afloop van den groei (*t^hampông rajeu^s* of *t^hakét oelèè neurajeu^s* d. i. de ziekte van het einde van den groei). Als verschijnselen noemt men koortsigheid, gebrek aan eetlust en eigenaardige strepen als grenzen over het midden der nagels. Evenals de *t^hakét dvòè* of — *manja^s* (1) beschouwt men die ongesteldheid als eene, die haar natuurlijk verloop moet hebben..

Bij kinderen, die aan laatstgenoemde ziekte lijden komt men de natuur nog wel te hulp door op het voorhoofd of *tjoeloeët*-bladeren (in uiterlijk op sirih-bladeren gelijkend) of een gekauwd mengsel van *tjeukō* (*kéntjoer*), uien en kurkuma te leggen. Ook past men wel eene berooking (*rabōn*) met den damp van brandende beenderen, bladeren, uien en hoorn toe om den duivel der kinderziekten uit te drijven.

Op het voorhoofd van een kind, dat den hik heeft, legt men een klein stukje sirihblad.

Tegen verkoudheid in het hoofd of hoofdpijn eet men verschillende soorten van sterk gekruide roedjak (*tjeunijah*).

Huis-
apotheeek.

De ouderwetsche huismoeder heeft steeds een zak gereed, waarin allerlei tot de huisapotheeek behoorende middelen voorradig zijn. In deze *baloeëm oebat* (2) worden ook de eerste uitwerpselen van pasgeboren kinderen (*è^s meudjadi* of *moela djadi*) zorgvuldig bewaard, om later eventueel dienst te doen als een krachtig werkend ingrediënt in het geneesmiddel tegen stuipen enz.

Urine.

Ook de menschelijke urine heeft geneeskracht (3); die van on-

(1) Zie Deel I, bladz. 425.

(2) Op Java heet zulk een zak, die vooral na bevallingen dienst doet, *pondjèn* (Jav.) of *kanjoet koendang* (Soend.).

(3) Ook op Java, vooral wanneer iemand door den bliksem is getroffen.

besneden jongens wordt te drinken gegeven aan lieden, die een zwaren val, bijv. uit eenen boom of van een dak, gedaan hebben, en de urine, die men des morgens dadelijk na het opstaan loost, (*oelëë* ξιë^s), is een probatum tegen geelzucht (*hambang koenèng*).

Beten van verschillende giftige dieren meent men te genezen door Giffige beten. er nu en dan met een geneeskrachtig edelgesteente (vooral *akè^s*, Arab. *aqīq*) op te drukken. Tegen slangenbeten beveelt men, behalve prevelformulieren, het branden met gloeiend ijzer of het beleggen der wond met de helft eener gespleten tamarindepit aan. De beet eener *oelēū maté ikoe* genaamde slang is slechts door oplegging der hersens van zulk een giftig dier te genezen.

Op kleine, versche huidwondjes of sneden legt men het witte web van zekere soort van spin (*tjaξië*) bij wijze van watje.

Talrijk en frequent zijn de ziekten, die zich aan de huid openbaren. Huiduitslag, zweren, enz. Een rooden uitslag (*oeri*) zoowel als zekere, het uiterlijk en de jeukte van muskietenbeten vertoonende opzwellingen (*glat^heuë*) wrijft men in met houtasch (*abëë dapoe*) en sirihsog (*ië babah mirah*).

De *koelë*, die ziekte der studenten ⁽¹⁾, en hare therapie zijn ons reeds bekend, evenals de *gloem* en de *koerab* (ringworm), waarvan men sommige soorten niet bestrijdt, ja zelfs aankweekt om aesthetische redenen of ter verzekering van onkwetsbaarheid ⁽²⁾. Tegen *koerab ië* gebruikt men eene pap van bladeren van den *glinggang*-heester ⁽³⁾ met aluin (*tawaïh*) en witte uien.

De zieke, die voor eigen gebruik *glinggang*-bladeren plukt, heeft te waken, dat zijne schaduw niet met den *glinggang*-heester in aanraking kome, daar anders het geneesmiddel voor hem zijne kracht zou verliezen.

Allerlei puisten, die geen bijzonder grooten omvang hebben, heeten *tjoemoeët*, waarbij dan ter nadere bepaling van de grootte andere woorden komen, bijv. *tjoemoeët lada* (als peperkorrels) of *tj. gapeuëh*

(1) Zie boven bladz. 52.

(2) Zie boven bladz. 39.

(3) Een aftreksel van die bladeren wordt als drank aan sexueel zwakken aanbevolen om erectie te weeg te brengen.

(als boomwolzaden). Men legt wel een mengsel van uitbotsels van den *pi*-boom met uien op die verhevenheden. Grootere puisten, die op verschillende deelen des lichaams voorkomen, heeten *rahō*; de *barah* komt vooral op de dijen, de *biring* meest onder de oksels voor. Op de hertegen gebruikelijke geneesmiddelen heeft men minder vertrouwen dan op het stuiten van den groei dier puisten in haren aanvang. Dit heet *bantōt* en bestaat in het drukken op de wordende puist met kalk, waarover zekere *radjah* gereciteerd is.

De verschillende soorten van *poerèè*, die volgens de Atjèhers niets met venerische ziekte te maken heeft, acht men moeielijk te behandelen. Aan deze besmettelijke ziekte, zegt men, die zich vooral in den neus, den mond, aan den anus of de voeten openbaart, ontkomt in Atjèh bijna geene familie. Bij kinderen bestrijdt men ze met een bijtend mengsel van blangan-vruchten, ijzervitriool en *djanggōt djèn* (baardmos), dat men op de eerst opengewreven zweren legt. Oudere menschen, die de kwaal gemeenlijk van kinderen overnemen, raken haar niet gemakkelij kwijt.

Zeer besmettelijk zijn ook de bloed en etter afscheidende, jeukende *kajab*-zweren, waarvan eene bijzondere soort als *kajab-apoej* bekend is, wyl de zweren er uitzien als brandwonden. Men wrijft ze in met klapper- of garoe-olie.

De *boedō*^s, melaatschheid, heet ook *peunjakét djheut* of „booze ziekte”. In Atjèh houdt men zich van de daardoor aangetasten zoo ver mogelijk, maar men verzamelt ze niet, gelijk hier en daar op de Noord- en Oostkust geschiedt, in afzonderlijke *gampōngs*.

Ongeneeselijk en doodelijk acht men de *rat'eutōng*, eene zweer in den neus, die, naar men wil, ontstaat door het ei of den beet van een klein insect, dat zich veel in *t'eukè* (= *pandan*-) bloemen ophoudt.

Berri-berri. Hoe eigenlijk de *biri-biri* (*vulgo*: berri-berri) in het Atjèhsch heet, is moeielijk uit te maken, daar de ziekte, althans zooals zij zich nu daar vertoont, vroeger onbekend schijnt te zijn geweest; men vereenzelvigt haar nu eens met deze, dan met die van oudsher Atjèhsche, min of meer op haar gelijkende kwaal. Men duidt haar dan ook

veelal met den voor Atjèh betrekkelijk modernen naam *biri-biri* aan.

Sommigen beweren, dat zij *baroeëh* of *tjaroeëh* heet, en bevelen inwrijvingen van in azijn fijngemaakte bladeren van den baroeëh-boom aan ⁽¹⁾ of het drinken van het sap dier bladeren, met water aangelengd.

Anderen zeggen, dat de *badòm*, een lichte graad van waterzucht, of de *bat^hō*, de ergere graad dier ziekte, eigenlijk hetzelfde zijn als *biri-biri*, maar hunne opponenten voeren daarentegen aan, dat *badòm*-noch *bat^hō*-zieken door belemmering der adembaling geplaagd worden, hetwelk toch met *biri-birilijders* wel het geval is.

Sterke opzwellingsgang met moeielijken gang heet *oentōt* en was van ouds in Atjèh inheemsch; men wanhoopt aan de genezing dezer kwaal evenzeer als aan die van de *boerōt*, waaronder men zoowel liesbreuk verstaat als andere ziekten, die eene vergrooting van het scrotum medebrengen. Een populair spreekwoord zegt, dat voor tweeërlei menschen geene beterschap of geluk is weggelegd: voor *oentōt*- en voor *boerōt*-zieken ⁽²⁾.

Oentōt en
boerōt.

Toch bestrijdt men de *boerōt* wel door oplegging eener pap, bestaande uit witte uien en verschillende boombladeren, waaronder vooral *reudeuëb* (= *dadap*); of men wrijft het scrotum in met een vocht, dat men verkrijgt door uitbotsels van den *manë*-boom met kalk dooreen te wrijven. Ook beveelt men den lijders aan des morgens vroeg te baden en dikwijls door het in den mond steken van den vinger braakbewegingen te verwekken »opdat de verzakking zich weer naar boven verplaatse»!

Onaangename gewaarwordingen in de gewrichten worden op eigenaardige wijze behandeld. Men vraagt aan iemand, die een buffel of een rund slacht, om een of meer der pooten in ongebroken staat,

Gewrichts-
aandoenin-
gen.

⁽¹⁾ Misschien alleen wegens de gelijkheid der namen; zoo iets komt dikwijls in de Inlandsche geneeskunde voor, en boven leerden wij er reeds een Atjèsch voorbeeld van kennen in de behandeling der *leuki*-ziekte met eenen tak van de *leuki*-struik.

⁽²⁾ *Njang keumeung keutjoet doa drōë oereuëng: lai^hoentōt ngōn lai^hboerōt.*

neemt het gewrichtsmerg (*oeta^s toeleuëng*) daaruit en wrijft dit op de pijnlijke deelen of drinkt een aftreksel ervan.

Lichaamsdeelen, die bijv. ten gevolge van eenen val of stoot opgezwollen zijn, of gebroken ledematen worden met eenen lap, waarin heete asch, heet zout of een gladde, heetgemaakte baksteen is gewikkeld, onder stevigen druk telkens gewreven (*teu^soeëñ*) of men legt andere pappen, die met eene lap omwikkeld worden (*barōt*).

Pijn bij het slikken heet *kawé than* (*kawé* = hengel) en wordt behandeld met het drinken van water, waarin men eenigen tijd eenen hengelhaak gelegd heeft, die reeds door een visch ingeslikt is geweest.

Gonorrhoe. Tegen gonorrhoe (*t^hakét t^habōñ*) drinkt men water, vermengd met zeep (*t^habōñ*), liefst zulke, die door hadji's uit Arabië is medegebracht (¹). Of men drinkt het vocht, dat uit eene ananas komt, waarin men wat gist (*ragòë*) heeft gelegd, een middel, dat wij reeds als probatum tegen vrouwelijke vruchtbaarheid leerden kennen (²), of water, waarin gruis van witte schelpen, aluin en kamfer zijn opgelost.

Kiespijn. In zieke, holle kiezen legt men wel een mengsel van drieerlei *geutah's* (d. i. plantaardige sappen), nl. die van den *at^han*-boom, van den *keupoela*- (= sawo-) boom en van *nawaih*- (= ricinus-) bladeren. Tegen kies- of aangezichtspijn rookt men ook eene soort van medicinale sigaar, *roekò^s t^hiawan* (het Maleische *sériawan*). Die sigaren hebben tot dekblad een stuk pisangblad of papier en tot inhoud een mengsel van allerlei lijngewreven bladeren, als van *groepheuëng agam* (Mal. *langgoendi*), *groepheuëng inòng*, *nawaih* (ricinus), *rihan* (als *sêlasih*), *glinggang*, *peundang*, *adat agam*, *adat inòng*, *meura^s*, *keut^hah rajeu^s*, *keut^hah tjoet*, *pladang*: wat opium, een weinig van het *mò* genaamde hars, wat saffraan (*kōmkōma*), enkele uitheemsche drogerijen als *ganti* en *meut^hoei*, wat kamfer en wat boomwol. Ook moet er eene hoeveelheid van de straks te bespreken »44 kruiden» in komen.

(¹) De Atjehers gebruiken zelden zeep, maar hadji's brengen soms zeep uit Mekka mede, om die voor de wassing hunner eigene lijken te bestemmen.

(²) Deel I, bladz. 75.

Thiawan is eene ongesteldheid, die, zegt men, het vroeg uitvallen of grijs worden van het hoofdhaar, het spoedige verlies der tanden en verzwakking van het gezicht ten gevolge heeft. Zij openbaart zich in den vorm van kiespijn, een onaangenaam gevoel in den neus of hoofdpijn en wordt o. a. door het rooken van de zooveen genoemde sigaar bestreden.

Thiawan.

Een matig gebruik van verschillende narcotische middelen wordt voor allerlei doeleinden aangebevolen: het rooken van gandja-hennep om den eetlust op te wekken, het innemen van opium om gezet van lichaam te worden of om de genoegens van den bijslaap te verlengen.

Het bittere aftreksel van *beum*-bladeren, op de nuchtere maag gedronken, dient om een kil en huiverig gevoel na het opstaan weg te nemen.

Allerlei
medicamen-
ten.

De Atjèhers drinken hoogst zelden koffie of thee ⁽¹⁾, maar bij ziekte vervangen deze dranken het drinkwater of voor het minst kookt men dit laatste vóór het gebruik, eene gewoonte, waarmede ook de Europeesche geneeskunde zeker vrede zal hebben.

Eene soep van allerlei groenten door elkander, *goelè rampòn*, is de geliefkoosde kost van herstellende zieken.

Tranen der doejoeng (*iè mata doejōn*) zijn van naam algemeen bekend als een universeel geneesmiddel, maar geen Atjèher heeft ze ooit aanschouwd.

De behandelingsmethoden zijn meerendeels dezelfde, die men van Maleiers en Javanen kent.

Zeer vele uitwendige geneesmiddelen worden door spuwing gebracht op de plaats, waar men meent dat zij behooren. *Preut* heet het met water bespuwen eener wond om die schoon te maken, evenzeer als het bespuwen van eenen zieke met »belezen» water of sirihspeg. Dit laatste heet ook *t'eumbō*, maar meer eigenaardig duidt dit woord het bespuwen met gekauwde geneesmiddelen aan, hetzij men al dan niet eene *tangkaj* daarover gereciteerd heeft. Het blazen (*prōih*) op het

Behande-
lingswijze.

(1) Deze beide dranken worden daar te lande hoofdzakelijk gedronken door de in Gampōng Djawa gevestigde vreemdelingen en hunne Atjèbsche bureu of door hadji's, die in Arabië zich aan dat genot gewend hebben.

hoofd of andere lichaamsdeelen van den zieke als besluit van het reciel eener *radjah* en het masseeren (*oerōt*), waarvoor, gelijk ons bleek ⁽¹⁾, sommige lieden van de geboorte af de gave van God hebben ontvangen, zijn algemeen gebruikelijk.

Ons blijven nog twee recepten te bespreken, welker aanwending men wel als eigenaardig Atjèhsch te beschouwen heeft.

Peundang. Vooreerst het aftreksel van de *peundang*-wortel, die in het Maleisch *gadoeng tjina* heet, door Klinganeezen enz. wordt ingevoerd, en niets dan den naam gemeen heeft met de ook in Atjèh groeiende *peundang*, welks bladeren o. a. in de t*hi*awan-sigaar voorkomen.

Die wortel is zeer goedkoop, maar het afkooksel is duur, daar men in elke moekim hoogstens een paar personen aantreft, die het *lege artis* en vooral met de daarbij onmisbare gebeden tot een geneeskrachtigen drank weten te maken.

Die drank wordt aanbevolen tegen allerlei ziekte ⁽²⁾, die men vergeefs met andere middelen heeft pogen te genezen, vooral bij uitputting der krachten door overmatigen arbeid of langdurige ongesteldheid.

Het is echter geen geringe zaak, tot het ondergaan der *peundang*-kuur te besluiten. De Atjèhers toch zijn vast overtuigd, dat wie haar eenmaal onderging, geheel zijn volgend leven bijna ongevoelig is voor den invloed van andere medicamenten. Verder eischt de kuur zelve eenig geduld.

Dieet. Men moet namelijk beginnen met eene zevendaagsche afzondering, liefst steeds in hetzelfde vertrek, en gedurende dien tijd is men aan vele pantang-voorschriften onderworpen: men nuttige liefst slechts droge rijst en andere droge zaken, maar vooral geen klappervleesch, vleesch, arènsap, groenten, suikerrietsap, en men moet zijn drinkwater geheel door het decoctum van de *peundang*-wortel vervangen.

Het uitsluitend drinken van dit in de eerste dagen flauwe, later

⁽¹⁾ Deel 1, bladz. 411.

⁽²⁾ In van Langen's *Woordenboek* heet het een speciefiek middel tegen syphilis; dit moet, wat Atjèh betreft, op eene vergissing berusten.

steeds bitterder smakend vocht moet men 40 dagen volhouden, maar het zooeven genoemde strenge dieet slechts gedurende de eerste week. De kennis van de geneeskracht der *peundang* leiden de Atjehers van Nias af; zij zou ontdekt zijn door de melaatsche, derwaarts verbannen prinses, van wie de geheele bevolking des eilands heet af stammen ⁽¹⁾.

Verder hebben wij de »44 kruiden of medicamenten» (*aweüch peuët plöh peuët*) te vermelden, die wij reeds meer dan eens ter loops ter sprake brachten ⁽²⁾. De bijzondere beteekenis van het getal 44 in Atjeh is ons bekend ⁽³⁾; zelfs waar men zich in de practijk niet streng aan dit getal bindt, zooals met het aantal dagen der kraamzuivering en ook met het aantal dezer kruiden het geval is, spreekt men toch van de 44 dagen, de 44 kruiden.

De 44
kruiden.

In de winkels der medicijnverkoopers (*oereuëng meukat aweüch*) op de Atjehsche markten vindt men eene rijke verscheidenheid van gedroogde zaden, knollen, wortels, bladeren, ook zaken van mineralen oorsprong, die voor een klein gedeelte inheemsch, meest echter van Indischen of Arabischen oorsprong zijn. Van een 44tal dier medicamenten neemt men op de gis kleine hoeveelheden en stampt die tot een gruis dooreen. Dit gruis wordt op zichzelf een voortreffelijk geneesmiddel geacht, maar maakt van de meeste recepten een onmisbaar bestanddeel uit.

De medicijnverkoopers en de geneesmeesters of -meesteressen (*oereuëng meu^soebat* of *ma oebat*) bewaren de overlevering, die aangeeft, welke zaken tot het 44tal behooren. Volkomen eenstemmigheid bestaat dienaangaande niet, maar het verschil betreft kleinigheden; gewoonlijk nemen zij, die het gruis voor zichzelf bereiden, een grooter aantal bestanddeelen dan de traditioneele 44. Daarentegen houden de verkoopers in een afzonderlijk bakje eenen voorraad van dat gruis voor degenen, die het bereid willen koopen; de prijs van het voor

⁽¹⁾ Zie Deel I, bladz. 21.

⁽²⁾ Deel I, bladz. 421 en boven bladz. 56.

⁽³⁾ Deel I, bladz. 285, 427, 476.

een recept vereischte quantum is uiterst laag, maar de publieke opinie luidt dan ook, dat stof en asch in dat mengsel de plaats der duurste ingredienten innemen. De hier volgende lijst bevat een 56tal simplicia, die volgens verschillende door mij geraadpleegde autoriteiten in het recept der *aweuëh* *peuët plöh* *peuët* voorkomen. Van sommige kan ik slechts de Inlandsche, deels van elders ontleende namen aangeven: voor het determineren der overige heb ik de hulp genoten van Dr. P. van Romburgh en den Heer A. G. Vorderman.

1. <i>Aweuëh</i> .	Deze algemeene naam voor »kruiden, drogerijen, simplicia" wordt in het bijzonder aan het ook <i>keutoemba</i> (Maleisch <i>këtoembar</i>) genoemde corianderzaad gegeven.
2. <i>Koelét manèh</i> .	Kaneel.
3. <i>Djara</i> ⁽¹⁾ <i>manèh</i> .	Foeniculum panmorium.
4. <i>Djara itam</i> .	Zaden der <i>Nigella sativa</i> .
5. <i>Djara koel'ani</i> .	Karweizaad.
6. <i>Djara poetéh</i> .	Komijn.
7. <i>Aka manèh</i> .	Zoethoutwortel.
8. <i>Boengòng lawang</i> .	Kruidnagelen.
9. <i>T^hoenti halia</i> .	Gemberwortel.
10. <i>Lada poetéh</i> .	Witte peper.
11. <i>Djoemoedjoe</i> .	Zaden van <i>Carum copticum</i> .
12. <i>Tjamp^li poeta</i> of <i>boeta</i> .	Tjabe djawa (<i>Chavica densa</i>).
13. <i>Toembang mangkò^s</i> ⁽²⁾ .	<i>Scaphium Wallichii</i> S. et E. (?)
14. <i>Boengòng lawang Kléng</i> .	Zaden en zaaddoozen der Japansche steranijs (<i>Illicium anisatum</i>).
15. <i>Haleuba</i> .	Fenegriekzaad.
16. <i>T^hiburantō</i> .	Vruchten der <i>Sindora sumatrana</i> .

(¹) Ook de vormen *djeura* en *djira* (vergel. Jav. *djinlën*) zijn in gebruik.

(²) Een later door mij ontvangen monster is volgens den Heer Vorderman het *tjangkok* der Inl. apotheek op Java, Schima *noronhae* Rwdl.

17. *Katjang parang* (¹). Canavallia gladiata DC. (te Batavia katjang bĕngkok genaamd).
18. *Bòh majakani*. Jav. Madjakani; galappels uit Britsch-Indië.
19. *Ōn arōn*. Bladeren der Baeckea frutescens L.
20. *Langkoeuēh Tjina*. Wortelstok der Alpinia galanga.
21. *Bòh poeta talòè*. Vruchten der Helicteres isora.
22. *Bòh keunoeë*. Wortelstok van den Cyperus tuberosus.
23. *Hinggoe*. Asa foetida.
24. *Peundang*. Mal. Gadoeng tjina = de wortelstok der Smilax chin. (zie boven bladz. 58).
25. *Mò*. Eene door de Klinganeezen ingevoerde harssoort.
26. *Galagarō*. Eene soort van aloë.
27. *Koelèt lawang*. Cinnamomum culilawan of cinnam. camphoratum (bast).
28. *Koelèt t^rapat*. Bast van de Cleghornia cymosa.
29. *Keuneuroekam*. Wierookhars.
30. *Bòh keudeukè*. Jav. Madja kling = Myrobalani chebulae.
31. *Aneu^s t^rit^rawi* of *keut^rawi*. Mosterdzaad.
32. *Meumta batèè*. De Atjèhers zeggen, dat het op rotsen achterblijft, waarover water gestroomd heeft. De naam beduidt »steenschuim».
33. *Poetjō^s*. Jav. Poetjoek = wortels van de Aplotaxis auriculata.
34. *Bòh rat^reutōm*. Volgens den Heer Vorderman waarschijnlijk een patmakuop.
35. *Peudja toeleuēng*. Borax.
36. *Peudja boe*. Borax in cristallen.
37. *T^reuna maki*. Sennabladeren.

38. *Bòh meut^hoei*.
 39. *Bòh ganti*.
 40. *Djanggōt djén*.
 41. *Roeminja* of *roemia*.
 42. *Katjoe*.
 43. *Tjamtjoeroeih*.
 44. *Boengòng kamboeë*.
 45. *Kaphō Barōih*.
 46. *Kapoelaga*.
 47. *Bòh pala*.
 48. *Kōmkōma*.
 49. *Tōwaja*.
 50. *Bidjèh apioen*.
 51. *Boengòng baroeëh*.
 52. *Tjeukō*.
 53. *Koelèt t^halat^hari*.
 54. *Moeglé*.
 55. *Djeureungèè*.
 56. *Aneuf keudawōng*.
- Massoobast = *Sassafras goesianum*.
 Jav. Ganti, zeer aromatische wortel van Chineesche herkomst waarvan de moederplant nog niet bekend is; komt in Jav. en Atj. recepten veel samen met *meut^hoei* voor.
 Baardmos.
 Arab. moemia = aardpek.
 Cachou (*Extractum accaciae*).
 Jav. Alim = *Lepidium sativum*.
 Kamfer.
 Cardamom.
 Muskaatnoot.
 Saffraan.
 Maanzaad.
 Bloesem eener soort van wilde mangistan. Zie over het gebruik der bladeren boven bladz. 55.
 Jav. Këntjoer, Soend. Tjikoer.
 Jav. Poelasari = bast van de *Alyxia stellata*.
 Jav. Běngle = *Zingiber cassumunar* Roxb.
 Soend. Djaringao, Jav. Dringo = *Acorus terrestris*.
 Pitten der *Parkia intermedia*.
- Hiermede kunnen wij van de *èleumèè*'s der Atjehers afscheid nemen. Nu en dan hoort men in Atjèh tot iemands lof zeggen en zeer vaak leest men het van hikajat-helden, dat hij of zij »de veertien wetenschappen» (*èleumèè peuët blaih*) met goed gevolg beoefend

hebben. Dat dit getal niet door Atjehers is vastgesteld, laat zich reeds vermoeden uit de opsommingen dier vakken, welke men hier en daar aantreft; elk auteur gaat daarin zijn eigen weg. De eene noemt verschillende onderdeelen der ééne wetenschap bij uitnemendheid op; nu, deze vakken kan men even goed in een grooter als in een kleiner aantal rubrieken dan 14 verdeelen. De ander noemt allerlei *èleumèè's* van de soort, die wij in de tweede plaats bespraken. Van vastheid of eene traditioneele indeeling is geen sprake.

Nu vindt men in Arabische werken over wetgeleerdheid dikwijls de wetenschappelijke vereischten voor het ambt van rechter (*qādihī*) zoo geformuleerd, dat de candidaat 15 wetenschappen moet beheerschen. Het is niet onwaarschijnlijk, dat een dergelijke tekst, waarin dat aantal vakken op 14 werd gebracht (ook hier hangt namelijk bij de indeeling veel van den individueelen smaak af) in Atjèh eerst in geleerde kringen, daarna onder het groote publiek dat veertiental traditioneel heeft gemaakt, maar ieder heeft zich dan de vrijheid voorbehouden om te bepalen, welke *èleumèè's* tot de *peuēt blaïh* gerekend behoorden te worden.

Soms hoort men ook in populaire redeneeringen spreken van de *teut'euréh* ⁽¹⁾ *peuēt blaïh*, hetwelk eigenlijk de 14 vormen beteekent, die in eenen tijd van het Arabische werkwoord dienen tot onderscheiding van persoon, geslacht en getal. Het kan wel zijn, dat men soms die *teut'euréh's* (welker ware beteekenis slechts den in de Arabische spraakkunst ingewijden bekend is) als afzonderlijke vakken van wetenschap opvat.

§ 6. KUNST.

De kunst lieten wij in het opschrift van dit hoofdstuk onvermeld, daar zij in Atjèh, zoover onze kennis thans reikt, nooit bijzonder veel beteekend schijnt te hebben.

(1) Van het Arabische *taçrif* = flexie.

Steen-
houwers.

In de Benedenstreken, vooral in Meura^st^ha, waren voorheen vermaarde steenhouwers, die hoofdzakelijk grafsteenen (*nit^ham*, *batèè djewat*) niet onverdienstelijk versierden. Waarin die versiering bestond, hebben wij reeds medegedeeld ⁽¹⁾: eene bij dit werk gevoegde afbeelding in lichtdruk kan eenige voorstelling van het uiterlijk der mannelijke en vrouwelijke *nit^hams* geven.

Deze kunst is thans zoo goed als dood. Of enkele fraaie steenen grafmonumenten van vorstelijke personen, die men in en bij de hoofdplaats vindt, werk van Atjèhsche steenhouwers zijn, kan men betwijfelen.

Bouwkunst.

Die twijfel aan zuiver Atjèhschen oorsprong is zeker nog meer gewettigd ten aanzien van eene geheel op zichzelf staande merkwaardigheid op het gebied der bouwkunde, namelijk het *Goenóngan* ⁽²⁾ genaamde gebouwtje achter den Dalam, waarvan reeds verscheidene afbeeldingen het licht gezien hebben. Omtrent den oorsprong en de bestemming van dit gebouwtje zijn thans nog slechts fabelen in omloop. Een vorst van Atjèh zou ter wille zijner Bovenlandsche echtgenoot, die met heimwee aan de bergen van haar vaderland dacht, dezen »kunstberg» hebben doen oprichten en daaromheen eenen lusthof aangelegd hebben. De plaats, waar het gebouwtje staat, heet thans inderdaad bij de Atjèhers *Taman* (»lusthof»), waaruit men wellicht mag afleiden, dat het vroeger door eene soort van tuin omgeven is geweest. In den laatsten tijd, die aan onze komst in Atjèh voorafging, schijnt het gebouwtje nu en dan tot uitspanningsplaats gediend te hebben voor personen van de vorstelijke huishouding, vooral vrouwen, die zich op het bovenste terrasje nederzetten om het uitzicht te genieten.

De overblijfselen van de lage, gewelfde achterpoort van den Dalam (*Pintō khōb*), door welke vroeger slechts lieden van de omgeving der vorsten mochten binnegaan, getuigen van diezelfde steenhouwerskunst, die men aan de vorstelijke graven waarneemt ⁽³⁾.

⁽¹⁾ Deel I, bladz. 476—78.

⁽²⁾ En niet Kotta Pétjoet (hetgeen dan toch altijd Koeta Pétjoet zou moeten zijn) gelijk het in Europeesche kringen te Koetaradja wel genoemd wordt.

⁽³⁾ Wanneer zeven kanonschoten in den Dalam moesten worden gelost, deed men er 4 bij de groote poort (*Pintō raja*) en 3 bij de achterpoort (*Pintō khob*).

Wij zagen reeds, dat de Atjèhlers overigens alles van hout bouwen en dat het eenige verschil tusschen de huizen van voorname en geringe lieden bestaat in de grootte, de houtsoort en het, overigens niet zeer fraaie snijwerk, dat de wanden versiert.

Bloeiend is nog altijd de zijdeweefkunst en werkelijk smaakvol zijn vele patronen, die men in zijde van verschillende kleuren of in zijde en gouddraad werkt voor lendenkleederen (*idja pinggang*), omslagdoeken (*idja t'awa^r*) en stoffen voor broeken (*loeeuë* of *t'iloeeuë*).

De
weefkunst.

De *idja's* en *loeeuë's* dragen namen, die den kenners dadelijk kleur, patroon enz. in het geheugen roepen. Deels zijn die namen ontleend aan het uiterlijk, zooals *idja loenggi mirah*, *idja plang*, *idja plang roet^a*, *t'iloeeuë plang toedjöh loempat*, *t^h. loetōng meukat^aab*; deels aan de plaats, waar het patroon het eerst of het best vervaardigd werd, bijv. *idja Lamgoegōb*, *Langkareuëng*, *Lambhoe^r*; deels aan beiden tezamen, bijv. *idja loenggi Moekim peuët*, *idja Lamgoegōb boengōng peuët*.

Het meest gewone patroon van het middenstuk van een kleeed heet *awan* („wolken”), een ander *boengōng taboe* („uitgestrooide bloemen”); de verschillende figuren, waarin het gouddraad (*kat^aab*) door de zijde der randen heengewerkt is, worden aangeduid door namen als *glima* („granaat”), *glima meugantoeng*, *glima t'it^heun trōih*, *gl. boengōng peuët*, *reukoeëng leuë^r* („nek van den tēkoekoer-vogel”), *talōë ië* („waterrand”, nam. als druppels water).

Weven kan nagenoeg iedere vrouw; het opzetten van een weefsel daarentegen is het bedrijf van deskundige dames, zooals men er in elke gampōng gewoonlijk slechts een paar vindt. De zijde, die men bezigt, is van Atjèhsche zijdewormen afkomstig en door Atjèhsche vrouwen gesponnen.

De kunst, die zich in het werk der Atjèhsche goud- en zilversmeden openbaart, gaat niet hoog. Niet onverdienstelijk, hoewel thans sterk achteruitgaande, is de bewerking van wapengevesten uit buffelhoorn of hout en edele metalen.

Goud- en
zilver-
smeden.

Over het geheel krijgen wij den indruk, dat de kunstzin van dit volk of zeer gering of tot dusverre bijna geheel latent is. In den

bloeitijd van hun havenkoningschap zal het drukke verkeer van vreemdelingen en de zucht der grooten om andere volken in alwat praal en luister geeft na te bootsen tijdelijk ook een weinig kunst hebben ingevoerd, maar met den politieken achteruitgang is dat weinige ook weder ras verdwenen. Die vreemde beschaving, die den meesten duurzamen invloed op het Atjèsche volk heeft geoeffend, de Mohammedaansche, is zooals men weet voor de opwekking of ontwikkeling van kunstzin weinig bevorderlijk.

HOOFDSTUK II.

LETTERKUNDE.

§ 1. INLEIDING. VERTELLINGEN. VORM DER GESCHREVEN LITTERATUUR.

Onder Atjèhsche litteratuur verstaan wij hier al hetgeen tot vermaak, Geschreven
leering of stichting der Atjèhers in hunne eigene taal is gesteld. en onge-
Opzettelijk zeg ik *gesteld* en niet *geschreven*, daar de onderscheiding schreven
van hetgeen al of niet door letters is verduurzaamd, voorsnog op litteratuur.
de voortbrengselen van Atjèhsche auteurs niet consequent toegepast
kan worden. Een paar voorbeelden ter opheldering.

Twee heldendichten (*Malém Dagang* en *Pòtjoet Moehamat*), die
historische feiten en legenden van Atjèhs verleden behandelen, worden
sinds menschenheugenis schriftelijk overgeleverd. Een ander, dat in
soort en vorm geheel met die twee overeenkomt en de heldendaden
der Atjèhers in hunnen strijd tegen ons bezingt, werd gaandeweg
gedicht door iemand, die lezen noch schrijven kan, en eerst door mijn
toedoen in zijn geheel op schrift gebracht. Toch zou het letterzifterij
zijn, dit laatste niet en de beide andere wel tot de litteratuur te
rekenen.

In belletteristische Atjèhsche werken worden telkens pantōns aan-
gehaald. Vele andere pantōns echter, die men bij de ratébs en andere
gelegenheden reciteert en die voor het geestelijk leven der Atjèhers
soms veel hooger beteekenis hebben dan de in verhalen ingevlochtene,
worden alleen mondeling overgeleverd. Alweder zou het nu dwaas

zijn, slechts die pantōns tot de litteratuur te rekenen, die door een of ander toeval aan het papier zijn toevertrouwd.

Auteurs en
afschrijvers.

Men kan zelfs niet zeggen, dat een Atjèsch werk door schriftelijke overlevering meer dan door mondelinge tegen verandering gewaarborgd wordt; ieder copiist is min of meer medeauteur (gelijk bij mondelinge overlevering ieder, die een werk voordraagt) en wanneer hij zijn origineel niet naar eigen smaak of goeddunken vermeerderde en verfraaide, zou hij den Atjèhers als een onnoozele hals zonder litterarische ontwikkeling voorkomen.

In ieder geval zal men er wel geen bezwaar in zien, dat wij met een enkel woord ook zulke producten van den Atjèschen geest kenschetsen, die naar streng formeele beginselen op of buiten de grens der litteratuur zouden liggen.

Spreekwoor-
den enz.

Aan *spreekwoorden* of andere *sententieuze gezegden* (*mit^heuë*, uit het Arab. *mithāl*) is het Atjèsch zeer rijk. Vele daarvan vindt men, min of meer gewijzigd, bij de Maleiers terug; in andere openbaren zich eigenaardigheden van het Atjèsche volkskarakter. Beschrijvingen van gewichtige toestanden of verhoudingen, die in het Atjèsche leven vaak voorkomen, hebben gewoonlijk in metrischen vorm plaats en genieten dan algemeene bekendheid. Men behoeft bijv. den Atjèher slechts met den aanhef: »*te voet ga ik*» aan de verzen te herinneren, die ten strijde trekkenden helden in den mond gelegd worden, om hem de aanvulling te ontlokken: »*op mijnen rug* (d. i. gedragen) *keer ik terug; er is niemand, die mij* (mijn lijk) *zal halen uit des vijands land. Bij mijn vertrek heb ik de hustrap bespogen* (symbolisch afscheid van de penaten); *niemand toch kan de wereld tweemaal aanschouwen*».

Komt de bedenkelijke situatie ter sprake, die wij wel met de vergelijking: »*twee hanen in één hok*» aanduiden, dan ligt den Atjèher dadelijk een aantal verzen op de lippen, waarin o. a. als onhoudbaar worden voorgesteld »*één land met twee koningen, ééne moskee met twee lichten* (twee geleerden, die beiden het hoogste woord verlangen), *ééne gampōng met twee leeraars*».

Deze staaltjes kan men gemakkelijk met tientallen vermeerderen.

De raadsels (*hiëm*) der Atjèhers stemmen deels volkomen, maar alle, wat hunnen aard betreft, met die der Maleiers, Javanen en Soendaneezen overeen. Raadsels.

Werken, die de Atjèhers bij de beoefening hunner wetenschappen gebruiken, zijn, gelijk wij in het vorige hoofdstuk zagen, in het Maleisch of Arabisch geschreven; een en ander dat, aan die wetenschappen ontleend, in populaireren trant op rijm en maat is gebracht, behandelen wij straks. De eenige ons bekende werkjes in de Atjèhsche taal, die tot de (elementaire) leerboeken gerekend kunnen worden, zijn eene kleine berijmde handleiding voor het Maleisch, een in proza geschreven handboekje over de eerste beginselen der geloofsleer en der godsdienstige wet, enkele werkjes over de 20 eigenschappen Gods, waarvan mede één in proza is gesteld, en enkele over de ritueele godsdienstoefening. Wetenschappelijke werken.

Hiermede hebben wij tevens de eenige twee Atjèhsche prozaboekjes genoemd, waarvan wij vernomen hebben; men kan dus bijna zeggen, dat alleen poezie in Atjèhsch schrift vereeuwigd wordt. Men zou evenwel als ongeschreven proza kunnen noemen zulke mondelinge overgeleverde verhalen, als die op Java onder den naam van *dongèngs* in zoo grooten getale verspreid zijn, en die ook in Atjèh dienen om boven het wiegelielid verheven kinderen in slaap te sussen, om ouden lieden de avonden te korten en gezelschappen voor verveling te bewaren. Atjèhsch proza.

Een *specifieken* naam heeft men in Atjèh voor die vertellingen niet; zij heeten *haba* (Arab. *chabar*), maar zoo noemt men ook hetgeen oude lieden over het door hen beleefde verleden of, bij traditie, over Atjèhs geschiedenis weten te verhalen, en in 't algemeen elk bericht omtrent eene gebeurtenis. Een bedaagd Atjèhsch hoofd, dat voor wijs en beleidvol doorgaat, heeft zeker heel wat *haba djameun* (*haba* van den ouden tijd) in zijne mars en pakt die bij gelegenheid voor de eerbiedige toehoorders uit. Al worden zulke ernstige verhalen nu ook met denzelfden naam genoemd als de kindervertellingen en -sprookjes, beide *begrippen* zijn toch ook voor de Atjèhers streng geschieden. Vertellingen.

Hadih
madja.

De eerstbedoelde *haba*, die van het verleden des lands, dient mede tot leering, en is in zooverre verwant met hetgeen de Atjehers *hadih* ⁽¹⁾ *madja* = verhalen of overleveringen der grootmoeders of liever vrouwelijke voorouders noemen. Hieronder verstaan zij allerlei traditie, die door ouden van dagen, vooral vrouwen, voor ondergang wordt bewaard en die samenhangt met populaire gebruiken en bijgeloof. Zulke gebruiken bij geboorte, huwelijk, sterfgeval enz., die niet door den godsdienst zijn voorgeschreven, maar welker verzuim toch naar het algemeen gevoelen rampen ten gevolge heeft, pantang-voorschriften, die de visscher op zee, de vrouw gedurende hare zwangerschap, de jager in het woud moet inacht nemen, dat alles berust op *hadih madja*, die dus in zich bevat de leer omtrent hetgeen de Soendaneezen *pamali*, *tjadoe* of *boejoet*, de Javanen *ila-ila* noemen en tevens omtrent de *adats*, die ieder voor zich heeft na te leven. De zegenspreuken, redevoeringen en stereotiepe gesprekken, die wij in het I^{ste} Deel leerden kennen, behooren dus tot de *hadih madja* ⁽²⁾.

Een ietwat vastere vorm dan de *haba djameun* en de *hadih madja* heeft die soort van *haba*, die aan de dongèngs der Soendaneezen en Javanen beantwoordt. Wel zijn de verhalers van die mondeling overgeleverde stukken proza nog vrijer in de behandeling hunner stof dan de afschrijvers van een Atjèsch boek, maar zekere bestanddeelen van de *haba* blijven toch onaangetast door die willekeur, en ieder tracht zich te houden aan de woorden, waarin de vertelling hem meermalen werd voorgedragen.

Aard der
Atjèsche
sprookjes en
vertellingen.

Die Atjèsche sprookjes en vertellingen zijn het opschrijven wel waard. Vooreerst geven zij een taal te hooren, die veel dichter bij de dagelijks gesprokene staat dan de verzen, waarin bijna al de geschrevene litteratuur is gesteld. Bovendien is ook de inhoud in menig opzicht belangrijk.

Het is waar, sommige *haba*'s zijn eenvoudig min of meer gewijzigde mondelinge proza-redacties van romans, die in verzen geschreven zijn.

⁽¹⁾ Uit het Arabische *hadith*, »overlevering».

⁽²⁾ Zie ook boven bladz. 45 vv.

Zoo werd o. a. voor mij eene zeer lange, uit vele los samenhangende deelen bestaande Atjèhsche dongèng opgeschreven, waarvan de voor- naamste elementen gemakkelijk in de Atjèhsche en Maleische litteratuur terug te vinden zijn. Ook komt het niet zelden voor, dat een Atjèher, die een tot dusverre in zijn land onbekenden Maleischen roman heeft gelezen, den inhoud daarvan als *haba* onder zijne gampōnggenooten populair maakt; van daar uit verspreidt die zich dan al ras over een grooter gebied.

Maar men treft ook veel inheemsche *folklore* onder de *haba's* der Atjèhers aan, die den weetgierige uitlokt tot vergelijking met verwante zaken bij andere volken van het Indonesische ras. Naast eigenaardige verschillen in de overlevering dier verhalen bij de volken van dezen Archipel, staat toch hunne nog meer treffende overeenkomst in hoofdzaken, ook daar, waar van ontleening in de laatste eeuwen althans nauwelijks sprake kan zijn. Hoeveel van dat gemeenschappelĳk kapitaal hebben allen gelijkelijĳ uit Indië gekregen en sedert ieder op eigen wijze verwerkt en vermeerderd? Hoeveel ervan is oorspronkelĳ familiegoed?

Voorloopig moet men zich bepalen tot het verzamelen van gegevens, die eenmaal zulke vragen zullen helpen oplossen.

Elders zal ik eenige van die Atjèhsche *haba's* publiceeren; hier moet ik met enkele mededeelingen volstaan, die een denkbeeld geven van hunnen aard.

De Atjèhsche geschiedenissen van het looze dwerg Hert zullen wij straks uit een geschreven boek leeren kennen; maar buiten dat vrij zeldzame boek leven die tot een geheel geredigeerde verhalen, en nog vele andere omtrent den *plandō kantjé* daarenboven, in den vorm van *haba*, en de *hikajat plandō kantjé* geeft dan ook eigenlijĳ eene op rijm en maat gebrachte bloemlezing van *haba*.

Het looze
dwerg Hert.

Voor al niet minder populariteit dan het looze dwerg Hert geniet in de Indonesische volksvertelling zekere persoonlijkheid, die zelfs bij de meest oppervlakkige kennismaking ontwijfelbare trekken van verwantschap vertoont met den Europeeschen Uilespiegel, den Arabisch-

De Inland-
sche Uile-
spiegel.

Turkschen Djoha of Chōdjah Naçr ad-dīn; het is te verwonderen, dat, zoover ik weet althans, nog niemand de aandacht op dat merkwaardige type heeft gevestigd.

Si Kabajan. Mij is de Inlandsche Uilespiegel in zijn Soendaasch gewaad het intiemst bekend; een zeventigtal dongèngs uit de Preanger, Bantën en Zuid-Tjirëhou, die ik verzameld heb, geven een beeld van zijn karakter. Hij heet daar vrij algemeen Si Kabajan, op enkele plaatsen of in enkele verhalen wel eens Si Boeta-toeli, en men vindt ook lokaal op naam van anderen dingen verteld, die elders voor Kabajan's rekening komen, zooals de door Mr. G. J. Grashuis ⁽¹⁾ uitgegeven dongèng van Aki Bolong; deze vertelling is bij de meerderheid der Soendaneezen op naam van Kabajan bekend.

Kabajan's graf wijst men te Pandeglang en op andere plaatsen in Bantën, gewoonlijk onder limoes-boomen aan; men sluit de mogelijkheid eener pluraliteit van graven niet uit, daar Kabajan op meer dan éene wijze sterft. Sommige Kabajan-verhalen zijn minstens even aardig als de beste van Uilespiegel; andere zijn meer interessant, wjl zij staaltjes van ruwe volksboert bevatten, en vele zijn naar Europeesche begrippen te vuil om in vertaling weergegeven te worden. Niet minder dan Uilespiegel, die als koetsier den geheelen wagen zijns meesters insmeerde, verstaat Kabajan de woorden zijner opvoeders en raadgevers altijd verkeerd, en strekt zijne uitvoering hunner voordrachten hun steeds tot schrik, verbazing of nadeel. Ook zelf komt hij meer dan eens in groote moeielijkheid door zijne eindelooze misverstanden, maar hij geraakt er altijd weer uit, en nooit iets bezittend, voortdurend ongezind om zich eenigen tijd bij een bedrijf of beroep te bepalen of zijne plichten als echtgenoot of vader te vervullen, komt hij toch door zijne streken dag aan dag uitnemend aan den kost en noodzaakt hij de menschen, die van zijne guiterijen of zijne slimme domheid geen persoonlijk nadeel ondervonden, tot schaterlachen.

(1) Soendaneesch leesboek, Leiden 1874, bladz. 58 vv.

Eenmaal het middelpunt geworden, waarom zich alle volkshumor en -ironie beweegt, speelt hij zeker nu en dan zijne rol in vertellingen, die oorspronkelijk tot een anderen cyclus behoorden of ook van buiten zijn ingevoerd; evenals de legende aan een groot held daden pleegt toe te schrijven, die eigenlijk door een of meer zijner lokaal niet zoo bekende collega's bedreven zijn. Onder de Soendasche desalieden worden de Kabajan-verhalen niet alleen door oud en jong eindeloos herhaald, maar hun gewone gesprek vloeit over van toespelingen op en aanhalingen uit die dongèngs. Geen wonder, dat zelfs te Batavia in de kamongs de naam Këbajan dikwerf wordt gehoord.

Hetzelfde geldt nu, zij het ook in mindere mate, van *Djaka Bodo* bij Djaka Bodo, Si Pandië. een goed deel der Javanen, van *Si Pandië* bij de Menangkabausche Maleiers, en, om tot onze Atjèhers terug te keeren, van den beurtelings *T^{hi} Meut^{heu}ekin* ⁽¹⁾, *T^{hi} Gat^{hiën}-meut^{heu}ekin* of *Pa^s Pandé* ⁽²⁾ genaamden T^{hi} Meut^{heu}ekin, Pa^s Pandé. Atjèhschen Uilespiegel. Tot nog toe heb ik slechts enkele der hem betreffende haba's kunnen bijeenbrengen, maar die weinige stemmen met de Soendasche op in het oog springende wijze overeen, terwijl zij toch weer in vorm en inkleeding vele echt Atjèhsche eigenaardigheden vertoonen.

Zoo is de *Haba T^{hi} Meut^{heu}ekin njang keumalòn* (T^{hi} M. als ziener) T^{hi} Meut^{heu}ekin als ziener. op dezelfde leest geschoeid als de zoeven genoemde dongèng van Aki Bolong, die elders bij de Soendaneezen in tweeën gesplitst gangbaar is, namelijk als *Si Kabajan noedjoem* en *Si Kabajan naroehkeun samangka*.

Ook bij de Atjèhers komen echter in details nog al uiteenloopende redacties van deze haba voor.

De *Haba T^{hi} Meut^{heu}ekin meukawén* (»T^{hi} M.'s huwelijk») behoort T^{hi} Meut^{heu}ekins huwelijk. reeds tot de vieze, zij het ook naar den maatstaf van vele Soendasche Kabajanverhalen gemeten, matig vieze geschiedenissen. In het Soen-

(1) Het Arabisch-maleische *misikin* = arm: *gat^{hiën}* is het Maleische *kasihan*, maar heeft in het Atjèhsch de beteekenis van ellendig, doodarm.

(2) Deze naam zal hier wel niet in de gewone beteekenis van »smid» te verstaan zijn, maar als de Atjèhsche uitspraak van het Menangkabausche *pandië* = »onnoozel».

daasch ken ik van deze diarrhée-historie drie dubbelgangers: in eene daarvan heeft *apēm-deeg*, in eene andere *dage*, in de derde *peuteuj* Kabajan's ingewanden ziek gemaakt; T^{hi} Meut^heukin de Atjèher daarentegen bevuilt ten gevolge van het eten van *nangka*-vruchten (Atj. *bòh panaih*) het geheele huis zijner schoonouders.

Haba Pa^s
Pandé.

In de *Haba Pa^s Pandé* zijn een aantal vertellingen omtrent T^{hi} Meut^heukin aaneengeregen, welker soortgelijken door de Soendaneezen elk afzonderlijk verhaald worden.

Pa^s Pandé = T^{hi} Meut^heukin gaat na eene verkeerd begrepen aansporing tot werkzaamheid op de vangst van blinde *deut*-visschen uit; in de Soendasche dongèng *Si Kabajan djeung njaina* (»Si K. met zijne schoonmoeder») fuikt hij naar een blinde *paraj*.

Uitzonden om eenen *teungkoë* ⁽¹⁾ te zoeken, komt Pa^s Pandé door misverstand eerst met eenen ram, daarna met eenen koeë^s-vogel thuis; dergelijke vergissingen vormen in het Soendaasch den hoofdinhoud van *Si Kabajan boga ewe anjar* en *Si K. dek kawin* (»Si K. jonggehuwd» en »Si K. gaat trouwen»).

Pa^s Pandé kruipt in eenen zak, waarin zijne vrouw haar huisraad en eten gepakt had; op dezelfde wijze bedriegt de Soendasche Uilespiegel zijne grootmoeder in *Si K. ngala daon katjang* (»Si K. aan 't boonebladeren plukken»), zijnen grootvader in *Si K. ngala ondjoek* (»Si K. aan 't arènvezels inzamelen»). Andere punten van overeenkomst ontbreken niet, maar zijn toch minder doorslaand.

Men moet echter steeds bedenken, dat de naam T^{hi} Meut^heukin niet zoo speciale beteekenis heeft verkregen als Si Kabajan; met laatstgenoemden bedoelen de Soendaneezen altijd hunnen Uilespiegel; »Arme slokker» kan daarentegen in het Atjèhsch óók de held van andere dan Uilespiegelverhalen zijn.

Vertelling
van den
bajan-vorst.

In de vrij uitvoerige *Haba Radja Bajeuën* ⁽²⁾ (»vertelling van den bajan-vorst») speelt T^{hi} Meut^heukin eene rol, die nog eenigszins aan

⁽¹⁾ Zie Deel I, bladz. 74.

⁽²⁾ *Bajan* is de bekende sprekende vogel der Maleische hikajats; de Atjèhers vereenzelvigen hem met hunnen *tiōng*, d. i. de beo.

Kabajan herinnert, maar vele zijner lotgevallen zijn van gelijken aard als die van Indra Bangt^bawan en van Banta Amat, die wij straks als romanhelden zullen leeren kennen, en ook de omstandigheid, dat T^bi Meut^beukin ten slotte koning wordt van een groot rijk, sluit het geheel buiten den kring der Uilespiegelverhalen.

Ditzelfde geldt van een anderen *Haba T^bi Meut^beukin*, waarin hij door zijn ouderen broeder steeds verongelijkt en bedrogen wordt, maar ten slotte in het gelukkig bezit van twee prinsessen en een vorstendom geraakt. Ook in dit verhaal komen trekken voor, die aan Indra Bangt^bawan herinneren; evenals deze is bijv. T^bi Meut^beukin eenigen tijd bij eene prinses als herder in dienst.

Wanneer wij nu nog gewag maken van een *Haba oereuëng lōb lam batoe* ⁽¹⁾ *blāih batèë meutangkōb* (»vertelling van iemand, die in een gespleten steen, in een zich sluitenden steen kroop»), de allerzonderlingste geschiedenis van twee jongens (Amat en Mochamat), wier moeder op het veld met een slang ontucht pleegde en thuis de in eene komkommer opgesloten ziel haars minnaars wiegde, dan is voor dit overzicht van de Atjèhsche haba's genoeg gezegd.

De meeste der letterkundige producten van de Atjèhers, die wij nu verder gaan bespreken, zijn geschreven en nagenoeg alle in dichtmaat gesteld. Wij moeten ons dus eerst een oogenblik met de Atjèhsche prosodie bezig houden.

Er is eigenlijk slechts één Atjèsch metrum; het heet *t^bandja^s* ⁽²⁾ en bestaat uit verzen, elk van 4×4 maten of, als men wil, 4×2 »voeten». De beide middelste viertallen rijmen in den uitgang met elkander, en de eindlettergreep van elk vers rijmt bovendien op die van het volgende, met dien verstande, dat in een lang gedicht de poëet volle vrijheid heeft om dien rijmuitgang zoo dikwijls te veranderen als hij wil.

Een vers heet *ajat*, de naam van een vers des *Qoerāns* in het

(1) Men zou hier *batèë* verwachten, gelijk het twee woorden verder heet, maar de Maleische uitspraak is in dit ééne geval bepaald overgeleverd.

(2) Hetzelfde woord als het Maleische *sadja^s*, afgeleid van het Arabische *sadj^s*, dat rijmend proza beduidt.

Arabisch; men schrijft namelijk in Atjèh gedichten meestal (niet altijd) doorlopend, zoodat een vers vaak over twee regels verdeeld wordt, maar men bezigt dan ter afscheiding der verzen van elkander dergelijke teekens als in exemplaren van het Heilige Boek.

De eenvoudigste vorm van het Atjèhsche vers is nu wel die, waarin elke maat ééne lettergreep, dus elke voet twee lettergrepen bevat, zooals in ⁽¹⁾:

gah ban | gadjah | t^hië ban | toelō || djitoeëng | djoedō || dinab | mata. ||
of:

adat | maté | koe pa- | ban bah || hana | t^halah || lōn dji- | paké. ||

Van vaste quantiteit der syllaben kan in het Atjèhsch geen sprake zijn; het wezen van het metrum ligt in de zwaarte van het accent, en deze treft steeds de tweede van elk paar maten. In zooverre staan dus de Atjèhsche verzen juist tegenover de Maleische, waarin de beweging eene dalende is en het zware accent op het begin der voeten rust. *Mutatis mutandis* zou men het Maleische metrum trochaeïsch, het Atjèhsche jambisch kunnen noemen.

Maat en
syllabe.

Minstens even talrijk als verzen, waarin elke maat door eene syllabe wordt ingenomen, zijn zulke, die een of meer meerlettergrepige maten bevatten. In:

hana | digòb | na di | geutanjòë || t^habòh | nanggròë || doea | radja. ||
is de vierde voet drielettergrepig. Vooral in den tweeden van elk paar voeten is die vermeerdering gebruikelijk; bijv. in:

adat | na oemoe | doedòë | lōn parōh || ba^s bhaih | njang toedjōh ||
keudéh | lōn moela. ||

zijn de 2de, 4de, 6de en 8ste voet drielettergrepig.

Eene liefkoosde wijziging van het rijm in het midden der verzen bestaat hierin, dat op de eindlettergreep van den vierden voet niet, zooals gewoonlijk, de eindlettergreep, maar de minder geaccentueerde eerste maat van den zesden voet rijmt, bijv. ⁽²⁾

⁽¹⁾ De voeten zijn door | gescheiden, na de rijmwoorden door ||.

⁽²⁾ In deze beide voorbeelden staat dus telkens het tweede || teeken achter het rijmwoord, dat niet tevens het eind van eenen voet uitmaakt.

didjoe- | rēē na | pat^hoe | leukat || di ram- | bat || na | pat^hoe | t^haka. ||
of:

kawan | gata | djikkeun | djipòh || meung t^ha- | bòh || **han** |
djiheu- | bah lé. ||

De meer gewone vorm van het vers zou medebrengen, dat in deze voorbeelden de vijfde en zesde voeten respectievelijk luidden: *na dirambat* en **han** *meung t^habòh*, daar dan het rijm met het eind van den voet samenviel.

Onder de vele dichterlijke vrijheden noemen wij, dat de vocalen *a* met *euē* of *eu*, *é* met *i* of *è*, *ō* met *oe*, *e* en *eu* rijmen; dat van gesloten rijmsyllaben de sluiters *m* met *b*, *n* met *n* en *ng*, ja soms *b*, *s* en *t* als onderling rijmend beschouwd worden. Hoever deze en dergelijke licenties mogen gaan, is niet door algemeen aangenomen regels bepaald; de individueele smaak is hier rechter.

Te veel dichterlijke vrijheid of slordigheid maken een vers *djanggaj*; een gedicht, dat aan de eischen van den kunstsmaak beantwoordt, heet *keunòng*.

Soms helpen de dichters zich uit den nood door bij gebreke van passende rijmwoorden telkens aan het eind van een vers den lezer aan te spreken met woorden, die twee aan twee rijmen, zooals: *wahé tèēlan*, *wahé rakan* (o makker!), *wahé poetròē* (o vorstin!), *wahé adòē* (o jongere broeder of zuster!) *wahé radja*, *wahé t^hèēdara*, enz.

Alle Atjèhsche gedichten, d. i. nagenoeg alle Atjèhsche letterkundige werken, worden zingend voorgedragen (*beuēt* = Maleisch *batja*).

Zowel de *pantòns* als de bestanddeelen der *ratébs* hebben hunne verschillende *lagèè's* (wijzen), die deels met neurie-woorden (bijv. *meuhahala meuhéhélé*), deels naar de plaats van herkomst (bijv. *djawòē barat*, d. i. »eene wijs van de Maleiers der Westkust»), deels naar haren aard (bijv. *rantja^s* = opgewekt) genoemd worden.

Voor de *hikajats*, die de hoofdmasse der litteratuur uitmaken, gebruikt men hoofdzakelijk twee wijzen, de *lagèē Atjèh* of *Dalam* (Atjèhsche of hoofsche wijs) en de *lagèē Pidiē* (Pidirsche wijs). Van

Dichterlijke
vrijheden.

Djanggaj en
keunòng.

Wijzen,
waarop men
reciteert.

beide soorten onderscheidt men eene *lagèè bagaih* (snel tempo) en eene *lagèè djareuëng* (langzaam tempo). De voordrager eener hikajat gebruikt deze twee afwisselend om zich niet te zeer te vermoeien. Bij voorkeur dient de *lagèè djareuëng* voor plechtige of treurige episodes. Men geeft dan aan de lettergrepen eene gerekte uitspraak, de vocalen nu en dan met behulp van den neusklank *ng* verlengend. Zoo maakt men bijv. van den dubbelen versvoet *poetjō^s meugit^ha* in het langzame tempo: *poengoetjō^s meugingit^ha*.

Soorten van
gedichten.
Pantōns.

In de Atjèhsche dichtmaat zijn drieërlei gedichten gesteld:

Vooreerst de *pantōns*. Deze hebben met de Maleische dit gemeen, dat de liefde hun meest gewone onderwerp uitmaakt, en dat elke *pantōn* bestaat uit twee deelen (de Atjèhsche elk van één vers), waarvan het eerste of weinig beteekenis heeft of althans eenen zin, die met hetgeen de dichter eigenlijk wenscht te zeggen (het tweede deel) niet samenhangt en alleen dient voor het rijm en voor de herinnering; kenners behoeven toch slechts dien eersten regel van een geliefkoosden *pantōn* te hooren om zonder meer de bedoeling van den zanger te verstaan.

Wij hebben in de gesprekken, die bij eene bruiloft gevoerd worden, reeds genoeg staaltjes van *pantōns* leeren kennen, althans van zulke, waarin geen erotisch onderwerp behandeld wordt. Talloos zijn de minne-*pantōns*, zoowel oude, die ieder kent, als nieuwe, die de jeugd nog steeds dicht. Eén voorbeeld zij hier genoeg (¹):

Ba^s meureuja | didalam paja || poetjō^s meugit^ha || ba^s mata oeròè. ||
Meung na ta^seu | matakoe doea, || adat ka taboengka, || ba^s reudjang
tawòè. ||

»Een sagopalme in het moeras, zijne kruin draait met de zon.

»Ziet ge nog (dat is: herinnert gij u nog) mijne beide oogen, kom dan, indien gij reeds vertrokken zijt, spoedig terug!»

Pantōn meu-
karang.

Pantōn meukarang d. i. gerangschikte *pantōns* noemt men gesprekken in *pantōn*vorm, hetzij tusschen gelieven, of bijv., zooals bij de bruiloft, tusschen gastheeren en gasten.

(¹) Wij geven hier slechts de afscheiding der voeten, niet die der maten aan.

Vele pantōns zijn opgeschreven, doch meestal in romans of andere werken, waar zij aangehaald of aan een der handelende personen in den mond gelegd worden. De meeste, zoowel van de op zichzelf staande als van de pantōn meukarang, worden alleen mondeling overgeleverd.

Behalve in het verkeer van minnenden (paederastische zoowel als andere), in de traditioneele gesprekken bij plechtige gelegenheden, of in t^hadati-spielen en in wiegeliederen (zie Deel I, bldz. 507 vv.) worden pantōns (en wel voornamelijk pantōn meukarang) nog bij het dansen gebruikt, gelijk dit vooral in Pidië door vrouwen of jongens met begeleiding van muziek geschiedt.

Terloops zij nog opgemerkt, dat men in het Atjèsch ook wel pantōns heeft, waarin de vorm der Maleische min of meer wordt nagebootst, maar dat zijn uitzonderingen, en als echt-Atjèsch gelden zij toch ook niet.

In de tweede plaats zijn de belangrijkste bestanddeelen van hetgeen men bij de *ratéb* genaamde spelen ten gehooore brengt in t^handja^s gesteld, namelijk de zoogenaamde *nat^hib* en de *kit^hah's*. Dit alles komt in het hoofdstuk over de spelen en vermaken aan de orde.

De *ratébs* met hun *nat^hib* en *kit^hahs*.

Eindelijk, en wel in de voornaamste plaats, zijn de *hikajats* in t^handja^s gesteld, of liever: al hetgeen in t^handja^s gesteld is, behalve de zoeven genoemde *pantōns* en *nat^hibs* of *kit^hahs*, heet *hikajat*. Aan de oorspronkelijke beteekenis van *verhaal*, die dit Arabische woord in het Maleisch behouden heeft, mag men in het Atjèsch geenszins denken. Niet alleen wereldsche romans en godsdienstige legenden, ook zedelessen, ja zelfs eenvoudige leerboekjes heeten *hikajat*, zoodra de stof in t^handja^s-vorm is gebracht, en dit is met verreweg de meeste Atjèsche literatuurproducten het geval.

Hikajats.

Tot de formeele kenmerken eener hikajat behoort nog, dat zij begint met eenige formules ter verheerlijking van Allah en Zijnen Gezant, soms nog met andere algemeene beschouwingen of overpeinzingen des dichters, om daarna tot het eigenlijke onderwerp te komen. Deze overgang wordt bijna altijd ingeleid met de woorden

adjajëb t'õbeuhan alah, die in het Arabisch (عجائب سبحان الله) »O wonderlijke dingen! Gode zij lof!» beteekenen, maar in het litterarisch spraakgebruik der Atjehers tot eene volkomen zinlooze inleidingsphrase geworden zijn. Men scheidt dan ook de lettergrepen meestal als volgt: *adjajëb t'õ* | *beuhan alah* | en denkt er niet aan dat *t'õbeuhan* één woord is.

Een nieuw onderwerp of een nieuw onderdeel van het hoofdthema plegen de dichters aan te kondigen als een »andere *koerangan*», welk laatste woord het Maleische *karangan* ⁽¹⁾, d. i. litterarisch werk, voorstelt. Zoo heet het vaak: *ama bağadøe* | *doedøe niba^f njan* || *la^fën koerangan* || *løn tjalitra* || d. i. »Vervolgens ga ik een ander onderwerp behandelen». Maar ook de beteekenis van »geschrift, opstel» heeft *koerangan* in het Atjësch behouden.

Nalam.

Onze mededeelingen over den vorm der Atjësche werken zouden niet voldoende zijn, wanneer wij geen melding maakten van de *nalam*. Dit woord is de Atjësche uitspraak van het Arabische *nazm*, dat gebonden stijl, poëzie aanduidt. De Atjehers verstaan hieronder echter geschriften, die in eene een Arabisch metrum nabootsende maat zijn gesteld. *Nabootsend* zeg ik omdat de Atjësche taal, die geene vaste quantiteit der syllaben kent, zich tot zuivere toepassing van een Arabisch metrum niet leent.

De mij bekende *nalams* zijn allen in het radjaz-metrum gedicht, altijd met dien verstande, dat in het Atjësch de zwaarte van het accent de lengte der syllabe in het Arabisch vervangt. Elk vers bestaat dus uit 3×2 of 2×2 jamben.

De volgende staaltjes dienen ter opheldering; trimeter:

ngøn bët'eumilah | *oeløn poephøn* | *nalam djawøe*, || *ladoem Arab* |
ladoem Atjèh | *løn hareutøe*. ||

dimeter:

njøe karangan | *Habib Hadat*, || *that meutjehoe* | *djeuëb-djeuëb bilat*. ||

(1) Zie eene dergelijke verandering van *a* of *ë* in *oe* in het woord *koepala*, waarmede men door ons bestuur aangestelde *gampõnghoofden* aanduidt. De bekende helpster van minnende paren heet soms *Ni Koebajan* (Mal. *Këbajan*).

Alle *nalam*-werkjes handelen over godsdienstige onderwerpen en vele hebben meer het karakter van leerboekjes dan van geschriften tot stichtelijke verpoozing.

Genoeg over den vorm der geschreven Atjèhsche litteratuur; wij zullen thans zooveel van haren inhoud doen kennen als ons bestek toelaat. Daarbij rangschikken wij de werken naar hetgeen zij bevatten en voegen dus de weinige *nalam's* en de enkele *prozawerken* bij die *hikajats*, waarin gelijksoortige onderwerpen worden behandeld. Waar wij niet opzettelijk aangeteekend hebben, dat een door ons genoemd werk in *nalam* of proza gesteld is, daar heeft men met eene *hikajat* te doen, en dit woord kan men dan ook steeds aan den titel laten voorafgaan, ook waar wij dit korthedshalve nalieten.

Om het citeeren te vergemakkelijken hebben wij alle ons bekend geworden Atjèhsche werken doorlopend met Romeinsche cijfers genummerd.

Wij beginnen dan met de meest origineele soorten van werken, om daarna de direct of indirect uit Indische, Arabische of Maleische bronnen gevloeide producten te bespreken.

§ 2. DE HIKAJAT ROEHÉ.

De *hikajat roehé* genoemde soort behoeft ons niet lang bezig te houden. Zij staat, wat inhoud en doel betreft, op de grens tusschen *haba* en *hikajat*. Eigenlijk beteekent *roehé*: iemands intieme leven, zijne geheimen, zijne dwaasheden op de straat brengen, van iemand kwaadspreken of hem belachelijk maken. Inderdaad komt het meermalen voor, wanneer bijv. iemand uit eene andere streek zich ergens een tijdlang heeft opgehouden en 't een of ander bijzonder met hem is voorgevallen, of hij door doen en laten ergernis of spotlust heeft opgewekt, dat een spraakvaardig man zijne lotgevallen in *t'andja's* bezingt, niet zonder de noodige overdrijving.

Beteekenis
van roehé.

Men noemt echter met den naam *hikajat roehé* ook zulke gedichten, welker inhoud geheel gefingeerd is alleen om de hoorders te doen

lachen, zonder hoosaardige hijbedoeling, werkjes van de soort der Reis van Pieter Spa bij voorbeeld.

Zij worden meer mondeling dan schriftelijk overgeleverd.

Hikajat
goeda.

Eene der meest bekende *hikajat's roehé* is de *Hikajat goeda* (I), »het gedicht van het paard», dat slechts uit ongeveer 50 verzen bestaat en waarin op humoristische wijze wordt beschreven, hoe een gezelschap een afgeleefd paard slachtte en verdeelde, en wat elk met zijn bescheiden deel verrichtte. Zoo maakte men van den staart eene *tjeumara* (Inlandsch chignon), van eene rib een vorstelijk zwaard, en eene oude vrouw, die den penis had veroverd, deed vergeefsche pogingen om dat lichaamsdeel gaar te koken.

Hikajat
leumò.

Van dergelijken aard is de *Hikajat leumò* (II), »het gedicht van den stier», dat als het ware losse herinneringen bevat van iemand, die een getrouw bezoeker van de *glauggang* (strijdperk voor diereengevechten) was. Over bekende stieren, hunne eigenaars en over beroemde djoeara's worden daarin allerlei, meest lachwekkende bijzonderheden verhaald, die eigenlijk slechts door de tijdgenooten van den ons geheel onbekenden auteur ten volle genoten konden worden.

Hikajat
oereuëng
djawa.

Zeer kort is ook de *Hikajat oereuëng djawa* (III), waarin een dwaze droom van den (mannelijken) beminde eens Javaanschen (of Maleischen (1)) *teungkoë's* wordt verhaald. De geheime zin van den droom schijnt te zijn, dat de paederastische geleerde zijnen lieveling (*adòë*) begint te verwaarloozen, een verwijt dus van den versmaadden amasius.

Hikajat
Pòdi Amat.

De *Hikajat Pòdi* (2) *Amat* (IV) is veel uitvoeriger; haar held, in de *gampông* Klibeuët als student verblijvend, heeft eenen droom, die hem geluk voorspelt in hetgeen hij mocht willen ondernemen. Hij

(1) De Atjehers volgen soms het Arabische spraakgebruik door ook de Maleiers *Djawa* te noemen; vooral in verachtenden zin geschiedt dit: *Djawa paléh* = »ellendige Djawa!» scheldt men bijv. eenen Padanger.

(2) *Pò* is het ons bekende »heer»; *di* eene verkorting van het Arabische *sidi*, dat ook »mijnheer» beteekent.

gaat daarna op eene studiereis en geniet de lessen van zekeren Malém Djawa. Maar de voorzienigheid heeft hem voor hooger stand bestemd. De dochter van den vorst der Gajo's droomt van hem, en het einde der geschiedenis is, dat Pò Amat hare hand verwerft en den scepter over de Gajo's gaat zwaaien.

Pò Djambòë (V) is de held eener hikajat roehé, die niet op schrift is gebracht en mij slechts bij name bekend werd. Hikajat
Pò Djambòë.

§ 3. EPISCHE HIKAJATS.

De heldendichten der Atjèhers, naar vorm en inhoud oorspronkelijk, staan buiten kijf in alle opzichten hooger dan eenig ander deel hunner letterkunde. Vooral in de beide oudste hikajats dezer soort bewonderen wij de kalme objectiviteit der dichters, hunne beheersching van hun onderwerp, hunnen zin voor de tragische en voor de komische factoren van het leven hunner landgenooten, hunne nu en dan meesterlijk korte en juiste wijze om echt-Atjèhsche tafereeltjes te schetsen.

De hoogte, waarop wij de Atjèhsche epische poezie aantreffen, heeft zij voorzeker niet in een oogenblik bereikt; stellig zijn aan de ons bekende heldendichten andere voorafgegaan, waarvan wij het moeten betreuren, dat zij niet meer te vinden zijn, wijl van elders ingevoerde werken van lager allooi hunne plaats in de belangstelling der Atjèhers hebben ingenomen.

Wij geven van elk der nog bestaande, die wij chronologisch rangschikken, een inhoudsoverzicht.

De *Hikajat Malém Dagang* (VI).

Dit epos bezingt eene episode uit de groote ondernemingen der Atjèhers onder hunnen beroemdsten vorst Èt^heukanda (Iskandar) moeda (1607—56), na zijnen dood Meukoeta Alam genoemd, tegen de machthebbers op het Maleische schiereiland; of liever het geeft op

Malém
Dagang.

rijm en maat een beeld van eene tot onkenbaar wordens toe verhas-
terde overlevering der Atjèhers omtrent dien gouden tijd.

Historische
grondslag
van dit
heldendicht.

Het is zelfs niet mogelijk, met zekerheid uit te maken, van welk
feit de herinnering een zoo fantastischen vorm heeft aangenomen :
zoo ver wijkt de voorstelling af van de betrouwbare historische berichten.

Wij weten (1), dat Èt'heukanda moeda onder meer Maleische
kuststaatjes Djohor (1615) en Pahang (1618) veroverde en dus voor
Atjèh op het Maleische Schiereiland eene macht verwierf, die slechts
door de sinds eene eeuw te Malaka gevestigde Portugeezen in even-
wicht gehouden werd. Ook is bekend (2), dat bedoelde vorst meermalen
pogingen deed om die mededingers uit Malaka te verdrijven, o. a. in
1628 met eene voor Atjèhsche verhoudingen reusachtige vloot, maar
dat al die pogingen, hoewel de Portugeezen het er soms benauwd
genoeg van kregen, zonder de gewenschte uitkomst bleven.

Zonderlinge
fictie.

Dat nu de Atjèhsche legende de verschillende fasen van Meukoeta
Alam's strijd tegen Malaka in éenen fabelachtigen zeetocht samenvat,
kan ons niet verwonderen. Zonderlinger klinkt het reeds, dat zij met
beslistheid (3) den hoofdvijand der Atjèhers eenen Hollander noemen,
en dezen niet slechts als den vorst van Malaka, maar tevens nu en
dan, ter afwisseling als den vorst van Goeha aanduiden, met welken
laatsten naam wel niet anders dan Goa, de hoofdzetel der Portugeesche
macht in Indië, bedoeld kan zijn. Men zou hierbij desnoods in
rekening kunnen brengen, dat de Portugeezen later allengs geheel
buiten den gezichtskring der Atjèhers zijn geraakt, terwijl de Hollanders
de vertegenwoordigers werden van alle gevaar, dat hen van Europeesche

(1) F. Valentijn, bladz. 7 en 8 der »Beschrijvinge van Sumatra», voorkomende in het
Vde Deel van zijn *Oud en Nieuw Oost-Indiën*.

(2) Zie o. a. Veth, *Atchin*, bladz. 74.

(3) De Atjèhers zijn namelijk niet gewoon, zooals bijv. de Javanen, alle Europeanen met
den naam Hollanders (*Oelanda*) te noemen. Zij noemen die in het algemeen *kaphé* (»onge-
loovigen») en verder met de namen hunner nationaliteiten (Inggréh, Peutoegéh, Prant'éh
enz.). De Hollanders worden met het epitheton »laboeplanters» (*Oelanda poela laboe*) vereerd,
want, zeggen de Atjèhers, in elk land van den Archipel, waar zij zich gevestigd hebben,
vraagden zij eerst aan den vorst slechts een klein stukje grond om hunne *laboe* te planten,
maar maakten zij in het vervolg aanspraak op het geheele gebied, waarover die snel voort-
woekerende kruipplant zich had uitgebreid.

zijde bedreigde. Maar men zal zien, dat het een onbegonnen werk ware, meer détails van de legende te willen verklaren: de vrije fantasie toch is daarin aan het woord, maar de wijze van voorstelling is door en door Atjèsch; de gedachten, die de dichter door de personen van zijn epos laat uiten, en de tafereeltjes, die hij op het raam van zijn verhaal kwistig heeft geborduurd, zijn uit het Atjèsche leven gegrepen.

Zuiver
Atjèsch
karakter van
het gedicht.

Het gedicht begint met de eerste openbaringen van vijandschap van den Malakaschen prins T^hi Oedjoet tegen zijnen weldoener, den machtigen vorst van Atjèh, Èt^heukanda moeda. Deels uit opzettelijke mededeelingen der dichters, deels uit herinneringen en toespelingen in den loop van zijn verhaal vernemen wij, dat die zoon van den vorst van Malaka met zijn jongeren broeder Radja Radén ⁽¹⁾ naar Atjèh was gekomen; wat hen tot die reis dreef, wordt niet vermeld. Èt^heukanda moeda had hen met allen luister ontvangen en hun Ladòng en Kroeëng raja als vrijheerlijk (*wakeuëh*, *bibeuëh* ⁽²⁾) gebied toegewezen, hoewel zij geene Mohammedanen waren. De dichter, of althans sommige redacteurs noemen hen uitdrukkelijk Hollanders, maar stellen zich voor, dat zij als zoodanig aanbidders der Zon, NB! naar de inzetting van den profeet Moesa (Mozes) waren ⁽³⁾.

Inhoud van
het epos.

Tusschen Radja Radén en zijn vorstelijken gastheer was weldra zulk eene broederlijke gezindheid ontstaan, dat die prins het Moham-medaansche geloof aannam en zijne vrouw, eene dochter van den vorst van Pahang, aan Atjèhs koning afstond om daarvoor eene der gemalinnen van dezen in ruil te ontvangen.

Niet zoo gunstig was de indruk, dien T^hi Oedjoet van Atjèh ontving. Met zwarten ondank beantwoordde die verstokte kafir alle genoten weldaden, hield zijnen bekeerden broeder voor, dat het tijd was om naar Malaka terug te keeren, waar onmetelijke rijkdommen te hunner

(1) De tegenwoordige Atjèhers wijzen in de nabijheid van het eigenaardige Goenóngan genaamde gebouw bij den Dalam, het graf van Radja Radén aan.

(2) Zie Deel I, bladz. 128—29.

(3) Trouwens meermalen worden ook in andere Atjèsche producten Europeesche zoowel als andere kafirs aangeduid als Joden, volgelingen van Nabi Moesa en zoonaanbidders.

beschikking stonden, en dit armzalige land voor goed te verlaten. Het baat niets, of Radja Radén hem het onbetamelijke zijner opvatting voorhoudt; T^{hi} Oedjoet bespot hem, wijl hij zoo dom was een Atjèhsch wijf, »zoo leelijk als een leguaan», voor zijne edele vrouw in ruil aan te nemen, en openbaart hem zijn plan om vóór zijn vertrek, het hem in leen gegeven gebied te plunderen en later Atjèh op groote schaal den oorlog aan te doen.

Het eerste gedeelte van dit voornemen voert T^{hi} Oedjoet ook weldra uit, rooft, plundert en hangt een aantal Atjèhsche visschers aan door hun aangezicht geslagen haken op; vervolgens vertrekt hij naar de landen zijns vaders.

Radja Radén blijft getrouw aan zijn vorstelijken beschermer, waarshuwt hem voor Oedjoet's verdere plannen en verklaart zich bereid, met hem zijnen ongeloovigen broeder op leven en dood te bestrijden; ook raadt hij hem, T^{hi} Oedjoet te voorkomen, namelijk niet diens komst af te wachten, maar zelf eenen inval in diens gebied te doen. Terwijl men aldus aan het overleggen is, komt een, reeds tot romp van een schip gemaakte boom van fabelachtige afmetingen van over zee bij de Koeala Atjèh aandrijven en blijft daar rustig liggen, totdat, op het gerucht van dit wonder, de Soeltan zelf hem in oogenschouw gaat nemen.

De wonderboom spreekt den vorst toe, verhaalt, dat hij door T^{hi} Oedjoet bestemd was om te dienen voor den bouw van een reusachtig oorlogschip, maar dat Allahs wil hem, eenen vorst van geloovige djéns, herwaarts heeft gezonden om *tegen* dien ongeloovige gebruikt te worden. Men maakt dan ook van dien boom een schip, dat bestemd is om aan het hoofd der oorlogsvloot tegen T^{hi} Oedjoet te zeilen, en den naam *Tjakra dōnja* ontvangt. Drie klokken (genaamd Akidatōj oemoe, Khōran kat^hiran en Toela^f mara) worden daarop aangebracht, welker klepels zich vanzelf bewegen en welker geluid men op drie dagen afstands hooren kan (¹).

(¹) De groote klok, die thans te Koctaradja aan eenen boom in de nabijheid der Gouverneurswoning hangt, wordt door de Atjèhers als eene van de Tjakra dōnja beschouwd.

Weldra zijn de voorbereidselen voor den zeetocht getroffen; een teeder afscheid neemt de vorst nu van zijne Pahangsche gemalin (de gewezen vrouw van Radja Radén); deze geeft hem allerlei raad, bezweert hem vooral, in het gebied van T'i Oedjoet nergens aan wal te gaan, daar de bewoners over velerlei onheilbrengende toovermiddelen en duivelskunsten beschikken.

De tocht gaat nu eerst naar de onderhoorigheden van Atjèh om daar hulp in te roepen ter vergrooting van de oorlogsvloot; de dichter voert ons aan boord van de Tjakra dónja langs de Noord- en Oostkust en pakt al zijne geographische wijsheid uit.

Eerst gaat het naar Pidië (vulgo: Pedir), welks panglima als een der voornaamste en dapperste krijgsoversten geroemd wordt. Daarna stevent de vloot naar Meureudoe, dat de dichter als een nog slechts weinig bevolkt en meerendeels woest land voorstelt.

Ongewoonte van verkeer met voorname lieden weerhield de bewoners van Meureudoe van de vervulling van hunnen plicht, om hunne opwachting bij den vorst te maken. Deze wachtte verscheidene dagen vergeefs; ondertusschen namen de Meureudoeërs hunne toevlucht tot een onder hen wonenden, uit Medina afkomstigen wetgeleerde, die in het verhaal Dja Pakèh of Dja Madinah (¹) wordt geheeten. Deze ging tot Meukoeta Alam om namens de eenvoudige lui het woord te doen onder aanbieding van een huldeblijk in producten des lands; maar de vorst liet hem, uit toorn over het lange toeven, onopgemerkt zitten. De wetgeleerde werd toen ook van zijnen kant koppig; het was des konings eigen schuld, zeide hij, dat de bewoners van Meureudoe geene manieren kenden: waarom stelde hij er geen hoofd aan om de menschen te leiden en te leeren? De vorst zag zijn ongelijk in, verklaarde Meureudoe tot een vrijheerlijk land (*wakeuëh*) en haalde, niet zonder moeite, Dja Pakèh over, hem op zijnen tocht naar Malaka te vergezellen.

(¹) *Dja* is eigenlijk grootvader of overgrootvader, *Pakèh* het Arabische *faqih*, d. i. *wetgeleerde*; het noemen van beroemde lieden met den naam der plaats hunner herkomst (zoals in *Dja Madinah*) of woning is in Atjèh algemeen gebruikelijk.

Een geleerd teungkoe is naar de populaire opvatting der Atjèhers hovenal een man van allerlei *èleumèè's* (wetenschappen), die dienen kunnen om het heil zijner vrienden te verzekeren en zijnen vijanden verderf te bereiden. Van hem zal dikwijls de uitslag des krijgs afhangen. Deze voorstelling beheerscht ook onzen dichter, daar hij van Meureudoe af den vorst van Atjèh over alle belangrijke zaken het advies van Dja Pakèh laat inwinnen.

Zoo hij voorbeeld over de vraag, wie krijgsoverste zal zijn. Eerst wordt die waardigheid den boven genoemden Panglima Pidië aangeboden, maar deze wenscht voor zich eene ondergeschikte rol, en wanneer de vorst dan van hem de aanwijzing van een geschikt opperpanglima eischt, noemt hij *Malém Dagang* ⁽¹⁾, die heldhaftig, jong, rijk en machtig is.

Gelijk in Atjèh alle onderhandelingen door tusschenpersonen gevoerd worden, zoo ook hier die over de voorwaarden, waarop *Malém Dagang* het bevelhebberschap zal aanvaarden. Dja Pakèh vertegenwoordigt met vaderlijke zorg zijne belangen en Meukoeta Alam belooft hem als loon een goed deel der inkomsten van zijn rijk.

Echt Atjèsch is alweder de wijze, waarop *Malém Dagang* zich volgens den dichter van de voor zijnen arbeid zoo hoog noodige medewerking zijner invloedrijke familieleden verzekert. Hij biedt dezen namelijk één voor één het hem opgedragen ambt aan, en wanneer zij dat afwijzen, herinnert hij uitdrukkelijk, dat hij dus op hun verlangens en niet uit eigen wil als hun hoofd optreden zal.

Op den verderen tocht langs Noord- en Oostkust leert de dichter ons allerlei bijzonderheden omtrent de daar gelegen landschappen; hij legt die den alweter Dja Pakèh in den mond als antwoorden op de vragen van den weetgierigen vorst. Oude overleveringen zoowel als

(¹) *Malém* duidt iemand aan, die door kennis en beoefening van den godsdienst zich van de massa onderscheidt; *àngang* beteekent gewoonlijk vreemdeling, in het bijzonder Klinganees. Vooral in vroegere tijden kon echter in Atjèh iemand als *malém*, *leubè* enz. te boek staan, ook al leefde hij geheel naar de met den Islam strijdige landsgebruiken; in de verhalen heeten NB.! soms de directeurs van hanengevchten *leubè*.

détails omtrent de toenmalige toestanden komen daarbij ter sprake, en deze laatste worden, zooveel noodig, door den vorst geregeld.

Eindelijk is de geheele, tienduizenden van schepen tellende vloot bijeen en steekt men in volle zee. Zoodra men de kust uit het oog verloren heeft, wordt de Soeltan door angst bevangen en laat zich eerst allengs bemoedigen door den wijze van Medina, die immers uit zijne koetika den gelukkigen tijd weet te berekenen. Op verschillende plaatsen in het epos stelt de dichter ons niet zonder ironie den vorst als weifelziek en verre van heldhaftig voor.

Het eerste rijkje van het Maleische schiereiland, waar de vloot zich ophoudt, is At^heuhan (Asahan), waar de heidensche Radja Moeda regeert.

De gemalin van Meukoeta Alam, de Poetròë Phang, had hem vóór zijn vertrek gewaarschuwd, dat rijk maar links te laten liggen, wijl men daar door heidensche tooverij kwade kansen liep. Deze raad belette niet, dat men At^heuhan beoorloogde, overwon en verwoestte; men vond in de hoofdplaats slechts de jonge koningin, die mede naar boord genomen werd. Zij werd echter ingelost, niet door de hooge sommen, die haar gemaal liet aanbieden, maar door de bekeering van den vorst en zijne onderdanen tot den Islam en hunne verzaking van den zonnediensd naar de wetten van Moesa. Malém Dagang speelt bij die onderhandelingen eene uiterst galante rol.

Nu gaat men naar Phang (Pahang), welks vorst uiterst verheugd is zijnen nieuwen en zijnen gewezen schoonzoon (Meukoeta Alam en Radja Radén) te ontmoeten. Hij bidt voor hunne zegepraal over T^hi Oedjoet, maar durft zich vooralsnog niet openlijk bij hen aansluiten, daar hij vroeger door T^hi Oedjoet onderworpen werd, en deze ook nu reeds weder daar geweest was ter aankondiging van zijn plan om Atjèh te beoorlogen.

Van Pahang gaat het naar Djohor lama (Djhō lama), waar T^hi Oedjoet ook reeds een bezoek gebracht heeft, maar van waar hij naar Djohor bali is vertrokken. Zonder moeite nestelt zich een deel der Atjèhers hier onder hunnen vorst, die er de noodige versterkingen bouwt om eenen aanval te lande te kunnen weerstaan. De zeevoogd en het

grootste deel der vloot wachten intusschen in volle zee den naar Atjèh zeilenden vijand op.

Ruim een jaar laat hij zich wachten, maar eindelijk dagen 50000 schepen op. Malèm Dagang kiest, overeenkomstig de koetika-wijsheid van Dja Pakèh, zijnen tijd en valt met woede de ongeloovigen aan.

De vorst van Atjèh, van een en ander verwittigd, blijft stil aan den wal en laat zich eerst door een verwijtende boodschap van Dja Pakèh bewegen zich aan boord van de Tjakra dōnja te begeven; de leeraar dreigt namelijk, anders weg te zullen gaan. Na eenig overleg met Radja Radén vernielt hij de versterkingen om den vijand geen veilig toevluchtsoord te bieden, en scheept zich in.

Onderwijl heeft Malèm Dagang reeds zijne tienduizenden verslagen en bij het aan boord komen des konings laat hij niet na, dezen met scherpe ironie zijn stilzitten te verwijten; hij vraagt hem namelijk, hoevele vijanden hij daarginds aan wal wel gedood heeft?

Thi Oedjoet zelf is evenwel nog niet bij zijne vloot; hij houdt zich in Goeha (zie boven bladz. 84) op, niet uit lafhartigheid, maar uit overdreven genegenheid tot zijne vijf ⁽¹⁾ gemalinnen, waarvan de voornaamste de dochter van den vorst van Goeha is ⁽²⁾. Deze favorite verwijt den held des ongeloofs zijne werkeloosheid en zegt o. a., dat, indien hij zich niet vermant, wellicht spoedig zijne vloot overwonnen zal zijn en zijn vijftal hem zal worden ontnomen, waarop hij dan evenals zijn jongere broeder Radén, zich met eene heks, zoo leelijk als een leguaan, tevreden zal moeten stellen.

Die woorden missen hunne uitwerking niet; Oedjoet stuift op van woede en spreekt met minachting over de krijgstoerusting der Atjèhers, maar hij erkent, dat hij ongaarne juist nù tot den strijd gedwongen wordt, daar de koetika den Atjèhers gunstig is.

(¹) Dit getal schijnt opzettelijk gekozen om het wettige viertal des Islams te overschrijden en dus ook in dit opzicht Oedjoet's ongelooft te doen uitkomen.

(²) Ook deze trek is karakteristiek voor den Atjèhschen dichter, die zich voorstelt, dat overal, gelijk in zijn vaderland, de man de vrouw pleegt te volgen. Het feit, dat dezelfde kafir over Goeha en Malaka heerschte, verklaart zich voor hem het gereedst door de onderstelling, dat die vorst van Malaka de schoonzoon van dien van Goeha was.

Voordat hij zich aan het hoofd zijner vloot gesteld heeft, is Malém Dagang intusschen met de slachting onder de ongelooovigen voortgegaan; na zijne komst begint men op nieuw met dubbele kracht.

Malém Dagang en de dappere Panglima Pidië benevens de voornaamste andere Atjèhsche helden zweren elkander trouw en maken hunne laatste beschikkingen voor het geval, dat zij als geloofshelden mochten sneven. Vooral de Panglima Pidië bereidt zich op zulk eene uitkomst voor en kleedt zich, alvorens den strijd aan te binden, geheel in het wit. Hierdoor wordt Oedjoet misleid, daar hij meent in hem den vermaarden goeroe (Dja Pakèh) van den koning der Atjèhers te zien. Hij richt dus zijnen aanval vooral op dien Panglima, die dan ook als sjahīd (geloofsgetuige) het leven laat.

Dit was evenwel het voornaamste voordeel, dat Oedjoet behaalde, want zijne schepen zonken bij tienduizenden, terwijl de Atjèhsche vloot ongeschonden bleef. Eindelijk vlucht de kleine rest van Oedjoet's vloot, behalve het schip, waarop hijzelf zich bevindt. Het gelukt Malém Dagang, hem levend gevangen te nemen, en zijn eigen broeder, Radja Radén, vindt er een genoeg in, den onverlaat met ijzeren ketenen te boeien.

De vloot zeilt nu naar Goeha (¹), waar de nieuwsgierige radja van Atjèh gaarne een kijkje aan land wilde nemen, maar hiervan weerhoudt Malém Dagang hem onder herinnering aan de gevaren, die 's vorsten gemalin, de Pahangsche prinses, hem van zulk eene landing voorgespiegeld heeft. Voorts gaat de tocht naar Malaka, welks vorst (de vader van T^{hi} Oedjoet en Radja Radén) met de geheele bevolking van de kust naar de Bovenlanden is gevlucht. Ook hier weerhoudt men Meukoeta Alam van eene landing, om dezelfde reden als bij Goeha.

Ten slotte doet men At^{euhan} nogmaals aan om den thans geloovigen vorst het heugelijk feit der overwinning te laten aanschouwen. Bij die gelegenheid wendt men alle denkbare pogingen aan om T^{hi} Oedjoet van zijnen »zonnediens^t naar de inzet^ting van Moesa" te bekeeren, maar te

(¹) Het schijnt, dat naar de voorstelling des dichters de terugweg van de zee van Djohor of Pahang naar Atjèh laugs Goeha leidde.

vergeefs. Hij wordt nu aan den voorstevan van het schip gebonden, te water gelaten en zoo maakt hij de terugreis naar Atjèh mede.

Die Hollandsche kafir was echter rijk voorzien van geheime »wetenschappen» en tooverkunsten. Ofschoon hij zeven dagen in zee hing en reeds met eene ellendikke laag van mos en wier bedekt was, bleef zijn leven ongedeerd, en ook in Atjèh bleken het vuur, de zaag en tal van folterwerktuigen machteloos tegen hem.

Men kon hem eerst dooden, toen hijzelf den tijd gekomen achtte om zich niet langer tegen zijn noodlot te verzetten: hij deelde toen namelijk aan zijne vijanden mede, dat alleen het gieten van gesmolten lood in zijnen mond en neus in staat was, hem af te maken.

Dit deed men dan ook, en zoo eindigde het leven van den schelm, die voor de huidige Atjèhers nog steeds het type is van de slechtheid der kafirs, inzonderheid der *kaphè Oelanda* (1).

Pòtjoet
Moehamat.

De Hikajat Pòtjoet Moehamat (VII).

In vele opzichten onderscheidt zich dit epos van »*Prins Moehamat*» van het zoeven behandelde, en de vergelijking valt ten voordeele van dit jongere product uit.

Tijd van
ontstaan.

Jonger durven wij het wel te noemen, ofschoon de auteur en de tijd van ontstaan van den Malém Dagang onbekend zijn en het geheel legendarische karakter der daarin behandelde overlevering doet onderstellen, dat het wel geruimen tijd na den grooten zeetocht van Meukoeta Alam zal samengesteld zijn. Het is niet waarschijnlijk, dat de heldendaden van Meukoeta Alam's krijgsoverste meer dan eene eeuw na diens dood zouden zijn bezongen, toen zijn geslacht reeds lang voor andere heerschers plaats had moeten maken; Pòtjoet Moehamat's krijgsondernemingen vallen echter ongeveer juist eene eeuw na Meukoeta Alam's dood voor.

De auteur.

De dichter van den Pòtjoet Moehamat maakt zich aan het slot van

(1) Teungkoe Koetakarang herinnert in zijn boven, Deel I, blad. 195 en vv. besproken pamflet aan de algemeen bekende overlevering, waar hij zijne landgenooten met het oog op de handelwijs van Thi Oedjoet bezweert, toch nimmer de Hollanders te vertrouwen.

zijn gedicht bekend als Teungkoe Lam Roekam, een man dus, die door zekere kennis en beoefening van den godsdienst boven de massa der Atjèhers uitstak ⁽¹⁾ en in de gampōng Lam Roekam (XXV Moekims) woonde. Hij zegt, de door hem bezongen feiten niet zelf bijgewoond, maar alles van ooggetuigen vernomen te hebben. Wij loopen dus geen gevaar van groote dwaling door aan te nemen, dat de Teungkoe zijn gedicht omstreeks het midden der 18de eeuw opstelde.

Bij hem staan wij dan ook op historischen bodem, al worden de feiten natuurlijk weerspiegeld door eene verbeelding, die haar Atjèsch karakter geen oogenblik verloochent. Wonderzuchtige verklaring van eenvoudige gebeurtenissen, ook wel opsmukking van de ware geschiedenis met een gefingeerd droomgezicht of een mirakel: dat zijn vrijheden, die men geen dichter, en allerm minst eenen Atjèsch dichter, kwalijk nemen kan. Overal komen echter bij Teungkoe Lam Roekam de echt menschelijke roerselen tot hun recht, nergens verdwijnt de historie achter den sluier der legende. Niets geeft den lezer aanleiding, aan de waarheid der hoofdzaken te twijfelen, zoodat het gedicht, afgezien van zijne hooge litterarische waarde, nog eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van Atjèh bevat, die in de Inlandsche chronieken zoo schraal, dor en tevens verward wordt behandeld.

Historische
grondslag.

Bij Veth ⁽²⁾ kan men lezen, welk eene onafgebroken serie van dynastieke oorlogen op de in 1699 voor goed afgeschafte vrouwenregeering in Atjèh volgde. Het daar medegedeelde en ook verschillende gegevens omtrent de vorstenreeks, die ik te Koetaradja verzamelde, hebben correctie noodig, zoowel blijkens den Pötjoet Moehamat zelf als blijkens eene Maleische geschiedenis der vorsten van Atjèh, die ik van daar medebracht. In dit verband komt het ons slechts op de volgende feiten aan:

Degenen, die elkander in het eerste vierde deel der 18de eeuw den van vorstinnen gezuiverden troon van Atjèh betwistten, waren meeren-

⁽¹⁾ Zie Deel I, bladz. 74.

⁽²⁾ *Atchin*, bladz. 82—85.

deels sajjid's, mannen dus van voornamen, gewijde, Arabische afkomst (¹) maar waarschijnlijk in Atjèh geboren en dus met de eigenaardigheden der Atjèhers behept. De voornaamste onder hen was Djamaeloel-alam, door de Atjèhers Pôteu (Onze Heer) Djeumalōj genaamd, die van 1705—26 regeerde en sedert dien tijd den troon bleef betwisten aan zijne opvolgers van Arabische en niet-Arabische afkomst.

Van deze laatsten noemen wij hier slechts Mahradja Léla Meulajoe, die als Alaédin Ahmat Tjah van 1726—53 geregeerd heeft en de stamvader is van het geslacht, dat tot in deze dagen den titel van soeltan van Atjèh erfelijk is blijven bezitten, al heeft het den troon nu en dan voor korten tijd aan Arabische mededingers moeten afstaan. Zooals men weet, kent de overlevering dien Mahradja Léla Boegi-neeschen oorsprong toe.

Ook *Alaédin Ahmat Tjah* had gedurende zijne regeering telkens last van *Djeumalōj* en diens aanhangers, en toen Ahmat overleed, spoedde zich *Djeumalōj* naar de hoofdplaats om van de verwarring, die op den dood van een regeerend vorst in Atjèh pleegt te volgen, voor zich profijt te trekken. De oudste zoon van Ahmat Tjah, die hem opvolgde, is onder den naam *Pôteu Oeë*^s bekend, maar heet in ons heldendicht vaker *Radja Moela*, terwijl zijn troonnaam *Alaédin Djoehan Tjah* luidt. Hij regeerde een kwarteeuw (1755—60), maar had in de eerste jaren na zijne troonsbestijging een harden strijd te voeren met *Djeumalōj*, die reeds twee dagen na den dood van *Pôteu Oeë*'s vader zich in Gampōng Djawa had gevestigd en zoowel in Groot-Atjèh als in Pidië op enkele aanzienlijke hoofden kon rekenen.

Eigenlijk moest ik zeggen, dat hij dien strijd had behooren te voeren, want uit ons epos blijkt juist, dat hij het niet deed, en liever dan zich vele uitgaven en moeite te getroosten, het rustig aanzag, dat op nog geen half uur afstands van zijn hof (*dalam*) *Djeumalōj* troonde en over zijne aanhangers regeerde. Het was de

(¹) Men zie Deel I, blad. 159 vv. over de hooge achting en bijgeloovige vrees der Atjèhers voor de sajjid's; blijkens de geschiedenis is die vrees in de laatste eeuw eer toe- dan afgenomen, hetwelk zich gereedelijk uit het verval van het staatkundig leven verklaart.

jongste der drie broeders van den vorst (Pòtjoet Kléng, Pòtjoet T^handang en Pòtjoet Moehamat), wiens energie aan dien onhoudbaren toestand een eind maakte.

»'t Is ongehoord — wat hier geschiedt: — Eén rijksg gebied — der vorsten twee!" (1) Met deze woorden gaf Pòtjoet Moehamat aan zijne verontwaardiging lucht; en hiermede zijn wij bij het begin van Teungkoe Lam Roekam's epos aangeland.

Inhoud van
het epos.

Als inleiding deelt de dichter een droomgezicht van P. Moehamat mede, dat niet door duidelijkheid uitmunt en blijkbaar in navolging van oudere modellen is aangebracht; genoeg, dat het den ondergang van Atjeh voorbeduidde, tenzij aan de verwarring een eind werd gemaakt. Drie dagen lang overlegde P. Moehamat met zijne beide oudere niet-regeerende broeders en deelde hun ten slotte zijn vast voornemen mede, om naar Batoe Bara (het landschap ter Oostkust, welks bewoners de grootste vijanden of de weerspanningste onderdanen van Djeumalōj waren) uit te wijken en van daar uit den oorlog voor te bereiden, indien niet zijne broeders of zelf de handen aan het werk sloegen of hem, den jongeling, door geldelijke hulp in staat stelden, dit te doen.

De oudste, Pòtjoet Kléng, ging namens het drietal den vorst hiervan verwittigen, maar deze trage regent ontstelde ervan, en gaf ten antwoord, dat men den jongen knaap tot kalnte vermanen moest, daar hij, die toch voor zulk een opgeschoten jongen geene vrees koesterde, hem anders met geweld tot rede zou brengen.

Dit verbod werkt niets uit; P. Moehamat's plan staat vast, en de beide andere broeders verklaren zich tot de voor het begin vereischte financieele medewerking bereid. De vorst wil nu met zijne soldaten (*t^hipahi's*, waaronder zich volgens den dichter Engelschen, Franschen en Hollanders bevonden) naar P. Moehamat's woning gaan om hem te toonen, dat het verbod ernstig is gemeend, maar P. Moehamat komt hem met zijn gevolg aan de poort des Dalams tegemoet en

(1) *Hana digòb — na di geutanjvè — t^habòh nanggròè — doea radja.*

voert eene zóó forsche taal, dat de koning verschrikt terugdeinst. Eene uitvlucht noemt Moehamat het, wanneer de vorst zich verschuilt achter de opdracht van zijnen stervenden vader, toch niet te vechten tegen Djeumalōj, den afstammeling des Profeets, en zich liever met hem te verzwageren.

Niet den uitersten wil onzes vaders, zegt hij, volgt gij op door stil te zitten, maar wel den trouwelozen raad van enkele hoofden, die u bedriegen en in hun hart Djeumalōj aanhangen.

Kort daarna kwam de om zijne dapperheid beroemde panglima der XXII Moekims, *Keuljih^s Moeda t^ati* (1), ter hoofdplaats om den vorst eene concessie voor zwavelinzameling in het T^heulawaih-gebergte te vragen. Toen hij den stand van zaken vernam, bespote hij den vorst, die niet in staat was, eenen knaap tot rede te brengen. De koning gaf hem daarop volmacht om zijne krachten aan het voorkomen van den burgeroorlog te beproeven, maar de Panglima onderzond weldra eveneens, dat hij zijnen mond voorbijgepraat had; tegen Pôtjoet Moehamat vermocht hij niets. Beschaamd en bevreesd voor des vorsten toorn, vlood hij naar zijn gebied terug.

Ofschoon de jonge held nog de eerste proef van zijne kracht tot daden moest geven, maakte zijn beslist optreden alom in het eigenlijke Atjèh zoodanigen indruk, dat geen hoofd hem weerstond, en hij weldra met een gevolg van 2—500 man en eene belangrijke som geld over land naar Pidië kon gaan om zijnen aanhang uit te breiden.

Levendig is de beschrijving dier reis. In Koecala batèë rust het leger eenigen tijd, en Pôtjoet Moehamat doet al het zijne om die kleine haven tot eene belangrijke markt te maken. Hier, zoowel als op alle andere stations dezer reis, ontvangt onze prins de hoofden van het omliggend gebied, dringt hen tot maatregelen (2), die strekken om den rijstbouw meer productief te maken en te verhoeden,

(1) Het was deze panglima, die indertijd Djeumalōj beoorloogd en den voornaamsten stoot tot zijne ontrooning gegeven had.

(2) Vooral de aanleg van waterleidingen. In Pidië gebruikt men namelijk de rivieren voor de natte rijstcultuur, en laat het niet gelijk in Atjèh, op den regen aankomen.

dat de bevolking door traagheid en onkunde armoede lijdt. Verder deelt hij aan allen, die hunne opwachting komen maken, geld en eerekleederen uit, en slaagt er door die mildheid gemakkelijk in, zijn gevolg met honderden te vermeerderen.

In Padang Teudji blijft hij zoolang als noodig is om de zaken der VII Moekims te regelen en de harten voor zijne zaak te winnen; in Reubèè, waar hij allen eerbied aan den daar begraven heilige bewijst, doet hij hetzelfde voor de V Moekims. Zoo gaat het ook verder, en weldra kan P. Moehamat, dank zijner overredingskracht en der uitdeeling van kostbare gaven, op bijna elk deel van het oude rijk van Pidië rekenen.

Van éenen oelèëbalang in dit gebied, den machtigste van allen, weet hij, dat het uiterst moeielijk zal gaan, hem over te halen tot het verlaten der zaak van Djeumalōj, daar hij aan dezen door ontelbare banden van vriendschap en verplichting verbonden is.

Het is de Pangoelèè Beunaròè of Meunaròè (¹), de voorganger en, naar men wil, de stamvader dier hoofden, die thans onder den titel van Béntara Keumangan regeeren; deze titel wordt trouwens ter afwisseling in ons epos ook aan den P. Beunaròè toegekend, en zijn gebied als de IX Moekims aangeduid.

De reeds aan P. Moehamat's zijde geschaarde hoofden van Pidië zijn bereid met hem den Pangoelèè Beunaròè te bestrijden, hoewel zij zich het gevaar dier onderneming niet ontveinzen. Een bezonnen oelèëbalang geeft echter P. Moehamat den raad, eerst eenen brief aan het even machtige als dappere hoofd te schrijven en dien door zekeren Toean Meugat Pò Mat te doen bezorgen. Niet zonder weerstreven geeft de prins gevolg aan dien raad; immers is de houding

(¹) Sommige Atjehers verklaren dit woord als = Maleisch *bandari*, dat in de Straits een hoofd of administrateur eener voorname keuken beteekent; anderen = Maleisch *ménari*, dansen. In het eerste geval zou dus het hoofd der IX Moekims van Pidië oorspronkelijk met de bezorging van sommige levensmiddelen voor zijnen Atjehschen souverein belast zijn geweest, in het andere ware hem wellicht de verschaffing van dansjongens aan het hof opgedragen geweest. Men weet echter (Deel I, bladz. 102—3, 152—3), dat in Atjèh de meeste titels met den dood hunner eerste dragers hunne beteekenis verliezen en dan eenvoudig traditioneele ornamenten blijven.

van den Pangoelëe Beunaröe reeds beslist vijandig, doordien hij verzuimt, zijne opwachting te maken bij den in zijne naaste buurt vertoevendden broeder van den koning.

Pò Mat aanvaardt dan den tocht en zal den P. Beunaröe, ingeval deze weigert behoorlijk te antwoorden, den oorlog verklaren. Aangenaam is dus zijn bezoek niet, en hij gaat ook eerst na een lang gesprek over onverschillige zaken tot de behandeling van het doel zijner zending over. Zijn gastheer is immers eerst sedert een paar dagen van Atjèhs Westkust huiswaarts gekeerd? Hoe heeft hij het daar gehad? De P. Beunaröe antwoordt hem, dat hij voor Djeumaløj, zijnen heer, daar oorlog is wezen voeren tegen de weerspannige Rawa's, zooals men in Atjèh de Maleiers der Westkust noemt (¹), en de dichter maakt van deze gelegenheid op handige wijze gebruik, om ons op zijne wijze in te lichten omtrent den politieken en socialen toestand der Westkust in dien tijd. De hoofden, die het Atjèhsche juk hadden afgeschud en aan Djeumaløj, op zijnen eisch van de jaarlijksche schatting, eene fraai vergulde kist met oude lappen en versleten gereedschappen hadden durven zenden, waren door den P. Beunaröe gevoelig getuchtigd en tot gehoorzaamheid gedwongen.

Eindelijk komt de zendeling ter zake en deelt mede, dat hij eenen brief van den prins bij zich heeft. In het gedicht wordt voortdurend ondersteld, dat noch P. Beunaröe noch iemand in zijne naaste omgeving kunnen lezen: een onderstelling, die zeker toen niet minder dan thans ten aanzien van vele Atjèhsche hoofden zeer gewettigd was. Maar de P. Beunaröe kan zich natuurlijk den inhoud wel voorstellen en weigert, het schrijven in ontvangst te nemen. »Van die zijde wacht ik geene bevelen; mijn vorst is een andere'', zoo luidt zijn bescheid.

Pò Mat kondigt aan, dat dan een oorlog onvermijdelijk is, waarin geheel Pidië behalve de IX Moekims met den prins tegen den P. Beunaröe zal oprukken. Ook hier leidt een bezadigd hoofd de zaken in het rechte spoor: Toean T^{ri} Reubëe raadt den P. Beunaröe in

(¹) Zie Deel I, blad. 20.

ieder geval eerst kennis te nemen van den brief, en daartoe eenen oelama te ontbieden.

Men haalt nu den geleerden Teungkoe Rambajan, die met zijne honderden weetgierige leerlingen in de Bovenlanden afgelegene woont. Met een paar verzen verplaatst de dichter ons in de omgeving eener Atjèhsche godsdienstschool; vol eerbied naderen de boodschappers den leeraar en verontschuldigen zich, wijl zij hem komen storen in zijn vrome werk. Drie dagen later komt de Teungkoe, met een gevolg van leerlingen omgeven, naar den oelèëbalang en begint — naar de gewoonte der Atjèhsche oelama's — met een aantal diepzinnige en niet zeer duidelijke lessen van levenswijsheid uit te deelen, welker samenhang met het te behandelen onderwerp minstens twijfelachtig is. Van den inhoud der prinselijke missive, die inderdaad in een vrij hooghartigen, verwijtenden toon gesteld is, verzwijgt de wijze »het bittere" en deelt alleen »het zoete" mede, »wjl hij het oorbaar achtte, te liegen, waar dit noodig is om rampen te voorkomen". Hij raadt den oelèëbalang aan, eenvoudig den prins te gaan verwelkomen en zijn langdurig uitblijven te verontschuldigen, wjl hij zoo pas van de reis teruggekeerd was.

De P. Beunaröe volgt dit advies, roept velen zijner onderdanen op om hem te vergezellen en begeeft zich op weg. Het talent des dichters van schilderen met woorden komt weder uit bij de beschrijving der reis met hare groote en kleine bezwaren en van het gemor der volgelingen, waartoe dat alles aanleiding geeft. De ontmoeting met Prins Moehamat wordt ook levendig geschetst. Slechts goede woorden wisselen de beide voorname heeren, maar wanneer de prins het doel zijner reis aanroert, en aanspraak maakt op de medewerking van den oelèëbalang, verklaart deze zich daartoe buiten staat. Onder meer herinnert hij, hoe hij eenmaal, met wonden bedekt en met bloedschuld beladen, uit »den krijg van Gloempang pajōng" teruggekeerd, door Djeumalōj's vrouw verpleegd was als een eigen kind, terwijl Djeumalōj, als ware hij zijn vader, de zware bloedschuld op zich nam. Dat en zooveel meer te verloochenen, neen, het gaat niet aan.

Aan P. Moehamat's redeneering, dat een beter inzicht iemand toch kan dringen, zich bij eene andere partij aan te sluiten of zich minstens onzijdig te houden, biedt het hoofd der IX Moekims van Pidië lang weerstand; toch zwicht hij eindelijk voor het argument, dat bij alle verhoudingen van Atjèhers *tot elkander* den doorslag pleegt te geven: de rijke geschenken in goud en eerekleederen, die P. Moehamat hem en den zijnen geeft, brengen zijne trouw jegens Djeumalōj aan het wankelen.

Eenmaal bekeerd, wil hij nu ook niets ten halve doen, maar belooft onvoorwaardelijk medewerking; de afspraak wordt bezegeld, doordien prins en oelëëbalang elkander den kogeled (¹) van trouw zweren. P. Moehamat moet nu eerst nog verder Oostwaarts reizen, maar zal bij de volgende nieuwe maan hier terug zijn en zijn nieuwen bondgenoot met een leger bereid vinden, hem te volgen.

Des prinsen reis naar Pat^hè (Pasei) en verder langs de Oostkust kunnen wij hier laten rusten; zij verschaft hem weder bondgenooten, en gelegenheid om nuttige lessen omtrent den rijstbouw uit te deelen, daar deze ook in die streek zeer slordig en wanordelijk gedreven werd.

Te Peukan Toeha teruggekeerd, wacht P. Moehamat op den P. Beunarōë. Door afdoening van nog onvervulde geloften wegens redding uit zoo menig krijgsgevaar en door andere bezorgingen van wereldschen en godsdienstigen aard bereidt zich de oelëëbalang op zijn vertrek voor. Ten slotte draagt hij de zorg voor zijne belangen gedurende zijne afwezigheid aan zijne bejaarde moeder (²) op.

Meesterlijk wordt het afscheid des oelëëbalangs van die oude vrouw beschreven. Zij bezweert hem, niet te gaan. In Atjèh, zegt zij, wordt de krijg door vestingen en schietgeweer beslist; gij, mijn zoon,

(¹) Een gewone vorm van den eed van trouw, vooral onder krijgslieden, in Atjèh, is, dat de zwerenden gezamenlijk water drinken, waarin een kogel is gedompeld of den kogel beurtelings vasthouden, daarbij den vloek uitsprekend, dat die kogel elk hunner ten verderve moge worden, die het verbond breekt. Ook verbinden zich de onderhoorigen of bondgenooten van een hoofd tot eeuwige trouw aan hem door water te drinken, waarin hij zijn *thikin* of *reuntjōng* gestoken heeft.

(²) De rol, die deze vrouw in het epos speelt, levert een nieuw staaltje van de Deel I, bladz. 408 gereleveerde beteekenis der vrouwen in Atjèh.

verstaat u beter op de vechtwijze van Pidië, met slagwapens. Mocht ge *hier* in eenen oorlog gewikkeld worden, al wat ik bezit, is tot uwen dienst, maar volg den jongen prins niet. Is het goed van u, al de weldaden van Djeumalōj voor eene handvol gouds te vergeten? En vergeet ge ook mij? Geen kind van mij zal hier zijn om, als ik sterf, mijn lijk te bezorgen!

De P. Beunarōë kan zijne tranen niet bedwingen: snikkend uit hij de drogreden, dat weliswaar Djeumalōj hem steeds als een vader zal blijven, maar dat thans ook P. Mochamat hem als een broeder geworden is. Hij geeft zijner moeder den kniekus en vermant zich met schijnbaar minachtend te zeggen, dat alleen een dwaas zich aan vrouwenraad stoort.

In en om de woning weenen velen; de drukte, die er heerscht, is als die van een sterfhuis. Terwijl de oelëebalang de trap afdaald, valt een klapperboom op het voorerf om en treft het dak; de nok en eenige balken breken. Somber voorteeiken!

Het thans tot een voor Atjèh zeldzame grootte aangegroeide leger begeeft zich eindelijk op weg. Hier maken wij kennis met de eigenaardigheden van een Atjèhschen krijgstoct: daar hoofden noch onderdanen voor eene behoorlijke proviandeering zorgen, is zulk eene gebeurtenis eene ware plaag voor de bewoners van het doorreisde gebied. De suikerriettuinen, die de benden onderweg waarnemen, worden geplunderd tot op de laatste geleding van den laatsten stok, die de achterblijvers van dezen hongerenden en dorstenden troep elkander hardhandig betwisten. In Kroëng raja, eene belangrijke marktplaats, bieden zij geen weerstand aan de verleiding om alle in de pakhuizen der Klinganeesche kooplieden ⁽¹⁾ aanwezige kleedingsstoffen weg te halen, ja hun de eigen kleederen behalve den broek van het lichaam te rukken.

Weeklagend en schreeuwend vluchten die Kléngs naar de hoofd-

(1) Deel I, bladz. 174, zagen wij, hoe de geringschatting van leven en goed der Kléngs in Atjèh spreekwoordelijk is; zij zijn in hooge mate vreesachtig en hebben geen kawōm om bloedwraak voor hen te nemen.

plaats en doen in den Dalam hun beklag. Schraal is de troost, die de Radja moeda hun geeft. Wat komen die lui hier thans in hun koeterwaalsch schreeuwen, zegt de koning, in plaats van tijdig hunne waren elders in veiligheid te brengen? Zij konden toch weten dat die troepen onderweg waren, en wat hun dan te wachten stond!

Vóór de komst der krijgers in de hoofdplaats is Djeumalōj door eenen droom, waarin hij zijn paleis en alles daaromheen door stormwind en stortvloed ziet wegslepen, op groote dingen voorbereid. Hij brengt alles, maar vooral zijne versterkingen in Gampōng Djawa, Peunajōng en Meura^tba in staat van tegenweer en wijst aan elk zijner vier zonen een bepaald deel der verdedigingstaak aan.

Prins Moehamat legt de noodige geloften af om Allah en Zijne heiligen gunstig voor zijne onderneming te steunen, en bezoekt zijnen broeder, den vorst in den Dalam. Het is beter, zegt deze, dat ik hier blijf en voor uw geluk bid, dan dat ik aan de krijgsoperaties deelneem; wie zou anders de vorstelijke verblijven bewaken? De heetbloedige prins heeft hiertegen geen bezwaar.

Terecht had de moeder van den Pangoelë Beunarōe hem gewaarshuwd; ontzettend waren in den aanvang de verwoestingen, die het kanon- en geweervuur uit Djeumalōj's koeta's in het grootendeels uit Pidireezen bestaande leger van Prins Moehamat aanrichtte. Den prins zelf dreigde een oogenblik de moed te ontzinken, en nu was het zijn nieuwe bondgenoot, die hem sterken moest. De Pangoelë Beunarōe bond den slip van zijn onderkleed aan dien van Prins Moehamat vast en noopte hem, aldus tezamen de bestorming te leiden.

Allengs bezweken Djeumalōj's koeta's en bleef nog slechts Gampōng Djawa te nemen. Deze laatste veste werd omsingeld, zoodat de levensmiddelen den ingeslotenen begonnen te ontbreken. In één der gevechten, die dit uithongeringsproces afwisselden, komen de vorst Djeumalōj en zijn ontrouwe »zoon», de Pangoelë Beunarōe, tegenover elkander te staan, binnen het bereik van elkanders stem. De vorst verwijt hem zijn gedrag, wel op vaderlijk vermoedelijken toon, maar toch zoo scherp ironisch, dat elk woord den oelëbalang door de ziel

snijdt. Aan het eind zijner rede legt de sajjid zijn geweer aan, niet op den afvallige, neen, op eenen gloempangboom in de verte. Hij treft eenen tak, die afvalt, maar door den wind zóó weggeslingerd wordt, dat zijn schaduw het lichaam van den Pangoelèë Beunaròë raakt.

De held zakt sprakeloos ineen, en de verbaasde omstanders bemerken slechts aan enkele teekenen, dat het leven hem nog niet geheel ontvloten is. Is de Pangoelèë gewond, door ziekte overvallen? zoo vragen de nieuwsgierigen. De dichter antwoordt: Neen, de wrake van Allah, die niet duldt, dat men de nakomelingen des Profets trouweloos bejegt, had hem getroffen.

P. Moehamat treft in allerijl de noodige maatregelen om zijnen nog levenden, maar beweging- en sprakeloozen bondgenoot naar zijn land terug te zenden, en geeft den geleiders o. a. kamfer mede om voor de lijkbezorging te dienen. Juist toen men met den Pangoelèë bij diens woning was aangekomen, blies hij den laatsten adem uit.

P. Moehamat was diep bedroefd, maar verkeerde toch niet in die tragische stemming, die de dichter bij zijne lezers opwekt: althans, hij ging voort met de belegering, en weldra was het lot van Gampōng Djawa beslist. Het was zijne bedoeling niet, Djeumalōj het leven te benemen; zoowel diens hooge rang als zijne gewijde afstamming hielden hem daarvan terug. Daar het echter zeer twijfelachtig was, of zijne wilde benden zich na al de geleden verliezen aan zulk een verbod zouden storen, willigde hij gaarne Djeumalōj's verzoek in, als vrouw vermomd met de vrouwen den Dalam te mogen verlaten, waarna de belegeraars die konden binnentrekken. Zoo geschiedde het, en nu begon de plundering van den Dalam, die door Djeumalōj's aanhangers voor onneembaar gehouden was en waarin zij dus al hunne rijkdommen bijeengebracht hadden. Vooral goud en opium werden buitgemaakt. De dichter zegt, dat sommigen bij het plunderen werkeloos toekeken, en, toen men hun naar de reden hiervan vraagde, antwoordden, dat het niet geoorloofd was, het goed van medegelooigen buit te maken, alsof het kafirs waren.

Djeumalōj vlood achtereenvolgens naar Lambaroëch, Gampōng Meu-

lajoe, Kroeëng raba en Kroeëng kala, en werd toen niet verder vervolgd, maar sommige hoofden in Atjèh, die met hem geheuld hadden, moesten hunne aanhankelijkheid zwaar boeten: de Moekims Boeëng bijv. werden door Prins Moehamat's benden tot het laatste huis toe verbrand.

Zoo was dan Pòteu Oeë^s, dank zij de voortvarendheid van zijnen jongsten broeder, bijna in weerwil van zichzelf heer van geheel Atjèh geworden. Pòtjoet Moehamat kreeg, toen de orde geheel hersteld was en de handel herleefde, de helft van de haveninkomsten en trouwde een jaar later in Gampōng Lambhoe^s (1) met »eene vorstendochter».

Onze korte reproductie van dit heldendicht is geheel onvoldoende om den lezer de schoonheden ervan eenigszins te doen genieten. Zelfs eene volledige vertaling zou daarin te kort schieten, wijl de Atjèhsche maat en rijm toch moeielijk weer te geven zijn, en menige spreuk of zegswijze zodoende hare pittigheid verliest. De verdiensten des auteurs zouden echter door de vertaling van het geheel beter uitkomen, daar zij voor een niet gering deel in de schildering der details van het Atjèhsche leven, denken en spreken gelegen zijn.

Zoo veel zal echter uit mijn excerpt, naar ik hoop, gebleken zijn, dat de auteur zich door de opvatting van zijn onderwerp, de rangschikking der stof, de rustige, objectieve behandeling en zijn talent van schilderen doet kennen als een man van ongemeene litterarische begaafdheid.

Wij kunnen hierbij voegen, dat hij ook den vorm meer meester is dan andere ons bekende Atjèhsche dichters. De gemakkelijheid, waarmede zich een Atjèhsche zin in den t^handja^s-vorm laat gieten, verleidt zoo licht tot rijmelarij, en in de meeste Atjèhsche hikajats komen nevens fraai gestelde stukken talrijke passages voor, die de vermoeidheid of slaperigheid des dichters verraden. In den Pòtjoet Moehamat, welks omvang slechts ongeveer 2500 verzen bedraagt, is

(1) Eene tot aan onze komst in Atjèh zeer bloeiende en uitgestrekte gampōng, die tot de Banda Atjèh gerekend werd.

zulke aanlenging der stof zeldzaam, de stijl doorgaans kort en krachtig. Wij zeggen niet te veel door te beweren, dat dit heldendicht een juweeltje der Atjèhsche, ja in het algemeen der Inlandsche letterkunde is.

Daarenboven heeft men kunnen zien, dat het ook bijzondere historische waarde heeft en ons een levendig beeld voor den geest brengt van Atjèhs verleden.

Exemplaren van het epos zijn zeer zeldzaam; trots onafgebroken nasporingen gelukte het mij slechts twee slordig geschreven en onvolledige exemplaren ter leen te krijgen om er afschrift van te doen nemen.

In den tekst, dien men met behulp dier beide exemplaren kan vaststellen, is dan ook het verband nu en dan verstoord, en ontsnappen sommige bijzonderheden aan elke poging tot verklaring.

Nu vindt men wel in het algemeen zelden goede, volledige exemplaren van Atjèhsche geschriften. De meest populaire hikajats kennen velen van buiten en vullen eventueel bij het reciteeren uit eigen verbeelding en rijmkunst aan, wat het geheugen of het geschreven exemplaar niet levert. Voor de zeldzaamheid der geschriften van den Pötjoet Moehamat zijn echter nog bijzondere oorzaken.

Het ontbreekt ook in onzen tijd in Atjèh niet aan lieden, die genoeg goeden smaak hebben om liever den Pötjoet Moehamat te hooren reciteeren dan eene dier vele in Atjèhsch rijm overgezette Maleische verhalen van wonderprinsen, die allerlei onmogelijkheden verrichten om de uitverkorene (of uitverkorenen) hunner ziel te bemachtigen. Toch reciteert men het epos zelden.

Hoe heldhaftig ook de prins moge optreden, naar wien het gedicht heet, hij voert strijd tegen eenen *sajjid*, die te voren wettig erkend vorst van Atjèh was geweest en mede door des prinsen vader van zijne kroon was beroofd. Djeumalōj, wiens graf zich niet ver van de hoofdmoskee van Atjèh bevindt, geldt thans allen Atjèhers als een heilige. Pòteu Oeë^r, ten behoeve van wien zijn jongere broeder den *sajjid* verdreef, nog wel met behulp van afvallig gemaakte onderdanen,

is de stamvader der tegenwoordige Atjèhsche dynastie. Geen wonder dus, dat de Atjèhsche vorstentelgen ongaarne van de Hikajat Pòtjoet Moehamat hooren gewagen en het voor hunne familie als pantang beschouwen, haar te doen of te hooren voordragen.

Deze uit hijgeloof en schaamte ontstane vrees doet zich nu ook buiten de kringen der vorstelijke familie gevoelen. Onder hen, die het heldendicht durven reciteeren, zijn er velen, die meenen, dat men toch wegens zulk reciet aan de heiligen en de »zalige vorsten» zijne verontschuldiging moet aanbieden in den vorm van het branden van wierook of het geven eener kandoeri.

Hikajat
prang
Kōmpeuni.

Hikajat prang Kōmpeuni (VIII).

In het I^{ste} Deel (blad. 197) hebben wij dit nieuwste Atjèhsche heldendicht reeds eenigszins gekenschetst, vooral wat betreft de gezindheid des dichters, of liever de gezindheid van het gewone gam-pōngvolk der Benedenstreken, die hij zich tot richtsnoer heeft gekozen.

De dichter.

Dōkarim (d. i. Abdoelkarim) van Gloempang doea in de VI Moekims der XXV is de dichter dezer hikajat. *Schrijver* kunnen wij hem niet noemen, daar hij lezen noch schrijven kan, maar allengs, zooals hijzelf zegt in den loop van vijf jaren, de heldedaden der Atjèhers in hunnen strijd tegen de Hollanders bezongen heeft, naar gelang hij door ooggetuigen werd ingelicht. Voor het teloorgaan van zijn, voorloopig slechts in zijn eigen geheugen bewaard gedicht, bewaarde hem de populariteit, die het al spoedig verwierf en die hem noopte het telkens weder tegen behoorlijk loon ten gehoor te brengen.

Dit neemt niet weg, dat hij zich bij elk reciet de vrijheid veroorlooft, te wijzigen, toe te voegen of weg te laten wat hem daarvoor in aanmerking schijnt te komen, en dat, waar zijn geheugen hem in den steek laat, zijne immer vaardige dichtader de leemten aanvult.

Wijze van
ontstaan van
een Atjèhsch
epos.

Wij zijn hier getuigen van eene der wijzen, waarop een Atjèhsch heldendicht ter wereld komt. Een man, die gelijk de meesten zijner landgenooten de classieke, reeds door de ouden in dichtmaat gebrachte beschrijvingen van bepaalde feiten en toestanden van buiten kent, die

door zijne opvoeding en werkring hiervan zelfs wat meer weet dan anderen, die niet misdeeld is van gevoel voor zijne vaderlandsche dichtkunst en van geheugen, beproeft zijne krachten aan het berijmen van de groote gebeurtenissen der laatste jaren.

Gelijk een geletterd dichter zijn eigen werk telkens overleest en het met de pen meer en meer aan de eischen der kunst doet beantwoorden, zoo doet onze bard dit door eindelooze mondelinge herhaling. Daar de gebeurtenissen, die hij bezingt, zich nog niet tot een eindresultaat ontwikkeld hebben, voegt hij ook telkens, wanneer daartoe aanleiding bestaat, eene nieuwe episode aan zijn epos toe.

Zoo gaat het voort, totdat een of ander geletterd liefhebber het poëem uit den mond des dichters opschrijft. Hierdoor komen opeens allerlei fouten, gewaagde sprongen, onregelmatigheden aan het licht, die den *hoorder* niet bijzonder opvallen, maar die in eene *geschreven* hikajat niet geduld kunnen worden. De opschrijver veroorlooft zich (en de dichter vindt dit zeer natuurlijk) alle correcties, die hem wenschelijk schijnen, en even vrij gaan verdere afschrijvers of recitatoren ermede tewerk.

Deze laatste ontwikkelingsphase is de *Hikajat prang Kōmpeuni* nog nauwelijks ingetreden, want voordat ik haar uit den mond des dichters liet opschrijven, bestond daarvan geen exemplaar op schrift; slechts een enkel hoofd had een paar brokstukken ervan door de pen doen vereeuwigen. Zoo bemerkt men dan ook nu en dan aan den vorm, dat het gedicht nog in wording is, dat de »laatste hand» er nog niet aan heeft gearheid.

Ook in ander opzicht getuigen vorm en inhoud dezer hikajat van de eigenaardigheden des auteurs. Wie hem genegen zijn, noemen hem *teungkoe*, maar deze betiteling verdient hij noch door zijne kennis noch door bijzonder trouwe beoefening van den godsdienst. Dōkarim was vroeger régisseur van t'adati-uitvoeringen en dergelijke door den godsdienst veroordeelde vermaken, ceremoniemeester bij huwelijksplechtigheden, altemaal zaken, die eene groote mate van welsprekendheid, kennis van overgeleverde zegswijzen in dicht en on dicht, van pantōus

en plechtige formules vereischen. In die hoedanigheden was de man natuurlijk gewoon, zich geheel te richten naar de eischen en wenschen van zijn publiek.

Bestemming
van het
gedicht.

In het bijzonder wenschte Dōkarim met dit gedicht zijne hoorders zóó te onderhouden, dat zij hoogen prijs (ook in den materieelen zin des woords) stelden op zijne voordrachten.

Zijn publiek nu bestaat niet hoofdzakelijk uit de leden der benden, die tegen de Kōmpeuni vechten, noch uit menschen van specifiek-religieuse opvoeding, maar uit de gewone gampōngbevolking, die, gelijk wij weten, zoowel fanatieke als verzoenbare (hetgeen niet altijd zeggen wil: thans verzoenlijk gezinde) bestanddeelen bevat. Dōkarim's streven is dus geweest, de indrukken en gevoelens van het gemiddelde dier Atjèhers in aangenaam te hooren verzen uit te drukken. Zoo vinden we dan ook bij hem wel den heerschenden kafirhaat uit gewoonte terug, maar geen diep gegrond onbuigzaam fanatisme. Ja, ik ben overtuigd, dat een zachte overgang onder zekere omstandigheden den man zou kunnen nopen, zijn gedicht tot eene verheerlijking der Kōmpeuni om te werken ⁽¹⁾.

Karakter
van het
gedicht.

Dat hij als Atjèher en tijdgenoot het gebeurde bezingt, verheft de historische trouw van zijn epos natuurlijk oneindig boven die van het onzinnige Maleische gedicht, dat onder den titel Prang Atjèh te Singapore gedrukt werd. Dit neemt niet weg, dat sommige feiten zich, door den Atjèhschen bril bezien, scheef voordoen, en met name allerlei betreffende het ontstaan van den oorlog in Atjèh nu reeds geheel legendarisch wordt overgeleverd. Ook ontbreekt het niet aan opzettelijke fictie, zonder kwade bedoeling.

Gebeurtenissen, waarin de VI Moekins, het speciale vaderland der auteurs, min of meer betrokken zijn, worden van zelf met meer uitvoerigheid en nauwkeurigheid verhaald dan andere. Verder

(1) Sedert het bovenstaande geschreven, maar vóórdat het gedrukt werd, hebben die omstandigheden zich voorgedaan. Nu Teukoe Oema zich onderworpen heeft en krijgsoverste der Regeering is geworden, zal Dōkarim wel uit eigen beweging de in dienst der Kōmpeuni door dat hoofd te praesteeren heldendaden gaan bezingen.

brengt de woonplaats des dichters o. a. nog mede, dat hij bijzondere vereering voor den daar zoo machtigen Teukoe Oema aan den dag legt en dat hij, zij het ook in zeer gematigden vorm, voor Teungkoe Koetakarang meer sympathie toont dan voor diens concurrent, Teungkoe Tirò (¹), dat hij, hoewel persoonlijk niet strijdlustig of fanatiek, plichtmatig schimpt op de hoofden van Meura't'ha (immers vijanden van den oelëbalang der VI Moekims) wegens hunne rassche toenadering tot de Kōmpenni. Wij deelen thans den inhoud verkort mede.

De radja van Atjèh ontbood eens, ter uitlegging van een boos droomgezicht, dat hem te beurt gevallen was, alle oelama's; niemand behalve Teungkoe Koetakarang wist dat te verklaren (²). Eene ongehoorde ramp, zeide deze, hangt Atjèh boven het hoofd; een oorlog met de Hollanders.

Inhoud.

Naar aanleiding hiervan prijst de dichter de verdiensten van het voeren des heiligen oorlogs, maar herinnert tevens, dat deze alleen met succes kan gevoerd worden, wanneer bekeering en overvloedige goede werken daarmede gepaard gaan. Alleen op die wijze, zegt hij, kan men de Hollanders, die nu reeds eene schuld van 50 millioen hebben moeten aangaan om den oorlog vol te houden, verdrijven: en, zoo men dit niet doet, wordt men met hun ondragelijk juk belast.

Vervolgens valt de auteur met de deur in het huis en verhaalt eene in verschillende vormen reeds zeer populaire legende betreffende den nog levenden Panglima Tibang.

Deze is van geboorte Hindoe, kwam op jeugdigen leeftijd in een gezelschap goochelaars uit zijn vaderland naar Atjèh, trök door zijne schranderheid en vlugheid de aandacht van een hoofd ter Oostkust, en bleef, eerst in dienst van dit hoofd, later in het gevolg van den Soeltan, in Atjèh. Niet zoozeer uit innige overtuiging als wel om

(¹) Men zie over die concurrentie Deel I, bladz. 189 en vv.

(²) Deze inleiding is opzettelijk gefingeerd en bootst die van Pótjoet Mochamat na; de inhoud van den droom is ongeveer dezelfde als die van het visioen, waardoor Djeumatj op de belegering van Campōng Djawa wordt voorbereid (boven bladz. 102). De oproeping der oelama's biedt den dichter gelegenheid tot verheerlijking van Teungkoe Koetakarang, hoewel hij zeer goed weet, dat die geleerde toen niet ter hoofdplaats was of zelfs maar mocht komen.

moeielijkheden te ontgaan, nam hij den Islam aan en werd sedert, naar de gampōng Tibang, waar zijne bekeering plaats vond, Panglima Tibang genoemd. Hij genoot het vertrouwen der Soeltans Ibrahim en Mahmoed, en werd zelfs sjalibandar van de hoofdplaats.

Geheel ten onrechte dichten thans de Atjèhers dezen man reeds vóór het begin des oorlogs Hollandsche sympathieën toe; de verhalen dien-aangaande knoopt men vast aan het feit, dat de Panglima deel uitmaakte van Atjèsche gezantschappen, die naar Riouw en Singapore gingen.

Onder Generaal Van der Heijden eenmaal in onderwerping gekomen, wilde P. Tibang nu ook voortaan den Radja Oelanda niet minder trouw dienen dan hij dit den laatsten twee radja's van Atjèh gedaan had, en deze gezindheid openbaarde hij sedert steeds zoo energiek, dat hij door de meeste Atjèhers nu als een valsche bekeerling wordt geheet. Die haat inspireerde de fictie van verschillende thans in omloop zijnde verhalen, waarin de ondergang des lands aan dien Hindoe wordt geweten.

Panglima Tibang dan, zoo zegt onze dichter, kocht eens namens den Soeltan voor 44000 dollars een schip, dat zou moeten dienen om hem naar de havens der onderhoorigheden te voeren om daar *wat'hé* (schatting) voor den Soeltan te innen. Het vaartuig werd op eene reis door de Hollanders aangehouden, en Panglima Tibang gevangen genomen. Hij verkreeg zijne vrijheid en nog eene som gelds bovendien voor een met de *tjab t'ikoereuëng* gezegeld stuk ⁽¹⁾ en eene vlag, welke hij als eigendomsbewijzen van het rijk Atjèh aan de Hollanders gaf.

Met deze pseudo-bewijsstukken gewapend, verhaakden nu de Hollanders aan de mogendheden, dat Atjèh door koop hun eigendom was geworden, en zoo kwam het, dat geen ander rijk zich verzette, toen de Kōmpenni Atjèh met geweld in bezit kwam nemen.

In dien tijd werden de Atjèhers op het naderend einde der wereld

(¹) Zie Deel I, bladz. 136.

voorbereid doordien hadji's uit Mekka eene *wal'ihēt* (Arab. *wacījjat*, vermaning) van den Profeet (1) medebrachten.

In de maand At'an-Oet'hén (2) van het ongeluksjaar kwamen dan ook vier schepen der Kōmpeuni met den eisch van onderwerping. In den Dalam werd daarop beraadslaagd, waarbij vooral eene oude vrouw en Teukoe Kali het woord voerden. Den raad der vrouw, dat men de Hollandsche vlag zou aannemen, maar de bedoeling van het hijschen der vlag voor de Bovenlanders verbergen (3), vond men onaannemelijk.

Men maakte nu krijgstoerusting; de lieden van Teukoe Kali bezetten Koeta Meugat. »De Habil'' (4) was afwezig, op reis naar Stamboel om hulp te vragen, zoodat men zijne medewerking miste. Men eindigde met drie jaren uitstel te vragen voor de beslissing omtrent de eischen der Kōmpeuni, welk verzoek men motiveerde met de noodzakelijkheid der raadgeving van Panglima Pólém, en deze Panglima der XXII Moekims was immers bekend wegens zijne gewoonte, aan oproepingen van het hof zeer langzaam gehoor te geven (5).

De Kōmpeuni wilde van geen uitstel hooren, en zoo begon dan de strijd, waarin vooral de dappere Imeum van Loeëng bata (6) zich onderscheidde, maar ook Teukoe Tjè^f (d. i. Teukoe Lannga, de eerste man der dochter van den oelèehalang der VI Moekims, die nu met Teukoe Oema gehuwd is) en Teukoe Lamreuëng verdienstelijk optraden.

De Soeltan vluchtte weldra uit den Dalam, eerst naar Loeëng bata, daarna naar Lam teungòh (XXII Moekims), waar hij schreiend zijn gezag aan Panglima Pólém opdroeg (7).

(1) De bekende »laatste vermaning van den Profeet'' (zie mijne vertaling in *De Indische Gids* van Juli 1884) bestemd om geloofsijver te wekken; deze wordt chronisch, met telkens gewijzigde dagteekening, onder de Inlandsche bevolking dezer gewesten verspreid. Zie ook beneden, N°. LXXXVII.

(2) Zie Deel I, bladz. 205.

(3) Zie Deel I, bladz. 149.

(4) Zie Deel I, bladz. 162 vv.

(5) Deel I, bladz. 140—41.

(6) Deel I, bladz. 179.

(7) Dit laatste is zuiver dichterlijke fictie in navolging van oudere modellen.

De dichter laat niet na te wijzen op de »verraderlijke» houding der bevolking van Meura'tha en van enkele haar verwante elementen, die slechts voor de leus aan de krijgstoerustingten hadden deelgenomen, maar zonder slag of stoot zich aan de Kômpeuni overgaven.

Niet vergeefs had men echter een vurig beroep gedaan op de tuschenkomst van den heilige Teungkoe Andjông (¹), want de kafirs moesten onverrichter zake huiswaarts keeren. Hiertoe droeg ook de omstandigheid bij, dat het volk zich vóór dien eersten strijd waarlijk van zijne zonden tot Allah bekeerde; later, toen die godsdienstijver verflauwde, keerde ook de krijgskans.

De schepen, die voor Atjêh bleven liggen, sneden den toevoer af, terwijl de Kômpeuni intusschen Engelsche, Fransche en Portugeesche schepen aanwierf om met die versterking na 10 maanden den strijd te hervatten. Toen het zoover gekomen was, streden alweder de Imeum van Loeëng bata en Teukoe Lamnga met heldenmoed. De Soeltan vlood ten tweeden male, thans naar Pagarajé, waar hij overleed.

Na de verovering van den Dalam werd de strijd met afwisselend geluk voortgezet (²). Ondertusschen kwam Habib Abdoerrahman van zijne reis naar het Westen in de Straits terug.

De dichter vermeldt nu een tijdvak van negen maanden, waarin de wapenen bijna rustten en waarna de Moekim Loeëng bata (welker dappere imeum juist ziek was) en de Moekim Lhông (= Lam ara) door de Kômpeuni veroverd werden. Weldra deelden de VI Moekims (des auteurs vaderland) en de IV Moekims dit lot.

Aangelokt door de voordeelen, die de verkoop van levensmiddelen opleverde, begonnen allengs de gevluchte gampôngbewoners naar het door de Kômpeuni bezette gebied terug te keeren. Teukoe Lamnga beproefde vergeefs, hen met geweld hiervan terug te houden.

(¹) Zie Deel I, bladz. 160, 252, enz.

(²) De verschillende expedities hebben op den dichter en zijne landgenooten niet den indruk gemaakt van afzonderlijke episoden in den strijd; ja, hij noemt soms den »eenooigen Generaal» terloops als opperbevelhebber, voordat die nog als zoodanig was opgetreden. Trouwens, de geschiedenis wordt hier natuurlijk naar Atjêhsche gezichtspunten in perioden verdeeld, en elk van deze heeft een of meer Atjêhsche aanvoeders tot middelpunt.

Toen »de Habib» eindelijk weder voet op Atjèhschen bodem gezet had, nam hij een belangrijk deel van de organisatie des oorlogs op zich. Hij vestigde zich te Mòn tat^{hië} en ondernam van daar uit onder meer eenen tocht naar Kroeëng raba, die tot geen resultaat leidde, omdat (gelijk de Atjèhers later meenden in te zien) dat beleg van de vesting der Kōmpeuni door den Habib niet ernstig was gemeend. Werd dan ook kort daarop Teukoe Lamnga door de Kōmpeuni met succes bij Peukan Bada overvallen en gedood, de Atjèher schrijft dit thans eveneens aan verraad van den Habib toe.

De pogingen der Kōmpeuni om den Imeum van Loeëng bata met geld te winnen bleven vruchteloos. In den strijd des vijands tegen de XXVI Moekims stond juist hij met Teukoe Paja (de vader van den straks te vermelden Teukoe At^{han}) pal voor de verdediging. Maar toen de XXVI Moekims overwonnen waren, en kort daarop de éénoogige Generaal zegerijke tochten zelfs door de XXII Moekims ondernam, tot verbazing van de tot dusverre zwetsende Bovenlanders, toen stak de Imeum van Loeëng bata het zwaard in de schede en trok zich uit het openbare leven terug.

Nu brak een driejarig tijdperk van rust aan, waarin de éénoogige Generaal zijne veroveringen bevestigde. De »Radja Moeda» (1), Teukoe Nja^o Moehamat, spande alle krachten in om de hoofdplaats en Oelëe lheuë (vulgo: Olehleh) tot welvaart te brengen, en dit gelukte hem in die mate, dat de uit hare dorpen gevluchte bevolking in niet te stuiten stroomen naar de hoofdplaats kwam en zich met de kafirs verboederde. Men leefde als in voortdurende feestviering, men dreef voordeeligen handel, en de krijgsoversten konden geen volk meer vinden, dat hen volgde.

Alles ging den éénoogigen Koning hulde brengen.

(1) Onder dezen naam is bekend het zeer energieke en solide hoofd van Oelëe lheuë, dat vol vertronwen en oprechtheid medewerkte aan de vestiging der »Kōmpeuni» in Atjèh, en op wiens voorbeeld en aanmoediging allens andere Atjèhsche hoofden zich kwamen onderwerpen.

De bevolking der VI Moekims, zegt de dichter, had echter veel te lijden ⁽¹⁾, daar de Radja moeda haar dwong, allerlei werken uit te voeren voor hemzelf en voor de Kômpeuni.

Toen de éénoogige Koning weg was, eindigde de rust. De dappere strijder Teukoe At^han, nog zeer jong, vroeg in Pidië aan zijnen derwaarts gevluchten vader, Teukoe Paja, verlof om de Kômpeuni te gaan bestoken; gaarne schonk deze aan dat vrome plan zijnen vaderlijken zegen. T. At^han verzamelde nu spoedig eenige panglima's en wat volk en vestigde zijn hoofdkwartier in de buurt van Lambada; waar hij oorspronkelijk thuis hoorde.

De gampôngbevolking aldaar verzette zich tegen zijne vestiging, daar zij ongaarne in hare rust gestoord werd, maar T. At^han en de zijnen leerden hun die dubbelzinnige houding spoedig af. Weldra zagen de *koepala's* ⁽²⁾, dat zij zich al te voorbarig over de gunst der Kômpeuni verheugd hadden. Deze verlangde van hen betrouwbare berichten omtrent de benden, maar, wanneer zij die verstrekten, werden zij door T. At^han zwaar gestraft, en de Kômpeuni hielp hun weinig. Vooral toen een afschrikwekkend voorbeeld was gesteld door het dooden van den aartsverklikker koepala Poenteuët, kozen alle koepala's openlijk of in 't geheim de partij van T. At^han.

De Radja moeda noodzaakte daarom zijne onderdanen, geweren te koop en om zich tegen aanvallen van T. At^han te kunnen verdedigen, zoodat het ook met hunne rust gedaan was.

De luitenant der Chineezzen wist T. At^han door eene geldsom te bewegen om af te zien van aanvallen op de koeli's zijner natie, temeer daar dezen geen oorlog voerden, maar hun levensonderhoud door arbeid verdienden. Tevens vergemakkelijkte die luitenant aan

(1) De oelëbalang van dit gewest (zie Deel I, bladz. 155) was gevlucht; voorloopig werd het dus weder, als van ouds, bij het gebied van Teukoe Nê^s gevoegd, en dus voorloopig door den zoeven genoemden Teukoe Nja^s Moehamat bestuurd. De bevolking gevoelde daarom alle bezwaren dubbel, wijl zij als onder een vreemden heer was gesteld.

(2) Met dezen, uit het maleische *kapala* min of meer opzettelijk verbasterden naam duiden de Atjehers de door ons bestuur in plaats van de gevluchte en niet teruggekeerde kentjhis's aangestelde gampônghoofden aan. Natuurlijk beschikte men niet over eene élite van kandidaten voor zulke betrekkingen.

T. At^{an} zijne nu en dan met verspiedingsoogmerken aan Koetaradja gebrachte bezoeken. T. At^{an} vermoede zich bij die gelegenheid als brandhoutventer, maar eischte zooveel geld voor zijn bosje hout, dat niemand het van hem kocht, en hij inmiddels gelegenheid had om rondlopend alles waar te nemen.

De voornaamste panglima's, die onder T. At^{an}'s leiding optraden, waren Nja^s Bintang, T. Oet^bén van Pagarajé, diens broeder T. Ali, T. Oet^bén van Loeëng bata (broeder van den ineum dier moekin). Hunne aanvallen, meest op transporten van levensmiddelen, worden verhaald. Zelfs nu nog — een voorbeeld uit de IV Moekims wordt aangehaald — misleidde de gampōngbevolking de bendevoerden dikwijls omtrent de bewegingen der Kōmpeuni, om van geen van heiden overlast te hebben.

Later kwam een nieuw strijder van de Westkust, om van de VI Moekims uit de Kōmpeuni te bestoken: Teukoe Oema (*Oemar*). De bevolking sloot zich te liever bij hem aan, daar zij het moede was, telkens drukkende bevelen van den Radja moeda (Teukoe Nja^s Moe-hamat) te ontvangen. De dichter, die zelf meermalen door T. Oema's milde hand beschonken werd, verhaalt met zekere uitvoerigheid de operaties van dezen held tot aan zijnen terugkeer naar Daja.

Teukoe At^{an}'s sneuvelen te Oelèè lheuë had onder zoo eigenaardige omstandigheden plaats, dat de Atjèhsche toeschouwers eruit begrepen, dat Allah in Zijne wijsheid besloten had, dien strijder op dien dag als *sjahid* (geloofsgetuige) tot zich te nemen. Immers T. At^{an} toog met een ongewoon gebrek aan voorzorgen, zonder eenig vooraf beraamd plan, in gezelschap van enkele volgelingen het gebied van Meura^st^a in, en beval onderweg aan het gampōngvolk, dat hem waarnam, zijne aanwezigheid geheim te houden. Hij zou hen dan sparen, daar hij thans niet kwam om die van Meura^st^a wegens hunnen afval te straffen, maar om de Oelanda te bevechten. Aan zijne gezellen verzocht hij dringend, zich ditmaal van roof te onthouden.

Na een kort gevecht werd hij zwaar gewond; ofschoon de kogel, die hem trof, van de soldaten afkomstig was, die de moskee te Oelèè

lheuë bezetten, schrijven de meeste Atjèhers het doodelijke schot aan lieden van Teukoe Nè^f toe. Door zijne kameraden weggedragen, stierf T. At^han onderweg.

Allengs nadert het epos tot den tijd der concentratie en der komst van Teungkoe Tirò, eerst naar Lampanail, gevolgd hoofdzakelijk door Pidireezen. Groote opwekking tot den heiligen krijg ging van den oelama uit; zij, die van Kômpeuni's gebied tot hem overkwamen, moesten zich eerst formeel tot het ware geloof bekeeren. Een door zijne lieden gevangen genomen spion uit Lhō^f nga werd zonder genade geëxecuteerd.

De oelëebalangs, die op welwillenden voet met de Kômpeuni stonden, toonden nu vrees en ontzag voor den Teungkoe. Zoo Teukoe Aneu^f paja (oelëebalang der IV Moekims, die ook binnen de linie in de gampōng Meureudoeati eene vrouw heeft), die eens de Hollandsche troepen moest geleiden op eenen tocht tegen T. Tirò's lieden, maar heimelijk den oelama van de plannen der Kômpeuni verwittigde.

Nog meer dan tevoren vreesden nu de »*koepala's*» en hielden zich zoover mogelijk van de Kômpeuni. Niet alleen vrijbuiters, ook vele lieden uit de gewone bevolking namen ijverig deel aan het verzet, nu een oelama de heilige zaak bestuurde. T. Tirò besteedde een deel der bijdragen, die hem toevloeden, aan gewijde maaltijden die ook al bijdroegen tot den grooten toeloop van volk.

Ook Teukoe Oema kwam opnieuw van de Westkust en maakte het der Kômpeuni bij Peukan Bada lastig. Gedurende deze periode had hij eens eene plechtige samenkomst met T. Tirò in de IV Moekims, waar een groot versterkt huis voor den oelama werd gebouwd, opdat hij bij verdere bezoeken aan dit gewest daar zijnen intrek konde nemen. T. Oema verklaarde, zich in alles naar den wil van den Teungkoe te zullen gedragen (¹).

T. Tirò reisde voorts naar T^heuboen. Van eene op groote schaal

(¹) Beiden, Teukoe Oema en Teungkoe Tirò, wisten maar al te wel, dat dit eene der vele ijdele afspraken was, waarmede voornamelijk Atjèhers elkander uit den weg blijven. Nooit heeft T. Oema iets belangrijks op bevel van of in overeenstemming met T. Tirò ondernomen.

door hem aangelegde, door eenen overval der troepen gestoorde kandoeri (godsdienstige maaltijd) geeft de dichter eene kluchtige beschrijving. Den meesten feestgenooten viel het moeielijk, ofschoon de kogels reeds floten, de heerlijke, juist gaar gekookte stukken buffelvleesch met toebehooren in den steek te laten.

Van T^heuboen toog de oelama naar Aneu^s Galōng en Indrapoeri: overal gaf hij aan de hoofden instructies voor de levering van sabilbijdragen, die dienen moesten tot onderhoud van de bezettingen der allerwegen door den oelama aangelegde koeta's. Ook maakte hij van zulke rondreizen gebruik om als handhaver der goddelijke wet rechtsquaesties enz. te beslissen.

Te Lampanaih gekomen, deed hij zeven dagen tapa (afzondering met boetedoening) en ontving daar verscheidene »bekeerlingen'', namelijk Chineezen, dwangarbeiders en ook twee Europeesche onderofficieren, welke laatstgenoemden de lieden van T. Tirò hielpen in het vervaardigen van buskruit.

Met den dag nam het succes van den Teungkoe toe, en ofschoon de oelèebalangs dit blijkbaar met leede oogen aanzagen, zij durfden noch konden zich verzetten. T. Tirò's zoon Nja^s Amin (voluit Nja^s Mat of Ma^s Amin) werd krijgspanglima. Van Lampanaih keerde de oelama naar Aneu^s Galōng terug.

Hier lascht de dichter een stukje in over Teungkoe Koetakarang, den eerste, die granaten onder de spoorwegrails der Kōmpeuni liet leggen. Zijne vermelding hier ter plaatse schijnt bestemd om den bewonderaars van T. Koetakarang eenige vergoeding te geven voor den overvloedigen lof, die zooeven aan zijnen grooten concurrent werd toegezongen.

T. Tirò kwam uit de XXII Moekims de Benedenlanden in; bij Teungkoe Koeala, d. i. Abdōra^sōh's (1) graf werd een hevige strijd met de Kōmpeuni gevoerd, en elders hadden tal van kleinere aanvallen plaats.

Teukoe Oema, die weder geruimen tijd ter Westkust vertoefd had,

(1) Zie Deel I, bladz. 160 enz.

kwam naar Leupoeëng, maar geen zijner volgelingen wist, wat voor plannen hij nu koesterde. Onverwacht ging hij zich namelijk tot aller verbazing aan de Kōmpeuni onderwerpen, die den machtigen aanvoerder met open armen ontving. Zijne reis naar Oelèe lheuë en Koetaradja schildert de dichter met levendige kleuren.

Die onderwerping, zoo vervolgt nu onze bard, was echter niets dan schijn, eene list om de Kōmpeuni te grooter nadeel te berokkenen (1).

Te Koetaradja wist hij van eenen Chinees 12000 dollars voorschot te verkrijgen op later te leveren peper, die hij echter nooit geleverd heeft. Vervolgens stond de Kōmpeuni hem op zijn verzoek toe, dat een oorlogschip hem naar huis zou brengen.

Te Lambeut^bòë zette eene sloep van dat schip hem en zijne volgelingen aan wal, maar toen T. Oema zich verwijderd had, doodden zijne panglima's de matrozen op twee na, die aan wal ontkwamen. Beide vluchtelingen begaven zich tot Teukoe Oema, die zich zeer verontwaardigd toonde over het gedrag der zijnen en dreigden, hen allen te zullen doodslaan.

De maatregelen der Kōmpeuni om dit verraad te wreken, zooals het beschieten van Lhō^s Gloempang, konden geen doel treffen, want T. Oema was immers geen oelèebalang; men trof dus nooit *zijn* land of *zijn* eigendom (2).

T. Oema bracht vervolgens eenigen tijd te Rigaih door en verrees-terde op vreedzame wijze Kroeëng T^bahé.

Nu volgt de zeer wijdloopig verhaalde geschiedenis van het afloopen der Hok Canton (Atjèsch: Kōntōm) door T. Oema. Ook hier is de

(1) Deze voorstelling der zaak is onjuist; had T. Oema zoo iets in zijn schild gevoerd, dan ware er geen enkele reden geweest om dit voor zijne volgelingen, ja zelfs voor zijnen schoonvader te verbergen. Hij wilde in zijn eigen belang met het bestuur op een goeden voet komen en meende de bezwaren der zijnen tegen zulk eenen stap te moeten overwinnen door hen voor het fait accompli te stellen. Verschillende omstandigheden deden hem van inzicht veranderen, en daar nu bovendien de indruk zijner handelwijze op de bevolking ongunstiger was dan hij zelf had verwacht, vond de listige avonturier het verstandig, zijn later verraad als de nitvoering van een vooraf beraamd plan aan de zijnen voor te stellen.

(2) De dichter beschrijft hier de positie van T. Oema onder meer met het woord *priman* («vrijman»), dat de Atjèhers van de Javanen hebben leeren gebruiken in den zin van iemand zonder vast ambt.

histoire intime verduisterd door den wensch om de geheele zaak voor te stellen als de uitvoering van een wel beraamd plan van T. Oema tegen de kafirs.

Vergeefsch waren wederom de tochten der Kōmpeuni tegen Lhō^s Gloempang en Rigaiñ; het gelukte haar niet T. Oema te achterhalen en te straffen noch de gevangen genomen »njōnja” te bevrijden. Wel werden uit Rigaiñ het hoofd Pötjoet Mamat en een aantal vrouwen naar Koetaradja medegevoerd, maar de Toean Beut^a (Gouverneur) moest na onderzoek zelf erkennen, dat deze lieden geheel onschuldig waren aan het voorgevallene.

De dichter beschrijft de tochten van T. Oema met de gevangene njōnja en den grooten toeloop van menschen, die begeerig waren om, voor het eerst van hun leven, eene Europeesche vrouw te bezichtigen.

De Toean Beut^a was diep beschaamd, vooral tegenover de Engelschen. Hij raadpleegde eerst met den Panglima Meut^eugit raja, die aan Teukoe Oema verwant is; deze ging met hem onderhandelen, maar kon geen lageren eisch bewerken dan die van 40000 dollars losgeld. Toen werd Teukoe Ba^ét (oelèëbalang van de VII Moekims der XXII) in den arm genomen. Diens onderhandelingen met T. Oema worden op grappige wijze beschreven: zij eindigden met reductie van den eisch tot 25000 dollars.

Het losgeld werd betaald en de njōnja uitgeleverd; vervolgens verdeelde T. Oema dezen buit met milde hand ⁽¹⁾, hetwelk weder getuigt van zijnen tact om onder zijn volk aanhangers te winnen. Teukoe Ba^ét, de onderhandelaar, kreeg 500 dollars, en verder werden T. Oema's vrienden en volgelingen allen naar hunnen rang beschonken.

Geestig wordt de toezending van een geschenk van 500 dollars uit dezen buit aan T. Tirò beschreven; men hoort daarin de critiek van den wereldschen Atjèher, die bij allen eerbied voor groote schriftgeleerden zich onder het oelamakleed een hart denkt, evenmin vrij van geldzucht als het zijne. Toen de zendelingen van T. Oema die

(¹) De dichter verhaalde mij, zelf 15 dollars van den losprijs der njōnja ontvangen te hebben.

geldsom als een »nietig geschenkje» van hunnen heer aan den oelama wilden overhandigen, verlangde deze eerst volledige opheldering omtrent den oorsprong van dat geld. Adat-hoofden zijn immers niet scrupuleus in de middelen om geld te verwerven, en een goed oelama mag slechts zulke geschenken aannemen, waarvan de eigendom naar goddelijk recht volkomen wettig is!

Men verhaalde den Teungkoe, dat het geld deel uitmaakte van den op de kafirs behaalden buit en hoe men daaraan gekomen was; toen glimlachte de vrome man, daar immers zulk goed op de meest onberispelijke wijze verkregen is, en hij zeide, dat van nu voortaan T. Oema zich mocht beschouwen als zijn eigen kind.

Niet lang daarna nam T. Oema, op uitnoodiging, aan eene door T. Tirò aangelegde kandoeri deel. De vleierijen stroomden uit beider mond, maar T. Tirò gebruikte de gelegenheid om zijnen vriend wel ernstig te vermanen, toch bovenal den godsdienst in eere te houden en zich niet met de kafirs in te laten. Als antwoord machtigde T. Oema den oelama, dit verbod ten aanzien van al wie hem volgde met kracht te handhaven, terwijl hij zelf beloofde, in die richting al het mogelijke te zullen doen.

Het actieve optreden van T. Tirò tegen de Kōmpeuni werd nu eenigen tijd afgewisseld met rondreizen om (o. a. in de XXVI Moekims) het volk en de hoofden te onderwijzen en te vermanen ⁽¹⁾.

Hij laadde daardoor den haat op zich van de oelèebalangs, wier gebied hij betrad, maar zij konden den machtigen godsman geen weerstand bieden.

In deze periode van betrekkelijke rust werd de groote Teungkoe vergiftigd ⁽²⁾. Toen hij de booze werking van het gif begon te bespeuren, deelde hij voortdurend ernstige vermaningen uit aan zijne volgelingen, en vooral zijnen zoon Mat Amin drukte hij op het hart, zich toch te laten leiden door den wijzen raad der oelama's. Maar

⁽¹⁾ Hier wordt het tijdperk der Keumala-tochten bedoeld, waarin T. Tirò zich uit den aard der zaak eenigszins rustiger moest houden dan gewoonlijk.

⁽²⁾ Zie deel I, bladz. 192.

deze en zijne benden hielden na zijns vaders dood op hunne eigene wijze huis, zonder te letten hetzij op de wetten van den godsdienst of op die der menschelijke adat. Dit was de oorzaak, dat de groote massa, die zich om T. Tirò als middelpunt verzameld had, weldra uiteenspatte en verliep.

Een nieuw centrum van den heiligen oorlog vormde zich nu in de IX Moekims; de groote Teungkoë Koetakarang trad hier als regelaar en hoofd op, met zijne eigene leerlingen als kern van zijn leger. Granaten werden op zijn bevel onder de rails gelegd, maar vooral op Vrijdagen (wijl dan elke vrome daad bij Allah veelvoudig geldt) beschoten zijne volgelingen de spoortreinen.

Vruchteloos tracht de Kōmpeuni hem meester te worden; bij eenen aanval op Koeta Kandang sneuvelden de kapitein van Lam baroeëh (de benteng, die Lamdjamèë of -djamoë genoemd wordt) en sedert dien slag heeft de Kōmpeuni van zulke ondernemingen moeten afzien. Bij de afwering van dien aanval streden lieden van Ma^s Amin van Habib T^hamalanga met die van T. Koetakarang samen.

Het verkeer binnen de linie, zegt de dichter, wordt ons door T. Koetakarang, in afwijking van de andere militante oelama's, toegestaan. Hij wenscht aldus vermeerdering der sabil-gelden te bewerken, berichten over de Kōmpeuni te erlangen en de gelegenheid voor moedige strijders open te houden om de Kōmpeuni onverhoeds aan te vallen. De Habib van T^hamalanga straft hen, die binnen de linie geweest zijn, met 7 dagen afzondering ter boetedoening (*kaloeët*, van het Arab. *chalwat*). Trouwens, wie de bevelen van zulk eenen Habib geringschat, diens lichaam zwelt op tot straf voor zijne vermetelheid.

Habib T^hamalanga heeft na T. Tirò's dood een gezegelden brief van den Soeltan gekregen ⁽¹⁾; van die volmacht stelde hij alle oelèëbalangs in kennis, en wekte hen tot handelen op, maar deze antwoordden slechts voor de leus toestemmend, daar zij uitsluitend voor hunne wereldsche belangen leven.

(¹) Zie Deel I, bladz. 189.

De Kōmpeuni is nu (1891) druk bezig met allen invoer te verhinderen tot groot ongerief van de lieden binnē de linie. Om die sluiting afdoende te maken, heeft zij eene nieuwe soort van zeer ingebeelde en opgeblazen soldaten aangesteld, de *mat^hoet^hé* (1) genaamd. Deze vertoonen veel moed, wanneer zij enkele gampōngbewoēners tegenkomen, arresteeren zulke lieden met veel misbaar en brengen ze met slagen en schoppen naar binnen. Zien zij eene beēde strijders, dan kruipen zij weg.

Zooals de Kōmpeuni thaus (1891) te werk gaat, krijgt zij Atjēh nooit. Billijk was de éénoogige Generaal!

Dit uittreksel is zeker voldoende om den geest des dichters, dat is de geest van zijn publiek, te doen kennen. Staat zijn product, dat bovendien nog niet afgewerkt is, in kunstwaarde verre beneden het epos van Teungkoē Lam roekam (2) en ook beneden dat van den anoniemen dichter van den Malēm Dagaug, op onze belangstelling heeft het door zijne actualiteit evenveel aanspraak als die beiden. Tevens is het een merkwaardig voorbeeld van zonder schrift bewaarde epische litteratuur, want uit eigen ervaring kan ik getuigen, dat twee voordrachten van het gedicht, door den auteur zelf op verschillende tijden gedaan, vooral niet meer van elkander verschillen dan twee geschreven exemplaren van onverschillig welk ander Atjēsch boek.

Hikajat
Radja
T^hoelōjman.

In eene eveneens door een dichter uit de VI Moekims vervaardigde *Hikajat Radja T^hoelōjman* (IX) is, volgens hetgeen ik vernam, de strijd bezongen, die deze jonge vorst na zijne meerderjarigheid tot aan zijnen dood (1857) tegen zijnen oom en voogd *Mant^hō Tjah* voerde. De jonge tegenkoning was in de VI Moekims gevestigd, wjl de oelēebalang aldaar, Teukoe Nanta, zijn voornaamste bondgenoot

(1) De maréchaussée wordt ook *badoet^hi* en dikwijls *madjoet^hi* genaamd. Het laatste woord is allen Mohammedanen uit de kitabs bekend als aanduidende eene soort van ongeloofigen naast de *Naçrānī's* = Christenen en de *Jahoedi's* = Joden, maar ērger in ongelooft dan beiden. Inderdaad beteekent het woord de Magiērs, de Perzische vuur-aanbidders.

(2) Zie boven bladz. 69.

was, terwijl zijn voogd, die weigerde hem den troon te ruimen, in den Dalam ter hoofdplaats zetelde.

Van dit epos heb ik geen exemplaar onder de oogen gehad.

§ 4. OORSPRONKELIJKE VLUG-SCHRIFTEN.

Wij hebben ons het eerst met de heldendichten der Atjèhers bezig gehouden, omdat zij naar vorm, inhoud en oorsprong zuiver Atjèsch zijn. Een paar vlugschriften, die wij thans gaan noemen, zou men eigenlijk tot de godsdienstige of stichtelijke litteratuur kunnen rekenen. Maar zij onderscheiden zich door hun specifiek Atjèsch karakter van de andere Atjèsche geschriften dier soort, daar deze meest naar Maleische of Arabische origineelen bewerkt zijn. Daarom geven wij hun hier eene afzonderlijke plaats.

Teungkoe Tirò's lessen in den heiligen oorlog (X) in den vorm van kleine pamfletten zijn zeker wel meer in aantal geweest dan de twee, die in één quatern bijeengeschreven mij in handen kwamen. Lessen van
Teungkoe
Tirò.

Die twee zijn echter bijzonder populair, en de inhoud van alle komt op hetzelfde neer. Krachtige opwekkingen om goed en bloed veil te hebben voor de heilige zaak, die thans in Atjèh alle andere belangen in de schaduw moet stellen, aangedrongen met de noodige gewijde teksten, die het plichtmatige van den *prang t'abi (sabil)* en het onvergelykelijke daaraan verbonden loon in het hiernamaals aantoonen.

Taḡkirat ar-rākidin (XI).

Het pamflet, of liever de door den schrijver telkens op nieuw geredigeerde en vermeerderde verzameling pamfletten, die Teungkoe Koetakarang, de grootste concurrent van Teungkoe Tirò, onder den titel „*Vermaning der stilzittenden*” verspreidde, hebben wij reeds ^{De vermaning der stilzittenden.} (1)

(1) Deel I, bladz. 193 vv.

leeren kennen. De collectie is omvangrijker dan de beide tractaatjes van Teungkoe Tirò en onderscheidt zich ook door de eigenaardigheid van sommige daarin ontwikkelde denkbeelden. De Vrijdagspreek wenscht deze geleerde in het Atjèhsch te doen voordragen, en niet, zooals overal elders geschiedt, in het Arabisch.

Eene krijgsvloot moet worden uitgerust om de kafirs op dergelijke wijze als men te land reeds met zooveel succes doet, ook ter zee te taquineeren. Allen: de vorst, de hoofden, de oelama's en het volk moeten hunne lauwheid afleggen, eensgezind samenwerken, »luizenquaesties" laten rusten om den olifant, die hun in den weg staat, aan te tasten. Moskeeën ophouwen, de zeden hervormen, ook dat zijn zeer noodige zaken, maar voor het oogenblik late men die rusten en bestede zijnen ijver, zijnen tijd en vooral ook zijn geld aan de organiseering des oorlogs. Alle bijdragen moeten in ééne kas vloeien, die door eenen kundigen en betrouwbaren leidsman (zooals Teungkoe Koetakarang bijv.) beheerd wordt. Niemand smale op de nu en dan wat rooverachtige practijken der heilige strijders, want hun, die aan een zoo vroom en moeilijk werk zich wijden, wordt veel vergeven!

Zonder twijfel bestaan er nog veel meer tractaatjes van soortgelijke strekking; die zijn dan echter wegens de mindere vermaardheid der auteurs niet zoo algemeen bekend en verspreid geraakt.

Als bladvulling vond ik in tal van manuscripten, waarvan ik afschriften kon doen nemen, achter exemplaren van werken van den meest verschillenden aard berijmde vermaningen tot ijver in het oorlogvoeren, gebeden om den ondergang der Hollanders en wat dies meer zij, fanatieke ontboezemingen der afschrijvers, die uit den aard der zaak meestal tot den stand der leubè's (¹) behooren.

Hikajat
rantò.

Hikajat rantò (XII).

Zeer specifiek Atjèhsch is ook deze verhandeling, maar van heel wat vreedzamer aard dan de beide voorgaande. De auteur is zekere

(¹) Deel I, blad. 74.

Leubè It^ha (Isa = Jesus), die in Pidië gewoond heeft, eerst in de gampōng Bambi, waarnaar hij wel *Teungkoe Bambi* genoemd wordt, daarna te Klibeuët. Volgens zijne eigene »bekentenis» (zoo mag men zijne verklaring wel noemen) heeft hij een deel van zijn leven in de peperplanterskoloniën ter Westkust gesleten. Die eenzame streken, welker woestheid slechts hier en daar door eene kleine gampōng wordt afgebroken, noemt men *rantò*, en in het bijzonder spreekt men van »de 12 rantò's» der Westkust, hoewel dit ronde getal geene statistische waarde heeft.

De schrijver betoogt, dat geen Atjèher, die zijn stamland verlaat om daar ginds uit de pepercultuur voordeel te trekken, zonder schade aan lichaam en ziel terugkeert. Koortsen ondermijnen er de gezondheid, en alle gemakken des levens ontbeert men er. Daar de Atjèhers naar zulke koloniën vrouw en kind niet mogen of kunnen medenemen, zijn de zeden in de *rantò* zoo slecht mogelijk: dobbelspel, opiumgenot, paederastie, dat zijn de voornaamste tijdverdrijven dier mannenmaatschappij, en wanneer de middelen ontbreken om aan de opiumbehoefte te voldoen, voorzien velen daarin door de eenzame reizigers in de *rantò*'s uit te schudden. Twisten geven spoedig tot doodslag aanleiding. Aan de achtergeblevene gezinnen denken de minsten. De godsdienst wordt er geheel vergeten.

Aandoenlijk beschrijft de *Teungkoe* het treurige lot der vrouwen en kinderen, wier mannen en vaders soms jarenlang in de *rantò*'s toeven zonder eenig bericht aan de hunnen te zenden. Bij de jaarlijksche slachten, die aan de vastenmaand en aan de godsdienstige feesten voorafgaan, wanneer een ieder »vleesch thuisbrengt»⁽¹⁾, staan zij verbleekt van schaamte toe te zien; misschien geeft een of ander meewarig gampōnggenoot hun een klein deel van het zijne!

Deze passage is er op berekend, het gemoed der zwerflustigen te treffen en hen tot hunne huisvaderlijke plichten te roepen. Aan den anderen kant wil de auteur echter de vrouwen niet ongekapitteld zijne hikajat laten uitlezen. Vele van haar maken haren mannen

(1) Deel I, bladz. 255.

toch het leven zuur door hoogere eischen ten aanzien van kleederen en sieraden te stellen, dan waaraan zij kunnen voldoen. Zoo hebben zij het zichzelf te wijten, wanneer hare echtgenooten, den huiselijken twist moede, hun heil in de rantò's gaan zoeken.

§ 5. ROMANTISCHE WERKEN.

Karakter der
Atjèhsche
romans.

Thans is de romantische litteratuur aan de beurt. De bouwstoffen, waaruit de hier te bespreken verhalen zijn opgetrokken, kennen allen, die geene vreemdelingen zijn in het gebied der Maleische letterkunde.

Prinsen of prinsessen, wier geboorte reeds buiten den gewonen, natuurlijken loop der dingen omgaat en die, trots al hetgeen menschelijke nijd en list der duivels hun in den weg leggen, de voor hen bestemde heerlijkheid bereiken. Helden, die door droomgezichten of voorspellingen bewogen worden tot het aanvaarden hunner zwerftochten door de wereld, die overal schijnbaar onoverwinnelijke monsters, onoplosbare raadsels, ontoegankelijke prinsessen, maar tevens steeds welgezinde déwa's, wijzen of dieren ontmoeten, die hen in staat stellen zonder eigen inspanning hunne heldenrol te vervullen. In elk verhaal eenige liefdesgeschiedenissen, waarbij de held na eene korte vreugd van de voorwerpen zijner min gescheiden wordt maar bij de ontknooping zijne 1—4 prinsessen, liefst met hare ouders, weder om zich vereenigd ziet, terwijl de belagers van zijn geluk hetzij hunne rechtmatige straf ondergaan of door zijne lankmoedigheid begenadigd worden.

De onmisbare oorlogen worden minder door de lichaamskracht of het strategisch talent der helden beslist dan wel door hunne onkwetsbaarheid en hunne van kluizenaars, woudreuzen of geesten verkregen geheime wetenschappen en toovermiddelen: gelijk zij, waar hun dit noodig schijnt, welvarende steden en schitterende paleizen uit een tooverdoosje te voorschijn roepen, zoo doen zij door eenen slag op den grond of op een hunner lichaamsdeelen of door vermelding van een toover-

woord legers van djéns en menschen ontstaan, die met bovennatuurlijke middelen voor hen vechten.

Verreweg de meeste Atjéhsche romans vertoonen onmiskenbare sporen van dezelfde herkomst als de Maleische; zeer vele zijn bepaaldelijk naar Maleische modellen bewerkt. Om in elk geval te beslissen of een Atjéhsch werk aan een Maleisch ontleend dan wel uit dezelfde bron als dit laatste is gevloeid, zou men de Maleische litteratuur van voorheen en thans in haren vollen omvang moeten kennen; zeker mag men wel als het stamland van de groote massa der romans in beide talen hetzelfde deel van Zuid-Indië beschouwen, waarheen ook de populaire mystiek en de populaire godsdienstige legenden der Mohammedaansche volken van dezen Archipel wijzen.

Samenhang
der
Atjéhsche
romans met
de Maleische.

Het optreden van de déwa's, raksasa's en bewoners van het hemelrijk, de lucht, het woud en de zee wordt wel vaak min of meer heidensch voorgesteld, maar in den regel heeft hun karakter zich zoo gewijzigd, dat zij zonder bezwaar hetzij onder de Moslimsche of onder de ongelooovige djéns kunnen worden gerangschikt, en al hun doen en laten getuigt van Allahs macht en wijsheid. De namen der Indische goden en helden zijn niet slechts verbasterd, maar de dichters hebben zich ook veroorloofd, aan de gegevene nieuwe toe te voegen en personen uit de Indische en Perzische of Arabische mythe of legende op hetzelfde tooneel te vereenigen. Wellicht heeft die verbastering en vermenging reeds voor een belangrijk deel in Zuid-Indische volksromans plaats gegrepen, maar dit kan slechts een kenner der laatstgenoemde uitmaken. Voor het oogenblik weten wij zelfs nog niet het gedeelte van Zuid-Indië aan te geven, waar de draden, die het geestelijk leven der Indonesiërs met dat land verbinden, samenloopen.

Hun
Indische
oorsprong.

Behalve Indische namen vindt men in de Atjéhsche romans beroemde Perzische, die aan de mythische of historische helden van het Sjähnāme (Qoebād, Djamsjīd, Bahrāmsjāh) toebehooren. Men meene daarom niet, ook maar ééne bijzonderheid uit de overlevering omtrent die vorsten van Iran te zullen aantreffen. Wel heeft de geschiedenis der invoering van den Islam in Hindoestan medegebracht, dat Perzische taal,

Namen uit de
Perzische
litteratuur.

litteratuur en overlevering in laatstgenoemd land aan alle beschaafde Mosliams bekend werden. Door de lagere volksklassen kon dat alles echter natuurlijk niet worden opgenomen, maar zij eigenden zich de vreemde namen uit mythe en geschiedenis der Perzen toe, om daaraan vermoedelijk reeds bestaande populaire verhalen vast te knopen. Deze laatste nu waren het, die voor een deel hunnen weg naar Oost-Indië vonden; *niet* de overgeleverde historie of de fijnere bellettristische werken van de Perzische natie. Van eene historische of traditioneele kern is in die verhalen evenmin iets te ontdekken als in den uit Perzië over Indië herwaarts gekomen roman van Amīr Hamzah. Ook hier moet de fijnere analyse der verhouding van de Atjèhsche werken tot hunne bronnen op meer gegevens wachten; het hier gezegde diene slechts om te voorkomen, dat men, door de beroemde Perzische namen misleid, van Perzischen invloed op de Atjèhers zou gaan spreken.

De waarschijnlijkheid van directe ontleening der Atjèhers aan de gemeenschappelijke Zuid-Indische bron, zonder Maleische tusschenkomst, doet zich voor bij eenige werken, die reeds sinds menschenheugenis in Atjèh bekend zijn. Tegenwoordig kan men zeggen, dat alleen de Maleische bellettrie de Atjèhsche markt met nieuwigheden voorziet. Dit laat zich ook eigenlijk niet anders verwachten; het geestelijk verkeer van Atjèh met meer afgelegen landen moest wel gaan kwijnen, waar de handelsrelaties van hare vroegere levendigheid tot een minimum daalden.

De meer ontwikkelden onder de niet bepaald geleerde Atjèhers lezen nieuwe of voorheen in Atjèh onbekende hikajats der Maleiers; hetgeen daarvan in den smaak valt, verbreidt zich als *haba* ⁽¹⁾, totdat een dichter of rijmelaar het goedvindt, er eene Atjèhsche *hikajat* van te maken. En de smaak der huidige Atjèhers heeft zooveel van zijne fijnheid verloren, dat die vaak zouteloze onmogelijkheden den meesten hunner meer genot schenken dan hunne eigene historische epiek.

(1) Zie boven bladz. 93.

De verhalen van vreemden oorsprong zijn echter niet alleen in het gewaad van den Atjèhschen *t'andja* gestoken, maar ook door menige wijziging of vermeerdering voor Atjèh pasklaar gemaakt, en, waar het aanging, hebben de bewerkers de maatschappelijke en politieke verhoudingen Atjèsch gekleurd.

Om de beteekenis der romans voor het geestelijk leven der Atjèhers te begrijpen, moet men nog iets bedenken, dat te vaak bij de bespreking van Inlandsche litteratuur vergeten wordt. Al zijn de lezers en hoorders niet allen blind voor het feit, dat bewerkers en redacteurs nu en dan hunne stof naar eigen smaak wat verknedden, de *waarheid* der verhaalde geschiedenissen staat in hoofdzaak voor hen vast. Alleen bepaalde strijd met hetgeen de godsdienst leert doet hen aan de zuiverheid der voorstelling van eenen dichter twijfelen: maar overigens zijn al die door lucht, hemel, zee en woud vliegende en schrijdende helden met hunne wonderpaleizen en tooverlegers voor de Atjèhers personen der verleden werkelijkheid.

De inhoud
der romans
wordt als
reëel
beschouwd.

Onze scheiding der Atjèhsche heldendichten van de romans heeft dan ook naar hunne opvatting geen recht van bestaan. Zij zien daar alleen het onderscheid van hikajats, die in Atjèh voorgevallen zaken behandelen, en zulke, die de geschiedenis der bevolking van andere landen of van het hemelrijk, de landen der djèns en dergelijke bezingen.

Zelfs van die romans, die op het nauwst verwant zijn met Maleische werken of in aard geheel daarop gelijken, localiseeren zij verscheidene in Atjèh, niet minder dan bijv. de Javanen een deel der Indische godenwereld naar hun vaderland verplaatsen.

De bijzondereheden worden in Atjèh gelocaliseerd.

De hikajat van Malém Diwa bijv. berust op denzelfden grondslag als een bekend Maleisch en een Bataksch verhaal. Dit neemt niet weg, dat de Atjèhers dien held in Atjèh laten geboren worden, opgroeien en de meeste zijner daden verrichten, dat zij hem nu nog levend wanen en omzwerwend in de bovenlanden der Noord- en Oostkust; zij zijn vast overtuigd, dat iemand, die de wetenschap der onkwetsbaarheid met goed gevolg beoefend heeft, soms den zegen

eener ontmoeting met dien eeuwigen onoverwinnelijke geniet ⁽¹⁾. Op meer dan ééne plaats wijzen zij de sporen van Malém Diwa's werkzaamheid aan, gelijk zij ter Westkust de vroegere verblijfplaatsen van Banta Beurant^hah toonen en in de romans van Ét^heukanda Ali en Noen Parit^hi een stuk geschiedenis van de *Timoe* (zoo, »het Oosten», noemen zij de Noord- en Oostkust van Atjèh) zien.

Atjèhsche methode van rangschikking der hikajats.

Wilden wij naar Atjèhsche beschouwing te werk gaan, dan moesten wij in de chronologisch gerangschikte lijst der heldendichten van Atjèh bijv. aan Malém Diwa eene plaats boven Malém Dagang toekennen. Zoodra overigens het tooneel der fictie buiten Atjèh ligt, laat de nauwkeurige bepaling der plaats en de chronologie de Atjèhers geheel onverschillig. Alleen houden zij aan dezen chronologischen regel vast, dat verhalen, waarin de helden zweven en vliegen ons in een vóór-Mohammedaansch tijdperk verplaatsen, daar na de verschijning van het Zegel der Profeten de vliegkunst aan het geheele menschdom is ontnomen ⁽²⁾.

Alle door ons tot de romantische rubriek gebrachte werken zijn in *t^handja^s* gesteld, en dragen dus, evenals het twaalfstal, dat wij reeds beschreven, den naam van *hikajat*. Hun inhoud doet ons geen grondslag van rangschikking aan de hand; ook zonder deze verkrijgt men van het betrekkelijk geringe aantal gemakkelijk een overzicht. Alleen stellen wij die hikajats voorop, waarvan het hoofdtooneel door de Atjèhers binnen de grenzen huns vaderlands wordt geplaatst.

Hikajat Malém Diwa.

Malém Diwa (XIII).

Malém Diwa is de zoon van Radja Tampō^s, den in de gampōng Piadah aan de kroecng Pat^hè (vulgo: Pasei) regeerenden vorst, en Poetròè T^hahbawa. Eerst heette hij Malém Diman, maar de leeraar, bij wien hij op zijn 7de jaar ter schole werd gezonden, veranderde dien naam in Diwa. Eigenlijk was de dochter van dien pandita,

⁽¹⁾ Zie boven bladz. 37.

⁽²⁾ Toch strijdt deze regel tegen den inhoud van verscheidene verhalen, die in den Mohammedaanschen tijd spelen, ook van zulke, die in het Atjèhsch bewerkt zijn.

Dalikha (¹), voor hem bestemd, want nadat het huwelijk zoowel van Radja Tampōf als dat van den pandita lang onvruchtbaar was gebleven, had de vorst de gelofte gedaan, wanneer hun beiden kinderen werden geschonken, die zoo mogelijk met elkander in den echt te vereenigen. Daar echter Dalikha den knaap bij zijne aankomst als »jongeren broeder” begroet, wordt zulk eene vereeniging als onmogelijk beschouwd, en Dalikha, die in latere jaren met zekeren Malém Panjang trouwt, blijft steeds als eene trouwe, oudere zuster over M. Diwa waken. Nadat M. Diwa de noodige geleerdheid heeft opgedaan, begint hij zijne zwerftochten, die hem achtereenvolgens in aanraking zullen brengen met drie prinsessen: *Poetròë Boengt^hoe* in het luchtruim, *Poetròë Alōih* in Nata (= Natal) en *Poetròë Meuweundam Divi* in Lhōf T^hinibōng.

Tot het zoeken der eerste gaf een droomgezicht hem aanleiding; badende, vond hij een haar van eene prinses. En de prinses van het hemelrijk, de jongste dochter van Radja Dioe, droomde tegelijk, dat zij door eene slang omslingerd werd. Niet lang daarna zwom M. Diwa, voor een oogenblik in een visch veranderd, in het water rond, waarin de *Poetròë Boengt^hoe* met hare zusters en gevolg baadden. Hij nam haar bovenkleed weg, en daarmede verloor zij de macht om met hare gezellinnen terug te vliegen naar het verheven luchtrijk haars vaders (²). De gewenschte intimiteit komt door bemiddeling der uit Maleische verhalen zoo bekende Ni Keubajan tot stand, en weldra zijn de minnenden getrouwd.

Zij vestigen zich in Malém Djawa, de woonplaats van Malém Diwa's moeder, dicht bij Piadah; hier wordt hun een zoon, Ahmat, geboren. Deze groeit bijzonder ondeugend op, slaat zijne grootmoeder en verwekt zoo doende eene minder aangename verstandhouding tusschen haar en hare schoondochter. Op zekeren dag bracht Ahmat al spelende het door zijnen vader zorgvuldig verborgen bovenkleed zijner moeder te

(¹) De Atjéhsche vorm van *Zoelaicha*, den naam der vrouw van Potifar.

(²) Men zie over dergelijke vliegkleederen o. a. G. K. Niemann in Bijdr. v. h. Kon. Instituut, Jaargang 1866, pag. 257, noot.

voorschijn. Poetròë Boengt^hoe nam hem dit af en, het krakeelen moede, vloog zij met haar kind weg naar het hemelrijk.

M. Diwa, die bijna al zijnen tijd in de hanenstrijdperken doorbracht, was niet thuis, toen dat alles gebeurde, maar zag weldra zijne echtgenoot met huu kind in het luchtruim zweven en had nog juist gelegenheid, bij de »poort der aarde" hare laatste vermaning op te vangen. Na drie rijstooogsten, zeide zij, moet gij mij komen halen, of ik wordt eens andermans vrouw. Intusschen reist gij nu eerst naar Nata om daar met de Poetròë Alōih te trouwen; wacht u daarentegen later voor begeerte naar de Poetròë Meureundam Diwi.

Malém Diwa ondernam den tocht naar Nata met behulp van Dalikha en haren heldhaftigen echtgenoot Malém Panjang. De daar regeerende vorst Pseudoeka Lila moest voor den moed en de toovermacht van het drietal zwichten. Maar daarmede was de Poetròë Alōih nog niet gewonnen; tegenover het venster van haar vertrek stond een tot in den hemel reikende pinangboom, aan welks top eene pinangnoot van goud en eene van soeasa hingen. Hem, die deze vruchten wist te plukken, wachtte als loon de hand der prinses. Reeds 99 prinses hadden hunne pogingen met den dood bekocht, want, zoodra zij al klimmende tegenover het venster der prinses waren gekomen en haar aanschouwden, bezwijmden zij van den aanblik harer schoonheid, vielen ter aarde en stierven. Malém Diwa wordt echter in zijn werk gesteund door een eekhoortje (*toepè*), een aantal witte mieren (*kamoëë*), een zwerm walang sangit's (*geut^hòng*) en een kiekendief (*kleuëng*), al welke dieren hij overeenkomstig den raad der Poetròë Boengt^hoe medegenomen heeft. Dalikha spreidt bovendien bij wijze van voorzorg een bed van boomwol onder den pinangboom.

Malém Diwa verkrijgt dan zijne prinses en slijt te Nata gelukkige dagen. Een droom verwittigt hem echter, dat Poetròë Boengt^hoe in gevaar verkeert. Op een *boera*^s (¹), die hem wacht, stijgt hij het luchtruim in, en begeeft zich, als bedelaar vermoed, in het hemel-

(¹) Naamgenoot dus van het wonderdier (*Boeraq*), waarop de Profeet zijne reis naar den Hemel maakte.

rijk. Daar leert hij Ahmat (zijnen eigen zoon) kennen, die hem mededeelt, dat zijne moeder weldra in een gedwongen huwelijk verenigd zal worden met den Radja moeda. Malém Diwa en Ahmat beoorlogen nu den Radja Dioe en diens Radja moeda, met het gevolg, dat Poetròë Boengt^hoe weldra met haren wettigen gemaal hereenigd is. Het genot, dat beiden samen smaken, wordt echter weder door eenen droom verstoord. Thans is de Poetròë Alōih in gevaar. De koning van China heeft Nata met succes beoorloogd en de schoone vrouw in eene glazen kist ontvoerd.

M. Diwa daalt op den boera^f weder naar het ondermaansche af en komt in Pat^hè (vulgo: Pasei) neder, doet vandaar over land reizend verscheidene plaatsen van Atjèhs Oostkust aan en komt eindelijk te Lhō^f T^hinibōng, het rijk van Radja Angkat^ha. Dit geheele rijk is verwoest en al zijne bewoners zijn opgevreten door de geureuda (= garoeda); alleen de schoone prinses Meureundam Diwi, die door haren rampzaligen vader in eenen balk (1) was verborgen, wachtte op haren redder. Het spreekt van zelf, dat Malém Diwa de geureuda verslaat en met de prinses trouwt.

Een nieuwe, gevaar aankondigende droom doet M. Diwa besluiten, zijn verblijf aldaar te versterken, en inderdaad komt al spoedig de Radja Djawa zijn derde huwelijksgeluk belagen. Door tooverij weet deze Malém Diwa roerloos te maken als een lijk, en hij ontvoert de prinses in eene glazen kist. Meureundam Diwi heeft echter eenen gediensstigen vogel (*bajeuën*) geïnstrueerd, na haar vertrek M. Diwa door inwrijving met rozenwater te wekken en dan zoowel naar Nata als naar het land van Dalikha te vliegen om deze en de Poetròë Boengt^hoe van alles kennis te geven.

Malém Diwa vaart na zijne wederopstanding naar China, maar wordt in een gevecht door de Chineezzen in zee geworpen en door eenen walvisch ingeslikt.

Dit monster sterft in zee, drijft naar Java en wordt daar aan land

(1) Volgens eene andere lezing in eene trom (*geundrang*); vergelijk heneden bladz. 152.

geworpen. Het kring trekt de aandacht van zekeren Malé kaja ⁽¹⁾ genaamden bloedverwant des konings van Java, die met zijne kinderlooze vrouw langs het strand wandelt. Zij vinden M Diwa, die de gedaante van een klein knaapje aangenomen heeft, in den visch, nemen hem verheugd als kind aan en noemen hem Malém Moeda.

Toen M. Moeda groot geworden was, wilde de Radja Moeda hem nithuwelijken, maar hij verklaarde stoutweg, geene andere vrouw dan Meureundam Diwi te zullen aannemen. Hierover ontstond nu een twist, die tot oorlog leidde; Dalikha en de Poetröe Boengt^{oe}, inmiddels met hare vloten aangekomen, namen daaraan ijverig deel. De Radja Djawa werd overwonnen en gedood, Meureundam Diwi bevrijd. Vervolgens had men hetzelfde succes in den oorlog tegen China en verlost men ook de Poetröe Alöih uit hare glazen gevangenschap. Allen keerden nu te zamen naar Nata, en van daar elk naar zijn vaderland terug. Ahmat werd onderkoning van het hemelrijk en huwde met Djanagaroe, de dochter van den Radja moeda aldaar.

Een exemplaar van den Menangkabauschen Malim Diman, dat in de boekerij van het Bataviaasch Genootschap bewaard wordt, geeft een verhaal van de lotgevallen van dien held met Poetri Boengsoe, dat in sommige details van den Malém Diwa afwijkt, in hoofdzak er mede overeenstemt, maar vooral veel uitvoeriger is. Van Dalikha of de beide andere beminden van Malém Diwa wordt daarin geen gewag gemaakt, en hetgeen omtrent Malim Dimans jeugd wordt medegedeeld, luidt geheel anders dan in de Atjèhsche hikajat. Ook de Bataksche geschiedenis van Malin Deman ⁽²⁾ vertoont slechts enkele punten van overeenkomst met deze.

Over Malém Diwa's onsterfelijkheid en zijn rondzwerfen in de wildernis der Noord- en Oostkust van Atjèh spraken wij zooeven in de inleidende beschouwingen.

(1) D. i. «rijke kinderlooze».

(2) Men zie G. K. Niemann's overzicht van den inhoud van dat verhaal in Bijdr. Kon. Instituut, Jaargang 1866, blad. 255 vv.

Ét'heukanda Ali of *T^hoeganda Ali* (XIV).

Hikajat
Ét'heukanda
Ali.

In overoude tijden regeerde in het rijk Tjamtalira ⁽¹⁾, waarmede volgens de Atjèhers hetzelfde bedoeld wordt, dat bij Marco Paolo en Ibn Bafoetah Soematra of dergelijk heet ⁽²⁾, T^hoeloetan Ali. Een schatrijk koopman in diens gebied, Didi genaamd, zond zijnen zoon Ali Djoehari met schepen uit om handel te drijven. Eerst handelde deze in Pat^hè (vulgo: Pasei), maar toen de markt daar verliep, liet zijn vader een schip uitrusten om, alvorens zijnen zoon op nieuw de wereld in te zenden, te laten onderzoeken, waar hij een vruchtbaar veld voor zijne ondernemingen zou vinden. De bemanning kwam tot de wetenschap, dat het beste plan was, den jongen man in Keureutòë (Kërti) suikerriet te laten planten. Zij kochten daartoe van Ahli, koning van Keureutòë, land, en legden al dadelijk eenen lusthof aan, die Indra T^hiloeka genaamd werd. Toen alles gereed was, werd Ali Djoehari afgehaald.

Raⁿa Jamin, de dochter van den vorst van Keureutòë, heeft een kleed geweven, hetwelk alle kooplieden tot dusverre vergeefs trachtten te verwerven, daar alleen hij het koopen mag, die de kist, waarin het opgesloten ligt, weet te openen. Ali Djoehari verneemt dit na zijne aankomst daar te lande, en hem gelukt het, de kist te openen. Het kleed neemt hij nu mede naar zijnen lusthof Indra T^hiloeka. Hier plaatst hij dat bij wijze van vlag, in de hoop, dat de maakster uit nieuwsgierigheid naar de beteekenis van die versiering eenmaal tot hem zal komen.

Die wensch wordt vervuld, en in een ommezien heeft Amor beider zielen aaneengesmeed. De prinses verhaalt echter, dat hare hand door haren vader is toegezegd aan T^hoeloetan T^hoelòjman (Soeleiman) van T^halbian. Zij is intusschen bereid, met Ali Djoehari in geheime minnarij te leven en hem daartoe des avonds te bezoeken.

⁽¹⁾ De naam van dit land wordt in Atjèhsche geschriften nu eens شطليرا dan weder شطيريرا of anders geschreven.

⁽²⁾ De heilige Abdoerra^oof spreekt in een zijner Maleische tractaatjes van de Maleische taal van Soematra: اللغة الجاوية السمطرائية

Drie avonden achtereen komt zij tot hem op een afgesproken uur, maar telkens vindt zij hem door Allahs beschikking zoo vast slapend, dat zij als teeken harer trouw aan de afspraak slechts eenen brief kan achterlaten. Hoewel de ongelukkige minnaar zich de derde maal eenen vinger opengesneden en de wond met Spaansche peper ingewreven heeft om Morpheus te verdrijven, toch slaapt hij en is niet te wekken. De derde brief is de laatste: de prinses geeft den moed op.

Diep rampzalig, zendt Ali Djoehari nu al zijne lieden naar Tjamtalira terug en aanvaardt zelf zonder doel eenen zwerftocht.

Onderweg ontmoet hij in eenen tuin te midden der wildernis eenen tapa, Dabét Amin, die hem allerlei nuttige wetenschap leert, hem eenige wonderkrachtige voorwerpen medegeeft en zijnen naam verandert in Ét^beukanda (de Atjèhsche vorm van Alexander) Ali.

Op zijne verdere reis heeft hij aan die toovermiddelen al dadelijk de overwinning te danken, die hij in de vlakke Indra Tjahja op den reus Mala^fōj rimba behaalt. Deze was juist uit Keureutōë in zijn woud teruggekeerd en bracht van daar het lijk van een meisje mede, dat hij, tot straf wijl zij hem met steenen wierp, gedood had. Nadat de reus in Et^beukanda Ali zijnen meester in alle kunsten had leeren kennen, verbroederden zij zich met elkander, waarop de reus hem als het laatste nieuws uit Keureutōë mededeelde, dat men daar op het punt stond, de bruiloft der prinses met T^boelōjman te vieren.

Zij overleggen nu samen middelen om dat huwelijk te verijdelen.

Ét^beukanda Ali zal de gedaante aannemen van het meisje, T^biti Oebat, dat door den reus vermoord was, en zoo tot hare meesteres, de bloemenverkoopster T^bami^foen, gaan, voorwendende, door een djén naar het woud ontvoerd, maar hem gelukkig ontloopen te zijn.

De list gelukt, en Ét^beukanda Ali komt in die aangenomen vrouwelijke gedaante niet alleen in aanraking met zijne bemide, maar wordt zelfs hare dienaars. Zoo gelukt het hem, na haar heimelijk zijne ware gedaante te hebben vertoond, met haar op den huwelijksdag te ontvluchten.

Twee pahlawans zetten hem achterna, maar vallen door Ét^beukanda Ali's toovermacht in zwijm. Door eene reeks van humoristisch ver-

haalde voorvallen raken de gelieven elkander kwijt, en gelukt het der schoone prinses te nauwer nood aan twee belagers harer eer te ontkomen: de eene is een Kringgi, die zoetigheden vent, de ander zekere eenvoetige T^hi Poentōng.

Als man verkleed komt zij eindelijk tot rust in het rijk Tahtanoen, welks koning Ahmat juist eenen man zocht voor zijne dochter Keumala Hajati: slechts hij, die de prinses in eenen wedren te paard overwint, is waardig haar echtgenoot te worden. Ra^{na} Jamin brengt dit kunststuk tot stand en trouwt met de prinses, waarop de schoonvader haar den troon overgeeft.

Die heimelijke vrouwenregeering vindt men terug in de vertelling van Qamar az-zamān in de 1001 Nacht, die ook in het Atjèhsch bewerkt en zeer populair is (¹). Het vervolg der oplossing gelijk op zoovele slotbedrijven van Maleische hikajats.

De »koning» laat aan den ingang der hoofdstad een gouden beeld van zichzelf plaatsen onder strenge bewaking en met opdracht om hen, die dit bewogen aanstaren, aan het hof te brengen. Zoo komen achtereenvolgens de Kringgi, T^hi Poentōng, die beiden gevangen gezet worden, en Èt^heukanda Ali, na wiens aankomst Ra^{na} Jamin zich als vrouw onmaskert.

De verheugde zwerfeling trouwt nu met beide prinsessen te gelijk en wordt koning van Tahtanoen. De Kringgi en T^hi Poentōng worden losgelaten.

Zoodra de mare van dit alles verbreid was, rustte T^hoelōjnan zich ten oorlog uit, maar hij leed natuurlijk de nederlaag, en T^hoeloetan Ahli, die zich uit vrees in schijn bij hem aangesloten had, was dadelijk met het huwelijk zijner dochter verzoend. Allen keerden nu naar Keureutōë terug.

Na eenigen tijd herinnerde een droom Et^heukanda Ali aan zijnen vader en toog hij, met achterlating zijner beide vrouwen, uit om dien te bezoeken. Hiervan maakte Radja Hadan van Hidian gebruik

(¹) Zie beneden N°. XXX.

om, uit wraak over den dood van zijnen bloedverwant T^hoelöjman, Keurentöë te gaan beoorlogen. Ê^tbeukanda Ali's beide vrouwen verzoeken schriftelijk den ouden koning van Tahtanoen om hulp; behalve deze, komt ook Ê^tbeukanda Ali zelf snel terug, daar een droom hem op de hoogte heeft gebracht van den stand der zaken. Met vereende krachten wordt ook de laatste verstoorder van Ê^tbeukanda Ali's geluk verslagen.

Hikajat
Noen
Parit^{hi}.

Noen Parit^{hi} (XV).

Van dit verhaal heb ik nog geen exemplaar kunnen verkrijgen, maar zooveel is zeker, dat het, evenals het vorige, voor een deel in Tjamtalira speelt, en daarom door de Atjèhers beschouwd wordt als een tafereel uit de geschiedenis der rijkjes ter Noord- en Oostkust, welker bloei aan het ontstaan van het rijk van Atjèh voorafging.

Hikajat
Banta
Beurant^{bah}.

Banta Beurant^{bah} (XVI).

Djamitjah ⁽¹⁾, vorst van Aramiah, heeft drie zoons: Banta Beut^{hiah} ⁽²⁾ en Keurentaih van zijne eerste, Banta Barant^{bah} of Beurant^{bah} ⁽³⁾ van zijne tweede vrouw. Hij droomt van eene schoone prinses Roehön Apeulah ⁽⁴⁾, die eenen wondervogel Mala^ʿōn Dirin bezit en in het land Goelita Êbeuram gevestigd is, waar haar vader Malé^ʿ T^harah regeert. Djamitjah zendt zijne drie zoons uit om de gedroomde prinses met toebehooren te zoeken.

Weldra komen de zoons aan eenen driesprong; de beide uiterste wegen zijn door wegwijzers als gemakkelijk, maar doelloos, de middelste als gevaarlijk, maar heilbelovend aangeduid. De oudsten

⁽¹⁾ Deze naam, جمشيد is uit جمشيد, Djamsjīd, verknocid, maar deszelfs drager heeft overigens met den mythischen vorst der Perzen, gelijk reeds opgemerkt werd, niets gemeen.

⁽²⁾ برسيع

⁽³⁾ Uit Bahrāmsjāh; de schrijfwijzen برسيع, برسيع en dergelijke zijn zeer frequent. Over de beteekenis van Banta zie men Deel I, bladz. 96; in verhalen is het ongeveer = prins.

⁽⁴⁾ روح الافلاح

kiezen elk een van de gemakkelijke wegen; Beurant^{ah} telt de bezwaren van den middelsten niet, met het oog op de uitkomst.

Beide oudere broeders geraken weldra tot den bedelstaf; de eene valt in handen van dobbelaars, en de andere wordt bestolen.

B. Beurant^{ah} begint met een aantal ontmoetingen, die alle symbolische beteekenis hebben, gelijk hem later uit de verklaring van eenen *èëlia* (heilige) blijkt: hij ziet eenen boom vol vruchten, waarvan elke hem bidt, haar als de beste van alle te plukken; drie watervaten, waarvan het middelste ledig, de beide andere vol zijn; menschen, die vol ijver met het verzamelen van schavelingen bezig zijn; een ongeborn bok, die in den buik zijner moeder blaast; een grooten boom, met een klein gaatje erin, waaruit eene muskiet te voorschijn komt, die allengs grootere afmetingen aanneemt en eindelijk zoo groot wordt als een berg; lieden, die hout dragen, en die telkens wanneer zij hunnen last te zwaar vinden, nog meer daaraan toevoegen in plaats van dien te verlichten; twee schenkels van een geslachten buffel, die met elkander vechten; een aantal menschen, die boombladeren oplezen.

De heilige, die hem den zin van al deze symbolen verklaart, deelt hem ook verder veel nuttige wetenschap mede en raadt hem, in Oostelijke richting te reizen.

Aan gene zijde eener rivier, die hij overtrekt, vindt hij eene woeste stad, waar hij kennis maakt met Ni Keumaja (¹), de moeder van eenen *gògat^{hi}* (*gërgasi*), eenen woudreus, die menschen en dieren verslindt. Gelukkig is de reus juist op jacht, en wint B. Beurant^{ah} zoozeer de genegenheid der moeder, dat zij hem verbergt en haren zoon na diens thuiskomst alle hem bekende geheimen ontlokt, welker wetenschap onzen reiziger tot zijn doel kan leiden. Zeven haren van den reus zijn volgens dezen de onfeilbare middelen om de gevaren der reis te boven te komen. Als de *gògat^{hi}* nu in slaap valt, snijdt de vrouw hem die haren af en geeft ze aan Beurant^{ah}, die zijne reis vervolgt.

(¹) Misschien eene variant van het Maleische Këbajan; die oude vrouw heet anders in het Atjéhsch dikwijls Ni Koebajan.

Op eenen berg vindt hij de ziel van den gògat^{hi}, in den vorm van eenen vogel, bewaakt door twee prinsessen. Hij maakt zich van die ziel meester; de gògat^{hi} gevoelt dit, spoedt zich naar de bewaarplaats zijner ziel, maar wordt hier door Beurant^{ah} gedood. De prinsessen laat B. op den berg achter om ze op zijne terugreis af te halen.

Hij verbindt nu verder aan zich eene geureuda (garoeda), die reeds 98 jongen aan eene vraatzuchtige naga heeft verloren, door dien draak te dooden en dus de laatste twee jongen van den vogel te redden. Uit dankbaarheid brengt de geureuda hem over de vuurzee heen, die hem van het gedroomde land scheidt, en blijft zij verder steeds tot zijne beschikking.

Weldra komt hij aan het hof in Goelita Ébeuram en worden prinses en vogel door hem gewonnen.

Voorloopig alleen den vogel medenemend, reist hij nu huiswaarts, haalt de beide prinsessen-zielbewaaksters van daarstraks af, maar ontmoet onderweg zijne beide verarmde broeders; hoewel door hem rijk beschonken, werpen deze hem uit nijd in eenen put. Zij gaan met den vogel en de prinsessen tot hunnen vader en wenden voor, het doel bereikt, maar hun jongeren broeder uit het oog verloren te hebben. Weldra drijft hun kwaad geweten hen echter het woud in, waar zij allengs met baren bedekt, aan beesten gelijk worden.

Beurant^{ah} wordt door een rijken, reizenden koopman gevonden, gered en als zoon aangenomen. Hij erft na diens dood zijne eigendommen, waaronder een Blanta genaamde vogel, in wiens buik eene *malakat* (tooversteen) zit, waaruit men zeven gediensstige vorsten der djén's te voorschijn kan roepen. Een Joodsche pandita tracht door list hem dien vogel afhandig te maken, maar sluit zich, daar dit voorloopig mislukt, als reisgezel bij Beurant^{ah} aan. Samen gaan zij naar Goelita Ébeuram, en Beurant^{ah}, die hier als een schurftige bedelaar zijne entrée maakt, is weldra de gelukkige echtgenoot der prinses, daar hij aan alle door haar gestelde eischen met behulp zijner *malakat* weet te voldoen.

De Jood, die zich als leeraar in de tooverkunst hier gevestigd heeft,

weet eindelijk de malakat te vermeesteren en Beurant^{ah} in zee te doen werpen. Door een visch ingeslikt, komt hij, thans in de gedaante van een klein kind ⁽¹⁾, in handen van eenen visscher, die hem opvoedt. Met behulp van eene muis, eene kat en eenen hond, die alle aan dien visscher toebehooren, weet Beurant^{ah} de malakat te heroveren en laat zich nu door de zeven vorsten der djén's weder naar zijne echtgenootte brengen; die godsdienstige geesten brengen daarop de geheele familie met paleis en al naar Beurant^{ah}'s vaderland over.

Hier heeft nu eene algemeene ontmoeting en evrzoening plaats; Beurant^{ah} herstelt zijne verdierlijkte broeders in hunnen vroegeren staat en geeft hun de prinsessen-zielbewaaksters tot vrouwen. Dit zou nu een zeer gepast einde van het verhaal zijn, en het heeft er inderdaad allen schijn van, alsof hetgeen nog volgt een aanhangsel van latere bewerkers is.

Beurant^{ah} volgt zijnen vader op en krijgt eenen zoon T^hanggila en eene dochter Roehōn Akeuba ⁽²⁾; zijn broeder Keur^uenta^{ih} krijgt eene dochter Roehōn A^lla ⁽³⁾. Laatstgenoemde zal, op verlangen van Beurant^{ah}, tot vrouw gegeven worden aan den vorst uit het hemelrijk Ahmat, zoon van Indrapatra.

Ahmat daalt daartoe naar de benedenwereld af, maar heeft onderweg allerlei machten te bestrijden: op den berg Indra de Poetrōe Pari, die al 99 koningen in haren ketel heeft gekookt, maar nu door Ahmat gedwongen wordt, zelve het honderdtal vol te maken; elders een echtpaar van gōgat^{ih}'s.

Niet lang nadat al die bezwaren overwonnen zijn en het huwelijk met den hemelvorst gesloten is, wil de koning van China Banta Beurant^{ah}'s vrouw rooven en gelukt het hem, na een verdelgingsoorlog, haar in eene glazen kist mede te voeren naar zijn rijk ⁽⁴⁾.

Het zeer uitvoerig relaas van den oorlog, die Beurant^{ah} daarop

⁽¹⁾ Evenals Malém Diwa op Java; zie bladz. 134.

⁽²⁾ روح الاكبر

⁽³⁾ روح الاعلي

⁽⁴⁾ Vergelijk de episode in Malém Diwa, boven bladz. 133.

tegen China voert en waaruit hij ten slotte als overwinnaar huiswaarts keert, vormt het einde der langwijlige aanhangsels van deze overigens met zorg en talent gestelde hikajat.

De mondelinge overlevering der Atjèhers wijst enkele plaatsen ter Westkust als tooneelen van Beurant^hah's werkzaamheid aan. In de mij bekende redactie komt niets van eene dergelijke localiseering voor, behalve in de episode van den oorlog des konings van China. Diens tocht over zee wordt namelijk uitvoerig beschreven; de dichter laat hem achtereenvolgens ongeveer alle havens ter Oost-, Noord- en Westkust van Atjèh en Onderhoorigheden aandoen, en ten slotte »bij den oorsprong der rivier van T^hingké (Singkel)» in Aramiah aankomen.

Hikajat
Malém
Diwanda^s.

Malém Diwanda^s (XVII).

De lotgevallen van Malém Diwanda^s, zoon van den T^hoeloetan Rōih (Soeltan Roes) in Pandjalarah, gelijken alweder op die van zoovele hikajat-helden. Eene vrouw, T^hiti Tjahja, die hij eerst met veel moeite veroverd, laat hij na een kort huwelijksgeeluk door een paard doodtrappen, wijl zij zich aan overspel schuldig heeft gemaakt. Eene gediensstige boeliadari (= bidadari) Mandé Roebiah ⁽¹⁾ geheeten, maakt haar buiten weten van Diwanda^s weer levend en geeft haar in het woud een paleis met toebehooren; hier baart zij, die door Diwanda^s bezwangerd was, hunnen zoon Malém of Banta ⁽²⁾ T^hidi.

M. Diwanda^s, die na de voltrekking van het doodvonnis, van droefheid gek, aan het zwerven gaat, vindt na velerlei lotgevallen vrouw en kind weder. Eerst na een langdurigen oorlog met Radja T^hara, die hem T^hiti wil ontrooven, verheugt hij zich in haar ongestoord bezit, en vestigt zich met haar in het land van Tjahkoebat ⁽³⁾, wiens opvolger hij na diens dood wordt.

⁽¹⁾ Denzelfden naam draagt in de boven aangehaalde Maleische geschiedenis van Malim Diman de vrouw, die daar de rol van Ni Kenbajan speelt.

⁽²⁾ Zie Deel I, bladz. 96.

⁽³⁾ Zie beneden N°. XXV.

Verlangend, zijn vaderland weder te zien, tijgt hij op reis, geneest onderweg de prinses T^hantan Meuteupi, dochter van den hemelvorst Radja Dioe, van eene ziekte, en trouwt met haar. Ook om harentwil moet hij met een teleurgestelden minnaar, den vorst T^ha^ti Indra T^hoeara oorlog voeren, doodt den koning en verovert diens land.

De zoon van T^ha^ti Indra T^hoeara beoorlooft M. Diwanda^f om wraak te nemen voor zijnen vader, maar ook hij laat het leven.

T^hantan Meuteupi sterft aan eene wonde, die haar werd toegebracht door een pijl van Brahma, indertijd door den wraakzuchtigen zoon van T^ha^ti Indra T^hoeara op haar afgezonden. De beschrijving van haren dood behoort tot de meest geliefkoosde stukken, en de voordracht daarvan ontlokt aan Atjèhsche hoorders menigen traan. Bij haar verscheiden geeft zij M. Diwanda^f den raad, naar de benedenwereld terug te keeren en waarschuwt hem voor een aantal gevaren, die hem op die reis zullen dreigen. Met behulp van een vliegkleedje en eene *malakat* (wondersteen), die de stervende hem gaf, overkomt hij de bezwaren; hij helpt eenen radja van Mohammedaansche djén's der zee zijne ongeloovige vijanden van hetzelfde geslacht overwinnen, trouwt de dochter van dien vorst (die een leenman van Tjahkoebat⁽¹⁾ blijkt te wezen) en verwekt bij haar eenen zoon, Indra Peukat^a. Deze wordt vorst in plaats van zijnen grootvader.

M. Diwanda^f keert naar zijnen zoon terug en brengt een huwelijk van dezen met de prinses Djoeloet^hōj At^hikin, dochter van Abdōj Mō^fmin, tot stand. Maar zijn oude vijand Radja T^hara had die schoone reeds vergeefs voor zijnen zoon gevraagd en zon nu op middelen ter versterking van T^hidi's huwelijksgeluk.

Banta T^hidi ging na de wittebroodsweken als koopman zwerven, kwam op een eiland terecht, waar de reus Djén Indra Dioe Keureuma, een menschenvreter in paardegedaante, heerschte. Eene list van de meewarige vrouw van dien reus, Iboe Nahja, redde het leven van T^hidi en deed hem door Djén Indra Dioe Keureuma als kind aannemen.

Deze vriendschap kwam T^hidi zeer te pas in zijnen strijd tegen

(1) Zie beneden N°. XXV.

Banta T^ha^sti, den zoon van Radja T^hara, die intusschen als dansmeid vermoemd in zijn paleis had weten te dringen, zijne schoonouders had vergiftigd en nu in overspelige gemeenschap met Djoeloet^hōj At^hikin leefde.

Zeer langwijlig is het verhaal van den oorlog, dien hij naar aanleiding van dit feit, waarvan een droomgezicht hem verwittigt, met hulp van zijnen aangenomen vader gaat voeren.

Ten slotte overwint hij en wil, evenals voorheen zijn vader met T^hiti Tjahja deed, zijne ontrouwe gade doodden. De reuzenvorst Dioe Keureuma is echter welwillend genoeg voor hem een beeld te tooveren, dat geheel op zijne vrouw gelijkt; dit ondergaat nu het doodvonnis, en wanneer later Banta T^hidi eene schoone, jonge vorstin-weduwe onder den naam Keumalahari leert kennen en met deze trouwt, vermoedt hij niet, dat dit huwelijk slechts de hereeniging met zijne thans berouwvolle echtgenootte is. Hun wordt een zoon, Dioe Ka^sindran, geboren.

Een droom doet Banta T^hidi besluiten, zijnen vader te gaan opzoeken, op welken tocht al de zijnen hem vergezellen. Ten slotte staat M. Diwanda^s hem zijnen troon af, terwijl diens kleinzoon Dioe Ka^sindran opvolger van den menschevreter Dioe Keureuma wordt.

Hikajat
Gadjah
toedjōh
oelēē.

Gadjah toedjōh oelēē (XVIII).

In de hikajat van *Olifant zevenkop* is het prins T^ha^sdōjmanan, zoon van Radja Tō T^hoelōjman (Teuleukin heet zijn land), die achtereenvolgens zijne vier prinsessen verovert.

De eerste dier schoonen wordt hem door eenen droom bekend, zij heet Meureudoem Boenga en is door haren vader, T^hoeloetan T^hab, wegens eene onvoorzichtige gelofte aan een zevenkoppigen olifant overgegeven moeten worden, die in het woud tapa doet. Tusschen diens zeven koppen geplaatst, wacht zij daar haren bevrijder. Na langdurigen strijd, waarin T^ha^sdōjmanan eens gedood, maar door de welwillendheid van een asketisch paar *eungkōngs* (klapperapen) weer levend gemaakt wordt, doodt de prins den olifant.

Nu bedriegt hem echter zijn eigen pahlawan; deze houdt hem handen en voeten af, bericht aan zijnen vader, dat hij gesneuveld is, en hoopt zodoende zelf met de veroverde prinses te kunnen trouwen.

T^ha^ʿdōj krijgt zijne handen en voeten echter door de hulp der eungkōngs weder, en trouwt met de hemelsche (*adara*) prinses Meuloe Tjina. De koning van China komt met een groot leger om hem die prinses afhandig te maken, maar T^ha^ʿdōj en zijne bondgenooten richten dat geheel te gronde. Slechts de dochter van den koning van China, Habib Nada, overleeft die nederlaag en neemt dan de derde plaats in T^ha^ʿdōj's hart in.

Het voorwerp zijner eerste liefde herovert de prins, in zijn vaderland teruggekomen, door hulp van de oude Ni, de eenzame weduwe.

Na al deze lotgevallen maakt T^ha^ʿdōj het viertal goden compleet door met prinses Malōjri te trouwen. Ten slotte laat de dichter door die prinsessen aan haren gemaal vijf zinrijke verhalen doen.

Goemba^ʿ meuih (XIX).

Goemba^ʿ meuih (Goudkruintje) is de dochter van koning Hamt^hōjkat^ha, die in het land Goelitan T^hagōb (volgens de Atjèhers op Sumatra) regeert. Zijne eerste twee vrouwen schonken hem geene kinderen; de derde daarentegen, van geringe afkomst, haarde, na 12 maanden zwangerschap, terwijl haar gemaal op jacht was, op denzelfden dag 99 jongens en een meisje, welks haarkruin uit louter goud en diamanten was geschapen. De onvruchtbare vrouwen lieten uit nijd al die kinderen in eene kist te water, vertoonden haren echtgenoot allerlei vuilnis als het uit hare mededingster geborene, en bewerkten zoo, dat deze door haren man als heks werd opgesloten.

De 100 kinderen kwamen in handen van een echtpaar van gōgat^hi's, (gërgasi's), dat hen opvoedde. Goudkruintje wordt later door een hemelschen vogel omtrent hare en harer broeders afkomst ingelicht en komt met hen na eene avontuurlijke reis bij haren vader terecht, die nu zijne gevangene gemalin in eere herstelt en de beide andere verbant.

Hikajat
Goemba^ʿ
meuih.

Goudkruintje, lang vergeefs tot het aangaan van een huwelijk aangespoord, vindt eindelijk in den hemelschen (*adara*) prins Lila Banggoena den man, wiens vroomheid hare hand verdient. Met hem gaat zij naar het hemelrijk, maar staat daar bloot aan de kwellingen van Banggoena's zuster en van eene tweede vrouw, die Banggoena op raad dier zuster trouwt. Eindelijk worden echter ook deze nijldigen ontmaskerd; in den strijd tegen haar wordt Goudkruintje bijgestaan o. a. door hare 99 broeders. Zij keert met haren echtgenoot naar de benedenwereld terug, en deze volgt zijnen schoonvader in de regeering op.

Het huwelijksgeluk dezer heldin wordt, gelijk dat van zoo menige andere in Atjêsche hikajat's, belaagd door den koning van China ⁽¹⁾, dien Lila Banggoena eerst na een langdurigen oorlog verslaat.

De zoon, dien Goudkruintje te zijner tijd ter wereld brengt, heet Mira^s Diwangga. Deze trouwt met eene prinses uit het rijk Atrah (het gebied van Tjah Koebat; zie N°. XXV), Tjeureupoe intan (Diamantsandaaltje); de correspondentie ter voorbereiding van dit huwelijk werd door een gediensigen bajeuën-vogel bezorgd.

De vijandige rol, die China's koning tegenover Goudkruintje speelde, werd tegenover hare schoondochter door den radja van Siam vervuld, maar deze kwam even ongelukkig van de reis als zijn voorganger, daar de vorst van Atrah met al zijne vasallen hulp bood aan Goudkruintje, haren man, hare 99 broeders en haren zoon.

Uit het huwelijk van Mira^s Diwangga wordt eene dochter, Gèng-gòng ⁽²⁾ Intan, geboren, die met den prins Kaharōlah van T'ilan (Ceylon) trouwt.

Hikajat
Tjam
Nadiman.

Tjam Nadiman (XX).

Prins Tjam Nadiman ⁽³⁾, de zoon van Meunoea Djhō ⁽⁴⁾, vorst van

⁽¹⁾ Evenals in de Hikajat van Banta Beurant^hah, heeft ook hier de vorst van China eenen broeder, die in den strijd zeer op den voorgrond treedt en den echt Atjêschen naam *Eumpieng beut^hōe* draagt.

⁽²⁾ *Gènggòng* is de naam van een speeltuig van ijzer, waarmede kinderen, door het in den mond te nemen en het lipje te laten veeren, muziek maken.

⁽³⁾ Soms T_ham Nadiman uitgesproken: شام نزيمن

⁽⁴⁾ Een zonderlinge persoonsnaam, ontstaan uit het Maleische *bēnoea Djohor*, "het land van Djohor".

Irindamin, verdwaalt op de hertenjacht bij de vergeefsche vervolging van den wonderhok Kroekha, en vindt bij een verlaten paleis geschreven, dat de schoone prinses Paridōh hem in China wacht. Dit land gaat hij nu zoeken; onderweg doodt hij den menscheneter T^{hi} Madōn-dangki en wordt koning van Kawadamin, waar juist de vorst overleden is.

Op zijne verdere reis verovert hij eene toovervesting, waarin Paridat, Paridōh's zuster, is opgesloten, en brengt deze bij haren vader, den koning van China, terug.

Hier vindt hij eerst eene uitstekende ontvangst, maar later, wanneer hij met geweld in Paridōh's lusthof is binnengedrongen, zet zijn vorstelijke gastheer hem gevangen. De op Tjam Nadiman verliefde dame Kamarah verlost hem, maar door zijne minnarij met deze verbeurt hij voor eenigen tijd Paridōh's gunst. Toch volgt Paridōh hem weldra op zijnen nieuwen zwerftocht; samen leven zij eenigen tijd verborgen bij eenen brahmaan en trouwen.

Op den eisch van den vorst van China geeft Tj. N. dezen zijne dochter terug, maar weet toch met haar te verkeerem, zoodat de koning ten slotte haar in het huis van eenen wezier verstopt en der wereld wijsmaakt, dat zij dood is. Ten huize van den wezier komt nu nog eene nieuwe verloving tot stand, en wel tusschen Kamareutaih, den zoon van dezen hoveling en Paridat, die hare zuster Paridōh nu en dan bezoekt.

Tjam Nadiman en Kamareutaih komen eerst tot rustig mingenot na eenen oorlog met hunnen schoonvader, waarin deze het leven laat. Allen gaan ten slotte naar Irindamin, het vaderland van den held der hikajat.

Banta Ahmat of Amat (XXI).

Banta Ahmat kwam ter wereld kort nadat zijn vader, koning Ant^hari van het land Nabati, was gestorven en begon zijn leven in diepe armoe, daar zijn oom Tapeuhi de geheele nalatenschap voor zich hield, alleen de woning en een oude, gebroken parang aan de weduwe Rila en haar kind overlatend.

Hikajat
Banta
Ahmat.

Met die parang ging Ahmat, groot geworden, bosch ontginnen, maar zijne rijst werd de eerste maal door overstroming weggenomen, vervolgens door eenen bajeuën-vogel opgegeten. Eene jonge naga, die door Ahmat is opgekweekt, leert hem, dien vogel te vangen; na eenigen tijd blijkt de bajeuën eene vermoede prinses, Poetròë Indra of Rihan te zijn, en trouwt Ahmat met haar.

De naga wordt allengs te groot voor de rivier, waarin Ahmat haar plaatste, en verlangt hare ouders in de zee weer te zien. Ahmat volgt haar op die reis, waarbij het niet aan avontuurlijke ontmoetingen en strijd ontbreekt. Het oude naga-paar geeft aan Ahmat allerlei lessen en de noodige toovermiddelen (*malakat*). Daarmede gewapend, gaat hij naar zijne moeder terug en vervolgens, als bedelaar vermoemd, naar het rijk zijns vaders.

Onderweg vindt hij gelegenheid zich in Iran T^hoepah heimelijk met de prinses Tjahja te verloven. Het huwelijk wordt eerst voltrokken nadat Ahmat zijnen goddeloozen oom Tapeuhi beoorloogd en overwonnen heeft.

De ongeloovige (*kaphé*) vorst van Pira^s tracht vergeefs, de schoone Tjahja aan haren gemaal te ontweldigen. Ahmat's oudste gemalin schenkt hem eenen troonopvolger, die Lila Kaha genoemd wordt.

Hikajat
Poetròë
Barén.

Poetròë Barén (XXII).

Banta T^hoeloetan is de zoon en Poetròë Barén (Bahrén) Miga de dochter van Radja Barén Natⁱ, vorst van Bõreudat (Baghdad).

Op aandrang zijner zuster gaat de Banta voor haar een zilveren boom aan de vier hem bewakende djén's ontweldigen, daar de prinses dien voor den bouw van een paleis wil gebruiken. Terwijl men met den bouw van dat paleis bezig is, komt de vorst van Jaman om zich van de schoone prinses meester te maken. Hij wordt echter door den Banta verjaagd en tot in Jaman vervolgd: de inwoners van dit land worden door T^hoeloetan tot den Islam bekeerd.

Poetròë Barén's moeder stierf gedurende eene religieuze afzondering (*tapa*), die zij zichzelf had opgelegd. De dochter, die reeds vóór

hare geboorte de gewijde wetenschap had beoefend, wilde hare moeder in het graf volgen, maar deze deed haar weten, dat zij alvorens te sterven, nog negen gewichtige gebeurtenissen te beleven had.

Deze gebeurtenissen worden dan verhaald; zij komen in hoofdzaak overeen met de lotgevallen der kuische Djohar Manikam in 't Maleische verhaal van dien naam ⁽¹⁾. Ook Poetrôë Barén wordt, terwijl haar vader ten hadj is gereisd, door den kali verleid, daarna door haren broeder gedood, maar door Djébrafi weder levend naar een woud gebracht, waar zij koning Abdôlah van Tjam (Sjam) leert kennen en diens vrouw wordt. Ook haar verleidt op hare zeereis een meuntrôë (mantri); vervolgens heeft zij nog last van de aanzoeken van cenen djén pari en van zekeren Aebut^hi.

Eindelijk wordt zij in mannengedaante radja moeda van Meulabari, en reist van daar naar Mekka, waar de gelukkige wederontmoeting der hoofdpersonen en de ontkenning plaats vindt.

Banta Ali of Banta Peureudan (XXIII).

Hikajat
Banta Ali.

Deze hikajat bezingt de lotgevallen van Banta Peureudan, zoon van Banta Ali, koning van Bôjtaj Djami ⁽²⁾.

Op zevenjarigen leeftijd wordt Peureudan met zijne jongere zuster, Boengt^{oe} Djoehari, door hunnen vader in het bosch gebracht, daar eene valsche voorspelling van boosaardige wichelaars dezen als gevolg van hunne aanwezigheid in het paleis onheil heeft aangekondigd.

Een eremiet neemt daar het meisje ter opvoeding tot zich en deelt aan Peureudan allerlei verborgen wetenschap mede. Beide kinderen, benevens zekere prins Maharadja T^hinga en diens wezier en mantri worden door de kunst van dien leeraar in eene soort van apen (*himbèë*) veranderd; Peureudan verwerft in die gedaante het koningschap over de dieren des wouds.

Peureudan gaat nu uit om de schoone prinses T^hahbandi ⁽³⁾, dochter

⁽¹⁾ Uitgegeven door Dr. de Hollander, Breda, 1845.

⁽²⁾ بيت الجميل Men zegt ook wel *Bôjtôn djami*.

⁽³⁾ Soms Nakcut^hôj Keubandi geschreven, als ware het uit Naqsjibandi ontstaan.

van koning Kit'ōj Kat'eumi, te veroveren, op wie reeds 99 pretendenten hopen en wier 6 oudere zusters alle met koningen gehuwd zijn. Hij beoorloogt haren vader; deze wordt overwonnen en gedwongen het huwelijk te doen sluiten.

Zijn schoonvader verlangde in zijne laatste ziekte naar een hert met gouden horens, dat zich in het bosch moest bevinden. De zeven schoonzoons zoeken het elk op zijne wijze; Peureudan verkrijgt het door de hulp van zijnen goeroe. De andere zes ontmoeten Peureudan in het woud zonder hem te herkennen, daar hij zijne menschenlijke gedaante weder aangenomen heeft; zij roepen zijne hulp in om den wensch van hunnen vader te vervullen, en hij levert hun inderdaad een duplicaat van zijn hert, in ruil waarvoor zij zich zijne slaven moeten verklaren en als teeken dier slavernij zijn zegel op hunne dijen laten drukken.

Hunne vreugde was van korten duur, want de honger noodzaakte hen, onderweg naar huis het dier te slachten; slechts eenig rot vleesch konden zij hunnen vader aanbieden.

Peureudan, weder aap geworden, brengt zijn hert behouden thuis, waardoor hij van zelf aangewezen wordt als opvolger van zijn stervenden vader. Hij herneemt voor goed zijne menschenlijke gedaante en toont aldus aan zijne verbaasde zwagers, dat hij het is, wiens slaven zij geworden zijn. Zij verlaten daarop het land, om wetenschap en bondgenooten te zoeken.

Na den dood des ouden konings haalt Peureudan, nu zelf vorst geworden, zijne zuster uit het woud en geeft haar ten huwelijk aan prins Katjah (¹) Peureudan, zoon van den koning van Tambōn Parit'i, dien hij tot zijnen hoofdmantri aanstelt.

De zes zwagers, gesteund door 99 vorsten als bondgenooten, doen Peureudan eenen oorlog aan, waarin zij de nederlaag lijden.

Banta Ali en diens vrouw zijn gedurende al dien tijd door het ongeluk achtervolgd; zij gaan eindelijk uit om hunne verlorene kin-

(¹) Nu eens كاشف, dan weer كاچد (Atjōsche uitspraak van كاشف) geschreven.

deren te zoeken, en vinden ze in Darōj aman, zooals thans het land heet, waar vroeger Peurendan's schoonvader regeerde. Na eenigen tijd van gelukkig samenzijn, sterft Banta Ali hier. Banta Peurendan verwekt eenen zoon, Tjamhō Ali, en zijue zuster baart eene dochter; deze neef en nicht worden met elkander in den echt verbonden.

D^r. Brandes wijst mij erop, dat sommige bijzonderheden van dit verhaal in populaire vertellingen van Hindoestan teruggevonden worden. Een schoonen prins, die aanvankelijk zich als aap voordoet en door zijne zes broeders (niet, gelijk in ons verhaal, zwagers) gehaat en vervolgd wordt, vindt men in de vertelling van *Prins Aap*, en zes zwagers, die uit nood zich door den minnaar van de zevende prinses in het woud met brandmerken laten voorzien, in die van den *Jongen, die eene maan op zijn voorhoofd en eene ster op zijne kin had*, beide voorkomende in de verzameling van Maive Stokes (¹). Eene soortgelijke brandmerkgeschiedenis vindt men in de Hikajat Indra Bangt^hawan (N°. XXIV).

Indra Bangt^hawan (XXIV).

Dit verhaal is eene vrij getrouwe bewerking van het gelijknamige Maleische, dat te Batavia (²) door drie exemplaren en te Berlijn (³) door één vertegenwoordigd is. Het behoort door vorm en inhoud tot de meer genietbare soort van Inlandsche romans.

Indra Boengt^hoe, koning van Tjahrilah, verkrijgt na lang bidden en wachten tweelingzoons: de eerstgeborene Tjahpari, komt met een pijl, de tweede, Indra Bangt^hawan, met een zwaard ter wereld. Wie zal nu kroonprins zijn? De vorst droomt eens van een toover-muziek-

Hikajat
Indra
Bangt^hawan.

(¹) Ik kan hier slechts verwijzen naar bladz. 39 vv. en 124 vv. der Hollandsche vertaling, die onder den naam *Indische Sprookjes* in 1881 te 's Gravenhage bij Gebrs. van Cleef is verschenen.

(²) Nos. 160—162 der verzameling van Von de Wall; in Van den Berg's *Verlag* (bladz. 30) ontbreekt eene inhoudsopgaaft. Van den Berg schijnt de hss. zelfs niet doorgezien te hebben; hoe kon het hem anders ontgaan, dat foll. 39—45 van N°. 161 de *Hikajat Radja Djoemdjeom* bevatten?

(³) Königl. Bibliothek, Verzameling Schoemann V, 21.

instrument (*boelōh meurindoe*) en bepaalt, dat wie van beiden hem dit verschaft, na hem den troon zal innemen ⁽¹⁾.

De broeders gaan samen op reis, worden echter spoedig door een onweder gescheiden.

Tjahpari vindt eene stad, welker inwoners allen door een geureuda opgegeten zijn, behalve eene in eene trom verstoken prinses en hare 8 in een doosje bewaarde hofdames; hij doodt den geureuda en trouwt met de prinses ⁽²⁾.

Indra Bangt^hawan vindt in het woud een welwillenden ra^st^hat^ha, die hem verhaalt van prinses Sangirah, dochter van vorst Goembiran. Een monster met zeven oogen en neuzen, Boera^st^ha, eischt haar voor zich, en haar vader ziet geen uitweg dan aan hare pretendentes (tot dusverre 9 prinses) de voorwaarde te stellen, dat zij hem de oogen en neuzen van Boera^st^ha leveren. De ra^st^hat^ha geeft aan I. B. het middel om zich in alle gedaanten te veranderen: deze maakt zich daarop tot een klein boschmannetje met een schurftig omhulsel tot huid, en gaat zijne diensten aanbieden aan Radja Goembiran.

De vorst geeft het ventje als speeltuig aan zijne dochter; men noemt hem T^hi Oeneun ⁽³⁾ en hij krijgt een geitenpaar van de prinses te hoeden. Weldra wint hij, in weerwil van zijn belachelijk uiterlijk, hare gunst en wordt door haar T^hi Gamba (Gambar) verdoopt. Zij verhaalt hem hare geschiedenis: uit de boeken, zegt zij, is haar gebleken, dat zekere I. Bangt^hawan haar verlosser zou zijn.

Eene oogziekte der prinses is volgens uitspraak der artsen alleen door melk eener tijgerin te genezen. I. B., verkrijgt die van zijnen ra^st^hat^ha. De negen prinses zoeken die melk ook, en I. B., in zijne ware gedaante, misleidt hen door hun geitenmelk te leveren, waar-

⁽¹⁾ Gedeeltelijk vindt men deze omstandigheden terug in het *Indra Kojangan* genaamde Maleische verhaal, dat als N°. 57 der Raffles Collection van de Royal Asiatic Society voorkomt. Zie Dr. H. N. Van der Tuuk in *Essays relating to Indo-China*, Second Series, II, p. 36.

⁽²⁾ Die door geureuda's leeggegeten steden komen veel in hikajats voor; zie bijv. hierboven de Hikajat Malém Diwa, blad. 155.

⁽³⁾ Deze lezing is ontstaan uit de meer eigenaardige Maleische *Si Octan*. *Oeneun* beteekent rechts.

voor zij zich met brandmerken tot zijne slaven moeten doen stempelen (¹).

Door de brandmerken kreupel, komen de negen met hunne geitenmelk aan het hof en zien zich daar beschaamd door T^{hi} Gamba, wiens tijgermelk geneezing brengt.

De prinses wordt nu door Boera^tha weggenomen. Het negental belegert zijne vesting vergeefs, maar I. B. slaagt erin, dank zij het onderwijs van zijnen ra^tat^ha, het monster te dooden en de bewuste 14 lichaamsdeelen aan Goembiran te overhandigen. Altijd weer in de gedaante van T^{hi} Gamba wordt I. B. nu de echtgenoot der prinses.

Het negental beoorloogt Goembiran, maar I. B. beslist in zijne vorstelijke gedaante den strijd, en zijne prinses weet hem eindelijk zijne schurft huid voor goed af te nemen. Het huwelijk wordt nu nogmaals in optima forma gesloten, en I. B. fungeert als vorst in het rijk van zijnen schoonvader.

Hij verwerft door hulp van den ra^tat^ha nog de *boetōh mewindoe*; zijn broeder vindt hem weder, en samen gaan zij tot hunnen vader, die verheugd Indra Bangt^hawan tot zijnen opvolger benoemt.

Tjah Koebat (XXV).

De avontuurlijke tochten van Tjah Koebat werden aanvankelijk ondernomen, omdat deze jonge held den smaad niet kon dragen, dat zijn vader, Tjah Peurat^hat Indra La^tana, vorst van Atrah (²), jaarlijks eene zware schatting moest opbrengen aan den apenvorst Blia Indra.

Tjah Koebat was uit de Indra-gewesten afkomstig, waar zijn grootvader Beureuma T^ha^ti nog troonde. In oude tijden had die grootvader met Blia Dikra, den vader van Blia Indra, oorlog gevoerd; toen Blia Dikra het leven had gelaten, was het slechts aan de ver-

Hikajat
Tjah Koebat.

(¹) In de geschiedenis van *Banta Ali of Peureulan* (XXIII) komt eene dergelijke gebeurtenis voor, en, zooals wij daarbij aantekenden, vindt men dat brandmerkingsverhaal in Indische kindersprookjes terug.

(²) Arab. Atrāf (·uiteinden·). Het land lag volgens onze hikajat dichtbij den berg Kah (Arab. Qāf) en grensde aan het gebied der djèn's.

zoenende tusschenkomst van den profeet T^hoelōjman (Salomo) te danken geweest, dat niet het geheele apenrijk verwoest werd. Maar Tjah Koebat's vader had moeten bukken voor den over heirscharen van wilde dieren gebiedenden apenkoning.

Het was een man in Arabische kleeding, die Tjah Koebat in een droomgezicht tot zijne onderneming aanspoorde. Zijne tochten door alle werelddferen beschrijft de dichter met groote uitvoerigheid; alle bovenmenselijke bezwaren en gevaren overwint hij, vooral door de hulp van zijnen grootvader, dien hij eerst bezoekt.

Hoofdzaken zijn, dat hij het apenrijk geheel onderwerpt, en onderweg vóór dien oorlog de beide prinsessen Djamani Ra^{na} Diwi en T^hoeganda Keumala aan zich verbindt, terwijl hij na den oorlog het viertal allengs vervult met de prinsessen Tjahja Hirani en Keumala Deureudja.

Deze hikajat schijnt naar een Maleisch origineel te zijn bewerkt, zooals men uit de korte inhoudsopgave van den gelijknamigen Maleischen roman door Dr. H. N. Van der Tuuk mag opmaken (1).

Hikajat
Indrapatra.

Indrapatra (XXVI).

Deze roman is eene zeer vrije navolging van zijn Maleischen naamgenoot (2); men vindt er het meerendeel der eigennamen van de Maleische hikajat in terug en allerlei bijzonderheden van den inhoud, maar toch is de loop van het verhaal een gansch andere.

Prins Indrapatra, zoon van den hemelvorst Bakrama, aanvaardt zijnen zwerftocht door de wereld naar aanleiding van eenen droom. Zijn eerste voorname station is een toovervijver, waarin eene naga, die eene diamanten bloem op den kop heeft; in de nabijheid is een tuin, door Ni Koebajan (elders Ni Keubajan; zie boven bladz. 159)

(1) Zie zijne beschrijving der *Royal Asiatic Society's Malay manuscripts* onder N°. 31, o. a. in *Essays relating to Indo-China*, Second Series, Vol. II, p. 22—3. (London, 1887)

(2) Exemplaren hiervan zijn o. a. de handschriften der *Royal Asiatic Society* (zie *Essays relating to Indo-China*, Second Series, Vol II, pg. 10) N°s. 9, 37, 55; Leiden, N°s. 1690 (Catalogus, bladz. 171) en 1953 (niet in den catalogus), Batavia N°. 168 van den catalogus van Mr. Van den Berg (bladz. 51), en in de verzameling der Hofbibliotheek te Berlijn Schoemann V, 9.

bewaakt, met een paleis, waarin het beeld eener prinses door verschillende monsters ontoegankelijk gemaakt wordt. Het origineel van dat beeld, de prinses Djamdjama Ra^{na} Diwi, is voor dengene bestemd, die de bloem van de naga weet af te nemen, maar 99 prinses hebben hunne pogingen daartoe reeds met hun leven betaald. Indra Patra slaagt, trouwt met de prinses en wordt koning in plaats van haren vader.

Zijne verdere zwerftochten vormen eene aaneenschakeling van wondervolle ontmoetingen, die volgens den schrijver of bewerker moeten dienen om de onbegrensde almacht Gods aanschouwelijk te maken.

Eene zijner laatste daden is de wederopwekking van eenen prins, die door den bajeuën-vogel der prinses Tjandralila verlokt om haar ten huwelijk te gaan vragen, wegens gebrek aan wondermacht op de trap harer woning den dood gevonden had.

Diwa T^hangt^haréh (XXVII).

Hikajat

Diwa

T^hangt^haréh.

Prins Diwa T^hangt^haréh is de zoon van den vorst van Meut^bé, Oet^euman T^haréh (1), en werd op hetzelfde oogenblik geboren als Aminōlah, de zoon van den wezir van dat land.

Het in het paleis zijns vaders aanwezige beeld eener hemelprinses, Badi^oj djami, uit het land Iram laat den prins geen rust, voordat hij het origineel gevonden heeft. Dit gelukt hem eerst na eene lange reis door de wereld, waarop Aminōlah hem vergezelt. en na geweldigen strijd met allerlei hikajat-monsters, als geureuda's, naga's, milōn's en andere woudgeesten, die hem naar het leven staan. Nu en dan ontmoet hij ook welwillendheid, zooals van Hanoeman, die hem bij den apenkoning introduceert, of de prinses Noerōj at^hikin, die een weinig op het beeld gelijkt, maar toch niet de gezochte prinses is; deze laatste helpt Indrapatra op weg en wordt later de vrouw van zijnen reisgenoot Aminōlah.

(1) De geschreven vorm der hier in hunne Atjéische uitspraak wedergegeven namen is عثمان شريف en مصر , سغ شريف *

Ook nadat T^hangt^haréh zijn doel voorloopig bereikt heeft en zijne hemelsche prinses in T^hilan (Ceilon) tot hem is gekomen, doen zich nog allerlei bezwaren voor, en gelukt het eerst met hulp van haren vader, T^ha^hit Bimaran Indra, de vijandige milōns afdoende ten onder te brengen.

Eindelijk komen de huwelijken der beide moedige reizigers tot stand en keeren zij naar Meut^hé terug, waar T^hangt^haréh nu onder den naam T^hoeloetan Alam Tjahja Noerōlah den troon zijns vaders inneemt.

Hikajat
Tjintaboehan.

Tjintaboehan (XXVIII).

Tjintaboehan is de Maleische Kén Tamboehan of Taboehan; de Atjèhsche roman stemt in hoofdzaak met Klinkerts editie (1) van het Maleische gedicht overeen.

Het land der prinses heet in de Atjèhsche hikajat Tandjōng Poeri, en zij wordt hier niet door bovenmenselijke macht naar het woud ontvoerd, maar door den vader van Radén Meuntrōë zelf, die haren vader beoorloogt, wjl deze weigert, hem schatting te betalen.

Verder heeft de Atjèhsche bewerker aan het geheel een klein Mohammedaansch tintje gegeven: wel spelen namelijk ook bij hem de diwa's eene gewichtige rol en werken allerlei wonderen, maar eerst nadat Allah hun daartoe opdracht heeft verstrekt, en personen, die in nood verkeerden, roepen niet de hulp der albestierende diwa's, maar die van den almachtigen Schepper in.

Hikajat
Dioe Plinggam.

Dioe Plinggam (XXIX).

Deze zwervende ridder was de jongste der twee zoons, die Radja Moeda T^ha^hti verwekte bij zijne vrouw Poetrōë Hina; de moeder dankte hare naam aan de verachting, die hare zes medegemalinnen jegens haar koesterden. Poetrōë Hina werd zelfs gedurende hare eerste zwangerschap door het zestal gedood, maar de hemelnymf T^hitōn Glīma wekte haar weder op.

(1) *Drie Maleische Gedichten* (Leiden, 1886), bladz 1—151.

Eene hemelsche prinses, Poetröë Nilawanti, verwisselde Dioe Plinggam's ring voor den haren, terwijl de prins sliep. Bij zijn ontwaken zag hij de prinses boven zich in het luchtruim, en dit werd de eerste aanleiding tot zijne zwerftochten. Ook de reizen van zijnen broeder Boediman T^ha^ti Indra en van diens zoon nemen eën belangrijk deel der hikajat in, maar aan het eenige exemplaar, dat ik ervan bezit, ontbreekt het slot; ik zal mij dus bepalen tot de mededeeling, dat Dioe Plinggam nog eene Poetröë Indra Kajangan schaakt en, na haren vader in den krijg overwonnen te hebben, met haar trouwt.

Kamarōdaman (XXX).

In de hikajat Kamarōdaman hebben wij de Atjèhsche bewerking van een der verhalen uit de 1001 Nacht (1). De bewerker heeft zich niet streng aan zijn origineel gebonden, menige bijzonderheid, die Atjèhsche hoorders gewoon zijn in hikajats aan te treffen, eraan toegevoegd, ook allerlei weggelaten en de meeste namen, behalve die van den held (Arab. Qamar az-zamān) en de heldin Badoe (Arab. Badoer) door andere vervangen (2).

Hikajat
Kamaroda-
man.

Mij is slechts een onvolledig exemplaar in handen gekomen, waarin het verhaal afbreekt na het huwelijk van de als man verkleede en onder den naam van Radja Moeda Dō tot koning verheven Badoe. Het beloop der geschiedenis stemt evenwel in alle hoofdzaken zoo wel met de Arabische vertelling overeen, dat wij dit ook omtrent het vervolg gerustelijk mogen aannemen.

Het zou niet te verwonderen zijn, wanneer dit verhaal naar eene Maleische vertaling bewerkt ware, want Atjèhers, die genoeg Arabisch verstaan om het in die taal te kunnen lezen, zijn geleerden, theologen, en dezulken vertalen geene romans van deze soort.

(1) In de Cairosche uitgaaf der 1001 Nacht van 1297 H. vindt men haar Deel I, bladz. 368 vv. Ook verscheen eene afzonderlijke gestedrukte uitgaaf van het verhaal te Cairo in 1299 H.

(2) Zoo heet het land van Kamarōdaman Kō^hentantiniāh, de broeder van Badoe heet Mochamat T^haman, in plaats van het land Abanoes komt hier Baghdad, enz.

Hikajat
Meudeuha^s.

Meudeuha^s (XXXI).

De geschiedenis van den even scherpzinnigen als rechtvaardigen Meudeuha^s is eigenlijk meer eene verzameling leerrijke anecdoten dan een roman; zij geldt den Atjèhers, inzonderheid den hoofden, als het kort begrip van alle staatsmanswijsheid. Zij is intusschen eene vrij getrouwe bewerking van het Maleische verhaal van Masjhoedoe'l-haqq, waarvan twee exemplaren in de boekerij van het Bataviaasch Genootschap ⁽¹⁾ berusten en waarvan een gedeelte door A. F. Von de Wall is uitgegeven ⁽²⁾. Alleen de namen zijn voor een deel andere (die van de hoofdpersoon is, gelijk men ziet, verkort) en de Atjèhsche bewerker heeft enkele vertellingen weggelaten, maar ook weder andere kleinigheden aan het origineel toegevoegd.

Meudeuha^s groeit op onder de hoede van zijnen vader Boeka T^ha^sti, een rijken wijze, wiens dorp niet ver van Watoe, de residentie des konings Wadihirah, af ligt. Reeds in zijne jeugd toont hij zooveel kennis en slimheid, dat men hem allerwegen als scheidsrechter inroept; men zie bijv. de drie vonnissen van Meudeuha^s, welke Van Langen in het Leesboek (bladz. 66—85) bij zijne handleiding voor de beoefening der Atjèhsche taal heeft uitgegeven.

Het gerucht zijner onovertroffen wijsheid bereikt den koning, en deze zou Meudeuha^s dadelijk eenen rang aan het hof gegeven hebben, indien niet de vier vorstelijke »leeraars» uit nijd al het mogelijke hadden gedaan om dien mededinger te weren. Tallooze raadsels en problemen leggen zij hem ter oplossing voor, met listen en valsche beschuldigingen vervolgen zij hem, maar hij, gesteund ook door de wijsheid zijner vrouw Poetròe Tjindoe Kat^heumi, de dochter van den Brahman Dioe T^ha^sti, komt alles te boven en vangt zijne vervolgers steeds in hunne eigene strikken.

Eindelijk wordt Meudeuha^s opperrechter. Ook in deze hooge betrek-

⁽¹⁾ Nos. 180 en 181 de verzameling van H. Von de Wall; zie den catalogus van Mr. van den Berg, bladz. 33.

⁽²⁾ Hikajat Masjhoedoe'l-hak diichtisarken, Batavia, G. A. Kolff, 1882.

king staat hij nog meermalen aan listen en lagen bloot, maar het meest geeft hem een oorlog te doen dien Djiran, koning van Pandjalarah, den vorst van Watoe en nog honderd anderen vorsten aandoet.

Zoowel in de eigenlijke krijgskunde als in den omgang en het dispuut met Djiran's leeraar, Brahman Kajoeti, blijft Meudeuha^s steeds aller meester. Koning Wadihirah is, dank zijnen raadsman, onoverwinnelijk, trouwt eindelijk met Djiran's dochter, en verwekt bij haar eenen zoon, Djoehan pahlawan ⁽¹⁾, die hem in de regeering opvolgt.

De aantrekkelijkheid van dit boek bestaat niet in de ontknooping der gebeurtenissen, maar in de vernuftige oplossing van allerlei raadsels en vraagstukken.

Van alle hierboven beschreven romans heb ik allengs min of meer volledige exemplaren in mijn bezit gekregen; andere zijn mij slechts bij name en uit onvoldoende mondelinge mededeelingen omtrent hunnen inhoud bekend.

Eenige
namen van
romans.

Van sommige doet de titel dadelijk aan gelijknamige Maleische werken denken, maar veel meer kunnen wij er niet van zeggen. Ziehier de namen der hikajats:

Djoeha Ma^snikam (XXXII), eene bewerking van het boven bladz. 149 aangehaalde Maleische verhaal, dat door D^r. De Hollander werd uitgegeven, *Radja Boeda^s* (XXXIII ⁽²⁾), *Boeda^s Meut^heukin* (XXXIV ⁽³⁾), *Abdōmoelō^s* (XXXV ⁽⁴⁾), *'Aboe Nawai^h* (XXXVI ⁽⁵⁾),

(1) Aan dezen hikajat-vorst heeft wellicht Teukoe Oema zijn nieuwen naam ontleend, onder welken hij thans als krijgsoverste de Kōmpeuni dient.

(2) Vergelijk N°s. 153 en 154 van Mr. L. W. C. Van den Berg's *Verlag van eene verzameling Maleische enz. handschriften*, Batavia 1877.

(3) Vergelijk Dr. J. J. De Hollander's *Handleiding bij de beoefening der Maleische taal en letterkunde*, 5de druk, bladz. 344, N°. 48.

(4) Vergelijk Van den Berg, o. c. N°. 257.

(5) Vergelijk Van den Berg, o. c., N°. 124a. Het Maleische werk bevat echter niet zoozeer anecdoten uit het leven van "den Arabischen dichter" Aboe Noewās, als wel eene verzameling populaire verhalen omtrent eenen gefingeerden hofnar, die veel Uilespiegelachtigs heeft, en aan wien men den naam van dien dichter heeft gegeven.

T^hiri (= *Sri Rama* (XXXVII), wiens oorlog met *Rawana* de volkstraditie in *Atjèh* localiseert, *Peureulèng* (1) (XXXVIII), *Blantat^hina* of *Plantat^hina* (XXXIX), *Loelōng* (XL), *T^hépoe Alam* (XLI), *Poetròë Boenga Djeumpa* (XLII), *Diwa Akaih* (XLIII), *Bò^heutamam* (XLIV), *Peureukit^hon* (2) (XLV), *T^hiti Dabidah* (XLVI), *Banta Ra^hna* (XLVII), *Djoegi tapa* of *Milōn* (3) (XLVIII), *Indra Peutawi* (XLIX).

§ 6. DIERENFABELEN.

Oorsprong
der
Atjèhsche
dieren-
fabelen.

Ofschoon in de Atjèhsche romans dieren nu en dan eene belangrijke rol spelen, kan men toch geen daarvan tot de eigenlijke dierenfabelen rekenen; meestal zijn de handelende beesten eigenlijk menschen of djèn's (diwa's enz.) in dierengedaante.

De beide verzamelingen, die wij nu gaan bespreken, bevatten, gelijk men zien zal, echte dierenfabelen, zoowel aan de inheemsche folklore als aan uitheemsche (Indische) fabelboeken ontleend. De meeste Atjèhsche hoorders en lezers twijfelen evenmin aan de waarheid dezer verhalen als aan die der romans. De gewijde traditie, dat de koning-profeet T^hoelōjman (Salomo) de taal der dieren verstond, wordt toch in de populaire verbeelding veelal in dier voege omgekeerd, dat in T^hoelōjmans tijd de dieren met rede begaafd waren en spraken.

Vertellingen, waarin echte dieren denkend en sprekend optreden, worden daarom beschouwd als verslagen van hetgeen destijds werkelijk is geschied.

(1) Naam van een kleinen, zwarten vogel.

(2) Eene vrome, geloovige dochter van een ongeloofigen vader, die alle middelen van geweld en verminking vergeefs aanwendt om haar tot afgoderij te dwingen. Ten slotte verbant hij haar naar het woud, maar door Allahs bestuur komt zij tot geluk.

(3) De boetedoende *djoegi*, wiens ziel in de gedaante van eenen vogel door eene of meer prinsessen bewaakt wordt, doet alle menschen, die hem naderen, in steen veranderen. Banta Amat maakt aan dit spel een einde door zich van den vogel meester te maken, hem te dooden en alle versteenden weder levend te maken.

Plandōs kantji (1) (L).

Men weet, hoe populair onder een groot deel der Indonesiërs de vertellingen over het looze dwergghert zijn; slechts hier en daar echter maakt eene verzameling van die verhalen deel uit van de geschreven litteratuur (2). Dit laatste is in Atjèh het geval; een onbekend auteur heeft er een aantal tot eene hikajat vereenigd, die hij in 26 afdeelingen of *bhāih* (3) verdeelde. Exemplaren daarvan zijn zeldzaam (4); ik kreeg er slechts één in handen, en daaraan ontbreekt het laatste gedeelte der 26te *bhāih*.

De zucht om véél te bieden heeft den redacteur wellicht hier en daar verleid om in geliefkoosde vertellingen van anderen aard aan het dwergghert eene plaats te geven en ze zoo bij zijne hikajat te kunnen inlijven.

Dit geldt bijv. van het in *bhāih* 10 voorkomende verhaal, waar de *plandōs* de rol vervult, die eigenlijk aan een menschelijken rechter toekomt; in de Europeesche en Javaansche (5) redacties dier vertelling is dan ook van het dwergghert geen sprake.

Aan den anderen kant heeft de auteur wel eens vertellingen niet opgenomen, die dit zeer verdiend hadden, zoowel om hare eigenaardigheid als om hare populariteit ook in Atjèh.

Zoo ontbreekt bijv. de wedloop met de slakken, die in de Javaansche *kantjil*-verhalen (6) voorkomt, maar ook in Atjèh aan iedereen bekend is.

(1) *Kantji* duidt in het Atjèhsch niet, gelijk in andere talen, eene soort van dwergghert aan, maar is een adjectief met de beteekenis: *loos, ondeugend*, en wordt veel op menschen toegepast. In het Bimanegsch is *kantji* = *list* (zie Dr. J. Jonker's woordenboek).

(2) Men zie thans ook Dr. J. Brandes, *Dwergghert-verhalen* enz. in Deel XXXVII van het Tijdschr. v. h. Batav. Genootschap, bladz. 27 vv.

(3) Atjèhsche vorm van het Arabische *baḥth* (بحث), onderzoek, onderwerp.

(4) Tal van Atjèhers kwamen mij verzoeken om mijn afschrift der Hikajat *plandōs* te mogen copieeren, maar ik had den eigenaar van het origineel moeten beloven, het aan geen zijner landgenooten te zullen leenen!

(5) Een verhaal, dat op hetzelfde neerkomt, vindt men in *De vermakelijke lotgevallen van Tijl Uilenspiegel*, uitg. van J. Vlieger, Amsterdam, bladz. 66, en een dergelijk werd te Jogjakarta voor mij uit den mond van een Javaanschen dongèng-verteller opgeschreven.

(6) Wij bedoelen hier *Het boek van den kantjil*, uitg. door het Kon. Inst. te 's Hage, 1889, en de *Sérat kantjil*, uitg. te Samarang, 1879. Wij zullen in de inhoudsopgaaft naar die beide redacties korthedshalve eenvoudig met het woord *Jav.* verwijzen.

Natuurlijk zouden meer gegevens noodig zijn, dan waarover wij thans beschikken, om in elk geval van treffende overeenkomst eener dezer Atjèhsche vertellingen met eene Maleische, Soendasche of Javaansche, uit te maken of zij gemeenschappelijk erfgoed van het ras dan wel langs litterarischen weg van elders ingevoerd is.

Wij geven thans eene korte lijst van den inhoud der 26 kapitfels.

Bhāih 1. De plandō^s, de kikyorsch, de tuineigenaar en de hond (dergelijk in Jav.). In eene Soendasche *dongeng van den aap en de schildpad*, die in Banten voor mij opgeschreven werd, speelt de aap dezelfde rol, die hier aan den kikyorsch en den hond is toebedeeld, en neemt de schildpad de plaats van het dwerghert in. Het vervolg dier *dongeng* beantwoordt aan hetgeen hier in *Bhāih* 5 voorkomt. Zij gelijkt veel meer op den inhoud van onze *Bhāih* 1 en 5 dan de redactie, die de Heer A. W. Holle in 1851 in het Soendaasch uitgaf en die door den Heer A. F. Von de Wall (Batavia, Kolff, 1885) in het Maleisch van Batavia, en door den Heer K. F. Holle (Batavia, Kolff, 1885) in het Nederlandsch bewerkt werd.

Bhāih 2. De plandō^s, de otter, de nachtuil, de gatheuë^s (eene soort landgarnaal?), de landkrab, de slak, de biëng phō (eene kleine soort garnaal?) en de garnaal.

Dit verhaal is verwant met »*De otter en de krab*», in het Soendaasch uitgegeven door Dr. Engelmann (1), maar de details zijn geheel anders. In het Atjèhsch is de plandō^s tevens de moordenaar en degeen, die als adjudant van koning Salomo den gang van het eindelooze proces bepaalt. In dit opzicht staat de Atjèhsche redactie dus veel nader bij het Bataksche verhaal »*De otter en het reebokje*» (zie het *Bataksche Leesboek* van H. N. Van der Tuuk, vierde stuk, bl. 86 vv.).

Bhāih 3. De man, de krokodil, de stamper, het rijstblok, de wan en de plandō^s (»Ondank 's werelds loon»). Een dergelijk verhaal o. a. in de Javaansche Kantjil (2).

(1) In het Bijdr. v. h. Kon. Ned. Ind. Instituut 5^e Volgreeks, Deel II, bladz. 348 vv.

(2) Zie Dr. J. Brandes in *Notulen Batav. Genootschap*, Deel XXXI, bladz. 78 en vv.

Bhaïh 4. De plandō^s en de olifant op de vischvangst; de olifant door menschen gedood.

Bhaïh 5. De tijger door den plandō^s bedrogen met radja Thlimeum's (1) spijze (buffeldrek), hoofddoek (eene Ihan-slang), gōng (een wespennest) en viool (twee tegen elkander schurende boomen). Een gedeelte hiervan dergelijk in Jav.; het bedrog met het wespennest, dat in de Javaansche redacties ontbreekt, komt in anderen vorm voor in H. C. Klinkert's *Bloemlezing* (Leiden, 1890), bladz. 50—54. De Soendasche dongeng, waarvan ik bij *Bhaïh* 1 gewag maakte, laat den aap in plaats van den tijger, de schildpad in plaats van het dwerghert optreden; de drek wordt daarin als de boreh van Batara Goeroe, het wespennest als de gong van B. Goeroe, de slang als diens gordel voorgesteld, en ten slotte wordt de aap, door de stem der schildpad misleid, zoo boos op zijn eigen schaamdeel, dat hij dit stuk slaat en sterft. Volgens eene andere lezing stierf hij niet, maar werd zijne ruwheid oorzaak, dat zijn nageslacht schijnbaar geene testikels heeft (2).

Bhaïh 6. De erfenis van staal en zout, de vorst, de plandō^s en de brandende zee. Dit is eene variant van hetgeen men in de Kalila dan Damina, ed. Gonggrijp, bladz. 128 vv. vindt, maar de Atjèlsche redactie is aardiger.

Bhaïh 7. De plandō^s, de ram, de tijger en de beer. Ook hier wordt de tijger door list voor de schapen onschadelijk gemaakt, maar anders dan in Mal. en Jav.

Bhaïh 8. De plandō^s, de kikvorsch, de leguaan, het kring, de hond, de tijger, de twee buffels, de twee tijgers, de olifant en de menschen.

Bhaïh 9. De plandō^s, de smid, de t^hikin, de visscher en de aal (*leudjeu*).

(1) Terwijl anders de koning-profeet Salomo bij de Atjèhers steeds Thoelōjman heet, ook in deze hikajat, waar het dwerghert als Thoelōjman's adjudant optreedt, is de vorm Thlimeum in dit ééne verhaal vast overgeleverd.

(2) Te vergelijken zijn Ihan's ook de verhalen IIb en IIc in Dr. N. Adriani's *Sangireesche teksten* (Bijdr. Kon. Inst. v. d. T. L. en Vk. van N. Indië, Jaargang 1895, bladz. 321 vv.). Zooals men ziet, is het verhaal omtrent het wespennest niet, zooals genoemde auteur meende, eene Sangireesche nieuwigheid.

Bhaïh 10. Geding van den rijke tegen den arme over den prijs van den geur zijner keuken, door den plandō^s beslecht. Dit verhaal, dat eigenlijk niet tot de dwerghertvertellingen behoort, bespraken wij boven bladz. 161.

Bhaïh 11. De landbouwer, die vischt. De gevangen slang, de plandō^s, de walvisch, de klapperapen en hun vorst. Een gedeelte dergelijk in Jav.

Bhaïh 12. De té^s-tē^s-vogels (Batavia: *kēdji*), T^hoelōjman (Salomo), de plandō^s, de kudde runderen en de zwarte stier.

Bhaïh 15. De plandō^s, de honden en de bakōh-vogel.

Bhaïh 14. (voortzetting van 15). De plandō^s, de koeë^s-vogel, de meudabali- en de thō^s-visschen.

Bhaïh 15. De plandō^s, de zeeschildpad en de tijger.

Bhaïh 16. De plandō^s en de krokodillenbrug (dergelijk in Jav.).

Bhaïh 17. De plandō^s, de twee runderen, de tijger en de krokodillen.

Bhaïh 18. (voortzetting van 17). De twee runderen, de tijger en zijn droom. T^hoelōjman, de plandō^s en zijn droom, de suikermolen.

Bhaïh 19. Verbond aller dieren onder den tijger-vorst en den plandō^s-waki. De tijger door den plandō^s bedrogen. In hoofdzaak gelijk aan de vertelling, die wij in de Kit^hah Hiweuën of Nat^hroean adé (LI) met 7 nummeren.

Bhaïh 20. De olifant-vorst in den put (geheel anders dan het gelijknamige verhaal in Jav.); later wordt hij in de rivier door krokodillen opgevreten.

Bhaïh 21. Alle dieren visschen met zegens onder leiding van den plandō^s; de himbēe's (eene apensoort) doen als bewakers dienst.

Bhaïh 22. (voortzetting van 21). De geureuda (die hier de rol speelt van den boeta of gērgasi in Jav. en Mal.), de tijger, de beer, de olifant en de plandō^s (dergelijk in Jav. en Mal.).

Bhaïh 23. Alle dieren door den plandō^s geislamiseerd, in de moskee vergaderd en bedrogen.

Bhaih 24. De plandō^s bedriegt Nabi T^hoelōjman (Salomo) bij het bekappen van hout.

Bhaih 25. De plandō^s, de nangka en de oliekoopman; de tuinman, die gepofte erwten plant, en het hert.

Bhaih 26. Wedstrijd van den plandō^s en een djén (Arab. djinn) in het waken (hiervan ontbreekt in het eenige mij bekende exemplaar het slot).

In het Javaansche *Boek van den Kantjil* komt een wedstrijd in waakzaamheid tusschen eene wilde kat en eenen nachtvogel voor. Een Javaansche dongeng laat dien nachtvogel (*tjaba^s*), die volgens het volksgeloof slapende vliegt en geluid maakt, eenen wedstrijd in het waken houden met den *sikatan* (kwikstaart), welke laatste het aflegt, daar zijn mededinger steeds geluid blijft maken. In de boven aangehaalde *Sangireesche teksten* van D^r. N. Adriani vindt men eenen waakwedstrijd tusschen eenen aap en eenen reiger (IVa) en twee lezingen van zulk eenen wedstrijd tusschen eenen aap en eenen setan (IVb en VI).

Evenals in de Javaansche kantjil-verhalen, treedt in de Atjèhsche het dwergheert op als adjudant (*waki* ⁽¹⁾) van den koning-profeet T^hoelōjman (Salomo).

Zijn titel is dan ook steeds *Teungkoë Waki*, en hij draagt bovendien o. a. de namen of bijnamen *T^hi Anin*, *Tocan Tjoet* (Heer Klein), *Waki T^haba* (naar Saba, het rijk van de vorstin, die met Salomo verkeerde), *Waki Boejōng* («mannetje»).

De vorm van de hikajat is meerendeels gebrekkig; geen meester in den *t^handja^s*, onthaalt de auteur zijne lezers telkens op dezelfde rijmwoorden en ziet hij zich toch nog bijzonder vaak genoodzaakt van rijmuitgang te veranderen.

Niet alleen in de mondelinge overlevering, ook in de litteratuur der Atjèhers komt de plandō^s nog in verscheidene verhalen voor, die in deze hikajat niet opgenomen werden.

(1) Hij staat dus tot dien koning-profeet in dezelfde verhouding als de *waki* eener Atjèhsche *gampōng* (zie Deel I, bladz. 71) tot zijnen *keutjhi^s*.

Hikajat
Nat^broean
adé.

Hikajat Nat^broean adé of *Kit^bah hiweuën* (LI).

Onder deze namen (1) is de Atjèhsche redactie gangbaar van die verzameling verhalen, die men in de Maleische bewerkingen Kalila dan Damina en Pandjatandëran kent (2).

Het eenige exemplaar, dat mij in handen kwam, schijnt aan het slot onvolledig te zijn, maar zeker is dit niet, daar de geheele bewerking slordig is en verward. Uit de bekende Maleische redacties is zij niet direct gevloeid; wel zou het kunnen zijn, dat zij uit verflauwde herinneringen van de niet zeer nauwgezette lectuur eener Maleische bewerking in Atjèhsche dichtmaat was gebracht. Enkele afwijkingen en toevoegsels doen echter aan een anderen oorsprong denken.

1. De zending van den Bralman Badrawiah (Barzōjeh) heeft hier plaats van wege Nat^broean (3), koning van Hindoestan, en wel (blijkbaar berust de gelijknamigheid der landen op eene vergissing van bewerker of afschrijver) naar Hindoestan. Koedja Boezoerdjmihir (4) Hakim stelt de lofredede op Badrawiah. Verder geeft de bewerker de volgende verhalen of gelijkenissen, waarvan ik de min of meer overeenkomstige der Maleische Kalila dan Damina telkens zal aanduiden (5).
2. De wereld als een dol kameel. Hs. 18
5. De dief bedrogen. G. 17

(1) *Nat^broean* is de Atj. vorm van den Perz. koningsnaam *Anōsjarwān*, met het epitheton *adé* (*ʿādīl*) d. i. de rechtvaardige. De andere naam is de Atj. uitspraak van de Arab. woorden *qīṣṣah ḥaiwān*, dierenverhalen, maar de beteekenis dier woorden wordt in Atjèh alleen door geleerden verstaan.

(2) Men zie over den aard dier bewerkingen het opstel van Dr. J. Brandes in den *Fecstbundel*, aangeb. aan Prof. De Goeje, Leiden 1891, bladz. 79 en vv.

(3) Dat men in de Maleische bewerkingen eenen zoon van dezen vorst noemt, kan wel op eene oude misvatting of dittographie der eerste drie letters van *انوشروان* berusten (*انق انوشروان*), te meer, daar zijn naam Horman geheel onhistorisch is.

(4) Atj. *Bada Djamenhé* of ook *بزمير جمهر*

(5) Met G. duid ik Gonggrijp's uitgave (Leiden, Kolff, 1876) aan; waar een stuk in die uitgave niet voorkomt, maar wel het handschrift van Dr. De Hollander, thans in mijn bezit (zie Dr. Brandes in *Tijdschr. Bat. Gen.*, Deel XXXVI, blz. 394 vv.) wordt dit met Hs. aangegeven. De cijfers zijn die der bladzijden.

4. De hond en het been.....	G. 25
5. Droom van den radja van Hindoestan, op verzoek van Nat ^o roean door Badrawiah verhaald (in plaats van den Brahmana en Hilar heeft de Atj. text Brahmana Hilal; het levenswater komt er niet in voor).....	» 527
6 De jakhals, de deundang-vogel, de slang en de mensch (ontbreekt het verhaal van reiger en krab).....	» 66
7. De keureuköih (verklaard als plandō ^f) doodt den tijger (1).....	» 78
8. De kraaien en de uilen.....	» 194
9. De plandō ^f gezant der maan.....	» 208
10. De kat rechter tusschen de plandō ^f en den moerōng-vogel.....	» 215
11. De oetöih van T ^h ilan en zijne overspelige vrouw.....	» 222
12. De huwelijksaanzoeken der muis.....	» 228
13. De slang en de kikvorschen.....	» 260
14. De aap en de zeeschildpad.....	» 265
15. De jakhals, de tijger en de ezel.....	» 274
16. De peuteurah-vogel (2) en de vorst.....	» 292
17. De tijger leerling van den jakhals.....	» 301
18. De jakhals rechter over de hertenjagende tijgers.....	» 321
19. De nachtuil, de apen en de paddestoel.....	» 122
20. De aap en de wig (daarin, maar niet in de Mal. redacties: het rijstvogeltje en de paarden).....	» 54
21. De goudsmid, de slang, de aap en de tijger (dankbaarheid).....	» 540
22. De stier, de ezel en de haan (dit verhaal niet in Mal.; men vindt het in de 1001 ^e Nacht, ed. Cairo, 1297 H. Dl. I, blz. 5—6).	
23. De moet ^h ang, de tijger en de mensch (niet in Mal.)	
24. De stier (3) en de leeuw.....	» 28

(1) De inhoud stemt overeen met bhāih 10 van de Hikajat plandō^f.

(2) De Atjésche lezing is فقرة; in Maleische redacties vindt men قبرة en فنزة.

(3) Deze, in het Mal. Sit^oroeboeh genaamd, heet in 't Atj. T^hinadeubah (سينزبه). hetwelk in Arabische letters bijna geen verschil oplevert.

25. De darwiesj en de vorst (niet in Mal.)
26. De dahét (¹) (kluizenaar), de vorst en de dief; de twee jagers en de jakhals; het teruggeblazen gif; de afgesneden neus..... G. 35
27. Damina's list tegen den stier..... » 114
28. Vermaningen der koningin-moeder aan den leeuw.... » 151

De heldendichten, de romans en de dierenfabelen, maar vooral de romans zijn het, welker voordracht ouden en jongen, voornamen en geringen van beiderlei geslacht in Atjèh tot vermaak en leering strekt. Daaruit putten zij een goed deel hunner levens- en wereldbeschouwing, bijna al hunne kennis omtrent de wereldsche zaken, die in het verleden of buiten hun vaderland liggen. Wie den geest der Atjèhers wil kennen, mag daarom niet nalaten, op dat geestelijk voedsel te letten, en wie zijne krachten eraan zou willen beproeven, de beschaving der Atjèhers in eene nieuwe richting te leiden, zou hun dat nieuwe zeker ook in hikajat-vorm smakelijk dienen te maken.

§ 7. GODSDIENSTIGE WERKEN:

a. LEGENDEN OVER DEN VÓÓR-MOHAMMEDAANSCHEN TIJD.

De drie soorten van Atjèhsche boeken, welker bespreking ons nog rest, hebben het godsdienstig karakter met elkander gemeen. Verreweg de meeste zijn in hikajat-vorm gesteld; alleen van de derde soort eenige in *nam* en in proza.

Oorsprong
van de gods-
dienstige le-
genden der
Atjèhers.

De wegen, waarlangs de godsdienstige verhalen en legenden de Atjèhers bereikten, zijn hoofdzakelijk dezelfde, van waar zij hunne romantische litteratuur ontvingen. Hetgeen de Indisch-Mohammedaansche volksgeest, deels met ontleening aan de vulgaire, niet-geleerde traditie der Perzen, deels door vrije fictie, van de gewijde geschiedenis maakte, dat bereikte deze gewesten, ook Atjèh, eerder dan de katholieke overlevering, waarvan de min of meer kanonieke Arabische werken

(¹) اهد;

getuigen. En in weerwil van de nog steeds voortdurende reactie der geleerden tegen die quasi-godsdiensdige, voor een goed deel Sji'tisch gekleurde, nu en dan ook in andere opzichten kettische romans, genieten deze ook nu nog eene groote populariteit.

De Zuid-Indische Islam, de oudste vorm, waarin het Mohammedanisme naar dezen Archipel kwam, leeft hier nog steeds voort, niet zonder vele Inlandsche bijmengselen: in eene half-pantheistische mystiek, in gebeden en geheimzinnige formulieren, in de thans door ons besproken eigenaardige volksboeken over de gewijde historie zal hij nog lang weerstand bieden aan de van Mekka en Hadhramaut uit hem langzamerhand verdringende rechtzinnigheid, die hem theoretisch reeds geheel verslagen heeft.

Gedeeltelijk mag de materie dier volksboeken alweder direct uit Zuid-Indië, gedeeltelijk langs Maleische landen in Atjeh zijn geïmporteerd; zeker zijn beiderlei invoerartikelen door de Atjehers veelszins vervalscht of verfraaid, zooals men het noemen wil.

Hikajat at^haj padé (LII).

Hikajat
at^haj padé.

Dit gedicht heeft ten doel, den oorsprong der rijst en van sommige met de rijstcultuur verbonden gewoonten en bijgeloovigheden te verklaren.

Na de verdrijving van Adam en Hawa uit het paradijs, hunne omzwerfing op aarde en hunne wederontmoeting bij den Rahmatberg, gaf Djébra'i (Gabriël) Adam les in den landbouw en bracht de noodige zaden voor hem uit het Paradijs mede.

Adam's zaadvoorraad was op, toen hij alle velden op één na omploegd en bezaaid had. Op Gods bevel slachtte hij nu zijnen zoon, die de vier namen Oemahmani, Noerani, Atjeuki en T^heureujani droeg. De lichaamsdeelen van dien zoon werden tot rijstkorrels van verschillende soorten, en daarmede bezaaide Adam zijn laatste veld.

Hawa, dit alles vernomen hebbende, ging naar het padiveld, toen de aren reeds rijpe vrucht droegen, en smeekte haren tot zaad geworden zoon, niet te lang uit te blijven. Hij antwoordde, dat hij jaarlijks eenmaal thuis zou komen — de jaarlijksche oogst.

Gebruik van sommige Atjehers bij de rijstcultuur. Hawa nam al vast zeven aren mede; in navolging hiervan halen de Atjehsche vrouwen gewoonlijk ⁽¹⁾ éénen dag vóór het begin van den oogst zeven aren uit de nabijheid der *mòng padé* ⁽²⁾ van het veld, welke zij de *oelèe padé* (hoofd of begin der rijst) noemen.

Bij het zaaien der rijst verzekert men zich zegen door de vier namen van den zaad geworden zoon Adams uit te spreken.

Uit dit alles kan men opmaken, dat landbouw een heilig, profetisch werk is, waarop niet alleen zegen in deze wereld rust, maar dat ook loon in de andere wereld medebrengt ⁽³⁾.

De regenboog.

De schrijver, die zegt uit de *gampōng Lam Teumèn* afkomstig te zijn en in de maand Hadji 1206 (Juli 1792) geschreven te hebben, voegt aan zijn verhaal nog eene uiteenzetting van de beteekenis des Regenboogs (*beuneung radja timòh*) toe; hij waarschuwt tegen eene heidensche opvatting van dat verschijnsel, gelijk die bij de oude Arabieren gangbaar was, en verklaart het in verband met de geschiedenis van Nòh (Noach) als een voorteeken van storm en regen, van overvloed en voorspoed.

Hikajat matha djeuët dōnja.

De *Hikajat matha djeuët dōnja* (LIII), d. i. Gedicht over den tijd van het ontstaan der wereld bevat eene verzameling van de meest absurde zaken, die men hier en daar in Arabische werken over de voorwereld vindt medegeedeeld; allerlei omtrent de werelden, die aan de onze zijn voorafgegaan, de beesten, die de aarde dragen, den voorwereldlijken Adam en het geheimzinnige lichtbeginsel van Moehammad, ter wille waarvan al het zijnde geschapen werd. Het verhaal maakt op authenticiteit aanspraak, want niemand minder dan Allah zou het aldus aan Moesa (Mozes) hebben voorgedragen om diens weetgierigheid te bevredigen.

⁽¹⁾ Deze en andere in dit verhaal bedoelde gewoonten worden nog wel hier en daar, maar lang niet algemeen betracht.

⁽²⁾ Zie Deel I, bladz. 286.

⁽³⁾ „De landbouw is de meester aller broodwinning”; zie Deel I, bladz. 181, 256.

Nabi Oet'ōh (LIV).Hikajat
Nabi Oet'ōh.

Niet slechts van de Bijbelsche en Qoerānische verhalen omtrent Jozef, ook van de legenden, die in Arabische en Maleische boeken (de *Kitab Anbia*) aan hoofdstuk XII van den Qoerān vastgeknoopt worden, wijkt deze Atjèhsche Joesoef- en Zoelaicha-geschiedenis nog al aanmerkelijk af.

Degeen, die Oet'ōh koopt, is een nahoeda (zeevarend koopman), die reeds vooraf door eenen droom op de ontmoeting met den schoonen jongeling wordt voorbereid. Na den koop krijgt de nahoeda storm op zee, die eerst door het losmaken van Oet'ōh's ketenen bezworen wordt. Hij legt aan in Baghdad (of Bitaj moekadih = Jerusalem); hier wordt de vorst door Oet'ōh tot het ware geloof bekeerd, en de profeet geraakt er zoo bemind, dat hij ten slotte met zijnen heer moet vluchten om niet met geweld van verdere reizen terughouden te worden.

In het land Tambat'an gekomen, vinden zij den vorst *طيموس*, wiens dochter Dalikha (= Zoelaicha) droomt, dat Oet'ōh, een koningszoon, voor haar bestemd is. Later reist zij naar Meut'é (= Mier, Egypte) om hem te zoeken, maar zij vindt er Adid (1), den vorst, en wordt zijne vrouw. Als nu Oet'ōh in Egypte komt, wil Adid hem voor zijn gewicht in goud koopen, maar de schaal slaat eerst door, wanneer Dalikha haar gouden hoofdsieraad erin werpt.

Eens gaat Adid een hanengevecht (1) bijwonen, vergeet een zijner wapenen en zendt Oet'ōh naar huis om het te halen. Bij die gelegenheid heeft de verleiding plaats; een kind van 40 dagen is er getuige van en logenstraf later de averechtsche voorstelling, die Dalikha van de zaak geeft. Oet'ōh wordt gevangen gezet, niet als verdacht, maar wijl hij allen vrouwen het hoofd op hol brengt.

In de jaren van hongersnood reizen Oet'ōh's broeders (2) over zee

(1) Deze naam is ontleend aan het Qoerānische 'Aziz Mier, »de machtige van Egypte'', waarmede Potifar wordt bedoeld. In het Atjèhsche verhaal is Adid eigenaam, en de drager van dien naam koning van Egypte.

(2) Van de broeders worden o. a. genoemd Theuma ζ oen (= Simeon) en Radja Lahat. Deze laatste naam wordt anders in Inlandsche verhalen aan eenen vijand van Moehammad gegeven en is uit den naam van den berg Oehoed ontstaan.

naar Meut^hé. Het slot is, dat, na den dood van Adid, Oet^höh met Dalikha trouwt en koning wordt; hem wordt een zoon, Ahmat geboren.

De ontmoeting van Oet^höh met zijnen vader heeft in de vlakke Hoenöjnèn (¹) plaats.

Hikajat
Praξoen.

Praξoen (LV).

In aansluiting aan de voorafgaande hikajat geeft deze, in zeer uitvoerigen trant, de geschiedenis van koning Praξoen (Faraο) en den profeet Moet^ha (Mozes), ongeveer zooals men die in de Maleische profetengeschiedenissen aantreft, maar met zeer vele afwijkingen en toevoegsels. Zonder eene gedetailleerde inhoudsopgaaft, die voor ons tegenwoordig doel veel te wijldloopig zou worden, is het niet mogelijk van den aard en den omvang dier afwijkingen een juist denkbeeld te geven.

Eene enkele zij hier vermeld, die, al is zij wellicht niet van Atjèhschen oorsprong, bijzonder naar den smaak der alle list bewonderende Atjèhers is. In den langdurigen strijd tusschen den goddeloozen Praξoen en Moet^ha wordt de gedragslijn van dezen godsgezant natuurlijk door Allah bepaald. Na allerlei moreele en wonderbaarlijke overwinningen bemerkt Moet^ha, dat Praξoen toch nog niet alle kracht verloren heeft. Allah deelt hem de oorzaak mede: Praξoen heeft drie deugden, namelijk hij geeft vele aalmoezen, laat zijnen sik groeien (²) en staat 's morgens vroeg op (³)! Deze drie, zegt God tot zijnen profeet, moet ge hem op eene of andere wijze zien af te leeren, want zoolang hij die goede werken nog verricht, kan hij niet geheel

(¹) Deze naam schijnt uit dien van het Arabische dal Hoenain verbasterd te zijn, dat het tooneel van een der veldslagen van Moehammad vormde.

(²) De Moslimsche wet keurt het scheren van den haard zeer af. In Atjèb, zoowel als op Java bijv., is dat scheren echter zeer gebruikelijk en geldt daarom het dragen van een sik (bakkebaarden geeft de natuur den Inlander zelden) als een teeken van godsdienstigheid. Wij zagen reeds (Deel I, bladz. 167), dat men in Atjèb het gesikt-zijn zelfs kortweg *de soenat* des Profeets noemt.

(³) De Atjèhers zijn, zooverre zij de practijk der morgengodsdienstoefening verzuimen, hardnekkige langslapers.

te gronde gaan! En Moet^{ba} volgt dien duivelschen raad van Allah getrouw op.

Radja Djōmdjōmah (LVI).

De geschiedenis van *Koning Schedel*, wiens schedel met Jezus sprak, en die door dezen profeet tot een nieuw en godzalig leven werd opgewekt, bestaat in hikajat-vorm in het Atjèsch. Ik heb er geen exemplaar van gezien, maar men mag wel aannemen, dat de inhoud niet veel verschillen zal van de Maleische redactie ⁽¹⁾ dier vertelling.

Hikajat
Radja Djōm-
djōmah.

Hikajat Tamlikha of Èèlia toedjōh (LVII).

In het 18de hoofdstuk van den *Qoerān* wordt de geschiedenis der zeven slapers behandeld. De Moslimsche overlevering noemt een hunner *Jamlichā* = Jamlichus, waaruit de Atjèhers *Tamlikha* gemaakt hebben.

Hikajat
Tamlikha.

Nog erger dan deze naam zijn die der zes anderen verknoeid; de namen dezer »zeven heiligen» en van hunnen hond gelden intusschen in Atjèh als *adjeumat's* (amuletten), die alle onheil afweren en allen zegen brengen.

De hikajat geeft zoowel het verhaal van de drie vromen in de grot, dat de *Qoerān*commentaren naar aanleiding van *Qoerān* 18 : 8 opdisschen, als de overlevering omtrent de zeven heiligen en hunnen hond. Behalve de verknoeiing der namen biedt de Atjèsche bewerking nog twee noemenswaardige eigenaardigheden.

Vooreerst wordt het verhaal Ali in den mond gelegd; de schoonzoon des Profeets deelt het mede op verzoek van eenen Jood, die zooeven tot den Islam bekeerd is, nadat Ali hem een aantal theologische strikvragen, waarop Oemar tot zijne schaamte het antwoord moest schuldig blijven, heeft opgelost.

Verder wordt de in *Qoerān* 18 : 20 vermelde »twist» verklaard als

(1) Zie van den Berg's *Verlag* enz., Nos. 106b, 109 en 161. Dat in N°. 161 der Bataviasche verzameling ook een exemplaar van »*Radja Djoemdjoem*» steekt, heeft Van den Berg niet gezien.

een oorlog tusschen een Mohammedaansch vorst, die eene moskee bij de grot wil oprichten, waarin de zeven heiligen rusten, en een Christenkoning, die genoemde heilige plaats wil ontwijden door eenen tempel met een afgodsbeeld!

§ 8. GODSDIENSTIGE WERKEN:

b. LEGENDEN OVER DEN MOHAMMEDAANSCHEN TIJD.

Gaven de voorgaande hikajats ons eenig denkbeeld van de in Atjéh populaire voorstellingen betreffende de vóór-Mohammedaansche gewijde geschiedenis, de thans volgende hebben op den eersten tijd van het Mohammedanisme betrekking.

Uit hetgeen wij ervan mededeelen, zal men zien, dat deze geschriften wel in détails, maar niet in wezen en hoofdzaak van de bij Maleiers en Jayanen geliefkoosde legenden derzelfde soort afwijken.

Hikajat noeboeët of *noeboeët nabi* (LVIII).

Hikajat
noeboeët.

De eerste hikajat dezer reeks verhaalt voornamelijk de mirakelen, waarmede Moehammads geboorte en zijn leven tot aan zijne roeping als godsgezant gepaard gingen.

Onder *noeboeët* verstaan de Atjèhers dat eeuwige beginsel der geheele schepping, dat (evenals het Woord in het IV^{de} Evangelie) vóór alle dingen was, ter wille waarvan al het overige geschapen werd, en dat in het bijzonder als het allen godsgezanten inwonende beginsel der profetie wordt voorgesteld. Eigenlijk heet dat principe *Noer Moehammad* („Licht van Moehammad”) of *Noer an-noeboewwah* („Licht der profetie”), maar onbekendheid met den zin dier woorden heeft namen als *noeboeët* (in 't Atjèsch) of *noerboewat* (in 't Soendaasch) voor dien Logos van den Islam in zwang gebracht.

De meeste profetengeschiedenissen beginnen met de bespreking van dat voorwereldlijke mystieke beginsel; soms laten zij daarop de historie der voornaamste profeten volgen, soms alleen die van Moehammad, en men vindt ook verhandelingen, die zich tot de beschrijving van het Noer Moehammad bepalen.

Het kan dan ook zeer wel zijn, dat ons exemplaar, hetwelk Moeham-
mads leven tot zijn 40ste jaar behandelt, onvolledig is en eigenlijk
tot Moehammads dood moest zijn voortgezet.

De verhouding van den inhoud tot de historie of de orthodox-Mos-
limsche legende zal hun, die niet geheel onbekend zijn met deze dingen,
voldoende blijken uit staaltjes als deze:

Zekere vrouw Fatimah Tjami (uit Sjām = Syrië) verneemt, dat
het element der profetie is nedergedaald op Abdallah (later Moeham-
mads vader); zij reist, met de kostbaarste geschenken voorzien, naar
Mekka om dien gelukkige ten huwelijk te vragen en zoo moeder des
laatsten Profeets te worden. Maar juist bij hare aankomst ging
Abdallah bij zijne vrouw Aminah slapen, bezwangerde haar en verloor
meteen het zichtbare teeken van »Moehammads licht».

In zijne prille jeugd voerde Moehammad, geholpen door 40 gezellen,
een langdurigen oorlog tegen Aboe Djhaj (Aboe Djahl), die als »koning
van Mekka» wordt voorgesteld en zich door den knaap niet voldoende
geëerd achtte. Ook verrichtte Moehammad op den kinderleeftijd reeds
meer dan eens het wonder der spijziging van velen met een weinig brood.

Toen hij het bekende wonder met de maan verricht en op verzoek
van den »vorst der Arabieren» een meisje zonder handen, voeten en
oogen in ongeschonden staat gebracht had, bekeerden zich tienduizenden!

Radja Bada (LIX).

De Maleiers (op voorgang wellicht van Zuid-Indische leermeesters?)
hebben van het dorp Badr, in welks nabijheid Moehammad zijne eerste
overwinning behaalde, eenen schoonen prins Badar gemaakt, en de
chandaq (Arab. gracht), die de Profeet rondom Medina liet graven
om zich tegen den aanval der Mekkanen te verdedigen, hebben zij
onder de namen Hondok, Handak, Hëndek en dergelijke tot vader
van dien prins gemaakt, tot een machtig ongeloofig vorst, die over
mensen en djinn's regeert.

Zoo is het ook in de Atjêsche bewerking. Radja Handa^s of Keunda^s
met zijnen zoon Bada heoorlogen den Profeet en diens volgelingen in

Hikajat
Radja Bada.

veldslagen, die geheel naar het model van die der dewa's of djinn's verhaald worden.

De opperpanglima van Moehammad is in dergelijke romans gewoonlijk Ali. In Zuid-Indië toch is de populaire opvatting van den Islam Sji'itisch, maar met een vernis van orthodoxie voorzien. De geheel eenige rol, die Ali en zijne familieleden in de daar gangbare gewijde overlevering spelen, is zoo, dat geen Sji'iet er bezwaar tegen kan hebben, maar nu en dan laat men den Profeet optreden, omringd van zijne vier gezellen (de eerste vier chaliefen). Ook Handa^s en zijn zoon Bada, komen door Ali's geloofsmoed tot nederlaag en dood.

De afschrijver van het in mijn bezit gekomen exemplaar heeft niet kunnen nalaten, aan zijne copie eenige verzen van verwensching tegen de Hollanders toe te voegen met de bede, dat Atjèh weldra van kafirhonden gezuiverd moge zijn.

Hikajat
prang Radja
Khiba.

Onder den naam *Hikajat prang Radja Khiba* (LX) moet in het Atjèsch eene redactie bestaan van de uit Maleische bewerkingen welbekende legende, die buiten Arabië uit de overlevering van Moehammads expeditie tegen de Joden van Chaibar is ontstaan. Ik heb er geen exemplaar van gezien.

Hikajat
Theuma
maoen.

Theumaoen (LXI).

Voor den naam ⁽¹⁾ van den held dezer vertelling ontbreekt, zoover ik kan nagaan, elk aanknoopingspunt in de geaccrediteerde gewijde overlevering des Islams; zij schijnt geheel uit de lucht gegrepen. Alleen in het tweede gedeelte dezer hikajat vindt men eene geheel verbasterde herinnering der traditie, volgens welke de Profeet van den toenmaligen regent van Egypte eene schoone concubine, Mariah al-Qibtijah (de Egyptische of Koptische) ten geschenke ontving. Veel meer dan den naam heeft echter de auteur van het Sama'oen-verhaal niet aan die overlevering ontleend.

(1) Het is de Arabisch-Inlandsche vorm van den bijbelschen naam Simeon.

Uit het feit, dat men in de verzameling van Von de Wall ⁽¹⁾ te Batavia behalve een uit het Javaansch vertaald Maleisch exemplaar ⁽²⁾, ook een in het Arabisch geschreven exemplaar dezer geschiedenis aantreft, mag men niet besluiten, dat het origineel van eenen Arabier afkomstig of in Arabië ook maar bekend zou zijn. De taal van dat Arabische exemplaar verraaft duidelijk den vreemdeling, en het ontbreekt niet aan andere dergelijke basterd-Arabische producten in de godsdienstige litteratuur van dezen Archipel.

De Atjêhsche redactie wijkt slechts in détails van de Maleische ⁽³⁾ af. T^heumaçoen is de zoon van Halét (خالد), eenen mantri van Aboe Djhaj (Aboe Djahl), welke laatste ook hier als koning van Mekka optreedt. Reeds als zuigeling spreekt T^heumaçoen en bekeert zijne ouders tot den Islam.

Hij verslaat eenen فتیان genoemden held, wiens hulp Aboe Djhaj tegen den Profeet had ingeroepen; verslaat een leger van Aboe Djhaj, dat ter wraakneming over dien doodslag tegen hem in het veld gebracht werd; bekeert eene vrouw, die Aboe Djhaj ter verleiding van T^heumaçoen op hem had afgezonden, en maakt zich van Aboe Djhaj's dochter meester, die zich eveneens bekeert en T^heumaçoen's vrouw wordt.

Mariah, de dochter van den vorst Kōbeuti ⁽⁴⁾, die in het land T^ha'ri zetelde, had eenen droom, waaruit bleek, dat zij voor den Profeet bestemd was. Heimelijk liet zij Moehammad hiervan bericht toekomen, waarop deze aanzoek deed om hare hand. De trotsche afwijzing van dit verzoek door Kōbeuti werd aanleiding tot eenen oorlog, waarin T^heumaçoen als veldheer optrad; de krijg eindigde

(1) Zie Mr. L. W. C. van den Berg's *Verslag*, bladz. 15—16.

(2) Te Berlijn berusten op de Hofbibliotheek drie exemplaren (genummerd Schoemann, V, 18, 19 en 20) van de Sama'oen-geschiedenis in het Maleisch, die eveneens duidelijke sporen hunner Javaansche afkomst vertoonen.

(3) Dr. Van der Tuuk heeft den inhoud daarvan in het kort medegedeeld in *Bijdragen Kon. Instituut*, Jaarg. 1866, bladz. 357 en vv.

(4) Hier is dus het woord Qibtī of Qoebtī beter bewaard gebleven dan in de Maleische redactie, die er Ba'fi van maakte.

met de islamiseering der meeste bewoners van T^{ba}ri, en Mariah werd naar Medina medegevoerd.

Hikajat
Nabi
meutjoekō.

Nabi meutjoekō of tjeumoekō (LXII).

Het stichtelijk verhaal, hoe Moehammad eens door Gabriël geschoren werd en daarbij van dezen aartsengel eene koepiah ontving, die gemaakt was van een blad van eenen paradijsboom, en hoe de *boeliadari's* (hemelnimfen) bijna vochten om de haren, zoodat er geen enkel op den grond terecht kwam, is volgens den bewerker naar een Maleisch origineel samengesteld. Zooals men weet, ontbreekt het in het Maleisch, Javaansch en Soendaasch niet aan verschillende redacties dier scheergeschiedenis, en pleegt men deze bij wijze van gewijden tekst naar aanleiding van verschillende gebeurtenissen in het familieleven te reciteeren, vooral wanneer er 's nachts gewaakt moet worden.

Hikajat
mè^rreuët.

Mè^rreuët (LXIII.)

Ook de Atjèhsche redactie der gewijde overlevering van Moehammads nachtelijke hemelvaart (Arab. *mi^rrād̄j*, Atj. uitspraak *mè^rreuët*) is waarschijnlijk uit eene Maleische bewerking van een Arabisch origineel gevloeid, althans wat den inhoud betreft: de vorm van al die „hikajats” is echter zuiver Atjèhsch.

Hikajat
Printaïh
T^{ba}lam.

Printaïh T^{ba}lam (LXIV).

Verhaaltjes, waarin de Profeet lessen verkondigt over de plichten der vrouw jegens haren man, zijn in de populaire Inlandsche litteratuur zeer talrijk. Het meest bekende is wel datgene, waarin Moehammad zijne eigene dochter Fatimah onderwijst (¹). Frequent zijn echter ook exemplaren eener vertelling, waarin de Profeet op verzoek van eene vrouw, die Islam, Salam of Salamah genoemd wordt, uiteenzet, wat de vrouw als echtgenoot heeft te doen en te laten, en welke

(¹) Vergelijk *Tambih* 8 van de *Tambih toedjöh blaïh* (beneden No. LXXX), waarin eene Atjèhsche bewerking van dat verhaal voorkomt.

belooningen haar voor de betrachting dier vrouwendeugd in het namaals wachten (¹).

Ook in exemplaren der Atjèhsche bewerking van dit verhaal komt vóór den naam van T^halamah een woord voor, dat *فرتنا* of *فرتن* geschreven wordt, maar de Atjèhers *spreken* steeds van *printaih T^halam* en verstaan daaronder (daar *printaih* in het Atjèsch de beteekenis van: »werk, bereddering» heeft) het werk of de plichten van T^halam.

Hikajat peudeuëng (LXV).

Moehammads dochter Fatimah werd eens door haren echtgenoot Ali van ontuchtigen wandel verdacht, daar hij, in de voorgalerij zittend, haar binnen hoorde spreken, naar hij meende met eenen man.

Het onderzoek bracht echter aan het licht, dat de kuische vrouw slechts het beroemde zwaard (*peudeuëng*) Dōjpaka (Doel-faqār) van haren gemaal had toegesproken om het te vragen, hoevele kafirs het reeds door Ali's hand had helpen onthalzen. Het zwaard had geantwoord, dat die gedoode ongelooovigen niet te tellen waren.

Naar aanleiding van de verdenking en het onderzoek worden allerlei nuttige vermaningen voor vrouwen medegedeeld, evenwel niet in dien vorm, waarin de bekende lessen des Profeets aan Fatimah ze bevatten.

De beide thans volgende hikajats treft men vaak vereenigd, vaak ook als aanhangsels bij de geschiedenis van Moehammads leven aan; ook met de Maleische redacties is dit het geval.

(¹) Behalve de door Dr. Van der Tuuk, *Essays relating to Indo-China*, 2^d Series, II, p. 52—55) genoemde Maleische exemplaren, zijn mij er o. a. twee bekend, die onder de nummers Schoemann V, 24 en 44 te Berlijn op de Hofbibliotheek berusten, en waar in de plaats van het elders voorkomende *فرتنا* of *فرتن* het woord *فوتري* staat. Gedrukt is de Maleische tekst als aanhangsel op eene waarschijnlijk te Bombay gesteendrukte uitgaaf der Maleische bewerking van as-Sja^crānī's *al-Jawāqit wal-djawāhir* door Moehamad Ali van Soembawa, die deze in 1245 H. te Mekka schreef. De vrouw heet daarin *فرت السلام*.

Hikajat
tʰəjdina
Oetʰén.

Hikajat tʰəjdina Oetʰén of toanteu ⁽¹⁾ *Oetʰén* (LXVI).

Het martelaarschap der beide kleinzoons van Moehammad Hasan en Hoesain, wordt zeker nergens op meer euriëuse wijze verhaald dan in deze hikajat.

Atʰan regeerde te Medina, de ongeloovige Jadib (Atj. uitspraak van Jazīd) in Meutʰé (Egypte). Lila-madjan ⁽²⁾, eene der beide vrouwen van Atʰan, liet zich door Jadib bewegen, haren man te vergiften.

Oetʰén volgde zijnen broeder op, maar werd door Meuroean (Marwān) spoedig gewaarschuid voor Jadibs lagen en trok daarom met een leger van 70000 man naar Koepah. In de vlakte Akabala (Kerbela) kwam het tot een treffen met Jadib: Oetʰén en de meesten zijner familieleden sneuvelen voor het geloof. Jadib bereikte zijn hoofddoel, daar hij de door hem vurig begeerde vrouw van Oetʰén, Tjahribanoen ⁽³⁾, buitmaakte.

Oetʰéns moordenaar was Tʰama laçiu ⁽⁴⁾: zekere Tʰalitan genaamde Hindoe sneed de handen van Oetʰéns lijk af.

Hikajat
Napijah.

Moehamat Napijah (LXVII).

In Boeniara, dat een onderdeel van Medina uitmaakte, regeerde Ali's zoon Moehamat Napijah ⁽⁵⁾. Door eenen droom werd deze tot wreker van het bloed van Atʰan en Oetʰén bestemd, en verzamelde dus zijne legerscharen in de vlakte Akabala (Kerbela). Ook Jadib en zijne hondgenooten, waaronder de vorsten van China, Abyssinië enz., brachten hunne legers derwaarts.

⁽¹⁾ *Toanteu* = „Onze Heer” is de Atjehsche vertaling van het Arabische *Sajjidoena*, dat in de Atj. uitspraak *tʰəjdina* luidt.

⁽²⁾ Deze naam is klaarblijkelijk samengesteld uit die van Laila en van haren tot waanzin toe vertiefden minnaar Madjnoen. In de processies der Hasan-Hoesain feesten in Zuid-Indië worden Madjnoen en Laila voorgesteld. Zie Herklots, *Qao on-e-ilam*, 2^e edition, p. 126—7.

⁽³⁾ Sjahr-bano heet de vrouw van Hoesain bij Herklots, a. w., p. 110.

⁽⁴⁾ *سمر نعين*, dus eigenlijk „Tʰama de vervloekte”. De Arab. naam is Sjamir, in Zuid-Indië schijnt men Sjoemar te zeggen; zie *Qanoon-e-slam*, p. 110.

⁽⁵⁾ Moehammad, naar zijne moeder Iboel-Hanafijjah genoemd, leende, bijna zijns ondanks, zijnen naam aan een mislukten Sji'tischen opstand, en werd later de heilige van sommige afdelingen der Sjtʰah.

Ofschoon de beide voornaamste panglima's van Napiah sneuvelde, behaalde deze toch de overwinning en werd Jadib gedood. Eene kleine rest van Jadib's volgelingen vluchtte in eene grot. Moehamat Napiah vervolgde hen te paard tot daarbinnen en doodde ze allen. Meteen sloot zich de grot van zelf, en de heilige man met zijn paard wachten daar geduldig den voor hunne verrijzenis bestemden dag af. Het paard voedt zich met kōmkōma- (= saffraan-) gras.

Tamim Ant'a (LXVIII).

Tamīm ad-Dārī was volgens de Arabische overlevering ⁽¹⁾ een Christen, die 7 jaren na de Hidjrah Moslim werd en sedert te Medina, later, na den dood des derden chaliefs, te Jerusalem woonde. Het heet, dat hij de eerste was die »verhalen deed», en, wat meer is, in de gewijde traditie ⁽²⁾ beroept zich de profeet op een verhaal, dat hij van Tamīm hoorde, ter bevestiging van hetgeen hijzelf vroeger aan de geloovigen omtrent den Antichrist en dergelijken had geleerd. Tamīm zou namelijk verteld hebben, dat hij eens (vóór zijne bekeering) bij toeval met een aantal gezellen op een eiland terecht was gekomen, waar hij den Antichrist en een ander monster (de Djassāsah) vond, die daar op het naderend einde der wereld wachtten om los te breken.

Uit deze meer dan apocriefe traditie is nu een vertelsel ⁽³⁾ ontstaan, dat wij voorloopig slechts in zijn Maleischen vorm kennen, en waarin met alle gegevens der oude Moslimsche historie gespeeld, ja gespot wordt. Tamīm zou namelijk te Medina bij het baden door een ongeloovigen djén zijn meegesleept, vervolgens gedwongen een hoogst avontuurlijken tocht door de onder- en de bovenwereld gemaakt

Hikajat
Tamim
Ant'a.

⁽¹⁾ Men zie het artikel *Tamīm* in de Tahdīb van Nawawī, ed. Wüstenfeld.

⁽²⁾ Zie o. a. de Çahīh van Moslim, ed. Bülāq 1290 H., Deel II, bladz. 379 vv.

⁽³⁾ Vermoedelijk is ook dit weefsel van onmogelijkheden in Zuid-Indië ontstaan en van daar naar dezen Archipel overgebracht. In W. Geiger's *Balucische Texte mit Uebersetzung* (Zeitschr. d. deutschen morgenländ. Gesellschaft, Bd. XLVII, S. 440 ff.) komt op bladz. 444—45 een verhaaltje voor omtrent een ongenoemden ongeloovigen koopman in Moeham-mads tijd, wiens avontuur in hoofdzaak aan dat van den Tamīm der Maleische en Atjêsche legende herinnert, ofschoon de détails zeer verschillen.

hebben en daarbij honderden jaren ver van Medina verwijderd zijn geraakt.

Onder de vele ontmoetingen, die hij had, komen ook die met den Daddjāl (Antichrist), met elkander heoorlogende geloovige en ongelooovige djéns en met den profeet Chidhr voor.

Tamīm's vrouw werd onderwijl door den chalief Oemar (want in diens tijd speelt de roman) van haren reeds zeven jaren verdwenen echtgenoot gescheiden en met een ander in den echt verbonden. Nog vóórdat dit nieuwe huwelijk tot gemeenschap des vleésches had geleid, vond de vrouw Tamīm, door goede geesten teruggebracht, weder bij den put, maar hij was zwaar behaard en onkenbaar geworden. Na de noodige gedaanteverwisseling vond de hereeniging plaats, en verhaalde Tamīm op last van Oemar aan de geloovigen, wat hij in die voor andere menschen onzichtbare werelden had aanschouwd en beleefd.

Dit Maleische verhaal ⁽¹⁾ is nu met veel vrijheid en bekorting in het Atjèsch bewerkt. Ook in het Atjèsche gedicht heet Tamīm ten onrechte een »helper" ⁽²⁾ van den profeet, worden hem drie kinderen (dus twee te veel) toegekend en draagt zijne vrouw eenen naam, die haar niet toekomt.

De voorstelling der gebeurtenissen is zoo zouteloos mogelijk en kan alleen zulke hoorders vermaken, die het absurde om zichzelf lief hebben. Ook wat den vorm betreft, behoort dit werk tot de minste der Atjèsche litteratuur.

Hikajat
Aboe
Tbamaih.

Aboe Tbamaih (LXIX).

Aboe Sjahmah was de naam van eenen zoon van den tweeden chalief Oemar; men verhaalt, dat hij eens op last van diens stadhouder

⁽¹⁾ Men vindt het o. a. in de verzameling van Von de Wall (Batav. Genootschap) onder N°. 101. Zie Van den Berg's *Verslag*, bladz. 17, en Van der Tuuk in *Essays relating to Indo-China*, 2^d series, II, p. 54, waar ook elders bewaarde exemplaren en eene gesteendrukte uitgave genoemd worden.

⁽²⁾ Dit is namelijk de beteekenis van *Antba*, dat uit het Arabische Anṣār verbasterd is.

van Egypte gegeeseld werd wegens het gebruik van wijn, dat Oemar hem, toen hij te Medina terug kwam, nogmaals liet geeselen en dat hij kort daarna overleed ⁽¹⁾.

In de Atjèhsche legende, die op dit raam geborduurd is, heet Aboe T^hamaïh een voortreffelijk Qoerānzanger te zijn geweest, die echter tot ijdelheid verviel. Door eenen Jood liet hij zich verleiden, sterken drank als geneesmiddel tegen de ijdelheid te gebruiken, en daarna in dronkenschap met diens dochter ontucht te plegen. Toen het uit dien omgang geboren kind aan Oemar werd vertoond, liet hij zijnen zoon, in weerwil van de smeekebeden der geloovigen en van het gewezen der hemelnimfen, ten doode toe geeselen.

Hikajat T^hòjdina Amdah of Tambihōnit^ha (LXX).

Niet aan den inhoud, alleen aan het begin ontleent dit kleine gedicht zijnen naam. Het bevat namelijk eene berijmde opsomming van heilige plaatsen, vooral te Mekka en Medina, maar ook elders, zonder eenige orde. Op elke twee verzen, die tot deze opsomming behooren, volgen twee andere, die een gebed om heil en zegen bevatten. In de eerste plaats wordt het graf van Moehammads oom Ḥamzah (Atj. Amdah) op den berg Oeḥoed (Atj. Ahat) vermeld ⁽²⁾.

De vrouwen plegen dit gedicht te reciteeren (*meutjakri*), wanneer zij een gemeenschappelijken ratéb T^haman houden. Aan dit gebruik heeft het gedicht zijn tweeden naam *Tambihōnit^ha* (تنبيه للنساء), d. i. »Vermaning der vrouwen» te danken.

Hikajat
T^hòjdina
Amdah.

Eene andere hikajat, die vaak in de ratébs van vrouwen wordt gereciteerd, en daarom dan ook *T^heulaweuët* of *ratéb inòng* (LXXI)

Ratéb
inòng.

⁽¹⁾ Zie o. a. Nawawī's *Tahqīb al-Asma*, ed. Wüstenfeld, pag. 385.

⁽²⁾ De fabelachtige, in deze gewesten zoo populaire roman van Ḥamzah's bedrijven, dien men met genoegzame zekerheid kan beschouwen als samengesteld naar Zuid-Indische, van een Perzisch origineel (zie den *Catalogue of the Persian manuscripts of the British Museum* van Dr. Ch. Rieu, London 1881, Deel II, pag. 760—62 en de daar genoemde literatuur) afkomstige modellen, is, zoover mij bleek, in Atjéh wel zeer bekend, maar alleen in de Maleische bewerking. De *inhoud* van dien roman is zeer populair in den vorm van *haba* (mondellinge overlevering).

heet, bevat een mystieken commentaar op het vrij duistere *Qoerānvers* 24 : 55. Allerlei over de schepping en over voorwereldlijke en hemelsche zaken kenschetst dit berijmde tractaatje als afkomstig uit de kringen dier pantheistische mystieken, die in Atjèh eenmaal door den ketter Hamzah Pansoeri werden vertegenwoordigd en die voor hunne leer der eenheid van God en wereld in den geheelen Indischen Archipel de meerderheid der geesten wonnen.

De drie thans volgende gedichten dienen voornamelijk ter aanprijzing van het gebruik van bepaalde Arabische gebeden: hem, die ze voordraagt of geschreven als amulet bij zich heeft, vallen daardoor alle zegeningen ten deel.

Hikajat
Ōteubahōj
rōlam.

Oteubahōj rōlam ⁽¹⁾ (LXXII) verscheen na zijnen dood aan iemand in den droom in den staat van volkomen zaligheid en verhaalde hem, dat hij zijn heil te danken had aan het bestendig reciteeren van zeker Arabisch formulier.

Hikajat
Ēdeurih
Khōlani.

Aan *Ēdeurih Khōlani* ⁽²⁾ (LXXIII) werd in een visioen door Moehammad medegedeeld, dat de profeet *Khōjlé* (Atj. uitspraak van *Chidhir*, uit Arab. *Chidhr*) aan het veelvuldig opzeggen van zekere passages uit den *Qoerān* zijn lange leven en voor een goed deel ook zijne heiligheid te danken had.

Hikajat
Hajaké
toedjōh.

De *Hajaké* (هياكل) *toedjōh* (LXXIV) of zeven haikals worden door Moehammad aan zijne gezellen als een onfeilbaar amulet aanbevolen, dat op Allahs troon geschreven staat, zijne bezitters voor alle onheilen vrijvaart, hun allen zegen brengt en hen in staat stelt, hunne vijanden in het verderf te storten.

(¹) عتبة الغلام

(²) ادريس خولاني

Hikajat Dari (LXXV).Hikajat
Dari.

Dari (geschreven *Dahri* ⁽¹⁾) is de naam van een verwaten, goddeloozen ketter, die alle Moslimsche geleerden door zijne ongeëvenaarde redeneerkunst tot zwijgen bracht, zoodat de godsdienst gevaar liep. Gelukkig was er nog één groot leeraar over, met name Ahmad ⁽²⁾, die het tegen hem kon opnemen. Diens leerling Imeum Hanapi (bedoeld is Aboe Hanīfah, naar wien eene der vier orthodoxe rechtscholen heet), ofschoon nog niet boven de kinderjaren, verzoekt echter zijnen leermeester, eerst zelf zijne krachten in het openbare twistgesprek met dien vijand Gods te mogen beproeven, om slechts wanneer die te kort schoten, een beroep op Ahmad te doen.

Imeum Hanapi slaagde erin, de beide strikvragen: (»Hoe kan God bestaan zonder plaats in te nemen?» en: »Wat doet God op dit oogenblik?») zoo schitterend te beantwoorden, dat Dari zich voor goed beschaamd uit het geestelijk strijdperk moest terugtrekken.

Eene biographie van den grooten heilige van Hadhramaut, Sajjid Abdallah al-Haddād, kan men de *Kitāh Abdōlah Hadat* (LXXVI) van Tjèh Marahaban nauwelijks noemen. Deze geleerde, die ook een leerdicht van al-Haddād voor de Atjèhers vertolkte, heeft slechts op de voortreffelijkheden van dien wali willen wijzen en op de rijke zegeningen, die bij zijn leven van hem en thans nog van zijn graf te Trīm uitgaan.

Kitbah
Abdōlah
Hadad.*T'hoerat kriman* (LXXVII).T'hoerat
kriman.

In kringen van onontwikkelde hadji's plegen bewoners der heilige steden van het minste allooï nu en dan »Laatste vermaningen» ⁽³⁾

⁽¹⁾ *Dahri* beteekent in het Arabisch ongeveer materialist of atheïst, maar is in dit Atjèhsche verhaal geheel eigennaam geworden. Er wordt zelfs bij gezegd, dat Dahri tot de *moedjassimah*, d. i. tot de anthropomorphisten behoorde, maar in die Atjèhsche kringen, waar men eene hikajat als de hier behandelde geniet, beschouwt men ook dezen onbegrepen naam eerder als een geslacht aanduidende dan als die eener ketttersche secte.

⁽²⁾ De leeraar van Aboe Hanīfah heette inderdaad Hammād.

⁽³⁾ De gewone titel, ook in Inlandsche bewerkingen, is *Wacījjat*, »vermaning», en deze komt ook in de Atjèhsche bewerking aan het slot voor, maar de populaire titel dezer laatste is *Soerat Kriman* (uit het Maleische *Kirimān*) d. i. Brief of Zendbrief.

van den Profeet aan zijne gemeente" te verspreiden. De inkleeding is steeds deze, dat vóór korten tijd de Profeet aan eenen vrome (die gewoonlijk Abdallah of Çalih wordt genoemd) is verschenen, hem mededeelende, dat Allahs geduld door de toenemende zonden der Moslims is uitgeput, dat weldra groote rampen over de wereld zullen komen als voorboden van den Dag des Oordeels, maar dat Moehammad nog eenig uitstel van den Heer heeft verkregen om eene laatste poging te doen tot bekeering van zijne gemeente. Willen alle geloovigen zich nog in goede werken beijveren, zich door vasten en aalmoezen daartoe voorbereiden en alle gemeenschap afbreken met hen, die aan dit droomgezicht geen geloof slaan en traag blijven in de vervulling hunner plichten, dan bestaat er kans op genade.

Een hoofddoel van deze gewoonlijk zeer gebrekkig gestelde waçijjat's schijnt wel te zijn, den verspreiders zekere voordeelen te verzekeren, want dat de hoorder of lezer dezulken moet beloonen, wordt steeds in die tractaatjes met nadruk gezegd.

Voor al in ver afgelegen deelen der Mohammedaansche wereld, zooals Westafrika of Oostindië vindt de waçijjat, trots hare chronische verschijning, in wijde kringen geloof, en is het gevolg van hare verspreiding steeds, dat zich hier en daar een réveil op Mohammedaansch gebied vertoont, gepaard met onverdraagzaamheid.

In *de Indische Gids* van Juli 1884 heb ik zulk eene »vermaning", die, reeds in 1880 uitgevaardigd, gedurende dat jaar in den Indischen Archipel verspreid werd en waarvan de gevolgen eenig opzien baarden, vertaald en met de noodige aantekeningen voorzien. Sedert dien tijd zijn mij nog verschillende Maleische, Javaansche en Soendasche edities van de *wasiat nabi* (zoo zeggen de Inlanders) in handen gekomen, en wel met verschillende dagteekeningen, die tot ongeveer 200 jaren geleden reiken.

Ook is mij gebleken, dat die tractaatjes inderdaad ook te Medina vervaardigd worden (¹), maar in de heilige steden niet de ernstige

(¹) In 1884, toen ik zonder nadere gegevens het eerste exemplaar in handen kreeg, betwijfelde ik dit wegens den onhandigen vorm der inkleeding en den gebrekkigen stijl. Maar de geringe stand der vervaardigers verklaart die verschijnselen op voldoende wijze.

aandacht van het publiek trekken; dat zij in Westafrika veel van zich doen spreken, deelt Louis Rinn ⁽¹⁾ mede.

Omstreeks 1891 kwam weder een regen van exemplaren eener nieuwe editie over onzen Archipel; zij werd meermalen in het Maleisch te Singapoera, Palembang enz. gedrukt en zij gaf rechtzinnigen geleerden in Hindoestan zoowel als te Batavia aanleiding tot het publiceeren van strijdschriften, waarin de *wasiat* als een leugenvisioen werd gebrandmerkt.

Al die redacties komen, gelijk van zelf spreekt, in een of anderen vorm ook naar Atjèh, doch slechts van twee zijn mij Atjèhsche bewerkingen in hikajat-vorm bekend. De eene is reeds oud; het visioen zou 12 Rabī al-awwal 1217 H. (Augustus 1798) hebben plaats gehad, en de rampen, die ingeval van vruchteloosheid der vermaning de wereld zouden treffen, worden tegen 1222 H. (1807—8) aangekondigd.

De ziener heet hier Çālih (Atj. T^halèh), en de bewerker heeft zijne mededeelingen zoo vrij mogelijk veratjèhscht. Eigenaardig is het hierin gegeven verbod van vette rammen te slachten; tot het eten van visch bepale men zich.

De andere is door Sjeich Aḥmad (Atj. Amat) gedroomd in Doe^l-qa^dah 1287 (Februari 1871); in deze redactie komen specifiek-Atjèhsche ondeugden (bijv. de toenemende diefstallen als gevolg van het opiumschiiven) onder de oorzaken van de nadering des oordeels voor.

§ 9. GODSDIENSTIGE WERKEN:

c. STICHTELIJKE LEER- EN LEESBOEKEN.

De zooveen behandelde werken zou men stichtelijke legenden kunnen noemen, waaruit de lezers tevens allerlei leering kunnen trekken; de thans volgende (deels in hikajat-vorm, deels in nalam, deels in proza) bevatten stichtelijk onderwijs, waarbij nu en dan eenverhaal ter illustratie dient.

Voor zoover zij geene ketterijen of verbasterde overleveringen bevatten, kunnen zij den student en den geleerde van nut zijn; zij zijn echter meer opzettelijk bestemd voor personen, die geene kennis

(¹) *Marabouts et Khouan* (Alger, 1884) p. 130 svv.

der wet, geloofsleer of gewijde geschiedenis langs schoolschen weg opdeden. Dezulken brengen zij eenige vergoeding voor dit gemis, en wel in den vorm, die hun het aangenaamst en gemeenzaamst is, en zonder strenge methode.

Sommige dezer werken zijn uit het Arabisch bewerkt; dit kan zelfs wel van een enkel meer gelden, dan waarbij ik het heb aangeteekend.

Toedjoh
kitbah.

Toedjōh kit'ah (1) (LXXVIII).

De »zeven verhalen» staan nog min of meer op de grens van deze en de vorige soort; de eerste twee toch bevatten soortgelijke stof als de Hikajat noeboët (N°. LVIII). Ziehier den inhoud:

Kit'ah 1. Over de Noer Moehammad (den Mohammedaanschen »logos»).

Kit'ah 2. De schepping van Adam.

Kit'ah 3. Over den dood.

Kit'ah 4. De voorteekenen van het naderen der opstanding.

Kit'ah 5. De opstanding.

Kit'ah 6. De hel.

Kit'ah 7. Het paradijs.

Tambihōj
intban.

Tambihōj int'an (2) (LXXIX).

De »vermaning des menschen» bevat eene honte en ordelooze verzameling gewijde legenden, met godsdienstige lessen van allerlei aard afgewisseld.

Eerst geeft de schrijver eene groote reeks van verhalen uit de gewijde vóór-Mohammedaansche en Mohammedaansche geschiedenis (zowel Karōn = de bijbelsche Korach, Namrōt = Nimrod, Djōmdjōmah = de tot nieuw leven opgewekte schedel (zie LVI), als Ébeunoe Adham = Ibrāhīm b. Adham komen er o. a. in voor), welke hoofdstrekking is, den mensch te wijzen op de ijdelheid van rijkdom, roem, kracht en al wat dezer

(1) قصة Arab. = geschiedenis, verhaal, maar in het Atjêsch ook = hoofdstuk.

(2) تنبيه الانسان.

wereld is. Als tegenhanger van menschelijke schijngrootheid worden dan eenige zaken beschreven, die van de oneindige macht des Scheppers getuigen, zooals Allahs troon (*arāih*), de visch, die de aarde draagt, enz. Na de vermelding van allerlei gebeurtenissen uit de levens der profeten, komt hier, evenals in de vorige hikajat, aan het slot eene uitvoerige beschrijving van het leven na den dood.

Tambih toedjōh blaïh (LXXX).

Tambih
toedjōh
blaïh.

Van de »zeventien vermaningen» geven wij zonder inleiding den inhoud aan:

Tambih 1. Over het geloof. *Tambih* 2. Over de godsvrucht. *Tambih* 3. Over afval van het geloof. *Tambih* 4. De hooge beteekenis der godsdienstige plichten. *Tambih* 5. De hooge rang der geloovige geleerden. *Tambih* 6. Plichten jegens de ouders. *Tambih* 7. Wat betamelijk is jegens den leermeester. *Tambih* 8. Plichten der vrouw jegens den man: hierin het onderwijs van den Profeet aan zijne dochter Fatimah (1). *Tambih* 9. Over het baden. *Tambih* 10. De plichten jegens bureu. *Tambih* 11. Voortreffelijkheid der aalmoes. *Tambih* 12. De woeker. *Tambih* 13. De ritueele godsdiensttoefening. *Tambih* 14. Het ongeregeld verrichten dier godsdiensttoefening. *Tambih* 15. Verhaal van zekeren geloovige (Djadid bin Ata), die wegens gelijkheid van naam door den doodsengel bij vergissing in plaats van eenen ongeloovige (Djadid bin Paré) werd weggenomen, maar later weer in het leven teruggebracht, zoodat hij uit ervaring kon illustreeren, wat vreeselijk lot kafirs na den dood wachtte. Hierbij wordt de geschiedenis van Radja Djōmdjōmah in het voorbijgaan vermeld. *Tambih* 16. Over de straffen in het graf. *Tambih* 17. Het loon der zegenspreuken (*t'eulaweuët*) over den Profeet.

Tambihōj rapilin (2) (LXXXI).

Tambihōj
rapilin.

Een deel derzelfde onderwerpen, die in de »zeventien vermaningen»

(1) Zie boven bladz. 178.

(2) تنبيه الغافلين.

behandeld worden, en nog vele andere daarbij, komen in deze lijvige »vermaning der onnadenkenden» voor. Zij is bewerkt door den geleerden kali (¹) der XXVI Moekims, die in de eerste helft dezer eeuw leefde en aan de gampōng zijner vrouw den naam Teungkoe di Lamgoet ontleende: hij voltooide zijne hikajat in Djoemāda 'l-āchir 1242 = Januari 1827. Zijn zoon en opvolger was de schoonvader van den bekenden Tjèh Marahaban, dien wij boven (²) als oelama en kali radja, later oelama van het Gouvernement, leerden kennen.

Eene uitvoerige inhoudsopgaaf van het Arabische origineel, welks auteur Aboel-laith as-Samarqandī in de 4de eeuw der Hidjrah leefde, vindt men in Dr. O. Loth's *Catalogue of the Arabic Manuscripts of the library of the India Office* (London, 1877), p. 54 onder N°. 147.

In de wat den vorm betreft zeer vrije Atjèhsche bewerking wijkt de kapittel-indeeling in een paar kleinigheden van die van het Arabische origineel af: zij heeft dan ook een kapittel meer dan de door Loth opgegevene, dus in het geheel 95.

Te Singapoera werd dit werk ter steendrukkerij van Hadji Tirmidī voor weinige jaren (zelfs het laatste cijfer van het jaartal is onleesbaar) op uiterst slordige wijze gedrukt. Waarschijnlijk is dit tot dusverre het eenige Atjèhsche boek, dat in druk verscheen.

Mènhadjōj
abidin. *Mènhadjōj abidin* (LXXXII).

De Minhādī al-'Abidīn van den beroemden Ghazālī († 1111) behoort met de zooeven behandelde werken tot ééne soort. In eenvoudigen vorm vat het allerlei uit de godsdienstige wet, de geloofsleer en de mystiek samen, dat vromen leeken van nut kan zijn. Tjhèh Marahaban (³) is de auteur der zeer verkorte Atjèhsche bewerking.

Habib
Hadat. *Hikajat Habib Hadat* (LXXXIII).

Dezelfde geleerde hulde een leerdicht van den grooten Ḥadhra-

(¹) Zie Deel I, bladz. 104—5 en Deel II, bladz. 28.

(²) Zie Deel I, bladz. 105, 195.

(³) Zie Deel I, bladz. 105, 195, en Deel II, bladz. 28.

mautschen heilige Sajjid Abdallah al-Haddād (wiens biographie hij eveneens in dichtmaat bracht (1)) in Atjèhsch gewaad. Wereld, Dood, Paradijs en Hel zijn de vier thema's die daarin ter sprake komen.

De *Meunadjat* (2) (LXXXIV) d. i. intiem gesprek, vooral met God, eveneens uit de pen van Tjèh Marahaban gevloeid, is een berijmd gebed, hetwelk de auteur den vromen aanbeveelt, in het laatste derde-deel van den nacht te reciteeren. Het is dus van dezelfde soort als de drie boven (bladz. 184) vermelde aanprijzingen, maar hier ontbreekt de inkleeding in den verhalenden vorm geheel, daar de dichter den lof zijner formules geheel voor eigen rekening neemt.

Hikajat
Meunadjat.

Van de thans volgende werken geldt nog in hooger mate dan van de voorgaande, dat zij voor hen, die niet genoeg Maleisch of Arabisch verstaan om kitabs (leerboeken) te lezen, de plaats van deze innemen. Kinderen, ongeletterde vrouwen of mannen doen daaruit de noodigste kennis van den godsdienst op. De uiteenzetting der eigenschappen Gods, van de engelen en van de profeten en de behandeling der wetten over de reiniging en de ritueele godsdienstoefening (*t^heumajang*) beslaan daarin de voornaamste plaats.

De twintig eigenschappen Gods (*t^hipheuët doea plōh*) hebben den naam gegeven aan een drietal geschriften, die alle ook andere verwante onderwerpen bespreken.

T^hipheuët doea plōh (LXXXV).

Eenevromeschrijfster, naar hare gampōng Teungkoe Lambhoe^s genaamd, die met den geleerden Maleier Abdoeçcamad Patani getrouwd was, heeft ten behoeve harer leerlingen het onderwerp in proza behandeld.

T^hipheuët
doea plōh
(proza).

Nalam t^hipheuët doea plōh (LXXXVI).

Een onbekend auteur gaf een eenigszins uitvoerig gedicht erover in *nalam*, die Atjèhsche nabootsing van het Arabische radjaz-metrum.

Nalam
t^hipheuët
doea plōh.

(1) Zie bladz. 185.

(2) Arab. مناجاة

Tweede
Nalam
t^hipheuët
doea plōh.

Nalam t^hipheuët doea plōh (LXXXVII).

Een derde, Teungkoë Ba^s Djeuleupè (naar zijne gampōng in Daja zoo geheeten), een vóór ruim 20 jaren gestorven leerling van Tjèh Marahaban, goot de *t^hipheuët doea plōh* eveneens in nalam-vorm, maar veel beknopter dan de zooeven bedoelde onbekende.

Beukeu-
meunan
(proza).

Beukeumeunan (LXXXVIII).

Dezelfde materie en de ritueele reiniging en de t^heumajang werden door eenen onbekende in prozaischen vorm voorgedragen, en zijne, voor het elementair onderwijs vaak gebezigde verhandeling, draagt den naam van een echt stopwoordje der Atjèhers. *Beukeumeunan* beduidt: »Indien dit zoo is», en de Atjèhers beginnen hunne zinnen (in de spreektaal) bij gebrek aan eene andere inleiding gaarne met dit woord of met een zijner synoniemen. De schrijver van dit boekje heeft ook in dit opzicht goed-Atjèsch willen zijn, en leidt elke nieuwe pericoop met *beukeumeunan* in. Van daar de naam.

Het werkje is, behalve de zooeven genoemde verhandeling der vrouwelijke Teungkoë Lambhoe^s, het eenige prozawerk der Atjèhers, waarvan ik vernam.

Abda^soe
(nalam).

Abda^soe of Nalam Tjèh Mardoeki (LXXXIX).

Naar het eerste (Arabische) woord van zijn origineel ⁽¹⁾ heet de Atjèhsche bewerking van den in dichtmaat vervatten »leekencatechismus» (*‘Aqidat al-‘awāmm*), die den Arabischen geleerde Aboe'l-Fauz al-Marzoeqī tot auteur heeft ⁽²⁾. Ook bij de Maleiers heet dat, op elementaire scholen veel geciteerde leerdichtje *Abda^soe*; en evenals de Maleiers, plegen de Atjèhers bij het reciet op elk Arabisch vers de vertaling in *nalam* (geïmiteerde radjaz-maat) te laten volgen.

⁽¹⁾ Het eerste halfvers luidt namelijk aldus: »*Ik begin (abda^soe) met den naam van Allah en van den Barmhartige*».

⁽²⁾ Hij werd o. a. gesteendrukt door Ḥasau at-Tōchī te Cairo (1501 H.) in de *Madjmoe^s latif*, die allerlei Maulid's en gebeden bevat (zie Deel I, bladz. 226); ook bestaat er eene nitgaaf met eenen commentaar van den Bantenschen geleerde Moehammad Nawawi.

Akeubarō karim (1) (XC).Akeubarō
karim.

In het vrij uitvoerige werk, dat den ietwat zonderlingen titel: »Verhalen van den Milde» draagt, worden in een tiental hoofdstukken (*pat^haj*) de voornaamste waarheden van den catechismus benevens de wetten over reiniging en t^heumajang voorgedragen, niet in *nalam*, maar in echt-Atjèhsche *t^handja^s*, dus in den vorm eener hikajat.

Nalam djawöë (XCI).Nalam
djawöë.

Meer in het bijzonder aan de bestanddeelen der t^heumajang is Tjèh Marahaban's *Nalam djawöë* gewijd. Hoewel de naam »Maleisch leer-dicht» beteekent, is het werkje toch hoofdzakelijk in het Atjèhsch gesteld, maar, gelijk de auteur zelf in zijne inleiding aankondigt: nu en dan met wat Arabisch en Maleisch vermengd.

Hikajat bat^ha djawöë (XCII).Hikajat
bat^ha djawöë.

Volledigheidshalve vermelden wij hier nog de kleine *Hikajat bat^ha djawöë* (»Gedicht over de Maleische taal»), waarin zonder een zweem van methode een aantal van de meest voorkomende Maleische woorden met hunne Atjèhsche equivalenten worden opgesomd. Dit gedicht moet dienen om hen, die hoegenaamd geen Maleisch verstaan, eenigermate op de lezing van Maleische kitabs voor te bereiden.

(1) اخبار الكريم

HOOFDSTUK III.

SPELEN EN VERMAKEN.

§ 1. ALLERLEI SPELEN VAN JONG EN OUD.

Kinder-
speelgoed.

Boven de wiegen van kleine kinderen hangt men in Atjèh allerlei van papier geknipte voorwerpen, die door hunne kleur en beweging de oogen van den zuigeling boeien en hem als hypnotiseeren; *keumbaj boendi* heeten die dingen. Rood gekleurde gekookte eieren, die met een stokje doorstoken zijn, waaraan van boven papieren sieraden zijn bevestigd, doen dergelijken dienst.

De op Java *klontongan* genaamde trommetjes met papieren vellen en aan beide zijden een touwtje, waaraan een hard voorwerpje is bevestigd, dat bij het ronddraaien van een door de trom heengestoken houtje telkens op het vel neerkomt, heeten in Atjèh *lènglòng* of *geundrang tjanggocè* (kikvorschentrom), daar het geluid min of meer aan het kwaken der kikvorschen herinnert.

Tollen.

Jongens spelen veel met tollèn (*gat'èng*): eene soort van bromtol maken zij van de met een spilletje doorstoken *koemoekōih*-vrucht, waarin ter zijde een gaatje is gemaakt. De houten tollèn zijn van dergelijk maaksel als de onze (¹).

(¹) Die voor kinderen, waarvan het hout is algepunt, heeten „vrouwelijke” (*gat'èng inàng*), die met ronde ijzeren spillen *gat'èng boelat*, die met bijtelvormige punt *g. pheuët*. Met laatstgenoemde spelen twee partijen, liefst van verschillende gampōngs, zeker spel, waarbij de winnende op de tollèn der verliezende mag hakken.

Vliegers oplaten (*poepò glajang*) is eene geliefkoosde uitspanning van oud en jong. Kinderen spelen met die eenvoudige soort van vliegers, die men ook op Java veel ziet: zij heeten in het Atjèsch *glajang toekòng*. Ouderen maken groote, vaak zeer fraaie, meer gecompliceerde vliegers, die *glajang kleuëng* (kiekendief-vliegers) heeten en waarvan eene afbeelding te zien is op de photographie der hareubabspelers (Plaat VII). Men wedijvert, soms om geld, wie met een touw van gelijke lengte als dat zijner tegenpartij zijnen vlieger het hoogst kan laten staan.

Vliegers.

Meurimbang heet een spel, dat gewoonlijk twee jongens tegen elkander spelen. De een stoot met zijnen voet in achterwaartsche richting zijn halven klapperdop (bovenste helft) naar den op zekeren afstand opgezette zijner tegenpartij. Raakt hij dien zeker aantal malen, dan mag hij den overwonnene met de ruwe buitenzijde van zijnen dop even over de hand schuren.

Werp-
spel
met klapper-
doppen.

Het recht tot dergelijke kleine lichamelijke pijnigingen maakt van vele spelen de winst uit. Zoo ook van het *meut'imbang* ⁽¹⁾, een soort van bikkelspel met steentjes, dat meestal door meisjes gespeeld wordt. Elk zet een gelijk aantal steentjes in, en deze worden nu door allen beurt om beurt volgens zekere regelen opgegooid, opgevangen of van den grond onder het werpen opgenomen. Gaat eene der spelenden »dood», dan mogen de anderen haar op de bovenhand met de slappe bovenhand elk zevenmaal slaan, waarbij even plechtig als bij sommige bezweringsmethoden ⁽²⁾ luid tot zeven wordt geteld.

De winst.
Bikkelen.

Meisjes bootsen in verschillende spelen de werkzaamheden na, die haar later als moeders en huishoudsters te wachten staan. Op een stuk bladscheede (*l'heuloëë**) van pinang wannen zij zand, alsof het bras of rijstmeel ware. Of de moeder maakt voor hare dochter de schering voor een weefgetouw van het fijnste binnenste deel (*l'heuloedang*) dier bladscheede door er fijne reepjes in de volle lengte uit te trekken.

Huis-
houdstertje,
weefstertje,
enz.

(1) *T'imbang* beteekent in het algemeen iets opgooien en het daarna op de vlakke hand of in de vuist weder opvangen.

(2) Zie Deel I, bladz. 355.

Het dochtertje wordt dan aan het werk gezet om dit *neudòng* met dergelijke reepjes in de breedte te doorweven; na elken inslag wordt het weefsel met een houtje, dat als *peunó^s* (lade) dient, aangedrukt. Matten vlechten ze van pisangbladeren. Op de grens van spelen en leeren staat voor kleine meisjes het naaien van randjes in het *mirah-pati*-patroon met driehoekige vakjes, die met lapjes van verschillende kleur belegd worden, en zooals men ze in het groot voor randen van gordijnen of kussens gebruikt.

Poppen. Van *t^heuloempocē^s pit^hang* (pisangstam) maakt men poppen (*patōng*), die met allerlei prullen niet onaardig aangekleed worden en waaraan de kleinen hare moederlijke zorg kunnen wijden.

Soldaatje. Jongens krijgen nabootsingen van wapens tot speeltuig; zwaarden en *reuntjōngs* van klapperbladstelen, geweertjes van palbladstelen, enz. Teungkoë Koetakarang voert het in zijn politiek pamflet ⁽¹⁾ als eenen karaktertrek der Atjèhsche jeugd aan, dat de knapen voor niets ter wereld hun ondeugend geschreeuw nalaten dan voor het gezicht van een blinkend slagwapen.

Oorlogje. Vroeger nog meer dan thans plachten jonge knapen, liefst van verschillende *gampōngs*, elkander worstelgevechten (*meulhō*) te leveren. Ter inleiding van elk spel werd opzettelijk twist gezocht ⁽²⁾, en somtijds werden er in die kinderoorlogjes ledematen gebroken of vloeiende er bloed.

Een ring verstoppen. *Meut^hòm-t^hòm* („verstoppen”) speelt men met een ring van touw; een der medespelenden verbergt dien onder een hoopje zand, en de anderen mogen beurtelings met een houtje daarnaar steken. Blijkt het houtje niet binnen den ring gestoken te zijn, dan bedekt de eerste »verstopper” het weder met zand, en een derde mag nu »steken”. Wie wint, d. i. met het houtje binnen den omtrek des rings terecht komt, mag tot loon »verstoppen” totdat een ander gewonnen heeft.

⁽¹⁾ Deel I, bladz. 195.

⁽²⁾ Bijv. A wierp een blad, dat hij eerst op zijn hoofd gelegd had, uitdagend op den grond, en B van de tegenpartij, betrapt of bespoog het, waarna de oorlog begon.

Een geliefkoosd balspel is het *meu^sawō*, waarvoor men ballen (*awō*) Een balspel. van jonge klapperbladeren vlecht, die van binnen bijv. met aarde gevuld worden. Twee partijen, gelijk in aantal, gaan op behoorlijken afstand van elkander staan. De ééne, die met spelen begint (*é^s*, eigenlijk »opkomen») staat bij een in den grond gestoken stokje of rib van arèn-blad (*poeréh*), dat in het spel met den naam *boe* (»rijst») wordt aangeduid (¹). Van daar uit werpt nu een der spelers den bal achter zich naar de tegenpartij toe; wordt hij daar opgevangen, dan is de eerste werper dood. Zoo niet, dan mag de tegenpartij nog trachten, van hare standplaats uit de *boe* met den bal te raken en om te werpen; gelukt dit, ook dan is de eerste speler dood. Blijft hij leven, dan krijgt hij later weer eene beurt, maar elke beurt geeft slechts recht op éenen worp. Is de geheele partij dood, dan wordt zij door de andere vervangen.

Twee andere balspelen, waarbij niet gewonnen (*meunang*) of verloren (*talō*) wordt, maar die slechts gelegenheid geven om te wedijveren in behendigheid en lichaamskracht (*meuteuga-teuga*), zijn het ook bij de Maleiers zoo geliefkoosde *football* (*t^hipa^s raga*) en het *meulagi*, bij welk laatste de bal (*raga*, van rotan gevlochten) telkens door eenen speler eerst opgegooid, daarna met de hand krachtig weggeslingerd wordt, waarna de andere spelers hun best doen, om hem door nieuwe stooten zwevend te houden. Football
en meulagi.

Er is echter ook een *meulagi*-spel, waarbij een bal (*bòh*) met een palet (*gò*) door ééne partij opgegooid en weggestooten en door de andere teruggeslagen wordt; eene variatie hiervan, waarbij een ongeveer eene el lange stok als *gò*, en een kortere stok als *bòh* dient, heet *meut^hinggam*.

Eene combinatie van ons verstoppertje en krijgertje hebben de Atjèhers in hun *moepét-pét* of *meukō-kō* (²), dat jongens en meisjes Verstoppertje
en krijgertje.

(¹) Bij allerlei spelen heet een voorwerp, dat door eene partij of eenen speler als het ware bewaakt wordt, *boe*; men vergelijkt het dus met het passen op het eten.

(²) De eerste naam ziet op het sluiten der oogen door de partij, voor welke de andere zich verbergt; de tweede op het roepen van *kō*, wanneer allen zich verstopt hebben.

samen spelen. Van twee gelijke partijen gaat de eerste zich op verschillende plaatsen verbergen, terwijl de tweede zolang haar den rug toekeert of de oogen sluit. Eén speler van de zich verstoppende partij houdt echter de wacht bij de *boe* (»rijst»), waarvoor een boom of iets dergelijks gekozen wordt. Hebben de zich verbergenden *kō* geroepen, dan begint het zoeken; de verborgenen verlaten echter telkens hunne schuilhoeken om »rijst te gaan eten» (*padjōh boe*), d. i. in aller ijf naar den boom te loopen, waar zij buiten het bereik der tikken van hunne tegenspelers zijn. Is een dezer laatsten erin geslaagd, een der anderen op het lijf te tikken of wel den voor een oogenblik onbewaakten boom (*boe*) te bezetten, dan neemt het spel eenen keer, en mogen de zoekers en krijgers van zoeven zich gaan verstoppen.

Een raad-
spel

Meuradja-radja bit^hé^s of *lit^hé^s* of *lit^hé^s* wordt ook door kinderen van beide geslachten gespeeld. In het midden der beide gelijke partijen staat een onzijdig *radja*, soms, om oneerlijkheid van zijne zijde te voorkomen, gesteund door een paar *meuntrōe's* (*māntri's*).

Elke partij heeft verder eene *nang* (»moeder» of »hoofd»), die meer het spel leidt dan medespeelt.

Aan de eene zijde komt men onderling overeen, wie der partijgenooten ditmaal door de *nang* naar het midden geduwd zal worden en deelt dit heimelijk aan den *radja* mede.

Van de andere zijde komt nu een speler raden; raadt hij mis, dan begint eene nieuwe afspraak der partij van zoeven, maar raadt hij juist, dan moet het kind, dat bestemd was om voorwaarts te treden als dood naar de andere partij overloopen. De partij die op de *nang* na dood is, verliest het spel, en dan begint men op nieuw.

Haantje in 't
schip.

Eene variatie op hetzelfde thema vormt het *moemanō^s-manō^s kapaj* of *meukapaj-kapaj* (»haantje in 't schip» of »scheepje spelen»). Ook hier staan twee partijen, elk onder eene *nang*, tegenover elkaar. In het midden is eene mat, waarop een der kinderen, onder eenen doek verborgen, wordt neergezet. De *nang* der andere partij komt nu op de *nang* van dat kind af, en vraagt: »Wat is dit voor een schip?» —

Antwoord bijv.: »Een Engelsch”. — »Wat is de lading?” — Antwoord bijv.: »Klapperschillen”. — »Wat nog meer?” — »Ook nog een blinde haan.” — »Laat hem eens kraaien!”

Nu kraait het kind, desverlangd tot driemaal toe, en dan moet de *nang* der tegenpartij raden, wie het is. Overigens gaat het als bij het *meuradja-radja bit'és*.

Meut^hoegōt-l^hoegōt ⁽¹⁾ of *meutjō^s-tjō^s aneu^s* (kindertjes stelen) spelen Kindertjes
stelen. meisjes en ook wel kleine jongens.

Alle medespelenden op ééne na staan in eene rij achter elkander en houden elk het achterste van het kleed harer voorgangster vast; de voorste heet *nang* en moet zorg dragen, dat geen der kinderen door de ééne, die niet in de rij medeloopt maar als dief fungeert, gestolen wordt. Op den duur gelukt het echter den vijand, hoewel de »moeder” hem tegenhoudt, de kinderen één voor één te raken en zoo te dwingen als »dood” de rij te verlaten.

Kémirinoten (*bòh krèh*) worden in Atjèh niet minder dan in naburige landen bij verschillende spelen gebruikt ⁽²⁾. Twee partijen wedden, meestal om geld, wie de noot der andere met de zijne zal stuk slaan (*poepō^s bòh krèh*). Ook heeft men eene soort van knikker-spel (Atj. *moepadō^s*), waarbij de *bòh krèh* dienst doen. Spelen met
kémirinoten.

Bijzonder geliefkoosd is echter bij jong en oud het *meugatō^s* of *Panta. moepanta* genoemde spel, dat men dan ook in tal van hikajats en *pantōns* vermeld vindt. Het aantal spelers is niet beperkt, maar men kan het desnoods met tweeën spelen. Ieder heeft eene *bòh gatō^s* of *bòh panta*, d. i. eene eenigszins afgeslepen pinangnoot of een halfbolletje van hoorn of ivoor. Op onderlinge afstanden van 7 à 9 voet lengte zijn in den grond in eene rechte lijn kuiltjes gemaakt. De spelers beginnen met elk zijne *bòh panta* van de plaats, waar het eerste gat zich bevindt, naar het derde te knippen; de wijze, waarop men het voorwerp wegschiet, bestaat daarin, dat men het

(1) Deze naam beduidt eigenlijk: »elkander kammen” en wordt alleen daarom op dit spel toegepast, wijl daarin de spelende kinderen evenzoo achter elkander plaats nemen, als elkaar kammende vrouwen dit plegen te doen.

(2) Zie het Tijdschrift *Teysmannia*, Jaarg. 1895, blad. 786 vv.

met den rechterwijsvinger tegen den binnenkant van den linker-middelsten vinger krachtig aandrukt en dan veerkrachtig weg laat springen. Wie zijne *bòh panta* in het derde gat of het dichtst van allen daarbij heeft gebracht, mag het eerst op de andere schieten om ze verder van dat gat af te brengen en zoo vervolgens. Het doel, waarnaar men streeft, is, een bepaald aantal malen zijne *bòh panta* de reeks der gaten in de orde 3, 2, 1, 2, 3, 2, 1 enz. te laten doorloopen. Men tracht bij elk schot, om het zoo eens te noemen, of direct in het gat, dat aan de orde is, terecht te komen, of eens andermans *bòh* verder daar vandaan te schieten.

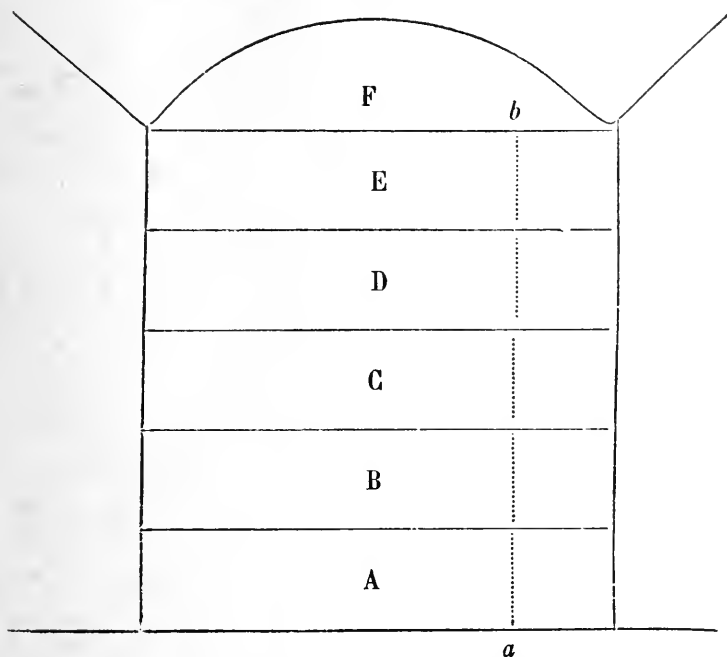
Dit laatste heeft het dubbele voordeel, dat men eenen tegenstander van het doel verwijderd, en dat men zelf nog eens mag schieten, hetwelk nu, daar men dichter bij het gat gekomen is, te gemakkelijker doel treft.

Wie het eerst de reeks kuiltjes het bepaalde aantal malen met zijne *bòh panta* bezocht heeft, heet *radja*, maar ook zij, die later komen, worden als winners beschouwd; alleen de laatste verliest en moet zijnen enkel (*gatò^s*) als mikpunt bij het eerste kuiltje aan de winners voorhouden (*theun gatò^s*). Elk hunner mag niet alleen zijn eigen *bòh gatò^s* maar ook die van al zijne medespelers ééns van het derde kuiltje uit op dien enkel afschieten. Niet zelden zwelt dat ongelukkige lichaamsdeel door genoemde operatie op, en pijnlijk is zij in elk geval.

Hinkebaan. Het »hinkspel» (hinkebaan) (*meu^singkhé* of *meungkhé*) wordt in bijzonderheden nog al gevarieerd; wij geven hier slechts een staaltje.

Men maakt een figuur als de hieronder verkleind voorgestelde. De lijnen, die haar insluiten, heeten *euë* (grens van een terrein); de vier boven en onder buiten die grenzen aangebrachte lijnen *mit^e* (snorren); de ruimten A—F *roemòh* (huizen). Elk speler (gewoonlijk zijn er slechts twee) heeft eene vrucht van den *loembé* of *leumbé* ⁽¹⁾ als speelbal (*bòh*). De eerste speler begint met den zijnen in *roemòh*

(1) Wij leerden dien boom reeds als de gevreesde woonplaats van djén's, die o. a. kropgezwollen veroorzaken, kennen in Deel I, bladz. 454—55.

A te werpen, springt daarna hinkend naar zijne *bòh* toe zonder de streep (*euë*) te raken, schopt met den opgetrokken voet de *bòh* terug, hinkt terug tot bij de grens, zet hier beide voeten naast elkaar en springt zoo over de grens heen, zorgende dat een zijner voeten zijne *bòh* komt te bedekken. Komt de speler of zijne *bòh* bij eene dezer operaties met de *euë* of de *mit^hè* in aanraking, of hinkt hij niet goed, of valt hij, of komt zijn voet bij den sprong niet op zijne *bòh* terecht, dan is hij dood, en de tegenpartij speelt.

Loopt de eerste tocht goed af, dan gaat het op *roemòh* B los en zoo vervolgens, totdat alle vakken bezocht zijn. Bij het terugschoppen der *bòh* uit de vakken B—F geldt het niet als fout, wanneer de *bòh* niet dadelijk buiten de grenzen, maar eerst in eene andere *roemòh* terechtkomt, altijd mits geene grens wordt aangeraakt.

De winnende partij wil soms aan de verliezende alleen in dien vorm revanche geven, dat deze nu hare *bòh* door de kleinere *roemòh*'s rechts van de gestippelde lijn *ab* heen moet werken, hetwelk natuurlijk zeer veel meer kwade kansen medebrengt.

Vechtspelen. Eene ernstiger voortzetting van de worsteloorlogjes, die knapen van verschillende gampōngs elkander leveren, vormt het *meuta^s-tham* (»stooten en tegenhouden»), ook *meukroeëng-kroeëng* (»rivieren», wijl men het vaak aan de oevers van rivieren of krekten speelt) of, in Pidië, *meugedeu-geudeu* genaamde spel. Dit spelen volwassen jongelui, meestal die van twee verschillende gampōngs tegen elkaar, hij voorkeur des avonds of des nachts bij volle maan.

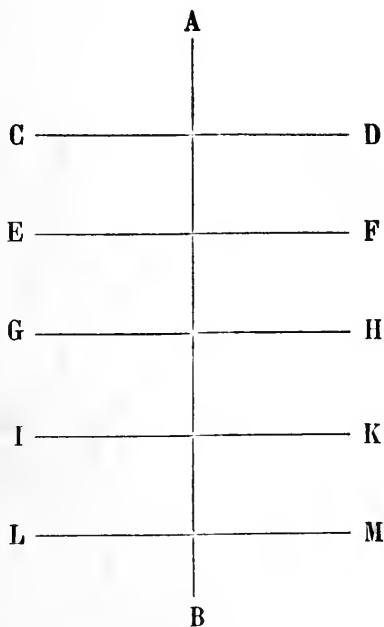
Beide partijen bestaan uit een gelijk aantal vechtersbazen, die met een dikwijls groot publiek van toeschouwers op eene ruime vlakte bijeenkomen. De eene (wier taak het *tham* = tegenhouden en *dròb* = vangen is) begint met in eene rij geschaard de andere af te wachten: de leden dezer laatste zoeken elk een hunner tegenstanders een stootje te geven en dan zoo snel weg te loopen, dat zij zekere ver achter hen gelegen grens hereiken, vóórdat een der vijanden hen kan inhalen. Is een hunner na het toebrengen van een stoot onverlet over die grens heen gekomen, dan is de door hem getroffene dood; maar deze en zijne medestanders (zij mogen met meerderen tegen één opkomen) trachten den stooter te vangen vóórdat hij op veilig gebied is gekomen. De vervolgte verzet zich met alle geweld tegen zijne arrestatie, waarhij zijne partijgenooten hem niet mogen helpen, en zoo ontstaan bloedige gevechten; wordt hij gevangen, dan is hij dood, en de door hem gestootene blijft leven. Men keert de rollen om, zoodra ééne partij geheel dood is.

Keutjhi^s's, ouderlingen of panglima's plegen deze vechtspelen bij te wonen om al te grove excessen te voorkomen. Eenen gevangene, die zich uit woede tegen zijn noodlot wil blijven verzetten, vermanen zij tot overgave: eenen speler, die door eenen slag of stoot geërgerd zich tot wraakgierige taal laat vervoeren, herinneren zij, dat hij vrijwillig aan de zaak heeft deelgenomen en in geen geval wrok mag koesteren, die zich na afloop van het spel nog zou laten gevoelen.

Zooals men ziet, zijn krijgsspelen zeer geliefkoosd in Atjèh. Echter vergete men niet, dat het *main pockoclan* te Batavia en de *prang désa*

op Java ook slechts door de politie tot de geringe afmetingen zijn teruggebracht, waarin zij nog voortbestaan.

Eene meer vreedzame variatie is het *meuta¹-tham euë galah* (¹). De belen-
 merde
 doortocht.
 Behalve eene hoofdlijn *euë galah* AB, die men zich naar beide zijden oneindig verlengd voorstelt, heeft men een aantal dwarslijnen (*euë linteuëng*) CD, EF enz. van onderling gelijke lengte, op gelijke afstanden van elkander; het aantal dezer laatste hangt van het aantal spelers af; 12 spelers hebben 5 *euë linteuëng*, 14 spelers hebben er 6 noodig, enz. Elke *euë* wordt door éenen speler bewaakt; deze bewakers (bij de figuur hieronder dus 6) vormen de ééne partij. De andere partij moet trachten van vóór LM over al de *euë*'s heen tot achter CD te komen.

Op hunnen weg staan zij aan het gevaar bloot van door de bewakers aangeraakt te worden, waardoor zij »dood gaan». De bewakers der dwarslijnen mogen alleen in de richting slaan, van waar de

(¹) Men vergelijkt dus de hoofd-*euë* (grens) met de *galah*, d. i. de staak, waarmede men *prahō*'s of andere vaartuigen in de rivier voortboomt.

indringers komen; die der hoofdlijn in alle richtingen. Bij dat tikken mag een waker zich hoogstens zoover van zijne lijn verwijderen, als hij met aaneengesloten beenen springen kan; anders geldt zijn tik niet.

Heeft één der indringers een tik ontvangen, dan zijn allen dood, en verwisselen de rollen; slagen twee van hen erin om over het gebied tusschen LM en CD ongehinderd eens heen en weer te trekken, dan heet dit *bilōn* en hebben zij gewonnen.

Rijstblok-
spel.

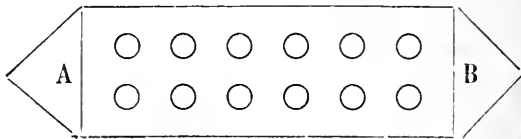
Bij volle maan komen dikwijls een aantal reeds groote meisjes of jonge vrouwen bijeen om te *tōb alēē cumpiēng* ⁽¹⁾, letterlijk: »met *cumpiēng*-stampers te stampen». Elk heeft een arènbladsteel vast, en gezamenlijk stampen zij daarmede in het rijstblok (*leut^hōng*), op bepaalde wijzen, die dikwijls aardig zijn te hooren.

Knibbelspel.

Meisjes spelen gaarne met *keupoela* of *peukoela* (de kleine Javaansche sawo)-pitjes een soort van knibbelspel, dat *meugeuti*, *meugoeli* en op enkele plaatsen *moepatjih inōng* ⁽²⁾ wordt genoemd, ongeveer hetzelfde, dat op Java *koeboe^s* heet.

Tjatō.

Een ander spel, dat veel door kinderen en vrouwen gespeeld wordt, komt in hoofdzaak overeen met het Javaansche *dakon* en wordt gespeeld met *peukoela*-pitten, *geutoeë*-pitten of steentjes. Men gebruikt er wel eens houten borden voor, maar meestal maakt men de noodige kuiltjes eenvoudig in den grond, en het geheel noemt men altijd de *oeroeë* of kuiltjes van het spel.

De kleine ronde kuiltjes heeten *roemōh*, de groote A en B *geudōng* of *tjōh*, de pitjes *aneu^s*. Het spel zelf is op verschillende plaatsen

⁽¹⁾ *Eumpiēng* is eene snoeperij, bestaande uit rijstkorrels, die men ongepeld gepoft heeft en daarna in het blok gestampt en gezeefd. Men eet ze samen met eene soort babbelaars of brokken.

⁽²⁾ Het *patjih*-spel, dat wij straks zullen beschrijven, wordt alleen door mannen gespeeld; dit *meugeuti* noemt men dus, hoewel het op *patjih* geenszins gelijk, het »*patjih* der vrouwen».

bekend onder de namen *tjatō* ⁽¹⁾, *tjoeka*^ε, *djoengka*^ε. Vier verschillende speelmethode der Atjèhers zijn mij bekend; zij heeten *meu***h***oeëb*, *meuta*^ε, *meutjōh*, *meuliëh*. Als staaltje zij hier het *meu***h***oeëb* beschreven.

Beide spelers zetten in zes kleine kuiltjes 4 *aneu*^s in. Ieder op zijne beurt beginnen zij van een geheel vrij gekozen kuiltje uit te spelen door de pitjes daaruit te nemen en die over de volgende kuiltjes te verdeelen door in elk kuiltje, dat zij passeeren, één pitje te laten vallen.

De richting, die men volgt, is bij de 6 kuiltjes, die men vlak vóór zich heeft, van links naar rechts, bij de daartegenover liggende van rechts naar links. Heeft men slechts één pitje meer over, dan neemt men die van het laatst bereikte kuiltje daarbij en wandelt verder, tenzij dit laatste kuiltje ledig is, want dan moet men het overgebleven pitje daarin deponeren en als »dood» de tegenpartij aan de beurt laten komen.

Wie het echter treft, dat in het laatste kuiltje, waartoe zijn voorraad strekt, 5 pitjes zijn, dus met het zijne samen 4, heeft **h***oeëb*, zooals het heet, mag dat viertal als winst in zijne *geudōng* leggen en met den voorraad van het volgende kuiltje (*adōë* **h***oeëb*, »de jongere broeder der **h***oeëb*») zijne wandeling voortzetten; tenzij dat volgende leeg ware, in welk geval wel de winst wordt behaald, maar de tegenpartij aan de beurt komt.

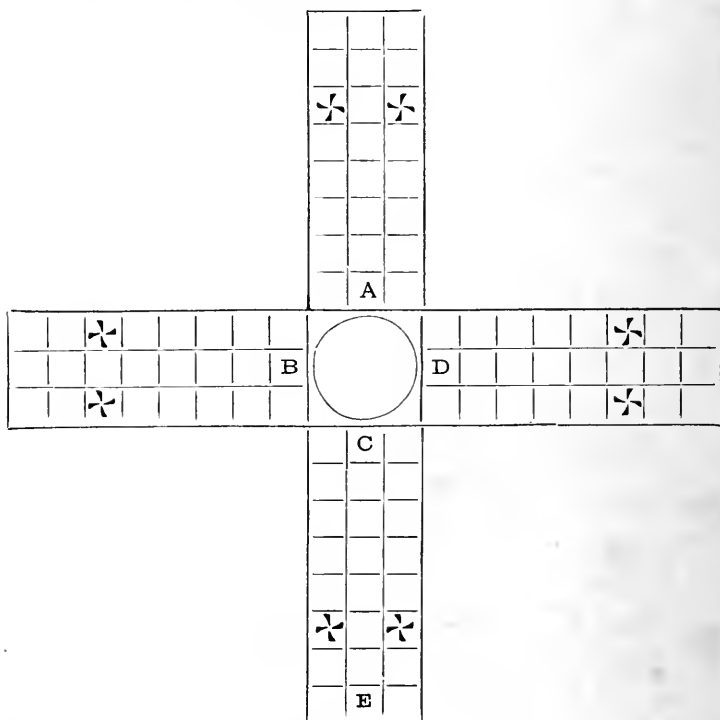
Zoo gaat men voort, totdat er te weinig pitjes buiten beider *geudōngs* zijn om door te spelen. Dan doet elk der spelers op zijne beurt met een der aan zijnen kant overgebleven pitjes éenen zet; moet hij daarbij een kuiltje der overzijde ingaan, dan is hij zijn pitje kwijt, en zoo is spoedig een van beiden geheel dood.

Een spel, waarmede de mannen in Atjèh zich gaarne vermaken, is het *patjih*. Zij weten zeer wel, dat dit door Klinganeezen en andere inboorlingen van Hindoestan is ingevoerd; het is met geringe wijzi-

Patjih.

(1) *Tjatō* (tjatoer) beteekent ook het gewone, alleen door voorname hoofden beoefende schaakspel, en op enkele plaatsen duidt het dien vorm van het tijgerspel (*meurimoeëng-rimoeëng*), aan, die het meest op ons belegeringsspel gelijkt.

gingen overgenomen, en zelfs die wijzigingen kunnen wel van vreemden oorsprong zijn, want ook de beschrijving van het *patjisi* ⁽¹⁾ (d. i. *patjih*), die men vindt bij G. A. Herklots, *Qanoon-e-islam*, Appendix, p. LVIII—LIX en Plate VII, Figure 2, wijkt van de speelmethode der tegenwoordige Klings in Atjèh af, zoodat ook in Indië blijkbaar variatiën op het thema voorkomen.

Men speelt *patjih* met tweeën, drieën of vieren. Ieder speler zit aan een der uiteinden van het kruisvormige *patjih*-bord (*papeuën patjih*) of de *patjih*-lap (*roedja patjih*); dikwijls maakt men namelijk sierlijke lappen met fraai geborduurde vakken voor dit spel. De uitgangspunten der spelers zijn de vakken A, B, C en D; daarin zet elk zijue 4 kleine, kegelvormige *pawōih*, die van hout, pinangnoten of dergelijke zijn gemaakt. Om beurten werpen ze nu 7 schelpjes

(1) De naam is afgeleid van *patjis*, dat 25, een der hoogste worpen (naar de beschrijving bij Herklots de hoogste worp) van dit spel beteekent.

(*aneu* of *bidjèh patjih*) uit de hand neer, die dus óf met de opening naar boven (*meulinteuëng*) óf naar beneden (*teugòm*) komen te vallen.

De waarde der verschillende worpen is als volgt:

7	schelpjes met de opening naar boven	=	14	; deze worp heet	<i>barah</i>
6	» » » » » »	=	50	; » » »	<i>tih</i>
5	» » » » » »	=	25	; » » »	<i>patjih</i>
4	» » » » » »	=	4	;	
3	» » » » » »	=	5	;	
2	» » » » » »	=	2	;	
1	» » » » » »	=	10	;	
7	» » » » » » beneden	=	7	; » » »	<i>tjòkah</i>

of *tjòka*.

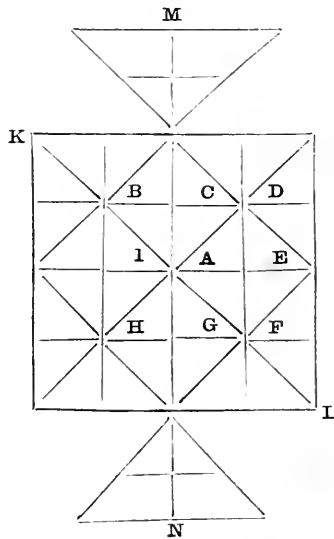
De speler mag na elken worp een zijner *pawōih's* het door den worp aangegeven aantal vakken doen verhuizen: de te volgen weg is deze: van zijn uitgangspunt, bijv. C, door de middenvakken naar den speler toe, dan rechtsom laugs het randvak van zich af, verder in diezelfde richting alle randvakken door, totdat hij weder in E is gekomen, vandaar door de middenvakken heen naar het ronde hoofdvak. De winner is hij, die zijne 4 *pawōih's* het eerst in dat hoofdvak (*dalam* of *boengòng rajeu*) heeft gebracht.

De vier met namen onderscheiden worpen geven recht op een nieuwen worp, hebben eenen »jongeren broeder» (*adòè*), zooals het heet; meer dan drie achtereenvolgende worpen mag evenwel één speler niet doen, en na een naamloozen worp komt dadelijk de volgende speler aan de beurt.

Men mag na elken worp zelf kiezen, met welken van zijne 4 *pawōih's* men wil gaan wandelen. Het hoofdstakel, dat men op reis naar het middenvak ontmoet, bestaat hierin, dat wanneer een *pawōih* van X na diens worp terecht komt in een vak, waarin reeds een *pawōih* van Y rustte, laatstgenoemde naar zijn uitgangspunt (A, B, C of D) moet terugkeeren: alleen in de *boengòng* (bloem) genaamde vakken, die door een teeken aangeduid zijn, kunnen meerdere *pawōih's* tegelijk hun lot afwachten.

Tijgertje.

Eenige andere spelen, die ook op Java onder den naam *matjanaan* („tijgertje”) zeer geliefkoosd zijn en waarvan sommige soorten op ons belegeren, andere op ons dammen gelijken, worden in Atjèh met den algemeenen naam *neurimoeëng-rimoeëng* („tijgertje spelen”) aangeduid. Ofschoon men hiervan den Indischen oorsprong niet meer kent, is deze wel boven allen twijfel verheven door de beschrijving, die men bij Herklots, *Qanoon-e-islam*, Appendix, p. LVIII en LIX, Plate VII, Fig. 5 van twee in Zuid-Indië gebruikelijke spelen vindt. Het figuur toch, waarop volgens Herklots het in Zuid-Indië zoogenaamde Mogolen- en Pathanen-spel ⁽¹⁾ gespeeld wordt, is volkomen hetzelfde, waarop de Atjèhers het door ons in de eerste plaats te noemen tijgerspelen de Javanen weder eene andere variatie van dit laatste spelen. En Herklots noemt nog een Madranggam-spel ⁽²⁾, dat op hetzelfde bord of figuur gespeeld wordt, met den naam „*four tigers and sixteen sheep*”.

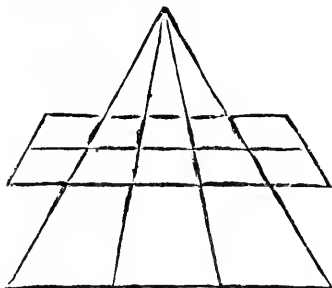

Ziehier de regelen van een Atjèhsch tijgerspel. Op A worden de twee tijgers gezet, op B, C enz. tot I acht schapen, terwijl de speler er nog vijftien bewaart, waarvan hij telkens een opzet, om een geslagen schaap te vervangen. Om beurten doet ieder een zet over de lijnen

⁽¹⁾ *Mogol-Putt'hān*.

⁽²⁾ *Madranggam*.

der figuur. De tijger mag in alle richtingen telkens één schaap slaan of zelfs 3, 5 of 7 gelijk van éenen rand der figuur naar den anderen, bijv. van K naar L of van M naar N.

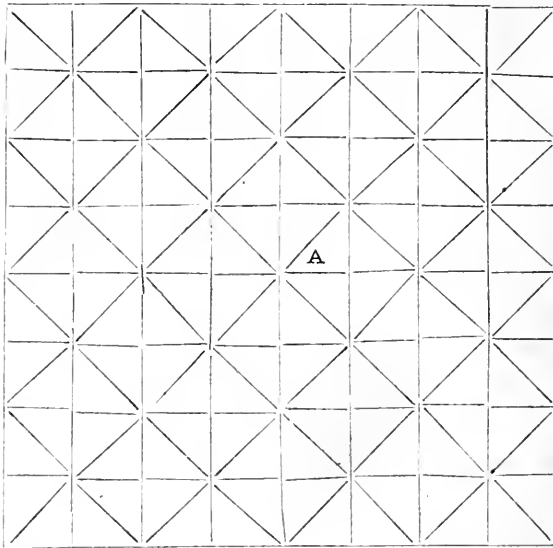
Op de tweede hier afgebeelde figuur speelt men met 3 tijgers en 15 schapen. Men begint met éenen tijger en één schaap op te zetten, waar men verkiest, en er verder, zoolang de voorraad strekt, na elken zet een bij te voegen.

Het spel eindigt of met het verslaan van alle schapen of met de insluiting der tijgers; daarom heet het, in onderscheiding van het volgende spel, *meurimoeëng-rimoeëng-dòs*. Het woord *dòs* ⁽¹⁾, oorspronkelijk tot het mystische spraakgebruik behoorende en den toestand van religieuse ekstase aanduidende, dien men door het dikirren bereikt, beteekent in het Atjèhsch in 't algemeen: »bezwijmd, in onmacht gevallen», en men past het op den ingesloten tijger toe, die zich niet meer bewegen kan.

Het derde spel heet *meurimoeëng-rimoeëng peuët plōh* (»tjigertje spelen met veertig») wijl ieder speler 40 stukken opzet en de *poel^hat* (navel) = A ledig blijft. Men mag over alle lijnen der figuur van bladz. 210 in alle richtingen schuiven en slaan, eventueel ook doorslaan, maar men is tot slaan nooit verplicht, wanneer een andere zet voordeeliger schijnt.

Daar de partijen hier volkomen gelijk staan in aantal en rechten, kan men dit soort damspel slechts in oneigenlijken zin tot de tijgerspelen rekenen; op Java heet het ook *dam-daman*.

(1) Van het Arabische *daoq* (ذوق) = smaak in het algemeen, en speciaal de smaak van goddelijke zaken der mystieken.

Men maakt voor al deze spelen gewoonlijk zijne figuur op den grond en gebruikt als stukken steentjes of vruchtpitjes, zooveel noodig (bijv. waar tijgers en schapen zijn) van verschillende grootte of kleur.

Spelen worden veel door volken van elkaar overgenomen.

Uit voorbeelden als die van deze tijgerspelen, die sinds lang tot ver in de eilanden van den Indischen Archipel echt populair en toch van elders afkomstig zijn, kan men zien, hoe ver zulke dingen door de wereld wandelen, zelfs daar, waar de beschaving nog zeer primitief is en de middelen van gemeenschap en verkeer weinige zijn.

Hoe ver verbreid is niet in de binnenlanden van Java ons woord *knikker*, ook daar, waar mijnen in den omtrek nooit Europeesche kinderen gespeeld hebben!

Hetgeen van kinderspelen geldt, is zeker in nog ruimeren omvang toepasselijk op menschelijke inzettingen en beschouwingen. Dit maant de ethnographie tot voorzichtigheid in het concludeeren.

Zeker heeft de nieuwere ethnographie reeds onnoemelijk vele gegevens tot hare beschikking, die wijzen op zeer opmerkelijke, voorheen nauwelijks denkbaar geachte gevolgen der gelijkheid van het organisme der menschen voor de details ook van hun geestelijk leven.

Zeden en gebruiken, die men oppervlakkig tot de meest zonderlinge

kenmerken van enkele stammen zou rekenen, blijken bij verruiming van het veld der waarneming kenmerken van een bepaald stadium van beschaving onder alle hemelstreken te zijn. Hetzelfde geldt van legenden, natuur- en wereldbeschouwingen, spreekwoorden en wat niet al meer.

Maar, — de tijgerspelen en de knickers getuigen het mede — daar een knikker soms langs ongedachte wegen door de wereld blijkt gerold te zijn, mag men niet te spoedig elken vorm van indirecte aanraking met en overname van elkaar uitsluiten, ook bij schijnbaar elkander geheel vreemde volken.

De beschouwing van schijnbaar onbeduidende spelen heeft hare sinds lang erkende waarde voor de vergelijkende ethnographie en doet tevens eenen blik slaan in de paedagogiek van de verschillende volken.

Er is echter nog meer: in de spelen der kinderen blijven uitgestorven of uitstervende gebruiken en bijgeloovigheden der voorouders voortbestaan; zij vormen dus ook een klein museum der ethnographie van het verleden.

Op Java ziet men hiervan een aardig voorbeeld in de *Ni Towong*. Ni Towong op Java. In sommige streken gelooft men er nog aan, dat die fuik of mand, met bezems tot armen, een klapperdop tot hoofd en oogen van kalk en roet, met een opzettelijk voor het doel gestolen kleed omhuld en verder eenigszins menschvormig toegetakeld, door oude vrouwen 's avonds vóór den Vrijdag met brandenden wierook op de begraafplaats gezet, en onder het neuriën van een rijmpje een paar uren later weggehaald, bezield wordt door *Ni Towong*; dat dit kunstmatig bezielde voorwerp na zichzelf in een spiegelkje bekeken te hebben, door eenige vrouwen vastgehouden, zich van zelf gaat bewegen en door gebaren de vragen, die in den kring eromheen gedaan worden, beantwoordt, aan het meisje haren toekomstigen bruidegom, den zieke het genezende boomblad aanwijst enz.

De kinderen, die de verschijning van *Ni Towong* meermalen bijgewoond hebben, bootsen haar spelend na, en zij blijven dit doen, ook waar ander bijgeloof of Mohammedaansche rechtzinnigheid het origineel reeds hebben doen verdwijnen: zoo in vele streken van Java en ook te Batavia.

Suggestie-
spelen.

Zoo leven waarschijnlijk ook wel voorvaderlijk bijgeloof en verleden gebruiken voort in zekere, op Java zoowel als Sumatra bekende jongensspelen, die men suggestie-spelen zou kunnen noemen. Op Java zijn het de Soendaneezen, die in hun *momonjetan*, *mëmëraikan* en dergelijke aan hunne makkers voor een oogenblik de eigenschappen van den aap, de pauw of eene andere diersoort mededeelen. De jongen, die zich tot object voor dit spel leent, wordt onder een kleed gelegd, soms met wat wierook duizelig gemaakt en door zijne gezellen heen en weer en op en neer geschud, op het hoofd getikt en aan andere duizeling verwekkende manipulaties onderworpen, terwijl zij in koor onophoudelijk een slechts gedeeltelijk verstaanbaar rijmpje zingen, waarin o. a. de naam van het bedoelde dier genoemd en aan enkele zijner eigenschappen herinnerd wordt.

Na eenigen tijd springt dan, wanneer de kunstbewerking gelukt, de jongen op, klimt met de behendigheid en de gebaren van eenen aap in klapper- en andere vruchtboomen, eet met gulzigheid onrijpe, harde vruchten, of wel hij loopt als eene pauw, met de gebaren zijner handen den uitgespreiden staart nabootsend, geluiden als die van dat dier uitstootend, totdat zijn menschelijk bewustzijn is teruggekeerd.

Waar de werkelijke suggestie niet plaats grijpt, wordt het een zuiver spel, en maakt de »betooverde» jongen, wanneer hij den tijd daarvoor gekomen acht, slechts eenige dwaze sprongen en grimassen, klimt ook wel in een boom of loopt zijne makkers dreigend na.

In Atjeh heeft men zulke spelen ook, en zijn het in het bijzonder de gewone aap (*boeë*), de klapperaap (*cungkóng*) en de olifant, welker natuur door suggestie aan de knapen heet te worden medegeedeeld (¹).

(¹) Voor de aap-suggestie zingt men het rijmpje: *tjhó^s kalitjhé^s, kalitjhó^s. kandji roemi, mouteumeung kajé tjeukó^s, djigá^s-gú^s lé' thi banggi d. i. »Tjhó^s! reeds glibberig, reeds glibberig de Stamboel-che pap, hij vindt een krommen boom. Opiumschuiver (bijnaam van den eungkóng wegens zijn voortdurend gegeeuw) schudt hem». Voor de olifant-suggestie dient o. a. het meerendeels onvertaaltbare: *tjam tjam tjöë. tjö^s tilam dari (of tjari) mangkôë, wôë-wôë aelang (of aelang), koetoerang-koetoerang, kapeuroeh^s kapeuroebang, oemông l'ijü^s oemông l'ijang, darah lintah keumeulit'an, tjam tjili ampôn, ön pala bôë-bôë, beudöih dja^s meunari, tjam tjili, ön moelè^s-moelè^s.**

Bij volle maan vermommen zich wel eens enkele jongelui om hunne gampōnggenooten te verschrikken. Die hun gelaat door eene mom of door roet, kalk en dergelijke en hun lichaam door zonderlinge kleedij onkenbaar gemaakt hebben, noemt men *T^hi Dalocpa*; bootsen zij de gedaante van allerlei dieren na, dan heet hun spel bijv. *meugadjah-gadjah* = olifantje spelen.

Vermom-
ming.

§ 2. HASARDSPELEN.

Onder de tot dusverre genoemde spelen zijn er verscheidene, die men naar verkiezing om 's keizers baard of om geld spelen kan; zeer talrijk zijn echter ook de zuivere dobbelspelen, waarvan de afloop geheel onafhankelijk is van de bedrevenheid der spelers en waarvan het doel is, elkander geld uit den zak te kloppen.

De dobbelzucht openbaart zich reeds bij knapen, die nog geen geld in handen krijgen. Jongens, die door hunne vaders uitgezonden worden om gras voor de beesten te snijden, spelen het »gooispiel» (*meutič^s*), waarin hij winner is, die een opgezetten grashalm met zijn daarheen geworpen grasmes (*t^hadeuëb*) weet om te gooien of in tweeën te hakken. De spelers zetten gelijke hoeveelheden van het door hen gesneden gras in, en zoo heeft dikwijls de een of ander geen gras meer over, wanneer de tijd dringt om naar huis te keeren. Dan wordt in allerijl de zak met bladeren, vuilnis enz. gevuld, en een weinig gras als mantel der liefde bovenop gelegd, maar wanneer vader die list ontdekt, volgt op de pret van het *meutič^s* niet zelden de pijn van een duchtig pak slaag.

Gooispiel der
grassnijders.

Verscheidene dobbelspelen komen in het wezen der zaak met ons »kruis of munt» overeen. Zoo het »zwart of wit» (*meu^sitam—poetéh*), zoo genoemd, omdat men oorspronkelijk voor dit spel de Atjèhsche looden munten aan de ééne zijde met kalk wit, aan de andere met roet zwart maakte; men gebruikt dien naam thans ook, hoewel men de beide kanten der Nederlandsche of Engelsche munten *raija of patōng* (»koning» of »pop») en *geudōng* (»pakhuis») noemt. Bij het »slaan»

Kruis- of
muntspelen.

(*moepéh*) neemt één speler twee met de gelijke kanten tegen elkander geplaatste muntstukken tusschen duim en wijsvinger, slaat daarmede tegen eenen steen of een stuk hout en laat ze meteen los. Komen zij beide op denzelfden kant te liggen, dan wint de actieve speler den inzet; anders de tegenpartij.

Drie tank-
spelen.

Drieërlei spelen zou men bankspelen kunnen noemen: bij alle fungeert namelijk een medespeler of een onzijdige als bankier.

1°. *Meut'réng* (»draaien»). De bankier laat een muntstuk, dat hij verticaal op een bord drukt, op dit bord draaien en bedekt het met een klapperdop, voordat het tot rust gekomen is. In een van twee op den grond geteekende vakken, waarvan men het ééne *poetéh* of *geudōng*, het andere *itam* of *patōng* noemt, zet ieder speler in, zoo-veel hij wil. Daarna licht de bankier den klapperdop op, neemt de inzetten der verliezende partijen voor zich en verdubbelt die der winnende.

2°. *Meutjé'*. Bij dit spel doet de bankier telkens een greep in een hoop kopergeld, waarop de spelers in partijen verdeeld tegen elkander inzetten op even of oneven. De bankier zelf stelt zich vaak als partij tegenover hen, die geene tegenpartij hebben kunnen vinden, of hij houdt zich buiten het spel en krijgt dan van allen gezamenlijk een loon voor zijn bankierschap.

3°. *Moepitéh*. De bankier (*oereuēng mat pitéh*) heeft 120 geldstukjes of fiches (oorspronkelijk *pitéh* = *pitis*, Chineesche muntstukken) onder zich en neemt telkens eene handvol daaruit. Intusschen hebben de spelers ingezet op 1, 2, 3 of 4. Men deelt nu de door den bankier gegrepen hoeveelheid door 4, en de winners zijn zij, die op het cijfer ingezet hebben, dat de rest der deeling (waarbij de rest 0 als 4 beschouwd wordt) vertegenwoordigt. De bankier verdubbelt hunne inzetten en neemt die der drie andere cijfers als zijne winst tot zich.

Kaartspelen.

De kaartspelen zijn van Europeeschen oorsprong: *Meut'ikoepan* (letterlijk: »schoppen spelen») heeft plaats met een spel van 52 kaarten, waarvan een even aantal spelers ieder 5 ontvangen. Ieder speelt op zijne beurt uit, en de anderen moeten kleur bekennen; wie

het eerst al zijne kaarten kwijt is, wint den inzet. *Meutrōb* (»troef spelen») geschiedt met een spel van 52 kaarten, die onder 4 spelers verdeeld worden. Ieder op zijne beurt bepaalt de troef: de tegenover elkaar gezeten spelers zijn partners. Wie de meeste trekken maakt, wint het spel.

Zoals men weet, verbiedt de Islam elke soort van hasardspel ten strengste. In Atjèh zijn het alleen de *leubè's*, en dezen zelfs niet zonder uitzondering, die zich aan dat verbod storen. De meeste hoofden en de groote massa des volks achten geene feestvreugde volkomen, wanneer er niet gedobbeld wordt, en dit gaat zoover, dat zelfs zulke *gampōnghoofden*, die in den regel het openlijk dobbelen tegengaan, op de heiligste dagen des jaars, namelijk bij de twee groote godsdienstige feesten niet alleen de oogen voor overtredingen van dien aard sluiten, maar zelfs toelaten, dat de *meunat^hah*, het oorspronkelijk aan den godsdienst gewijde dorpsgebouw, als dobbel-huis gebezigd wordt.

De Islam en
het hasard-
spel.

De oelëbalangs benuttigden voorheen het verbod der godsdienstige wet alleen om hunne inkomsten te vermeerderen. Om in hun gebied een verbod te overtreden had men, zoo redeneerden zij, hun verlof noodig. Dit verlof verleenden zij dan tegen betaling van 1% van het verspeelde bedrag: *oepat* werd die opbrengst genoemd.

Dobbelbe-
lasting.

Onder den algemeenen naam van dobbelarij (*meuljoedi*) verstaan de Atjèhers ook de bij hen zoo algemeen geliefkoosde tabrijke soorten van diereengevechten, en inderdaad zijn het daaronder zeldzame uitzonderingen die men alleen om de eer der overwinning speelt.

Dierenge-
vechten.

Vele hoofden en voornamen verdoen het grootste deel van hunnen tijd aan opkweeking hunner vechtdieren.

Verpleging
der vecht-
dieren.

De vechtstier of -buffel en het vechtram hebben hunne plaats in een afzonderlijken stal, die steeds goed schoongehouden wordt, en men laat ze daar niet uit, dan om nu en dan aan een touw geleid eene wandeling te maken of ze bij wijze van proef hunne krachten even te laten meten met andere. Zorgvuldig regelt men hun dieet en behandelt men ze met inwrijvingen der huid en geneesmiddelen.

Bereidt men ze op een aanstaand gevecht voor, dan wordt er geregeld bij gewaakt, en de overigens luie hooffden staan gaarne meermalen in eenen nacht op om te gaan zien, of hunne dienaren wel behoorlijk voor de dieren zorg dragen. Rammen laat men dan bij wijze van gymnastiek geregelde wandelingen in versnelden pas maken, en af en toe stelt men ze aan de hitte van een houtvuur bloot om ze het overtollige vet te doen uitzweeten, naar het heet.

Vooraf niet minder zorg besteedt de voorname Atjèher aan zijne vechthanen: over dag zijn zij met een touw aan de stijlen onder het huis vastgebonden; des avonds brengt men ze in de voorgalerij. Ook zij kosten hunnen eigenaren een goed deel der nachtrust. De bureu van die liefhebbers worden dikwijls 's nachts gewekt door het geraas, dat de vechthanen maken, terwijl men ze baadt, het lichaam wrijft om het leuig te maken en ze nu en dan even elkander laat aanvliegen om hunne verheven bestemming niet te vergeten.

De andere vechtvogels, namelijk de *leuë* en de *meureubō* (beide soorten van duiven: *tëkoekoer* en *këtivan*), de *pocjōh's* (eene kwartelsoort), de *tjempala* houdt men in kooien; voor vele prinsen en oelëbalangs neemt eene langdurige wandeling langs die gevangenissen des morgens de plaats hunner godsdienstoefening in. De *darocët's* (krekels) bewaart men in bamboehuizen (*hoelōh darocët*).

Geen Atjèher besteedt aan de reinheid, het dieet, de rust en het genoegen van zijn eigen kind eene zorg, die zich met de nauwgezette opvoeding dezer vechtdieren laat vergelijken.

Glanggangs. De groote, formeele diereengevechten houdt men in *glanggangs* (perken), waarvoor men ruime vlakten uitkiest, en die men of door zekere teekenen of ook alleen door de zich in een ovaal, cirkel of vierkant daaromheen geschaarde toeschouwers begrenst. Vaste wekdagen, waarop in eene glanggang geregeld wordt gevochten, heeten *gantōë* (afwisseling of beurt).

Contracten der eigenaars van de dieren. Reeds verscheidene dagen te voren hebben de partijen, die hare dieren tegen elkander in het strijdperk willen voeren, de noodige overeenkomsten getroffen, na zich van de toestemming des oelëbalangs

van het gebied, waarin de glanggang ligt, verzekerd te hebben. Elk brengt bij het sluiten van het contract zijn vechtdier mede om dit in tegenwoordigheid van getuigen aan de tegenpartij te vertoonen en, wanneer men het over den inzet eens geworden is, worden beide dieren symbolisch tot elkanders aanstaande vijanden gestempeld door ze even met de koppen tegen elkaar te laten aanloopen of (waar het vogels betreft) elkander te laten pikken (¹). De dieren zijn na die handeling aan elkander »verloofd» (*meutoenang* of *lam toenang*), en van de eigenaren heet het, dat zij »ingezet hebben» (*ka meutarōh*).

De inzet van elk paar tegenpartijders heet de *tarōh ba^s* = hoofdinzet, en wordt aan oelëebalang of keutjhi^s overhandigd om na afloop van het gevecht aan den rechthebbende (liefst na aftrek van een geschenk voor de mocite) te worden uitbetaald. Onzijdigen kunnen intusschen vóór en gedurende het gevecht weddenschappen met elkander aangaan; de verwedde sommen noemt men *tarōh tjabeuëng* = bijkomstige of bijinzetten. Men ziet dan ook gedurende den strijd onophoudelijk wedlustigen zich door de menigte bewegen; hunne uitroepen: »twee tegen één, drie tegen twee!» enz. wisselen naar den loop der zaken binnen de *glanggang*.

De laatste voorbereiding der dieren tot het gevecht is voor een goed deel van bijgeloovigen aard. Reeds de keuze der versterkings- en geneesmiddelen wordt door bijgeloof beheerscht, maar bovendien tracht men door *adjeumat's* (amuletten) zijn dier te vrijwaren tegen de toovermiddelen, waarmede de tegenpartij zeker trachten zal, het slap en vreesachtig te maken. Men berekent met behulp der *koetika's* op welk uur van den afgesproken dag men zich op weg moet begeven en ook bijv. in welke richting men den stal moet verlaten.

De dieren staan onder de hoede hunner meesters, die echter gewoonlijk aan een paar bedienden onder leiding van eenen deskundige (*djocara*) de zorg overlaten. Dezen brengen het beest naar de vergaderplaats, gewapend met allerlei versterkingen en verfrissingen,

Inzet.

Laatste
voor-
bereiding.

Djoeara.

(¹) Van runderen heet die symbolische uildaging *poepòs* (evenals het eigenlijke gevecht), van rammen *peut^higong*, van vogels *peutoctò^s*, *peutjoctò^s*, *peutjatò^s* of *peutjòh*.

die zij het vóór den strijd en in de pauzen tusschen twee aanvallen zullen toedienen.

Daar de vijand wellicht onder den grond der glanggang toovermiddelen mocht hebben begraven, loopen dienaren der verschillende partijen voortdurend door dat perk heen en weer met *adjeumats*, die zij aan een touw over den grond slepen om het booze te bezweren.

Vechtvoegels worden door hunne djoeara's in de hand gehouden totdat beide partijen na een paar proefaanloopjes den tijd voor den ernst van het spel gekomen achten en hiervan door het roepen van *ka at'i* = »'t is aangegaan!» blijk geven. Zoolang deze roep nog niet gehoord is, mag elke partij haar dier nog voor een oogenblik terugnemen wegens een of ander werkelijk of voorgewend verzuim.

Het loslaten. Dat eerste loslaten is een gewichtig moment, daar elke partij gaarne poogt, de gunstige stemming van háár dier waar te nemen.

Fouten in dit opzicht, door de ééne partij begaan en door de andere aan boos opzet toegeschreven, hebben soms bloedige gevechten, ja doodslag ten gevolge gehad.

Eene andere aanleiding tot vechtpartijen bij deze spelen bestaat in het geschreeuw (*hoera*) van de partij, wier beest schijnt te overwinnen. Meent de tegenpartij hierin iets hoonends op te merken of vindt zij, dat het wegens den hoogen rang des eigenaars van het minder gelukkige dier niet past, dan worden alras *reuntjōngs* en *ikins* getrokken.

Is één der vechtende beesten uitgeput, dan doen zijn djoeara en diens helpers alle denkbare pogingen om hem nieuw leven in te blazen door bepreveling, bespuiting, masseering en wat dies meer zij. Blijft het dier amechtig liggen of ontloopt het zijnen tegenstander en zoekt het buiten de glanggang te komen, dan is het pleit beslist.

Op een Europeeschen toeschouwer maakt in het bijzonder de wijze, waarop de djoeara's en hunne gezellen vechtende hanen aanmoedigen, een belachelijken indruk. Grijsaards ziet men als dollen om den bijna bezweken haan heendansen, en zij doen hem de bitterste verwijten: »Hond van een haan! beloont gij zóó alle aan u besteede

moeite en zorg? Ha! nu wordt het beter. Zoo is het goed; pik hem op zijn kop!" enz. In het wezen der zaak zijn die aandoeningen echter niets dwazer dan de hartstochten, die hardlopende paarden en hunne jockey's nog altijd bij een deel van het Europeesche publiek vermogen op te wekken.

Weigeren beide vechtende dieren na eenige aanvallen den strijd voort te zetten, dan heet het *t'ri*, d. i. onbeslist.

De gevechten van *tjempala's*, *meureubō's* en *poejōh's* gelden als van veel lagere orde dan die van stieren, buffels, rammen, hanen of *leuē's*, terwijl de krekelvechten officieel als een vermaak voor jonge knapen gelden (1). Dit neemt niet weg, dat oudere lieden dit knapenvermaak dikwerf niet versmaden; men vertelt van den pretendent-Soeltan, dat hij een groot liefhebber is van gevechten der *darocēt kléng* (2) en daarbij soms belangrijke sommen op het spel zet. Naar men beweert, zou die voorliefde hieraan toe te schrijven zijn, dat deze dobbelgevechten binnenshuis gehouden kunnen worden, terwijl de jonge levenslustige Toeankoe zich voor zijn gewezen voogd Toeankoe At^bém zou schamen voor openlijke deelneming aan zulke verboden vermaken in eenen tijd, waarin van vele zijden op bekeering van de goddelooze Atjèhsche adats wordt aangedrongen.

Dierenge-
vechten van
hoogere en
lagere orde.

Zelfs zonder dobbelarij en vechtpartijen zouden deze vermaken door den Islam veroordeeld worden; hoeveel te meer, nu die beide zonden er zoo goed als onafscheidelijk mede verbonden zijn! Onder de door den oorlog opgekomen heerschappij der teungkoe's werden dan ook de dierengevechten steeds zeldzamer tot groot verdriet van vele hoofden en van de meerderheid des gemeenen volks. Dezen vinden, dat men al genoeg doet door met die spelen buiten de buurt van bijzonder heilige plaatsen te blijven en met ze nooit op Vrijdag te houden.

In vroegere tijden schijnen zelfs onder de lieden, die zich overigens door inachtneming van de ritueele plichten van den godsdienst onder-

(1) Het laten vechten van stieren, buffels of rammen heet *poepō* (het vechten *moepō*); dat van vogels *peulōt* (*meulōt*); dat van krekels *peukab* (*meukab*).

(2) Alleen deze wegens hare donkere kleur „klinganeesche krekelt" genaamde soort, wordt voor het vechten gebezigd.

scheiden, velen geen bezwaar tegen het actief deelnemen aan die vernaken gevoeld te hebben. Althans in de historische hikajats vindt men nu en dan personen met den titel *Leubè djocara* aangeduid, eene combinatie, die uit een godsdienstig oogpunt beschouwd ongerijmd moet heeten.

§ 3. RATÉBS.

Karakter der
Atjèhsche
ratébs.

De ratébs der Atjèhers zijn voor deskundige toeschouwers, die niet in Atjèhsche vooroordeelen en gewoonten werden opgevoed, niet meer of minder dan parodieën van zekere soort van godsdienstoefeningen.

Ratéb (Arab. *rātīb* ⁽¹⁾) beteekent in het verband, dat ons hier bezig houdt, eene godsdienstoefening, die bestaat uit het een zeker aantal malen gemeenschappelijk ⁽²⁾ opdreunen van bepaalde godsdienstige formules, zooals de geloofsbelijdenis, een aantal namen Gods of lofprijzingen van Allah en Zijnen gezant. Zij zijn door de godsdienstige wet niet gebiedend voorgeschreven, maar sommige worden in de gewijde overlevering aan ieder aanbevolen, andere behooren tot de bijzondere inzettingen der stichters van zekere *ṭarīqah's* of mystieke methoden.

De rātīb
Sammān in
dezen
Archipel.

Bijzonder populair is in dezen Archipel een *rātīb*, die door den als heilig vereerden mystieken leeraar *Sammān* in de eerste helft der achttiende eeuw te Medina werd ingesteld. Die heilige werkte dus in dezelfde stad als zijn ruim $\frac{1}{2}$ eeuw oudere collega *Aḥmad Qoesjāsī* († 1661), door wiens Maleische en Javaansche leerlingen een zekere vorm der Sjaṭṭārītische *ṭarīqah* in dit verre Oosten zoo algemeen verbreid werd ⁽³⁾. De invloed van laatstgenoemde was grooter en betrof

(1) De grondbeteekenis van het woord is „vaststaand”; in het spraakgebruik duidt het allerlei personen aan, die *vast aangesteld*, allerlei zaken, die *eens voor al vastgesteld* zijn.

(2) De onderscheiding van den *rātīb* als eene door een gezelschap gemeenschappelijk opgedreunde *dikir* van de *dikir* als een, dien men alleen kan verrichten, is geheel locaal. In Arabie is elke *dikr*, dien men alleen of gezamenlijk op vaste tijden verricht, *rātīb*.

(3) Zie boven bladz. 16 vv. over dezen geleerde en zijnen als heilig vereerden, in Atjèh begraven leerling Abdoerra^ooef.

meer het persoonlijk godsdienstig leven; wel bepaalt zich het onderwijs, dat de groote massa der adepten dier »*Satariah*» ontvangt, tot het opzeggen van zekere formules op bepaalde tijden van den dag, liefst na eerst de voorgeschreven godsdienstoefening (*sěmbahjang*) verricht te hebben; maar velen krijgen toch ook hun deel van eene eigenaardige, pantheistisch gekleurde, de behoefte aan innigheid en diepzinnigheid bevredigende mystieke leer.

Moehammad Sammān wilde evenmin als *Ahmad Qoesjāsji* iets eigenlijk nieuws op het gebied der mystiek produceeren: hun doel, gelijk dat van alle mystieke leeraars der latere tijden, was, de door hen geleerde en beoefende methoden der meesters van voorheen meer de aandacht te doen trekken en vele adepten daarvoor te werven. De resultaten van beider arbeid, zooals die zich met name in Indonesië openbaren, zijn van zeer verschillenden aard. Bij de geestelijke nakomelingen van Qoesjāsji hier te lande vindt men in schrift of geheugen korte begrippen der mystieke zaligheid of ook uitvoerige werken over de opleiding des menschen tot het bewustzijn zijner eenheid met God, en uiterlijk openbaart zich de mystiek dier Satariah slechts in de waarneming van zekere, weinig in 't oog vallende, eenvoudige private getijden.

De »*Samaniah*» vormde minder eigenlijke adepten dan vereerders, maar waar die zijn, behoeft men ze niet ver te zoeken. Des avonds, vooral den avond vóór den Vrijdag, komen zij in het bedehuis of eene andere geschikte vergaderplaats bijeen en houden daar tot diep in den nacht hunne gemeenschappelijke, *rātibs* genoemde *dikrs*, die steeds luider, krijschend of brullend, Gods lof verkondigen. De kampongjeugd begint met bij die uitvoeringen toe te zien, gaat allengs tot nabootsing en eindelijk, onder de noodige leiding, tot geregelde deelname over.

Van dien *rātib* heeft *Sjaich Sammān* natuurlijk de woorden vastgesteld en tevens de lichaamsbewegingen en houdingen bepaald, waarmede men die heeft te begeleiden. Men moet wel aannemen, dat luidruchtigheid en bewegelijkheid volgens dien mystieken leeraar

Moehammad
Sammān en
Ahmad
Qoesjāsji.

Luidruchtig-
heid van
den *rātib*
Sammān.

(in tegenstelling met andere, die rust en stilte tot voorwaarden voor hunne *dikr*'s maakten) machtige middelen waren om tot den gewenschten staat van mystieke verrukking te geraken. Zeker zijn echter de leerlingen in lateren tijd in deze richting zeer veel verder gegaan dan de meester, en dit geldt vooral van de liefhebbers van den *rātib Sammān* in deze gewesten.

Alle rechtzinnige geleerden, zelfs al zijn zij op het punt der luidruchtigheid en der overmatige gymnastiek der ledematen zeer toegefelijk, eischen van hem, die *rātib* of *dikr* doet, dat hij de woorden der geloofsbelijdenis, de namen of aanduidingen Gods enz. zuiver en duidelijk uitspreke, ja moedwillige fouten in deze worden door velen als teekenen van ongelooft beschouwd. Nu is in den Oostindischen Archipel met name de practijk van den *rātib Sammān* dien slechten weg zeer verre opgegaan. De plaats van de woorden der *sjahādah*, van namen of voornaamwoorden (zooals *Hoe*, d. i. *Hij*, nl. God), die Allah aanduiden, wordt daar feitelijk veelal door zinlooze klanken ingenomen, die slechts flauw aan hunnen oorsprong herinneren. Eerst in geknielde houding zittende, vervolgens staande, het lichaam in allerlei bochten wringende en het hoofd tot duizeligwordens heen en weer schuddende, schreeuwen de vergaderden klanken uit als: *Allahoe éhé lahoe, sihihihihi* en geraken zoo allengs minstens in een zweetbad, vaak in eenen staat van abnormale opwinding, waartoe de hier en daar voorkomende gewoonte, eerst de lampen uit te blazen, het hare bijdraagt.

Nasib.

De verschillende afdelingen dier uiterst vermoeiende *rātibs* worden van elkander gescheiden door pauzen, waarin een der aanwezigen, zooals het heet, *nasīb* reciteert. Dit Arabische woord duidt eigenlijk minnedichten aan. Nu is het in de mystiek gebruikelijk, de gemeenschap der geloovigen met den Schepper door het zinnebeeld der min voor te stellen, en in dien geest sexueel-mystieke gedichten te maken of ook oorspronkelijk zuiver wereldsch bedoelde minnedichten in mystieken zin te verklaren en dan onveranderd te bezigen.

De *nasīb* is in Indonesië nog verder van zijnen oorsprong afgedwaald

dan in Arabische landen wegens de dubbelzinnigheid der gedichten reeds dikwijls het geval is. In plaats van Arabische verzen gebruikt men hier veelal Maleische of in andere Inlandsche talen vervaardigde pantoens, verhalen of gesprekken in dicht en ondicht, die met den godsdienst weinig of niets te maken hebben. Eén of twee der aanwezigen reciteeren telkens een stuk en de overigen stemmen met een refrein in of wisselen de voordracht af met het uitgalmen der boven aangeduide klanken.

Behalve de *rātibs* van *Sammān* zijn nog de levensgeschiedenissen van dien heilige hier te lande zeer populair. In het Arabisch, Maleisch enz. gestelde verhalen van al de wonderen, die hij wrocht, en de deugden, waardoor hij zich onderscheidde, meestal *Hikājat* of *Manāqib Sammān*, („Verhaal” of „Voortreffelijkheden van *Sammān*”) genoemd, worden niet alleen om hunnen inhoud op prijs gesteld, maar men beschouwt het reciteeren of aanhooren daarvan als een godsdienstig werk, en niet zelden worden naar aanleiding van ziekte of ongeval geloften afgelegd, dat men in geval van uitredding de *hikajāt Sammān* zal laten voordragen. Men is dan overtuigd, dat de heilige, wiens levensgeschiedenis het voorwerp der gelofte is, zijne voorbede aan het beoogde doel ten goede zal doen komen (1).

Hikajāt
Sammān.

Evenals in de naburige landen, behoort ook in *Atjèh* de *ratéb T^haman* tot de vrome uitspanningen, waaraan een godsdienstig gezind publiek deelneemt, al mogen ook strenge wetgeleerden er veel op af te dingen hebben. De *Atjèhers* zouden ons zeker het recht ontzeggen, *dezen ratéb* onder de spelen of vermaken te rangschikken, en wij zouden daartoe niet zijn overgegaan, ware niet de bespreking ervan noodig als inleiding tot de beschrijving dier *ratébs*, die ook door de *Atjèhers* als verbasteringen van den echten *ratéb T^haman*, zonder eenige godsdienstige beteekenis worden beschouwd. Zij zeggen dan ook, dat wel de *ratéb T^haman*, maar niet de beide aan-

De *ratéb*
T^haman in
Atjèh.

(1) Op dezelfde wijze worden tal van andere gewijde verhalen in dezen Archipel gebezigd, bijv. dat der Haarschering van Moehammad, de Levensgeschiedenis van *Sjeich Abdoelqādir Djailani*, op West-Java kortweg *Hikajāt Sèh* (*Sjaich*) genaamd, enz. enz.

stonds te bespreken wereldsche ratébs voorwerpen van gelofte kunnen zijn.

De zoogenaamd echte ratéb T^haman is ook in Atjèh buitensporig van luidruchtigheid; de *meunat^hah*, het gewone tooneel der uitvoeringen, dreigt soms in te storten en de gansche gampōng dreunt van het huilen en stampen der godzaligen. Soms benuttigen de jongelui die gelegenheden om een gehaten gezelschap uit de gampōng eens flink in het gedrang te nemen of hem tegen eene stijl der *meunat^hah* aan te drukken, zoodat het hem dagen lang heugt. Het is immers donker, zoodat de daders niet stellig aan te wijzen zijn, en men kan zich op de heilige verrukking beroepen ter verontschuldiging van de fout!

Hetgeen als *nat^hib* (= *nasīb*, zie boven bladz. 222) dient, is meestal schijnbaar aan godsdienstige onderwerpen gewijd, maar op den keper beschouwd niet veel anders dan lachwekkende rijmelarij, waarin eenige woorden uit het mystieke spraakgebruik en namen uit de gewijde geschiedenis voorkomen.

Vrouwen-
ratéb.

De vrouwen houden haar eigen ratéb T^haman, die in bijzonderheden eenigszins afwijkt van den mannenratéb, maar in hoofdzaak ermede overeenkomt.

Hetgeen bij de mannen *meunat^hib* (»het reciteeren van *nasīb*») heet, wordt van vrouwen met het werkwoord *meuljakri* of *meuhādi*, aangeduid; wij zagen reeds ⁽¹⁾, hoe de moeder hare dochter in het wiegelied toebidt, dat zij in die kunst ervaren moge worden.

Staatjes uit
den ratéb
T^haman.

Van beiderlei afwisselingen der ratébs moge hier een klein staatje aangehecht worden. Zij zijn, gelijk nagenoeg alwat in het Atjèsch gesteld wordt, steeds in de gewone maat (*t^handja^s*) gedicht. Ziehier een stukje *nat^hib* van een mannenratéb ⁽²⁾:

⁽¹⁾ Deel I, bladz. 508, Noot 5.

⁽²⁾ *Meut^heudjid^haram Alahoe Alahoe, Meut^heudjid^haram na oereuëng doea dròë — nabiteu t^hidròë t^habatneu doea. Neupen^sét t^hoerat keudéh nanggròë Tjam — geujocë mat^hòs ét^heulam bandoem blanda. Kaphé Jahoedi Ikan djitëm mat^hòs — dalam t^hoentòs roentòh agama.*

»De heilige moskee (d. i. die van Mekka), Alahoe, Alahoe, in de heilige moskee zijn drie menschen: een daarvan onze Profeet, twee zijne gezellen. Hij zendt een brief naar het land van Sjam (Syrië), met bevel, dat alle Hollanders moslims worden. Die Jodenkafirs ⁽¹⁾ willen zich niet bekeeren, in eeuwig verval is hun godsdienst”.

Een stukje *tjakri* uit een vrouwenratéb ⁽²⁾:

»In het Paradijs hoe heerlijk licht, lampen hangen op alom in het rond; zonder touw hangen de lampen, zij hangen van zelf door des Heeren genade”.

Eene variatie van den ratéb T^haman, die den gewonen in luidruchtigheid verre overtreft, wordt vooral in de vastenmaand gehouden. wanneer men in de meunat^hah bij het *meudarōih* aan het eind van den Qoerān is gekomen. De vergaderden reciteeren hun dikr eerst zittende, dan staande, eindelijk dol springende: 2 à 4 voorgangers schreeuwen *leu ileuheu*, de anderen *ilalah*; verder maken ook de woorden: *hoe hoe, hajjoen, hoe hajat* deel van de voordracht uit.

Dezen ratéb noemen de Atjèhers wel *koeloehét*, maar meestal *mènt^ha*, zonder de beteekenis van een dezer woorden te kennen. *Mènt^ha* is intusschen de Atjèhsche uitspraak van het Arabische *minsjār* = zaag, en inderdaad vindt men in op Java verspreide primbons meermalen van den *dikr al-minsjārī*, d. i. »de zaag-dikr”, gesproken; deze wordt gedétailleerd beschreven, en het heet o. a., dat men zijne stem zóó door de »plank des harten” heen moet laten schuiven als de timmerman de zaag door de houten plank. Die beschrijvingen zijn weliswaar ontleend aan een boek van de Sjat^lārītische *ṭarīqah* ⁽³⁾, maar het denkbeeld is natuurlijk voor toepassing in elke *ṭarīqah* vatbaar, en de Atjèhers hebben de zagerij ter verfraaiing van den ratéb T^haman aangewend.

Ratéb
mènt^ha.

⁽¹⁾ Zooals ons boven bladz. 85, noot ⁽²⁾ bleek, stelt de Atjèhsche volksverlevering de Europeesche kafirs gaarne als volgelingen van den profeet Moesa (Mozes) en zoonanbidders voor.

⁽²⁾ *Dalam Tjeuroega boekōn peungeuñ le — meugantoeng kandé ban t^hi^heuñ lūngka. Kandé meugantoeng huna ngōn talōē — meugantoeng keudrōē Toehan karōnja.*

⁽³⁾ Namelijk aan *al-Djawāhir al-chamsah*, waarover men zie Loth's *Catalogue of the Arabic Manuscripts of the library of the India Office* (London 1877) p. 185—87.

De ratéb
t^hadati.

De *ratéb t^hadati* is de eigenaardigste, meest geliefkoosde caricatuur van den godsdienstigen ratéb, die men in Atjèh aantreft. Hij wordt uitgevoerd door gezelschappen van bijv. 13 à 20 mannen, die een kleinen, schoonen, voor de uitvoeringen vrouwelijk uitgedosten jongen voor het spel hebben opgeleid. Die mannen, steeds lieden van ééne *gam-pōng*, heeten ten opzichte van hunnen knaap *daléms*, *adoeëns* of *abangs*, d. i. »oudere broeders»; de jongen heet, evenals de ratéb zelf, *t^hadati*.

Elk gezelschap heeft zijnen *tjhèh* (Arab. *sjaich*), die ook *oelēē ratéb* (»hoofd van den ratéb») of *pangkaj* of *ba^s* (regelaar of chef) genoemd wordt, en een paar leden, die bijzonder ervaren zijn in het aangeven der wijzen (*lagèè's*) en in het reciteeren van *nat^hib* of *kit^hah's*; laatstbedoelde personen heeten *radat* (1).

Opleiding
der
jongens.

De jongens, die voor dit spel opgeleid worden, zijn deels schoone Niasche slavenkinderen, deels kinderen van arme Atjèhers uit de Bovenlanden. Men zegt, dat laatstbedoelde kinderen soms door de *daléms* gestolen werden, maar meer gewoon was eene transactie met de ouders, die vrij wel met koop gelijkgesteld kan worden. Door aanbieding eener geldsom werden zij namelijk bewogen, hun door zijn stemgeluid en lichamelijke schoonheid veelbelovend knaapje aan zijne aanstaande »oudere broeders» over te leveren; hun geweten stelden zij gerust met de overdenking, dat de knaap steeds fraai gekleed en met de meeste zorg verpleegd zou worden, terwijl hij gaandeweg wel zou leeren om, na het bereiken van den volwassen leeftijd, in eigen onderhoud te voorzien.

Oorsprong
van den
naam
t^hadati.

De meest waarschijnlijke oorsprong van den naam *t^hadati* is deze. In Arabische minnedichten, zoowel eigenlijke als mystiek bedoelde, komt het veelvuldig voor, dat de smachtende minnaar zijnen nood klaagt aan het publiek, hetwelk hij met de woorden: *jā sādātī* (Arab.: »o, mijne heeren!») aanspreekt. Dergelijke uitroepen, zeer verbasterd, gelijk al wat de Atjèhers aan den vreemde ontleend hebben, komen ook in de *t^hadati*-poezie voor. Daarnaar zal eerst de *ratéb* den naam

(1) Waarschijnlijk het Arabische *raddād*, eigenlijk »herhaler» of »wedergever», eene benaming, die ook bij andere dikr's voorkomt.

van *ratéb t'adati*, daarna de knaap, die daarin de hoofdrol speelt, dien van *t'adati* verkregen hebben.

Een voornaam bestanddeel der poëzie, die door de *t'adati's* en hunne *daléms* voorgedragen wordt, is van erotischen, en wel meer bepaald van paederastischen aard; een voornaam punt van attractie voor de toeschouwers vormt de vrouwelijk uitgedoste *t'adati* zelf met zijne erotische gebaren. Toch vergist men zich door te meenen, dat een *t'adati* gewoonlijk behalve aan de kunst, ook aan de paederastie gewijd wordt.

De *t'adati*-
poëzie.

Zijne *daléms* zijn overtuigd, dat èn zijne stem èn zijne bekoorlijkheid door de practijk der verkeerde min snel te gronde zouden gaan. Zij hebben veel geld aan zijne kleeding, veel tijd aan zijne opvoeding besteed, en zij zorgen wel, dat de intrest van dat kapitaal (in den vorm van belooningen, die hun telkens gegeven worden door degenen, die hen bij zich laten spelen) hun niet vóór den tijd ontnomen worde. Zij bewaken hunnen *t'adati* angstvallig; eenen *adòë angkat* (»aangenomen jongeren broeder», het gewone euphemisme voor de *amasii* der knapenminnaars) kan men gemakkelijk vinden onder knapen, die niet door zoo kostbare kunstgaven zich onderscheiden.

De *t'adati's*
en de paede-
rastie.

De *ratéb t'adati* heeft altijd in den vorm van eenen wedstrijd plaats: steeds worden twee gezelschappen van verschillende *gampōngs* met hunne *t'adati's* uitgenoodigd en wisselen zij elkander af, trachtende elkanders lauweren te rooven.

Het *t'adati*-
spel een
wedstrijd.

De hartstochtelijke liefhebberij der *Atjèhers* voor deze spelen kan men opmaken uit het feit, dat eene uitvoering, die *van ongeveer 8 ure des avonds tot na den volgenden middag* duurt, met onverflauwde belangstelling door een groot aantal toeschouwers wordt gevolgd.

Wij zullen thans een beknopt overzicht van den gang van eenen *ratéb t'adati* geven en in eene aantekening achter dit hoofdstuk de *Atjèhsche* teksten mededeelen van die stukken der voordracht, die wij in den loop onzer beschrijving vertalen.

Om misverstand te voorkomen, zij hier aangeteekend, dat een stukje

van een Atjéhsch *t'adati*-spel, hetwelk Mr. L. W. C. Van den Berg in 1881 bijwoonde, door hem geheel verkeerd begrepen is ⁽¹⁾.

Vooreerst werd die voorstelling op verzoek van een Europeaan op eene ongewone plaats gegeven en week dus zeker in menig opzicht van het gewone af; verder woonde Van den Berg slechts het begin van den eigenlijken *ratéb docé^s* bij en maakten de lieden zich snel van hem af door hem in strijd met de waarheid te vertellen, dat de rest evenzoo was. Eindelijk hoorde hij in de vrome formules, die de *tjhèh* (leidsman) ter inleiding reciteerde, en waarin de namen van alle beroemde mystieken, dus óók die van Naqsjiband, worden verheerlijkt, den naam des stichters van de Naqsjibandijjah en trok daaruit in aller ijl de conclusie, dat hier eene Naqsjibandijjah-voorstelling plaats had. De eerste de beste Atjèher zou hem bij navraag beter ingelicht hebben. Ware zulk een ondervraagde eenigszins van den aard der in Atjèh weinig bekende Naqsjibandijjah-devotie op de hoogte geweest, dan zou hij aan die inlichting toegevoegd hebben, dat die orde zich sterk kant tegen al wat luidruchtigheid bij de dikrs aanbrengt, terwijl deze juist een kenmerk van den *ratéb T^haman* en van den daaruit verbasterden *ratéb t'adati* vormt.

Inrichting
van het spel.

Op het erf, waar het spel zal plaats hebben, is eene eenvoudige loods van bamboe of houten stijlen en de gewone dakbedekking (sagopalinhbladeren) opgericht. Daarin nemen de beide partijen elk aan eene zijde tegenover elkander plaats. De *daléms* of *abangs* van ééne partij vormen eene rij; de middelste plaats neemt de leidsman (*tjhèh* = Arab. *sjaich*, *oelèè*, *pangkaj* of *ba^s*) in. Achter hen zitten een of meer hunner, die de taak van *radat's* op zich nemen. Nog verder op den achtergrond bevindt zich de *t'adati*, die reeds op zijn fraaist is aangekleed; hij begint gemeenlijk met zich neer te vleien en te slapen, daar hij toch eerst ongeveer na middernacht behoeft op te treden.

⁽¹⁾ Tijdschr. van het Batav. Genootschap, Deel XXVIII, bladz. 158 vv. Dit opstel draagt tot de kennis der in den titel vermelde devotie niets bij.

Het eerste deel der uitvoering heet *ratéb doëë*, »zittende ratéb», De zittende
ratéb. daar de daléms allen op de knieën zitten in de positie, die de moslim bij het verrichten der ritueele godsdienstoefening (*sěmbahjang*) inneemt na eene prostratie.

Eéne partij begint met voor te spelen; de andere moet met de voordracht instemmen, behoorlijk wijs houden en de lichaamsbewegingen, die hare mededingster daarbij maakt, getrouw nabootsen.

Die voordrachten bestaan aanvankelijk uit klinkklaren onzin, dien de hoorders voor een mengelmoes van Arabisch en Atjěhsch houden. Inderdaad zijn sommige stukken wel afkomstig van Arabische loffliederen, gewijde gedichten of overleveringen, maar die zijn dan zoo verbasterd, dat men slechts met moeite erin slaagt, van enkele het origineel terug te vinden. Ook de namen der *lagèë*'s (wijzen), waarop die stukken geciteerd worden, zijn deels verbasterde Arabische woorden.

De *radat* der voorspelende partij geeft bij den aanvang van elke afdeeling van dit reciet de wijs met *tralala*'s (als: *ih ha la ilaha la ilahi* enz.) aan; de anderen weten dan reeds, welke woorden daarbij behooren of hun *tjhèh* herinnert hun die, en allen heffen aan. Taak van
den radat.

Wij bepalen ons wat dit betreft tot de mededeeling, dat die eerste partij achtereenvolgens bijv. een vijftal *lagèë*'s aangeeft, en dat hij een aantal dier wijzen eveneens *lagèë* genaamde gebarenspele behoorren, die deels alleen met het hoofd en de handen, deels met behulp van doeken uitgevoerd worden. Ziehier als staaltje een vijftal namen van gebruikelijke *lagèë*'s:

1° *lagèë at'òë idan* (1) zonder bepaalde gestes. Lagèë's van
den zittenden
ratéb.
2° *lagèë t'akinin*, begeleid door de *lagèë djaròë* (»handenwijs»), d. i. elegante, door allen gelijkmatig en gelijkvormig uitgevoerde bewegingen met de handen, waarbij nu en dan door het knippen der vingers ook geluiden worden voortgebracht.

3° *lagèë ba'dō t'alam* (2), begeleid door de *lagèë idja boengkōih* (»de

(1) Schijnt verbasterd uit het Arab. *ja sajjidanā* »O, onze Heer!»

(2) Arab. *ba'da 's-salām* d. i. »na den heilgroet».

wijs der opgerolde doeken”), waarbij elk een doek voor zich heeft liggen, die ineengewonden is en waarmede hij, in harmonie met zijne gezellen, bevallig manoeuvreert.

4° *lagèè minidarwin*, begeleid door de *lagèè idja lhō^s* („wijs der dooreengewonden doeken”). Ieder slingert hierbij zijnen doek door dien zijns buurmans heen; soms vormen zoo doende alle doeken een geheel om weldra weder elk voor zijnen bezitter uitgespreid te liggen.

5° *lagèè t^halala* (1), begeleid door de *lagèè idja ba^s takoeë* („wijs der doeken op den nek”), waarbij de doeken telkens over de schouders om de halzen getrokken worden.

Dit vijftal is voldoende om een denkbeeld te geven van hetgeen, waaruit de eigenlijke *ratéb* van het spel bestaat; men ziet, dat wij niet te veel zeiden, toen wij dezen kenschetsten als eene caricatuur der ware *ratébs*, der door lichaamsbewegingen geaccompagneerde lofprijzingen van God en Zijnen gezant. Wij zullen eveneens, doch in eene aanteekening hierachter, vijf staaltjes geven van den onzin, dien men daarbij zingt; merken wij slechts op, dat die korte teksten eindeloos herhaald worden, dat wil zeggen zoolang, totdat de verschillende bij eene wijze passende gymnastische oefeningen, waarover de voorspelende partij beschikt, uitgeput zijn.

Natib van
dezen *ratéb*.

Na afluop van den eersten *ratéb doeë^s* begint een deskundige, altijd nog van dezelfde, het eerst voorspelende partij, te *meunat^hib*. De *nat^hib* van den *ratéb t^hadati* bestaat uit gesprekken tusschen de beide partijen, die gemeenlijk ingeleid worden met eene wederzijdsche begroeting en dan verder uit vragen en antwoorden bestaan. De vragen zijn schijnbaar wetenschappelijke, maar inderdaad is de *nat^hib* evenzeer eene caricatuur van eene wetenschappelijke discussie als de geheele *ratéb* de caricatuur eener godsdienstoefening. De spelers en de meeste toehoorders, die van de eigenlijke Mohammedaansche wetenschap weinig begrip hebben, vatten echter dat spel als volkomen ernstig op en trachten elkander door moeilijke quaesties, kleine hatelijkheden, onverwachte replieken afbreuk te doen.

1) Uit *call Allāh*, het begin der bekende zegenspreuk over den Profeet.

Telkens na een stuk *nat^hib*, dat wil zeggen na elke begroeting of vraag of antwoord, geeft de partij, wier redenaar aan het woord was, een »verhaal tot besluit van den *nat^hib*» (*kit^hah oedjōng nat^hib*) ten beste, en wel in dezen vorm, dat een kundig verhaler telkens een halfvers voorzingt en zijne partijgenooten dit dan herhalen; de rollen zijn dus op dergelijke wijze verdeeld als bij sommige gemeenschappelijke *dikr*'s.

Kit^hah tot
besluit van
den *nat^hib*.

Wij geven hier nu zulk een, op den zittenden *ratēb* volgend begroetingsgesprek en eene vraag met antwoord, benevens de daarbij behorende *kit^hah*'s, onder aanteekening, dat dikwijls in ééne *nat^hib*-afdeeling dit spel nog langer wordt voortgezet (¹). Ook komt het veel voor, dat ééne partij eerst hare rol geheel afspeelt en eerst daarna de andere het woord neemt; de eerste partij treedt in zulke gevallen slechts tegen het einde van het geheele spel weder in het krijt.

Voorbeeld
van *nat^hib*
met daarbij
behoorende
kit^hah.

Begroeting van de partij A. Heil over ulieden, gij allen, teungkoe's, ik wensch al den teungkoe's mijnen heilgroet te brengen. Ik zou u sirih willen aanbieden, maar heb mijn sirihzak niet hier; van mijne *gampōng*, die ver af ligt, ben ik hier gekomen. Ik wenschte u sirih aan te bieden, maar ik heb geen bakje; terug gaan (om het te halen) kan ik ook niet, het is al laat in den avond. In plaats van de sirih dan, gezegende heeren, leg ik (eerbiedig) beide handen op mijn hoofd. Mijne tien vingers op mijn hoofd, om u allen, teungkoe's, vergeving te vragen. Tien vingers, vijf hef ik er op, in plaats van bloemen (²) op mijn hoofd.

Begroeting.

Kit^hah tot besluit van dezen nat^hib. Bij de Meut^heugit raja is een ridder, zeer dapper, die daar *tapa* deed. Hij deed daar *tapa* oudtijds, toen ons land (Atjèh) ontstond; eerst nu onlangs, jongere broeder, is hij te voorschijn gekomen. Oudstijds sliep hij steeds door; nu de kafirs oorlog kwamen voeren, is hij zoo pas ontwaakt. Vorsch

Kit^hah.

(¹) Het Atjèhsche origineel dezer teksten vindt men in de Aanteekeningen achter dit hoofdstuk.

(²) Bedoeling: u en uwe bevelen leg ik als op mijn hoofd, alsof het bloemen waren.

niet naar des ridders naam, Nari Tareugi wordt hij geheeten. Zijn oogwit is (zwart) als bajamzaad, zijne pupillen zijn (rood) als sagazaden. Hij houdt in zijne hand eene vierkante ijzeren (knods); in geen land is iemand, die hem staan kan. Waar hij staat, wordt het eene zee; een storm ontstaat daar als bij den regen van *keunòng t'a* (1). Nu eens ebt (dat water), dan vloeit het weer. Kent dan den demon van de Meut^beugit raja. — In de Darōj-rivier is een vurige *t'anè* (2); dien mag men met zijne schaduw niet raken of men wordt ongelukkig. — In de *Radja Oemòng* (3) is de *t'anè Tjé^s bré^s*; hoe sterk iemand moge zijn, daarbij geraakt hij ten einde raad.

Wederbe-
groeting.

Wederbegroeting van partij B. Over ulieden heil, o edele teungkoe's; mijne handen leg ik op mijn hoofd.

Vervolgens de groet, die een soenat-voorschrift is voor alle moslims ten opzichte van ieder, die komt, waar hij ook kome (4).

Ik wensch u den heilgroet te brengen als teeken van eerbied, de handen reik ik als bewijs van mijne achting. Drie stappen doe ik (vervolgens) achterwaarts als zelfvernedering: daaraan kent men wel-opgevoede lieden. Het is een voorschrift, teungkoe's, dat mijn leeraar mij gaf. eerst den heilgroet te brengen en daarna te verwelkomen. Na den heilgroet vat ik de handen; ten slotte behoort de sirih erbij.

Kit^bah.

Kit^bah tot besluit van dezen nat^bib. Hoort gij wel, mijne vrienden, ik vermeld den naam van Radja Beureuhat: een wonderheld is deze Radja Beureuhat, onovertroffen op den rug der wereld. Beweegt hij zijne voeten, dan schudt het land; heft hij de handen op, dan heeft de aarde. Op zee heeft hij schepen, te lande rijdieren; eerst nu begin ik met de wonderdaden (5). — In Gampōng Djawa is het zeer nevel-

(1) Zie Deel I, bladz. 278.

(2) Zie deel I, bladz. 452.

(3) Dit is de naam van het groote veld, dat aan den Dalam (vorstelijke versterking en en woningen) van Atjeh grenst.

(4) De woorden: 'Vervolgens kome' ziju in geheel verknoeid op ziju Atjèhsch uitgesproken Arabisch.

(5) Hier zinspeelt de spreker, ofschoon schijnbaar nog over de wonderdaden van Radja Beureuhat sprekende, op de wonderen, waarmede hij en zijne partij de tegenstanders van de andere gampōng denken te verslaan. Het vervolg is eene min of meer geringschattende nitdaging.

achtig: regen, bliksem en donder komen op. Kokosboomen worden in tweeën gespleten; bedenkt het, o vrienden, die buiten staat. Maar ik breng u een weinig in herinuering: wanneer gij niet tegen ons op kunt, is het beter te wachten. Zijn er, teungkoe's, die tegen ons kunnen opkomen, dat zij op dezen avond de gelederen rangschikken. Zijn de gelederen niet behoorlijk in orde, dan wil ik met u geene aanverwantschap hebben (dan zijt gij geene partij voor mij). Vraagt hun (der tegenpartij) eens (zoo zegt de spreker als tot het publiek), of zij inderdaad durven vechten; laat dan hunne vesting in staat van tegenweer, hunne wapens sterk zijn. De vesting zij stevig, de geweren sterk, want hier (bij ons) zijn granaten van den Toean heut^a (1).

Nat^hib van partij A in den vorm eener vraag. Er was eens iemand, die op dag sliep en droomde dat hij ontucht pleegde; hij daalde neder (uit zijn huis) en ging naar den put, maar rondziende vond hij geen emmer. Vandaar ging hij naar de moskee (om een emmer te halen); hoe sprak hij nu de *niēt* (de bedoeling, Arab. *nijjat*: die de Mohammedaan als inleiding tot elke ritueele handeling, ook, zooals *in casu*, tot het nemen van een ritueel bad moet formuleeren)? Hoevele zijn de voorwaarden, teungkoe's, van een ritueele wassching? In dit watervaatje zijn alle soorten van water (2). Het watervaatje zij niet gebroken, het deksel (van boomblad of katoen bijv.) ervan zij niet open; welke zijn de voorwaarden, teungkoe's, eener geldige ritueele wassching?

Nat^hib in den vorm eener wetenschappelijke vraag.

Dezelfde partij A laat nu weder een verhaaltje, eene *kit^hah oedjōng nat^hib* volgen; dit slaan wij ter bekorting over en geven nu het antwoord der tegenpartij.

(1) Over den klank dezer Maleische benaming van den Gouverneur van Atjeh in Atjehsche ooren zie men Deel I, bladz. 176.

(2) Na eerst eene vraag gesteld te hebben over de wettelijke voorschriften der ritueele wassching, zegt de spreker thans, dat in zijn (zinnebeeldig) watervaatje alle soorten van water (d. i. van wetenschap) aanwezig zijn.

Natib ter
beantwoor-
ding der
vraag.

Natib van partij B in den vorm van een antwoord. Indien Allah wil ⁽¹⁾, beantwoord ik uwen heilgroet; wil redevoeren, teungkoe, zooals het betaamt. Stel mij geen wetenschappelijke vragen; ik kan ze niet oplossen, ik ben geen geleerde ⁽²⁾. Hoevele zijn de voorwaarden, teungkoe, bij het stellen eener vraag? geef gij hierop eerst eens, teungkoe, een treffend antwoord. Zonder voorwaarden en hetgeen van die voorwaarden afhankelijk is, blijft uw vragen een ijdel werk. Eerst waar de voorwaarden zoowel als hetgeen daarvan afhangt aanwezig zijn, daar heeft het vragen zijnen zin. Spraakkunst (leert men) te Lamjông, wetgeleerdheid te Lam poetjō², de rest is niet veel bijzonders; komt, peilt nu onze diepte! Logica (leert men) te Lampaja, dogmatiek te Kroeëng kalé; uwe vragen zijn zonder nadenken gedaan. Op de bergen zijn t'ala-boomen, aan het strand zijn arōn-boomen; golven komen af en rollen het zand op. Neem wat rijst (als voorraad voor den reizenden student), kom bij mij studeeren, dat ik u, al is het maar een enkel regeltje, onderwijze. Te Kroeëng kalé zijn vele geleerden, Teungkoe Meut^hé ⁽³⁾ is als de lamp der wereld. Zij (die groote geleerden) hebben nog nooit iemand met wetenschappelijke quaesties bestreden: dat (getuigt van) zelfbehagen, roemzucht, praalvertoon en verwatenheid ⁽⁴⁾. Zelfbehagen en roemzucht, verwatenheid en praalvertoon, velen worden door die ondeugden in het verderf gestort. Welopgevoede lieden worden nooit beschaamd; die op Allah vertrouwen, worden nooit rampzalig. Anderen hebben vele wetenschappelijke vragen gesteld, baas! maar zoo dwaas als gij nog niemand. Met een goepang (15 cents) op zak wilt gij alle velden der wereld in pacht nemen ⁽⁵⁾; anderen bezitten tal van diamanten, maar stellen zich niet aan gelijk als gij.

(1) Over het vele gebruik en misbruik dezer formule door de Atjehers zie men Deel I, bladz. 358, noot.

(2) Dit is natuurlijk ironisch bedoeld; in het vervolg wordt de tegenpartij voorgesteld als door onwetendheid onbevoegd zelfs tot het stellen van quaesties.

(3) Zie boven bladz. 28.

(4) Deze vier ondeugden worden veel, vooral in mystieke werken, gezamenlijk genoemd.

(5) D. i. met uw aasje wetenschap durft gij u in het groote geestelijke strijdperk wagen.

Nu laat ook deze partij B hare *kit^hah* volgen, die wij weder weglaten, en daarna, of ook nadat de nat^hib nog langer op dezelfde wijze is voortgezet, wordt het de beurt van partij B om voor te spelen. Dadelijk nadat deze hare laatste *kit^hah* heeft voorgedragen, begint zij met haren *ratéb doeë^f*, en moet nu de partij A, die zooeven voor- speelde, hare bedrevenheid toonen in het snel en regelmatig volgen der zangwijzen, gestes en gymnastische toeren met handen en doeken, die de tegenpartij reeds lang ingestudeerd heeft en dus met gemak kan voordoen.

De tweede
zittende
ratéb.

De *ratéb* volgt dus nogmaals geheel den zooeven beschreven gang met omkeering der rollen en met variaties, die tot het wezen der zaak niet afdoen.

Is dit alles afgeloopen, dan gaat men van den *ratéb doeë^f* tot den *ratéb dōng*, den »staanden *ratéb*», over. Dit geschiedt gewoonlijk iets na middernacht, bij het eerste hanengekraai. De *t^hadati* van partij A komt naar voren en zijne *daléms* (»oudere broeders») gaan achter hem staan; partij B blijft zitten, en wel thans niet meer in de (geknield) zittende houding van hem, die de ritueele godsdienstoefening verricht, maar eenvoudig zooals de Inlander in fatsoenlijk gezelschap pleegt te zitten. Het komt ook voor, dat ééne partij twee of drie *t^hadati*'s in het veld brengt, maar dit heeft dan alleen ten gevolge, dat hetgeen men anders uit éénen mond hoort, uit twee of drie monden vernomen wordt.

De staande
ratéb. Het
optreden der
t^hadati's.

De *t^hadati* (wij zullen dien van elke partij gemakshalve steeds in het enkelvoud aanvoeren) begint met op de bekende Inlandsche wijze elk van de leden der tegenpartij te begroeten door diens rechterhand gedeeltelijk tusschen zijne beide handen te laten doorglijden, waarbij de ander dan ook des *t^hadati*'s rechterhand met beide handen even omsluit (*moemat djaròë*).

Begroeting.

De *t^hadati* neemt zijne plaats in tegenover zijne *daléms*, maar straks onder het spreken of reciteeren wendt hij zich telkens om, zoodat hij aan geen deel van het publiek voortdurend den rug toekeert. Hij heeft eene *koepiah* met gouden *tampō^f* (kruin) op het hoofd, een baadje

Kleeding
van den
t^hadati.

met vele gouden knopen en eene kostbare broek, maar geen lendenkleed aan; verder is hij met allerlei vrouwelijke sieraden bekleed, als voet- en armbanden, ringen, eene halsketen en een zilveren gordel om het middel. Over zijn schouders hangt een *boengkōih boera*² genaamde doek (gelijk vrouwen ze als hoofdbedekking plegen te gebruiken), rood met van gouddraad geborduurde pauwen erop. In eene hand houdt hij eenen waaiër.

Zijne daléms beginnen gezamenlijk met neuriewoorden als *héhé lam heum* a de eerste wijs aan te geven, en wel eene langgerekte *lagée djareueng* (1). Op die wijs zingt nu de t'adati, waarbij de daléms met hunne tralala's secundeeren (2).

Veel samenhang is er niet in hetgeen hij zegt; het is eene aan-eenrijging van stukken pantōn, van toespelingen op het lief en leed der min of op recente gebeurtenissen, van aanhalingen uit algemeen bekende Atjèhsche gedichten (*hikajats*), alles ingeleid door een feitelijk reeds overbodig verzoek, dat men hem (den t'adati) een weinig ruimte geve.

Inleiding
van den
t'adati.

T'adati A. (op de langzame wijs): Ondere broeders! (hier spreekt hij die van de overzijde toe) geeft wat ruimte, dat de t'adati binnentrede (namelijk in het midden); ik wil bloemen geven aan heer t'adati (namelijk aan zijnen collega van de tegenpartij), een *toengkōj* (3) bloemen, waaronder drie ruikertjes djeumpa-bloemen; die ben ik te Geutapang doa gaan koopen. Stroomopwaarts (van daar uit) is de markt, stroomafwaarts de *gampōng Djeumpét* — bloemen zend ik aan heer t'adati. Boenòt-boomen in rijen, een lijnrecht strand, een hooge berg met een heilig graf. Papier is er slechts weinig, inkt komt te kort; het land is in oorlog, mijn hart onrustig (4).

Voor het vervolg geven weder telkens de daléms de verschillende

(1) Zie boven bladz. 78.

(2) Zulk secundeeren met klanken zonder beteekenis heet *meutjakroem*.

(3) Een *tabé* of een *karang* bestaat uit tien bijeengebonden bloemen; tien *tabé* vormen een *toengkōj*.

(4) Hier reciteert de t'adati de klacht, waarmede vele Atjèhsche auteurs of afschrijvers (d. i. medeauteurs) hun werk inleiden.

wijzen aan en secundeeren met hun taalala, maar de meeste dier wijzen, behalve de voor de inleiding gelezigde, zijn *lagè bagath*, snelle, niet gerekte.

De P'adati gaat aldus voort: Bij Tjot P'ailong aan het strand van Peulari, daar is de gampong der moeder van Meureundam Diwi. Och arme, die lieve kleine in de trouw (!) de moeder van het kind is dood, opgegeten door den geurende-vogel. Teungkoe Malém (nam. Malém Diwa) stijgt in het paleis om de prinses weg te halen van op de zoldering.

Voortgaat
voort.

Oudere broeders, hier heb ik eene (quaestie) uit de grammatica, waarin ik te Kliboët onderwijs genoot bij Teungkoe Moeda. Eerst bestudeerde ik het boek der flectie; met de veertien vormen der vervoeging (namelijk de veertien vormen, die in elken tijd van het werkwoord tot onderscheiding van persoon, geslacht en getal voorkomen) begon ik. Wat zijn de voornaamwoorden, behoorende bij het perfectum van het werkwoord? zeg het mij, P'adati (van de andere zijde) met spoed.

De lezer kent nu de soort van die fragmentarische liederen, die de P'adati aanvankelijk ten gehoor brengt. Dit gaat zoo eenigen tijd voort, totdat een nieuw nummer van het programma begint, namelijk de *kit'ah's* van den P'adati.

De *kit'ah*
van den
P'adati.

De meeste *kit'ah's* bestaan uit gesprekken tusschen den P'adati en zijne *daléms*, maar ook waar een doorlopend verhaaltje wordt voorgedragen, wisselen *daléms* hunnen P'adati bij zijn werk af.

Wanneer de *daléms* aan het woord zijn, zwijgt steeds de P'adati; de zang van dezen wordt echter door hun *tjakroem*, bestaande in een dof gebromd *héhahá* en soms ook handgeklap, *geaccompagneerd*,

(¹) Hier geeft de P'adati eene herinnering aan de episode van de geest door den geurende-vogel verwoeste stad, waarvan alleen de schoone prinses Meureundam Diwi, door haren vader in eenen trouw verborgen, gered werd, uit de bekende Hikajat Malém Diwa, Zie boven bladz. 133, 152.

Beginnen wij met de vertaling eener gesprek-kit^hah, die tevens een Atjèhschen cursus over de geographie en de politieke verhoudingen in verschillende streken bevat. Den t^hadati duiden wij met T^h, zijne daléms met Daan.

Staaltes
eener ge-
spreek-kit^hah.

Ofschoon de daléms in koor zingen en ook gezamenlijk door hunnen t^hadati toegesproken worden, bezigen zij meestal het enkelvoud van den eersten persoon om zich zelf aan te duiden; of de t^hadati hen in het enkel- of meervoud toespreekt, blijkt slechts zelden uit zijne woorden. Wij zullen dus ook in de vertaling meestal het enkelvoud gebruiken en slechts in sommige der vele gevallen, die de mogelijkheid toelaten, het meervoud.

Gesprek-kit^hah.

D. Wilt gij, kleine broeder! uw geluk gaan beproeven en op eene plaats gaan handeldrijven?

T^h. Welke zeeboezem heeft een rechtvaardig koning, aan welke riviermonding ligt de drukste koopstad?

D. Wel, kleine broeder! diamantje, het land van Kloeng heeft eene drukke koopstad.

T^h. Ik wil naar het land van Kloeng niet gaan, de Nachoda Nja^s Agam is daar niet meer als vorst.

D. Wees niet bekommerd, wijl die vorst er niet meer is; zijn opvolger is Radja Oedah.

T^h. Wat geeft het, of Radja Oedah er al is, daar hij niet tot ulieder bekenden behoort!

D. Zal het dan niet daarheen zijn, dan breng ik u ver weg; ga dan naar Glé Poetōih (in Daja) om peper te planten.

T^h. Naar Glé Poetōih ga ik niet, want de lieden van Daja zijn (ons) Atjèhers vijandig.

D. Zal het dan niet daarheen zijn, o jongere broeder! dan maar hier naar Lambeut^hòè (Lamběsi) onder den Keudjroeën Koeala.

T^h. Naar het land van Lambeut^hòè ga ik niet, want dat land ligt met Koeala Oenga overhoop.

D. Wees niet bekommerd, wijl het land in rep en roer is; ik maak u daar tot (krijgs-) panglima.

T^h. Hoe zoudt ge mij (krijgs-) panglima maken, daar mijn lichaam jeugdig, nog niet volwassen is?

D. Waar zou ik toelaten, dat gij gingt vechten, hartje, ster, die tot wellust van het oog strekt!

T^h. Laat ge niet toe, dat ik zou gaan vechten, bij mijn lichaam, dan wil ik geen panglima zijn.

D. Zal het dan niet daar zijn, broertje t^hadati, ga dan als panglima naar de Koeta (vesting) Tjoetli.

T^h. Ik wil mij niet in de Koeta Tjoetli vestigen: het is te dicht bij het strand, aan den zoom der riviermonding.

D. Zal het dan daar niet zijn, broertje, hartje, dan ga ik u te Babah awé (boven Koela Oenga) plaatsen.

T^h. Ik wil mij te Babah awé niet vestigen, daar ik vrees er te sterven zonder dat iemand voor mij (nam. voor mijn lijk) zorg draagt.

D. Zal het dan daar niet zijn, gezegend broertje, dan ga ik u neerzetten in de 12 Rantò's (1).

T^h. In de 12 Rantò's wil ik niet wonen, broeder; zeg mij toch, wat voor bedoeling gij daarmede hebt.

D. Ons voornemen daarmede was, gezegend broertje, u ginds bij den Radja Moeda (van Troemòn) te brengen.

T^h. Met den Radja van Troemòn is niets meer aan te vangen, daar hij traktement geniet van den Toean Beut^ha (2).

D. Waar hebt ge dat vernomen, gezegend broertje? Wil mij dit thans mededeelen.

T^h. Ik weet het maar al te goed, broeder, mijn teungkoe! pas ben ik van daar teruggekeerd, als ware het eergisteren.

D. Wanneer gij de rantò's der Westkust langs gaat, broertje, hoevele plaatsen staan daar onder de Hollanders?

T^h. Van Padang te beginnen tot Singkel inclus, zijn alle heffingen voor den Koning van Holland.

(1) Zie boven bladz. 125.

(2) Over de beteekenis van dezen Maleischen titel (Toewan bésar) zie Deel I, bladz 176

D. Wanneer gij komt, o broertje van mij, in de baai van Tapa^s toean (vulgo: Tēmpat toean), wie is daar vorst?

T^h. De vorst aldaar is wel een Moslim, maar de vlag is van de Hollanders.

D. Wanneer gij naar Labōh hadji (vulgo: Laboean hadji) gaat, broertje t^hadati, wie is daar vorst?

T^h. De oelēebalang aldaar is eene vrouw (1), ons allen neemt zij in bescherming.

D. Zijt ge op uwe reizen, broertje teungkoe, ook al naar het land van Batoe gevaren?

T^h. Vroeg in den morgen, broeder, te Koala Batoe, op rijst-tijd (omstreeks 9 ure; zie Deel I, bladz. 212) komt men te Lama moeda.

D. Broertjelief, gij verdient straf, ik ga u verbannen naar den T^heulawaïh(-berg).

T^h. Mij nu te verbannen, waarom hebt gij niet eerst nagedacht, toen ge mij verlangdet van mijne broeders?

D. Toen ik om u vraagde, meende ik dat het voor langen duur zou zijn broertje, hartje! dat ge tot een broeder voor mij zoudt worden.

T^h. Waar zou het leven voor eenen t^hadati moeielijk zijn (m. a. w. die verbanning deert mij weinig); voetbanden om zich mee te tooien krijgt hij overal.

D. Wat zou mij ook veel aan u, t^hadati, gelegen zijn? Tot wat nut zijt gij, die mij gegeven werdt, maar niet deugt?

T^h. Wilt gij mij ginds naar het gebergte verbannen, dat ik dan sterve, dat tijgers mij opvreten.

D. Ik ga u verbannen, broertje, zoo dat uw land verre is, dat ge niet morgen of overmorgen kunt terugkeeren.

T^h. Verbant gij mij, broeders, ziet dan wel toe, dat ge niet morgen en overmorgen naar mij komt te verlangen.

(1) Voor een aantal jaren was daar inderdaad zekere Tjoet Nja^s Patimah oelēebalang.

D. Wij hebben het al duidelijk genoeg ingezien, den tijd dien gij hier in het land waart: moogt gij niet morgen of overmorgen wederkeeren!

T^a. Beter dan mij te verbannen, is het, dat ge mij verkoopt, opdat gij althans de waarde terugkrijgt.

D. Ik wil mij geen last op den hals gaan halen: onkosten en moeite heb ik al genoeg om u gehad.

T^a. Allah, Allah, o oudere broeders, die mijn toeverlaat zijt, ik leg dan (als teeken van berusting) mijne handen op mijn hoofd.

D. Ik laat het op mijn geluk aankomen, al naar mijn lot, ik wil mij nu althans door één gevaar heenwerken.

T^a. Heeft men geluk, broeders, dan verwerft men roem; bij gebreke daarvan is het verledene genoeg.

D. Mocht gij geluk hebben (¹), o lamp en licht, dan gaat ge met een zonnenscherm uit en keert te paard terug.

T^a. Mocht u en ons geluk beschoren zijn (in dezen strijd), dan moet gij na terugkeer van hier eene gelofte vervullen.

D. Mocht ik veilig te voorschijn komen uit deze golven, dan laat ik u baden in reukolie (²).

T^a. Uit zeven gevaren (d. i. wedstrijden), broeders, zijn wij reeds gered, maar zeker is dat van heden avond het grootste.

D. Ja, het is een groot verschil met vroeger, een andere wijs dan in het verleden.

T^a. Mijne gelofte, broeders, is een offer van zeven pakjes bloemen voor Teungkoe Andjōng (³) in Gampōng Djawa.

D. Heden avond wordt het wellicht een groote strijd: wien zal ik wel tot panglima aanstellen?

T^a. Broeders, stelt mij aan tot krijgspanglima: gij zult zien, hoe ik schud, dat de aarde siddert.

(¹) De bedoeling is: mocht gij in den strijd van dit thadatispel succes hebben, dan zijn geene teekenen van grootheid te hoog voor u.

(²) Dit is dus eene door de daléms quasi afgelegde gelofte.

(³) Zie Deel I, bladz. 160, 181.

D. Ik ben bang, broertje, dat het niet zal zijn zooals gij zegt, dat ge wellicht naar ginds, naar buiten zult vluchten.

T^h. Verzegd is het, broeders, dat ik zou vluchten, een zoon van den bovenloop der rivier (¹), vroed en ervaren.

D. Waarom, broertje, zoo bluffend en verwaten? Ik vrees, dat gij 't aflegt, dat gij tranen zult storten.

T^h. Het is bluf noch grootspraak, broeders, wat ik zeg; gij zult zien dat ik (blijken van vaardigheid) uitstrooi, vele tegen één.

D. Wij, broertje, geven u slechts eene herinnering; het lief of leed zult gij zelf moeten voelen.

T^h. Broeders, staat maar vast achter ons, spreidt de handen biddend (om succes) uit.

D. Van zeven landen, broertje, heb ik al verhaald; ik ga nu drie jaren lang studeeren.

T^h. Dat is mij wel bekend, broeder, mijn teungkoe; in alle landen heeft men u gezocht.

D. Wat is uw wensch, broertje-lief, zeg ons uw verlangen?

T^h. Mijn wensch is oorlog te gaan voeren met de *geuloebang* (eene soort van *t^hikin*), ik als panglima.

D. Hoe zoudt gij, broertje, oorlog gaan voeren? Gij ziet, dat het uwen broeders aan de daarvoor noodige middelen ontbreekt.

T^h. Weest niet beducht, broeders, voor gebrek aan de noodige middelen, gaat u voor loon verhuren bij den keizer van China.

D. Die vorst der ongeloovigen is mijn vriend, hij, die geschut giet, de keizer van China.

T^h. Inderdaad, broeders, zijt gij toch al te dwaas! zelfs tot Lamweuëng (in de XXII moekims) zijt gij nog niet gereisd.

D. In het gebergte van Lamweuëng is de top van den T^heulawaïh, in Lampanaïh een lillakanon met eene klok (²).

T^h. Wanneer wij, broeders, naar het land van Atjèh gaan, welke zijn dan de grootste teekenen der macht van den vorst?

(¹) Zie deel I, bladz. 35.

(²) Hier begint weer eene geographische episode, die ons snel van Atjèh naar de Noord- en Oostkust voert.

D. Spreek mij niet van de teekenen zijner macht; geschut heeft hij gerangschikt al in het rond.

T^a. De Meut^eugit raja was al niet meer in orde: eerst de Habib (d. i. Habib Abdoerrahman) heeft haar na zijne komst onder handen genomen (1).

D. Inderdaad is het zoo, broertje, gelijk gij zegt: hoe is nu wel de gedaante van den top der *Goenongan* (2).

T^a. Voorwaar die top der *Goenongan* is bijzonder fraai; de koning gaat er te paard heen.

D. Van het land van Atjèh, broertje, (hebt gij wel) pas een stukje (verhaald), laat ons echter nu ginds heen vertrekken.

T^a. Waar wilt gij heen, broeders, mijne teungkoe's? neemt uw broertje mede, lieve broeders, panglima's!

D. Laat ons niet langer in Atjèh blijven, broertje! laat ons ginds naar Teungkoe Pakèh (vorst van Pidië) gaan.

T^a. Neen ik ga niet naar Teungkoe Pakèh, broeders: zoo dicht bij Atjèh, dan zijn wij te gauw weer thuis.

D. Zal het niet derwaarts zijn, o korreltje van een padispruit! dan ga ik u naar Koeala Gigiëng brengen.

T^a. Ik wil niet wonen, broeders, te Koeala Gigiëng: mocht ik (daar) sterven, niemand, die naar mij omziet. Ik heb er geene broeders.

D. Broertjelief, maak niet al te veel opmerkingen, ik zal u dan naar de Koeala Ië leubeuë (vulgo: Ajer Laboe) brengen.

T^a. Ik wil te Koeala Ië leubeuë niet wonen, in de zoetwaterkreek aldaar zijn vele krokodillen.

D. Zal het daar niet zijn, braaf broertje, dan maar ginds naar Eundjōng bij den La^teumana.

T^a. Broeders, ik wil te Eundjōng niet wonen, de gampōng is er vol diepten (dus modderig) en het is er vol bangka-boomen.

(1) Zie deel I, bladz. 168.

(2) Dit eigenaardige gebouw in de nabijheid van den Dalam, thans door Europeanen veelal ten onrechte Kotta Petjoet (Koeta Pötjoet) genaamd, zou volgens de Atjèbers door eenen vorst van Atjèh ter nabootsing van eenen berg gebouwd zijn, om het heimwee te stillen van zijne uit de Bovenlanden afkomstige echtgenooten. Zie boven bladz. 64.

D. Zal het daar niet zijn, broertje, dan ga ik u naar het land van Meureudoe brengen.

T^h. Broeders, ik wil te Meureudoe niet wonen; het land is daar in opschudding, er heerscht groote oorlog.

D. Broertjelief, gezegend broertje, dan ga ik u te T^hamalanga plaatsen.

T^h. T^hamalanga is er ook al zonderling aan toe; Keutjhi^s Ali (1) heeft men er het woud in gejaagd.

D. Broertjelief, zal het daar niet zijn, dan in het land van Peut^hangan, in Gloempang doea.

T^h. Het land van Peut^hangan is er ook al zonderling aan toe; Teukoe Bén (= Béntara) is dood, en er is nog geen opvolger.

D. Zal het daar niet zijn, broertje t^hadati, dan ginds naar T^hamōti ga ik u brengen.

T^h. Ik wil, broeders, te T^hamōti niet wonen; de vorst is er niet veel bijzonders, de Keudjroeën Koala (2).

D. Zal het daar niet zijn, gezegend broertje, dan ga ik u naar Awé geutah brengen.

T^h. Broeders, ik wil niet te Awé geutah wonen, daar ik vrees, dat Teungkoe Tjoet Moeda mij (mijn werk, namelijk het door alle oelama's verboden t^hadatispel) zou verbieden.

D. Zal het daar niet zijn, broertje t^hadati, dan dalen wij af hier naar Meunat^hah doea.

T^h. Meunat^hah doea, broeder, daar ben ik niet bijzonder bekend; Teungkoe Tjèh Deuroeih (een daar gevestigd geleerde) is nog maar een jong man.

D. Zal het dan daar niet zijn, broertje teungkoe! dan breng ik u naar Panté Pakoe.

T^h. Ik ga niet naar Panté Pakoe, ik kan geen touw draaien (dit is »pakoe», zoodat hier met de woorden gespeeld wordt) van klappervezels.

(1) Deze oelëbalang, de vader van den tegenwoordigen, werd inderdaad door den Meureudoeschen vijand Tjoet Latéh uit huis en hof verdreven.

(2) Titel der hoofden (kêdjoeroean) van vestigingen aan riviermondingen.

D. Broertjelief, nu ga ik u brengen naar Lhō^s T^heumawè, naar (de gampōng) T^hawang Keupoela.

T^h. Ik wil niet te T^hawang Keupoela wonen, daar ik bang ben, dat de Mahradsja (van Lhō^s T^heumawè) mij weghaalt.

D. Zal het daar niet zijn, gezegend broertje, dan zal ik u naar het land van Piadah brengen.

T^h. Broeders, ik wil niet in het land van Piadah wonen; ik wil verder gaan, thans wil ik vertrekken.

D. Zal het daar niet zijn, mijn hart, ga dan verblijven te Djamboe ajé.

T^h. Te Djamboe ajé wil ik mij niet ophouden; ik vrees te sterven, wanneer er eene overstroming komt.

D. Zal het daar niet zijn, broertje t^hadati, dan ginds naar Idi (vulgo: Edi), de groote handelsplaats.

T^h. Ik wil niet te Idi wonen, broeders; een radja, op wien men niet aan kan, is Teukoe Nja^s Paja (1).

D. Zal het daar niet zijn, broertje, mijn teungkoe, dan zet ik u op het eiland T^hampòè (2) (bij Teumiëng, vulgo: Tamiang).

T^h. Op Poelò T^hampòè kunnen wij niet meer wonen; het is genomen door den kafir, den Koning van Holland.

D. Zal het daar niet zijn, gezegend broertje, wil dan zeggen, waarheen gij verlangt te gaan.

T^h. Mijn verlangen, broeders, is naar Poelò Pinang (3), dat ik mijnen hartstocht botviere in het »lange huis» (d. i. het publieke huis).

D. Broertje, ga niet naar Poelò Pinang, in het »lange huis» heeft men veel geld noodig.

T^h. Bekommert u niet om dat vele geld; ik kan immers paarden houden en huurkoetsier worden.

D. Wanneer gij, broertje, voor loon gaat werken, krijgen uwe oudere broeders geen goeden naam.

(1) Deze was een hoofd onder Teungkoe di Boekét, over wien men zie Deel I, bladz. 160.

(2) Dit eiland heeft tot het machtsgebied van den bekenden Toeankoe Athém, den voogd der pretendent-soeltans, behoort.

(3) Pinang vertegenwoordigt voor de Atjéhers de wereld in alle goede en slechte opzichten.

T^h. Laat dat zoo zijn, broeders, mijne teungkoe's; als ik maar niet hier in het land ben, is het mij overal om het even.

D. Hoort gij het wel, mijne heeren? (dit wordt tot het publiek gezegd), mijn lieveling hier is sterk in 't disputeeren.

T^h. Hoort gij het, mijne heeren? men zegt van mij, dat ik sterk in het disputeeren ben.

D. Nog nooit heeft mijn lieveling (te voren) tegen zijnen leermeester gekrakeeld; die zonde maakt iemand tot brandhout voor de hel.

T^h. Verhoede Allah, dat ik tegen mijnen leermeester zou krakeelen; ik weet ook zonder dat (namelijk wegens mijn goddeloos bedrijf van t^hadati) in de hel te zullen komen.

D. Ik zeg zus en hij antwoordt zoo! Ge zijt wel vaardig in het maken van opmerkingen en het opperen van quaesties.

T^h. Het is niet betamelijk, broeders, mijne teungkoe's (zoo te spreken); immers ik ben van nature kundig gelijk een *leuc^s banggoena* (1).

D. Ik heb een oogenblik gelegen en wat gedroomd, maar ik weet geene verklaring van mijnen droom te geven.

T^h. Wat hebt gij gedroomd, broeder, mijn teungkoe? Zeg het aan uw broertje, dat ik de uitlegging mededeele.

D. Ik droomde broertje, ter bedevaart (hadj) te gaan, dat ik mij ging reinigen in de edele stad (Mekka).

T^h. Wanneer gij ten hadj gaat, teungkoe, ach neem dan den t^hadati mede, opdat hij voor zijne zonden vergeving erlange.

D. Laat ons dit jaar niet gaan, lief hartje, uw broer heeft volstrekt geene middelen.

T^h. Verkoop dan, broeder, rijstveld en tuin, tot reisgeld voor uw broertje, dat vertrekken wil.

D. Rijstveld en tuin durf ik niet verkoopen; ik vrees, dat de oversten het zich zullen weten toe te eigenen (2).

(1) Deze soort van *leuc^s* (zie boven bladz. 216) geeft aanhoudend kort afgebroken geluiden en geldt als boven andere uitmuntend in makheid en vechtkunst. Het woord *ragoë*, dat wij met *kundig* vertaalden, beduidt tevens *mak*.

(2) Over de zucht der oelëbalangs om zich wegens fictieve vergrijpen enz. rijstvelden hunner onderdanen toe te eigenen zie men Deel I, bladz. 120—21.

T^a. Kus (den oelèëbalang) op de knie, doe t'embah bij zijne voeten, opdat hij u toch maar het noodige geld late.

D. Ach broertjelief, gezegend broertje, wat zal ik er aan doen? De tijd is nu eenmaal zoo.

T^a. Allah, Allah, gezegende broeder, ga daar het (gouden) kruintje mijner koepiah verpanden.

D. Het koepiah-kruintje durf ik niet verpanden, het is uw lijfsieraad (dat gij noodig hebt), wanneer men u eens uitnodigt (om te spelen).

T^a. Is dat niet genoeg, mijn broeder, mijn teungkoe, ga dan mijne armbanden verpanden.

D. Hoe kunt gij uwe armbanden willen laten verpanden? Dat staat leelijk bij de lui in het land, het maakt ons oog beschaamd.

T^a. Is ook dat niet genoeg, broeder, ga dan mijne voetringen verpanden.

D. Hoe kunt ge uwe voetringen willen laten verpanden? Dat staat niet goed bij de lui in de wereld.

T^a. Ga gij, teungkoe, en laat ook mij gaan; ik verlang er zoo naar om te reizen.

D. Nu hier is dan wat geld, waarom gij zoeven vraagdet; neem mij dan echter in uw gevolg mede.

T^a. Ga liever niet mede, mijn broeder, mijn teungkoe. Ik kom gauw terug om u weer op te zoeken.

D. Met wat voor schip gaat gij reizen, broertje? Vertel mij dit nu, kleine broeder!

T^a. Ik ga, broeders met het schip van Banan (¹), met dat schip zal ik vertrekken.

D. Ga niet, broertje, met Banan's schip; het is algemeen bekend als duur van vracht.

T^a. Wees niet bekommerd over de vele uitgaven; ik zal voor loon van den nachoda optreden.

(¹) Een voorheen in Atjèh zeer bekend zeilschip van den Arabier Ali Bannān, dat vele pelgrims naar Arabië vervoerde.

D. Wanneer gij loon aanneemt, broertje, wordt de naam uwer »oudere broeders» niet goed.

T^h. Laat dat zoo wezen, gezegende broeders, wanneer ik maar naar het heilige land kan komen.

D. Wanneer, broertje, gaat ge aan boord? zeg mij, broertje, wanneer gij gaat vertrekken.

T^h. Zondagavond — Maandagmorgen, op dien morgen komt het tot mijn vertrek.

D. Wanneer gij gaat, broertje, mijn teungkoe, neem ons dan mede.

T^h. Gaat gij maar niet mede, mijne heeren; na een jaar keer ik immers terug.

D. Dat gaat zoo niet, broertje, mijn teungkoe, wij blijven op u wachten aan den rand der riviermonding.

T^h. Blijft gij maar niet wachten, broeders, mijn teungkoe's; ik kom gauw weder om u te bezoeken.

D. Is het zoo, gezegend broertje, dan weerhoud ik uwe schreden niet meer, ga dan vertrekken.

T^h. Brengt mijnen heilgroet over ginds aan mijnen vader, (zegt hem:;) »uw lieveling is vertrokken, zijne reis is begonnen».

D. Wanneer er geen aandenken is, lieveling, tot geschenk, wat zal ik dan (tot afscheid) aan uwe moeder geven?

T^h. Broederlief, broeder, mijn teungkoe, spreid uwe handen uit en bidt voor mij (d. i. laat uw gebed de plaats van zulk een afscheids-geschenk innemen).

D. De vier stonden van den dag ⁽¹⁾ en de vier stonden van den nacht zullen mijne handpalmen naar boven gericht zijn om te bidden.

T^h. Mocht ik sterven, broeder, op de bedevaart, wil dan kandoeri's (godsdienstige maaltijden) geven en voor mij bidden.

D. Moge uwe reis gezegend afloopen, mogen haaien u opvreten, walvisschen u verslinden!

T^h. Allah, Allah, broeder, mijn teungkoe, voorwaar gij heft uwe handen op tot een fraai gebed!

⁽¹⁾ Zie deel I, bladz. 211.

D. Waar zou ik het geld van daan halen, broertje, voor de kandoeri's, die gij wenscht te laten houden? ik heb mij reeds uitgeput in gaven aan u, terwijl gij nog klein waart.

Op deze kit^hah laten wij eene zeer korte volgen, die op de *lagèè* Tweede kithah zonder dialog. *djareuëng* (gerekte wijs) gericiteerd wordt en niet in den vorm eener samenspraak, maar zoo, dat de daléms telkens eene *ajat* (een vers) voorzingen, waarop de t^hadati het hun nareciteert. De naam der wijs is *djamilén* en wordt door de daléms ter inleiding aangegeven met hun *tjakroem*: *alah hajōlah adōë eu djamilén leungò tōn kit^hah* (»Alah, hajōlah, broertje, djamilén, hoort mij verhalen»), welke woorden eveneens door den t^hadati nage neuried worden. Verder luidt het verhaal aldus:

Het land van Pidië is juist vierhoekig (¹); vier oelëebalangs houden er de weegschaal (d. i. de macht) in handen.

De X Moekims zijn van Béntara Keumangan (²); die de VIII Moekims bestuurt, is Teungkoe T^hama Indra.

De La^theuniana (het hoofd van Eundjōng) is een vaderloos kind; hij bestuurt de XXII Moekims.

De V Moekims bevinden zich in de handpalm van (hem, die geweldig is als) de donder des middags, Teungkoe Oedjōng rimba.

Eëne moekim heeft Teungkoe Pakèh; hij heeft wachthuisjes gebouwd op de vier hoeken zijner versterking.

De ingang harer poort is zeer fraai; daar is een gevangenhuis van Chineesch maaksel.

(¹) Zooals men ziet, vindt de geliefkoosde voorstelling van Atjèh als een driehoek (*thée tagdè*) hare weerga in die van Pidië als een vierhoek, welks deelen eveneens naar hun aantal tot één staatkundig geheel verbonden moekims genoemd worden. Hoewel het tot den eigenlijken zin der vergelijking en der benaming weinig afdoet, daar met de *hoeken* tevens de die hoeken vormende zijden en het daardoor begrensde vlak bedoeld worden, ware het toch beter geweest, wanneer ik op bladz. 2 van Deel I en elders in plaats van *de drie zijden van Atjèh* geschreven had *de drie hoeken*.

(²) In de Hikajat Pötjoet Moehamat (boven bladz. 92 vv.) heet het gebied van Béntara Keumangan (Pangoelëe Beunaröe) de IX Moekims.

De VII Moekims behooren tot Atjèh; zij zijn het eigendom van Panglima Pòlém (den panglima der XXII Moekims van Atjèh).

In Bramòe is Pòtjoet T^hiti (1), aan den rand van het strand Teungkoe T^hiah Kocala (2).

Langs de zoutwaterkreek zetelt hij, dien men onoverwinnelijk noemt, hij is bekend als Teukoe Nè^s van Meura^st^ha.

In Pidië heeft men Teungkoe Pakèh, in Atjèh onze Heer de Koning.

De XXVI Moekims (van Atjèh) (staan onder) Panglima Tjoet Òh (3), de XXV onder T^hiah Oelama.

De XXII onder Panglima Pòlém; aan onzen Heer den Vorst zijn zij onderworpen.

Verdeeling
der rollen.

Hoevele kit^hah's ééne partij wel achter elkander reciteert, is nergens bepaald: men laat dit aan haarzelve over, en hieruit ontstaat geen twist. Is men aan de ééne zijde vermoeid, dan valt men aan de andere gaarne in; zoo niet, dan laat men de tegenpartij gaarne voortgaan. Gemeenlijk speelt echter de eerste partij haren *ratéb dông* volledig af alvorens de andere aan het woord te laten komen; allicht wordt het omstreeks 3 ure in den morgen met den *ratéb dông* der ééne *gampông* (*Ḡòh tót t^hambang* »na het vallen van het morgenshot»). Voordat de andere begint, wordt van die eerste zijde nog wat *nat^hib* ten beste gegeven van dezelfde soort als die wij bij den *ratéb doe^s* genoten hebben.

De tegenpartij neemt daarop het woord en volgt in hoofdzaak hetzelfde programma, dat wij zooeven leerden kennen. Eerst een aantal fragmenten, toespelingen, quasi-wetenschappelijke vragen, kleine haterlijkheden aan het adres der tegenpartij, gezongen door den t^hadati en begeleid door het tjakroem zijner daléms.

(1) De als heilig vereerde boerōng, die ter sprake kwam Deel I, bladz. 417.

(2) Abdōra^sōh (zie Deel I, bladz. 160, boven bladz. 41, 46 vv. enz.) voorheen de grootste heilige van Atjèh, thans de tweede na Teungkoe Andjōng.

(3) Vergelijk Deel I, bladz. 143, noot. De details dezer geographische kit^hah dateeren, zooals de leze van zelf bemerkt zal hebben, uit vroegeren tijd,

Van nog enkele bij t^hadatispelen gebruikelijke kit^hah's, die ik uit den mond van een ervaren régisseur opschreef, zal ik slechts kort den inhoud wedergeven, daar zij van de bovenstaande in aard te weinig verschillen om hier op volledige reproductie aanspraak te maken.

Korte inhoudsopgaaft van enkele kit^hahs.

In eene gesprek-kit^hah is weer de onbestendige reis- en trekklust van den t^hadati het hoofdthema; hij weet zelf niet goed, waarheen hij wil, ook niet, of hij zal gaan studeeren of handel drijven, maar wel, dat hij in leven en sterven zijnen daléms getrouw en nabij zal blijven. In het voorbijgaan komen een aantal zetels van godsdienstig onderwijs ter sprake.

Eene kit^hah, die door de daléms vers na vers voor-, door den t^hadati nagezongen wordt, bevat beschouwingen over de berekening van het geschikte uur om den krijg (in casu den t^hadatikrijg) te beginnen, een gebed van den t^hadati om kracht tot overwinning en eenige geographische bijzonderheden betreffende de naaste omgeving der hoofdplaats Atjéh.

Eene andere, op dezelfde manier voorgedragen kit^hah bevat, behalve onsamenhangende toespelingen, een fragment uit de geschiedenis van Diwa T^hangt^haréh, het onderwerp eener populaire hikajat (1).

Een vierde, deels door den t^hadati (met begeleiding), deels door de daléms alleen gezongen, geeft een paar zinnebeelden (bijv. van het loon der ritueele godsdienstoefening), een paar raadsels en ten slotte eene uitdaging aan het adres der tegenpartij.

Een vijfde, door den t^hadati op eene gerekte wijs (*lagèè djareuëng*) gezongen en door de daléms geaccompagneerd, bestaat uit louter uitdagingen aan het adres der tegenpartij.

Een zesde bevat eveneens een door den t^hadati gezongen raadsel en door de daléms voorgedragen uitdagingen.

Zoo gaat het voort in den loop van den morgen; de tweede partij legt zich er op toe, vragen die de eerste stelde, op geestige of spottegende wijze te beantwoorden en alle hatelijkheden dubbel betaald te zetten.

(1) Zie boven bladz. 155.

Het einde
van den
wedstrijd.

Een of twee uren vóór den middag staat ook de rustende partij weder op, en nu reciteeren beiden te gelijk, elk hare eigene kit^hah op hare eigen wijs, zoodat men er niet veel meer van verstaat, te meer daar het eene gezelschap het andere tracht te overschreeuwen.

De t^hadati's naderen elkander hoe langer hoe dichter en zouden niet zelden tot vechten overgaan, zoo niet de tusschenkomst van de beide betrokken gampōngbesturen omstreeks den middag een eind aan den wedstrijd maakte. Het initiatief hiertoe gaat van den heer des huizes uit, die onderwijl rijst met toebehooren voor de spelers heeft doen toebereiden. Op zijn verzoek »scheiden" (*poebla*, het gewone woord voor het scheiden van vechtenden) twee onderlingen, een van elke gampōng, de t^hadati's en deelen mede, dat de tijd van gaan daar is. Elk der onderlingen verzoekt met een t^heumbah de overzijde om vergeving voor tekortkomingen of onaangename uitdrukkingen, die haar getroffen mochten hebben. Het laat zich begrijpen, dat na den maaltijd, die het $\frac{2}{3}$ etmaal van inspanning en opwinding besluit, de spelers, uitgeput van vermoeienis, zich huiswaarts spoeden om rust te zoeken.

Tijdelijk
verval der
t^hadati-
spelen.

Gelijk alle verboden vermaken, zijn de t^hadati-spelen in de laatste twintig jaren in Atjèh zeer achteruitgegaan.

Binnen de linie en elders, waar de oorlogstoestand zich het zwaarst doet gevoelen, ontbrak het aan de noodige opgewektheid; daarbuiten predikten de teungkoe's, de oelama's, met alle kracht bekeering, daar anders geene afdoende overwinning der kafirs mogelijk zou zijn. Zij zouden hun prestige verliezen, hunne door den oorlog ontwikkelde macht zien verdwijnen, wanneer zij jegens die populaire ongerechtigheden meer verdraagzaam waren.

Het is er evenwel verre van daan, dat dit rigorisme, hoewel theoretisch algemeen als waar erkend en thans practisch in de meest bewogen gedeelten des lands ingevoerd, algemeen ingang zou vinden. Een heilige krijg op Java zou het verbod van gamēlan- en wajangspel moeten medebrengen, maar men begrijpt, dat meer dan een

twintigtal jaren noodig zou zijn om die vermaken uit te roeien. Al had men de gamèlans tot zwijgen gebracht en de wajangpoppen naar de rommelkast verwezen, een oogenblik van herademing zou genoeg zijn om ze weer te voorschijn te brengen. Evenzoo is het met de t^hadati-spelen. Zij bestaan in weervil der teungkoe's voort, en wanneer de macht dezer laatsten gefnuikt is, komen die ratébs zeker in een oogenblik tot nieuwen bloei.

De wijze van kleeding en optreden der t^hadati's moet voorzeker mede in verband met de algemeene verbreiding der paederastie in Atjèh verklaard worden; maar, gelijk reeds, (boven bladz. 227) aangeduid werd, kan men niet zeggen, dat deze spelen de paederastie direct bevorderen. Men zou de spelen ongaarne missen, ook al traden in plaats van schoone, jonge knapen, gewoon gekleede lieden van hooger leeftijd als t^hadati's op. Maar gelijk men in Europa liever een liefvallig meisje dan eene matrone de rol van Gretchen ziet vervullen, wanneer beiden de noodige muzikale talenten hebben, zoo geeft men in Atjèh, waar nu eenmaal de paederastie diep ingeworteld is, de voorkeur aan een aanvulligen, jongen t^hadati boven een gebaard zanger.

Overigens laat zich, bij alle hemelsbreed verschil in détails, de beteekenis der Atjèhsche t^hadatispelen voor het volksleven het best met die der wajangspelen voor de Javanen vergelijken. Hier gelijk daar boeit het spel de hoorders en toeschouwers omdat al hetgeen van nationale overlevering, wetenschap, godsdienst, kunst tot eigendom van het groote publiek is geworden, daarin ter sprake komt; hier gelijk daar wordt de overgeleverde stof doorweven met kwinklagen, die op bestaande of kort verleden gebeurtenissen en personen zinspelen. Liefde en oorlog leveren voor beiden onuitputtelijke themata.

Het t^hadatispel heeft bovendien nog de aantrekkelijkheid van elken wedkamp, al is hier ook van geen inzet sprake en al hangen overwinning en nederlaag alleen van de opinie der toeschouwers af.

Deze opinie is meestal geheel eenstemmig. De partij, die in den ratéb doeë^s de bevalligste, het best ingestudeerde bewegingen vertoont, het best de wijs houdt, en op hare beurt de tegenpartij goed weet

De t^hadati-
spelen en de
zedelijkheid.

De t^hadati-
spelen en de
Javaansche
wajang.

Beslissing
van den
wedkamp
der t^hadati's.

na te volgen, »wint het in den ratéb'' (*meunang ba^f ratéb*); zij, die hunnen mededingers de aardigste vragen voorleggen, hun de geestigste steken onder water geven, over de grootste verscheidenheid van kit^hah's beschikken, »winnen het in den nat^hib'' (*meunang ba^f nat^hib*). Zoowel bij spelers als toeschouwers heerscht zelden twijfel over de beslissing.

De ratéb
poelèt.

Eene eveneens zeer geliefkoosde variatie der caricatuur van den eigenlijken ratéb is de *ratéb poelèt* ⁽¹⁾, ook wel *r. tjoeë^f* ⁽²⁾ of *r. broeë^f* ⁽³⁾ genoemd. De naam van dezen ratéb herinnert aan het meest eigenaardige bestanddeel ervan, namelijk het gezamenlijk, harmonisch spelen met een aantal houten ringen, die *bòh poelèt* of *broeë^f poelèt* heeten. De bovenrand dier ringen heeft eene grootere middellijn dan de onderrand, zoodat de vorm gelijk is op den breed afgesneden bovenrand van eenen trechter.

Inrichting
van dit spel.

Ook deze ratéb heeft het karakter van eenen wedstrijd, daar twee partijen, liefst uit verschillende gampōngs, zich in de *t^heuëng* (loods) of *meunat^hah* tegenover elkander zetten. Iedere partij bestaat uit 8—20 spelers: achter elk gezelschap zitten een of twee, ook hier *radats* genaamde, voorzingers. Buitendien zijn er eenige lieden, die zang en spel begeleiden door het slaan op de tamboerijnen, die veelal bij dikirs gebruikt worden: zij heeten hier, ongeveer evenals in het Maleisch, *rapana's* of, naar een godsdienstig spel, waarbij men ze veel pleegt te bezigen, *rapa^fi's*.

Die eigenlijke muzikanten bespelen groote *rapa^fi's*; de leden van

(1) *Poelèt* is eigenlijk »iets binnenste buiten keeren, de randen van iets ombuigen''; de *ratéb* wordt zoo genoemd omdat de daarbij gebruikte ringen door de bewegingen der spelers telkens als het ware omgedraaid worden.

(2) *Tjoeë^f* is eene aarden kom of schotel, gebruikt als eetbord voor kinderen of als bewaarplaats voor sambals en dergelijke. De vorm ervan is dergelijk als die van de *bòh poelèt*, maar deze laatste mist den bodem der schotel.

(3) *Broeë^f*, eigenlijk = klapperdop, wordt ook voor allerlei andere voorwerpen gebezigd, die iets dopachtigs hebben.

het ratéb-gezelschap hebben voor zelfbegeleiding bij enkele afdelingen van hun spel soms nog kleine tamboerijnen voor zich staan.

Deze ratéb heeft geheel in zittende houding plaats (*ratéb doeë^s*) en bestaat overigens in hoofdzaak uit dezelfde afdelingen als de *ratéb t^hadati*, behalve dat de *t^hadati's* en alwat daarmee samenhangt ontbreken.

De *radats* der voorspelende partij geven de wijzen aan en zingen voor, telkens vier *ajats*, dus zooveel als op ééne wijs (*lagèè*) gezongen wordt; daarna wordt hetzelfde door de »gezellen» (*rakans*) ten gehoor gebracht. Evenals de *daléms* van het *t^hadati*-spel begeleiden zij hunnen zang met harmonische gebaren: bewegingen der armen, het op de maat knippen met de vingers, het manoeuvreeren met doeken en vooral ook met de *bòh* of *broeë^s poelèt*. Bij dit alles moet de overzijde meedoen en maat houden, hetwelk haar zoo moeilijk mogelijk wordt gemaakt.

Taak
der radats.

Heeft eene partij een aantal harer *lagèè's* ten beste gegeven, dan wordt ook hier eene pauze ingesteld, die men met *nat^hib* aanvult, en het einde ook van dezen *nat^hib* vormt eene *kit^hah*. De *nat^hib* wordt door de *radats* der voorspelende partij geleid, en alleen door de leden dezer partij nagereciteerd: hierbij wordt dan ook niet gegeticuleerd of met voorwerpen gespeeld.

Nat^hib en
kit^hah.

In den eigenlijken ratéb worden aanvankelijk stukken ten gehoor gebracht, die de inleiding van een echten ratéb of dikir nabootsen en den schijn geven, als ware het werk, dat men aanstonds ondernemen zal, door den Profeet en de heiligen verordend, bijv.:

Inleiding
van den ratéb
poelèt.

»In naam van Allah, thans vang ik aan en orden naar de van den oorsprong af overgeleverde wijze. Wij ontleenen onze overlevering aan den Profeet; o mijne heeren, antwoordt allen!» (1).

Overigens bestaat het reciet hoofdzakelijk uit gewone *pantōns*, waarvan verreweg de meeste lief en leed der min bezingen.

Evenmin als het *t^hadatispel* heeft de ratéb *poelèt* een godsdienstig

(1) *Bè^heumélah djindè tōn poephōn* — *tōn atō toerōn niba^s moela. Tatorēng toerōn niba^s nabi* — *wahé t^hijdi t^heusot doem rata*.

karakter. De oelama's beschouwen het als een verboden vermaak, maar beoordeelen den ratéb poelèt iets toegevensder dan den ratéb t^hadati omdat geene vrouwelijk uitgedoste jongens erbij te pas komen.

Het
rapa^fi-spel.

Het *rapa^fi*-spel kan men mede onder de ratébs rangschikken; dit heeft in de oogen van het Atjèhsche publiek een godsdienstig karakter en kan dan ook, in onderscheiding van de *t^hadati*- of *poelèt*-spelen tot voorwerp eener gelofte gemaakt worden. Zoo komt het voor, dat iemand belooft, op zijn erf eene rapa^fi-uitvoering te zullen geven, wanneer eene dreigende ramp hem voorbijgegaan of de ziekte van een zijner bloedverwanten genezen zal zijn. Ook bij gelegenheid van familiefeesten houdt men die spelen, om het even of er eene gelofte is voorafgegaan of niet, en bijzonder gegoeden of voornamen doen het zelfs wel zonder eenige aanleiding.

Ahmad
Rifā'ī.

De groote heilige der mystieken, Ahmad Rifā'ī, († 1182), een jonger tijdgenoot van den minstens even beroemden, ook in Atjèh (1) hoog vereerden Abdoelqādir Djlānī († 1166) is de stichter eener wijd verbreide orde (de Rifā'ijjah), die zich later weder in vele onderafdeelingen heeft gesplitst. Leest men zijne biographie (2), dan vindt men daarin veel gesproken van zijne vroomheid, wijsheid, ook van de wonderen (karāmat's), die Gods gunst door hem werkte, maar niets, dat den afstand overbrugt, die hem scheidt van de naar goochelarij zweemende spelen, die zijnen naam dragen.

Wonderen
van sommige
darwiesj-
orden.

Toch is dat verband wel na te gaan. Niet alleen in de Rifā'itische, ook in andere mystieke orden is het volgens hare eigen overlevering voorgekomen, dat sommige ver op het pad der mystiek voortgeschreden leden ten gevolge der goddelijke genade van handelingen, die anders in den regel dood of ziekte ten gevolge hebben, geen nadeel onder-

(1) Zie Deel I, bladz. 156, 169, 201.

(2) Bijv. in de *Tirjāq al-moehibbin* van Abdarrahmān al-Wāsiṭī, gedrukt te Cairo in 1304 H.

vonden: glasscherven eten, slangen de koppen afbijten, zich met wapens verwonden, zich door paarden laten betreden, al deze en dergelijke zaken bleken voor de stedeouders der stichters van die orden onschadelijk, en hun werd tevens veelal macht gegeven om ook hunne getrouwe leerlingen in een of meer opzichten tijdelijk onkwetsbaar te maken. De verhalen, die daaromtrent in de mystieke overlevering gangbaar zijn, moet men voorzeker voor een deel op rekening der vrome fictie schrijven, maar er zijn ook gevallen, waarin werkelijk de hooggespannen staat van opwinding, waarin de darwiesjen zich door nachtwaken, vasten en vermoeiende oefeningen brengen, tijdelijke of plaatselijke gevoelloosheid ten gevolge heeft (¹).

Om het even, welke verklaring de wetenschap van die zaken moge geven of met welke geleerde termen (suggestie, paroxysme etc.) men zijne onwetendheid ten aanzien dier verschijnselen van het menschelijk bewustzijn moge bedekken, zooveel staat vast, dat hetgeen de meest nuchtere en sceptische ooggetuigen in tal van Mohammedaansche landen van die darwiesjenwonderen aanschouwd hebben, een onvoorbereid Europeesch publiek van ongeloovige verbazing de schouders doet ophalen.

Sinds eeuwen hebben nu zekere afdelingen der orden, aan wie de zegen van zulke wonderen ten deel viel, van de beoefening dier kunsten eene soort van bedrijf gemaakt. De leden komen op bepaalde tijden samen, gaan zich eerst onder leiding van hunnen leermeester te buiten aan het reciteeren van dikirs met duizeligmakende lichaamsbewegingen en komen eindelijk kunstmatig in de ekstase, die hen zonder schroom al zulke gevaarlijke handelingen, als die wij zoeven noemden, doet verrichten. Gaat een hunner daarbij te gronde, dan blijkt zijn geloof zwak te zijn geweest; doet hij eene kleine wond op, dan is een weinig spog van den leeraar onder aanroeping van den naam van den stichter der orde voldoende ter genezing.

Ontaarding
dier won-
deren in
goochelaarij.

(¹) Zie o. a. de interessante verhandeling van M. Quedenfeldt, *Aberglaube und halbreligiöse Bruderschaften bei den Marokkanern*, in de *Zeitschr. für Ethnologie*, Jahrg. 1886, Heft VI, vooral bladz. 686 vv.

Waar de bijeenkomsten dier darwiesjen, vooral bij godsdienstige feesten, in het openbaar plaats hebben, gebeurt het niet zelden, dat sommige toeschouwers besmet worden door de dolheid, die zij aanschouwen, den geest krijgen en vrijwillig gaan deelnemen aan het gewaagde spel: ook dit schrijft men aan den zegen des ordestichters toe.

Die uitvoeringen in het openbaar ontaarden allicht in tooneelvertooningen, in zuivere goochelarij, waarbij alleen de naam en eenige vormen aan den samenhang van het spel met de mystiek herinneren. Inderdaad zijn de meeste op dit gebied beroemde orden aldus verbasterd. De rechtzinnige opvatting is dan deze, dat men weliswaar niet twifelen mag aan de mogelijkheid der echtheid van zulke verschijnselen, dat inderdaad enkele uitverkoren mystieken daardoor bewezen hebben, hoezeer Allah hun nabij was, maar dat de moderne, naar hen genoemde uitvoeringen ijdele, zoo niet goddelooze spelen zijn.

Het groote Mohammedaansche publiek deelt echter dat oordeel niet; bijgeloof en behoefte aan menschenvereering doen het den schijn voor waarheid aannemen, en het zou in sommige gevallen dat standpunt met waar fanatisme tegen aanvallers verdedigen. Dit maakt ook de orthodoxe geleerden in het uiten van hun oordeel wat terughoudend.

Zelfverwondings-
spelen.

Onder de deels op hysterie en suggestie, deels op goochelarij berustende spelen, die zich met het etiket van Rifā'i tooien, nemen die der zelfverwonding eene belangrijke plaats in ⁽¹⁾. Zij zijn en vooral zij waren in dezen Archipel algemeen verbreid onder den naam van *daboes*-, *déboes*- of *gédéboes*-spelen ⁽²⁾, naar het Arab. *dabboes*, een ijzeren priem, die als voornaamste verwondingswerktuig dienst pleegt te doen. Ook de Atjehers spreken van *dabōih* (het instrument) en *meudabōih* (het spelen daarmee) of noemen het spel met den naam *rapa'i* (uit *Rifā'i*), welk woord, gelijk wij reeds zagen, ook dient om de tamboerij aan te duiden, die men zoowel bij dit als bij andere spelen of dikirs gebruikt.

⁽¹⁾ Zie bijv. E. W. Lane, *Manners and customs of the modern Egyptians*, 5th ed., I, p. 505; II, p. 93, 216.

⁽²⁾ In het Menangkabausch *daboeih*, dat echter door Van der Toorn i. v. onjuist vertaald wordt.

De in Inlandsche kringen meest heerschende opinie over die *dabōih*-spelen is deze. Zij behooren plaats te hebben onder leiding van een waren *chalifah*, d. i. een geestelijk stedehouder van den stichter der orde, wiens geestelijke geslachtsboom (*silsilah*) hem middellijk met Ahmad Rifā'ī in verband brengt, en die van zijnen goeroe de *idjāzah* (licentie) heeft verkregen om die anders gevaarlijke oefeningen te leiden. Die *chalifah* behoort dan in de bijeenkomst der broeders, na hun aller eerbiedigen groet ontvangen en beantwoord te hebben, zekere gewijde teksten te reciteeren, deels alleen, deels door de broeders gesecondeerd. Het door den meester der orde voorgeschreven reciet wekt bij de door God begunstigde broeders zalige gewaarwordingen op en tot de toestanden, waarin sommigen hunner, ja zelfs ook wel enkele omstanders allengs geraken, behoort ook die der onkwetsbaarheid. Door zich zelf dan met wapens te stooten vertoonen zij aan de menschheid Allahs macht en de heerlijkheid van den meester hunner orde.

Men erkent echter, dat degenen, die thans als *chalifah*'s der Rifā'ijjah optreden, hoogst twijfelachtige *salasilah*'s («ketenen» van overlevering, d. i. geestelijke geslachtsboomen) hebben en dat hunne practijken zeker niet aldus door den meester der orde of een zijner rechtmatige opvolgers zijn ingesteld.

Waar die *ripa'i*- of *rapa'i*-vertooningen niet van bestuurswege zijn onderdrukt, dienen zij meest om den luister van een feest te verhoogen, en al bewaart het hoofd van het gezelschap, de «kalipah», gaarne den schijn van om Gods wil een vroom werk te verrichten, hij neemt niettemin gretig voor zich en de broeders het gebruikelijk loon voor de uitvoering in ontvangst.

Bij spelers en toeschouwers zal men gewoonlijk een mengelmoes van geloof, zelfbedrog en guitigheid aantreffen. Geloof aan de mogelijkheid van echte zelfverwonding zonder gevaar ⁽¹⁾ door den zegen van

(¹) Nog in den laatsten tijd is het bijv. op Westjava voorgekomen, dat een goedgelooovige zich door eenen *chalifah* in de devotie van Rifā'ī liet inwijden en daarna aan de gevolgen der eerste ernstige zelfbeproeving overleed.

Aḥmad Rifā'ī, een geloof, dat somtijds medespelers tot ernstige zelfverwonding vervoert, welke lang niet altijd ten goede afloopt; zelfbedrog ten aanzien van sommige handige spelers; guitigheid van spelers, die zich quasi hevig steken, maar de punt van priem of dolk slechts even tegen harde deelen der huid aandrukken.

Het
rapa^{si}-spel
in Atjèh.

Zoo is het ook in Atjèh. De groote menigte rangschikt daar dit spel onder de voorbeelden van *èleumèè keubaj* ⁽¹⁾ (onkwetsbaarheids-wetenschap). Zij weet niet eens, dat de naam *rapa^{si}* de verbastering is van dien eens heiligen en brengt het woord alleen met de bij het spel gebezigde tamboerijnen in verband, ofschoon de naam van den meester der mystiek, evenzeer als die van zijn heiligen tijdgenoot Abdoelqādir Djilānī, en van verschillende anderen (zooals Naqsjiband, wiens vermelding bij het t^hadatispel Van den Berg zoo in de war bracht) in den ratéb werkelijk wordt aangeroepen.

In sommige streken spelen de broeders elken Vrijdagavond tot eigen oefening en stichting, en voorts zoo dikwijls men hen ergens ontbiedt.

De gewone broeders schikken zich in twee helften tegenover elkaar: elke helft vormt een aantal evenwijdige rijen.

Aan het hoofd tusschen beide reeksen in zet zich de *goerèè* of *kalipah* neder, die door allen een voor een eerbiedig wordt gegroet. Deze begint met de *fātiḥah*, het Moslimsche Onzevader, en andere gewijde teksten te reciteeren: vervolgens leidt hij den ratéb, die op zoogenaamd Atjèhsche en Malabarsche (Meulabari) wijzen, afwisselend gerekt (*djareuëng*) en snel (*bagaiḥ*) wordt gezongen. Hij bestaat uit Atjèhsche verzen, telkens twee op ééne wijs, vermengd met onbegrepen verbasterde Arabische uitdrukkingen.

De ratéb,

Driemaal achtereen zingt de meester alleen: *ja hō alah, ja mèèlōè* ⁽²⁾, dan roepen allen op zijnen voorgang: »O t^hòjdilah ⁽³⁾, o mijn Heer

⁽¹⁾ Zie boven bladz. 35.

⁽²⁾ »O Hij, Allah! O mijn Heer!» Mèèlōè is uit het Arab. *maelāj* = *maelāja*, »mijn Heer», verbasterd.

⁽³⁾ Dit woord is eene verbastering van het Arabische, in dikrs veel voorkomende: *sjaī' illāh* = »iets om Gods wil», dat ter inleiding dient van het reciel eener *fātiḥah* ter eere van eenen profet of heilige; daar het hier geheel ten onpas wordt gebruikt, laat ik het onvertaald.

Amat! (d. i. Ahmad Rifā'ī)". Daarna beginnen de verzen, welker reciet door een orchest van groote *rapa'ī's* begeleid wordt, terwijl de eigenlijke spelers nu en dan op kleinere *rapa'ī's* slaan of daarmede min of meer gracieuse bewegingen maken. Hier volgt de vertaling van enkele dier verzen (1).

O mijn Heer, wil ons helpen — tegen de punt des *reuntjōngs* (de gewone Atjèhsche dolk), die scherp is van lemmet!

O *t'ōjdilah*, O Abdoelqādir, — de profeet Chidhr woont in de groote zee. Hij zetelt in het water, maar zijn lichaam wordt niet nat — door gunst van den Heer, Meester, o onze Heer!

O ijzer, ijzer *bélah* (2)! Waarom zijt gij weerspanning?
Thans bezweer ik u met uw eigen gebed (3). Stomp zij het ijzer, scherp het gebed!

Wit is de bloem der geloofsbeltijdenis — de oneindige zee is het gebied van mijnen Heer.

Twintig eigenschappen (heeft God), naam van Gods majesteit! — mijn lichaam is inderdaad het eigendom van mijnen Heer!

Eén druppel water in de handpalm — wie verstaat de kunst zich in den glans daarvan te baden?

(1) De oorspronkelijke tekst volgt hierachter in de Aanteekeningen.

(2) Dit woord is verbasterd uit *billāhi* d. i. »bij God! om Gods wil!» maar wordt door de Atjèhers niet meer verstaan.

(3) Zooals men weet, is het een geheim der bezweringsformulieren tegen allerlei den mensch schadelijke voorwerpen of wezens, dat men dezen hunne eigene namen, hunnen oorsprong, de beschrijving van hun wezen voorhoudt of hen bestrijdt met een uit of van *henzelf* afkomstig gebed.

Die zich vermag te baden, is mijn Heer alleen; — anders baadt zich niemand in den glans (1).

O *t'òjdilah* (2), o Abdoelqādir! — dat alle (gloeierende) ketens door het gebed getroffen worden!

Dat zij koud worden als water, vergruizelen als stof — door den zegen des edelen leeraars!

Ja hō alah, ja hō mèèlòè (3)! — o ijzer! gij zijt onder den invloed van bezwering.

O Allah! strijd op den weg van Allah! — o help in den strijd op den weg van Allah!

De t^bibōn-bōn-struik, hare bloemen zijn verflenst — verwelkt liggen zij om den stam heen.

Ongehoord is het, dat een leerling zich tegen zijnen leeraar verzet — eenmaal zal een zoodanige ter helle varen!

O *t'òjdilah* (4) Tjèh Noerōdin (5) — dat alle t^bikins stomp van lemmet worden!

De punten mogen zich ombuigen, de lemmets zich oprollen — getroffen door den zegen van een heelen zak vol gebeden (waarover de goeroe beschikt).

(1) Deze beide verzen bevatten toespelingen van diepzinnig mystieke aard.

(2) Zie boven bladz. 260.

(3) Zie boven bladz. 260.

(4) Zie boven bladz. 260.

(5) Hier wordt dus een beroep gedaan op de voorbede van den in Atjèh meest beroemden wetgeleerde uit den bloeitijd des rijks; zie boven bladz. 13—14.

Het werd bekend, dat Banta Beurant^{ah} (1) was teruggekeerd — met de prinses, die hij medebracht.

De prinses bracht hij huiswaarts van uit de wolken — haar paleis droegen djéns en pari's haar achterna.

O (gloeiende) ketens, wordt snel koel! — o (gloeiende) houtskool, leg uwen gloed af!

Wordt koel als water, (week) als lood — door den zegen der (geloofsbelijdenis) »er is geen God dan Allah''.

Staat op, (lieden met de) ijzeren priemen, laat ons de rapa'i's slaan! — laat ons in verbeelding omgangen doen om het graf des Profeets!

Staat op (lieden met de) priemen, zuiver zij uw hart — zoo geeft de Heer vergeving van zonden.

Behalve deze, op het werk der spelers min of meer toepasselijke verzen, reciteert men ook nog andere, meest van godsdienstigen aard, die deels wijze lessen, deels herinneringen uit de gewijde geschiedenis bevatten.

Allerlei
reciet der
spelers.

Zoo bij voorbeeld:

In naam van Allah begin ik mijn dikir — misschien kan ik mijn gebed al niet meer reciteeren.

Goddelloozen denken niet na — die God niet kennen, waar is hun godsdienst?

Aboe Djahl, hoe diep is hij vervloekt — wat mag wel zijn straf zijn voor zijnen strijd tegen Moehammad?

Toen Moehammad hem naar de wolken geslingerd had, schenen zijne oogen (zoo klein) als torretjes.

(1) Zie over dezen held eener uiterst populaire hikajat boven bladz. 158.

In het land van Egypte zijn geweren, met edelgesteenten ingezet; — in het land van Mekka zijn geweren met soeasa-versiering.

In Gampōng Djawa lampen op eene rij; — om het graf van den Profeet doen wij omgangen.

Hamzah sneuvelde bij den berg Oelhoed — een weinig verwijderd (van Medina), maar niet veel.

Toen Hamzah gesneuveld was, wilde de Profeet (zijn lijk) medenemen, — de bergen weenden en gingen mede.

Een couplet, dat eigenlijk tot het afscheidnemen voorbereidt, maar evenzeer in den loop van het spel ten gehoor wordt gebracht:

O teungkoë's, gaat nog niet naar huis — zet u tegenover den goeroe en spreekt een gebed uit.

Spredt beide handen (ten gebede) uit — zegt de fatihah en een gebed op!

Het spelen
met wapens.

Wanneer door het steeds luider en sneller reciet, het geraas der tamboerijnen en het schudden met hoofd en ledematen de gewenschte staat van opwinding bereikt is, dan staan enkelen uit de rijen op, brengen eerst hunnen leeraar weder een eerbiedigen groet, en nemen elk het door hem uitverkorene wapen of werktuig ter hand. In Atjèh gebruikt men daartoe de speciaal tot het spel behoorende *dabōih* ⁽¹⁾, maar ook de meeste gewone wapenen des lands (*rintjōng*, *t'ikin*, *glivang*). De speler begint met op de maat van het onafgebroken reciet allerlei half dansende bewegingen te maken en daarbij zijn wapen, dat hij af en toe als met teederheid bekijkt en zoent, op allerlei wijzen langs arm of hand te strijken.

(1) Zie boven bladz. 258.

Langzamerhand stoot of slaat hij, (schijnbaar) met zekere kracht, op die extremiteiten en eindelijk ook, steeds op de maat het lichaam bewegende, op andere lichaamsdeelen. De handige goochelaars onder de broeders storten wel een weinig bloed, maar bepalen zich meestal tot het aanbrengen van diepe puntige of lange indrukseis in hunne quasi ondoordringbare huid. De eenvoudige geloovigen gaan niet zelden zoover van zich diepe wonden in armen, handen of buik toe te brengen, zich een gat in het hoofd te stooten of een stuk van de tong af te snijden.

Als bijzonder compleet geldt eene rapa^fi-voorstelling, waarbij het ^{De gloeiende ketens.} *t^hawa^f ranté*, d. i. »het zich om de schouders slingeren van (gloeiende) ketens» vertoond wordt. Zonder brandwonden loopt het zelden af, maar ook hierbij schijnt het aan kunstgrepen niet te ontbreken, die de kracht der bezweringsformules helpen verhoogen. Men noemt als zoodanig eene voorafgaande bevochtiging des lichaams met citroensap.

§ 4. BEOEFENING DER MUZIEK.

Bij de vermaken, die wij tot dusverre behandelden, kwamen slechts eene enkele maal zeer eenvoudige muziekinstrumenten te pas, zooals de grove, rapa^fi genaamde tamboerijnen. Wij zullen thans eenige aandacht moeten schenken aan de meer eigenlijk muzikale uitspanningen der Atjèhers (¹).

Slechts terloops vermelden wij kinderinstrumenten, zooals de van den padistengel gemaakte fluit (*wa*); de kleine dwarsfluitjes, die men van de bladscheede (*peuleupeuë^f*) van pinang maakt en waarmede men vogelgeluiden nabootst; de roode aarden fluitjes (*pib-pib*), die door Klinganeezen worden ingevoerd; de *gènggòng* genaamde speeltuigen, bestaande uit een dun ijzeren blaadje, dat aan eene zijde aan een

Kinder-
muziek.

(¹) Zooals men zien zal, hebben Van Langen's mededeelingen over de Atjèhsche muziek in zijn opstel in het *Tijdsch. v. h. Kon. Ned. Aardrijksk. Genootschap*, meer uitgebr. artikelen, Tweede Serie, Deel V, bladz. 468 (waarop Plaat II, van eenige instrumenten de ruwe omtrekken zijn geschetst) behoefte aan correctie en aanvulling.

ijzeren staafje vastzit, en waaraan men, dit ijzeren staafje in den mond houdend, door het heen en weer te laten veeren, zeker gonzend geluid kan uitlokken.

De *wa* wordt ook wel door volwassenen geblazen, bijv. tot tijdverdrijf van hen, die in eene *djambō* (hut) op het rijstveld de wacht houden tegen ongedierte. Meer vermaak geeft denzulken echter het bespelen der *bangt^{hi}*, eene soort flageolet van bamboe (*hoelōh*) met 7 ronde gaatjes van boven, een van onderen en een vierkant gat van boven niet ver van het mondstuk. Hiermede kan de geofende alle wijzen produceeren, die hij zich gaarne te binnen brengt, zoowel die, waarop hij pantōns hoorde zingen als zulke, die men bij t^hadatispelen ten gehoor brengt, enz. Vooral des avonds en des nachts houden de liefhebbers van dit instrument zich en hunne huisgenooten daarmee eene wijle uit den slaap.

De *thoeléng*. Van fijnere constructie dan de *bangt^{hi}* is de *t^hoeléng*, ook een flageolet, van boven open (zonder mondstuk), van onderen door de bamboegeleding gesloten, met 6 gaatjes en een ietwat grooter gat dichtbij de opening, in welk laatste men blaast, de *t^hoeléng* dwars voor den mond houdend.

Men maakt de *t^hoeléngs* van die dunneren fijnere soort bamboe, die *igeuë* genaamd wordt, en veelal zijn daarom, ter weerszijden van elk gat, fraaie koperen of zilveren bandjes geslagen, terwijl het gesloten uiteinde eveneens in zulk metaal gevat is.

Men bespeelt de *t^hoeléng* zonder meer wel tot tijdverdrijf op dergelijke wijze als de *bangt^{hi}*, maar meest gebruikelijk is de combinatie van dit instrument met een *tamboe* ⁽¹⁾ (onze gewone handtrom) en twee *tjanangs*, koperen bekkens, die met een omwonden stok bespeeld worden. Dit orkest gebruikt men o. a. ter inleiding van stierengevechten of vliegerwedstrijden, bij optochten met *alangans* (straks te bespreken), bij oorlogjes met voetzoekers, die de knapen van verschil-

(1) De trom, die men in de moskee bij den aanvang der tijden voor de ritueele godsdienstoefeningen roert, en die elders *bědoeg* (Java) of *taboeh* (Sumatra) heet, noemt men in Atjèh ook *tamboe*, of, ter onderscheiding, *tamboe raja*.

lende gampōngs elkander bij feestelijke gelegenheden wel leveren, bij sommige *piat^hans* enz.

Bij rammengevechten doen wel somtijds de tamboe en tjanangs dienst, maar meestal zonder t^hoelēng.

De *t^hroenè* is eene soort van klarinet met 8 gaten van boven en een van onderen; de bespeler van dit instrument wordt steeds gescundeerd door twee *geundrangs*, trommen, die voor den buik gedragen en links met de hand, rechts met een trommelstok met gebogen uiteinde geslagen worden. Eigenlijk behoort daar nog een kleinere, langwerpige *geundrang ana^f* of *peungana^f* bij tot aanvulling van kleine pauzen. Deze muziek hoort men bijna dagelijks, daar zij niet alleen dient tot verhooging der vreugde bij verschillende feesten, maar ook meer luister bijzet aan de vervulling van geloften (¹).

Een zeer gewone vorm van aflegging eener gelofte, hetzij naar aanleiding van een ziektegeval of met het oog op eene aanstaande gewichtige gebeurtenis in de familie, is deze, dat men zonder meer zegt, wanneer de zieke hersteld, zekere wensch vervuld of zeker gewichtig tijdstip (bijv. besnijdenis, doorboring der oorlellen) aangebroken is, »zijne gelofte te zullen vervullen bij Teungkoe N.» Men verstaat daaronder, ook zonder nadere explicatie, dat men naar het aangeduide heilige graf eene idang gele kleefrijst met toebehooren (als *toempòë*-koeken enz.), wat bloemen en wat wit katoen tot omhulling der grafsteenen brengt. De kleefrijst is voor de zelden ontbrekende parasieten van het heilige graf bestemd; wil men zelf in gezelschap aldaar eten, dan neemt men afzonderlijk andere spijsen daartoe mede. De versche bloemen worden op het graf gedeponceerd, terwijl de bezoekers eenige van de daar verwelkte »om den zegen» medenemen. Het nieuwe witte katoen wordt om de grafsteenen heen geslagen en daarentegen versleten lapjes van oude omhulsels medegenomen en als heilaanbrengende bandjes om de armen of voeten gebonden. Voorts wasschen de grafbezoekers het hoofd met water van de gewijde plaats.

De t^hroenè.

Geloftever-
vulling met
muziek.

(¹) Vergelijk Deel I, bladz. 430 en 432.

Het geun-
drang-
orkest.

Wie zich de weelde kan veroorloven, voegt nu aan zulk eene algemeene gelofte de bepaling toe »*ngòn geundrang*», daarmede bedoelende dat zijn gezelschap (gewoonlijk uit mannen en vrouwen bestaande) op den tocht naar het heilige graf voorafgegaan zal worden door drie of vier muzikanten, een met de *t^hroenè*, twee met *geundrangs* en soms nog een met een *geundrang ana*^s. Wel mag het kenschetsend heeten voor de populaire opvatting van den Islam, dat men de heiligen eert met muziekuitvoeringen, die door dien godsdienst ten strengste verboden worden.

Het *geundrang*-orkest doet ook dienst bij de *alangan*-optochten, waarbij het in wedijver met de *t^hoelèng* en zijn toebehooren de lucht met een onharmonisch rumoer vervult, verder bij de zoogenaamde *piat^hans* en, meestal naar aanleiding van geloften, bij familiefeesten.

Hareubab-
orkest.

Een eigenaardig Atjèhsch orkest bestaat uit de volgende instrumenten:

1° een *hareubab*, d. i. een Inlandsche viool. Het klankbord (*broeë*^s) is van nangkahout, met een stuk buffelmaag overtrokken, de drie snaren zijn bundeltjes zijde, de strijkstok van vezels der luchtwortels van den *t^hriphië*^s-boom, op eenen boog van rotan gespannen. Een looden *tjapèng* houdt de snaren uit elkaar, een rotanboogje (*goeda*) dient om ze te spannen, *gat^hèng* genaamde sleutels om ze te stemmen.

2° twee of meer *geudoemba*^s's (1), d. i. handtrommels. Uit één stuk nangkahout ruw gesneden is de ongeveer cilindervormige buik, *palōh*, die zich echter naar beneden verjongt tot aan de afscheiding van buik en voet, daar weer allengs wijder wordt en in den voet overgaat; deze laatste heeft den vorm eener afgeknotte achthoekige pyramide of van een afgeknotten kegel. Het geheel heeft eene hoogte van ongeveer 27 centimeter; het vel van geitenhuid heeft ± 15 centimeter middellijn en is met rotanbanden aan den buik bevestigd. Die banden spant men door middel eener kleine houten keg.

(1) Den naam dankt dit instrument aan zijne gelijkenis (voor de Atjèhsche verbeelding) op den *goemba*^s, den op de kruin van het hoofd saamgebonden haarwring der Bovenlanders. Het is de smalle afscheiding van buik en voet dezer trommels, die aan den *goemba*^s-vorm herinnert. Deze verklaring heft den twijfel op, dien ik uitsprak in mijne *Studiën over Atjèhsche klank- en schriftleer* in *Tijdschr. Batav. Gen.*, Deel XXXV, blz. 390.

Dit orkest dient ter begeleiding van het reciet van Atjèhsche *Meunari met* pantõns. *reciet van* pantõns.

Vooral in Pidië zijn die voordrachten geliefkoosd; eene vrouw zingt en voert daarbij zekere dansen uit, die meer uit bewegingen van het bovenlijf dan van de voeten bestaan en die men, op zijn Atjèsch, *meutari* of meer gewoon, in navolging der Maleiers *meunari* noemt. Een man amuseert de toehoorders door allerlei grimassen te maken in de nabijheid der zangeres en dubbelzinnige kwinkslagen ten beste te geven. De muzikanten bepalen zich niet altijd tot het bespelen hunner instrumenten, maar zingen ook wel mede of wisselen den zang der vrouw nu en dan af ⁽¹⁾.

In de omgeving der hoofdplaats kent men die uitvoeringen slechts door de zeldzame bezoeken van reizende gezelschappen. Verder heeft men ze op sommige plaatsen, vooral in de strandstreken der XXV Moekims, maar met deze wijziging, dat de plaats der zingende vrouw door een jeugdigen, min of meer vrouwelijk uitgedosten knaap wordt ingenomen.

Het toeval wilde, dat zulk een gezelschap tijdens mijn verblijf in Atjèh uit de XXV Moekims naar de hoofdplaats kwam. Op plaat VII vindt men het orkest afgebeeld met den knaap in dansende houding. Uit den mond der vuile, aan opium verslaafde muzikanten schreef ik een groot gedeelte van hun pantõn-répertoire op. Deze lieden waren minder bezorgd voor de stem van hunnen *adõë* („jongeren broeder”) dan de t'adatispelers; zij leenden hem zonder bezwaar aan de paederasten binnen de linie uit. Trouwens bleek mij (ik woonde eene nachtelijke uitvoering bij), dat de taak van den knaap zich hoofdzakelijk tot het *meunari* bepaalde. Wel neuriede hij wat mee, maar het reciet kwam meerendeels van de vier muzikanten, vooral van den directeur van het orkest, den vioolspeler. Zoo schijnt het

(1) In Pidië is thans zekere Thi Boentõs genaamde vrouw op dit gebied beroemd, vooral daar zij de kunst verstaat van in geïmproviseerde pantõns op de intieme geschiedenis der oelëbalangs te zinspelen. Als grappenmaker fungeert daarbij haar echtgenoot Pang Patbi. Men verhaalde mij, dat dit echtpaar met succes aan het „hof” te Kenuala voorstellingen had gegeven.

dikwijls te gaan, en soms doet men het dan ook zonder den knaap, waardoor een zedelijke steen des aanstoots wordt weggenomen.

Vorm der
gedichten.

Om het even, wie er reciteere, steeds moeten twee partijen elkander afwisselen, daar de pantōns den vorm hebben van gesprekken tusschen een »ouderen» en een »jongeren broeder»; de eerste vertegenwoordigt den minnaar, de tweede de geliefde of den beminnden knaap.

Bij vele dier pantōns blijkt niet, of het bedoelde voorwerp der minnelijkheid of vrouwelijk, of de aangeknoopte liefdesbetrekking geoorloofd of ontuchtig is: de uitdrukkingen zijn zinnebeeldig of algemeen, en ieder kan ze dus naar zijnen zin toepassen. Nu en dan komen echter gesprekken van schaamteloos overspeligen aard voor, zooals het volgende, waarin ik den »ouderen broeder» (*aloeën, abang, dalém*)

Staatjes der
bij de hareu-
bab gezongen
pantōns.

met D. den »jongeren» (*adòè*) met A aanduid (¹). Na dringende uitnodigingen van de zijde van D. waarop A ontwijkend antwoordt uit vrees voor ontdekking, zegt de »oudere broeder»:

D. Heeren, die biesen snijdt! zij (de biesen) moeten drie nachten liggen om tot vlechtwerk voor matten opgezet te worden.

Wanneer gij mijn wensch kunt toestaan, ik zal het wel weten te verbergen, opdat gij mij uzelf morgen en overmorgen nogmaals geven moogt.

A. Ga naar het gebergte om rangginòë-hout te hakken en breng ons daarvan wat mede tot stijl voor een vliegwiel.

Wanneer gij, broeder, onderaardsche wegen kunt bewandelen, dan verberg ik u voor mijnen man en geef mij aan u.

D. De ricinusplant is van boven gebroken: de lieden maken eene lus vast aan de punt der *t^ooganda*-plant.

Ik kan naar uw huis niet komen: uw man is woest als een Dajasche tijger.

A. Heeren, die *dareh*-hout (voor pagers) snijdt; legt den stam neer op den grooten weg.

(¹) Den Atjehschen tekst van alle hier vertaalde gedichten vindt men in de *Aanteekeningen* achter dit hoofdstuk.

Wees niet bang voor mijn miserabelen echtgenoot, ik zal hem met een wrijfsteen op zijn neus den genadeslag geven.

D. Heeren, stijgt in de kapokboomen, denkt aan de dorens, die uitsteken.

Wanneer de lui morgen aan den dag vragen (hoe uw man om het leven gekomen is), dan is de steen van zelf gevallen toen de kat ermee speelde.

A. Eene groote prauw gaat naar Asahan, geladen met doerians en manggistans erdoor heen.

Gaat het niet per prauw, geef het (door mij verlangde) dan per sampan: gaat het niet met uw lichaam, dat er dan ten minste eenig bericht (van u) zij.

Maar er zijn ook onder die pantōns variaties op het eeuwige lied der liefde, die de kuische minnaar tot de zijne kan maken, bijv. waar »de jongere broeder» zegt:

A. Eene duif zit op den nok van het dak: een daarbij komende arend wil haar bedwelmen.

Zoolang mijn hoofd niet van mijnen nek gescheiden is, blijf ik in vast verbond u volgen.

De *t^himeunari* (danser of danseres) of diens muzikanten brengen De wijzen. telkens een stel van min of meer bijeenbehorende pantōns op ééne wijs ten gehoor: die wijzen dragen namen, meestal naar een paar woorden, die in een bekenden daarop gezongen pantōn voorkomen (bijv. *lagèè t^hiwaih ladō*, l. *doea lapéh*), of naar eene eigenschap of den oorsprong der wijs zelve (bijv. *lagèè djawöë barat* = Maleische wijs van de Westkust, l. *rantja^s* = vroolijke, levendige wijs) of naar een paar neuriewoorden, waarmede de pantōn ingeleid wordt (bijv. *lagèè ta^sli a^sli òn*).

De meeste, ja bijna al deze gedichten hebben den gewonen *t^handja^s*-

vorm ⁽¹⁾ en in den aanhef der twee verzen, die als antwoord dienen, wordt soms de aanhef der voorafgaande vraag herhaald.

Enkele vertoonen afwijkingen en volgen de maat van een bepaalden dans; zoo bijv. de eerste vier dubbelverzen van het op de wijs *ta^{li} a^{li} ōn* gezongen stel, dat wij thans nog mededeelen.

D. *Ta^{li} a^{li} ōn*, kleefrijst in een jong pisangblad gewikkeld.

Het is reeds oordeelsdag; waar zullen de vrouwen nu pantōns gaan halen?

A. *Ta^{li} a^{li} ōn*, kleefrijst in een *poenteut*-blad ⁽²⁾.

Het is reeds oordeelsdag; waar zullen de vrouwen zegenspreuken (over den Profet) gaan halen?

D. Klein, een kleine *keupoela* (= sawoboom), een kleine keupoela groeit op het gampōngpad.

De wind blaast een weinig, de geur verspreidt zich over de gansche gampōng.

A. Klein, een kleine *keupoela*, een kleine keupoela groeit op den hoek.

De wind blaast een weinig, de geur verspreidt zich over het gansche land.

D. Er is eene duif, zij legt eieren in het gras.

Hoe jammer, zij hebben naar mijn liefde geslagen; maar zij is aan de punt des zwaards ontkomen.

A. Er is eene duif, zij legt eieren op den rand van het plankje (tegen den muur aangebracht om er iets op te leggen).

Hoe jammer, zij hebben naar mijn liefde geslagen; maar zij is aan de punt der werpspies ontkomen.

D. Hoe jammer, ik zie een pisang, die juist welig stond, maar welker uitspruitend blad gestorven is.

Hoe jammer, ik zie oorknoppen; maar terwijl ik ze bekijk, is zij, die ze aanhad, dood.

A. Hoe jammer, ik zie eene *laboe*plant; terwijl men ze begiet, sterft haar uitspruitzel.

⁽¹⁾ Zie boven bladz. 75 vv.

⁽²⁾ De bladeren van den *poenteut*-boom worden als groente gegeten, niet gebruikt om rijst in te wikkelen.

Hoe jammer, ik zie Mijnheer: terwijl ik hem rijst voorzet, verstoot hij mij (¹).

D. Ga naar het gebergte *t^heumantō*-hout kappen, laat den top van den boom neerkomen aan de overzijde der beek.

Mijne gedaante is leelijk, mijne kleederen zijn versleten: laat mij op eene rustige plaats gaan wonen.

A. Ga naar het gebergte planken bekappen; neem mij mede om de spaanders op te rapen.

Laat ons bijeen leven, laat ons samen sterven; één zij ons lijkkleed, één onze doodkist.

Een ander orkest, dat eveneens dienst doet ter begeleiding van het *Violorkest*, dansend reciteeren van *pantōns*, bestaat uit:

1° de *bioela*, d. i. de gewone Europeesche viool, een instrument, dat de Atjèhers bijzonder beminnen en velen hunner niet onverdienselijk bespelen. De viool wordt ook alleen, zonder andere instrumenten, ter begeleiding van *pantōns* bespeeld, tot eigen tijdverdrijf van den bespeler of tot vermaak van kleine gezelschappen.

2° een aantal (bijv. 5 à 7) *dabs*, dat zijn kleine tamboerijnen, evenals de *rapa^si's* = *rapana's* met schellen voorzien, maar kleiner dan deze en met een buik van fijner, dunner hout.

3° eene *gōng*, het welbekende groote bekken, dat in Atjèh ook bij officieele omroepingen zooals het *t^hranta* (Deel I, bladz. 242—45) gebruikt placht te worden.

Terwijl bij de hareubab-muziek steeds Atjèhsche *pantōns* ten gehoor worden gebracht, dient het *violorkest* ook ter begeleiding van Maleische *pantōns*. In den regel worden deze laatste door de muzikanten gezongen, terwijl twee dansjongens al neuriënde hunne bevaligheid en bedrevenheid in het *meunari* ten toon spreiden.

Waar bij het *violorkest* Atjèhsche *pantōns* gezongen worden, is meestal de danser of danseres (een jongen of eene vrouw) tevens

(¹) Volgens eene andere lezing: »verslikt hij zich dood».

zanger of zangeres, of wel zij deelen de voordracht met de muzikanten.

§ 5. OPTOCHTEN EN VOLKSFEESTEN.

Alangan-
optochten.

Alangan-optochten kwamen in de loop van ons verhaal reeds meermalen ter sprake. Zij zijn gebruikelijk, wanneer een zeer voornaam huwelijk wordt gesloten, te weten bij het »aanbieden der sirih» (1) of bij het »brengen der *pagalō*-rijst». Dit laatste is een gebruik, dat voorname lieden een paar dagen vóór de bruiloft inacht nemen; van de zijde des mans wordt dan met veel plechtigheid een idang gele kleefrijst met toebehooren, waarin rondom stokjes met gekleurde eieren gestoken zijn, naar het huis der bruid gebracht. Verder worden *tʰadati*- of *rapaʿi*-spelers soms met een alangan-optocht afgehaald van wege de *gampōng*, waar zij eene uitvoering zullen geven. Ook kwam het voor, dat een bijzonder fraaie vlieger, die bij gelegenheid van een vliegerwedstrijd losgeraakt en door den wind naar een ander district (moekin) gedreven was, door de lieden van dat district, na voorafgaande kennisgeving, met een alangan-optocht naar de *gampōng* des eigenaars werd teruggebracht.

De muziek.

Bijna heel de mannelijke bevolking der *gampōng* of *gampōngs*, die eraan deelnemen, schaart zich dan in hare beste kleeding of soms in eene eigenaardige uniform, bijv. met roode, tot over de knieën reikende baadjes, bijeen. Zoowel een *geundrang*- (*tʰroenè*-) als een *tʰoelēng*-orkest verhoogden het rumoer, dat overigens door het aanhoudend *tʰoeraʿ* der menigte reeds groot genoeg wordt. Het eigenaardige echter, waaraan het geheel zijnen naam ontleent, is, dat de knapen met suikerrietstokken, waar de bladeren nog aan zitten (*teubèc meuʿōn*) medespringen; deze natuurlijke vaandeltjes noemt men *alangan*.

Ook zijn dikwijls een aantal der »optijgenden» met vlaggetjes van allerlei kleur voorzien.

Waar een alangan-optocht plaats heeft, is dit altijd van te voren

(1) Namelijk de *ranoeb dōng*, die de *tanda kōng narit* vergezelt; zie Deel I, bladz. 325—26.

bekend gemaakt aan de gampōng, waarheen de reis gaat, en behoort hare mannelijke bevolking, eveneens in optocht, zij het met of zonder alangans, de bezoekers tegemoet te gaan (*ampeuōng*). Bij de ontmoeting danst en schreeuwt men van weerskanten op zekeren afstand van elkander, en soms treedt uit elke partij een kundig schermer naar voren; met t'ikin of gliwang leveren zij dan in het midden een spiegelgevecht.

Wij zagen reeds bij eene vorige gelegenheid (Deel I, bladz. 470), dat een toestel in den vorm van eene ark of een huisje dikwijls dient om meer aanzien te geven aan hetgeen men in optocht gaat aanbieden (gele kleefrijst, sirih enz.) en den naam draagt van *djeunadah*.

De
djeunadah.

Tot het houden van een *alangan*-optocht heeft de gampōngbevolking verlov van den oelëbalang noodig; dit geldt trouwens van de meeste feestelijkheden, waarmede eene bijzonder groote verzameling van menschen gepaard gaat. Ook van de *piat^hans*.

Piat^hans (1) (zie Deel I, bladz. 351) zijn eigenlijk alle zuiver wereldsche feesten. T^hadati-spielen, rapaⁱ-uitvoeringen en allerlei andere zaken kunnen er deel van uitmaken, maar men verbindt er toch vooral de gedachte aan van veel vuurwerk, illuminatie en rumoer.

Piat^hans.

Een houten geraamte, welks bovenstel, rondom met papieren lanternen bezet, van zelf draait (*tanglōng meugit^ha*), Turksche schommels (*ajōn meugit^ha*), Chineesch vuurwerk en voetzoekers, maar bovenal een hoog opgestapelde kegel van brandhout, dien men in lichterlaaie laat opgaan (*kroemboe* of *koeta boengōng apoej*) zijn voorname bijdragen tot de feestvreugde.

Vuurwerk
en
illuminatie.

Voorname en rijke lui geven *piat^hans* bij familiefeesten; gampōngs of districten gezamenlijk bij de groote jaarlijksche feesten of ook wel zonder bepaalde aanleiding, zelfs om elkanders naijver en nijd op te wekken.

(1) Uit het Maleische *pērhiasan*, maar, gelijk men ziet, in eene gansch eigenaardige beteekenis.

§ 6. HIKAJATS.

Ofschoon de bespreking van dat onderwerp in het hoofdstuk over de litteratuur heeft plaats gevonden, mag toch ook hier de lectuur, of liever het opzingen en aanhooren van *hikajats* als eene der voorname geestelijke ontspanningen der Atjèhers niet onvermeld blijven, te meer daar dit meer dan de meeste andere vermaken vormende en opvoedende kracht heeft. Hoofden en geringen, oud en jong van beide geslachten zijn letterlijk verzot op de *hikajats*, met uitzondering slechts van enkele schijnheiligen, die ook dit vermaak te wereldsch of den inhoud van sommige romans te weinig specifiek Moslimsch achten.

De vrouwen
en de
litteratuur.

Na hetgeen wij vroeger (Deel I, bladz. 408) omtrent de positie der vrouwen in Atjèh opmerkten, zal het niemand verwonderen, dat zij in liefhebberij voor en kennis van de litteratuur voor de mannen geenszins onderdoen. Dikwijls onthalen zij hare vrouwelijke gasten, soms ook hare mannelijke op het reciet eener *hikajat*, en ieder geeft voor zulk genot gaarne zijne nachtrust prijs.

AANTEEKENINGEN.

GEDICHTEN UIT HET T^HADATI-SPEL.

NAT^HIB MET KIT^HAHS

(boven bladz. 251 vv.).

Begroeting van de partij A.

T^Halam alòjkōm hé teungkoe bandoem — lōn moebri t^Haleuēm ngòn teungkoe doemna.

Lōn moebri ranoeb, hana boengkōih — gampōng lōn djeu^oh keunōē lōn teuka.

Lōn moebri ranoeb, hana baté — han é^o lōn wōē lé, malam ka djoela.

Geunantōē ranoeb, pòtjoet meutoeah — djarōē doea blah ateuēh djeumala.

Djaròè lôn t^hiplōh di^{ateuēh} oelèè — meuf^{ah} lôn lakèè ba^f teungkoe doemna.

Djaròè t^hiplōh lôn beu^{ōt} limòng — geunantòè boengòng ateuēh koepala.
Kit^{ah} tot besluit van dezen nat^{ib}. Meut^heugit raja t^habòh palawan — neutapa t^hinan amat peukat^a.

Neutapa djameun mat^a djeuēt nanggròè — njòè, e adòè, barō ban njata.
 Djameun dilèè teungeut t^habé — ξòh prang kaphé barō ban djaga.
 Nama palawan hè^f neut^{oedi} — Nari Tareugi njang geuhōj nama.
 Mata poetéh (1) ban aneu^f bajam — mata itam ban bidjèh t^haga.
 Neumat ba^f tangan beut^hòè peuēt t^hagòè — barangri nanggròè **hau** t^hòè theun t^hangga.

Pat njang geudòng djeuēt ngòn la^{ōt} — djibeudòih ribòt oedjeuèn keunòng t^a.

Meudjan djit^hoeròt, meudjan djitamòng — ba^f tathèè ganòng Meut^heugit raja.

Lam Kroeëng Darōj na t^hanè apoej — **han** djeuēt meuramboej, oereuëng binat^a.

Lam Radja oemòng na t^hanè Tjé^fbré^f — baranggat^hòè taré^f, gadòh bitjara.

Wederbegroeting van partij B. Alòjkōm t^halam, hé teungkoe ampōn — djaròè lôn t^heu^{ōn} ateuēh djeumala.

Ba^fdō t^halam bit^hoenatōn liman ata — ala koeli min mòt^heulimin hòjt^hoenata (2).

Lōn moebri t^haleuëm tanda hōreumat — djaròè lôn moemat, tjarat meulia.

T^hoeròt lhèè langkah meureundahkan diri (3) — t^hinankeu meuri njang bidja^f t^hana.

(1) Daar de opgaven dienaangaande in de Malcische woordenboeken onvolledig zijn, zij hier aangetekend, dat bij vele Malciërs en alle Atjèhërs het oogwit "het witte oog", de pupil "het zwarte oog" heet.

(2) Verbastering van de Arabische woorden: بعد السلام بسنة لمن اتي على كل من مسلم حيث اتي welke woorden zelve een verknoeid vers schijnen te vertegenwoordigen, waarin over den plicht der religieuse begroeting wordt gehandeld.

(3) Het zal wel overbodig zijn, deze en dergelijke uitdrukkingen opzettelijk als Malaiïsmen te kenschetsen.

Dilōn, teungkoe, amanat goerèe, t^haleuēm lōn dilèe, doedòe lōn t^hapa.
 ξòh lheuèh t^haleuēm lōn moemat djaròe — teuma doedòe deungòn
 ranoebnja (1).

Kit^hah tot besluit van dezen nat^hib. Na taleungò ajoehé t^habat — Radja
 Beureuhat lōn kheun nama.

Njòe^hkeu t^ha^sti Radja Beureuhat — t^ha^sti raja that ateuèh roeëng dōnja.
 Meugra^s gaki, meuhaja^s ngòn nanggròe — geuheu^soeët djaròe,
 meugeumpa dōnja.

Dila^sōt kapaj, didarat kandran — njòe t^ha^stian barō lōn moela.
 Gampōng Djawa reudō^s raja that — oedjeuën ngòn kilat, glanteuë teuka.
 Abéh poetōih ba^s oe meukhan — ingat, e rakan njang dōng diloea.
 Teutapi batjoet lōn peu^singat — meung hana dapat, gèt tat^haba.
 Adat na, teungkoe, njang lawan kamòe — ba^s malam njòe peut^habé
 tantra.

Meu^han é^s t^habé tantra angkatan — **h**an lōn moebit^han oelōn ngòn gata.
 Tjoeba tanjòng, keubit djilawan — koeta beut^himban, alat beut^hat^ha.
 Koeta ba^s kōng, beudé ba^s koekōh — njòe hòh beureutōih ba^s
 Toean Beut^ha!

Nat^hib van partij A in den vorm eener vraag. Na t^hidròe oereuëng
 dji^séh oeròe — djimeuloempòe djimeudina.

Djitrōn oejoeb, djidja^s ba^s mōn — ξòh djikalōn hana tima.
 Djibeudōih ninan oe met^heugit — pakri djiniët ba^s djitjò^s tima?
 Padoem tjarat, teungkoe, tamanòe — lam geupét njòe doempuë ië na.
 Geupét bè^s beukah, geutang bè^s teuhah — tòh tjarat t^hah, teungkoe,
 tamanòe?

(De hierop volgende kit^hah is ter bekorting weggelaten).

Nat^hib van partij B in den vorm van een antwoord. In tja Alah
 t^haleuēm lōn t^heu^sōt — ban njang patōt, teungkoe meuhaba.

Bè^s neutanjòng mat^ha^salah — **h**an djeuët lōn peugah, malém lōn hana.
 Padoem tjarat, teungkoe, teumanjòng — peugah beukeunòng,
 teungkoe, lé gata.

(1) Het zal wel overbodig zijn, deze en dergelijke uitdrukkingen opzettelijk als Malaiïsmen te kenschetsen.

Meuhana tjarat deungòn meutjeurōt — **H**an hat^bé boeët njang tanjông gata.

Meung na tjarat deungòn meutjeurōt — tjit hat^bé boeët njang tanjông gata.

Na**h**oe di Lamnjông, pikah Lam poetjō^f — la^fén **H**an tō^f, keunòè djoega!

Mantè^f Lam paja, oet^bōj Kroeëng kalé — **H**anpeuè piké njang tanjông gata.

Di glé t^hala, dipat^hi arōn — reujeuē^f djitrōn, djigoelōng anòè.

Tatjō^f breuēh meudagang ba^f lōn — mangat lōn poephōn meung t^hibandja.

Di Kroeëng kalé malém pi le — Teungkoe Meut^bé njang tanglōng dōnja.

Hantòm geuprang gòb ngòn mat^ha^falah — oedjōb t^heumeu^fah teukabō ria.

Oedjōb t^heumeu^fah, ria teukabō — t^hinan njang le oereuëng binat^ha.

Oereuëng meuglih **H**antòm kandjaj — oereuëng tēewakaj **H**antòm binat^ha.

Digòb pi le mat^ha^falah — hana geupeugah meut^bé digata.

Meung na blandja, pò, t^higoepang — tameunggala blang hau t^hagaj dōnja.

Digòb pi le geutrōh intan — hana meut^bém (= meut^bén of meut^bé) han lagèè digata.

(*De kit^hah, die dit antwoord besluit, is eveneens ter bekorting weggelaten.*)

TEKSTEN, VOORGEDRAGEN DOOR DE T^hADATI'S EN HUNNE DALÉMS
IN DEN RATEB DÒNG.

(boven bladz. 256 vv.).

Inleiding van den t^hadati A.

Pòlém neubri roeeuëng t^hadati tamòng — lōn dja^f djō^f boengòng pò t^hadatia (1).

(1) Om het rijm wordt t^hadati dikwijls door t^hadatia vervangen, een gebruik, dat onze afleiding van het woord (boven bladz. 226) bevestigt, daar in het Arabisch de vorm *sadati* naast *sadati* geoorloofd is.

Boengòng t^hitoengkōj, djeumpa lhèè talòè — boengòng lōn dja⁵.
blòè Geutapang doea.

Oe toenòng peukan, oe baròh Djeumpét — boengòng lōn pe⁵ét pò
t^hadatia.

Boenòt meuriti, pat^hi meureuntang — goenòng njang manjang
koeboe èèlia.

Keureutaìh batjoet, daweuèt pi alang — nanggròè teungòh prang,
até lōn gōga.

Voortzetting van het reciet van den t^hadati. Tjòt T^hinibōng Panté
Peulari — Meureundam diwi t^hinan gampōng ma.

Boekòn t^hajang t^hinja⁵ lam geundrang — aneu⁵ maté nang,
geureuda t^heuba.

Teungkoe Malém é⁵ dalam meuligòè — neudja⁵ tjò⁵ poetròè di
boeëng para.

Pólém, njòè na t^habòh dalam na^hoe oelōn beuèt — di Keulibeuèt
ba⁵ Teungkoe Moeda.

Phōn-phōn lōn beuèt ba⁵ kitab t^harah (Arab. *çarf*) — teut^heuréh
(Arab. *taçrīf*) peuèt blaìh ba⁵ lōn tjò⁵ poentja.

Peuè boe lamè (Arab. *dhamūr*) lam pi⁵é mali (Arab. *fi'l mādhī*) —
peugah, t^hadati, keulōn beut^higra.

Gesprek-kit^hah (1) D. Katém adé⁵ tjoet kadja⁵ hareukat — ba⁵
t^habòh teumpat kadja⁵ t^hèèdaga?

T^h. Tòh t^hiri lhō⁵ radja njang adé — koeala t^hiri njang ramè banda?

D. Wahé adé⁵ tjoet, hé poetéh intan — nanggròè Kloeang njang
ramè banda.

T^h. Dilōn **han** lōn dja⁵ oe nanggròè Kloeang — nahoeda Nja⁵
Agam hana lé radja.

D. Radja hana lé bè⁵ kagoendah — Radja Oedah beunadaj ka na.

T^h. Keupeuè djeuèt na Radja Oedah — meuhana ramaìh deungòn gata.

D. Adat **han** t^hinan koe⁵euntat ba⁵ djeu⁵ōh — oe Glé Poetōih
kadja⁵ t^heumoega.

(1) D zjñ de daléms, T^h is de t^hadati.

Tⁿ. Dilōn **han** lōn dja^s oe Glé Poetōih -- Atjèh moemoet^hōh deungòn Daja.

D. Adat **han** t^hinan, ajoehé adòè — keunòè Lam beut^hòè ba^s Keudjroeën Koeala.

Tⁿ. Dilōn **han** lōn dja^s nanggròè Lam beut^hòè — gadōh nanggròè ngòn Koeala Oenga.

D. Bè^s kagoendah keunanggròè gadōh — gata lōn bōh kepanglima.

Tⁿ. Pakri neubōh lōn panglima prang — badan lōn t^heudang gòh lòm raja.

D. Patkeu koebri gata tameutjang — bōh até bintang, poemeu^gèn mata.

Tⁿ. Meub^han tabri, lé^m, ba^s lōn meutjang — beuhareuëm badan **han** lōn panglima.

D. Adat **han** t^hinan, adòè t^hadati — ba^s Koeta Tjoetli tadja^s panglima.

Tⁿ. Dilōn **han** lōn doeë^s ba^s Koeta Tjoetli — tòè ngòn pat^hi dimiëng Koeala.

D. Adat **han** t^hinan, adòè bōh até — oe Babah awé koedja^s djō^s gata.

Tⁿ. Dilōn **han** lōn doeë^s di Babah awé — lōn takōt maté, **han** t^hòè dja^s kira.

D. Adat **han** t^hinan, adòè meutoeah — Rantò doea blaïh koedja^s djō^s gata.

Tⁿ. Dilōn **han** lōn dja^s, dalém, Rantò doea blaïh --- tatjoeba peugah, peuë na bitjara.

D. Njang djeuët meunan, adòè meutoeah — keudéh koekeubah ba^s Radja Moeda.

Tⁿ. Radja Moeda **han** djeuët ngoej lé — kageupadjōh gadji ba^s Toean Beut^ha.

D. Pat boe kathèè, adòè meutoeah — tatjoeba peugah djinòè lé gata.

Tⁿ. Tjit ka lōn thèè, dalém teungkoe dròè — dilōn ban lōn wòè, taniët (1) baròjt^ha.

(1) *Niët* (Arab. *nijjat*, 'bedoeling') wordt in het Atjèhsch zeer dikwijls gebruikt in den zin van 'zich voorstellen, zich verbeelden'.

D. Adat na kadja^s, adòè, Rantò blah barat — padoem bòh teumpat hoekōm Blanda?

Tⁿ. Phōn ni Padang tanggòè oe T'ingké — bandoem wat^bé keuradja Blanda.

D. Adat na kadja^s, hé adé^s badan, Lhō^s tapa^s toean, t^binan t^bòè radja?

Tⁿ. Radja dit^binan oereuēng ét^beulam — teutapi alam ba^s Beulanda.

D. Adat na kadja^s, adòè t^badati, lam Labōh adji, t^binan t^bòè radja?

Tⁿ. Oclèèbalang dit^binan oereuēng binòè — bandoem geutanjòè tjit geut^beureuta.

D. Adat na kadja^s, adòè teungkoe — nanggròè Batoe na kaboengka?

Tⁿ. Beungòh-beungòh, dalém, Koeala Batoe — ξòh watèè boe, tō^s Lama moeda.

D. Wahé adòè tjoet, gata ka t^balah — oe T^beulawaih koedja^s bòih gata.

Tⁿ. Kaneubòih-bòih, neupiké dilèè — mat^ba neulakèè ba^s t^bèèdara.

D. Mat^ba koelakèè koe^saga^s meut^bampè — hé adòè bòh até, djeuèt keut^bèèdara.

Tⁿ. Patkeu meut^bakét, meung keut^badati — meung gleuēng ba^s gaki meurangapat (= barangapat) pi na.

D. Peuè meut^bakét, meung kah t^badati — njang hana gèt geubri, pakòn goena?

Tⁿ. Adat neubòih-bòih keudéh oe glé — balé ba^s maté, na rimoeēng t^beuba.

D. Koedja^s bòih gata, adòè, ba^s djeu^sòh nanggròè — bè^s tō^s kawòè t^bingòh dan loet^ba.

Tⁿ. Adat ka neubòih-bòih, dalém, neu^seu ba^s deuih — bè^s lé weuèh-weuèh t^bingòh dan loet^ba.

D. Ka deuih koe^seu mat^ba di nanggròè — bè^s tō^s lé kawòè t^bingòh dan loet^ba.

Tⁿ. Niba^s njang tabòih, balé tapoehlòè — mangat tapoewòè, tatoeēng hareuga.

D. Hana koedjinòh dja^s mita t^boet^bah — roegòè ngòn pajah t^béb boebé njang ka.

T^h. Alah, Alah! haj dalém pajōng! — njòè djaròè lōn ateuēh djeumala.

D. Koedōng ba^s toeah, adòè, di^sateuēh oentōng — koetjoeha djamprōng meung t^habòh baja.

T^h. Adat na toeah, dalém, tjit djeuēt keugah — adat Han toeah, t^héb hoebé njang ka.

D. Meung é^s meutoeah kah, haj panjòt tanglōng — kadja^s ngòn pajōng, kawòè ngòn goeda.

T^h. Meung toeah gata, toeah ngòn kamòè — ξòh neuwòè ninòè, neupeulheuēh nada.

D. Meung é^s t^heulamat, adòè, ba^s alōn njòè — koepoemanòè ngòn minjeu^s ata.

T^h. Toedjōh bòh baja, dalém, njang ka t^heulamat — malam njòè meuhat baja njang raja.

D. La^sén para^s niba^s dilèè — la^sén lagèè niba^s njang ka.

T^h. Ka^sōj lōn boengòng, dalém, toedjōh keuloet^hōng — ba^s Teung-koe Andjōng oe Gampōng Djawa.

D. Ba^s malam njòè t^halèh djeuēt gadōh — t^hòè t^halèh koebōh keupanglima.

T^h. Dalém neubōh lōn keupanglima prang — ta^seu koegoentjang meuhaja^s dōnja.

D. Koetakōt, adòè, hana ban kakheun, koetakōt kaploeëng keudéh oe loea.

T^h. Pantang, dalem, ba^s lōn ploeëng-ploeëng — aneu^s toenòng kroeëng, goena biat^ha.

D. Pakòn, adòè, ria teukabō — koetakōt talō, tarō iē mata.

T^h. Han peuē t^heurapah, dalém, ngòn teukabō — ta^seu lōn hambō, lōn gandawatra.

D. Dikèè, adòè, meung koepu^singat — t^hakét mangat dròèkeu rat^ha.

T^h. Dalém, neudōng dilikōt kamòè — neuleuëng ngòn djaròè, neulakèè doe^sa.

D. Toedjōh bòh nanggròè, adòè, tjit kakoekarang — koedja^s meudagang lhèè t^heun poeat^ha.

T^h. Tjit ka lōn thèè, dalém teungkoe dròè — djeuèb-djeuèb nanggròè tjit geudja^s mita.

D. Peuë boe hadjat, ajoehé adòè — peugah ba^s kamòè, hadjat digata.

T^h. Hadjat dilōn, lōn keumeung moeprang — ba^s geudoebang lōn panglima.

D. Pakri, adòè, takeumeung moeprang — ka^seu tjoet abang koereuëng blandja.

T^h. Blandja koereuëng, dalém, bè^s neugoendah — neudja^s toeëng oepah ba^s Radja Tjina.

D. T^habat dilōn radja kaphé — njang toeang beudé, Radja Tjina.

T^h. Bitkeu, dalém, akaj koereuëng — meung ξòh Lamweuëng **h**antòm taboengka.

D. Diglé Lamweuëng poetja^s T^heulawaih — di Lam panaih lila meugeunta.

T^h. Adat na tadjja^s, dalém, nanggròè Atjèh — peuë njang leubèh angkatan radja?

D. Angkatan radja **h**anpeuë peugah lé — neu^satō beudé ban t^hit^heuun lingka.

T^h. Meut^heugit raja **h**an lé bit-bit — ξòh tō^s Habib barō geupoega.

D. Ban gata kheun, adé^s, t^habét njò meunan — poetja^s Goenongan pakri ban roepa?

T^h. Poetja^s Goenongan boekòn indah that — Radja brangkat di^sateuèh goeda.

D. Nanggròè Atjèh, adòè, lagòè t^hilapéh — djinòè dja^s oedéh, adòè, taboengka.

T^h. Hò boe tadjja^s, dalém teungkoe dròè — taba ngòn adòè, tjoet lém panglima!

D. Bè^s tadòng lé, adòè, dinanggròè Atjèh — ba^s Teungkoe Pakèh keudéh taboengka.

T^h. Dilōn **h**an lōn dja^s, dalém, ba^s Teungkoe Pakèh — rab ngòn Atjèh, reudjang lōn git^ha.

D. Adat **h**an t^hinan, bòh padé tjeudiëng! — Koeala Gigiëng lōn dja^s euntat gata.

T^h. Dilōn **han** lōn doeē^s, dalēm, Koeala Gigiēng — maté, **han** t^hōē ngiēng, t^hēēdara hana.

D. Wahé adòē tjoet, bè^s le peuē katoepeuē — Koeala Iē leubeuē koe^seuntat gata.

T^h. Dilōn **han** lōn doeē^s Koeala Iē leubeuē — iē kroēng tabeuē, le that boeja.

D. Adat **han** t^hinan, haj adòē pajōng — keudéh nanggròē Eundjōng ba^s La^st^heumana.

T^h. Dilōn **han** lōn doeē^s, dalēm, t^hidéh nanggròē Eundjōng — gampōng poet^hōng, le ba^s hangka.

D. Adat **han** t^hinan, hé adòē teungkoē — nanggròē Meureudoe koedja^s euntat gata.

T^h. Dilōn **han** lōn doeē^s, dalēm, nanggròē Meureudoe — nanggròē pi karoe, prang pi raja.

D. Wahé adòē tjoet, adòē meutoeah — gata lōn keubah oe T^hamalanga.

T^h. T^hamalanga hana meukri lé — Keutjhi^s Ali geulét lam rimba.

D. Wahé adòē tjoet, adat **han** t^hinan — nanggròē Peut^hangan, Gloempang doea.

T^h. Nanggròē Peut^hangan hana meukri lé — Teukoe Bén ka maté, beunadaj hana.

D. Adat **han** t^hinan, adòē t^hadati — keudéh T^hamōti koedja^s euntat gata.

T^h. Dilōn **han** lōn doeē^s, dalēm, T^hamōti — radja **han** meukri Keudjroeēn Koeala.

D. Adat **han** t^hinan, adòē meutoeah — oe Awé geutah koedja^s euntat gata.

T^h. Dilōn **han** lōn doeē^s, dalēm, oe Awé geutah — lōn takōt geuteugah lé Teungkoē Tjoet Moeda.

D. Adat **han** t^hinan, adòē t^hadati — keunòē ta^sili Meuna^h doea.

T^h. Dilōn, dalēm, hana t^hat ma^sroeh — Teungkoē Tjèh Deuroeih tjit oereuēng moeda.

D. Adat **han** t^hinan, haj adòè teungkoe — oe Panté Pakoe koe^feuntat gata.

T^h. Dilōn **han** lōn dja^f oe Panté Pakoe — **han** é^f lōn pakoe tapéh peunoeta.

D. Wahé adòè tjoet, djinòè koemè — oe Lhō^f T^heumawè, T^hawang keupoela.

T^h. Dilōn **han** lōn doeë^f di Lhō^f T^heumawè — lōn takōt geumè lé Teungkoe Mahradja.

D. Adat **han** t^hinan, adòè meutoeah — nanggròè Piadah lōn dja^f euntat gata.

T^h. Dilōn **han** lōn doeë^f, dalém, nanggròè Piadah — lōn meudja^f ba^f leupaith, djinòè lōn boengka.

D. Adat **han** t^hinan, adòè bòh até — keudéh oe Djamboe ajé kameut^heuninja.

T^h. Dilōn **han** lōn dòng di Djamboe ajé — lōn takōt maté, teuka ië raja.

D. Adat **han** t^hinan, adòè t^hadati — keudéh oe Idi, banda njang raja.

T^h. Dilōn **han** lōn doeë^f, dalém, nanggròè Idi — radja **han** meukri Teukoe Nja^f Paja.

D. Adat **han** t^hinan, hé adòè teungkoe dròè — oe Poelò T^hamòè koepeudoeë^f gata.

T^h. Poelò T^hampòè **han** djeuët tadoeë^f lé — kadjitoeëng lé kaphé, Radja Blanda.

D. Adat **han** t^hinan, adòè meutoeah — katjoeba peugah hò nabt^hoe gata.

T^h. Nabt^hoe dilōn, dalém, oe Poelò Pinang — oe roemòh panjang lōn poepoeëh hawa.

D. Bè^f kadja^f, adòè, oe Poelò Pinang — di roemòh panjang le that blandja.

T^h. Blandja le bè^f neugoendah — balé lōn toeëng oepah ba^f plara goeda.

D. Meung njò, adòè, katoeëng oepah — hana gèt gah abang gata.

T^h. Ba^s that dji lé, dalém teungkoe dròè — meung moebè^s dinanggròè, meuranggapat pi t^ha.

D. Na neuleungò, haj teungkoe ampōn — njòè t^hinja^s lōn koeat meuda^swa.

T^h. Na neuleungò, e teungkoe ampōn — geukheun keulōn koeat meuda^swa.

D. ■antòm T^hinja^s lōn djibantah goerèè — djeuèt keu doedjèè apoej nòraka.

T^h. Bè^s Alah bri lōn bantah goerèè — tjit ka lōn thèè dalam nòraka.

D. Lōn kheun meunòè, djipeugah meudèh — djeuèt that kabōh tambéh (1), kapeuna da^swa.

T^h. Hana patōt, dalém teungkoe dròè — tjit ka ragòè droè meut^hè leu^s banggoena.

D. Lōn éh t^hikeudjab, njòè na peuë lōn loempòè — hana lōn toepeuë hareutòè (2) ma^sna.

T^h. Peuë neuloempòè, dalém teungkoe dròè? — peugah ba^s adòè na lōn bōh ma^sna.

D. Koeloempòè, adòè, koedja^s oe adji — koedja^s meutjoetji nanggròè meulia.

T^h. Meung njò, teungkoe, neudja^s oe adji — neuba t^hadati na ampōn dèèt^ha.

D. Bè^s kadja^s thōn njòè, bōh até tjandén — areuta dalém hana t^hapeuë na.

T^h. Oemòng ngòn lampōih, dalém, neupoebloh — blandja adòè djikeumeung hoengka.

D. Oemòng ngòn lampōih ■an koedjeuèt poebloh — koetakōt geut^hagòè lé peutoea.

T^h. Neutjōm ba^s teu^sōt, t^heumbah ba^s gaki — at^haj ba^s geubri areuta ba^s gata.

D. Wahé adòè tjoet, adòè meutoeah — koe paban bah, ka tō^s mat^ha.

T^h. Alah, Alah! dalém meutoeah — tampō^s koepiah neudja^s peugala.

(1) Arab. تنبيه

(2) Dit woord, etymol. = Maleisch *erti*, beteekent in 't Atjèhsch «verklaren, uitleggen».

D. ■■an koedjeuēt peugala tampō^f koepiah — peukajan dikah, njampang gòb maba.

T^a. Adat ■■an t^héb njan, dalém teungkoe dròè — t^hawè^f ba^f djaròè neudja^f peugala.

D. Pakri kajoeë peugala t^hawè^f ba^f djaròè — rè^f ba^f oereuëng nanggròè, malèè that mata.

T^a. Adat ■■an t^héb njan, dalém t^hadati — gleuëng ba^f gaki neudja^f peugala.

D. Pakri kajoeë peugala gleuëng ba^f gaki — hana gèt ri ba^f oereuëng dōnja.

T^a. Teungkoe pi neudja^f, dilōn pi lōn dja^f — gala^f-gala^f lōn boengka-boengka.

D. Njòè leu peuë atra boenòè kalakèè — kaba t^hadjan kèè dilikōt gata.

T^a. Balé bè^f tadjaja^f, dalém teungkoe dròè — tjit reudjang lōn wòè lōn t^haweuë gata.

D. T^hiri kapaj, adòè, ka^sé^f? — peugah, e adé^f, djinòè lé gata.

T^a. Lōn é^f, dalém, ba^f kapaj Banan — ngòn kapaj njan dilōn lōn boengka.

D. Bè^f kadja^f, adòè, ngòn kapaj Banan — meugah kapaj njan le that t^hiwa.

T^a. Beulandja le bè^f neugoendah — lōn toeëng oepah ba^f nahoeda.

D. Meung njò, adòè, katoeëng oepah — hana gèt gah abang gata.

T^a. Ba^f that dji lé, dalém meutoeah — at^haj ba^f leupaïh tanòh meulia.

D. Padjan, adòè, djinòè ka^sé^f — peugah, haj adé^f, djinòè taboengka.

T^a. T^heupōt Aleuhāt, beungòh T^heunanjan — ba^f beungòh njan djadèh lōn boengka.

D. Adat ka kadja^f, adòè teungkoe dròè — tabakeu kamòè t^hadjan gata.

T^a. Balé bè^f neudja^f, e teungkoe ampōn — oemoe (¹) t^hithōn teuma lōn git^ha.

D. ■■an djeuēt moemeunan, adòè teungkoe dròè — miprèh kamòè dimiëng koeala.

(¹) Dit woord, van het Arab. "oemr, 'leeftijd", afkomstig, wordt in het Atjèhsch ook bij wijze van voorzetsel gebezigd in de beteekenis "gedurende" of "na afloop van".

T^h. Balé bè^s taprèh, dalém teungkoe dròè — tjit reudjang lôn wòè lôn t^haweüè gata.

D. Meung njò meunan, adòè meutoeah — ■an lôn theun langkah, dja^s lèh taboengka.

T^h. Neukheun t^haleuëm lôn keudèh ba^s ajah — t^hinja^s ka leupaih, djadèh djiboengka.

D. Meuhana alamat, nja^s, boengòng djaròè — peuè lôn poewòè lôn djò^s keuma.

T^h. Wahé dalém tjoet, dalém teungkoe dròè — neuleuëngkeu djaròè, neulakèè doe^sa.

D. T^hioeròè peuët djeuëm, t^himalam peuët djeuëm — paleuët t^heulinteuëng ⁽¹⁾ lôn lakèè doe^sa.

T^h. Adat maté lôn, dalém, di adji — neukandoeri, neulakèè doe^sa.

D. Adat tadja^s, ba^s t^heulamat — ba^s jèè peut^heungab, ba^s pawōih t^heuba.

T^h. Alah, Alah! dalém teungkoe dròè — gèt that neuleuëng djaròè neulakèè doe^sa.

D. Pat koetoeëng atra, adòè, kajoeë kandoeri — ka abéh lôn bri mat^ha tjoet gata.

Kit^hah, door de daléms voor-, door den t^hadati nagezongen.

Nanggròè Pidië reumbang peuët t^hagòè — oelèëbalang peuët dròè njang mat neuratja.

T^hiplōh Moekim Béntara Keumangan — njang mat Moekim lapan Teungkoe T^hama Indra.

La^st^heumana aneu^s jatim — neumat Moekim doea plōh doea.

Moekim limòng lam paleuët djaròè — glanteuë tjòt oeròè Teungkoe Oedjōng rimba.

T^habòh moekim di Teungkoe Pakèh — geupeudòng poepalèh ba^s t^hagòè koeta.

Babah pintō boekòn that tjakab — njan geudōng glab peuneugèt Tjina.

Moekim toedjōh Atjèh teut^heulém — Panglima Pòlém njang pò areuta.

Di Beuramòè na Pòtjoet T^hiti — dibinèh pat^hi Teungkoe T^hiah Koala.

(1) = teulinteuëng.

Talöë binèh kroëëng njang geukheun t^ha^ti — njankeu meur Teukoe Nè^f Meura^th^a.

Di Pidië na Teungkoe Pakèh — di Atjèh na Pòteu Radja.

Doea plòh nam Panglima Tjoet Òh — teungòh lhèë plòh T^hiah Oelama.

Doea plòh doea Panglima Pòlém — keunan teut^heulém ba^f Pòteu Radja.

GEDICHTEN UIT HET RAPA^fI-SPEL.

(Boven bladz. 260 vv.)

Na drierwerf: *Ja hō alah, ja mèèlōë* van den kalipah en een algemeen *ja t^hòjdilah ja t^hòjdi Amat*, reciteeren de broeders onder leiding van den kalipah o. a. de volgende stukken:

Ja toehankoe kamöë neutoelōng — ba^f oedjōng rintjōng njang tadjam mata.

Ja t^hòjdilah Abdōkadé — nabi Khòjlé lam la^tōt raja.

Neudoe^f lam ië **han** bat^hah badan — karōnja toehan pò ja rabana.

Wahé beut^hi (¹), beut^hi bèlah! — pakòn dikah darōhaka?

Njòë koeradjah ngòn doe^fa dròë — ba^f toempōj beut^hòë, ba^f tadjam doe^fa.

Poetéh-poetéh boengōng kalimah — la^tōt barōlah milé^f toehankoe.

T^hipheuet doea plòh, it^hém djalalah — toebōh lōn t^hah milé^f toehankoe.

(¹) Malaisime voor *beut^hòë*.

Ië t'itité^f didalam paleuēt — t'òë oetōih djeuēt manòë lam tjahja.
Njang mèë manòë, pò lōn t'idròë — la^fén ■an t'òë manòë
lam tjahja.

Ja t'òjdilah Abdōkadé — t'igala ranté beukeunòng doe^fa.
Ba^f t'idjoeë^f ban ië, beuhantjō ban abèë — beureukat goerèë
njang meulia.

Ja hō alah, ja hō mèëlòë — haj beut'òë ka keunòng tawa.
Ja Alah, prang t'abilélah — ja bantoe prang t'abilélah.

Ba^f t'ibōn-bōn boengòng ka lajèë — lingka peureudèë boengòng
ka mala.
■antòm moerib djilawan goerèë — pagi meuteumèë dalam uòraka.

Ja t'òjdilah, Tjèh Noerōdin — t'igala t'ikin ba^f toempōj mata.
Oedjōng meulipat, mata meugoelōng — beureukat doe^fa t'ibaloeëm
meudjra.

Banta Beurant^hah meugah kaneuwòë — deungòn poetròë t'adjan neuba.
Geupoewòë poetròë didalam awan — meuligòë t'adjan djén pari ba.

Wahé ranté ba^f reudjang t'idjoeë^f — wahé ugeu broeë^f ba^f reu-
djang mala.
Ba^f t'idjoeë^f ban ië t'iipeureuti timah beureukat la ilah ila lahō.

Beudōih dabōih tapèh rapa^si — koeboe nabi taniët (1) talingka.
 Beudōih dabōih ba^s haléh (2) até — njan toehan bri ampōn dèèt^ha.

Bét^heumélah lōn poephōn liké — t^halèh hana djeuët lé lōn beuët doe^sa.
 Ba^s t^hima^st^hiët hana djipiké — ba^s t^hidjahé pané agama.

Aboe Djuhaj boekòn that la^snat — lawan Moehamat peuë t^halèh baja?
 Gèh neulambōng oedalam awan — oebé koembang leumah dimata.

Nanggròè Meut^hé beudé meutalah — nanggròè Makah beudé t^hoet^ha.
 Gampōng Djawa tanglōng meuriti — ba^s koeboe nabi talingka-lingka.

Wapheuët Amdah goenōng djabaj Hoet — djara^s batjoet, meuhan-
 padoemna.

Wapheuët Amdah neukeunda^s poewòè — boekét djimòè djit^hama-t^hama.

Wahé teungkoe, bè^s neuwòè dilèè — tapeunab goerèè, talakèè doe^sa.
 Neuleuëng djaròè bandoea blaìh — neupatihah neuheuët ngòn doe^sa.

PANTŌNS, DIE MEN MET BEGELEIDING VAN HET
 HAREUBAB-ORKEST RECITEERT.

(Zie boven bladz. 270 vv.)

D. Toean-toean oereuëng kòh baròm — lhèè malam dòm, laja keutika.

(1) Zie boven bladz. 281, Noot.

(2) Arab. *chāliq* = zuiver.

Meung ka djeuët tabri, djeuëtkeu koet^hòm — mangat tabri lòm t^hingòh dan loet^ha.

A. É^s oe glé dja^s kòh rangginòè — poewòè keukamòè keupha djeureukha.

Meung ka djeuët tadja^s, dalém, joeb oerat hoemòè — koet^hòm ba^s lakòè koebri keugata.

D. Beukah-beukah ba^s poetjō^s nawaih — oereuëng djit^hō^s klaih oedjōng t^higanda.

■ Nan djeuët koedja^s dikèè roemòh kah — lakòèkeu djoeah ban rimoeëng Daja.

A. Toean-toean oereuëng kòh daréh — oeram tapeu^séh ba^s ròt raja. Bè^s tagoendah lakòè lōn paléh — ngòn batèè neupéh koek^hhèh ba^s moeka.

D. Toean-toean ta^sé^s pandjòè — ingat keudoeròè meutjoela-tjoela. Éh geutanjōng t^hingòh oeròè — batèè t^hròt keudròè ba^s miè meut^heunda.

A. Prahō raja boengka oe At^hahan — peudiëng deureujan djampoe mangòjta.

Adat ■ nan lheuèh djalō, tadjō^s meut^hampan — djakalèè ■ nan lheuèh badan, ba^s lheuèh meuhaba.

A. Mirahpati djidōng a teuèh doeè — djikeunda^s t^hamoeè lé t^hiwaih teuka. Meung gòh lòm tjré oelèè ngòn takoeè — koet^heutèt t^hapeuè djandji ngòn gata.

D. Ta^sli a^sli òn — hoe leukat dalam poetjō^s òn.

Oeròè ka kiamat — oereuëng binòè pat djitoeëng pantōn.

A. Ta^sli a^sli eut — hoe leukat dalam òn poentent.

Oeròè ka kiamat — oereuëng binòè pat djitoeëng t^heulaweuët.

D. Tjoet keupoela tjoet — keupoela tjoet timòh didjoerōng.

Djipōt angèn batjoet-batjoet — meuhireuët bèè ban t^habòh gampōng.

A. Tjoet keupoela tjoet — keupoela tjoet timòh dit^hagòè.

Djipòt angèn batjoet-batjoet — meuhireuèt bèè ban t^habòh nanggròè.

D. Mirahpati na t^habòh — djitòh bòh dalam naleuèng.

Boekòn t^hajang t^hinja^s geupòh — t^heulit^héh ba^s oedjōng peudeuèng.

A. Mirahpati na t^habòh — djitòh bòh ba^s oelèè t^handéng.

Boekòn t^hajang t^hinja^s geupòh — t^heulit^héh ba^s oedjōng leumbéng.

D. Boekòn t^hajang koekalòn pit^hang — teungòh meudoelang, ka maté poetjō^s.

Boekòn t^hajang koekalòn t^hoebang — teungòh lōn pandang, maté oereuèng t^hō^s.

A. Boekòn t^hajang koekalòn laboe — teungòh geut^hiboe, maté poetjō^s.

Boekòn t^hajang koekalòn Teukoe — teungòh lōn bri boe, taleuè^s kageudjō^s (andere lezing: maté teut^hrō^s).

D. Ta^sé^s oe glé dja^s kóh t^heumantō^s — peureubah poetjō^s bladéh aloeë.

Roepa lōn pi rè^s, peukajan lōn pi brō^s — balé lōn dja^s doeë^s teumpat njang t^heungoeë.

A. Ta^sé^s oe glé dja^s tarah papan (1) — tamé lōn t^hadjan dja^s piléh lah.

Oedéb ba^s t^haré maté ba^s t^hadjan — t^hikrè^s kaphan, t^habòh kreunda.

(1) Deze Maleische vorm staat hier ter wille van het rijm in plaats van *papeuën*.

HOOFDSTUK IV.

GODSDIENST.

§ 1. INLEIDING.

In het *Voorbericht* van ons I^{ste} Deel kondigden wij reeds aan, dat dit laatste hoofdstuk uit aanvulling en resumptie zou bestaan. Waar wij het leven van den staat, de familie en het individu eenigszins gedétailleerd beschreven, sprak het immers van zelf, dat ieder oogenblik de godsdienst aangeroord moest worden. Men zou dus van meening kunnen zijn, dat het opmaken eener slotsom aangaande de rol, die de Islam in het leven der Atjéhers speelt, gerust aan den oplettenden lezer kon worden overgelaten. Men ziet, dat wij die meening geenszins deelen.

Reeds meermalen hebben wij erop gewezen, dat de beteekenis van den Islam voor zijne belijders in Oost-Indië in de meeste der geschriften, die dat onderwerp terloops of opzettelijk behandelen, niet tot haar recht komt.

Misvatting
der beteeken-
nis van den
Islam voor
zijne Indo-
nesische
belijders.

De oorzaken van dit verschijnsel liggen voor de hand. Ieder, die met een deel der Mohammedaansche bevolking dezer gewesten in nauwere staatkundige of maatschappelijke betrekking komt, ziet zich nu en dan voor die Islamquaestie geplaatst. Daar de meesten echter den Islam hier voor het eerst leeren kennen en verder hoogstens over een paar populaire Europeesche boeken ter hunner voorlichting beschikken, vormt zich hun oordeel op grond van geheel onvoldoende waarneming onder den invloed van oppervlakkige, soms zeer toevallige

indrukken, in eene beperkte omgeving opgedaan. Toch zijn het dezulken, die het publiek hier en in Europa voorlichten; deze dikwijls volkomen te goeder trouw gepleegde kwakzalverij zou dadelijk ontmaskerd worden, wanneer niet het publiek hier en ginds in de diepste onwetendheid leefde ten aanzien van het godsdienstig leven der Inlandsche bevolking.

Op dit gebied vindt men nog altijd dagelijks in onze Indische dagbladen en tijdschriften de onziinnigste dwaalbegrippen zelfs omtrent zaken, die door navraag bij den eersten den besten Inlandschen buurman opgehelderd konden worden, laat staan dan de meer ingewikkelde of algemeene vragen, die er mede in verband staan (¹). Niet minder hoort men die dwaasheden in de gesprekken der Europeanen over de religie der Indonesiërs; trouwens die worden deels door de journalistiek geïnspireerd, deels inspireeren zij die zelve.

Met en zon-
der maat-
staf.

Zonder de termen van het probleem ook maar bij benadering te kennen, zonder zich de moeite te geven het zuiver te stellen, draagt ieder zijne oplossing met vertrouwen voor. De een vertelt u met

(¹) Eigenaardig wordt dit geïllustreerd door het feuilleton *Aboe Bakar*, dat in den loop der tweede helft van het jaar 1895 in het *Bataviaasch Nieuwsblad* verscheen. Het is van Maurits (P. A. Daum), die als schrijver eenen naam heeft op te houden, en het behandelt onderwerpen, die men ook zonder overdreven realisme niet kan verwerken, of men moet eenigszins met de hoofdzaken van den Mohammedaanschen godsdienst der Inlanders bekend zijn. Over nagenoeg al die zaken spreidt de auteur echter volstrekte onkunde ten toon. Als zelvend huichelaar en Europeanenbekeerder laat hij eenen *penghoeloe* optreden, terwijl de echte, typische *pangoeloe* een ambtenaar is, die veel water in zijnen wijn moet doen en door de „sijnen” scheef wordt aangezien, dien men van alles eerder dan van schijnheiligheid zal beschuldigen. Den bekeerling Aboe Bakar laat hij „koranspreuken” uit het hoofd leeren en telkens citeeren, terwijl inderdaad alleen geleerden zoover komen, en de gewone, ook de voorname en ontwikkelde Inlander nooit den *Qoerān citeert*. Misschien is echter Maurits' eigen *Qoerān* bedoeld; dat schijnt eene nieuwe uitgave te zijn, want wij vinden eruit aangehaald, dat „wie zijne eene vrouw liefheeft boven de andere, op den dag der opstanding met ongelijke billen zal verschijnen” (in den gewonen *Qoerān* staat niets dergelijks en in de gewijde boeken wordt nitdrukkelijk zulk verschil in liefde als rechtmatig erkend), dat de getrouwde man, die overspel pleegt, met honderd zweepslagen moet worden gestraft (de gewone *Qoerān* stelt daarop de straf van steeniging), dat honderd dinars de huwelijksgift moeten uitmaken (geheel nieuw). Aboe Bakar heet na zijne bekeering telkens een *toean Said* (¹), wat men alleen door geboorte uit Ali's geslacht zijn kan, de geloofsblijdenis luidt *al-illah allah*, de hadji richt zich naar Mohammeds graf, enz. enz. Alleen voor een diep onkundig publiek kan een schrijver van zekeren naam zóó beunhazen.

evenveel verzekerdheid, dat onder elken tulband een aspirant-muiter en -moordenaar, een dweepziek hater van al wat Europeesch is huist, als de ander, dat in den ganschen Indischen Archipel geen greintje fanatisme bestaat en een derde, dat beiden ongelijk hebben, maar dat men zijne (sprekers) ervaring in den omgang met Inlanders moet hebben om het kaf van het koren te scheiden. In plaats van argumenten hoort men daarbij slechts stellige verzekeringen of voorbeelden, die op zich zelf staande en zonder oordeelkundige ontleding niets bewijzen.

Voor het doorgronden der beteekenis van den Islam voor het leven en denken der Inlanders, die hem belijden, is natuurlijk in de eerste plaats noodig, dat men zich rekenschap geve, wat de Islam is, wat hij theoretisch, maar ook wat hij practisch van zijne belijders eischt.

Die theoretische eischen kan men leeren kennen uit de gezagheb-
 bende werken over de Moslimsche geloofsleer en over de Moslimsche wet ⁽¹⁾, zooveel noodig aangevuld door de boeken der mystieken. De studie daarvan maakt ons vertrouwd met het eindresultaat van de 15 eeuwen lange ontwikkeling der Moslimsche school, die steeds de pretensie heeft gehad van het gansche leven der Mohammedanen in al zijne deelen te moeten regelen en beheerschen, maar die na de oudste, ongeveer dertigjarige periode van den Islam steeds verder van de bereiking van dat doel verwijderd is geraakt.

De theoretische en de praktische leer van den Islam.

Men begrijpt, dat het niet aangaat, de kracht en de beteekenis van den Islam voor eenig deel zijner belijders naar dien theoretischen maatstaf te bepalen. Men zou trouwens, op dergelijke wijze de moraliteit eener Katholieke bevolking, haar bijgeloof, de rechtsinzettingen, waaronder zij leefde, toetsende aan de moraal, de dogmatiek

(1) Waarbij men dan steeds te bedenken heeft, dat voor de Moslims reeds sedert vele eeuwen niet de *Qoerān* noch de gewijde *Overlevering* als leerboeken voor dogmatiek en wet gelden — daar niemand meer bevoegd is, die heilige boeken zelf te verklaren of aan te vullen en niemand die 11 à 15 eeuwen oude teksten zonder nadere toelichting kan verstaan — maar wel de werken van bepaalde auteurs, die aan den consensus der geloovige geleerden hun gezag ontleenen. Daarom is het zoo dwaas van Europeesche Islam-dilettanten met hunne Inlandsche vrienden gesprekken over de religie te houden naar aanleiding van *Qoerān*verzen en dergelijke.

en het kanonieke recht der Kerk, in elk land ter wereld vergeefs naar Katholicisme zoeken. Tot hetzelfde resultaat geraakt men noodwendig bij de schatting der beteekenis van onverschillig welken godsdienst voor het leven zijner belijders, wanneer men den afstand vergeet, die overal ideaal en werkelijkheid scheidt.

Deze afstand nu is op het terrein van den Islam vooral niet geringer dan elders. Ongeveer dertig jaren lang, toen het middelpunt van de Moslimsche macht nog in Arabië lag, ontwikkelden zich leer en leven in innig verband met elkaar. Daarna liepen beider wegen hoe langer hoe verder uiteen: de scholen der wetgeleerdheid bekommerden zich weinig om de werkelijke eischen der practijk, terwijl omgekeerd alle klassen der Moslimsche maatschappij jegens de volmaakte goddelijke wet evenveel theoretischen eerbied als practische onverschilligheid aan den dag legden.

In den eenvoudigst mogelijken vorm doet zich de tegenstelling tusschen leer en leven der Moslims voor op dat gebied, dat ook wij in den eigenlijken zin des woords het godsdienstige zouden noemen. Hetgeen de dogmatische werken en de wetboeken leeren omtrent de zoogenaamde vijf zuilen van den Islam (de geloofsbelijdenis, de ritueele godsdienst oefeningen met de daarvoor onmisbare ritueele reinheid, de zakāt genoemde godsdienstige belasting, de vasten en de hadj) geldt inderdaad als richtsnoer voor degenen, die bedoelde hoofdplichten min of meer in acht nemen. Alleen moet men deze restrictie maken, dat bij de overgrootte meerderheid en de kennis dier leerstellingen en voorschriften en vooral de naleving daarvan veel of alles te wenschen overlaten. Nu wil de wet, dat de geloovige overheid de tragen en onwilligen tot leeren en beoefenen zal dwingen, maar dit geschiedt noch in de politieke noch in de godsdienstige centra van den Islam — laat staan daarbuiten. De eenige Moslimsche autoriteiten, die in deze min of meer haren plicht nakomen, behooren tot betrekkelijk kleine secten, die bij de grootte meerderheid als kettersch gelden: zoo de in het laatst der vorige eeuw in de binnenlanden van Arabië opgetreden Wahhabitien en in onzen tijd de Mahdisten in den Soedan.

Men behoeft dan ook niet eens in de fijne détails der casuïstiek af te dalen, doch slechts een overzicht te nemen van de hoofdvorschriften der wet, die tot de »vijf grondzuilen» behooren, om in te zien, dat hunne naleving voor de groote massa der burgers van eenen eenigszins ontwikkelden staat op den duur onmogelijk is.

De Moslimsche wet zelve maakt, gelijk men weet, onderscheid tusschen *gebiedende* en *aanbevelende* voorschriften ⁽¹⁾, stelt op het verzuim der eerstgenoemde straffen in deze en in de andere wereld, terwijl zij de naleving der tweede slechts als een middel tot verwerping van hooger hemelsch loon aanprijst. De populaire, in de praktijk zich uitsprekende beschouwing weet óók van meer en minder streng geldende geboden, maar zij wijkt, bij alle theoretische erkenning van de waarheid der leer, in hare onderscheiding zeer aanmerkelijk van deze af. Niet alleen zijn de onafwijsbare plichten bij haar tot een onbeduidend minimum teruggebracht, maar tot dat minimum behooren vaak zaken, die de heilige wet minder streng inscherpt, terwijl zeer veel van hetgeen deze als onmisbaar voorstelt, door de ongeleerde publieke opinie ten eenen male wordt doodgezwegen.

De praktijk kent andere hoofdzaken dan de theorie.

Ziehier eenige voorbeelden. De wet (naar de Sjafi'itische school) ^{Voorbeelden.} leert weliswaar, dat de besnijdenis gebiedend voorgeschreven is, maar niet met meer nadruk dan duizend andere zaken, die algemeen verwaarloosd worden, en zij is er verre van verwijderd, die operatie onder de »vijf zuilen van den Islam» te rekenen. Toch kan men zeggen, dat in alle Moslimsche landen de leeken aan de besnijdenis feitelijk meer waarde hechten dan aan alle vijf zuilen tezamen, en dat zelfs de geleerden, hoewel vasthoudende aan de leer der wet, toch min of meer den invloed dier beschouwing ondergaan.

De godsdienstige belasting, die tegen het einde der vasten betaald wordt en hier te lande *pitrah* ⁽²⁾ (Arab. *zakāt al-fitr* of *fitrah*) heet, maakt wel een onderdeel van eene der zuilverplichtingen uit. Maar

(1) De eerste Arab. *farḥ* (Mal. *përloe*, Atj. *peureulcë* of *wadjib*), de tweede *soemat* (Mal. *soemat*, Atj. *hoemat*) genaamd.

(2) Zie Deel I, bladz. 256 vv.

terwijl velen, die zakāt van landbouwproducten enz., en de meesten, die haar van vee of edele metalen zouden moeten opbrengen, dit zonder gewetensknaging nalaten, denkt niemand eraan, de pitrah te verzuimen en wordt deze zelfs uitgedeeld door lieden, die volgens de wet niet daartoe verplicht zijn. Overdreven getrouw in de betaling, is men echter weder vrij onverschillig ten opzichte der juiste, aan de eischen der wet beantwoordende besteding der pitrah, zoodat naar den maatstaf der leer gemeten een belangrijk deel van het onder dien naam verdeeld graan niet als pitrah kan gelden.

Het uitdrukkelijk verbod van het dragen van zijde, gouden of zilveren sieraden door maunen wordt algemeen overtreden, maar wie een das draagt en, buiten de plaatsen waar Turksche ambtenaren het publiek daaraan gewend hebben, ook hij, die zich in een Europeeschen pantalon steekt, wordt door de meerderheid als ongodsdienstig beschouwd.

Varkensvleesch en wijn zijn den Moslims in volkomen gelijke mate verboden; toch geldt algemeen het gebruik van het eerste als veel ongodsdienstiger dan het wijndrinken.

Vleeschelijke gemeenschap met eene vrije vrouw, wier *‘iddah* nog niet verstreken is, geldt algemeen als ontucht, en degeen, die zich eraan schuldig maakt, weet, dat hij volgens Gods wet gesteenigd zou moeten worden. Daarentegen ziet men weinig bezwaar in zulken omgang met slavinnen, die nog gisteren de concubines van anderen waren of die pas geroofd zijn, en men geeft zelfs den maagdom van in huis geboren slavinnen prijs aan jonge lieden, wier eigendom zij niet zijn, altemaal zaken, die door de wet even ontuchtig geacht worden als de coitus met eene vrije vrouw, met wie men nog niet of niet meer getrouwd is (¹).

Men kan wel zeggen, dat de Arabische woorden, die de verschillende menschelijke handelingen onderscheiden in volgens de heilige wet geoorloofde (*moebāh*), afkeurenswaardige (*makroeh*), verbodene (*harām*), aanbevelenswaardige (*soennat, moestahabb*), verplichte (*fardh, wādjiib*)

(¹) Zie mijn *Mekka*, Deel II, bladz. 154—55.

meerendeels gemeengoed zijn geworden van alle Mohammedaansche talen. Wie, die met Mohammedaansche Inlanders van dezen Archipel heeft omgegaan, hoorde wel niet eens van *përloe* (*fardh*) of *haram* spreken?

Maar nevens die algemeen bekende woorden heeft men andere, inheemsche, die wat *goed* en *slecht* is van elkander scheiden, en het verschil tusschen deze en gene benamingen is niet bloot een verschil in spraakgebruik; de beteekenis is eene andere.

Zegt de Soendanees, dat het *përloe* is, vijf maal daags eene ritueele godsdienstoefening te verrichten, *haram*, wijn te drinken, dan bedoelt hij eigenlijk, dat de fijnen, de vromen, de lëbe's of santri's het eerste behooren te doen en het tweede na te laten. Een verbod, dat naar zijn inzien voor allen geldt, om het even, of het ook in de godsdienstige wet is voorgeschreven (bijv., dat men zijne vrouw niet mag mishandelen) of alleen op de adat berust (bijv., dat een man geen rijst uit de voorraadschuur moet halen) of zelfs met de heilige wet in strijd is (bijv., dat de vrouw de huwelijksgift niet van haren man moet aannemen), noemt hij *pamali*, en een positief gebod van denzelfden aard duidt hij met het algemeene woord voor *goed* (*hade*) aan.

In andere talen, zelfs in de Arabische, vindt men ook soortgelijke uitdrukkingen (in het Atjèsch bijv. zegt men eenvoudig *goed* = *gèt*, en *niet goed* = *hana gèt*) en zij worden veel meer gebezigd dan de zuiver godsdienstige; een sprekend bewijs, dat de algemeen erkende moraal van den Islam in veel kleineren kring wordt nageleefd dan de algemeen als maatstaf gebezigde moraal des werkelijken levens.

Hetzelfde geldt ten aanzien van andere onderscheidingen, die in technische termen der godsdienstige wet hare uitdrukking gevonden hebben. Menig contract, dat in die wet *bātīl*, ongeldig, heet, wordt door de Moslims in de practijk wel degelijk als bindend beschouwd, en van slechts zeer weinige der door hen, ook onderling, gesloten contracten kan men zeggen, dat zij *ḡalīḡ*, d. i. volgens de godsdienstige wet geldig zijn.

De klachten der wetgeleerden, dat de door hen bestudeerde wet

steeds meer eene doode letter wordt, waaraan zich in het leven niemand stoort, zijn minstens reeds 8 eeuwen lang in de litteratuur zóó frequent, dat het overbodig moest zijn, staaljes aan te halen. Voor onzen tijd kan ieder, die met het maatschappelijk leven der Mohammedanen in Egypte, Syrië, Turkije of elders bekend geworden is, de waarheid dier klacht uit eigen ervaring staven. Toch wil ik een enkel karakteristiek document uit onze eeuw aanhalen.

Heerschappij der adat in Hadhramaut. Is er één land, waarvan men zou kunnen verwachten, dat zijne bewoners de wet in eere zouden houden, dan zeker Hadhramaut.

De bevolking zuiver Arabisch en zelfs een tijdelijk verblijf van niet-Arabische Mohammedanen in dit doodarme land uiterst zeldzaam; het geestelijk leven onder leiding eener vertakking van den grooten stam der sajjids; de gezindheid fanatiek, zoodat het betreden van Hadhramaut's bodem (behalve enkele havenplaatsen) door ongeloovigen als eene onduldbare bezoedeling wordt geacht; geen internationaal verkeer, dat elders tot afwijking van de heilige wet noopt; kortom, een land, dat meer dan eenig ander ter wereld de mogelijkheid van handhaving dier wet zou bieden. . . . indien daarvan ergens sprake kon zijn.

Hooren wij nu, hoe een Hadhramitisch geleerde, die in December 1855 is gestorven en wiens bloeitijd 60 à 70 jaren vóór onzen tijd valt. Sajjid Abdallah bin Tāhir Bā Alawī is zijn naam; hij dankt zijnen roem o. a. aan het schrijven van een aantal verhandelingen, die alle ten doel hebben, de toestanden in zijn vaderland in godsdienstigen zin te verbeteren. Die verhandelingen zijn vóór eenigen tijd te Cairo gedrukt onder den titel: *madjmoe' moesjtamil 'ala rasā'il nāfi'ah* („verzameling van nuttige verhandelingen”).

Op bladz. 179—80 van die uitgave spreekt de auteur aldus:

„Gij moet weten (Allah zij u genadig!), dat de oorzaak, die de menschen tot onwetendheid en tot het sluiten van contracten volgens andere dan de gezaghebbende voorschriften der heilige wet heeft doen vervallen en tot verwaarloozing van het onderwijs in de bepalingen der wet van Allah en het geringschatten der kennis van Allah's inzettingen,

hierin bestaat, dat zij in vele zaken, wanneer zij daarover gedingen hebben, deze laten beslissen volgens ander gezag dan dat van Allah en Zijnen gezant. Toen nu de menschen zagen, hoe de wetenschappen en de wettelijke bepalingen verwaarloosd en buiten toepassing gesteld werden, daar men niet overeenkomstig dezelve vonniste, en zij opmerkten, *dat zij een luxe-artikel geworden zijn zonder waarde en dat degene, die haar bestudeert, behalve veel moeite, niets anders verwerft dan zekeren roem wegens de kennis en het begrijpen dier bepalingen, daar men in geene enkele zaak zich op haar beroept*, verloren zij de begeerte daarnaar, schatten ze gering, verwaarloosden ze en regelden hunne verbintenissen zooals zij wilden, zonder onderscheid te maken tusschen hetgeen al of niet *cahîh* (wettelijk geldig) is, ja zij achten, dat hij, die hen wil doen staan op den witten (zuiveren) weg en in den milden godsdienst, waarin moeite noch zwaarigheid noch engte is, *het onmogelijke verlangt, naar het onbereikbare streeft en verderf beoogt, en verklaren zoo iemand bezeten of dom*. Bij Allah, dit is eene ramp voor den godsdienst en eene der grootste listen des Duivels, welke leidt tot vernietiging, verijdeling en verwaarloozing der goddelijke wet.

»Zoo kunt ge de menschen zien rechtspreken volgens de *adat* en het onwettige, met opzet, in ongerechtigheid en vijandschap tegen de waarheid, ofschoon zij zeer wel weten, dat die *adat* strijdt tegen de wet van God en Zijnen gezant. Zoo verplichten zij den mensch tot zaken, die niet verplicht zijn volgens Gods wet en noodzaken en dwingen hem daartoe; daarentegen verklaren zij iemand vrij van verplichtingen, die Gods wet hem oplegt, die hij volgens haar moet vervullen, terwijl hij zondigt door ze na te laten.

»Dit is eene groote versmading van den godsdienst, het maken van eenen nieuwen godsdienst, strijdig met den Islam en in zijne bepalingen van hem afwijkend. Gij kunt zelfs zien, hoe men iemand, die zich (tegenover hen) beroept op de wet van Allah en Zijnen gezant, antwoordt: »Ik geef u alleen hetgeen volgens de *adat* is», of dat men iemand, die praesteeren wil, hetgeen Allah en Zijn

gezant leeren, zegt: »Ik wil niet anders dan hetgeen volgens de adat is».

»Ja, sommigen hunner noemen die ongeldige bepalingen »het recht», en deze schandelijke benaming bewijst de losheid van het geloof van degenen, die haar bezigen».

Hierop laat hij tot versterking zijner afkeuring van den bestaanden toestand eenige aanhalingen van oudere Hadhramitische auteurs over hetzelfde onderwerp volgen en citeert hij ook de uitspraak van den beroemden Sjafi'itischen wetgeleerde Ibn Hadjar, die vóór 5½ eeuw zijne gezaghebbende werken schreef: »Och of ik eens beschikken mocht over vermogen en mannen, dan zou ik den heiligen oorlog aanbinden tegen hen, die de *adat* aanhangen!» En eindelijk geeft hij nog een aantal veroordeelingen door Zuidarabische wetgeleerden van zeker speciaal in Jemèn geldend adatrecht, dat men *hoekm al-man*^c noemt.

Zoo zouden wij kunnen voortgaan met de opsomming van staaltjes, waaruit blijkt, dat er naast de sedert bijna 15 eeuwen in de school ontwikkelde, algemeen als goddelijk geldende, maar niettemin zeer veronachtzaamde leer en wet, een geheel andere maatstaf van godsdienst, recht en zedelijkheid bestaat, die in de practijk geldt. Deze practische leer heeft wel sterken invloed van de schooltheorie ondergaan, maar zij berust toch voor een goed deel op geheel andere grondslagen: de levensbeschouwing, die in den voor-mohammedaanschen tijd de gemoederen beheerschte, spreekt er zich in uit, en de lotgevallen der volkeren na hunne Islamiseering hebben hunne sporen erin achtergelaten.

De leer der
practijk is
plaatselijk
verschillend.

Hieruit volgt van zelf, dat die practische leer niet, gelijk de dogmatiek en de wet der school, over de geheele Moslimsche wereld dezelfde is, maar dat zij in zekere mate afhangt van de ethnologische eigenaardigheden en de staatkundige en maatschappelijke ontwikkeling der verschillende volken, die den Islam belijden. De leer der school is universeel, die van het leven vertoont overal een min of meer plaatselijk karakter.

Geene bekeering wordt volken en individuen gemakkelijker gemaakt dan die tot den Islam; men kan lid der gemeente worden en blijven ook zonder eenige proef van innigheid des geloofs, van kennis der wet of getrouwheid in hare beoefening gegeven te hebben. Het uitspreken der »twee woorden" van de geloofsbelijdenis (»Ik getuig, dat er geen god is dan Allah en dat Moehammad de gezant van Allah is") maakt den mensch tot lid van Moehammads gemeente; geen zijner nieuwe geloofsgenooten heeft het recht, onderzoek te doen naar de oprechtheid dier getuigenis.

Gemakke-
lijkheid der
bekeering.

Van zijne jeugd af vertoonde de Islam minstens evenveel politieke als godsdienstige aspiraties; steeds legde hij zich meer op extensieve dan op intensieve bekeering toe. Natuurlijk moesten overal, waar hij zich vestigde, die zaken, die in de oogen van elk Moslim gruwelen zijn, spoedig verdwijnen en plaats maken voor eenige merkteekenen van het nieuwe geloof: uitroeiing der openlijke en ondubbelzinnige afgoderij ging bijv. gepaard met den ophouw van moskeeën. Verder legde hij overal bijzonderen nadruk op zekere hervorming van het familieleven, op de naleving van zekere spijswetten en voorschriften betreffende de kleeding.

Ritueel en
familierecht.

Het is geen toeval, dat hij de thans alom toenemende emancipatie der Mohammedanen van de heerschappij hunner godsdienstige wet, het familierecht zoowel in Turksche landen als in den Oostindischen Archipel (om niet meer te noemen) in handen van de vertegenwoordigers van den godsdienst blijft. Hier en daar ging vooral in vroeger eeuwen de Islam, gesteund door den godsdienstijver van enkele machtige heerschers, wel veel verder op het pad der hervorming, maar meestal stelde hij zich voorloopig met de instelling van zijnen eeredienst en de hervorming van het familieleven tevreden, en liet het overige met vertrouwen aan den tijd over.

Wie een Moslimsch wetboek doorbladert, zou kunnen meenen, dat deze godsdienst dengenen, die niet daarin geboren en opgevoed werden, een ondragelijk juk oplegt; wie getuige is van de bekeering van individuen of stammen, komt tot de tegenovergestelde gevolgtrekking.

Aantrekke-
lijkheid van
den Islam
voor onbe-
schaafde
volken.

Dat vooral min beschaafde volkstammen op den duur aan die zachte lokstem geen weerstand bieden, leert de geschiedenis, en onze Oost-indische Archipel getuigt er nog dagelijks van.

Het waren geene ijveraars, die goed en leven voor de heilige zaak veil hadden, noch door fondsen uit hun moederland gesteunde zendingen, die hier de eerste zaden van den Islam uitstrooiden. Integendeel, die lieden kwamen herwaarts om hun eigen, wereldsch voordeel te zoeken en het bekeeringswerk was hun bijzaak. Ook later, toen millioenen op die wijze voor den Islam gewonnen waren, kwamen Indische, Egyptische, Mekkaansche, Hadhramitische geleerden alleen dan herwaarts, wanneer de reis hun geldelijke resultaten beloofde.

In die landen, waar de Islam zich aanvankelijk door geweld van wapenen heerschappij verschafte, liet de intensiteit der bekeering natuurlijk nog meer te wenschen over dan hier, waar hoofdzakelijk moreele drang het pleit besliste; hier voelde men den nieuwen godsdienst ook in den beginne niet als een van boven opgelegd juk, maar als de geopenbaarde waarheid, die de gasten van overzee aanbrachten en welker kennis hare belijders tevens dadelijk deelgenooten maakte van hooger beschaving, hen plaatste op een hooger standpunt in de wereld.

Slechts volken, die reeds zeer ontwikkeld waren voordat de Islam hun bekend werd, boden tegenstand door of, gelijk de Westersche, hem uit hun gebied te weren, of, gelijk de Perzen, na de gedwongen bekeering in den vorm van kettersche secten veel van hunne oude levensbeschouwing te redden.

Nu zijn zelfs godsdiensten, die zich met alle kracht op de innerlijke bekeering der individuën en op de wezenlijke hervorming van het leven der volken hebben toegelegd, nergens geslaagd in het wegvagen van het volkskarakter, de oude denkwijzen, zeden en gebruiken. Zij hebben die of moeten assimileeren of het moeten aanzien, dat zij, hoewel veroordeeld, voortbestonden. Hoe zou men dan van de bekeeringsmethode des Islams verder reikende gevolgen verwachten?

Zelfs zijn elementair onderwijs ⁽¹⁾, dat dan toch het machtigste

(1) Zie Deel I, blad. 456 vv.

middel zou moeten zijn om zijne veroveringen te bevestigen, werkt niet veel meer uit dan dat zijne adepten als papegaaien zonder verstand kunnen opdreunen, wat aan den Profeet vóór 13 eeuwen te Mekka werd geopenbaard, en daarenboven hoogstens in staat zijn, de ritueele godsdienstoefening zonder fout te verrichten.

Geen wonder dus, dat in alle Mohammedaansche landen zij, die iets meer dan de »twee woorden» van de geloofsleer weten, of die eenigermate van de moreele eischen des Islams op de hoogte zijn, of die ook maar een minimum der ritueele of andere verplichtingen van hunnen godsdienst nakomen, eene minderheid vormen, terwijl de massa voortleeft in hare meerendeels heidensche bijgeloovige denkbeelden en practijken, die door wat Moslimsche phrasen en uiterlijkheden slechts gebrekkig bedekt worden.

Trouwe naleving der wet overal uitzondering.

Behalve het onmisbare en onvermijdelijke, waarvan zeker het familie-recht voor de practijk het belangrijkste is, neemt elk volk derhalve van den Islam datgene in zich op, wat het meest met zijnen aard, zijne gewoonten, zijn verleden strookt, en zoekt daarbij onbewust zooveel mogelijk van het oude onder het nieuwe régime te redden.

De adats, die het leven der Bedawienen van Arabië, der Egyptenaren, der Syriërs of Turken beheerschen, zijn voor een goed deel *andere* dan die der Javanen, Maleiers of Atjèhers, maar de verhouding dier adats tot de wet van den Islam en de taatheid, waarmede zij zich in weerwil dier wet handhaven, zijn dezelfde. Het gewoonterecht der Arabieren of de »Uitmundende Qānoen» (de wereldsche wetgeving) der Turken zijn anders dan de geschreven en ongeschreven adatwetten onzer Indonesiërs, maar zij laten even weinig ruimte aan de *sjar'at* of *sjar'* (geopenbaarde wet), al erkennen zij even volmondig den goddelijken oorsprong dezer laatste.

De Islam en de ethnologische kenmerken zijner belijders.

Dit alles moesten onze schrijvers over den Islam der Indonesiërs bedenken; dan zouden ze ophouden met het weinige, dat zij van het Inlandsche leven observeeren, te toetsen aan de hun nog gebrekkiger bekende leer en wet van den Islam om tot de verrassende conclusie te geraken, dat Javanen, Maleiers, Atjèhers enz.

geene volken van theologen en juristen, geene uit was gekneede boeken-moslims zijn.

De gezind-
heid van een
volk als
maatstaf
voor zijne
belijdenis des
Islams.

Het probleem, dat dezulken trachten op te lossen, is geen probleem. Rederlijkerwijs kan men zich slechts de vraag stellen, waarin het denken en doen der Moslimsche Indonesiërs van dat hunner geloofs-genooten van ander ras afwijkt, om door vergelijking en onderscheiding tot betere kennis van het karakter van hunnen Islam te komen. Op welke wijze hebben zij zich den Islam eigen gemaakt? Hierop laat zich door zorgvuldige waarneming en critiek een antwoord geven. In welke mate zijn zij Mohammedanen? Dit is een ijdele vraag, want vooreerst is het onmogelijk met de ons ten dienste staande weegschalen het *plus* of *minus* van geloof en practijk der Indonesiërs ten opzichte van andere geislamiseerde rassen te bepalen, en verder wordt die mate niet bepaald door dat *plus* of *minus*, dat door allerlei omstandigheden tijdelijk rijst en daalt, maar wel door de gezindheid. En ieder kan het weten, dat ook onze Indonesische Moslims niets anders dan Moslims willen zijn, dat zij aan dien godsdienst de kracht ontleenen om hardnekkig aan andere pogingen tot bekeering weerstand te bieden, dat elke politieke beweging bij hen een Moslimsch karakter vertoont, dat wie hier en daar onder hen met succes iets nieuws of buitengewoons predikt, dit steeds doet met het voorgeven, hun den waren Islam te leeren.

Wanneer wij dan ook bij onze resumeerende bespreking van het godsdienstig leven der Atjehers achtereenvolgens de geloofsleer en de voornaamste kapitels der wet gaan doorloopen, dan geschiedt dit niet om hun leven alleen aan den inhoud dier theoretische eischen te toetsen, maar om met behulp van dien leidraad hunnen Islam met dien hunner geloofsgenooten van ander ras te vergelijken.

§ 2. GELOOFSLEER, POPULAIR GELOOF, HEILIGENVEREERING, EEDEN.

Kennis der
orthodoxe
geloofsleer.

De geloofsleer, die in Atjeh wordt onderwezen, is de orthodox-Mohammedaansche. Over het wezen, de eigenschappen en de namen

Gods, der profeten en der engelen, over de praedestinatie, den oordeelsdag en het andere leven leert men daar dezelfde zaken, die in Arabië, Egypte enz. als de hoogste wijsheid gelden. De in Atjèh gebezigde groote werken, waarin dat alles niet zonder haarkloverij ontwikkeld en tegen kettersche denkbeelden verdedigd wordt, zoowel als de beknopte handboekjes, waarin slechts de hoofdzaken thetisch worden voorgedragen, zijn de algemeen bekende Arabische teksten of Maleische bewerkingen daarvan. Maar, ofschoon veel daarvan in het populaire denken en spreken is opgenomen, zij, die eenig geregeld onderwijs daarin ontvangen, vormen eene kleine minderheid, en de groote menigte doet hare dogmatische begrippen, om het gemeenzaam uit te drukken, te hooi en te gras op.

Zekere neiging tot mystiek en in het algemeen tot hetgeen zich als geheimzinnig voordoet, hebben de Atjèhers met hunne stamverwante geloofsgenooten, maar ook met de Indiërs en met vele klassen der Mohammedanen van andere landen gemeen; slechts bij uitzondering gaat die neiging zoover, dat bewuste afwijkingen van de rechtzinnige leer er het gevolg van zijn, zooals wij die in de *èleumèè t'âlè*¹⁾, de voortzetting der leer van Hamzah Pansoeri, leerden kennen. In den regel kan men zeggen, dat de heterodoxe elementen in het geloof der kleine lieden te goeder trouw op onwetendheid berusten en voor rechtzinnige leering spoedig zwichten.

Kettersche
mystiek.

Toch zijn onrechtzinnige denkbeelden over de verhouding van God, wereld en mensch in Atjèh eigen aan zeer velen, die daarin voor hun godsdienstig aangelegd gemoed meer bevrediging vinden dan in de studie van dogmatische of juridische haarkloverijen. Zoo bestaat dus, zonder bewusten strijd met de rechtzinnige leer, nog veel voort van die kettersche vormen der mystiek, die het eerst van alle onder de Mohammedanen dezer gewesten doordrongen.

De orthodox-Sjaït̄arītische mystiek, die vooral in de 17de eeuw van Medina uit hier gepropageerd werd, leeft in Atjèh nog slechts in

Orthodoxe
tariqah's.

(¹⁾ Zie boven bladz. 14—15.

beperkte kringen van vromen, en de thans alom meer in de mode geraakte Naqsjibandijjah en Qādirijjah ʿarīqah's hebben van Atjèh nog geen bezit genomen, al ontbreekt het haar niet geheel aan hangers. Trouwens het zijn juist de laatste, voor Atjèh zoo veel bewogen 20—50 jaren, waarin die beide mystieke scholen op Java en elders de meeste adepten hebben gewonnen.

De heerschende onwetendheid ten aanzien van den officieelen catechismus is een gansch natuurlijk gevolg van den gebrekkigen aard van het elementaire Mohammedaansche onderwijs, van de geringe moeite, die de godgeleerden zich gegeven hebben om de hoofdresultaten hunner dogmatische werkzaamheid binnen het bereik der eenvoudigen van geest te brengen. In landen als Arabië en Egypte heeft dezelfde oorzaak hetzelfde uitgewerkt; daar zijn ongeletterden niet beter vertrouwd met de grondbeginselen der dogmatiek dan hier.

Populair
geloof.

Populair geloof stelt tegenover de dogma's der geleerden niet zoozeer andere leerstellingen als wel gebruiken en zeden. Deze zijn evenmin consequent, vormen evenmin een afgerond geheel als de superstitie, waarin zij wortelen.

Het geloof aan allerlei geesten (wij leerden de voornaamste bij de bespreking der ziekten, Deel I, bladz. 451 vv. kennen) is noch specifiek Atjèhsch noch in strijd met de Moslimsche leer. Eigenlijke vereering dier wezens in den vorm van aanbidding zou aan het monotheïsme afbreuk kunnen doen, maar komt ook in Atjèh slechts bij zeldzame uitzondering voor. De meest bekende geesten zijn den mensch vijandige en worden bezworen; de wijze, waarop dit geschiedt, is in Atjèh, gelijk in Arabië en elders, veelszins met de rechtzinnige leer in strijd. Gebruikt de Atjèher echter de hulp dier geesten of andere toovermiddelen om zijnen medemensch ongelukkig te maken, dan geschiedt dit met volle bewustheid, dat hij zonde bedrijft.

Bijgeloovige
practijken.

Het is ondoenlijk, een eenigszins volledigen catalogus te geven van de bijgeloovige practijken der Atjèhers of van eenig ander Mohammedaansch volk. Zij wisselen van gampōng tot gampōng af, verschillen echter in wezen niet van elkander; zeer vele zijn reeds in

ons 1ste Deel bij de bespreking van het maatschappelijk en huiselijk leven der Atjehers behandeld. Wij voegen daaraan hier nog slechts enkele staaltjes toe, waarvan sommige (¹) vroeger reeds even aange-
stipt werden.

Gebrek aan regen was van oudsher voor de veefokkers van Arabië eene niet geringer plaag dan voor vele landbouwers in den Oostindischen Archipel. De heidensche Arabieren hadden natuurlijk hunne middelen om den regen naar beneden te lokken, maar de Profeet verving al die practijken door eene, *çalāt al-istisqā* genaamde, openbare godsdienstoefening onder den blooten hemel. Als eene concessie aan het heidendom mag men het wel beschouwen, dat hij in dien, overigens weinig van eene gewone sēmbahjang verschillenden dienst enkele zonderlinge bewegingen opnam, die de vergaderden met hunne bovenkleederen uitvoeren.

Regen-
makerij.

Op Java wordt die dienst (onder den naam *istika*) hier en daar wel eens gehouden; zeer populair is daar echter het gebruik om regen te maken door het »baden eener kat», dat soms met kleine optochten en andere plechtigheden gepaard gaat. In Atjèh heeft die gewoonte, zoover ik weet, nog slechts in spreekwijzen sporen van haar vroeger bestaan achtergelaten. »Het is erg droog: wij zullen de kat moeten gaan baden, willen wij regen krijgen» (²) zeggen de sawahbezitters, wier oogst dreigt te mislukken.

De kat
baden.

Nog in volle kracht is daarentegen de gewoonte, dat bij langdurige droogte des nachts bij heldere maan de oude vrouwen met de kinderen der *gampōng* in optocht rondgaan, elk gewapend met twee klapperdoppen, die zij tegen elkander slaan om runoer te maken, en het volgende gebedje zingend (³): »O onze Heer God, geef twee druppeltjes water, de rijst is al dood, o onze Heer God, geef twee druppeltjes water».

Optocht
met klapper-
doppen-
muziek.

(¹) Deel 1, bladz. 54, noot.

(²) *Khoeŋg that, hana oedjeuën meukōn tadja^s poemanōë mië.*

(³) *Pôteu Alah bri ië doa 'neu^s, padé ka maté, Pôteu Alah bri ië doa 'neu^s. Neu^s = ancu^s* wordt in den regel gebruikt om eenheden van den vorm van kleine korrels (bijv. rijstkorrels) te tellen, en de Atjehers noemen het eene eigenaardigheid der Pidireezen, van »een paar korrels water» te spreken.

Waar de optocht voorbijkomt heeft men in de huizen watervaatjes (*tajeuën*) gereedstaan, die met limoensap (*ië kroeët*) gevuld zijn; daarmee besprenkelt men de biddende muzikanten en biedt hun tevens spijzen aan. Deze plechtigheid heet: »op klapperdoppen slaan om regen te vragen» (*pèh broeë^s lakèë oedjeuën*).

Locaal heeft men echter andere, krachtiger hulpmiddelen voor de regenmakerij.

Eumpèè
Loeloe.

In de IV Moekims der XXV, dichtbij het strand van Lampoe^soeë^s, verheft zich uit de zee een berg, wiens naam Eumpèè (¹) Loeloe reeds aanwijst, dat men hem persoonlijkheid toekent.

Grootmoeder Loeloe was, volgens de overlevering, eene oude vrouw, die op zekeren dag ontzettend dorstig werd; haar man en andere behulpzame lieden schepten achtereenvolgens alle putten en bronnen uit den omtrek leeg, maar ook na al dat water verzvolgen te hebben, bleef Eumpèè Loeloe smachten van dorst.

Toen bad zij God om nog meer water, en weldra daalde de regen in stroomen neder. Al drinkende stapte het oudje met den stortregen in zee en verdween in, of werd tot den sedert naar haar genoemden berg. Dichtbij dien berg is steeds een geluid als het rommelen van den donder te hooren en nu en dan beweegt de Grootmoeder hem, zoodat hij zichtbaar schudt.

Het geslacht van Eumpèè Loeloe is nog niet uitgestorven, en daaronder bevindt zich steeds eene regenmaakster. Bij langdurige droogte gaat zij, gevolgd door de bewoners der omliggende gampōngs, naar zee; aan het strand gekomen, begint zij te raaskallen, gedraagt zich als uitzinnig: met uitpuilende oogen maakt zij aanstalten om evenals de versteende Eumpèè Loeloe in zee te steken, maar de omstanders weerhouden haar met geweld. Hetgeen zij zegt, is meeren-deels onverstaanbaar, maar nu en dan geeft zij bevelen, die men

(¹) *Eumpèè* (*empoe*) duidt eigenlijk mannelijke of vrouwelijke (in het tegenwoordige spraakgebruik alleen vrouwelijke) voorouders aan; van daar is *t'ampèè* (vergelijk Maleisch *sapoepoe*) = bloedverwant. Evenals zijne synoniemen *dja* en *tōs* (uit *datō^s*) dient het echter ook als betiteling van heilig geachte of bijzonder gevreesde voorwerpen of dieren.

zonder verwijl pleegt uit te voeren. Zoo laat zij bijv. buffels of bokken slachten, kandoeri's gereedmaken en dergelijke meer. Overvloedige regen is meestal het gevolg van haar bedrijf, zeggen de Atjèhers (1).

In de IX Moekims der XXV is een andere regenmaker of -maakster in den vorm van eene persoonlijk gedachte waterwel, die *Eumpèè Bliëng* heet. Eenmaal 's jaars, wanneer de rijstvelden naar water beginnen te verlangen, houdt men bij dien welput eene kandoeri, waarvoor bepaaldelijk een witten buffel geslacht moet worden. Tegen 't huiswaarts keeren werpt men den kop van dien buffel in den put en houdt zich overtuigd, dat het hemelwater zich daarna niet lang zal laten wachten.

Eumpèè
Bliëng.

De orthodox-Mohammedaansche *istisqā* is alleen bij name bekend; sommigen meenen, dat die dienst oudtijds wel eens werd gehouden. De eenvoudigste, het minst aan heidensche zeden herinnerende wijze van regen afsmeeken bestaat hierin, dat men eene buitengewone veldkandoeri (2) (*kandoeri blang*) houdt, die dan als eene *kandoeri toela^s bala* (godsdienstige maaltijd ter afwering eener ramp) wordt opgevat. De groote ramp toch, die men bij watergebrek vreest, is het mislukken van den rijstoogst.

Regen-
kandoeri.

Niet minder dan buitengewone droogte, werden zon- en maaneclipsen door de heidensche Arabieren op bijgeloovige wijze verklaard en bestreden. Moehammad verbood hun, daarin iets anders te zien dan bijzondere teekenen der almacht van den Schepper en verordende weder eenvoudige ritueele godsdienstoefeningen, die men gemeenschappelijk moet houden zoolang een dier natuurverschijnselen duurt.

Gebruiken
bij eclipsen.

Nu twijfelt wel geen Mohammedaan aan de ook in die eclipsen zich openbarende almacht Gods — geen dogma is meer populair geworden dan dat van Gods almacht en voorbeschikking — maar

(1) Ook aan andere strandplaatsen van Atjèh komt dergelijke regenmakerij door oude vrouwen voor. Een Arabier, die de diepste minachting voor alle Atjèhsche adats toonde, verhaalde mij, in de VI Moekims iets dergelijks bijgewoond te hebben; hij hield het voor echte tooverij en duivelskunst, daar werkelijk de regen nederstroomde, toen de oude vrouw aan het raaskallen was.

(2) Over de gewone, jaarlijksche veldkandoeri zie men Deel I, bladz. 281.

algemeen heerscht toch ten aanzien van haar onder de volksklassen allerlei bijgeloof. Men ziet in die tijdelijke verduisteringen een bedrijf van booze machten en meent die nog op andere wijs dan alleen door het houden van eenvoudige sěmbahjangs te moeten bestrijden. Ook in Atjeh laat het volk die godsdienstoefeningen aan de teungkoe's en leubè's over; de gampōnglui maken geraas door op de groote trom (*tamboe*) der meunat^{ah} te slaan, geweren en soms zelfs kanonnen af te schieten om de vijanden van zon en maan te verjagen. Ook houdt men de verschillende soorten van ratébs (zie boven bladz. 220 vv.) om het in nood verkeerende hemellichaam te verlossen.

De heerschende voorstelling is deze, dat bij zoneclips de zon door de maan, bij maaneclips de maan door de zon wordt gebeten. De schutters mikken met hunne geweren op de plaats, waar het verduisterde hemellichaam staat en slaken daarbij half huilend uitroepen, als: »O God! wat verkeert de maan in nood!» (*Alah, boeleucū meukarat that*).

Talismans, amuletten (*adjeumats*) enz. zijn van bijzondere kracht, wanneer zij gedurende eene eclips vervaardigd werden. Geen wonder dus, dat de teungkoe's, wier bedrijf het maken dier voorwerpen is, bij eene zons- of maansverduistering tijd te kort komen om aan alle aanvragen te voldoen.

Jaarlijksch feest op Poelò Rabò. Het eiland Rabò (dicht bij Poelò Breuèh) is het tooneel van velerlei heidensch gekleurde practijken.

Enmaal 's jaars houdt men er aan het strand een zevendaagsch feest. De zes eerste dagen zijn aan *piat^{ans}* (wereldsche feesten; zie bladz. 275) gewijd, waarbij muziek en verboden minnarlij, vooral met gehuwde vrouwen, de voornaamste plaats innemen. Den zevenden dag van deze kernis der losbandigheid offert men een buffel, en men meent zich door dit alles voor een jaar gevrijwaard te hebben tegen de nukken van zekeren boosaardigen djén, die, wanneer men de feestviering naliet, zich wreken zou door velen den nek te doen breken.

Het *blang T^hcureugōng* genaamde rijstveld op datzelfde eiland strekt tot woonplaats van een djén, dien men jaarlijks door het geven eener

kandoeri moet eeren. De voor dien maaltijd bestemde buffel wordt eerst in een of ander lichaamsdeel gestoken en bloedend over alle oemongs (zie Deel I, bladz. 282) der blang heengeleid, opdat geene daarvan de onheilwerende besproeiing met zijn bloed misse. Daarna slacht men het beest op ritueele wijze en nuttigt zijn vleesch. Het verzuim dezer kandoeri heeft een jaar van misgewas ten gevolge.

Op Poelò Breuëh (Bras) bevindt zich een heilige boom, *Dja Kariëng* Dja Kariëng. („Grootvader Kariëng”) genaamd, welks vereering dengenen baat, die naar verloren buffels zoeken. Zulke lieden doen geloften aan Dja Kariëng, gewoonlijk van een paar *boengòng tadjō*^s, d. i. op een steel gestoken kunstbloemen van verschillende gekleurde lapjes, die vrouwen in de haarwring plegen te steken. Wordt de buffel teruggevonden, dan steekt men de beloofde bloemen in den heiligen kariëngboom vast.

De macht van Dja Kariëng om epidemieën te doen heerschen, die men door eene jaarlijksche kandoeri bezweert, hebben wij reeds besproken (1).

Zoo zou men nog oneindig veel meer kunnen opsommen, maar van dat alles zijn slechts de fijnere details specifiek-Atjéhsch. De vereering van heilige boomen, bronnen, steenen kan men bijna algemeen Mohamedaansch noemen, al strijdt zij voorzeker met het programma, waarmede de Islam *in zijn eerste levenstijdperk* optrad, maar hetwelk hij spoedig moest matigen en wijzigen om niet alle kans op duurzaamheid als wereldgodsdienst te verliezen. Niet minder algemeen is het practisch geloof in en de veelvuldige aanroeping of bestrijding van allerlei bovenmenselijke machten behalve Allah, nevens de theoretische erkenning van Gods voorbeschikking als eenige oorzaak van al het goed en kwaad, dat in de wereld geschiedt.

De houding, die de officieele leer tegenover al die volksgebruiken en -denkbeelden aanneemt, komt op het volgende neer.

De Islam is gedurende de eeuwen van zijnen groei zeer ver gegaan in het assimileeren van al datgene, wat voor het gros zijner belijders onmisbaar bleek te zijn. Liever dan het voortbestaan van tallooze

Algemeen-
heid van
dergelijke
gebruiken.

De officieele
leer ten
aanzien dier
gebruiken.

(1) Deel I, bladz. 461.

verboden zaken te moeten aanzien, maakte hij die door eenige wijziging geoorloofd. Alle denkbare middelen heeft hij aangegrepen om aan die behoefte te voldoen, en zoo is het voor zijne latere belijders gemakkelijk geworden, steeds meer van hunne superstitie, met een rechtzinnig tintje voorzien, bij de reeds gewettigde in te lijven.

Die bijgeloovigheden mogen wij thans niet on-Mohammedaansch meer noemen, al zijn zij met de *oorspronkelijke* dogma's van den Islam veelszins in strijd. Een godsdienst wordt nu eenmaal evenmin als een mensch volwassen geboren, en wanneer hij op hoogen leeftijd gekomen tot onherkenbaarwordens toe verschilt van de gedaante zijner jeugd, dan gaat het niet aan, hem het recht tot die verandering te ontzeggen, daar zij in de natuur der dingen ligt.

Een gebruik of een denkbeeld is naar Moslimschen maatstaf geenszins veroordeeld, al staat *voor ons* de heidensche oorsprong ervan boven alle bedenking vast. Kan bijv. de Moslimsche wetenschap iets beschouwen als geoorloofde bezwering van de macht des Duivels of van den mensch vijandige djéus, of als inroeping der voorbede van eenen profeet of heilige bij God, dan doet het er niets toe of het bestaan dier booze wezens eigenlijk slechts uit heidensche bronnen bekend is, en dan doet men er geen onderzoek naar, of die heilige misschien een getransformeerd heidensch god is of een gefingeerd wezen, welks naam dienen moet om de bestaande vereering van een of ander heilig voorwerp te wettigen.

Daarentegen is de leer onverhiddelijk voor zulke bijgeloovige denkbeelden, die zich niet onder de aanbidding Gods of de aanroeping van profeten en heiligen laten rangschikken en voor gebruiken, die door de Moslimsche wet verboden handelingen medebrengen.

Zoo strijdt het schieten op zon of maan bij eclipsen, hoe algemeen dergelijke gewoonten ook onder Mohammedanen verspreid zijn, tegen den godsdienst, wjl de wet zulke zaken uitdrukkelijk veroordeelt en er eene sěmbahjang voor in de plaats stelt. De kermis aan het strand van Poelò Rabò moet bij Moslimsche geleerden onbepaalde afkeuring

vinden om hare zedeloosheid, al zijn ook tal van heiligenfeesten in Arabië en elders niet minder gezochte aanleidingen om de losbandigheid bot te vieren (¹). De geloften aan Dja Kariëng echter leenen zich reeds tot tweeërlei beschouwing. Wie den kariëng-boom zelf als heilig vereert en van hem hulp verwacht bij het opsporen van verloren buffels, doet Allah te kort en handelt goddeloos; zijne verontschuldiging, dat men zulke practijken toch alom in de Moslimsche wereld toepast, wordt verworpen. Maar de »grootvader», de *Dja*, kan evenzeer een onder dien boom begraven en daarnaar genoemd menschelijk heilige zijn, en dan wordt diens aanroeping om zijne hulp en voorbede geenszins afgekeurd.

Over de heiligenvereering der Mohammedanen is reeds zooveel geschreven, dat het overbodig mag heeten, aan onze mededeeling van eenige Atjèhsche bijzonderheden op dit gebied eene uitvoerige algemeene inleiding te doen voorafgaan. Men leze onverschillig welke gedetailleerde beschrijving eener Mohammedaansche samenleving (bijv. voor Egypte *Lane's* classieke *Manners and Customs of the modern Egyptians*, voor de Arabische steden Deel II van mijn *Mekka*), steeds zal men daarin van minstens vierderlei doode heiligen gewag gemaakt vinden: zulke, wier graf zich wel buiten het besproken land bevindt, maar die er wegens hun roemrijken naam toch vereerders vinden; nationale heiligen, die uit dat geheele land pelgrims tot zich trekken; plaatselijke heiligen, die min of meer als schutpatronen van een dorp of eene wijk kunnen gelden; specialiteiten, die den mensch redding uit een bepaald soort van nooden en vervulling van een bepaald soort van wenschen verschaffen. Daarbij komen soms nog levende heiligen, die in hunne omgeving als wonderdoeners vereerd, een belangrijken invloed hebben.

De beste studie, die over de Moslimsche heiligenvereering in het algemeen geschreven is, een ruim 100 bladzijden innemend opstel

Heiligen-
vereering in
den Islam.

(¹) Men zie bijv. over de ongeoorloofde vermaken der Mekkanen bij het Maimoenah-feest mijn *Mekka*, Deel II, bladz. 54—55.

van Dr. Ignaz Goldziher ⁽¹⁾ begint terecht met de opmerking, dat »op geen ander gebied de oorspronkelijke leer van den Islam zich in zoo groote mate geschikt heeft naar de behoefte zijner belijders als op dat der heiligenvereering». Hoe groot echter ook de concessies der leer zelve aan die behoefte geweest zijn, zij waren toch niet in staat, die geheel te vervullen. Het populaire geloof is met het door de officieele leer gewaarmerkte pantheon nog niet tevreden, al telt dit zijne namen met daartoe behoorende legenden bij duizenden, en al stelt het de deur voor vermeerdering zoo wijd mogelijk open; steeds voegt het daaraan nog minstens even vele heiligen toe, wier oorsprong den geleerde al te verdacht, wier legenden al te absurd of zelfs heterodox zijn.

Zoo is het in het stamland van den Islam en in de daaromheen liggende landen van eeuwenoude Mohammedaansche beschaving; zou men dan in den »Extrême Orient» iets anders verwachten?

Het is waar, het heeft niet aan oppositie van geleerden en leeken ontbroken tegen hetgeen zij eene gruwelijke ontaarding en vervalsching van de monotheistische leer des Profeets achtten; maar het practische, bij uitnemendheid katholieke instinct van den Islam heeft steeds meer beslist die bestrijders buiten den consensus (*idjmā'*) der gemeente gesloten, en die consensus, de overeenstemmende opinie der meerderheid, bepaalt ten slotte, wat recht of valsch is.

De Wahhabietenbeweging, die op de grens van de vorige en deze eeuw Arabië in beroering bracht, vocht met geestelijke en materieele wapenen tegen de algemeen gangbare vereering van menschen (profeten en heiligen), maar zij werd door Moehammad Ali onderdrukt en sedert geldt het Wahhabitisme als eene onbeduidende secte, in weerwil van de toename zijner aanhangers in Britsch-Indië, waar de neutraliteit der regeering zulke propaganda vergemakkelijkt.

(¹) Bladz. 277—578 der *Muhammedanische Studien* (Halle a/S. 1890) van dien schrijver; de lectuur daarvan kan niet genoeg aanbevolen worden ook aan hen, die iets begrijpen willen van de beteekenis der heiligengraven en -legenden, waaraan onze eilandenwereld zoo rijk is.

Op wetgeleerd gebied heeft de Moslimsche school zich steeds te weinig om de eischen des levens bekommerd en daardoor de heerschappij over het leven allengs verloren: in de dogmatiek hield zij met die eischen des te getrouwer rekening. Men kan immers de geldigheid der wet erkennen zonder haar na te leven: de door den Profeet zelf voorspelde onophoudelijke achteruitgang van het menschelijk geslacht geeft daarvan voldoende rekenschap. De geloofsleer mag echter geene elementen bevatten, die voor een groot deel der gemeente onaannemelijk, noch zaken verwerpen, die voor een groot deel der geloovigen onmisbaar zijn, op straffe van eene verdeeldheid te stichten, die tot verbrokkeling in vele secten leidt. Daarvoor heeft de Islam zichzelf steeds weten te behoeden.

Politieke verbrokkeling trad daarentegen maar al te spoedig in en zij nam steeds toe. Daar nu elk der vorsten van de vele Moslimsche staten en staatjes als hoofd van den godsdienst in zijn eigen gebied geldt, kon er geen sprake zijn van het ontstaan van een algemeen concilie of eenig dergelijk lichaam, waarin de alles beslissende »consensus der gemeente" zich had kunnen uitspreken. Des te meer recht hebben wij daarom, te gewagen van het katholieke instinct des Islams als behouder der eenheid.

Het
katholieke
instinct des
Islams.

Hieruit volgt van zelf, dat er geene algemeen geldende lijst der Moslimsche heiligen bestaat, die als maatstaf van echtheid of valsheid der aanspraken op dit gebied zou kunnen gelden. De vereering der graven van hen, die reeds tijdens hun leven als bijzondere werktuigen van Gods genade golden, begint meestal in kleine kringen, en het hangt soms van geheel toevallige omstandigheden af, of die vereering een reusachtigen omvang zal aannemen dan wel het nieuwe heilige graf na eene generatie vergeten en nog iets later verdwenen zal zijn. Slechts van weinige heiligen laat zich, gelijk van den in 1859 overleden mystieken Sjaich Moehammad Sanoesī (1), bij hun leven met zekerheid voorspellen, dat hun graf het doel van veler vrome bezoeken worden zal.

(1) Zie Louis Rinn, *Marabouts et Khouan*, Chapitre XXXI.

Degenen, die eene min of meer geleerde opvoeding genoten hebben, nemen voor zich alleen deel aan het bezoek dier heiligengraven, welke echtheid door den consensus reeds boven bedenking verheven is. Zij laten nu en dan een woord van protest hooren tegen de aanspraken van heiligen, wier vereering onafscheidelijk met verboden zaken verbonden is, en in twijfelachtige gevallen doen zij uitspraak naar den maatstaf der orthodoxe dogmatiek, waarbij zij steeds eene groote neiging aan den dag leggen om een eenmaal in den reuk van heiligheid gekomen graf daarin te laten, met wegneming van het aanstootelijke uit de daaraan verbonden traditie en gebruiken. Ook dit laatste is in overeenstemming met de rechtzinnige dogmatiek, die aanbeveelt liever vele heiligen van twijfelachtige waarde te eeren dan een enkelen echten heilige van zijne glorie te berooven.

Karakter der
Moslimsche
hagio-
graphie.

Men kan uit het bovenstaande van zelf opmaken, dat de hagiographie van een Mohammedaansch land gewoonlijk een karakteristiek museum van oudheidkundige en ethnographische bijzonderheden oplevert, waarin de overblijfselen van overwonnen godsdiensten en de getuigenissen van het bijgeloof zoowel als der mystiek van den tegenwoordigen tijd elkander ontmoeten. Tevens vindt men in de verhalen omtrent de levens der heiligen eenen spiegel van het karakter der volken, die ze vereeren. De idealen van het volk zoowel als zijnen humor, ja zijne dwaasheden vindt men in de biographieën zijner heiligen terug; in zijnen eenvoud maakt het in die godsmannen zoowel veredelde beelden als caricaturen van zichzelf. In de intenties, die de bezoekers hunner graven formuleeren, leggen zij hunne geheimste wenschen bloot, want de Schepper zelf troont te hoog om ieder zijner dienaren persoonlijk aan te hooren, maar die tallooze portiers van Zijn hemelsch paleis hebben weinig anders te doen dan Hem de gebeden voor te dragen hunner vrienden, die hem daartoe bewegen met belofte van spijs-, bloemen- en wierookoffers, van bezoeken met of zonder muziekbegeleiding, in één woord van al hetgeen luidens de locale overlevering den lokalen heilige aangenaam is.

Zoo is het ook in den Indischen Archipel; de heiligengeschiedenissen

bijv., die men in bijna elk district van Java kan verzamelen, zijn uiterst leerzaam voor den oudheidkundige, den ethnoloog, den socioloog, dikwijls ook vermakelijk, hoewel ten slotte ietwat eentoonig voor hem, wien de voornaamste typen reeds bekend geworden zijn.

De Atjèhsche hagiographie onderscheidt zich van de Javaansche en die der meest bekende overige Moslimsche landen van dezen Archipel door enkele bijzondere trekken.

Algemeen
karakter
der heiligen
in Atjèh.

De graven der oudste heiligen op Java en in de meeste naburige landen bergen volgens de overlevering het stoffelijk overschot van de eerste predikers van den Islam en dateeren volgens betrouwbare gegevens van de 15de eeuw onzer jaartelling: volgens de Inlandsche traditie zijn er nog veel oudere onder. In Atjèh kwamen de heiligen, die men thans nog kent en eert, lang nadat de Islam er onbestreden heerschte. De Turksche of Syrische heilige van de gampōng Bitaj (1) zou in de 16de eeuw daarheen gekomen zijn, toen Atjèh reeds een aanzienlijk Mohammedaansch rijk was; de Singkelsche heilige Abdoerra'oef (2), die langen tijd in Atjèh de eerste plaats innam, werkte hier na het midden der 17de eeuw; de Arabier, die hem in deze eeuw een weinig in de schaduw stelde, Teungkoe Andjōng (3) stierf in 1782. De overigen zijn meest alle lager in rang; wij kennen hunnen leeftijd niet, en de voor chronologie zeer onverschillige Atjèhsche volksoverlevering beweert zelfs niet, dien te kennen.

Onze herinnering aan de namen der voornaamste drie heiligen des lands doet reeds vermoeden, dat de Atjèhsche nationaliteit onder hunne categorie niet rijk vertegenwoordigd is. Inderdaad zijn de meeste wali's (4) van Atjèh vreemdelingen, evenzeer als de meeste koningen, die over dat land geregeerd en bijna alle groote geleerden, die er gearbeid hebben.

Het is waar, ook op Java zijn vele der grootste wali's lieden van over zee en kent men hun bij voorkeur Arabische afkomst, liefst het

(1) Zie Deel I, bladz. 223, 265.

(2) Zie Deel I, bladz. 160, 430; II, bladz. 16 vv.

(3) Zie Deel I, bladz. 160, 252, 430.

(4) Gelyk wij reeds aantekenden, gebruiken de Atjèhers in plaats van dit woord slechts het meervoud *aoelia*, dat zij *èelia* uitspreken.

praedicaat *sajjid* (dus afstamming van Moehammads kleinzoon Hoesain) toe. Maar van de *bekeerders* der Javanen ligt die vreemde afkomst voor de hand, en onder de latere heiligen komen dan toch vele echte Javanen voor. In ieder geval zijn vreemde heiligen van andere dan Arabische genealogie er zeldzaamheden.

In Atjèh wijst reeds het praedicaat *toean*, dat aan den naam van zoovele groote en kleine heiligen voorafgaat, met zekerheid op hunne Maleische of Javaansche nationaliteit, en zelfs hen, die *teungkoe* genaamd worden, mag men nog niet zonder meer als Atjèhers beschouwen: men denke slechts aan Teungkoe Andjōng, die Arabier, en Teungkoe di Bitaj, die Turk of Syriër was.

Zorg voor
de graven
der heiligen.

Schoone grafversieringen of grafgebouwen zal men in Atjèh zelden aantreffen: slechts eenige vorstelijke graven getuigen van meerder zorg voor de laatste rustplaats der dooden dan de Atjèher aan die zijner ouders of zijner heiligen pleegt te besteden. Het graf van Teungkoe Andjōng en echtgenoot is in eene déah ⁽¹⁾ opgenomen; overigens is het al iets bijzonders, wanneer een heilig graf, gelijk die van Teungkoe di Koeala en Teungkoe Lam Peuneu^eun door eene ruwe loods, of gelijk dat van Teungkoe Panté Tjeureumèn door eene kleine gepleisterde *koebah* ⁽²⁾ tegen weer en wind beschut is. Zelfs de weelde van eenen grafbewaker beperkt zich, zoover ik weet, tot de drie voornaamste graven, die ik boven noemde, en dat van Teungkoe di Weuëng in de Bovenlanden. De meeste liggen open en bloot, worden zelden gereinigd en onderscheiden zich van de graven der gewone stervelingen slechts door de resten van de offers der bezoekers.

Wijze van
vereering.

De wijze van vereering der heiligen in Atjèh is ons reeds bekend. Behalve die van Teungkoe Andjōng en echtgenoot, waar men de »jaardagen» ⁽³⁾ viert, bezoekt men hunne graven bijna uitsluitend ten gevolge van geloften. Vervulling van wenschen, herstel van ziekte of belangrijke gebeurtenissen in het familieleven zijn dus de

⁽¹⁾ Zie Deel I, bladz. 66.

⁽²⁾ Van het Arabische *qoebah*, den naam der bekende grafgebouwen met ronde daken.

⁽³⁾ Zie Deel I, bladz. 251.

gewone aanleidingen tot die bezoeken, die men soms alleen, soms in klein gezelschap, soms in grooten optocht aflegt.

Men brengt wat bloemen, wat wierook, wat wit katoen tot omhulling der grafsteen, wat gele kleefrijst of andere spijzen, eene enkele maal een offerdier, en neemt daarentegen wat oude bloemen van het graf of een stukje oud katoen van den grafsteen bij wijze van talisman mede. Den bezoekers, maar vooral dengene, ten behoeve van wien de gelofte werd uitgesproken, wordt het hoofd gewasschen bij de heilige plaats. Optochten worden meestal door de geundrang-muziek begeleid, hoewel die kwalijk bij eene godsdienstige plechtigheid past: bij beroemde graven geeft men ook rapa'i-voorstellingen of zelfs de door den godsdienst streng veroordeelde t'adati-spelen, ja dobbelarij ontwijdt niet zelden die bijeenkomsten.

Er zijn er echter ook, die den van den heilige genoten bijstand door vromere verrichtingen erkennen en bijv. *Qoerān* of andere gewijde teksten bij zijn graf laten reciteeren.

Van de spijzen of bloemen geniet de heilige naar de populaire voorstelling slechts de onstoffelijke essentie, terwijl de leer die opvatting verwerpt en alleen spijsuitdeeling aan levenden als een vroom werk beschouwd wil zien, waarvan men den wali het loon schenkt. Naar beide beschouwingen moeten echter die spijzen door levende menschen genoten worden, en wel liefst door de meer godsdienstige soort, die men teungkoe's of leubè's noemt. Daarom neemt men bij een spijs-offer ook gewoonlijk een of meer teungkoe's mede, tenzij het graf van vaste parasieten, zooals bewakers enz. voorzien is.

Daar de in woorden uitgedrukte intentie voldoende is om den heilige hetzij het genot der onstoffelijke essentie of het loon der vrome gave te doen toekomen, is het voor een spijs- of bloemenoffer niet volstrekt noodig, dat het juist op het graf aangeboden wordt. De plaats is onverschillig, en bij eenvoudige, kleine geloften, bepaalt men zich er veelal toe, de eetwaren of bloemen aan eenen teungkoe in diens woning te overhandigen. Zoo is de mogelijkheid gegeven om dezelfde soort van geloften af te leggen en te vervullen ten behoeve van den Profeet of van buitenlandsche heiligen.

De voor- Ten slotte geven wij eene kleine bloemlezing uit de reeks der heiligen
 naamste van Atjèh met enkele aanteekeningen uit de overlevering aangaande hen.
 heiligen van Atjèh.

Van de buitenlandsche heiligen zijn natuurlijk die der heilige steden van Arabië (Mekka en Medina) aan de Atjèhers het best bekend. Echter kan men niet zeggen, dat dezulken in Atjèh algemeene of buitengewone vereering ondervinden, althans niet van Atjèhers, die den hadj nog niet gedaan hebben. Zulke vereering genieten eigenlijk slechts twee buitenlandsche wali's, namelijk *T'iah Abdōkadé*, de in Atjèh meer dan andere helden op het gebied der mystiek beroemde Sjaich Abdoelqādir Djlānī (¹), aan wien nu en dan schotels gele kleefrijst beloofd worden tot groot genoegen der daarvan genietende teungkoe's, die ter eere van die wereldpool de fātiḥah daarover reciteeren; en *Toean Meurat'ab*, over wien Deel I, bladz. 251 vv. al het noodige gezegd is.

De overigen, die wij hier zullen vermelden, zijn allen in Atjèh begraven.

Teungkoe of *Toean di Bitaj*: zie Deel I, bladz. 225, 265. Men verhaalt van dezen heilige o. a., dat hij in zeker jaar met den Soeltan van Atjèh in strijd geraakte over de jaarlijks in Mohammedaansche landen tot twist aanleiding gevende vraag, op welken dag de vastenmaand zou beginnen (²). De teungkoe beweerde hijv. op grond zijner waarneming der nieuwe maan, dat de vasten den dag na hedenavond moest beginnen. terwijl de Soeltan volhardde bij zijne berekening, dat het eerst morgen nieuwe maan zou zijn. Door Allahs gunst werd de heilige toen in staat gesteld, den Soeltan de maan te laten zien, waarop deze zich verbaasd gewonnen gaf.

Teungkoe di Koala = *T'iah Abdōra'ōh* = Sjaich Abdoerra'oef van Singkel, over wien gehandeld werd Deel I, bladz. 160, 430 en vooral hierboven, bladz. 16 vv.

Teungkoe Andjōng = *Sajjid Aboe Bakr bin Hoēsain Bilfaqīh*; zie Deel I, bladz. 160, 252, 430.

Teungkoe Lam Peuneu'eun. Over dezen peperheilige, de jaarlijks in den peperbloeitijd te zijner eere gegeven kandoeri's, en de propa-

(¹) Zie Deel I, bladz. 169 en 201.

(²) Zie Deel I, bladz. 207, 259.

ganda van Teungkoë Koetakarang voor zijne vereering zie men Deel I, bladz. 191 v., 281 v. Men doet hem ook geloften naar aanleiding van ziekten enz. of belooft bijv., dat men een schoolgaand kind, wanneer het den *Qoerān* uitgereciteerd zal hebben, bij het graf van Teungkoë Lam Peuneu'eun zal *peutamai* (Deel I, bladz. 457—8).

Teungkoë Panté Tjeureumèn. Zijn graf, dat als zeer oud geldt, ligt bij Koeala Döë aan het strand van Oelëë lheuë (Olehleh). Geloften doet men hem zelden, maar men houdt, vooral wanneer eene epidemie in het land heerscht, bij zijn graf groote gemeenschappelijke kandoeri's, dus eene soort van *kandoeri toela^s bala* (1). Het slachten van een witten buffel is daarbij *de rigueur*.

Teungkoë Meuntröë, wiens graf in het veld van Loeëng bata ligt, is een specialiteit in het straffen van meinedigen, zoodat op zijn graf afgelegde eeden als bijzonder betrouwbaar gelden. Denzelfden naam heeft weliswaar ook de meer beroemde Teungkoë Andjōng, maar door het vele gebruik is de reële waarde der op diens graf afgelegde eeden wel wat verminderd.

Ieder weet natuurlijk, dat eigenlijk alleen Allah straft en dat Hij den meined bezoekt, om het even waar die gepleegd werd. Maar Allahs straffen worden voor een groot deel eerst na de opstanding voltrokken, en daar hoopt men veel van Zijne barmhartigheid en genade, terwijl het als een karaktertrek van heiligen geldt, dat zij ondeugden, die in het bijzonder door hunnen vloek getroffen worden, met hunne voorbede om straf *in deze wereld* plegen te vervolgen (2).

Teungkoë di Wewëng ligt op den berg Wewëng in de XXII Moekims begraven en geldt als de onverzoenlijke bestraffer van diefstal. Men noemt gevallen, waarin lieden, die zijn graf bezochten, bokken als slachtoffers medenamen, die zij weliswaar zelf op eerlijke wijze hadden verkregen, maar die toch van diefstal afkomstig waren. Een plotselinge

(1) Zie o. a. Deel I, bladz. 459.

(2) Vergelijk Deel I, bladz. 161—62, waar de vrees der Atjehers voor sjiids uit dezelfde oorzaak verklaard is.

dood was de straf hunner onvoorzichtigheid. Iemand, die op zijn graf eene doerianvrucht plukte, versteende op hetzelfde oogenblik.

Men zegt, dat het energieke hoofd (Teukoe Ineum) van Teunòm van dezen gevreesden beschermer des eigendoms afstamt.

Teungkoe Tjhi^s Lampit^hang ligt in de gampông, waarnaar hij genoemd wordt, en is de bijzondere patroon van hen, die naar onkwetsbaarheid streven. Zijne haren waren zoo hard als koperdraad; trok hij er een uit en gaf hij dit als adjeumat (talisman) aan eenen beoefenaar der *éleumèè keubaj* (1), dan werd het na een paar dagen van zelf tot ijzer, dus, gelijk wij zagen (2), een onfeilbaar hulpmiddel tot onkwetsbaarheid van den bezitter.

Deze heilige is echter tevens het voorwerp van tallooze geloften, die tot vervulling van wenschen of afwering van rampen op ander gebied moeten leiden.

Toean di Loengkeuëng, zoo genaamd omdat zijn graf geheel door zware wortels omgeven is, heeft zijn graf in de Blang Bintang (XXVI Moekims). Bij zijn leven placht hij in dat veld neder te zitten en des middags het daar weidende vee te drenken. Naar zijne laatste rustplaats brengt men ziek vee, om er de koppes der dieren met water te besproeien, of, wanneer de afstand te groot is, neemt men wat aarde van zijn graf en mengt dit in het drinkwater van de zieke beesten.

Teungkoe of Toean dibòh (*bòh* beteekent penis en *di* dient als nadrukswijzer) wordt, daar zijn eigenlijke naam wat oubetamelijk klinkt, veelal *Toean t^halah nama* (»de heilige, wiens naam verkeerd is») genoemd. Het graf aan den voet van eenen berg in Lampit^hang (IV Moekims) heet alleen zijn geslachtsdeel te bevatten, dat van ongewone grootte moet geweest zijn; zijn lichaam zou bovenop dien berg begraven zijn. Men verhaalt dat Habib Abdoerrahman de vereering van dat zonderlinge graf bestreed.

Hij is de patroon der echtgenooten, die naar huwelijkszegen ver-

(1) Zie boven bladz. 55 vv.

(2) Zie boven bladz. 57—58.

langen. Onvruchtbaren doen hem geloften en drinken met aarde van zijn graf vermengd water.

De zeeman mag onder de vaart vooral ook de heiligen niet vergeten. *Zeeheiligen.* Aan de stranden, op de eilanden en klippen, die hij voorbijzeilt, zijn vele ware of vermeende graven of ook eigenaardig gevormde rotsen en steenen, die als versteende sporen der aanwezigheid van godsmannen gelden. Aan sommige daarvan doet men in nood geloften, maar bij de meeste neemt men onder het voorbijvaren zekere door eerbied en vrees ingegeven gebruiken in acht. Men brandt dan namelijk wierook, wacht zich voor scherts of ijdele praatjes en spreekt soms zekere formules uit. Tot deze soort behooren o. a.

Tocan di Pajét op het Poelò Oelèë paja genaamde deel van Poelò Breuëh.

Tocan di Kala (zoo genoemd naar de kala-boomen bij zijn graf) op hetzelfde eiland.

Teungkoe di Keureut^hé^s op Poelò Keureut^hé^s ten Westen van Poelò Breuëh.

Teungkoe di boekét, op eenen berg aan het strand van Poelò Deudab, dichtbij Poelò Breuëh.

Teungkoe di Oedjōng cumpèè op hetzelfde eiland.

Tocan di Poelò boenta op het aldus genaamde eiland in de Babah arōih.

Teungkoe di Oedjōng in de Koeala Pantjoe (VI Moekims).

Toean di Oedjōng ritiēng aan het strand der IV Moekims.

In de onderhoorigheden ter Noord-, Oost- en Westkust wemelt het ook van dergelijke door den zeeman met vrees te naderen heilige plaatsen. Zoo is ter Westkust vooral bekend:

Teungkoe Lhō^s tapa^s tocan, in den zeeloezem, die op de kaarten Tapat toean, maar bij de Atjehers Tapa^s toean (»voetstap van den Sint») heet.

Deze reusachtige heilige zou eens eenen draak tot in zee vervolgd en van dien tocht enkele sporen bij het strand en in de zee achtergelaten hebben. Een zijner voetstappen liet een indruksel na in eenen berg, een andere beneden dicht bij het strand. Deze laatste,

welks lengte ongeveer 10 el zou bedragen, is onder dak gebracht. Twee kleine eilanden (*Poelò doea*) bij den zeeboezem van Tapa^f toean zouden oorspronkelijk één geweest, maar door den draak op zijne vlucht gespleten en tot twee gemaakt zijn.

De heilige wierp met zijn hoofddeksel en zijnen stok naar het monster, maar dit verdween voor altijd in het water; de beide voorwerpen versteenden en steken nog altijd als eigenaardig gevormde klippen uit de zee. Het is zeer gevaarlijk, een schip opzettelijk in de nabijheid van die *koepiah* of die *toengkat* te brengen, maar wanneer het vaartuig toevallig door wind of stroom daarheen gedreven wordt en een van beiden even aanraakt, dan is den schipper groot geluk beschoren.

Van de volgende heiligen weet men niet veel te verhalen; zij gelden als helpers in allen nood, maar van ietwat lageren rang dan de reeds genoemden en zonder eenige specialiteit.

Eenige
mindere
heiligen.

Toean T^hiblah langèt (»de heilige met de hemelrichting»). De lengterichting des hemels is, naar Atjèhsche opvatting, van Oost naar West. Het bij de Koeala Tjangkōj gelegen graf van dezen godsman strekt zich in de lengte van Oost naar West uit, terwijl de aangewezen richting voor Mohammedaansche graven in dezen Archipel ongeveer van Noord naar Zuid is, daar het aangezicht van den doode naar Mekka toegekeerd wordt. Ook op Java vindt men enkele graven, die van deze gewone orde afwijken en tevens als heilig gelden.

Toean di Keudè of *Teungkoe toedjōh blaïh haih*. »De heilige van de Keudè» heet hij, omdat de keudè (d. i. de uit houten opstallen en huisjes bestaande markt van kleeren enz.) van Meura^ft^ha vroeger nabij dit graf lag, en »de heilige van zeventien el» wegens den buitengemeen grooten afstand, die zijne beide grafsteenen van elkander scheidt.

Ook onder Java's heilige graven vindt men verscheidene van die ongemeen lange: trouwens de moeder der menschen, Sittanā Hawwa (Eva) moet, naar haar graf te Djiddah geschat, eveneens eene formidabele lengte gehad hebben.

Teungkoe Tjòt, eveneens in het gebied van Meura^ft^ha.

Toean di boenôt (wijl zijn graf bij een bijzonder grooten boenôt-boom ligt) bij de keudè van Oelèë lheuë (Olehleh).

Toean dipinta ⁽¹⁾ in Gampōng Pi (Meura^st^ba).

Toean di ba^s Ujoeëh (naar eenen Ujoeëh-boom bij het graf genoemd) in Gampōng Pi.

Toean di Tjòt arōn in de gampōng Lam djabat in Meura^st^ba.

Teungkoe T^hiah Mant^hō (= Mançoer) in Gampōng Djawa.

Toean didapat ⁽¹⁾ in Gampōng Djawa.

Teungkoe Lampoejang ⁽²⁾ in de gampōng Lambadeuë^s (VI Moekims).

Teungkoe Lam arōn ⁽²⁾ in Lampageuë (VI Moekims).

Toean di Tjòt tjakò op den berg Glé Poetōih in de VI Moekims.

Teungkoe Tjhi^s Goeraih in de gampōng van dien naam in de VI Moekims.

Teungkoe Tjhi^s Leupoeëng in de IV Moekims.

Toean didjalan ⁽¹⁾ bij Lamnga in de XXVI Moekims.

Toean di Balèë poetéh op eenen berg bij Kroeëng raja (XXVI Moekims).

Dergelijke graven als de laatstbedoelde vindt men nagenoeg overal.

Verder bewijzen de Atjèhers niet minder dan de Javanen eerbied Eerbied voor
vorsten-
graven. aan de graven hunner overleden vorsten en, al houden zij dezen nu niet juist voor heiligen, toch meenen zij, dat zekere *kramat*'s (wonderlijke bewijzen van Gods genade, gemeenlijk in de beteekenis van heiligenwonderen) hun gegeven zijn. Het regeeren over een rijk, de macht om menschen te verheffen en te vernederen, is immers reeds eene *kramat*. Allah, die den radja's deze *kramat* in de wereld schonk, schenkt hun toch stellig ook in het namaals zekere macht tot zegen en vloek.

In de nabijheid der oude gampōng Koeta alam (niet te verwarren met de plaats, die in het spraakgebruik des bestuurs thans zoo heet) vindt men de *Koeboe pôteu meureuhôm*, d. i. eenige graven van overleden majesteiten. Men meent, dat de groote Meukoeta alam = Êt^beukanda moeda (1607—36) hier begraven ligt, en het is inderdaad niet

⁽¹⁾ Dergelijke namen duiden wel den Maleischen oorsprong der heiligen aan.

⁽²⁾ Zulke namen zijn ontleend aan de gampōng, van waar de heilige afkomstig was.

onwaarschijnlijk, dat de naam der gampōng eenvoudig uit dien des vermaarden konings is verkort ⁽¹⁾. Men placht aan deze graven vele geloften te doen van bloemen en wierook. Dat sinds lang niemand in staat was, den bewoner van elk dier graven in het bijzonder aan te wijzen, deerde niet: men was tevreden aan de »zalige majesteiten» in het algemeen zegen te ontleenen.

De bekende koningsgraven in den Dalam, die thans door het bestuur onder dak gebracht zijn, heeten *Kandang* ⁽²⁾ *pôteu*, d. i. »de graven onzer Heeren». Het waren vooral oelëbalangs en andere voorname hoofden, die daar hunne geloften kwamen vervullen.

Eindelijk heeft men niet ver van den Dalam in de oude Gampōng Kandang het graf van *Pôteu Djeunalōj*, den Arabischen mededinger van de eerste vorsten der tegenwoordige dynastie, dien wij uit het beste Atjèhsche heldendicht ⁽³⁾ leerden kennen.

Ook buiten Groot-Atjèh heeft men enkele koningsgraven, waaraan de omliggende bevolking geloften wijdt; zoo bij de Koala Daja dat van *Pôteu meurehōm Daja*, die thans alleen onder dezen nietszeggenden naam bekend is.

Graven van
boerōngs.

Op de eigenaardigheid, dat graven van zogenaamde *boerōngs* (*poentianaks*), thans vooral die van *Pôtjoet T^hiti* en *Boerōng Tandjōng* of *T^hrabi* in Atjèh als gewijd worden beschouwd en vereerd, hebben wij in Deel I, bladz. 417 en 419, gewezen.

Jongere
heiligen.

Dat ook in onzen tijd nog in Atjèh vreemdelingen de voorkeur genieten voor de heiligheid, kan men zien aan de drie voorbeelden, die de omgeving van Koetaradja in de laatste jaren opleverde: de een een jonge krankzinnige sajjid uit het geslacht van Aidaroes ⁽³⁾, wonende in Gampōng Djawa en daar reeds bij zijn leven de vervulling

⁽¹⁾ Anders zou de naam eene versterking (*koeta*) moeten aanduiden, en niets geeft recht te vermoeden, dat op die plaats ooit eene vesting heeft gestaan.

⁽²⁾ Deze naam schijnt in Atjèh daarom in het bijzonder op de vorstengraven te zijn toegepast, wijl de vorstelijke begraafplaats door een steenen muur (*kandang*) was omgeven, maar men gebruikt het woord thans in het algemeen om graven van koningen aan te duiden, en men zegt van eenen vorst, dat hij *ka oekandang* = overleden is, onafhankelijk van de plaats, waar hij begraven werd.

⁽³⁾ Zie Deel I, bladz. 160, en boven bladz. 94.

van veler geloften in ontvangst nemende; de tweede, Teungkoe Lam-palöh (¹), afkomstig van Jogjakarta en eveneens reeds bij zijn leven als heilig beschouwd; eindelijk zekere Teungkoe lam gocha (»Teungkoe in de grot»), een Javaan uit Demak, die zoo genoemd werd omdat hij zich jarenlang in eene grot afzonderde (²) en wiens graf, achter de moskee van Oelëe lheuë, thans door velen wordt bezocht.

De groote beteekenis, vooral ook uit een politiek oogpunt, van de vereering der als heilig geldende levenden kwam reeds uitvoerig (Deel I, blad. 157 vv.) ter sprake. Niet minder dan de Javanen zijn de Atjehers *kramat-geloovig*, d. i. geneigd om eigenaardigheden, zonderlingheden van speculanten op de populaire lichtgeloovigheid voor wonderen aan te zien en dan met de hulp der verbeelding denzulken nog nieuwe wonderen toe te dichten. Voor de groote massa is het niet eens noodig, dat de candidaat *sajjid* of *oclama* zij; zelfs een niet zeer godsdienstige levenswandel is geen beletsel tegen het spelen voor *kramat*, welk woord men als adjectief ter aanduiding der heiligheid van levenden gebruikt.

Kramat-geloovigheid der Atjehers.

In den grond der zaak zijn de Arabieren niets minder kramat-geloovig dan de Inlanders; zelfs te Batavia heeft men kramat-Arabieren in soorten. Maar een Arabier zal gaarne mede spotten over de lichtgeloovigheid der Inlanders, daar hij, hun ras minachtend, *a priori* de heiligheid van Javanen, Maleiers enz. onmogelijk acht.

Zooals men weet, kennen vele Inlanders eene zekere soort van heiligheid aan sommige diersoorten of wel aan sommige individuën eener bepaalde diersoort toe. Vroeger zal dit bijgeloof wel veel meer beteekenis gehad hebben dan thans, nu het allengs tot de rudimenten van een verleden tijdperk gaat behooren. Op Java is het dooden en het nuttigen van het vleesch van sommige diersoorten aan bepaalde geslachten verboden (*boejoet*, *tjadoe*, *ila-ila*). Ook verhaalt men er van heiligen,

Heilige dieren.

(¹) Ik verneem, dat hij eenige maanden geleden gestorven is.

(²) Men verhaalde, dat hem het huwelijk met eene hemelnimf beloofd was, wanneer hij drie jaren achtereen in de grot bleef zonder iemand te ontmoeten, maar dat dit plan werd verijdeld door de onophoudelijke bezoeken van menschen, die om zijnen zegen of zijnen raad kwamen sneeken.

die de hulde en dienstbaarheid eener bepaalde diersoort genieten, waarvoor dan als oorzaak wel eens wordt opgegeven, dat zij eens een dier dieren eenen dienst bewezen. De groote Bantensche heilige van Tjikadoeeun, Hadji Mangsoer, bevrijdde eens eenen tijger, die als vorst over zijne natuurgenoeten regeerde, toen hij tusschen de schalen van een *kima* beklemd was geraakt; tot loon mocht de godsmann steeds over de diensten der tijgers beschikken en lieten zij hem en zijne nakomelingen ongemoeid. Voorbeelden van min of meer heilige schildpadden, visschen, apen enz. komen er eveneens voor; soms worden ook deze dieren met doode heiligen in eenig verband gebracht, soms staat hunne vereering op zichzelve.

Ook in Atjeh vindt men van dat alles staaltjes. Zoo zagen wij reeds, dat het gebruik van het vleesch van witte buffels en van *aloe-aloe*-visschen voor de leden van het geslacht Tjoet T'bandang als verboden geldt ⁽¹⁾.

Mocht men de volksverhalen gelooven, dan zouden in de buurt van bijna ieder beroemd heilig graf zich een of meer tijgers bevinden, die zich slechts somtijds even aan de bezoekers laten zien om snel weder te verdwijnen. Zij doen niemand kwaad, behalve enkelen, die zich den toorn des heiligen op den hals gehaald hebben. Er zijn er, die zich voorstellen, dat de overleden teungkoe's zelf zich in die gedaante vertoonen; anderen ontkennen dit en beweren, dat die dieren slechts als hunne dienaars en bewakers optreden. De taal helpt mede om beide opvattingen te bestendigen, daar de uitdrukking voor het »betijgerd zijn» van eenen heilige beide toelaat ⁽²⁾.

Ook levende heiligen zouden wel eens tijgers hebben, die steeds in de buurt hunner woning ronddolen en hen nu en dan bezoeken. Habib Abdoerrahman hield er een in gevangenschap, maar, hoewel men hem algemeen als heilig vereerde, zag men daarin toch geen attribuut zijner heiligheid; het gold meer als eene zonderlinge liefhebberij van een groot man.

⁽¹⁾ Deel I, bladz. 54.

⁽²⁾ Men zegt namelijk: *Teungkoe N. meurimoeng*, en *meurimoeng* kan zoowel beteekenen: »eenen tijger hebben» als ook: »zich als een tijger voordoen of gedragen, erop gelijken».

Teungkoe di Koeala (Abdōra^{ōh}) heeft, niet ver van zijn graf, op de grens der Koeala Atjèh en der zee een reusachtigen *paròë* (rog), die de vaartuigen van slechte menschen, vooral van hen, die in eerbied jegens Atjèhs grooten heilige te kort geschoten zijn, doet verongelukken. De meeste heiligengraven aan de stranden der Oost- en Westkust worden door gewijde walvisschen (*pawōih*) of haaien (*jèë*) bewaakt.

Ook krokodillen (*boeja*) deelen in de heiligheid der graven, in welke nabijheid zij zich geregeld plegen te vertoonen. Zoo zegt men, dat een boeja van Teungkoe Andjōng, dien deze indertijd met een halsband van arèn-touw (*talòë djō^o*) als zijn eigendom merkte, nog steeds bij de Koeala Atjèh de wacht houdt en zorgt, dat geene booze boeja's de rivier van Atjèh inzwemmen.

Vóór enkele jaren vertoonde zich een jonge krokodil in het water achter de woning van Teukoe Nè^s, den oelèëbalang van Meurastba. Deze zag daarin eene zending van een of anderen teungkoe en liet het dier geregeld verzorgen: hij spreekt het, wanneer hij het tot zich roept om een paar hoenders te komen genieten, met *Teungkoe!* aan. Deze teungkoe is echter den omwonenden onderdanen van den oelèëbalang tot groot ongerief, want nu en dan verslindt hij hunne geiten, kippen enz., en wie den teungkoe daarover lastig zou vallen, zou stellig door den toorn van zijnen voornamen vereerder getroffen worden.

De meest gebruikelijke eeden, die de Atjèhers in het dagelijksch leven zweren, berusten, zonder met de Mohammedaansche geloofsleer in strijd te zijn, toch eigenlijk op eene andere wereldbeschouwing.

Populaire
eeden.

»De tijger mag mij ophappen»,

»De donder mag mij treffen»,

»Ik mag melaatsch worden»,

»De stormwind mag mij halen»,

»De vier el aarde (d. i. het graf) mogen mij (mijn lijk) niet opnemen» (1), indien dit zoo is of zal zijn, dat zijn de formules, die

(1) In het Atjèhsch luiden deze formules aldus: *Ba^s rimoeëng kab*, *ba^s glanteuë ta^s* of *tjang*, *ba^s boedō^s lōn*, *ba^s angèn poeténg blióng ba lōn*, *ba^s bè^s djitrimòng lé boemðë peuët haih*.

ieder kent en vaker bezigt dan de aanroeping van Allah bij zijne verschillende namen, die de Moslimsche wet voor den eed voorschrijft.

Gelijksoortige eeden (men denke slechts aan het Javaansche *sambër glap*) van andere naburige volken zijn wel bekend. Zeer frequent is echter ook de echt-Mohammedaansche eed: De dertigdeelige *Qoerān* mag mij opeten" ⁽¹⁾.

Over den kogel- of wapeneed ter bevestiging der onderlinge trouw vooral in den oorlog zie men boven bladz. 100, noot.

Onwillekeurig leidde ons de bespreking der geloofsleer tot zekere uitvoerigheid, daar het terrein, waarop het populaire geloof zich openbaart, eigenlijk onbegrensd is: de andere vier »zuilen'', waarop de Islam moet rusten, kunnen wij daarentegen kort behandelen, daar zij tot de practijk der wet behooren en meerendeels boven reeds ter sprake zijn gekomen.

§ 3. DE OVERIGE VIER „ZUILEN VAN DEN ISLAM''.

De ritueele
godsdienst-
oefening.

De tweede »zuil'' is de ritueele godsdienst-oefening (*çalāt*, Atj. *t^halat* of *t^heumajang*), zooals die vijfmaal daags, met bijzondere toevoegsels nog eenmaal per week (op den Vrijdagnmiddag) en verder naar aanleiding van sommige gebeurtenissen (bijv. sterfgeval) gebiedend voorgeschreven, naar aanleiding van andere voorvallen door de wet slechts aanbevolen wordt. Daarbij behoort de ritueele reiniging, die in zekere gevallen noodzakelijk is om den geloovige tot het verrichten eener *sĕmbahjang* voor te bereiden, daar ritueele onreinheid zulk eene godsdienst-oefening ongeldig maakt. Men vindt dan ook in de wetboeken der Mohammedanen bij wijze van inleiding tot de behandeling der *çalāt* steeds een hoofdstuk, waarin de vereischten voor ritueele reinheid en de middelen om deze, wanneer men ze verloren heeft, te herstellen, worden aangegeven.

⁽¹⁾ *Ba^s Koeroe^san lhĕv ploh padjōh.*

Hetgeen ons aangaande de practijk in Atjèh reeds bleek, komt hierop neer, dat wel de *leubi's* (1) en vele anderen de *t^heumajang* vijfmaal daags getrouw plegen te verrichten, maar dat de groote menigte in dit opzicht bijzonder nalatig is en de openbare, gemeenschappelijke godsdienstoefeningen zeer verwaarloosd worden. Op deze normale lauwheid komen vele plaatselijke en tijdelijke uitzonderingen voor.

Nalatigheid
der Atjèhers
in deze.

In de woonplaats van een geacht oelama ontstaat van zelf een meer opgewekt godsdienstig leven, waaraan sommigen in oprechtheid, anderen uit vrees of schaamte deelnemen. Vrome gezindheid van een hoofd, hij zij keutji^s, imeum of oelè^sbalang heeft hetzelfde gevolg en werkt soms lang na zijn verscheiden nog door.

De komst van een man als Habib Abdoerrahman, groote rampen, zooals het uitbreken van eenen oorlog of van eene epidemie, brengen eveneens een algemeen godsdienstig réveil mede, en dit openbaart zich dan vooral in getrouwer waarneming der voorgeschreven *t^heumajangs*.

Dit alles neemt niet weg, dat waar alle dwang ontbreekt, de Atjèhers op dit punt zeer veel te kort komen, niet veel minder dan de Javanen: toch wordt er in beide landen meer aan de *t^heumajang* gedaan dan oppervlakkige Europeesche waarnemers wel plegen te gelooven.

Voorts constateerden wij bij herhaling het overigens ook licht verklaarbare verschijnsel, dat *t^heumajangs*, die slechts op enkele tijden des jaars voorkomen en zelfs zulke, die de wet niet gebiedend voorschrijft (de *trawèh* (2) bijv.), in de practijk veel hooger waardeering vinden dan het vijfmaal daags voorgeschreven huldebewijs aan den Schepper, ja dat andere oefeningen, die nooit *geboden* zijn (bijv. de *ratèbs*) het in de algemeene belangstelling verre van de *t^heumajangs* winnen.

Dit verschijnsel doet zich met geringe verschillen in graad door den geheelen Oostindischen Archipel voor. Men kan zeker niet zeggen, dat deze eilanden met dit negatieve kenmerk alleen staan in de

Die nalatigheid niet
specifiek-
Indonesisch.

(1) Zie Deel I, blad. 74.

(2) Zie Deel I, blad. 247.

Mohammedaansche wereld. De Egyptische *fellāh*, wiens leven in zoo vele opzichten aan dat van den Javaanschen *désaman* herinnert, is evenmin als deze een trouw beoefenaar der *çalāt*: ook bij hem staat deze achter bij velerlei bijgeloovige practijken, vervulling van geloften enz.

In de middelpunten der Mohammedaansche beschaving (voor zoover zij niet, gelijk de heilige steden van Arabië, in den godsdienst hunne broodwinning vinden) laat de practijk der *çalāt* ontzachelijk veel te wenschen over, en dit wordt te erger, hoe meer de wind der godsdienstvrijheid er gaat waaïen, want tot behoorlijke instandhouding dier godsdienstige exercities is in alle tijden eene groote mate van dwang onontbeerlijk geweest. Voor menschen, die een zwaren strijd om het bestaan te voeren hebben, is de geregelde waarneming der vijf *çalāts* per dag met de meestal ter voorbereiding vereischte ritueele reiniging bezwaarlijk: onder degenen, die het gemakkelijker hebben, zijn velen te wereldsch om zich uit eigen beweging die gymnastische en muzikale inspanning zoo vaak te getroosten.

Toch kan men wel zeggen, dat de *sëmbahjang*-ijver in den Oostindischen Archipel voorzeker zijn minimum bereikt. Den toestand in Atjeh kan men, wat dit betreft, vergelijken met dien der Arabische Bedawienen, die slechts onder zekere locale invloeden (nl. daar, waar het *Wahhābitisme* nog nawerkt of waar een ijverend landgenoot hen er toe dwingt) trouw hunne vijf getijden waarnemen.

Onjuiste conclusies, waartoe die nalatigheid aanleiding geeft. Dit geeft nu echter geen recht tot het maken van negatieve gevolgtrekkingen omtrent de kracht, waarmede de Islam in dit verre Oosten beleden wordt: zelfs doet het weinig tot het karakter van den Indonesischen Islam, vergeleken met dien van andere landen. Is men hier wat onverschilliger voor de *çalāt*, men haalt dat verzuim weer in door overvloedigen ijver ten aanzien van den hadj, want weinige streken leveren een zoo groot percentage hunner bevolking aan die bedevaart en brengen jaarlijks zooveel geld naar de heilige steden van Arabië als de Oostindische Archipel, terwijl toch de afstand en de bezwaren der reis voor de Indonesiërs zeer veel grooter zijn dan voor Egyptenaren, Syriërs, Turken, Arabieren. Beide zaken zijn

Groote ijver voor den hadj.

op zichzelf beschouwd zoo uiterlijk, en de graad van ijver in beide hangt van zoo toevallige omstandigheden af, dat zij zonder meer geenszins als maatstaf voor de waardeering van het godsdienstig leven kunnen dienen. Let men op de gevolgen, dan is zeker de ijver voor den hadj van meer beteekenis dan de trouw in de verrichting der vijf dagelijksche, door Europeanen zoo vaak ten onrechte gebeden genoemde ceremoniën. Wel bestaat ook de hadj uit meerendeels onbegrepen plechtigheden en leert een gewoon pelgrim door zijne deelname aan de bedevaart niet veel goeds noch kwaads. Maar de hadj heeft aanleiding gegeven tot eene levendige comminucatie tusschen den Oostindischen Archipel en Mekka, dat meer en meer het geestelijk centrum van den Islam is geworden; hij heeft het godsdienstig leven der Inlanders gebracht onder den van daar uit in steeds toenemende mate werkenden invloed, waarbij de belangrijke kolonie van half gemekkaniseerde »Djawa" als bemiddelaarster fungeert (1).

Vraagt men naar de oorzaken, waarom de ritueele godsdienstoefening hier in de practijk zoo laag gewaardeerd wordt als in eenig Mohammedaansch land ter wereld, dan luidt het antwoord, dat ééne, de voornaamste daarvan voor de hand ligt. Indien de Islam hier van Arabië uit ingevoerd ware, om het even uit Hadhramaut, welks bewoners thans hier en daar hunnen invloed op de practijk van den Islam oefenen, of uit Mekka, dat meer en meer het godsdienstig leven der Inlanders gaat beheerschen, dan zouden ongetwijfeld de Javanen, Maleiers, Atjehers enz., al verzuimden en overtraden zij even veel van de voorschriften der heilige wet als hunne Arabische leermeesters, de çalāt veel getrouwer verrichten dan thans wel geschiedt. In de steden van den Hidjāz en Hadhramaut toch sēmbahjangen duizenden, wier leven overigens eene aaneenschakeling van grove wetsovertredingen is.

De Indische invoerders van den Islam in deze gewesten echter

(1) Men zie dit alles uitvoerig ontwikkeld in het vierde hoofdstuk van Deel II van mijn *Mekka*, vooral bladz. 295—395.

legden allen nadruk op het *denken*, terwijl het *handelen* in hunne levensbeschouwing eene zeer ondergeschikte plaats bekleedde. De werktuigen hunner propaganda liggen nog voor ons in den vorm van duizenden geschriften, groote boeken zoowel als kleine verhandelingen en vooral die op Java primbons ⁽¹⁾ genaamde huisbibliotheekjes. In verschillende vorm wijzen deze den weg tot vereenzelving des menschen met zijnen Schepper door *denk*oefeningen; zekere lichamelijke verrichtingen (waaronder de *çalāt* eene ondergeschikte plaats inneemt) dienen slechts als middelen, die men kan missen, zoodra het doel bijna bereikt is. Dit bracht van zelf mede, dat de meeste geestelijke leidlieden zich niet bijzonder inspanden om de eenvoudigen zoo trouw mogelijk hunne vijfmaaldaagsche godsdienstige exercitie te doen verrichten.

Het is waar, tegenover dit negatieve gevolg der richting hunner leermeesters stond voor de groote menigte niet bijzonder veel positiefs, want tot die verhevene denkmethode werd *zij* natuurlijk niet opgeleid; het eenige, dat de kleine lieden zich ervan eigen maakten, waren enkele onbegrepen formules en zegswijzen, die zij als leeftocht voor de reis naar de andere wereld beschouwden. Daartegenover staat echter, dat zij onder een meer Arabisch régime voor die onbegrepen, maar toch dikwijls min of meer gevoelde ⁽²⁾ formules eene minstens even min begrepen gymnastiek van tong en ledematen in de plaats gekregen zouden hebben; want ook de *çalāt* met haar stel van posities en bewegingen des lichaams en van Arabische formulieren, die zelfs een Arabier niet verstaat, indien hij ongeletterd is, wordt slechts door eene zeer kleine minderheid van hen, die haar verrichten, in hare beteekenis begrepen. Met recht kan men hier van „lood om oud ijzer” spreken.

(¹) Zie Deel I, bladz. 210—11 enz.

(²) Ik heb meermalen geheel ongeletterde Inlanders ontmoet, die met hun gansche hart aan die philosophische formules der eenwording van God en mensch, ja der eenheid van al het bestaande hingen en met voorliefde allerlei gelijkenissen aanhaalden, waarin die eenheid werd afgebeeld; van een en ander verstonden zij niet meer, maar ook niet minder dan bijv. ten onzent een ongeletterd, maar innig bekeerd Calvijnist van zijne dogmatiek.

Nu hebben voorzeker de invloeden, die tot vermeerdering van den ritueelen ijver zouden moeten strekken, reeds lang genoeg gewerkt om eenig resultaat te geven. Men vergete echter niet, dat de omstandigheden, waaronder deze werkten, geheel andere waren dan die der veelbewogen tijden, waarin de Indonesiërs met hun verleden braken om een nieuwen godsdienst aan te nemen. Nadat eenmaal de bekeering en de daaruit voortvloeiende hervorming van het leven haar beslag hadden gekregen, begon eene periode van traagheid der geesten. Wel bleef de deur voor velerlei wijziging op het gebied van leer en leven openstaan, vooral wanneer daarop van Arabische zijde werd aangedrongen, maar zonder nieuwe schokken moest die verandering voortaan partieel zijn en kon zij slechts uiterst langzaam tot stand komen. Van daar dat zij, hoewel zij thans voor onze oogen plaats grijpt, aan de waarneming van de meesten, die geene opzettelijke studie van deze dingen maken, ontsnapt.

Eene derde »zuil”, de bedevaart naar Mekka als plicht voor hen, »die tot de reis derwaarts in staat zijn”, kwam zoeven reeds in het voorbijgaan ter sprake. Het is niet overbodig hierbij te herinneren, dat die verplichting slechts zeer voorwaardelijk geldt. Wie niet in het bezit is van de gezondheid en de noodige middelen om zonder nadeel voor zich en de zijnen de reis naar Mekka te doen, is niet slechts van dien plicht ontslagen, maar het ondernemen van den hadj wordt hem door de wet in sommige gevallen afgeraden, in andere zelfs verboden. De hadj.

Volgens den hier algemeen gevolgdten Sjafi’itischen ritus is men, ook al zijn al die voorwaarden vervuld, nooit gehouden dadelijk aan den eerstvolgenden hadj deel te nemen, maar mag men dat onbepaald uitstellen. Sterft men onder die omstandigheden zonder hadji te zijn geworden en laat men geld of goed na, dan behoort uit de nalatenschap geld te worden afgezonderd om eenen plaatsvervanger tegen loon den hadj namens dan overledene te laten verrichten.

Tot groot vermaak van de vele Mekkanen of te Mekka gevestigde Djawa, die op de daaraan verbonden voordeelen azen, zijn het in

dezen Archipel juist veelal vermogende personen, die van dat recht tot uitstel gebruik maken, en vloeien dan ook jaarlijks belangrijke sommen voor plaatsvervangers (*badal hadji*) naar Mekka. Zelfs reizen jaarlijks agenten rond om voor zich en hunne vrienden zulke badal-sommen in ontvangst te nemen, en het is zeer te betwijfelen of die wel altijd volgens de afspraak worden besteed ⁽¹⁾.

Daarentegen zijn er hier velen, die eigenlijk onverplicht den hadj verrichten, zelfs twee en meermalen in hun leven. Kortom, deze zuilplicht wordt hier met buitengewonen ijver vervuld, en de indirecte gevolgen daarvan voor het godsdienstig leven der bevolking zijn nauwelijks te overschatten. Dit neemt natuurlijk niet weg, dat plaatselijk verschillende omstandigheden ook in dit opzicht gradueel verschil veroorzaken; in het algemeen is bijv. het hadji-element onder de Soendaneezen veel talrijker dan op Middenjava.

In Atjèh is de voorliefde voor deze »zuil” niet minder dan op Java. De Atjèhers hebben te Mekka waqf-huizen gesticht om hunnen minvermogenden, heilbegeerigen landgenooten een goedkoop onderkomen te verschaffen; ook levert hun land zijn contingent aan de Djawakolonie, inzonderheid aan de menigte te Mekka studeerende Djawa. In de laatste twintig jaren van onrust en krijg is het aantal Atjèhsche bedevaartgangers belangrijk verminderd, doch dit verschijnsel is geheel tijdelijk en toevallig.

Het aanzien
der hadji's
in Atjèh.

Het aanzien, dat de hadji's ⁽²⁾ uitsluitend aan hunne volbrachte bedevaart ontleenen, is in Atjèh gering; trouwens ook op Java neemt dit, gelijk men weet, af naarmate hun aantal grooter wordt. De hadji is in Atjèh zelfs veelal niet aan zijne kleederdracht te onderscheiden. Zeer velen toch van elken rang en stand dragen daar te lande tulbanden (d. i. om den rand der koepiah gewonden doeken), al verschilt dan ook het nationale model eenigszins van het Arabische; onder de wetgeleerden zijn er zelfs, die dit laatste volgen ook zonder

⁽¹⁾ Zie mijn *Mekka*, Deel II, bladz. 510—11.

⁽²⁾ Het mag thans zeker wel overbodig heeten, de vroeger in Europeesche kringen gangbare dwaling nog te bestrijden, die in de hadji's eene soort van geestelijken of godgeleerden zag.

den hadj gedaan te hebben. Zeer vele Atjèhsche hadji's blijven daarentegen aan den nationalen tulband zoowel als aan den wijden broek met het korte lendenkleed getrouw, ja velen hunner dragen de koepiah zonder doek.

In het algemeen is bij dit volk de neiging om uitheemsche zeden te bewonderen en na te volgen minder dan bij vele zijner naburen. Daar komt bij, dat men hier, vooral ter hoofdplaats, vroeger gewoon was een bont mengelinoes van komende en gaande hadji's te gast te hebben, zoodat tulband en tabbaard ook de aantrekkelijkheid van het zeldzame verloren. Zoolang het pelgrimsvervoer van Java en Sumatra met zeilschepen plaats had, was Atjèh eene door al deze vaartuigen bezochte pleisterplaats (¹).

Men noemt den hadji beleefd en min of meer eerbiedig *teungkoe* of *teungkoe hadji*, onderstelt van hem, dat hij geen *banglat* is, dat wil zeggen, dat hij eenige van zijne voornaamste godsdienstplichten geregeld vervult; verder eerbetoon maakt men afhankelijk van 's mans maatschappelijke positie, geleerdheid of vroomheid.

In de vierde plaats noemen wij van de pilaren des Islams de door De zakāt. de wet voorgeschreven en nauwkeurig geregelde, *zakāt* (Atj. *djakeuët*) genoemde belasting. Voor zoover deze belasting op de goederen zou moeten rusten, behoort zij tot de instellingen van dien idealen staat of liever die ideale gemeente, die volgens de geloovig-Moslimsche historische overlevering (waarop wel een en ander valt af te dingen) gedurende de eerste dertig jaren na Moehammads dood nog zou hebben bestaan, maar die sedert steeds meer is verbasterd en welker herstel in onzen tijd zonder wonderen ondoenlijk zou zijn. Dit laatste is volkomen juist, en in het bijzonder geldt die onmogelijkheid van de algemeene heffing der goederenzakāt, die op uiterst primitieve maatschappelijke toestanden berekend is.

De op de personen rustende zakāt, hier algemeen pitrah genoemd, is licht, en de feestelijke gelegenheid, waarbij zij pleegt te worden opgebracht, de groote verzoendag zou men kunnen zeggen, noopt tot trouwe naleving van dit voorschrift.

(¹) Zie boven bladz. 18—19.

Zoowel omtrent de eigenlijke djakeuët ⁽¹⁾ als omtrent de pitrah ⁽²⁾ hebben wij alle noodige bijzonderheden reeds medegedeeld en tevens erop gewezen, dat, hoewel het aan populair misverstand omtrent de bedoeling van een en ander niet ontbreekt ⁽³⁾, de practijk der Atjèhers ten deze gelijk te stellen is met die der meeste Mohammedaansche landen.

De vasten. Hetzelfde mag men zeggen van de »zuil», die wij hier in de vijfde plaats noemen, de inachtneming der vasten (*poeat^ha*) gedurende de maand Ramadhān. De Atjèhers zijn daarin minstens even streng als de Soendaneezen, strenger dan de Javanen of dan de woestijn-Arabieren. Vrijheden, zooals die zij zich te dezen aanzien veroorloven, komen overal voor. De theoretisch niet geheel te rechtvaardigen, relatief te groote waardeering van alle voorschriften, die voor de vastenmaand gelden, heerscht in Atjèh gelijk daarbuiten en berust op de populaire beschouwing dezer maand als verzoening doende voor de tekortkomingen van een geheel jaar ⁽⁴⁾.

Hoe de Atjèhers zelf hunne vatbaarheid voor de getrouwe vervulling der hoofdplichten van den Islam beoordeelen, wordt aardig geïllustreerd door eene populaire legende aangaande de werkzaamheid van den grooten heilige Teungkoe di Koeala = Abdoerra'oef van Singkel ⁽⁵⁾.

Wij weten reeds, dat die godgeleerde, ofschoon hij eerst omstreeks het midden der 17de eeuw, toen Atjèh sinds lang geheel geïslamiseerd was, optrad, door de Atjèhers veelal wordt beschouwd als een der voornaamste invoerders van den Islam in hun land ⁽⁶⁾.

⁽¹⁾ Deel I, bladz. 77, 290 vv.

⁽²⁾ Deel I, bladz. 77, 249, 256 vv.

⁽³⁾ Zulk misverstand is ook in Arabië zeer gewoon. Brengt men in Atjèh zijne pitrah aan den teungkoe en meenen velen dan, dat dit het loon voor zijne verrichting der trawèh is, te Mekka wordt de fitrah tegen het einde der vasten veelal gegeven aan den man, die gedurende de vastenmaand elken nacht de bewoners eener wijk van huis tot huis kwam wekken, opdat hun de maaltijd vóór het aanbreken van den dageraad niet zou ontgaan. Vele eenvoudige lieden zien daar dan ook in de pitrah het loon van dien *mesahhir*.

⁽⁴⁾ Zie verder Deel I, bladz. 245 vv.

⁽⁵⁾ De anecdote betreffende zijne bekeering der prostituées ter hoofdplaats leerden wij bladz. 20 kennen.

⁽⁶⁾ Zie boven bladz. 20.

Het verhaal luidt, dat een streng Arabisch geleerde, die van genee toegevendheid jegens de Atjèhsche zeden en gewoonten wilde weten, zich sedert vele jaren vergeefs had ingespannen om den waren godsdienst in Atjèh uit te breiden, toen Abdōra⁵ōh, na zijn langdurig verblijf in Arabië, zich in de Banda Atjèh vestigde. Vol ergernis deelde de Arabier hem zijne bevindingen mede: alle moeite, die hij zich gaf, om dit goddelooze volk in het rechte spoor te leiden, scheen als boter aan de galg gesmeerd; hun tempel was en bleef de *glang-gang* (het perk voor diereengevechten), hunne godsdienstoefening de vervloekte dobbelarij.

De even bezadigde als menschkundige Maleische heilige ried zijnen vriend, dit land te verlaten; voor den arbeid van zóó strenge vromen als gij, zeide hij, is dit veld nog niet geschikt. Keer naar Arabië terug en laat mij mijne zwakke krachten aan de bekeeringstaak beproeven. De Arabier keerde dus Atjèh den rug toe, en Abdōra⁵ōh dacht na over middelen om zijn doel te bereiken.

Hij kende den aard der Atjèhers; wel waren zij van nature geheel ongeneigd om dagelijks vijf maal te sēmbahjangen of eene maand van het jaar te vasten, maar deze afkeer van de *èleumèë* bij uitnemendheid ⁽¹⁾ ging gepaard met de grootste zucht naar *èleumèë's* ⁽²⁾, geheimzinnige methoden en formulieren om hunne doeleinden te bereiken, en met de meest bijgeloovige vereering voor personen, die in het bezit van zulke *èleumèë's* heetten te zijn.

Abdōra⁵ōh hield met dit alles rekening en stelde zich voorloopig tevreden met de rol van eenen *teungkoe*, wiens prevelformulieren men slechts had te leeren en wiens voorschriften men slechts had na te leven om geluk te erlangen in zijne ondernemingen.

Op zekeren dag kwam een aartsliefhebber van hanengevechten tot hem met zijnen vechthaan, die ofschoon zijne waarneembare kenmerken zoo veel beloofden, zijnen eigenaar reeds meer dan eens had teleurgesteld. Zou de nieuwe teungkoe hem ook een middel aan de

(¹) Zie boven bladz. 1.

(²) Zie boven bladz. 33 vv.

hand kunnen doen om aan zijn schoone dier voortaan de overwinning te verzekeren?

Met genoegen, zeide Abdōra^ʿōh. Ik bezit eene kleine, eenvoudige formule, die, wanneer ge haar dagelijks dikwijls uitspreekt en daarbij hare beteekenis overdenkt, uwen haan onoverwinnelijk zal maken. Hij leerde den dobbelaar nu de woorden der Mohammedaansche geloofsbelijdenis, waarvan het uitspreken de eerste »zuil» van den Islam uitmaakt, en gaf hem eene eenvoudige verklaring van den zin.

Dat hielp: de haan bleek sedert onoverwinnelijk, en zijn eigenaar won belangrijke weddenschappen. Maar weldra kwamen ook andere eigenaars van hanen den teungkoe om zijne tooverwoorden vragen, en hij weigerde die natuurlijk aan niemand. Zoo verloor de eerste aanvrager zijn voordeelig monopolie en kwam hij zich daarover bij Abdōra^ʿōh beklagen.

De teungkoe verzocht hem, het niet euvel te duiden, dat hij ook aan anderen zijn wetenschap had geschonken, daar zijne *èleumèè* geene geheimzinnigheid of gierigheid toeliet. Maar hij verklaarde zich bereid, den haan van zijnen vriend nogmaals onoverwinnelijk te maken door hem eene nieuwe *èleumèè* te leeren, die hij buiten en behalve de eerste in practijk moest brengen. Hij onderwees hem nu in de ritueele godsdienstoefening, die elk Moslim vijf maal daags verrichten moet, en verzekerde hem den terugkeer van het vroegere geluk, mits hij nooit een zijner vijf getijden verzuimde. Ook dit hielp, totdat weder anderen in steeds grooteren getale het voorbeeld van hunnen mededinger gingen volgen.

Op dezelfde wijze slaagde Abdōra^ʿōh erin, de overige »zuilen» van den Islam aan een groot deel van dit op hanengevechten verzotte volk bekend te maken en hen die te doen beoefenen. Zoo vond dan allengs in Atjèh de practijk des Islams ingang, althans zoover de traagheid der geesten en de hardheid der harten van de bevolking dit toelaten. Dit resultaat was te danken aan de wijsheid van den man, die inzag dat men hier de nieuwe tempels niet kon oprichten dan op voorwaarde, dat de oude voorloopig daarnevens mochten

blijven staan. En die oude tempels staan nog, zij verheugen zich zelfs in een meer geregeld druk bezoek dan de moskeeën, maar algemeen is de overtuiging, dat het valsche heiligdommen des Duivels zijn.

Ten aanzien van het in den engeren zin des woords godsdienstig gedeelte der Moslimsche leer en wet komen de Atjèhsche fijnen of vromen, de *leubè's*, zéér veel te kort, om niet eens te spreken van de wereldsche of lichtzinnige lieden, die door zichzelf zoowel als door anderen met den naam *bangt^hat* ⁽¹⁾ worden aangeduid. Op de schaal der theorie gewogen, zouden allen veel te licht bevonden worden. Dit geldt echter in die mate van de geheele Mohammedaansche gemeente, dat men in de handboeken der wetgeleerdheid nu en dan redeneeringen en zelfs bepalingen aantreft, gegrond op de overweging, dat »thans allen *fāsiq* (d. i. van ongodsdienstigen handel en wandel, het tegendeel van *adl*) zijn”.

Leubè's en
bangt^hats.

Wil men bij het beeld van de vijf zuilen blijven, dan zou men kunnen zeggen, dat het puntige dak van het Islamgebouw nog altijd in de eerste plaats rust op de zuil van het midden, de belijdenis dat er geen god is dan Allah en dat Moehammad de gezant van Allah is; maar dat men aan die zuil en om haar heen een bont mengelmoes van versieringen aantreft, die niet bij haar passen, ja ten deele met haar eenvoudig en verheven karakter vloeken. En wat de vier andere, de hoekzuilen betreft, zou men kunnen opmerken, dat sommige daarvan aanmerkelijk geleden hebben van den tijd, en dat andere, die niet tot het vijftal behooren en volgens de leer niet deugen tot schraging van het gebouw, daarnaast gesteld zijn en een belangrijk deel harer functie hebben overgenomen.

De „zuilen”
der leer en
die der wer-
kelijkheid.

De grondslagen, waarop de Islam der werkelijkheid rust, zijn nu eenmaal andere dan het vijftal, waarop die der boeken heet gegrond te zijn. Op zijnen veroveringstocht door de wereld heeft de Islam ontzachelijk veel in zich moeten opnemen, dat hem aanvankelijk vreemd

(1) Dit woord heeft in het Atjèhsch eene andere beteekenis dan in het Maleisch en duidt alleen aan, dat iemand zijne voornaamste godsdienstplichten bijna regelmatig verzuimt; iemand kan *bangt^hat* en toch naar de populaire moraal zeer braaf en rechtschapen zijn. De meeste hoofden zijn *bangt^hat* en komen daarvoor uit.

was, maar voor de meerderheid zijner belijders onmisbaar bleek: dat alles is nu tot leer en wet verheven; hij heeft ook veel moeten sanctioneeren van hetgeen slechts in sommige deelen van zijn gebied van ouds wortel had geschoten: dat zijn nu de locale eigenaardigheden van den Islam in verschillende landen; hij is eindelijk aan zijnen eigen aard verplicht geweest, tegen veel van hetgeen zijnen belijders dierbaar bleef, den strijd vol te houden, en die strijd zal voortduren, zoolang geene theorie in staat is, de ethnographische verschillen weg te blazen: de locale »afwijkingen» van de leer des Islams in het staatkundig, maatschappelijk en godsdienstig leven zijner belijders getuigen daarvan.

Alle drie genoemde elementen vonden wij in Atjèh terug; de locale waren er natuurlijk Atjèhsch, dus van eene andere familie, maar niet van eene andere soort dan de plaatselijke eigenaardigheden van den Islam in andere landen. De waarneming hiervan kan slechts hen in de war brengen, die den Islam zeer oppervlakkig of alleen uit boeken kennen.

§ 4. HET FAMILIERECHT.

Godelijk en
menschelijk
recht bij de
Moslims.

Theoretisch hebben alle Mohammedaansche wetten in gelijke mate een godsdienstig karakter: een huwelijk, dat naar andere wetten dan die van Allah gesloten is, wordt naar de leer niet meer en niet minder ongeldig geacht dan een huur- of pandcontract, dat op dergelijke wijze tot stand kwam. De practijk heeft echter overal onderscheiden tusschen hetgeen in den strikten zin godsdienstig en dus onaantastbaar is en hetgeen als van meer wereldschen aard al naar de behoeften van staat en maatschappij gewijzigd of zelfs ter zijde gesteld wordt; de tegenstelling gebillijkt, die men onder verschillende namen in alle Mohammedaansche landen vindt en die de Atjèhers met de woorden *hoekōm* en *adat* ⁽¹⁾ aanduiden.

(1) Deel I, blad. 74 en elders.

Alwat tot de eerste categorie behoort, heeft de Moslim onvoorwaardelijk aan te nemen zooals het daar ligt, met menselijke gewoonte slechts rekening houdende, waar de wet zelve daarnaar verwijst. Afwijking van zulke wetten geldt in vele gevallen als erger dan geheele veronachtzaming, daar de laatste op rekening van de zwakheid des vleesches kan gesteld worden, maar de eerste uitgaat van overwegingen, die de wijsheid Gods willen verbeteren. De eenige, voorzeker hoogst belangrijke concessie aan de zondigheid des menschen, is hier, dat men door plichtverzuim of overtreding geen ongeloofige, doch slechts een gebrekkig geloovige wordt, mits men niet twijfele aan de geldigheid van één der voorschriften.

Het verschil
in de prac-
tijk erkend.

Ten aanzien der zaken, die tot de tweede categorie behooren, veroorlooft men zich meer vrijheid. Hier duldt men *regelingen*, gewoonterecht en ook geschreven wetten, die practisch in de plaats treden der heilige wet. Twijfel aan de geldigheid en volmaaktheid van ééne enkele harer bepalingen is ook hier wel uitgesloten, maar uit de steeds toenemende slechtheid van het menschelijk geslacht beweert men af te leiden, dat op dit gebied nooddwang bestaat om in afwijking van den waren weg te berusten.

Constaateert men, dat blijkens de ervaring de wereldsgezindheid der menschen hun de verrichting van vijf sēmbahjangs per dag feitelijk onmogelijk maakt, dan volgt daaruit alleen, dat de groote meerderheid der Moslims diep strafwaardig is voor God. Niemand zal er echter aan denken, op deze overweging de regeling te willen gronden, dat men bijv. met een minimum van ééne sēmbahjang daags zou kunnen volstaan. Het niet of ten halve voldoen aan Allahs eischen heeft eenvoudig voor den nalatige een debet in het hemelsche grootboek ten gevolge.

Blijkt daarentegen, dat der menschen boosheid en gebrek aan godsdienstzin het handeldrijven volgens de bepalingen van Allahs wet eveneens ondoenlijk maakt, dan heeft men rekening te houden met de omstandigheid, dat er toch op eene of andere manier handel gedreven *moet* worden, en zoo meent men een afwijkend handels-

recht wel niet gerechtvaardigd, maar toch de onvermijdelijkheid ervan aangetoond te hebben.

In theorie
geloochend.

De scholen der wetgeleerdheid als zoodanig kunnen op dien weg van transactie niet medegaan; zij blijven hare wetten verklaren en ontwikkelen, waarvan zijzelve zeggen dat zij slechts in de eerste dertig jaren van den Islam gegolden hebben en verder weder gelden zullen, wanneer tegen het einde der wereld de door den Profeet voorspelde heerschappij van den Imām Mahdī, het door Allah op den rechten weg geleide hoofd der gemeente, aanbreekt. Zoo heeft de wetgeleerdheid, uit trouw aan hare eigene onpractische natuur steeds meer van haren samenhang met, van haren invloed op de practijk verloren, maar hare beteekenis als opvoedster heeft zij behouden (¹).

Wel zijn ook zij, die van de studie der wet hun werk maken, tot velerlei afwijking van haar in de practijk genoodzaakt, al doen zij dit ietwat angstvalliger dan de groote massa; maar hun oordeel over al hetgeen in de wereld als recht geldt, wordt door de heilige wet bepaald, en dat oordeel der geestelijke leidlieden verbreidt zich ver buiten hun eigen kring en werkt, men mag wel zeggen belemmerend, op den ontwikkelingsgang van hunne maatschappij.

Het familie-
recht op de
grens tus-
schen beiden.

Op de grens van beide categorieën: de zuiver godsdienstige, waarin slechts het alternatief *doen of laten* geldt, en de meer wereldsche, waarin de practijk belangrijke afwijkingen tolereert, ligt het familie-recht, inzonderheid al hetgeen op het huwelijk en zijne gevolgen betrekking heeft.

Wel hebben de plaatselijk van elkander verschillende ethnologische elementen bij de regeling van het familierecht der Moslims meer gewicht in de schaal gelegd dan zij op strikt godsdienstig gebied konden doen. Waar men de détails der verplichtingen van echtgenooten jegens elkander, van ouders jegens hunne kinderen en dergelijke in overeenstemming met 's lands oude zeden, eenigszins afwijkend van de letter der wet regelt, heeft men weinig verzet van de zijde der wetgeleerden te duchten.

(¹) Zie *Mekka*, Deel II, blad. 260—62.

Voorbeelden als dat der Menangkabausch-Maleische maatschappij leeren zelfs, dat de Islam in een land langdurig en hartelijk kan worden beleden, terwijl toch de inrichting der familie in menig opzicht strijdt met de godsdienstige wet. Maar daar is dan ook de grens der gebruikelijke toegevendheid eigenlijk reeds overschreden. Dezelfde wetgeleerden, die zwiiggend het vigeeren van een handels- en staatsrecht dulden, dat zelfs den naam van Mohammedaansch te zijn niet draagt, houden niet op met protesteeren tegen de Menangkabausche adat-leer, volgens welke de kinderen niet van hunnen vader erven of een huwelijk tusschen soekoegenooten verboden zou zijn; elke gelegenheid om *dat* gewoonterecht afbreuk te doen, grijpen zij gretig aan. Het hoogste, wat men van hen verwachten mag, is dat zij, zoover hunne opvoeding hen van jongs af aan die onwettige zeden gewende, zuchtend geduld oefenen.

Geheel onduidbaar is hun daarentegen een toestand, waarbij huwelijkscontracten volgens andere bepalingen dan die van den *fiqh* worden gesloten of onthonden of waarbij de man bijv. tot monogamie verplicht of tot het trouwen van meer dan vier vrouwen gerechtigd zou worden. De familie is hun heiliger dan de handelsmarkt; van een volgens de adat gesloten koopcontract aanvaarden zij de gevolgen, maar wie een niet zuiver Mohammedaansch huwelijk sluit, is hun een goddeloos hoereerder.

De intieme kennismaking met het Atjèhsche familierecht in Hoofdstuk III van het Eerste Deel heeft ons geleerd, dat Atjèh ook in deze geene uitzondering vormt op den regel. Bij de sluiting der huwelijken blijkt voorzeker uit de angstvallige naleving van allerlei overoude gebruiken, die deels zeer on-Mohammedaansch zijn, dat ook in Atjèh het conservatisme des menschen zich behalve op het gebied van den godsdienst, het sterkst op dat der familie doet gelden; maar de rechtshandelingen en rechtsverhoudingen, die daarop betrekking hebben, worden dan toch bijna geheel door de godsdienstige wet beheerscht. Van de afwijkingen zijn er slechts enkele, die men *casu quo* aan onwilligen zou opdringen; de wetten omtrent

Atjèhsch
familierecht
in wezen
Moslimsch.

huwelijk, echtscheiding en de gevolgen van beide, omtrent opvoeding, ja zelfs omtrent de erfopvolging, ten opzichte waarvan de wetgeleerden vrij wat meer lankmoedigheid betrachten (¹), zijn in hoofdzaak Mohammedaansch.

De onvoorwaardelijke erkenning der ritueele verplichtingen sluit algemeene, grove nalatigheid in de vervulling dezer laatste niet uit. Zoo gaat ook — en voorwaar niet in Atjèh alleen — met de aanvaarding der geldigheid van de Moslimsche wetten, die het familielevens regelen, de heerschappij van grove onzedelijkheid gepaard. De verhouding der zonde tot de wet is hier uitteraard eene andere dan in ritueele zaken. De voorgeschreven godsdienstoefeningen, vasten enz. worden door den zondaar geheel of gedeeltelijk *nagelaten*; maar onthouding van het huwelijk is voor de Atjèhers van beide geslachten ondenkbaar, en, wij zagen het, hunne huwelijken worden in het algemeen door de godsdienstige wet geregeld, al heeft 's lands gebruik enkele détails daarvan gewijzigd.

Op ritueel gebied zondigen dus de meesten door nalating van het gebodene; de wetten van het familielevens overtreden zij meer door het verbodene te doen. Ontucht van allerlei aard is in Atjèh aan de orde van den dag.

Paederastie. Bijzonder verbreid is de beoefening der paederastie; terwijl men in eigenlijk Atjèh nog zeker decorum hierbij pleegt in acht te nemen, en de paederasten hunne minnarijen, al zijn die in hunne omgeving wel bekend, toch niet opzettelijk erkennen, komt het in Pidië en ter Oost- en Westkust veel voor, dat mannen zich zonder schaamte met hunne beminden van dezelfde sekte geregeld in het openbaar ver-

(¹) Deze lankmoedigheid is mede in de wet gegrond. Van *eigendomsrechten* kan iemand afstand doen, en de verdeeling van eene nalatenschap volgens andere dan de Moslimsch-wettelijke is dus geen kwaad, wanneer de betrokkenen daarmede genoegen nemen en geene belangen van minderjarigen of afwezigen erdoor benadeeld worden. Gevallen van geoorloofde afwijking zijn derhalve denkbaar. Zouden echter partijen genoegen nemen met de uitoefening en erkenning van *maritale rechten*, die niet uit een Moslimsch-wettig huwelijk voortvloeiden, of bijv. met het trouwen eener gescheiden vrouw, wier *'iddah* nog niet was afgeloopen, dan werden beiden daardoor schuldig aan het door Allah met zware straf bedreigde misdrijf van *zina*.

toonen. Te Pinang geeft dit dikwijls aanleiding tot bespotting der Atjèhers op den publieken weg, wanneer zij zich daar in gezelschap van jongens bewegen, en soms zijn onschuldigen aan dien hoon blootgesteld, waar zij bijv. hunne zoons of jongere broeders op reis medenemen.

Men overdrijft niet door deze ondeugd eene specialiteit der Atjèhers te noemen. Zij is zeer zeker verre van vreemd aan de oude zetels van het Mohammedanisme: men vindt in de Arabische litteratuur vele schaamteloze toespelingen op haar, en het tegenwoordige Mekka is er al niet minder dan Cairo of Constantinopel voor berucht. Ook op Java, vooral in de Vorstenlanden is zij endemisch, en hetzelfde kan men van de Menangkabausche landen zeggen. Toch zal men daar niet, gelijk in Atjèh, het Europeesche maxime der practische moraal: »*il faut que jeunesse passe*” in dien zin vertalen, dat een weinig paederastie een noodwendig stadium der ontwikkeling vormt. Een zeer bezadigd Atjèher, die moreel ver boven de massa uitsteekt, zeide mij onbewimpeld, dat die vertaling de zuiver Atjèhsche was.

Eigenlijke prostitutie is in Atjèh niet inheemsch. Mag zij al in den bloeitijd van den handel ter hoofdplaats nu en dan hare tempels gehad hebben, in de latere jaren was dit niet het geval, en in het binnenland zijn publieke vrouwen geheel onbekend. De inrichting der Atjèhsche familie, met de vrouw, die niet dan bij uitzondering het moederlijke erf verlaat, verzet zich daartegen. Eene vrouw, die dezen ijzeren band trachtte te verbreken, zou nergens een onderkomen vinden. De meisjes worden zeer jong uitgehuwelijkt en blijven, om het even of haar echtgenooten haar koesteren of verwaarloozen, levenslang onder de hoede harer eigene bloedverwanten.

Ongeoorloofde minnarijen met vrouwen van zorgelooze of zwerfzieke echtgenooten worden door die voorgedij echter zoo weinig belemmerd, dat elke gampōng er te allen tijde voorbeelden van oplevert.

Dat maagden of jonge weduwen of gescheiden vrouwen in geregeld concubinaat buiten huwelijk leven, kan alleen met conniventie harer bloedverwanten geschieden. Het komt in arme families voor, wanneer

de schoonheid eener vrouw de begeerte van voorname lieden, vooral van toekoe's, oelëebalangs of hunne naaste verwanten heeft opgewekt. Die hoofden toch sluiten gewoonlijk huwelijken, waaraan politieke of andere belangen meer aandeel hebben dan de liefde, en hunne voorname echtgenooten of hare familiën verzetten zich dikwijls tegen een tweede huwelijk van hunnen aanverwant, zelfs waar de groote afstand der woonplaatsen van de echtelieden hun slechts zelden het genoegen van samenzijn mogelijk maakt. Men is dan namelijk bang voor de gevolgen van den strijd der belangen van kinderen uit meer dan een huwelijk.

Om deze en dergelijke redenen geven die groote heeren vaak de voorkeur aan het onwettige concubinaat, waarvoor gebrek of geldzucht de voorwerpen levert, boven eene gewettigde vereeniging.

De vroege nithuwelijking maakt, dat bijna alle vrouwen ongeschonden hare eerste echtgenooten ontvangen, en, mag men de Atjèsche mannen gelooven — tot overdrijving ten voordeele hunner vrouwen zijn zij niet geneigd — dan onderscheidt zich althans de meerderheid der Atjèsche vrouwen door echtelijke trouw.

De vastheid, bijna zou men zeggen onverplaatsbaarheid van den zetel der familie en de beperking der polygamie tot veel geringer afmetingen dan die de godsdienstige wet toelaat, bevorderen in Atjèh, trots de losheid der zeden van vele jonge mannen, de betrachtning van huiselijke deugden. Een te gunstigen indruk van den moreelen standaard der Atjèhers zou hij opdoen, die alleen eenige solide gezinnen leerde kennen; eenzijdig ongunstig zou daarentegen het oordeel uitvallen van hem, die zijne aandacht bepaalde tot het meunat^{ah}-leven of tot de mannenkoloniën in de onderhoorigheden.

§ 5. WETTEN BETREFFENDE HANDEL EN VERKEER.

Sinds onheugelijke tijden zijn handel en verkeer der Mohammedanen aan de heerschappij der godsdienstige wet zoo goed als geheel ont-

trokken. Eene ernstige studie van de bepalingen, volgens welke naar die wet de contracten gesloten zouden moeten worden, doet dan ook het onmogelijke inzien van den toestand, die uit hare naleving geboren zou worden. Zelfs in eene zuiver Mohammedaansche maatschappij met een eenigszins ontwikkeld verkeersleven zou iets dergelijks onhoudbaar zijn; hoeveel te meer, waar de invloed der niet-Mohammedanen feitelijk den toestand beheerscht.

De groote Moslimsche geleerde, wiens veelzijdige werkzaamheid in de 11de eeuw onzer jaartelling zoo belangrijken invloed oefende op de latere ontwikkeling des Islams, al-Ghazālī, dien zeker niemand van neiging tot transactie met ongodsdienstige zeden zal verdenken, getuigt, dat reeds in zijnen tijd een geloovige, die ter markt een koopcontract volgens de bepalingen van den *fiqh* had willen sluiten, algemeen bespot en uitgelachen zou zijn. Men begrijpt, dat dit in de 7—8 eeuwen, die sedert verliepen, niet beter geworden is. Koop-, huur-, leen-, pandcontracten, vennootschappen enz. worden alom door het landsgebruik beheerscht, dat zich langzaam wijzigt naar de veranderende behoeften. Waar vorm en inhoud van zulke contracten trekken van overeenkomst met die der Mohammedaansche theorie vertoonen, daar is dit aan de gelijksoortigheid van menschelijken handel en verkeer onder alle hemelstreken toe te schrijven; slechts zelden is daarbij ontleening te constateeren, of het mocht zijn in een paar woorden, dienende om de begrippen aanbod en aanname ⁽¹⁾ uit te drukken en dergelijke kleinigheden meer.

Wij zagen reeds (vooral Deel I, bladz. 507 vv.) dat ook in Atjèh ongeveer alles wat op eigendom, deszelfs verkrijging, overgang of verlies betrekking heeft, door de *adat* wordt geregeld, terwijl de *hoekōm* slechts nu en dan hij wijze van versiering dienst doet. Zelfs waar dit laatste het geval is, zooals bij den verkoop van land of vee, levert toch de *adat* ook haar deel aan de ornamenten.

(¹) Hiervoor zijn o. a. op Java de Arabische rechtstermen zeer gebruikelijk, al geschiedt de contractsluiting niet overeenkomstig de godsdienstige wet. In Atjèh zijn die woorden (*īdjāb* en *qabael*) weinig in zwang, en dan nog alleen, waar van het huwelijkscontract sprake is.

Onuitvoer-
baarheid
van de Mos-
limsche wet-
ten omtrent
handel en
verkeer.

Rentebeding
en hasard. Het zoo belemmerende verbod der Moslimsche wet van alwat naar rentebeding zweemt wordt ook in Atjèh niet slechts op »wettige» wijze ontdoken, maar even vaak zonder omwegen overtreden. Ook is het niet aan de strengheid der godsdienstige wet tegen alwat hasard heet te danken, dat contracten van assurantie en dergelijke in Atjèh niet aangetroffen worden.

De eenvoudige Atjèhsche maatschappij gevoelt daaraan nog geene behoefte; ware dit wel het geval, de algemeenheid van de echte dobbelspelen daar te lande waarborgt, dat men ze zonder bezwaar zou sluiten.

Waqf en
schenking. Tweeërlei verbintenissen gaat men wel volgens de heilige wet aan. Vooreerst de waqfmaking (¹), het brengen van goederen in de doode hand, daar dit een zuiver godsdienstige instelling is. Wel komen enkele waqfmakingen voor, die slechts dienen moeten om een vast goed voor eene familie te bewaren en het tegen verbrokkeling te verzekeren, of ook om bepalingen der wet omtrent de erfopvolging te outduiken, maar meestal geschieden zij uitsluitend bij wijze van vroom werk en is het eenige doel van den maker de verwerving van hemelsch loon. Geen wonder dus, dat hier de *hoekôm* zoo getrouw wordt opgevolgd als de kennis der betrokkenen toelaat.

Hetzelfde geldt dikwijls van schenkingen (*hibat*), namelijk vooral in zooverre die geschieden ten bate van wetgeleerden. Uit werkelijke of voorgewende nauwgezetheid verlangen die begunstigden wel, dat aanbod en aanneming in den door Gods wet bepaalden vorm plaats hebben, en soms (maar lang niet altijd) stellen zij dan eerst een onderzoek in naar de herkomst van het voorwerp der schenking. Eigenlijk behoort van elk voorwerp van een contract de wettigheid der herkomst naar goddelijk recht vast te staan; anders is ook een *in optima forma* gesloten contract onwettig. Daar nu in dezen tijd van verreweg den meesteu eigendom de onwettigheid naar Moslimsch recht of waarschijnlijk of bewijsbaar is, zou reeds uit dien hoofde

(¹) Zie Deel I, bladz. 310.

alleen de toepassing van het Moslimsche recht betreffende verbintenissen practisch onmogelijk wezen, en elke ernstige poging daartoe het verkeer doen stilstaan.

§ 6. STAATSBESTUUR EN RECHTSPRAAK.

Geheel verkeerd zijn de voorstellingen, die in Europa heerschen betreffende de leer van den Islam omtrent staatsbestuur en rechtspraak. Hier faalt de populaire meening in eene richting juist tegenovergesteld aan die, welke zij bij de beoordeeling van den religieusen toestand van een bepaald Mohammedaansch volk pleegt in te slaan. Dezen toch toetst men gewoonlijk aan hetgeen men weet van den boeken-Islam en komt dan tot negatieve gevolgtrekkingen omtrent de beteekenis van den Mohammedaanschen godsdienst voor het leven van het hem belijdende volk. Het staatsbestuur en de rechtspraak leert men meer uit beschrijvingen van feitelijk bestaande toestanden kennen, neemt zonder grond aan, dat die in hoofdzaak op de leer gegrond zijn en velt over die leer dan een ongunstig oordeel wegens zaken, die zij zelve onvoorwaardelijk veroordeelt.

Eene meer constitutioneele monarchie of liever republiek dan de Moslimsche staat der wethoeken kan men zich nauwelijks voorstellen. Wel regeert één hoofd, de *imām*, die door geboorte moet behooren tot den edelsten stam (Qoerajsj) van het edelste ras der menschheid (de Arabieren), en aan wien verder allerlei zware lichamelijke, verstandelijke en godsdienstige eischen gesteld worden, maar zijn gezag is bepaald door de alle rechten en verplichtingen der menschen tot in de kleinste bijzonderheden regelende wet Gods.

De Moslimsche staat der theorie.

Ook ontleent de *imām* zijn gezag alleen aan de op hem gevallen keuze van de gemeente, in deze vertegenwoordigd door een groot kiescollege, dat bestaat uit de »tot binden en losmaken bevoegden». Wie tot deze elite behooren, dat wijzen de publieke opinie en de feiten van zelve uit; zij moeten aan de hoogste intellectuele en

moreele eischen voldoen. Het spreekt van zelf, dat de *imām* het steeds een voorrecht zal achten, met zulke lieden te raadplegen, en de wet maakt hem dit zelfs tot plicht: ook genieten zij natuurlijk het uit feiten blijkbaar vertrouwen der geheele gemeente. Daarom mag men aannemen, dat zij bij het opvallen der *imāms*plaats steeds in de hoofdstad aanwezig zullen zijn en is het overbodig, hun getal te bepalen of hen opzettelijk te kiezen.

De *imām* kan ook zelf zijnen opvolger aanwijzen, maar dan verkrijgt die keuze toch eerst door de sanctie der »tot binden en losmaken bevoegden” hare kracht.

Voor het bestuur der provinciën stelt de *imām* zijne gedelegeerden, gouverneurs aan, die, evenals hij, bij al hunne bestuursdaden en maatregelen aan de godsdienstige wet gebonden, maar bovendien verplicht zijn, hun ambt neer te leggen, wanneer hun lastgever dit beveelt.

Men kan zeggen, dat het hoogste wetgevend, uitvoerend en rechterlijk gezag bij den *imām*, ter zijde gestaan door bovengenoemde élite, berust. Doch zijn wetgevende arbeid kan slechts luttel zijn en moet zich bepalen tot de toepassing niet slechts van beginselen, die eeuwig vaststaan, maar van de voor hervorming ontoegankelijke wetten, die bijv. zoowel de belastingen als de besteding van haar bedrag voor alle tijden regelen.

Bij de uitoefening van het uitvoerend gezag kan hij niet alleen voor het bestuur van bepaalde deelen des rijks, maar ook voor allerlei bijzondere werkzaamheden zoovele gedelegeerden, ambtenaren aanstellen als de omstandigheden vereischen.

De recht-
spraak.

Voor de rechtspraak benoemt hij *qādhi's*, aan wie weder zeer hooge eischen van kennis en zedelijkheid worden gesteld. Zij mogen bij hunne benoeming aan niets anders dan aan de heilige wet gebonden worden, zijn dus van de besturende ambtenaren, naast welke zij fungeeren, geheel onafhankelijk, maar worden als uit hun ambt ontzet beschouwd, zoodra zij zich aan eene ernstige fout in deszelfs waarneming of in hun private leven hebben schuldig gemaakt. Ook zonder dat hun lastgever zijne benoeming nog heeft ingetrokken, zijn

in zulke gevallen volgens de heilige wet alle vonnissen en ambtelijke handelingen van dien rechter als nietig te beschouwen.

Het is onnoodig, in dit verband meer bijzonderheden hieraan toe te voegen; uitvoeriger behandeling zou echter slechts den indruk versterken, dat in het Moslimsch gemeenebest door zijne van goddelijken oorsprong geachte wet geene ruimte hoegenaamd is overgelaten voor despotisme, willekeur of ongerechtigheid.

Moge dit sommigen lezers al nieuw zijn, niet nieuw is hun zeker het feit, dat wat de werkelijkheid in alle deelen der Mohammedaansche wereld sedert eeuwen te aanschouwen geeft, het meest schreeuwend contrast oplevert met de leer, waarvan wij enkele hoofdbeginselen aanstipten.

Contrast
van leer en
werkelijk-
heid.

Wij zeiden het reeds herhaaldelijk: zelfs de Moslimsche wetgeleerden durven aan eene wederinvoering hunner wet zonder hulp van wonderen niet denken. Hunne »geloovige» historie leert, dat zij dertig jaren heeft gegolden, maar dat sinds dien tijd de gemeente zich op een hellend vlak van hopeloozen achteruitgang heeft bewogen. Spoedig nadat die verwereldlijking van de gemeente haar beslag had verkregen, legden de vromen den Profeet de voorspelling in den mond, dat na Zijnen dood dertig jaren lang rechtvaardige plaatsvervangers van Hem zouden regeeren, dat daarna tyrannen aan het bevind zouden komen, en dat onrecht en geweldenarij steeds zouden toenemen, tot dat tegen het einde der wereld de door God geleide (*mahdī*) vorst zou komen, die de aarde zou vervullen met gerechtigheid, gelijk zij met onrecht vervuld is.

In die voorspelling sprak de leer van den Islām haar veroordeelend vonnis over zijne politieke ontwikkeling uit: de verwachting, waarmede zij besluit, kunnen wij voor de practijk natuurlijk buiten rekening laten, behalve voor zoover zij een welkom aanknooppingspunt vormde en nog vormt voor de talrijke mahdī-bewegingen en -opstanden, waarvan de Moslimsche geschiedenis gewaagt ⁽¹⁾.

(1) Hierover vindt men meer in mijn artikel *Der Mahdī* in de *Revue Coloniale Internationale*, 1886, Tome I, pag. 25—59.

Verwereld-
lijking der
gemeente.

De gemeente werd een rijk, welks bestuur eene familie als haar erfelijk eigendom behandelde. Die dynastie der Omajjaden en later hare opvolgster, die der Abbasieden, stelden haren wil en hare belangen in plaats van de geopenbaarde wet; hare vijanden bestreden haar met de wapenen, gelijk haar eigen gezag op wapengeweld berustte, en zoo ontstonden nieuwe dynastieën. Sommige hiervan maakten elk voor zich aanspraak op den titel van de ware opvolgers (*chalīfah's*) van den Godsgezant te zijn; anderen lieten ook die ijdel geworden fictie varen en noemden zich eenvoudig vorsten of koningen.

De bestuurders van provinciën volgden het voorbeeld hunner vorsten na, vormden waar het kon kleine dynastieën of gebruikten toch hun ambt als een middel tot eigen grootheid en verrijking. Onafhankelijke rechters konden zulke regenten niet naast zich dulden; allerminst rechters, die verplicht waren eene wet te handhaven, welke al hunne bestuursdaden als goddeloos brandmerkte. Zij maakten dus de *qādih's* meer en meer tot hunne werktuigen, stelden daartoe lieden aan, die gaarne zooveel mogelijk de wet naar den wil hunner heeren uitlegden, en die de rechtspraak op het groote gebied, waarop die wet geheel onkneedbaar was, zonder morren aan die heeren overlieten. Het ambt kwam dus in toenemend discredit, en waardige vertegenwoordigers der wet achtten het bekleeden daarvan beneden zich.

Van de eischen, die de wet aan het hoofd van den Islām, zijne rechters en andere ambtenaren stelde, van de voorgeschreven wijze hunner keuze of benoeming, van de hun zoo gedétailleerd voorgeeekende gedragslijn bleef weldra in de practijk weinig te bespeuren over.

Houding der
vromen
tegenover de
secularisatie.

Protesten van de partij der vromen en wetgeleerden tegen deze secularisatie der gemeente van Moeħammad konden natuurlijk niet uitblijven; bovendien konden zij èn als vertegenwoordigers van den godsdienst èn als opponenten tegen de bestaande staatsinrichting, die voor de menigte natuurlijk meer lasten dan lusten medebracht, op een beduidenden aanhang van ontevredenen uit het volk rekenen. Wij zien dan ook in de eerste eeuwen van den Islam telkens opstanden tegen het gevestigd gezag uitbreken, die door de gods-

dienstige leidslieden aangestookt of ten minste begunstigd werden; en waar de hoofden van verzet geheel andere dan godsdienstige motieven hadden, zorgden zij toch aan hun programma eene religieuse inkleeding te geven.

Zoolang die strijd het hoogste gezag tot object had, bleek telkens, dat de partij der godsdienstige oppositie noch in materieele middelen, noch in staatkundig talent tegen de heerschende was opgewassen. Daar zich nu ook bij die in naam godsdienstige bewegingen maar al te veel persoonlijke eerzucht en onderlinge vijandschap der leiders openbaarden, vormde zich weldra onder de theologen en wetgeleerden eene partij van het midden, van transactie. Op elk gebied deed zij belangrijke concessies, maar op geen zóó principieele als op dat van het staatsbestuur; geen wonder, daar tal van zeer gevoelige lessen haar de gevaarlijkheid deden inzien van practische of theoretische oppositie tegen de wereldsche potentaten.

Zulk eene partij was door de natuur der zaak bestemd, de heerschende te worden; van haar is dan ook de definitieve bewerking van de hoofdstukken over staatsbestuur en rechtspraak in de Moslimsche wetboeken afkomstig. Daarin worden alle boven aangestipte eischen der godsdienstige partij ten volle gehandhaafd, zoodat in de Moslimsche leerscholen der wetgeleerdheid ten eeuwigen dage Allahs veroordeelend vonnis over de bestaande staatsinstellingen, rechtspraak en wat dies meer zij onverzwakt bleef weerklinken — hiertegen konden de gezaghebbers zich op den duur niet verzetten op straffe van voor afvalligen uitgekreten te worden. Maar in stede van daaruit nu de gevolgtrekking der wettigheid van opstand af te leiden, prediken de wetgeleerden, wier woord thans nog gezag heeft, volstreekte berusting in al het onrecht, dat den onderdanen door hunne beheerschers wordt aangedaan. Zoolang de regeerders niet van den Islam afvallen en hunne onderdanen niet dwingen tot goddelooze daden, moet men hun gehoorzaam blijven.

Het
compromis.

Dat meer dan transigente toevoegsel aan de leer gronden zij op tweërlei argumenten. Vooreerst op den door den Profeet voorspelden,

iedereren waarnemer in het oog springenden voortdurenden achteruitgang van godsdienst en zedelijkheid in de Moslimsche gemeente; het is Gods wil, dat zulke boosheid der onderdanen in dit leven aan hen bezocht wordt door de tyrannie hunner meesters; elk volk heeft de heeren, die het verdient.

Buitendien moeten, zoolang het eenigszins doenlijk blijft, alle andere beweegredenen zwichten voor de noodzakelijkheid van de instandhouding der orde in den staat: de grieven van velen mogen niet leiden tot de ellende van allen, die (gelijk de ervaring het der godsdienstige partij zoo gevoelig herinnerde) het noodwendig gevolg van politieke beroeringen is.

Zoo was een dragelijke *modus vivendi* tot stand gekomen; de wetgeleerden behielden volkomen recht op het terrein der theorie, maar de gezaghebbers behoefden zich daarover niet al te bekommerd te maken, daar men bijna al hunne onwettige en willekeurige daden ook volgens de leer moest dulden.

Toch zou er op die wijze nog iets aan de voorwaarden van den wapenstilstand tusschen de wereldlijke en de godsdienstige macht zijn blijven ontbreken. Immers, al wordt gehoorzaamheid allen tot plicht gemaakt, het gezag van alle Moslimsche vorsten, van den grootsten tot den kleinsten, blijft dan toch een kwaad, dat men duldt om grooter kwaad te keeren, en mist elken anderen wettigen grondslag. Hoewel deze conclusie onvermijdelijk is en dan ook feitelijk tot den huidige dag door de strengste wetgeleerden aanvaard, zoo ook al niet overal vrijmoedig uitgesproken wordt, men kan toch denken, dat de machtigste vorsten des Islams een ander loon eischten voor hetgeen zij tot den uiterlijken glans van hunnen godsdienst bijdroegen, dan zulke tolerantie.

Het gezag des zwaards gewettigd. De meest verzoeningsgezinde wetgeleerden zijn dan ook zoover gegaan van het door *geweld* verkregen hoogste gezag in de Moslimsche wereld *als zoodanig* wettig te verklaren, hem, die door het zwaard de machtigste onder de Mohammedanen is geworden, recht toe te kennen op den titel van *chalifah*, d. i. stedehouder van den Gezant Gods.

De wettigheid van het gezag der Omajjaden- en Abbasidenchaliefen zelfs zou men moeielijk op andere wijze hebben kunnen betoogen. Nog veel minder die van het gezag der Oesmanen, die sedert de 15de eeuw door omverwerping veler kleinere dynastieën en door belangrijke veroveringen op de Christenwereld den Islam een nieuw en schitterend politiek centrum gaven. Zij toch misten, behalve nagenoeg alle andere kenmerken, die de wet in den imām eischt, ook nog het uiterlijke der Qoerajitische of zelfs maar Arabische afkomst.

Het
Turksche
chalifaat.

Eene heerschappij als die der Turksche soeltans werd op genoemde wijze dus gewettigd, zoolang de kracht van hun zwaard bestond en zoover die kracht reikte. De moeielijkheid bleef nog bestaan voor de vele feitelijk geheel van die heerschappij onafhankelijke vorsten van den Islam. Het eenvoudigst werd zij uit den weg geruimd voor die wetgeleerden, die werkelijk onder Turksch bestuur leefden. Men kan die buitenlanden immers beschouwen als bestemd om ook in den hoofdstaat te worden opgenomen of als feitelijk reeds daartoe behorende, maar door omstandigheden voorloopig nog aan zichzelf overgelaten.

De overige
rijken.

Maar al noemden Turksche staatslieden en geleerden om strijd hunnen vorst den chalief, den koning der koningen, den heer aller Mohanmedanen, daar bleven nog de soeltans van Marokko, die in het verre Westen, vorsten in Midden-Azië en Indië, die in hun gebied op dergelijke titels aanspraak maakten en die nooit iets van de scherpte des Turkschen zwaards hadden bemerkt, noch om hen te onderwerpen noch om hen tegen hunne vijanden te verdedigen. Voor twee of meer chaliefen of imāms laat dan toch de wet van den Islam onder geene voorwaarde ruimte over.

Hetgeen in theorie ondenkbaar was, bleek in de practijk toch mogelijk. Elk dier grootere vorsten had zijne gediensstige geleerden, die zijne aanspraken op den hoogsten rang in de Moslimsche gemeente luide verkondigden, en die van andere vorsten doodzwegen. De groote afstanden en het ontbreken van levendige betrekkingen tusschen die landen ontnamen aan de veelheid der chaliefen het karakter der

mededinging, en daaruit ontstane conflicten bleven dus zeldzaam. Wetgeleerden zoowel als anderen zongen, wanneer zij zich van land tot land verplaatsten, overal het locale volkslied mede.

De
afgelegen
rijkjes.

Vleierijen, huldebetooningen en titels hebben van nature de neiging zich naar beneden uit te breiden; overal ter wereld wordt de titel der heeren na zeker tijdsverloop aan de knechten toegekend. Zoo kwam het, dat de slechts voor één persoon bestemde hoogste rang in den Islam nominaal zelfs aan tal van koninkjes werd geschonken, wier aanspraken daarop buiten de enge grenzen hunner rijkjes bespottelijk moesten klinken. Men weet, dat vele Maleische en Javaansche vorsten, zelfs zulke, wier onderdanen slechts enkele duizenden bedragen, zich in hun zegel of in officieele brieven met den naam van chalifah tooiden en nog tooien, ofschoon velen hunner althans nu de ware beteekenis van dien titel niet eens kennen. De wetgeleerden in zulke landen mogen zich uit vrees of gemakzucht bij dat eenmaal geldend spraakgebruik nederleggen, het komt hun natuurlijk niet in den zin deze en dergelijke titulatuur als iets anders dan onzinnige en onwettige overdrijving te beschouwen.

Toch heeft de godsdienstige wet in hare latere ontwikkeling ook aan zulke zelfstandige regenten van afgelegen landen gedacht. Eenmaal tot de erkenning gekomen, dat een bestaand, den Moslimschen godsdienst belijdend gezag ter wille der wereldsche orde behoort gehoorzaamd te worden, kon zij ook zulke koningen en koninkjes niet van den algemeenen vrede uitsluiten. Als gedelegeerden van een centraal gezag, dat zich nooit met hen bemoeide en dikwijls, al was het maar wegens de toenemende macht van niet-Moslimsche rijken, niet bemoeien kon, lieten zich die vele vorsten niet beschouwen; men acht immers uitdrukkelijke en nog wel mondelinge machtiging of aanstelling daartoe vereischt. Men noemde hen dan »potentaten», »machthebbers» (1), leerde, dat men ook hun gehoorzamen moest,

(1) ذُو شَوْكَةِ, »bezitter van *sjaukah*» is de technische term, en *sjaukah*, eigenlijk »doorn», duidt in het spraakgebruik ook de scherpte en de kracht der wapenen aan en *feitelijke macht*, onverschillig waaruit en hoe die ontstaan zij.

zoover hunne macht strekte, en kende hun inderdaad binnen hunne landpalen dezelfde bevoegdheden toe als aan den opperheer in het feitelijk hem onderworpen gebied.

In zuiver godsdienstige zaken liet dan de heilige wet niets van hare strenge eischen vallen; van hetgeen naar onze beschouwing daarbuiten ligt hield zij het krachtigst het familierecht onder hare heerschappij; op elk ander gebied handhaafde zij hare onmogelijke theorieën, al erkende zij, dat een mahdī noodig was om ze practisch uit te voeren. Alleen ten aanzien van het staatsrecht en alwat daarmede samenhangt aanvaardde zij sans phrase de feitelijke toestanden door aan hare gedetailleerde, wel samenhangende leer eene clause toe te voegen, die haar geheel buiten werking stelt. Dat heeft het zwaard bewerkt; ook op haar eigen terrein buigt de leer van den Islam alleen voor overmacht.

Toegevend-
heid der leer
op staats-
rechtelijk
gebied.

Het leekenvolk, wij zagen het boven, maakt eene andere onderscheiding tusschen hoofd- en bijzaken van den godsdienst dan de officieele leer; zijne zuilen zijn deels andere dan de vijf bekende, en zijne opvatting werkt door zelfs in de kringen der geleerden, die immers bij alle geleerdheid toch ook tot het volk behooren. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor bij de beoordeeling der vereischten voor het bekleeden der vorstelijke waardigheid.

De leer stelt den vorst een groot aantal fysieke, religieuse en intellectueele eischen, ergert zich over het ontbreken van het eene kenmerk evenzeer als over dat van het andere, maar beveelt ten slotte berusting, wanneer feitelijke macht den heerscher niet ontbreekt. Anders het volk; eeuwenlange gewoonte doet het ten aanzien zijner vorsten ⁽¹⁾ zonder aanstoot heenstappen over de afwezigheid van allerlei hoedanigheden, maar aan enkele houdt het vrij algemeen vast.

Populaire
begrippen
omtrent de
vereischten
van den
vorst.

Vooreerst natuurlijk aan den alles overwegenden eisch der Mohammedaansche geloofsbelijdenis; eenen ongeloofigen vorst gehoorzaamt

(1) Aan de veelheid der Moslimsche vorsten neemt het populaire bewustzijn nergens aanstoot, daar de gezichteinder der menigte, vooral op politiek gebied, door de grenzen van eigen land bepaald wordt.

men zelfs niet omdat hij macht bezit, maar omdat men hem niet meer bestrijden kan. Zeer langdurige gewoonte aan een vaststaand kafirbestuur is noodig om dit eene plaats te doen bekleeden in de voorstelling, die het volk zich van eene geregelde wereldorde maakt.

In de tweede plaats het mannelijk geslacht: met geringe uitzonderingen beschouwt de geheele Mohammedaansche wereld de regeering eener vrouw als eene der vreeselijkste rampen, die men zich kan denken. Dit hangt samen met de gewoonte en met den lagen trap der opvoeding van de schoone sekse in de meeste Moslimsche landen. Zelfs in de wetboeken, waar de regeering van ongodsdienstige, onzedelijke, onrechtvaardige, onwetende vorsten telkens zonder meer als een zeer denkbaar geval ondersteld wordt, vermeldt men de mogelijkheid eener vrouwenregeering zelden zonder bijvoeging van eene dergelijke formule als die men na het noemen van den naam des Duivels bezigt: »Allah zij onze toevlucht voor iets dergelijks!»

Bijna even aanstootelijk als de regeering eener vrouw acht men die van eenen minderjarige, zij het ook, dat een voogd de heerschappij voor hem waarneme.

Eindelijk wordt in de practijk, die over alle gebreken van ziel of geest des vorsten licht heenglijdt, veel gehecht aan den eisch, dat hij gaaf en gezond van lichaam zij, en ergert zich het populair-Mohammedaansche bewustzijn bijna overal aan het optreden van een blind, doof, verminkt of gebrekkig koning. Ziekten en gebreken golden namelijk ook reeds in vóór-Mohammedaansche tijden bij verschillende volken als beletsels tegen de aanvaarding der regeering.

De staatkundige ontwikkeling van den Islam, waarvan wij hier eenige trekken in herinnering hebben gebracht, heeft dus in schijn en in naam het eenhoofdig, alle deelen des levens omvattend bestuur der Moslimsche gemeente gehandhaafd, al zijn er dan ook meer dan één, die op die waardigheid aanspraak maken, en zeer velen, die haar feitelijk binnen zeker gebied uitoefenen. Niemand verkondigt de leer, dat de chaliefen, hunne gedelegeerden of zij, die zelfstandig als hunne plaatsvervangers optreden, slechts wereldlijke hoofden zijn en met de

godsdienstige belangen geene bemoeienis hebben. Bovendien is theoretisch elk belang godsdienstig te noemen.

Dit neemt niet weg, dat de loop der politieke zaken toch wel degelijk ook voor de Moslims tot zekere scheiding van wereldlijke en geestelijke machthebbers heeft geleid, en dat beide partijen elkan- Feitelijke
scheiding
van wereld-
lijke en
geestelijke
macht. der steeds, bij alle hoffelijkheid en wederzijdsch respect, naijverig en wantrouwend gadeslaan.

Den overgang tusschen beiden vormen eensdeels godsdienstig aangelegde vertegenwoordigers van het gezag, die gaarne aan de wetgeleerden, waar het kan, wat stem geven in hunnen raad; anderdeels de wereldsgezinde wetgeleerden, die zoo mogelijk uit hunne boeken datgene halen, wat den gezaghebbers aangenaam is. Tot deze laatsten behooren de officieel aangestelde moefti's, die op verzoek moeten mededeelen, wat de wet over bepaalde onderwerpen leert, welke vragen hun van hooger hand zelden uit zuivere belangstelling en leergierigheid voorgelegd worden, maar meer om practische bezwaren uit den weg te ruimen. Verder de qādhi's, die, ook waar de woorden hunner aanstelling hen nog als van ouds met de geheele rechtspraak belasten en hen daarbij alleen van de heilige wet afhankelijk maken, zich moeten getroosten, dat hunne bevoegdheid feitelijk tot ritueele zaken, familie- en erfrecht, waqf's en dergelijke wordt beperkt, ja dat zelfs dienaangaande een den machthebbers onaangenaam vonnis hun op verlies van hun ambt kan komen te staan.

Diegenen echter, die de heilige wetenschap beoefenen hetzij uit vroomheid of ook om het aanzien en de voordeelen, die het leekenvolk aan wetgeleerden schenkt, houden zich van alwat gezag uitoefent, liefst op den grootst mogelijken afstand ⁽¹⁾. Hunne boeken, die weliswaar de gehoorzaamheid aan Moslimsche tyrannen verplicht stellen, drukken tevens den vrome en den wetgeleerde op het gemoed, zich niet dan gedwongen met de heerschers in te laten, wijl zij hun godsdienstig karakter daardoor minstens in groot gevaar brengen.

(1) Men vindt in godsdienstige werken zelfs uitvoerige bespreking der vraag, in hoeverre het eenen vrome of wetgeleerde geoorloofd is, zonder noodzaak met lieden van het gezag in aanraking te komen.

En gelijk het in landen als Indië of Java den roem des wetgeleerden benadeelt, wanneer hij veel met ongeloofige Europeanen verkeert, zoo daalt, zij het in mindere mate, de 'ālim ook in Moslimsch bestuurde rijken door meer dan noodig met regeeringsambtenaren om te gaan.

Onderling
wantrouwen.

Voor najver dus aanleiding genoeg; maar ook voor wantrouwen. Want naar den zin der wetgeleerden en der vromen, die hun aangehangen, is de bestaande staatsinrichting eigenlijk nooit, en wanneer er nu huns inziens politieke wanorde heerscht, dan is voor de ijverigsten de reden opgeheven, die hen in eene ordelijke tyrannie tot onthouding van alle inmenging noopt. Immers de eenige reden voor die berusting heet te zijn, dat eene slechte orde boven volslagen wanorde te verkiezen is. Zoo blijft hun de deur openstaan om, in naam van den godsdienst zelfs, bij dynastieke twisten of bij belangrijk verzet der bevolking tegen hare heeren zich aan deze of gene zijde te scharen. Meestal kiezen zij niet de partij der bestaande machten; men weet, dat zelfs mahdī-bewegingen steeds een belangrijken aanhang onder hen winnen, wanneer deze in den aanvang eenig succes hebben.

Geen wonder dus, dat men in politieke kringen in Turkije bijv. steeds behoedzaam met de machtige partij der »tolba's" (*talabah*, d. i. beoefenaars der wetgeleerdheid) moest omgaan ⁽¹⁾; dezelfde verhouding van wederzijdsche vrees en wantrouwen vindt men elders terug: op Java dragen de partijen de namen *prijaji's* en *kjahi's* of *goeroe's*, in Atjeh die van *oelcēbalangs* en *teungkoe's* of *oelama's*, de vertegenwoordigers der *adat* en die der *hoekōm*.

Moreele
waarde der
godsdienstig-
politieke
partij.

Voor de ernstige lieden der godsdienstige wet, die inzien, dat zij tot aan de komst des Mahdī's geene staatkundige rol te vervullen hebben, maar die voor zich in leer, handel en wandel zoo getrouw mogelijk willen blijven aan het ideaal hunner kitabs, en anderen tot diezelfde trouw aansporen, voor dezulken kunnen wij, in weerwil van al hunne

(1) Men herinnere zich slechts, hoe alle pogingen om aan den nieuwen staat van zaken door eene grondwet eene meer vaste basis te geven, in Turkije op den tegenstand dier partij zijn afgestuit.

bekrompenheid, oprechten eerbied koesteren. Waar de oelama's echter eene politieke partij gaan vormen, die handelend optreedt, zijn het onverkwikkelijke tooneelen, die zij ons te aanschouwen geven. Als zoodanig toch weten zij slechts, wat zij *niet* willen, daar het eenige programma, dat zij kunnen vertoonen, naar hun eigen oordeel steeds minder vatbaar wordt voor verwezenlijking in de practijk. Met diepe geringschatting van alle ethnologische eigenaardigheden en daarin wortelende behoeften, van alle historische ontwikkeling, stellen zij den erkend onmogelijken eisch, dat de menschheid zich richte naar eene wet, waarvan de meeste beginselen slechts enkele tientallen jaren in eene beperkte Arabische maatschappij gegolden, welker gedetailleerde bepalingen zich alleen binnen de wanden der school ontwikkeld hebben. Voor zulke dingen zetten zij de hartstochten der menigte in beweging, laten zij zonder schroom stroomen bloeds vergieten om, als het hun eens meeloopt, weldra de zetels der macht in te nemen, maar van hun programma zooveel te laten vallen als de omstandigheden schijnen te vereischen.

Zoo vormen zij dus ook op politiek gebied eene macht, waarmede men te rekenen, maar waarvan men weinig heil te verwachten heeft.

Met behulp van bovenstaande herinneringen en beschouwingen kan men aan staatsbestuur en rechtspraak in Atjèh den maatstaf des Islams aanleggen.

Staatsbe-
stuur en
rechtspraak
in Atjèh.

De zuivere leer der wet zal in beide niets goed te keuren, weinig zelfs te dulden noemen en als verontschuldiging slechts de overweging laten gelden, dat het elders niet veel beter is.

Wij stellen meer belang in het oordeel van den geleerden, maar tevens eenigszins wereldwijzen Mohammedaan, die op grond van vergelijking met gelijksoortige zaken schat en de omstandigheden en de geschiedenis der eeuwen niet moedwillig buiten rekening laat.

Het bijwonen der inhuldiging van een nieuwen vorst in Atjèh ⁽¹⁾ De keuze der vorsten. zou op zoo iemand een vrij gunstigen indruk maken, dewijl die formaliteit berust op de onderstelling, dat de koning gekozen wordt

(1) Zie Deel I, bladz. 143—44.

door de drie aanzienlijkste hoofden des lands en de voornaamste oelama's. De theoretisch afkeurenswaardige gewoonte, dat men zich bij die keuze zooveel mogelijk binnen de grenzen der regeerende familie houdt, zou hem geen aanstoot geven, daar zij in alle Moslimsche rijken feitelijk als regel geldt. Spoedig zou hem echter blijken, dat inderdaad de Atjèlsche troon niet op grond van eene zuivere keuze der bij de inhuldiging aanwezige »keurvorsten" en godsdienstige autoriteiten bezet wordt, maar dat verschillende ook niet-officieele machthebbers zich daarbij doen gelden en de oelama's wel het allerminst; doch ook dit zal hem niet al te zeer verbazen, want de beheerscher van Atjèh is toch in geen geval als iets meer dan een »potentaat" (*doe sjaukah*; zie boven bladz. 562) te beschouwen, en dat dezulken door andere feitelijke machthebbers ten troon worden verheven, is natuurlijk.

De soeltans
zijn
„potenta-
ten".

Wat voor betrekkingen ook in vroeger eeuwen tusschen Atjèh en Turkije mogen hebben bestaan, men kan de radja's van Atjèh in geen geval als gedelegeerden van den Oesmanensoeltan beschouwen. De dwaasheid van zelf aanspraak te maken op den titel van chalief begaan zij niet, al komen ook in hunne officieele titulatuur belachelijke termen voor, zooals: »Allahs schaduw op de wereld". Behoorlijk toegelicht doet zich die inhuldiging dus voor als de aanstelling van eenen Moslimschen »potentaat" met inachtneming van zekere ceremoniën, die wel geene reële beteekenis hebben, maar toch van eerbied voor de godsdienstige wet getuigen. Behoudens de noodige wijziging kan men, het kleine met het groote vergelijkend, op de formeele politieke inrichting van Atjèh toepassen, hetgeen van het Duitsche rijk in de 16de eeuw werd gezegd: *Die Fürsten seien die Erbherren, der Kaiser gewählt*" (¹), waarbij dan voor *Fürsten* oelëebalangs, voor *Kaiser* radja of soeltan te lezen is. Hier gelijk daar had echter dat erfrecht soms geweld noodig om zich te handhaven, terwijl die keuze in beide gevallen onder invloed ook van anderen dan de erfheeren tot stand kwam.

(¹) Zie L. von Ranke, *Deutsche Geschichte*, Dritter Band, Sechste Aufl., Leipzig 1881, S. 226.

Een ernstig bezwaar, dat onze opmerker tegen het Atjèhsche soeltanaat zou inbrengen, ligt in het ontbreken der feitelijke macht, te meer daar de categorie van regeerders, waartoe die vorsten behooren, alleen aan zoodanige macht haar recht van bestaan ontleent. Zeker, men zou het prijzen, wanneer de vorst zich onbevoegd rekende, zonder raadpleging van rijks grooten en geleerden iets gewichtigs te doen. Maar oelëebalangs, die zelf krachtens erfelijk recht hun ambt bekleeden en zich geenerlei bemoeienis van den door hen gekozen vorst met de zaken van hun gebied laten welgevalen, een koninklijk zegel, dat slechts het buiten koninklijken invloed tot stand gekomene bevestigt, kortom, het eigenlijk slechts binnen den Dalam heerschende koningshuis, dat wij reeds kennen (¹), dat alles stemt kwalijk overeen met de positie van eenen vorst des rijks, wiens heerschappij zoover heet te reiken als zijn zwaard. Zijn dan niet de oelëebalangs eigenlijk als de »potentaten», elk voor zijn gebied, te beschouwen, en de vorst slechts voor het niet tot de drie t^hagòè's behoorende land, zoover ook dit niet aan zijnen invloed was onttrokken? Is het dus niet eene dwaze fout, wanneer men in de moskeeën van het geheele rijk des Vrijdags voor den Soeltan bidt?

Het ontbreken der feitelijke macht.

Zulke vragen rijzen onwillekeurig op bij ontwikkelde Mohammedanen, die de Atjèhsche toestanden kennen, ook al weten zij zeer wel te geven en te nemen ten opzichte der strenge theorie.

Men kan hunne bedenkingen weerleggen door te wijzen op zooveel traditioneels in alle staatsinstellingen, dat voortleeft, al heeft het zijnen grondslag verloren. Eenmaal toch, vóór 2—5 eeuwen, erkenden de Atjèhsche koningen die erfelijke hoofden alleen omdat zij zoo *wilden*, omdat zij *niet verkozen*, zich met de binnenlandsche aangelegenheden veel te bemoeien. Het is waar, dat zij thans daartoe gedwongen zijn, maar geldt hetzelfde niet van de verhouding der vorsten en regenten in grootere Moslimsche staten? Sedert eeuwen is bijv. Egypte feitelijk onafhankelijk van zijn Turkschen opperheer, en sinds bijna eene eeuw is die toestand bij overeenkomst geconsolideerd. Maken nu de oelama's

(¹) Deel I, bladz. 145 vv.

er bezwaar tegen, dat men in Egypte voor den Soeltan als heer des lands bidt? Integendeel: zij zien daarin een niet te verwerpen rest van de vroegere eenheid, die den Islam sterk maakte.

Hier is dus wel plaats voor verschil van meening, maar toch geene op zichzelf staande afwijking van hetgeen elders aangenomen is. De Moslim zal ieder Atjèsch hoofd te erkennen hebben binnen zijne machtssfeer: de beoordeeling der positie van den nominalen opperheer kan verschillend zijn. Overigens is de min of meer aristocratisch-republikeinsche geest, die zich in de Atjèsche staatsinstellingen uitspreekt, met den leer van den Islam veel enger verwant dan het despotisme van zoo menig Mohammedaansch potentaat.

Vrouwenre-
geering.

Een ongunstigen indruk van het verleden des Atjèsch koninkrijks moet ieder Mohammedaan ontvangen, die verneemt, dat vier vorstinnen aldaar achtereenvolgens den troon bezet hebben. Toch heeft men juist in dat Atjèsche vorstinnendom een eigenaardig voorbeeld, hoe snel vele vromen hunnen afschuw ⁽¹⁾ zelfs voor eene vrouwenregeering overwinnen, wanneer het hun daarbij niet al te slecht gaat.

Tijdens de regeering der eerste Soeltane, T^hapiatōdin tjah (1659 of 41—75), die men wegens hare vroomheid roemt en aan wier naam men in vorstelijke edicten nog steeds hulde bewijst ⁽²⁾, kwam de ons bekende Maleische geleerde Abdoerra^soef ⁽³⁾, die sedert zijn dood onder den naam Teungkoe di Koeala als heilig vereerd wordt, naar Atjèh. Wel verre van over hare regeering het traditioneele: »God beware ons ervoor!» uit te roepen, vestigde hij zich in hare hoofdplaats, schreef er o. m. een boek ⁽⁴⁾ op haar verlangenen en prees haar in zijne opdracht in de uitbundigste termen, biddend voor den langen duur harer regeering. Toch was hij een wetgeleerde en mysticus, die door langdurig verblijf en studie in Arabië den bij andere Inlanders door gewoonte bestendigden eerbied voor eigenaardige inheemsche instellingen sinds lang verloren moest hebben.

⁽¹⁾ Zie boven bladz. 364.

⁽²⁾ Zie Deel I, bladz. 200.

⁽³⁾ Zie boven bladz. 16 vv.

⁽⁴⁾ Zie boven bladz. 16, Noot 6.

Toen Inajat tjah, de derde van de Atjèhsche vorstinnen, den troon innam, kwam een gezantschap van den Mekkaanschen Grootsjerief (1), dat in Indië vergeefs gebedeld had, naar Atjèh, werd daar met veel eerbewijzen ontvangen en met rijke gaven teruggezonden. Blijkens de Mekkaansche chroniek, die de lotgevallen van dat gezantschap vermeldt, ergerde men zich daar ter stede geenszins aan de regeering dier vrijgeveige vrouw, maar prees hare mildheid, die gunstig afstak bij de houding van haren voornamen mannelijken collega, den Grootmogol.

De jongste geschiedenis van Atjèh heeft geleerd, dat men ook de bezwaren tegen minderjarigheid des vorsten daar weinig gevoelt. De tegenwoordige pretendent-soeltan Moehamat Dawōt werd op ongeveer zevenjarigen leeftijd tot die waardigheid verkozen, ofschoon er meerderjarige kandidaten uit de vorstelijke familie beschikbaar waren.

Kinder-
regeering.

Natuurlijk bracht de partij van de andere kandidaten ook zijne minderjarigheid als bezwaar te berde, maar men telde dit licht, en zelfs geachte oelama's, zooals de later tot ons overgekomen Marahaban, betoogden, dat het soeltanaat van een kind onder voogdij zich met de godsdienstige wet wel liet rijmen.

Zeker bewijst zulk eene keuze in een zoo benarden tijd wel de totale onbeduidendheid, waarin het soeltanaat van Atjèh was verzonken (2), maar tevens getuigt zij, dat de eisch der meerderjarigheid van den vorst in Atjèh evenmin als die der mannelijkheid op den voorgrond trad.

Over de verdere inrichting des Atjèhschen rijks heeft onze beschrijving in het I^{ste} Deel eene voor ons doel voldoende critiek geleverd, ook uit het oogpunt van den Islam. De gansche huishouding der Mohammedaansche staten berust op beginselen, die geheel tegen die des Islams indruischen; alleen voor een klein deel der rechtspraak maakt men, onder veel voorbehoud, eene uitzondering.

(1) Zie mijn opstel: *Een Mekkaansch gezantschap naar Atjèh* in Bijdr. Kon. Instituut voor T., L. en Vk. van N.-Indië, Jaargang 1888, bladz. 545 vv.

(2) Zie Deel I, bladz. 150.

Karakter der
Atjèhsche
staatsinstel-
lingen.

Op détails komt het hier niet aan: het karakter der Atjèhsche staatsinstellingen verschilt van dat dier andere niet meer dan de eigenaardigheden van ras en land doen verwachten. Of men naar Turksche wetten, aangevuld en dikwijls vervangen door de willekeur van Turksche gouverneurs, wordt geregeerd dan wel naar de *adat pòteu meureuhôm* ⁽¹⁾ (»het gewoonterecht der zalige majesteiten»), in naam als regel geldend naast de hebzuchtige willekeur van oelèhalangs en imeums, dat is den Islam om het even. En ook ten aanzien der bevoegdheden van de rechters naar de godsdienstige wet (*qādhi's*) doet een plus of minus weinig ter zake, waar zij in Atjèh gelijk elders feitelijk aan de besturende hoofden ondergeschikt zijn en het gebied, dat men hun niet durft ontnemen, hier hetzelfde is als daar, namelijk dat van in engeren zin godsdienstige zaken en van het familierecht.

De heilige
oorlog.

Bijzonder groot gewicht leggen de Atjèhers op één deel der taak, die de Moslimsche wet aan het hoofd der gemeente of diens vertegenwoordigers of, in geval van nood, aan de leden individueel oplegt: het voeren van den heiligen oorlog. Dit werd reeds Deel I, bladz. 171 vv. uitgewerkt en verklaard.

Algemeen is onder de Atjèhers de overtuiging, dat deze plicht tot de voornaamste van hunnen godsdienst behoort, zijne uitoefening de grootste verdiensten, zijne verzaking allerlei rampen medebrengt; ook aan de opgewektheid om hem uit te oefenen ontbreekt het, zooals wij maar al te wel weten, niet, en waar die eens mocht verslappen, wordt zij spoedig krachtig opgewekt door de eierzuchtigen onder de oelama's, wier grootheid met den heiligen oorlog staat en valt.

De diep in de leer van den Islam worstelende voorliefde voor den godsdienstkrijg is den Atjèhers in hooger mate eigen dan den meesten hunner geloofsgenooten elders, die door ervaring geleerd haar als niet meer van dezen tijd ter zijde gesteld hebben. De in Atjèh algemeen gangbare begrippen over de verhouding van Moslims tot andersdenkenden beperken zich in meer beschaafde landen tot de

(1) Zie Deel I, bladz. 5, 9 enz.

mindere volksklassen en de dweepzieken onder de meer ontwikkelden. Dit hoofdstuk der leer, waaruit de Atjèhers alle verzachtende, den kafirs gunstige bepalingen plegen te vergeten, dankt zijne populariteit bij hen en hunsgelijken aan zijne aansluiting bij hunne vóór-Mohammedaansche strijdlustige en roofzuchtige gewoonten; evenals de vereering van levende en doode heiligen bij hen en andere Moslims zoozeer op den voorgrond treedt, wijl zij zich aansluit aan heidensch bijgeloof.

Getoetst aan de onvervulbare eischen eener kort na hare geboorte verouderde leer des Islams, zijn dan de Atjèhers al niet slechter of beter Moslims dan anderen, die dien naam dragen; getoetst aan zijnen geest, zoover die zich heerschappij over zijne belijders heeft kunnen verwerven, staan zij, vergeleken zelfs met hen, wier bekeering eeuwen ouder is, lang niet in de achterste rijen. Hunne *gezindheid*, die bij zulke vergelijking den doorslag moet geven, is niet twijfelachtig; aan zwakheid des vleesches, waar het aankomt op de vervulling van zulke plichten, die met hunne natuur strijden, lijden zij niet meer dan andere volken.

Van de eigenschappen, die de Islam aankweekt of begunstigt, zijn er, die de Europeaan deugden, andere, die hij ondeugden zal noemen. De laatste hebben over de Atjèhers zeker meer macht verkregen dan de eerste; maar met dit verschijnsel staan zij niet alleen onder de Islamieten, en staat de Islam niet alleen onder de godsdiensten. Op politiek gebied speelt de Islam in Atjèh nog die voorname rol, welke vervulling hem in de grootere Moslimsche staten sinds lang zoo goed als onmogelijk is gemaakt.

§ 7. DE TOEKOMST VAN DEN ISLAM.

Het is altijd min of meer vermetel, op historisch gebied voorspellingen omtrent de toekomst te doen; zoo vaak logenstraf zij hetgeen de ervaring omtrent het verleden scheen te leeren. Toch durven wij het wel wagen, eene stellige overtuiging uit te spreken over de

De Islam der
Atjèhers in
het algemeen
beschouwd.

De naaste
toekomst
van den
Islam.

plaats, die de Islam in den tijd, die vóór ons ligt, hoogst waarschijnlijk allengs zal gaan innemen.

Vrije ontwikkeling van den Islam.

Eeuwenlang heeft de Islam zich tamelijk vrij kunnen ontwikkelen; dat wil zeggen vrij van uitwendigen dwang. De omstandigheden, waaronder hij zich ontwikkelde, kon hij natuurlijk niet zelf kiezen; die werden voor een belangrijk deel bepaald door den aard der volkeren, welke het hem gelukte aan zich te onderwerpen. Maar om de buitenwereld behoefde hij zich weinig te bekreunen; noch staatkundige betrekkingen noch handelsverkeer met niet-Mohammedaansche volken dwongen hem, andere wegen in te slaan dan hij zelf wenschte.

Men kan dus zeggen, dat de groei van den Islam zijn natuurlijken loop heeft gehad; de belangrijke gedaanteverwisseling, die hij van zijne gehoorde tot aan zijn volwassen leeftijd (ongeveer 5 eeuwen later) onderging, getuigt daar niet tegen. De ontwikkeling van elk levend wezen is immers voor een goed deel gebonden aan het milieu, waarin het leeft. Ook de mensch vertoont op rijpen leeftijd andere fysieke en moreele trekken, dan die in zijn jeugd zichtbaar waren; welke van de in het kind aanwezige kiemen zullen rijpen, welke vergroeien of afsterven, dit hangt voor een goed deel van de voeding, het klimaat, de opvoeding en den omgang af. Zoo is het ook met eenen godsdienst.

Trots al die vrijheid en zelfstandigheid is het den Islam zelfs in die tijden zijner macht en glorie niet gelukt, het staatsbestuur, de rechtspraak, het verkeersleven zijner belijders te brengen onder de heerschappij zijner wet of die wet in hare ontwikkeling gelijken tred te doen houden met de eischen des levens. Steeds duidelijker deed de practijk de uitspraak vernemen, dat de leer des Islams slechts op dogmatisch en ritueel gebied, op dat van het familieleven en der verhouding tot de belijders van andere godsdiensten feitelijk aanvaard kon worden; bijna al het overige emancipeerde zich zonder den minsten dwang of drang van buiten.

De discipline van den Islam.

Dit zegt te meer omdat de Islam, wel verre van geduldig de werking zijner beginselen door prediking te bevorderen en verder af te

wachten, geheel gebaseerd is op het „dwingen om in te gaan” door middel van wereldsch geweld. De bekeering van ongelooigen zoowel als de opvoeding der bekeerden heeft volgens de wet uit te gaan van het beginsel, dat vrees de beste leidsvrouw ter wijsheid is. De geloovigen moeten zorgen, dat uiterlijk alles in overeenstemming zij met de wet; de vrije genade Gods is het, die het inwendige al of niet daaraan doet beantwoorden.

Wie eene bepaling van Allahs wet overtreedt of een harer voorschriften niet nakomt (bijv. zijne ritueele godsdienstoefening of de verplichte vasten verzuimt), moet door de Moslimsche overheid met dwang en lijfstraf tot gehoorzaamheid gebracht worden. Men zou zeggen, dat zulk eene ijzere discipline het beoogde doel in hoofdzaak moest bereiken. Zij bleek echter ondragelijk voor de menschelijke natuur; men handhaafde haar alleen als schooltheorie, en in de practijk oefende zij slechts tijdelijk en partieel haren invloed.

Toch heeft de Islam een belangrijk deel van zijn succes aan die discipline te danken, hoe beperkt hare handhaving ook was in vergelijking met den eisch der wet. Wat er aan eenvormigheid van het openbare en huiselijke leven der Mohammedanen van verschillend ras bestaat, berust weliswaar thans op gewoonte, die tot een tweede natuur is geworden en aan godsdienstig vooroordeel taaiheid ontleent, maar het is door uiterlijken dwang tot stand gekomen en ook niet zelden door dwang in stand gehouden. Zonder dezen zouden de lichtzinnigheid en onverschilligheid van hoogere standen, de onwetendheid en het bijgeloof der volksmassa nog gansch andere gevolgen gehad hebben dan thans reeds het geval is. Gelijk hoofdzakelijk soldaten als zendelingen des Islams naar buiten fungeerden, zoo was de inwendige zending voornamelijk het werk der politie.

Nu zijn de omstandigheden in de laatste eeuw vooral zeer ten nadeele van den Islam veranderd. De vrijheid van beweging is hem ontnomen door de macht van Europa, die thans de wereld beheerscht, en zelfs bij wijze van gunst kan die hem niet hergeven worden, omdat tot die vrijheid o. a. de onderdrukking van andersdenkenden zou

Opheffing
dier
discipline.

behooren. Thans is het niet meer de voornaamste vraag, hoeveel van Allahs wetten aan de belijders van den Islam past, maar hoeveel daarvan door Europa met de eischen van het moderne verkeer vereenigbaar wordt geacht.

Godsdienst-
vrijheid.

De godsdienstvrijheid, den Islam ten aanzien der belijders van andere godsdiensten opgedrongen, leidt van zelf tot opheffing van den dwang, die voorheen, zij het ook niet altijd en overal met gelijke kracht, het inwendige leven der gemeente beheerschte. In Turkije en Egypte bijv. kan onverschilligheid voor de practijk der wet Gods thans door Moslims in eene mate aan den dag gelegd worden, die vóór eene eeuw nog ondenkbaar ware geweest.

Europeesche denkbeelden of sympathieën hebben bij dat al op Moslimsch terrein nog weinig gewonnen; Europeesche levensgewoonten des te meer, en de wijziging der gewoonten bereidt den weg voor eene omkeering in het geestelijk leven. Het was een wijs man, die den Profeet de uitspraak in den mond legde, dat hij, die in uiterlijkheden een ander volk of eene andere gemeente navolgt, op weg is om geheel daartoe te behooren. En met goede reden scherpt de Moslimsche wet den geloovigen telkens in, zich in kleeding, wijze van zitten en staan, eten en drinken liefst opzettelijk van de ongelooovigen te onderscheiden. Vele dier tot afzondering leidende regelen werden dan ook tot voor korten tijd in de Moslimsche landen disciplinair gehandhaafd.

In het staatkundige en een goed deel van het maatschappelijke moeten de Moslims mede met den stroom des tijds of zij worden als met lamheid geslagen; de leiding van den stroom is echter in anderer handen.

Niemand zal zich wel als gevolg van die verandering voorstellen, dat de Mohammedanen geneigd zullen worden zich tot een anderen godsdienst te bekeeren of hunne innige gehechtheid aan den naam des Islams, die hun roem uitmaakt, prijs te geven. Zelfs voor de verwachting, dat zij hunnen godsdienst allengs zullen gaan hervormen, ontbreekt alle grond; de behoefte daaraan wordt niet gevoeld, en

zelfs al bestond zij hier of daar, dan zou hare vervulling op onoverkomelijke bezwaren afstuiten.

Maar dit gevolg openbaart zich nu reeds zonneklaar, en zal steeds meer aan het licht treden: de eischen, die de Islam der werkelijkheid aan zijne belijders stelt, nemen voortdurend af, daar de reusachtige toename van het internationale verkeer de Moslimsche discipline vernietigt en tot het volgen van cosmopolitische levensgewoonten noopt.

Ten slotte zal een zeker minimum van geloofsleer, dat door opvoeding en onderwijs wordt overgeleverd, het eenige sjiibolet zijn, waaraan de Moslims elkander kennen. Tegen de inachtneming der ritueele wasschingen verzet zich reeds eene meer cosmopolitische mode van kleeding; de verrichting der vijf dagelijksche verplichte godsdienst-oefeningen en de waarneming der vasten wordt hoe langer hoe moeilijker voor hen, die aan het openbare leven deelnemen, daar de algemeene tijdverdeeling zich weinig stoort aan de ritueele eischen van eenen godsdienst. Voor de trouwe naleving der spijswetten wordt het allengs vereischt, dat men niet in de nabijheid van verkeerscentra wone; bovendien gaan de rijken voor in hare overtreding en zijn de armen dikwijls daartoe genoodzaakt. Van de leer omtrent den heiligen oorlog en in het algemeen omtrent de beschouwing en behandeling van andersdenkenden hoort men in de toongevende kringen liefst niet gewagen, daar men zich schaamt voor hare met den bestaanden toestand vloekende laatdunkendheid en hare met de veldwinnende begrippen geheel strijdige bekrompenheid. Waar van die dingen sprake is, wijst men liever op de feitelijk in alle beschaafde Moslimsche landen heerschende verdraagzaamheid dan dat men zou herinneren aan den inhoud van boeken, die in steeds beperkter kringen gelezen worden.

Twijfel aan de waarheid en eeuwige geldigheid van den inhoud dier boeken heerscht slechts in kleine geheel geëuropaeïscerde kringen; pogingen om dien inhoud door verklaring voor het jongere geslacht smakelijk te maken blijven zeldzaam en onvruchtbaar. De meerderheid in alle kringen der maatschappij gelooft oprecht aan de heilige schriften, die immers de hare en dus beter dan andere zijn, maar

Achteruitgang der practijk van den Islam.

vermijdt zorgvuldig er kennis van te nemen, laat staan ernaar te leven. Men neemt aan, dat er in de wereld menschen moeten zijn, die zich de studie en in verband daarmee ook in zekere mate de naleving dier boeken tot taak stellen; men eert degenen, die deze werkzaamheid op zich nemen, de oelama's, mits zij zich geen gezag buiten hunnen kring aanmatigen en niet te exclusief zijn.

Zoo wordt de verhouding van den Islam tot zijne belijders; op sommige plaatsen is men haar reeds zeer nabij, op andere begint het leven zich pas in die richting te ontwikkelen. Eene andere oplossing van het probleem kan men zich zonder wonderen of alle berekening verijdelende revoluties nauwelijks denken.

De Islam
en het
Jodendom.

Onwillekeurig wordt men bij het gadeslaan van den Islam in zijne tegenwoordige phase telkens herinnerd aan de latere geschiedenis van het Jodendom. De punten van verschil zijn zeker niet gering. De nationale godsdienst der Joden had wel universalistische verwachtingen, maar is nooit in de verste verte zoo nabij aan hare verwezenlijking geweest als de internationale Islam aan die van zijn wereldveroverend programma. De harde verdrukking, die het Jodendom ondervindt, is den Islam bespaard gebleven, en deze is daarentegen zelf lang de verdrukker van Christenen en Joden geweest. Werden de Joden door hunne verstrooiing onder de natiën genoodzaakt hun leven naar andere wetten dan de hunne in te richten, de Moslims noopte daartoe de belangrijke ruimte, die zij in de wereld innemen.

Zoo is er nog meer; maar treffend zijn de punten van overeenkomst. Beide godsdiensten hebben tot kern een streng en verheven monotheïsme, dat weliswaar door het Jodendom zuiverder dan door den Islam gehandhaafd werd, daar de Islam met de behoeften van eene internationale omvangrijke gemeente, de Joodsche godsdienst slechts met die eener natie te rekenen had. De verhouding van den éénen God tot zijne dienaren vatten beide godsdiensten vooral als die van den wetgever op, wien geen onderdeel des levens te bijkomstig is om het in alle bijzonderheden voor alle tijden te regelen.

Naast de handhaving des orthodoxen geloofs stond dus hier zoowel

als daar de studie en uitwerking der wet op den voorgrond. Zoo moest hij beiden noodwendig de theoretische beoefening van den godsdienst in haarklovene casuïstiek ontaarden, die zich hoe langer hoe meer binnen de maffe schoolwanden opsloot, zich hoe langer hoe minder om de eischen van het practische leven bekommerde, maar dan ook door de practijk met gelijke terzijdestelling betaald werd.

De belijders van beide godsdiensten werden genoodzaakt, nagenoeg hunne gansche wetgeving, die zij als volmaakt bleven vereeren, onbruikbaar te achten voor deze booze wereld en hare vervulling in de verre toekomst aan eenen Messias of eenen Mahdī over te laten. In afwachting daarvan lieten beiden de wetstudie aan eene bepaalde klasse (rabbijnen, oelama's) over; behalve aan eenige weinige uiterlijkheden, hielden de meest ontwikkelden slechts aan het hoofddogma als hun sijbbolet vast, de menigte hovendien aan veel overgeleverd bijgeloof. De toepassing van elke van beider wetten zou zelfs nauwelijks aan eene kleine gemeente gelukken, die het er voor over had, zich sectarisch als buiten de wereld te stellen.

De vergelijking is des te leerrijker, daar het practische verzoeningsproces van de vereerde overlevering met de eischen van het moderne leven bij het Jodendom reeds zooveel verder is gevorderd dan bij den Islam, terwijl toch de gelijksoortige oorzaken hier dergelijke gevolgen doen verwachten als daar.

Leerrijk is verder binnen de grenzen van den Islam zelf hetgeen met den *Qoerān* is geschied.

De wetgevende openbaringen, die er deel van uitmaken, losten tijdens hare uitvaardiging telkens een of ander voor de gemeente van Moehammad brandend vraagstuk op. De verhalende stukken leverden haar hare gewijde geschiedenis: de vermanende en beschouwende hare moraal en theologie. De vorm week wel af van de taal des dagelijkschen levens — hoe zou God zich van de taal der stervelingen bedienen? — maar was er toch op aangelegd om den inhoud in hoofdzaak voor alle hoorders begrijpelijk te maken.

Hoe geheel anders is die verhouding geworden in de 15 eeuwen,

Beteekenis
van den
Qoerān voor
de Moham-
medanen van
voorheen en
thans.

die ons van het ontstaan des Islams scheiden! Zelfs voor den Moslim, wiens moedertaal een Arabisch dialect is, ontsluit de *Qoerān* thans zijnen inhoud eerst op voorwaarde van langdurige studie, en voor de anderen blijft hij als een gesloten boek, tenzij zij zich bovendien eene lang niet gemakkelijk te leeren vreemde taal eigen maken. Die moeite getroosten zich slechts weinigen, ook omdat de kennis der wet nu toch eenmaal langs een anderen weg verkregen moet worden, uit boeken, die weliswaar zelve beweren op den *Qoerān* gebaseerd te zijn, maar van welker inhoud men het grootste deel vergeefs in den *Qoerān* zou zoeken en het overige eerst dan daarin zal terugvinden, wanneer men zich heeft leeren bewegen op de kronkelpaden eener meestal verre van historische uitlegkunde.

Die verzen, waarvan eenmaal wereldhervormende kracht uitging, dienen thans voornamelijk om door geleerden en leeken naar de moeilijke regelen der kunst opgedreund te worden, zonder dat het denken aan die oefeningen eenig aandeel neemt, alleen omdat zulk reciet een verdienstelijk werk is. Zoover gaat de gedachteloosheid bij die voordrachten, dat — om van leeken te zwijgen — zelfs geleerden, die de uitlegkunde beoefend hebben, het niet eens bemerken, wanneer zij al reciteerende fulmineeren tegen zaken, die zijzelven of hunne toehoorders dagelijks, ja gedurende de plechtigheid zelve bedrijven.

De heilige grondwet der wereldveroveraars van vóór 13 eeuwen is geworden tot een tekstboek voor gewijde muziek, aan welker beoefening een kostbaar deel der jeugd van welopgevoede Moslims wordt verspild en die verder bij een aantal gebeurtenissen in het leven der Moslims ten gehore wordt gebracht.

Zoo zal het ook met de andere wetten en instellingen gaan; hare *studie* zal meer en meer de plaats van hare *beoefening* gaan innemen, ondanks de gewijde overlevering, die zegt, dat weten zonder werken onnut is. Met die studie zullen dan echter niet alle jonge Moslims hunnen geest vermoeien, gelijk zij nu hunne longen vermoeien met het reciet des Heiligen Boeks; het zal het werk wezen van een

afzonderlijken stand, en evenals thans bij de Joden in Europa, zal dan bij de Mohammedanen iemand, die de wet in haren geheelen omvang bestudeert, een zeldzaam verschijnsel zijn, dat bij geloofsge-nooten zekere bewondering, maar weinig navolging wekt.

Dat de Islam zich op den aangeduiden weg zal bewegen, voorspellen wij dus onbeschoord, ook omdat hij reeds een deel ervan heeft afgelegd.

Niet elke schrede op dien weg wordt even gemakkelijk gezet. In de kringen, die zich het verst buiten den invloed van het tegenwoor- dige cultuurleven bevinden, wordt zelfs aanvankelijk de afkeer van elke concessie grooter, hoe meer zij zien veranderen. Angstiger klemmen zij zich aan het overgeleverde vast, en zij schrijven met overtuiging het verval der Moslimsche instellingen juist aan de ver- waarloozing der gewijde traditie toe.

Oppositie
tegen de
jongste ont-
wikkeling.

Ook waar het nieuwe leven heerscht, doet deze oppositie zich gelden, zij het dan binnen engere grenzen. Hare sympathieën zijn veeleer met de Mahdisten van den Soedan en de tegen het noodlot vechtende Atjèhers dan met de verfrankte, pantalon en fez dragende ambtenaren van het nieuwe régime. In die kringen vindt men zuivere vroomheid met wereldverzaking, ook schrik voor het nieuwe, maar ook nijdig fanatisme. Daar broeien steeds groote of kleine *revivals*, die nu en dan in bloedige tooneelen eindigen. Die partij is eene geweldige, remmende macht in den Islam, die onder het volk zonder moeite aanhang wint.

Onder de geestelijke leidlieden der gemeente vindt men nagenoeg alle nuances van oppositie en verzoeningsgezindheid vertegenwoordigd. Naast zulken, die in het moderne Moslimsche leven een verkapt ongelooft zien, dat zij tot hunnen spijt niet kunnen verdelgen, anderen, die het bederf met kalme berusting aanvaarden als de vervulling van Moehammads profetie, weder anderen, die langs apologetischen of irenischen weg trachten te redden, wat nog te redden is.

Tot de eigenaardige teekenen des tijds, die van de zoeven aange-
duide ontwikkelingsphase getuigen, mag men het vóór vijf jaren

Een staaltje
dier opposi-
tie.

(1506 H.) geschreven, aan den Soeltan van Turkije opgedragen boek *ar-Risālah al-Ĥamīdijjah* (uitgegeven te Beiroet) rekenen. De auteur, een Syrisch geleerde, Hoēsain al-Djisir van Tarāhoeloes (Syrisch Tripoli) stelt zich blijkens den titel van zijn werk ten doel aan te toonen: »De waarheid van den Islamitischen godsdienst en het recht der Mohammedaansche wet». De naaste aanleiding hiertoe vond hij, naar zijn zeggen, in de kennismaking met enkele verhandelingen, welker Engelsche auteurs het eenigszins voor den Islam opnamen tegen hen, die dezen godsdienst miskenden en minachtten. Hij zegt echter tevens iets te willen bijdragen om de vele jonge Mohammedanen, die thans rijp en groen van de Europeesche wetenschap leeren kennen, te bewaren voor eene naturalistische wereldbeschouwing.

In vroeger tijd zou een schrijver, zoo geleerd en zoo rechtzinnig als Hoēsain al-Djisir, zich weinig gelegen hebben laten zijn aan het oordeel, welwillend of afkeurend, van Europeanen over zijnen godsdienst, en ter bestrijding eener veldwinnende ongodsdienstige wereldbeschouwing zou zoo iemand wapenen aanbevolen hebben van geheel ander metaal dan dat der geduldige en gemoedelijke redeneering. Al-Djisir gaat bij zijn betoog niet uit van de onomstootelijke waarheid der Moslimsche leer, die men willens of onwillens moet aannemen, ook waar zij tegen de rede strijdt; hij toont veeleer aan, dat ware humaniteit, zedelijkheid en rede hare hoogste uitdrukking vinden in de Mohammedaansche leer en wet.

Ook anderen hebben eene dergelijke methode toegepast; noemen wij slechts den Britsch-Indischen schrijver van verscheidene werken over Mohammeds leven en de Moslimsche wet *Syed* (= Sajjid) *Amir Ali* (1). Doch deze, die meest in het Engelsch schreef en blijkbaar meer van de Engelsche school dan van de studie der bronnen van de Arabische geschiedenis in zich heeft opgenomen, streeft er boven alles naar, eenen voor een beschaafd Europeesch publiek smakelijken

(1) Een ander, zeer rechtzinnig Britsch-Indisch auteur, Raĥmatoellah, leverde in zijn *Izĥār al-ĥaqq* («Openbaring der waarheid») een polemisch werk tegen het Christendom, waarin de tegenstrijdigheden der Christelijke theologie gereleveerd worden. Hij ontving hooge onderscheidingen van den Soeltan van Turkije.

Islam te maken. Alwat dit publiek vreemd of aanstootelijk moet voorkomen in dien godsdienst, schrijft Amir Ali op rekening van misverstand der latere geleerden, of wel hij beschouwt zulke zaken als bestemd geweest voor een verleden tijd en thans niet meer geldend. Op dien weg van willekeur zal niemand hem volgen, dan degenen, die evenals hij zelf, door hunne Europeesche opvoeding al het specifiek Mohammedaansche verloren hebben — en dat is eene kleine schare.

Geheel anders Al-Djisr; deze schrijft voor een Arabisch-lezend publiek, kent zijne theologie en zijn recht en geeft van de voor alle tijden geldende waarheid van beiden geene letter prijs. Maar — en in dit opzicht is zijn boek een merkwaardig teeken — hij acht het den tijd niet meer voor wie met hem aan de openbaring van Moehammad vasthouden, om slechts met hooghartig schouderophalen de argumenten tegen zijn geloof voorbij te gaan of ter vernietiging van ketterij en ongeloof alleen hulp te verwachten van leger en politie.

Op een uitvoerig betoog der humaniteit, zedelijkheid en redelijkheid van de dogmatiek en wet des Islams laat hij de zeer bezadigde weerlegging van allerlei wijsgeerige en materialistische bezwaren volgen. Als staaltje vermelden wij, dat hij zelfs voor Darwinistische theorieën niet ongenaakbaar is (bladz. 201 vv.) Vooralnog komt het hem voor, dat de Darwinisten overijlde conclusies uit de waargenomen feiten trekken, en blijft hij geneigd, hetgeen de *Qoerān* omtrent de schepping van Adam leert, in zijn eenvoudigen, meest voor de hand liggenden zin te begrijpen. Maar mocht eene Darwinistische leer omtrent de wording des menschen onomstootelijk bewezen worden, dan zou daaruit nog geenszins het recht eener materialistische wereldbeschouwing volgen, neen, zelfs met de *Qoerānteksten* omtrent de schepping van den mensch ware zulk een feit zeer wel overeen te brengen. Zoolang het nog geen feit is, ware evenwel de moeite van zulk eene harmonistiek vergeefs besteed. In het algemeen ziet onze schrijver in de studie der natuurwetenschappen geenerlei gevaar, mits het onderwijs door geloovige leeraars gegeven worde en gepaard ga met onderwijs in den godsdienst.

Handhaving
der leer van
den heiligen
oorlog.

Opmerkelijk is het nu, dat zelfs zulk een man, waar hij de rede-
lijkheid van de voornaamste bepalingen der wet bespreekt, het voor-
schrift van den heiligen oorlog zonder omwegen of voorbehoud ver-
dedigt. Niet de uitroeiing, kwelling of vernedering van andersden-
kenden wordt immers door de wet bevolen, maar hunne leiding op
den rechten weg. Volgen zij dien, dan moet men ze als de gelijken
der van ouds geloovigen behandelen; zoo niet, dan tracht men ze
onder heerschappij, tevens bescherming, van de Moslims te brengen
en laat het oordeel over hen aan God over. Zeer human zijn de
voorschriften omtrent den strijd tegen de ongeloovigen: grijsaards,
vrouwen en kinderen moet men sparen.

Een auteur van dergelijke gezindheid als Al-Djisir zou in een land,
waar Moslims onder heerschappij van niet-Moslims staan, òf over den
heiligen krijg stilzwijgend heengegleden zijn òf hij zou betoogd hebben,
dat die bepalingen op zijnen tijd en zijne omgeving niet van toe-
passing waren. Al-Djisir, in Aziatisch Turkije gevestigd en zijn boek
opdragende aan eenen Soeltan, die wegens den laatsten Turksch-
Russischen oorlog den eernaam van »voerder des heiligen krijgs”
draagt, had tot zulke onthouding of verzachting geen aanleiding.

Die leer,
eertijds de
kracht, thans
de zwakheid
van den
Islam.

Het is het noodlot van den Islam, dat diezelfde leer omtrent den
djihād (heiligen oorlog), welker toepassing zooveel bijdroeg tot ves-
tiging van zijn roem en grootheid, hem in den lateren tijd de
grootste moeielijkheden zou berokkenen.

In onze dagen is eene op wederzijdsch vertrouwen gebaseerde ver-
houding met andersdenkenden voor de Mohammedanen in zoo menig
opzicht wenschelijk; vooral voor hen, die onder Europeesche heer-
schappij leven. Ieder zal erkennen, dat die *djihād*-leer daartegen een
ernstig bezwaar oplevert; de modern beschaafden of wereldschgezinden
onder de Moslims mogen nog zoo gaarne doen, alsof die leer niet
bestond of haar buiten werking stellen voor het land, waarin zij
leven, de vertegenwoordigers der wet blijven leeren en de volksmassa
blijft gaarne gelooven, dat men de wapens tegen de kafirs slechts
zoolang mag laten rusten als men wanhopen moet aan elk succes.

Onder die omstandigheden is wel een langdurige wapenstilstand, maar geen ware vrede mogelijk.

De overige bepalingen der Moslimsche wet, die de verhouding tot „ongeloofigen” regelen, kan men slechts dan met Al-Djizr human en rechtvaardig noemen, wanneer men met hem uitgaat van de stelling, dat kafirs als zoodanig ook in deze wereld de minderen der Moslims zijn. Die wet toch verklaart het in sommige gevallen voor geoorloofd, in andere voor aanbevelenswaardig of zelfs verplicht, kafirs te dooden, tot slaven te maken, te bestelen. Vele wegen stelt die wet den Moslim open om zonder zonde voor God individueele kafirs of een kafirbestuur te bedriegen. Van gelijke rechten der belijdenis van verschillende godsdiensten kan evenmin sprake zijn als van de gelijkstelling van waarheid en leugen, dienst van den waren God en heidendom.

Nu is het zeer verkeerd — hoewel niet ongewoon — dat men elk Mohammedaansch volk of elk Mohammedaan van zulke gezindheid of neiging verdenkt. Men begaat daardoor dezelfde onrechtvaardigheid als de antisemieten, die de tegenwoordige Joden aansprakelijk stellen voor elke heidenhatende uitspraak des Talmoeds. Bij de opvoeding der tegenwoordige Joden en Mohammedanen toch spelen die wetboeken vaak eene zeer ondergeschikte rol, en de meeste Moslims kennen de détails der djihād-wet zelfs niet.

Maar zoolang geen enkel gezien Moslimsch wetgeleerde eraan denkt, die middeleeuwsche wetten als afgeschaft te beschouwen, terwijl een groot deel des volks nog maar al te zeer de neiging vertoont, die middeleeuwsche toestanden te herstellen, zoolang kan men van andere zijde ook bij de grootste welwillendheid die djihād-wet niet buiten rekening laten bij de beoordeeling der verhouding van den Islam tot andere godsdiensten.

Wetgeleerden, die dien naam verdienen, zullen het vooralsnog niet wagen, een betoog te leveren, dat de wet des heiligen oorlogs als een verouderd instituut beschouwd kan worden. Het hoogste, dat men van de meest transigenten onder hen verwachten kan, zijn pogingen

om aan te toonen, dat in een bepaald land thans geen wettige aanleiding tot het prediken des heiligen oorlogs bestaat. Zij beroepen zich dan op de intellectueele en materieele overmacht der kafirs in dat gebied, op de soliditeit van hun staatsbestuur en op de vrijheid, die zij den Moslims laten, onder zeker voorbehoud hunnen godsdienst te beoefenen en te onderwijzen.

Zelfs zulke betoogen zal een wetgeleerde alleen dan ten beste geven, wanneer hij leeft onder een krachtig niet-Mohammedaansch bestuur, aan welks omverwerping voorloopig in ernst niet gedacht kan worden. Velen vinden zelfs onder zulke omstandigheden het zwijgen over de djihād-wet goud, of kiezen, wanneer zij min of meer gedwongen zijn zich daarover te uiten, de meest dubbelzinnige termen.

Irenisch
streven
maakt
verdacht.

Dat komt doordien zulke verzoenende pogingen hen in de oogen van een machtig deel hunner geloofsgenooten verdacht maken. Niet slechts de fanatieken, ook de strengste vromen verzetten zich met ijver tegen alwat naar afschaffing van een tittel of jota der wet zweemt. Vooral daar, waar eene Moslimsche dynastie onafhankelijk regeert en dus slechts weinig drangredenen bestaan tot verbloeming der wettelijke bepalingen omtrent ongeloovigen, kan men niet verwachten, dat toongevende geleerden den verre van dubbelzinnigen teksten geweld zullen aandoen. Te minder, daar de djihād-leer voor die dynastieën een somtijds zeer bruikbaar wapen vormt. De Porte bijv., die thans dit wapen weliswaar zelden vertoont en het tegenover hare vijanden nooit meer op den voorgrond brengt, laat niet na, wanneer zij met eene Europeesche mogendheid in oorlog is, hare aanspraken op de offer- en hulpvaardigheid aller geloovigen met die djihād-wet in de hand te doen gelden. Zij zou een hare soldaten bezielend middel roekeloos wegwerpen door mede te werken aan verzwakking der leer van den heiligen oorlog. Bovendien zou de Soeltan een belangrijk deel der sympathie, die hij thans in de Mohammedaansche wereld als voornaamste verdediger des waren geloofs geniet, verliezen, wanneer hij of de autoriteiten in zijn gebied den wapenstilstand met de ongeloovigen trachtten om te zetten in een eeuwiggen vrede.

Leerrijk is de beschouwing van hetgeen op dit gebied ongeveer eene kwart-eeuw geleden in Britsch-Indië voorviel naar aanleiding van vrees voor Mohammedaansche politieke woelingen ⁽¹⁾. Officieele uitspraken.

De gouvernementeel-gezinde vertegenwoordigers der Moslimsche gemeente en ook wel zulken, die in de gegeven omstandigheden van opstand tegen het Europeesch gezag niets dan onheil voor den Islam vreesden, spanden al hunne krachten in om te betoogen, dat een Mohammedaansche opstand tegen de Engelsche regeering onwettig zou zijn en geene aanspraak hebben op den naam *djihād*. Anderen stonden de tegenovergestelde opinie voor of zwegen. Ten slotte onderwierp men de vraag, wel te verstaan in hare beperkte toepassing op Britsch-Indië en op onzen tijd, aan het oordeel der vier moefti's van de orthodoxe scholen der wetgeleerdheid te Mekka, die men tegenwoordig wel als de voornaamste autoriteiten mag beschouwen.

Vrij waren die moefti's in het geven van hunne fatwa's ongetwijfeld niet. Gesteld eens, dat sommigen hunner geneigd zouden zijn geweest, de heilige wet in bijzonder verzoenenden geest uit te leggen, dat geschenken uit Britsch-Indië die irenische gezindheid nog waren komen versterken, dan zou toch de vrees voor den Turkschen Soeltan, hunnen heer en meester, hen weerhouden hebben van theoretische berusting te prediken in de overheersching van Moslims door kafirs. Aan den anderen kant zou eene tot opstand aanvurende fatwa hun — zoals zij zeer wel weten — eveneens de ongenade des Soeltans berokkenen, daar hieruit politieke moeielijkheden voor Turkije konden ontstaan ⁽²⁾.

Hunne fatwa's omzeilden alle klippen door de quaestie over te brengen op het gebied der technische terminologie. De Moslimsche leer verdeelt de gansche aarde in *dār al-islām*, d. i. het gebied der heerschappij van den Islam, en *dār al-ḥarb*, d. i. gebied, dat men nog

(1) Men zie W. W. Hunter, *Our Indian Muslims*, London, 1871.

(2) Wie de locale omstandigheden kent, begrijpt, dat de vier moefti's geen letter over de quaestie bezegeld hebben, alvorens de goedkenning der Turksche autoriteiten daarop te hebben verkregen. Zonder dat ware eene officieele fatwa over zaken van politiek aard ondenkbaar.

door overreding of geweld tot *dār al-islām* moet maken. Nu antwoordden de Mekkaansche moefti's eenvoudig, dat Britsch-Indië als *dār al-islām* moest beschouwd worden, maar zij vermeden zorgvuldig, daaruit conclusiën te trekken aangaande de verplichting tot den heiligen oorlog. Zoo kon de partij des vredes zoowel als die der oppositie in Britsch-Indië de fatwa's ten eigen gunste uitleggen.

Eene onomwonden explicatie der moefti's zou ongeveer als volgt hebben moeten luiden: Ware het land uwer inwoning *dār al-ḥarb*, dan zouden wij te gelegener tijd moeten trachten, het aan den Islam te onderwerpen. Nu het tot de *dār al-islām* behoort, daar de Engelsche kafirs er nog niet elk teeken van den Islam hebben kunnen uitroeien, nu is het de plicht van de Moslimsche bewoners, hunnen grond tot het uiterste te verdedigen. Zegt gijlieden, in weerwil uwer numerieke overmacht, dat de nood u dwong, de wapens neer te leggen, dan geeft ge u daardoor een getuigenis van gebrek aan geloofsmoed en energie, een gebrek, dat, helaas, ook in andere Moslimsche landen meer en meer wordt waargenomen.

Maar zij lieten het bij de allen en niemand bevredigende orakeltaal: »Britsch-Indië is *dār al-islām*».

De wijze, waarop de djihād-leer door de Mohammedaansche geleerden uitgelegd en door de massa des volks in minder systematischen vorm beleden wordt, geeft een uitmuntenden maatstaf aan voor de vorderingen, die de Islam ergens op een gegeven oogenblik gemaakt heeft in die richting, waarheen de politieke omstandigheden onzer dagen hem steeds krachtiger dringen. Ten slotte zal hij moeten toegeven; de djihād-leer zal hij ronduit moeten laten varen en voor een deel overbrengen naar de practisch onschuldige leer omtrent de laatste dagen, de Messiaansche of Mahdistische verwachtingen. Dan zal de Islam zich van andere godsdiensten alleen onderscheiden door de aanprijzing van een anderen catechismus en een ander ritueel ter verwerping der eeuwige zaligheid. Voordat het daartoe komt, zal echter waarschijnlijk het laatste politieke centrum des Islams geheel onder Europeeschen invloed moeten zijn gebracht, en zullen alle min beschaafde

Mohammedaansche volken geleerd moeten hebben zich te bukken onder een krachtig Europeesch bestuur.

De taak om deze leer den Atjèhers in te prenten, is ons door de omstandigheden opgedragen; gemakkelijk en benijdenswaardig is zij niet, daar de leer van den djihād er sedert eeuwen dieper en algemeener ingeworteld is dan in eenig ander deel van den Archipel. Maar zij moet vervuld worden, en van de wijze, waarop dit geschiedt, zal de verhouding der overige Nederlandsch-Indische Mohammedanen tot onze regeering in niet geringe mate afhangen.

INDEX.

N.B. De voornaamste eigenamen en Inlandsche benamingen zijn hier gerangschikt naar de volgorde van ons alphabet, zonder daarbij rekening te houden met de eigenaardigheid der Atjehsche klanken. Alleen zijn tusschen de *s* en de *l* twee letters ingelascht, die bij ons niet voorkomen, namelijk de *ç*, die de Arabische *ص*, en de *ʰ*, die de Atjehsche *س* voorstelt.

A.

A I: 505.

Abang I: 330, 501, 505.

Abanoes II: 157.

Abbās, Sjaich — II: XIV en zie Koetakarang, Teungkoe —

Abda^oe of Nalam Tjèh Mardoeki II: 192.

Abdallah II: 175.

— of Çālih II: 186, 187.

— al-Ḥaddād, Sajjid — II: 185—190.

— Sajjid — bin Tābir Bā Alawī II: 302.

Abdarrāḥmān al-Wāsiḡī II: 256.

Abdoeççamad II: 28.

— Patani II: 191.

Abdoelmadjīd, Toeankoe —, zie Abdōmadjit, Toeankoe —.

Abdoelḥamīd, Soeltan — II: 17.

Abdoelkarīm, zie Dōkarim.

Abdoelqādir Djilānī I: 136, 169, II: 225, 256, 261, 324.

Abdoelwabhāb, Pakèh — of Malém Itam, zie Itam.

Abdoerra^oef (= Abdōra^oh, of Teungkoe di Koeala) I: 93, 160, 430, 435. II: 11,

16 vv., 117, 135, 220, 321, 322, 324, 333, 342 vv., 370.

Abdoerrāḥman, Habib — (= Sajjid Abdoerrāḥmān Zābir) I: 25, 80, 90, 150, 160, 162 vv., 178, 180, 181, 185, 186. II: 111 vv., 243, 326, 335.

Abdōj Mō^omin II: 143.

Abdōkadé, T^hiah —, zie Abdoelqādir.

Abdōlab van Tjam (Sjam) II: 149.

Abdōlah Ḥadat, Kit^hah — II: 185.

Abdōmadjit, Toeankoe — I: 147, 153.

Abdōmoel^o II: 159.

Abdōra^oh, zie Abdoerra^oef.

Abè I: 288, 296.

— dapoc I: 425. II: 53.

Abethi I: 25, II 149.

Abœ Bakar II: 296.

— Bakr bin Ḥoesain Bil-faqīh (= Teungkoe Andjōng), zie Andjōng.

Abœ Djah (Djahaj) II: 175, 177, 263.

— Ḥanīfah I: 376, 378. II: 185.

— Lahab II: XV.

Abœ'l fauz al-Marzoqī II: 192.

- Aboe'l-laith as-Samarqandī II: 190.
 — Nawaih II: 159.
 — Noewās II: 159.
 Aboe Sjahmah II: 182.
 — Thamaih, Hikajat — II: 182, 185.
 Abyssiniërs, zie Abentbi.
 Adam II: 169, 170, 188.
 Adan, zie bang.
 Adara II: 145.
 Adat I: 337, 357, 387, 395, I!: 27, 304, 346, 353, 366.
 — agam II: 56.
 — hoofden II: 120, zie Imeum.
 — kanoen I: 13.
 — (— pôteu meurenhōm) I: 5, 9 vv., 14, 72, 74, 99, 103, 146. II: 146, 372.
 — mannen I: 263.
 — Meukoeta Alam I: 9 vv., 12, 13.
 — meulangga I: 81 vv., 106, 121.
 — peukan I: 123.
 Adèè I: 294.
 Adé^s (dé^s) I: 505 vv.
 Adén I: 37.
 Adi ari-ari I: 421.
 Adid II: 171.
 Adja Êt^bentiri (Faṭimah bint Abdarraḥman eAidid) I: 234.
 Adjajéb t^bōbeuhan Alah II: 80.
 Adjeumat (= djimat, eazimat) I: 187, 288.
 II: 58, 48, 175, 217, 218, 314, 326.
 Adl I: 368, II: 345.
 Adòè I: 412, 421. II: 82, 207, 269, 270.
 — angkat II: 227.
 — mò^slōt, zie Rabī^c al-āchir
 — t^boeëb II: 205.
 Adoeën (= abang, dalém) I: 501, 505. II: 270, zie abang en dalém.
 Afrikaenen, zie Abentbi.
 Agam, zie aneus^s agam.
 Agama, peukóng — I: 163.
 Agëng, Soeltan — I: 387
 Aḥadījjah I: 209.
 Ahat II: 183.
 Ahdjzdaboeda I: 209.
 Ahli II: 135.
 — Thoeloetan — II: 137.
 Aḥmad II: 185.
 — Qoesjāsji, Sjaich — II: 11, 16—18, 220, 221.
 — Sjaich (Amat) — II: 187.
 — Riā^cī II: 256, zie ook Ahmat en Amat.
 Ahmat II: 131 vv., 172.
 — Banta — of — Amat II: 147, 148.
 Aidaroës, geslacht van — II: 330.
 eAidid I: 234.
 Aja^s I: 295.
 Ajah, zie doe.
 Ajah dé^s, — moeda, — ngah, — tjoet, — wa I: 227.
 Ajapan I: 227.
 Ajat II: 75, 249, 255.
 Ajer laboe, zie Ië leubeuë.
 Ajōn I: 39, 422, 433.
 — meugit^{ba} II: 275.
 Akabala (Kerbela) II: 180.
 Aka manèh II: 60.
 Aké^s (e^saqīq) II: 53.
 Akeubarō karim II: 193.
 Akhé at^{ba} I: 212.
 — lenhō I: 212.
 Aki Bolong II: 72, 73.
 Akidatōj oemoe II: 86.
 Alaédin Ahmat Tjah II: 94.
 — Djoehan Sjah = Radja moeda = Djoehan = Póten Oeë^s I: 5, 88. II: 94 vv.
 Alam Tjahja Noerōlah, Thoeloetan — I: 156.
 Alamat II: 43, 44.
 — oereuëng maté I: 480.
 Alangan II: 266, 268.
 — optochten II: 274 vv.

- Alaoedin al-Qahhar (Sidi Moekamil of Moekamal) I: 4.
- Alāt II: 8.
- Alat ^higeupòh I: 118.
- Al-Djawāhir al-chamsah II: 225.
- Alèè I: 294, 295.
- tòb — eumpièng II: 204.
- Além I: 74, 104. II: 25.
- Aleuè I: 34, 40.
- Aleuhāt I: 207.
- Ali I: 216, 299. II: 173, 176, 179, 296.
- Syed Amir — II: 382 vv.
- Banta — of — Peureudan II: 149 vv.
- Djoehari II: 135 vv.
- Keutjhi^s — II: 255.
- Tenkoe — II: 115.
- ^Thøeganda — II: 130, 135 vv.
- ^Thøeloetan — II: 135.
- °Alim, zie além.
- loc-aloè I: 54, 302, 332.
- Aloeè I: 300.
- Alōih, Poetròè — (in Nata) II: 131 vv.
- Alpiah II: 8.
- Amat en Moehamat II: 75.
- Hikajat Pò di — II: 82, 83, zie verder Ahmad en Aḥmat.
- Ambøe-Ambøe I: 302.
- Amdah (= Amīr Ḥamzah), Hikajat ^Thøjdina — II: 183.
- Amil I: 290.
- Amīn I: 248, zie ^Thi Amin.
- Aminūlah II: 155.
- Ami ōbha (amīr oel-baḥr) I: 152.
- Amir Ali, Syed — II: 382 vv.
- Ḥamzah I: 216, zie ook Amdah.
- Amok, Si — I: 221.
- Ampuèng II: 275.
- Ampōn I: 107. In titels I: 73, 90, 111, 502.
- Anau mantjari djandjang I: 322.
- Andam I: 329 vv.
- Andam lagèè — I: 334.
- oeròè meuf^s I: 329, 335.
- Andjōng I: 36.
- Andjōng, Teungkoe — I: 5, 36, 37, 76, 160, 227, 234, 311, 430, 435, II: 16, 17, 211, 241, 250, 321 vv. 335.
- kandoeri Teungkoe — I: 252.
- Aneu^s II: 204.
- agam I: 505.
- djamèè, zie djamèè.
- Galōng (vaak door Europeanen Anaga-loeēng geschreven) II: 117.
- Glé I: 94, II: XIII.
- inōng I: 505.
- kendawōng II: 62.
- meuih I: 23.
- Paja Tenkoe — II: 116.
- phōn I: 413, 445.
- Rawa meuf^sikoe I: 20.
- ^thøutbiah I: 298.
- ^thøitbawi of keut^bawi II: 61.
- toenōng kroeēng, zie toenōng.
- Angèn.
- bè^s tamōng — I: 425.
- timoe padang I: 275.
- Anōsjarwān II: 166.
- Ant^ha, zie Tamim.
- Ant^hari II: 147.
- Antares I: 273.
- Antarwijah I: 261.
- Anténg I: 335.
- Aoelia, zie èelia en wali.
- Apam I: 32, 41, 234 vv.
- Apēm-deeg II: 74.
- Apit (= hapit, sèla, longkang, lègèna, silih sawal, rowah hadji) I: 261.
- Apioen, bidjèh — II: 62.
- °Aqīdat al-°awāmm II: 192.
- °Aqīqah, zie hakikah.
- °Arafah-dag I: 261.
- Araih II: 189.

- Aramiah II: 138.
 Arba'sijjah I: 209.
 Aré I: 213, 257, 258.
 Ari-ari, zie adi.
 Aroeah I: 471, 480.
 Asjoera, zie Atjoera.
 At^{ba} I: 212.
 At^{bah} I: 441.
 At^{baj} padé, Hikajat — II: 169.
 At^{ban} en Oet^{bén}, zie Hasan en Hoesain.
 — Oet^{bén} I: 205, 214 vv., 265, II: 114,
 zie Moeharram.
 — boom II: 56.
 — Teukoe — I: 187. II: 115 vv.
 At^{bèè} meut^{bentèt} I: 277.
 At^{bém}, Toeankoe — I: 150, 153. II: 245.
 At^{béuhan} II: 89.
 At^{bj}, ka — II: 218.
 At^{boè}, mangat — II: 48.
 Ateu^é I: 91.
 — Teukoe — I: 142 vv.
 Ateu^{eng} I: 26, 282, 289, 298.
 Atjèh (grenzen, enz.) I: 1 vv.
- Atjèh (Banda —) I: 92, 139.
 — (bevolking) I: 17 vv.
 — (koeala —) I: 2.
 — (radja—) I: 125, 126.
 — (Teungkoë di —) II: 26.
 Atjeuki II: 169.
 Atjoera I: 214 vv.
 — kandji —, zie kandji.
 At^{ōt} I: 295.
 Atrah (Atrāf) II: 146, 153.
 Atra t^{bihareukat} I: 401, 402, 485.
 Awa^ɤ I: 302, 304, 305, 307.
 Awam I: 477.
 Awamé II: 8.
 Awan II: 65.
 Awé I: 414.
 — geutah II: 244.
 — t^{hoengt^{bang}} II: 39.
 Aweu^ɤ I: 454.
 Aweu^h II: 60.
 — pen^{ēt} pl^{ōh} pen^{ēt} I: 421. II: 59.
 Awō I: 31, 301. II: 197.
^cAziz Miçr II: 171.

B.

- Ba meulineum I: 409.
 Ba^ɤda b^ɛsar I: 261.
 Ba^ɤét I: 91, 92, 141, 143.
 — Teukoe — II: 119.
 Ba^ɤ djeuleupé, Teungkoë — II: 192.
 Ba^ɤ padé I: 289.
 — radja peunawa II: 51.
 Babah I: 298.
 — ar^{ōih} II: 327.
 — awé II: 239.
 — r^{èt} I: 459.
 Bāb an-nikāh II: 22.
 Bada I: 465.
 — Djameuhé II: 166.
 — kentila pit^{hang} I: 32.
- Bada, Hikajat Radja — I: 216. II: 175, 176.
 Badaj I: 481.
 Badal hadji II: 340.
 Badar, zie Bada.
 Badi^ɤōj djami II: 155.
 Badja I: 265, 442.
 — Kléng I: 442.
 Badjèè I: 28, 29, 334, 336, 466.
 — ɤ^{ét} t^{hapaj} I: 28.
 Badjòè I: 44.
 Badoe (Badoer) II: 157.
 Badoet^{bi} II: 122.
 Badòm II: 35.
 Badr, zie Bada.
 Badroedin At^{bém} I: 5.

- Bagaih, zie lagèè.
 Bahnar I: 49.
 Bahrāmsjāh II: 127.
 Bahr an-noeboewah II: 38
 Bahrén, zie Barén.
 Bahth, zie bhāih.
 Baidhāwī II: 17.
 Bait al-māl I: 486.
 Bajam toeba I: 286.
 Bajan II: 74.
 Bajenēn II: 135, 155.
 Bakōh-vogel II: 164.
 Bakōng I: 35.
 — doea ōn I: 311.
 Bakrama II: 154.
 Bala I: 64, 85.
 Balè meuhakamah II: 165, 186.
 — rōm I: 144.
 Balé^s I: 435.
 — mendeuhab I: 100, 380, 381. II: 22.
 Balèè I: 116.
 — ha^s — I: 399, 478.
 — poelang — I: 399.
 Balkis, prinses — I: 301.
 Baloe I: 418.
 Baloeēm beudé (bidé) I: 452.
 — oebāt II: 52.
 Bambang koenéng II: 55.
 Bambi, Teungkoë — II: 125.
 Banan (= Ali Bannān) II: 247.
 Banda I: 26, 27, 149.
 — Atjéh I: 240. II: 104.
 Bandari II: 97.
 Bandoengan II: 51.
 Bang I: 89, 415, 460, 471.
 Bangbang djamèè II: 44.
 Bangt^ha I: 55.
 Bangt^hat II: 341, 345.
 Bangt^hi II: 266.
 Banjoë djimat I: 219.
 Banta I: 96, 141.
 Banta Ahmat of Amat II: 147, 148, 160.
 — Ali of — Peurendan II: 149 vv.
 — Beurant^ha II: 150, 158 vv., 263.
 — Bent^hiah II: 158 vv.
 — Ra^sna II: 160.
 — T^ha^sti II: 144.
 Banta T^hidi of Malém T^hidi II: 142 vv.
 — T^hoeoetan II: 148.
 — Teukoe Nja^s —, zie Nja^s.
 Bantaj meut^hadeuē I: 347.
 — tampō^s — I: 43.
 — t^hoeot^hōn I: 43, 351.
 Bantjar, zie Pantja.
 Bantōt II: 54.
 Bara I: 416.
 Barah II: 54, 207.
 Barén (Bahrén), Hikajat Poetrōè — miga II:
 148, 149.
 — Nat^hi, Radja — II: 148.
 Barèè I: 214.
 — t^ha en — t^ha djéh I: 214.
 Baroeēh II: 55.
 Barōh I: 25 vv.
 Barōnabeuēt (bahr an-noeboewah) II: 38.
 Barzōjeh, zie Brahmana Badrawiah.
 Bat^ha djawōè, Hikajat — II: 195.
 Bat^hi I: 317, 318.
 — meudoea — I: 317.
 Bat^hō II: 55.
 Bataks I: 24 vv., 51.
 — Karèè, — Malojliëng, — Pa^spa^s, — Tocba
 I: 24.
 Batara Goeroe II: 165.
 Baté I: 42, 346, 370.
 — ranoeb I: 43.
 Batèè I: 478.
 — Toeān di — poetéh II: 329.
 — djeurat II: 64.
 — Iliē^s II: 36.
 — kawé I: 300.
 — kawōm Dja — I: 51 vv.

- meunta — II: 61.
 — Meura^tba I: 477.
 — neupéh I: 41.
 — Poelò — I: 477.
 Bat^hi, mendoea — I: 317.
 Ba^ti, zie Kōbenti.
 Bāṭil II: 301.
 Batjé I: 298.
 Ba^s tjoëh, Toean di — II: 329
 Batoe Bara II: 95.
 Baṭoetah, Ibn — II: 135.
 Batòh I: 26.
 Bēdoeg II: 266.
 Béla I: 441.
 Bēlalang, Pak — II: XIV.
 Bēlo bingoen I: 323.
 Bēnoea Djohor, zie Djohor.
 Béntara Keumangan (Pangoelêe Beunarôe)
 II: 97, 249.
 Bērchatam, zie menhatam.
 Bērkat I: 227.
 Bētal (Bētal-maqdis = Jerusalem), zie Bitaj
 moekadilh.
 Bēt el-faqīh II: 17.
 Bēt^heumélah (bismillah) I: 284, 286, 312.
 Bendas II: 50.
 Beudé tjina I: 253.
 Benēt (batja) II: 77.
 — joeë — boe I: 237.
 — didjeurat I: 475.
 — Koeroe^san, zie Querāureciet.
 Beukeumeunan II: 192.
 Beuklam I: 214.
 Beum-bladeren II: 57.
 Beunarôe II: 97, 249.
 Beuneung radja timòh II: 170.
 Benneuri I: 390.
 Beungkōng I: 118.
 Beunò I: 455.
 Beurant^ha, zie Bahrāmsjāh en Banta — .
 Beureuhat. Radja — II: 232.
 Beureulang I: 302.
 Bent^hiah, Banta — II: 138 vv.
 Bent^hòe, zie peulièh.
 Benténg I: 425.
 Bhaìh II: 161 vv.
 Bhōm I: 260, 445, 471.
 Biaja I: 354, 356, 398.
 — mat^ha^s I: 354.
 — meuntah I: 354.
 — peukan I: 422.
 Bibenēh I: 129, 133, 185. II: 85.
 Bidadari II: 142.
 Bidajah II: 4, 30.
 Bidan I: 332, 410, 422.
 Bidara, zie Bada.
 Bidjèh I: 283, 285.
 — apioen II: 62.
 Biēngkōng I: 277.
 Biēng phō II: 162.
 Bila, I: 47, 49, 56 vv., 108.
 — gòb I: 108, 118.
 Bilal, zie bileuē.
 Bilé^s II: 30.
 Biléh I: 302.
 Bileuē I: 89.
 Bilfaqih I: 36.
 Bilōn II: 204.
 Bimaran I: 430 vv.
 Bimba (mimbar) I: 86.
 Bintang doea blaìh I: 323.
 — kala I: 267, 278.
 — lhèe I: 266, 277.
 — pantjoeri I: 267.
 — paròe I: 267.
 — roet^ha I: 267.
 — t^hikoereuēng I: 267.
 — timoe I: 267.
 — toedjòh I: 267, 278, 323.
 Bioela II: 273.
 Biòh I: 459. II: 51.
 Biréng II: 54.

- Biri-biri II: 54, 55.
 Bitaj I: 223.
 — moekadih (Jerusalem) II: 171.
 — Gampōng — I: 262 vv., 321. II: 319.
 — Toean of Teungkoe di — I: 222, 223,
 263, 322, 324. II: 321.
 Bitʰan I: 350, 351.
 Bitjara II: 40.
 Blakaj I: 213.
 Blaneuʳ I: 298.
 Blang I: 62, 279, 280, 309.
 — Pangōe I: 344.
 — Tʰeureugōng II: 314.
 Blangan-vrucht II: 54.
 Blangōng I: 41.
 Blantatʰina (Plantatʰina) II: 160.
 Bleuēt I: 37.
 Blia Dikra II: 153.
 — Indra II: 153.
 Blida I: 296, taméh — I: 297.
 Blita talam I: 52.
 Blôʳ I: 456.
 Blocka I: 62.
 Boe I: 31. II: 197, 198.
 — koelah I: 402, 409.
 — koenjèt I: 32, 82, 350, 352.
 — leukat I: 52, 41, 350, 436.
 — matʰaʳ — tʰigantang enz. breuēh I:
 213, 214.
 — mè — I: 409, 410.
 — meurab — I: 350.
 — mirah I: 436.
 — padjōh — II: 198.
 — peudja — II: 62.
 — teumòn — I: 32.
 Boeah-nona-boom I: 341.
 Boehara I: 302.
 Boebée I: 298, 316.
 — laʳōt I: 301.
 Boeboer soera I: 218.
 Boechārī I: 226.
 Boedaʳ, Radja — II: 159.
 — Meutʰenkin II: 159.
 Boediadari (bidadari) II: 178.
 Boediman Tʰaʳti Indra II: 157.
 Boedōʳ II: 54.
 Boedoecōng I: 301.
 Boedoeg II: 32.
 Boeē II: 212.
 Boeēng I: 26, 280.
 — VII Moekims — I: 296.
 Bōeh dapoe I: 285, 427.
 — malang I: 321.
 Boej toenggaj II: 38.
 Boeja II: 333, — kab I: 356.
 Boejoet I: 54. II: 70, 331.
 Boeka I: 244.
 — Tʰaʳti II: 158.
 Boekét, Teungkoe di — I: 160, II: 245,
 327.
 Boeleuēn apoej I: 219.
 — lhèe plōh I: 214.
 — leumah I: 214.
 — njang ka abéh I: 214.
 — poeatʰa djén kagenranté I: 254.
 — tʰiʳoerōe I: 214.
 Boeliadari (bidadari) II: 142.
 Boelōh I: 288, 413, 458. II: 266.
 — daroeēt, zie daroeēt.
 — meurindoe II: 152, 153.
 Boenga djeumpa, Poetrōe — II: 160.
 — Meureudoem — II: 144.
 Boengkaj I: 322, 354, 370, 372, 401.
 Boengkōih I: 258, 336, 353.
 — boeraʳ II: 236.
 — ranoeb I: 29, 44.
 Boengōng baroeēh II: 62.
 — bōh — I: 419.
 — djeumpa I: 335.
 — kajée I: 461.
 — kamboeē I: 62.
 — kléng II: 60.

- Boengóng koeta — apocj I: 264. II: 275.
 — lawang II: 60.
 — peukan I: 260. 335, 460.
 — preuē^s I: 326. 335.
 — rajeu^s, zie dalam.
 — taboe II: 65.
 — tadjō^s II: 315.
 — t^hoenténg I: 335.
 Boeng^hoe, Poetrōē — II: 151 vv.
 Boeng^hoe Djoehari II: 149.
 Boenót, Toeán di — II: 329.
 Boenta, Toeán di Poelò — II: 327.
 Boen tiris I: 331.
 Boentó^s, T^hi — II: 269.
 Boera^s (Boerāq) II: 132.
 Boera^st^ha II: 152.
 Boerōng I: 410, 414, 415 vv., 451. II: 250, 350.
 — bezetenheid I: 418.
 — poendjōt I: 455.
 — Tandjōng I: 350, 419.
 — T^hrabi (T^heurabi) I: 350, 417.
 — vrouw I: 417.
 — (Tangkaj —) I: 416, 418, 420.
 Boerōt I: 459. II: 55, 56.
 Boeta I: 461.
 — toeli, T^hi — II: 72.
 Bōh II: 197 vv.
 — boengóng I: 419.
 — djantōng II: 56.
 — gatō^s II: 199, 200.
 — giri I: 424.
 — glém I: 267.
 — glima I: 218.
 — goeda I: 30.
 — ité^s djroē^s I: 418.
 — kajéē : 32.
 — keudenke (madja Kléng) II: 61.
 — keunoeē II: 61.
 — krèh II: 199.
 — kroet I: 428, 465.
 Bōh majakani II: 61.
 — meut^hoei II: 62.
 — pala II: 62.
 — panaih II: 74.
 — panta II: 199, 200.
 — penté^s I: 218.
 — poelèt of broeē^s poelèt II: 254, 255.
 — rat^hentōm II: 61.
 — roe I: 29.
 — rōm-rōm I: 32.
 — talōē II: 61.
 — Teungkoe di — II: 326.
 — t^hlimèng I: 31.
 — tjroe I: 335.
 Bōj I: 32.
 Bōjtaj (Bōjtōn) Djami II: 149.
 Bōrendat (Baghdad) II: 148.
 Bōt II: 48.
 Bōt^hentamam II: 160.
 Brahma II: 145.
 Brahmana Badrawiah (Barzōjeh) II: 166, 167.
 — Dioe T^ha^sti II: 158.
 — Hilal II: 167.
 — Kajoeti II: 159.
 Bralenēn-boom I: 340.
 Bramōē-bladeren I: 340.
 Branda t^heumah of pra^sna t^heumah I: 144.
 Brandang I: 37.
 Bratjoeēng I: 302.
 Breuēh I: 294, 320.
 — padé I: 312, 331, 333, 346, 426, 435, 437, 441, 468, 478.
 — (Poelò —) I: 313, 461. II: 314, 315 327.
 Broedjoeē^s-nest I: 342.
 Broeē^s II: 268.
 — poelèt II: 254, 255.
 — mata I: 302.

C.

Ceylon, zie T^hilan.

Chaibar, Joden van — II: 176.

Chalīlah II: 17, 259, 260, 358, 360.

Chalwat, zie Kaloeēt.

Chamsijjah II: 209.

Chandaq II: 175.

Chātimah II: 16.

Chidhr (Chidhir) II: 182, 261.

Chōdjah Naçr ad-dīn II: 72.

Choel^e I: 407.

Choetbah (kōteubah) I: 371, 374

D.

Da, zie a en I: 501, 502.

— — pò id.

Dab II: 275.

Dabboes, zie daboes-spelen.

Dabeuēh peukan I: 52.

Daboeh, zie daboes-spelen.

Daboes (dēboes- of gēdēboes-)spelen II: 258, 264.

Dabōih, zie daboes-spelen; meu- II: 259, 260.

Daddjāl II: 182.

Dagang II: 88.

— — (oereng —) 20. II: 26, zie menda-
gang.

Dage II: 74.

Dahét II: 168.

— — Amin II: 156.

Daja I: 289. II: 36, 115, 192.

Dakon II: 204.

Dalam I: 26, 107, 145 vv., 242, 244, 255,
259, II: 95, 102, 103, 111, 125.

— — (boengōng rajen^s) II: 207.

Dalém, zie adoēn en II: 226 vv.

Dalīkha (Zoelaicha) II: 151 vv., 171, 172.

Daloepa, T^hi — II: 215.

Dalōng I: 52, 41, 107, 265, 264, 349, 350, 409.

— — voeten I: 225.

Damar I: 308.

Damdaman II: 209.

Dangdang mat^ha^s I: 409.

— — meuntah I: 409.

Daoeq, zie dōs.

Dapat, Toean di- II: 529.

Dapoe, roemōh — I: 59.

— —, bōeh — I: 285, 427.

Dār al-ḥarb II: 587 vv.

— — al-islām II: 587 vv.

Dara I: 288.

— — barō, zie meunarō.

Daréh I: 56.

— — hout II: 270.

Dari (Dahri), Hikajat — II: 185.

Daroēt II: 216.

— — Kléng II: 219.

Daroeh, Teungkoe Tjèh — II: 244.

Daroes (tēdaroes) I: 250.

Darōj-aman II: 151.

— — rivier II: 252.

Datō^s I: 154, II: 48, 512.

Daulat, zie dēelat.

Déah I: 66 vv., 86, 228, 254, 252.

Dēelat I: 126, 155, 145.

Dēt^ha, meu^sah — lōn I: 259.

Deumam I: 459. II: 52.

Deundang-vogel II: 167.

Deupa meunara I: 128, 309.

Deuroeh, Teungkoe — II: 29.

Deut I: 298. II: 74.

Déwa II: 126, 127.

Dham I: 283.

Didi II: 155.

- Diēt I: 49, 58, 59, 107, 108.
 Dikir maoeloet I: 226.
 Dikr I: 226, 229, 250, 250, II: 16, 19, 220,
 221 vv.
 — al-minsjārī II: 225.
 Dina I: 116 vv.
 Dioe, Radja — II: 131, 143.
 — Kaṣindran II: 144.
 — Plinggam, Hikajat — II: 156.
 Districtspangoeloe, zie Naib.
 Diwa II: 156, 160.
 Diwa Akaih II: 160.
 — Tḅangḅaréh II: 155, 156, 251.
 Dja, zie koedja en II: 87.
 — (datōṣ) I: 134. II: 48, 312.
 Djaṣ I: 434.
 — euntat beuēt I: 436.
 — gampōng lintō I: 371.
 — mè boe I: 409.
 — mè dangdang I: 409.
 — peulheueh kaṣōj baṣ djeurat nèṣ I:
 419.
 Djab I: 298.
 Dja Batèè, Kawōm — I: 51 vv.
 Djadid bin Ata II: 189.
 — bin Paréṣ II: 189.
 Djadjan pasar I: 350.
 Djaṣfar al-Barzandjī II: 226.
 — Çādiq (Djaṣpa Tḅadéṣ) II: 43.
 — Sjarif, zie Jaffur Shurreef.
 Djahenēṣ I: 411.
 Djaka Bodo II: 73.
 Dja Kariēng I: 54, 461.
 Djakeuēt I: 77, 183, 249, 290 vv. II: 341,
 342.
 — padé I: 77.
 Djalan, Toean di — II: 329.
 Djali watoe (Coix Lacryma) I: 267.
 Djalō I: 300.
 Djam (djeuēm) I: 211.
 Djamadō akhé, zie Djoemāda 'l-āchir.
 Djamadō awaj, zie Djoemāda 'l-awwal.
 Djamaloeḷ-alam I: 5, 88. II: 94 vv., 330.
 Djamani Raṣna Diwi II: 154.
 Djambō I: 83, 296. II: 266.
 Djamboe ajé II: 245.
 Djamdjama Raṣna Diwi II: 155.
 Djamèè, aneuṣ — I: 20.
 —, bangbang — II: 44.
 —, pentimang — I: 330.
 Djāmic (masdjid —) I: 85.
 Djamilén II: 249.
 Djamitjah II: 127, 138, 142.
 Djampe I: 415.
 Djampōṣ II: 43.
 Djamsjīd, zie Djamitjah.
 Djanagaroe II: 134.
 Djandji djinamèè I: 485.
 — dalam, djandjiningratoe I: 384, 387,
 388.
 Djang I: 500.
 Djanggaj II: 77.
 Djanggōt djén II: 54, 62.
 Djanthōè I: 2.
 Djantōng, bōh — II: 36.
 Djaoeh, zie djawōh.
 Djapa, zie djampe.
 Djaṣpa tḅadéṣ II: 43.
 Djapar sidéṣ of Tip I: 211. II: 43.
 Dja Pakèh (Madinah) II: 87 vv.
 Dja Tḅandang, zie Tjoet Tḅandang.
 Djara (djeura, djira, djintěn) II: 60.
 — itam II: 60.
 — koetḅani II: 60.
 — manèh II: 60.
 — poetéh II: 50, 60.
 Djareuēng, zie lagèè.
 Djaringao, zie djeureuagèè.
 Djarōè, moemat — I: 259, II: 255.
 Djassāsah II: 181.
 Djatōè, Kajèè — I: 417.
 Djawa I: 39. II: 337 vv.

- Djawa (Gampōng —) I: 26, 175, 176, 252, 450. II: 57, 94, 102, 105, 109, 252, 241, 264, 529.
 — paléh II: 82.
 — Radja — II: 155.
 Djawœ barat II: 77.
 Djawōh I: 455.
 Djèbèl Noer by Mekka II: 50.
 Djebra^{si} (Gabriel) I: 252. II: 149, 169.
 Djén (djinn) I: 209, 254, 452, 459, 464. II: 160, 156, 175, 176.
 — apoej I: 456.
 — djanggōt — II: 54, 62.
 — Indra Dioe Kenreuma II: 145, 144.
 — pari II: 149.
 Djēnat I: 480.
 Djen^a I: 57.
 Djeuē I: 40, 227, 299, 501.
 Djeu^{ēē} I: 2, 294, 454. II: 47.
 Djeuēm, zie djam.
 Djeumalōj (Pōten —), zie Djamatol el alam.
 Djeumen^{ah} I: 207.
 Djeumpa I: 260.
 Djeumpét, Gampōng — II: 256.
 Djeumphan I: 256, 259, 262.
 Djeunadah, zie djināzah.
 Djeunsmēē, zie djinamēē.
 Djeuneulōng I: 298.
 Djeungki I: 57, 294.
 Djeura, djara, djira (djintēn), zie djara.
 Djeurat I: 471.
 Djeurengēē (dringo, djaringao) I: 425. II: 62.
 Djeuroemah II: 8.
 Djhō, zie Djohor.
 Djhoeng I: 458.
 Djih I: 176.
 Djihād I: 172, 178, 185, 188. II: 385 vv.
 Djinn, zie djén.
 Djynamēē I: 370, 396, 407.
 — van den Soeltan I: 122, 159.
 — (djandji —) I: 599, 400, 485.
 Djinnāzah I: 470. II: 275.
 Djintēn, zie djara.
 Djisōh I: 455.
 Djira, zie djara.
 Djiran II: 159.
 Djisr, Hoesain al — van Taraboeloes II: 582 vv.
 Djoear, zie tjé^{bré}.
 Djoeara II: 82, 217, 218.
 Djoedjoet I: 455.
 Djoeh I: 475.
 Djoegi Tapa of Milōn II: 160.
 Djoeha ma^{nikam} II: 159.
 Djoehan, Teakoe — I: 142.
 — pahlawan II: 159.
 Djoeh, — ama en — taba II: 5.
 Djoelab II: 54.
 Djoeloet^{hōj} At^{hikin} II: 145, 144.
 Djoemāda^{l-āchir} I: 206.
 — awal I: 206, 228.
 Djoem^{ijjah} I: 209.
 Djoemdjoem, Radja — II: 175.
 — Hikajat — II: 151.
 Djoemoedjoe II: 60.
 Djoengka^ē, zie tjalō.
 Djoerēē I: 547, 548, 551 vv., 568, 411, 445, 452, 462. II: 47.
 Djoerōng I: 56, 62, 420.
 Djō^ē, iē — I: 40.
 Djoḡa (Chōdjah Naçr ad-din) II: 72.
 Djohar manikam II: 149.
 Djohor (Djhō) II: 84, 91.
 — bali II: 89.
 — lama II: 89.
 —, meunoea Djhō II: 146.
 Djōmdjōmah II: 188.
 —, Hikajat — II: 175.
 Djira haleuba I: 60, II: 60.
 Djroe^ē I: 91.
 Dō^ē I: 251. II: 209.
 Dō^{ma} I: 28.
 Doe I: 504.

Doea, Poelò — II: 5.
 Doe^{fa} I: 411, II: 56, 48.
 — bent^bòè II: 59.
 — beuēt boe I: 257.
 — koeboe I: 475.
 — t^bentamat (salamat) I: 460.
 Doe^ē I: 454.
 Doegóm I: 454.
 Doe'l-faqār II: 179.
 Doe'l-hiddjah I: 206.
 Doe'l-qa^adah I: 206, 260.
 Doeròè I: 454.
 — t^benkè I: 414.

Doet^bōn I: 27, 149.
 Doewit nĕgara II: 52.
 Dōj-dōj I: 52.
 Dōj-hiddjah, zie Doe'l-hiddjah.
 — ka^sidah zie Doe'l-qa^adah.
 Dōj paka zie Doe'l-faqār.
 Dōkarim (Abdoel-karīm) II: 106 vv.
 Dòng I: 454.
 Dongèng II: 69, 71, 72.
 Drang II: 60.
 Dringo, zie djereungĕe.
 Dròb II: 202.

E.

É^s II: 197.
 — -trōn I: 45.
 É^s malò II: 58.
 — meudjadi (= moela djadi) II: 52.
 Èbeunoe Adham (= Ibrāhim bin Adham) II:
 188.
 Èbeunoe Akhé II: 8.
 Èdeurih Khōlani, Hikajat — II: 184.
 Edi, zie Idi.
 Èelia I: 170, II: 159, 521.
 — toedjōh, zie Tamlikha (Hikajat —).
 Èh I: 283.
 Èleumĕe (ĕilmoe, ngĕlmoe) I: 502, 505. II:
 1, 55, 54, 55, 40, 41, 45, 88, 545, 544.
 — keubaj II: 55, 526.
 — peuet blaih II: 62, 65.
 — peurat^{bat} 42.
 — phaj (fa'l) II: 42, 45.
 — t^balés II: 14, 15, 55, 509.
 — toeba II: 49.
 Èt^beukanda Ali of T^boeganda Ali II: 150,
 155 vv.
 — moeda, zie Meukoeta alam.
 Èt^bentambōj I: 221.
 Euē II: 200, 201.
 Euē galah II: 205.

Eumbah (mbah) II: XIII.
 Eumpang I: 58, 290, 294.
 Eumpĕe I: 52.
 — Bliĕng I: 54. II: 515.
 — Loeloe I: 54. II: 512.
 Eumpiĕng I: 545, 440.
 — beut^bòè II: 146.
 — tōh alĕe — II: 204.
 Eumpĕe I: 284.
 Eundjōng II: 245
 Eungkoej I: 52.
 Eungkōng II: 144, 212.
 Eungkōt.
 — darat I: 297. II: 48.
 — karĕng I: 51.
 — la^sōt I: 297.
 — teunagoĕn I: 52.
 — thō I: 51.
 — t^joĕt I: 440.
 Euntat mamplĕnĕ I: 568.
 Euntĕĕ iĕ I: 452.
 — mata — I: 452.
 Euntjĕn I: 50, 557.
 — gilĕs I: 591.
 Euntoĕĕ^s I: 50, 554.

F.

- Fadjr, zie thoeboh.
 Fāidah II: 16.
 Faqīh, zie Pakēh.
 Farao, zie Praçoen, Hikajat —
 Fardh (perloe, penreulēe of wadjib) II: 299,
 500, 501.
 Fartoessalām (?) II: 179.
 Fasch, zie pasah.
 Fāsiq I: 361. II: 545.
 Fath al-Wahhāb II: 9.
 Fātihah I: 76, 255, 257, 260. II: 4, 260.
 Fatimah Tjami (Sjām) II: 175.
 — (dochter van Moehammad) II: 178, 179.
 Fatjān (?) II: 177.
 Fatwa I: 585, 584.
 Fēllāh II: 556.
 Fidjah I: 485, 484.
 Fiqh II: 9, 10, 20, 25, 55.
 Fiqīh I: 565.
 Fitriah, zie pitrah.
 Football II: 197.
 Four tigers and sixteen sheep II: 208.

G.

- Gaboeë I: 302.
 Gabriël I: 252. II: 149, 169.
 Gadéng II: 40.
 Gadjah I: 505.
 — inòng II: 40.
 — toedjōh oelēe II: 144 145.
 Gajō's II: 83.
 Gala-contracten (geunala. pengala) I: 314,
 318.
 Galagarō II: 61.
 Gam, zie aneu^s agam.
 — (Teungkoe —) II: 56.
 — (Tbi —) I: 424.
 Gampōng I: 61 vv., 67 vv.
 — Barōh, Teukoe Waki Tjih^s — I: 143.
 — Bitaj, zie Bitaj.
 — Djawa, zie Djawa.
 — Djeumpét II: 236.
 — Lambadeuē^s II: 529.
 — Lamdjabat II: 529.
 — Meulajoe II: 105, 104.
 — Pi II: 529.
 — Tibang II: 110.
 Gambé I: 55.
 Gampét I: 162.
 Gandja-hennep II: 17.
 Gangsal, zie gal^haj.
 Ganti II: 56.
 Gantjéng I: 554.
 — aneu^s — I: 45.
 — ha^s — zie ha^s.
 Gantōe II: 216.
 Gapeuēh I: 520.
 Gapoe I: 55.
 Garoeda, zie geurenda.
 Gat^haj I: 289.
 Gatbéng II: 194, 268.
 — boelat }
 — inòng } II: 194.
 — pheuēt }
 Gathiēn (kasihan) II: 75.
 — meuthenkin II: 75.
 Gathenē^s II: 162.
 Gatja I: 528, 471.
 — (phōn, doea, lhēe —) I: 528.
 Gatō^s, bōh — II: 199, 200.
 Gëndroewa I: 455.
 Gènggóng II: 265.
 — intan II: 146.
 Gèrgasi, zie gōgathi.

- Geu I: 176.
 Geumeutjje^s I: 475.
 Gendōng I: 425, II: 215, 214.
 Geudoebang II: 242.
 Geudoemba^s II: 268.
 Geunala, zie gala.
 Geन्द्रang I: 450, II: 155, 267, 268, 274.
 — ana^s II: 267, 268.
 — gelofte I: 536.
 — muziek I: 452, 455.
 — orkest II: 268.
 — spel I: 354.
 — tjanggoe^s, zie léngtóng.
 Geuneugòm I: 298, 516.
 Geuntén I: 455.
 Geunteut I: 455.
 Geureuda (Garoeda) II: 155, 140, 155, 164.
 Geureuda^s I: 298.
 Geureupōh I: 502.
 Geutah II: 52, 56.
 Geutapang I: 541.
 — doea II: 256.
 Geutbōng I: 288, II: 152.
 Geutjhi^s, zie keutjhi^s.
 Geutoes-pitten II: 204.
 Gbarim I: 291.
 Ghazālī, Al- II: 10, 190, 555.
 Ghoesl I: 220.
 Gigōe atbèe I: 441.
 — dikeuē I: 441.
 — glanteuē I: 456.
 Giri, bōh — I: 424.
 Glajang kleuēng II: 195.
 — toekōng II: 195.
 Glanggang II: 92, 216, 217.
 Glang tanōh II: 58.
 Glatbeuē II: 55.
 Glém, bōh — I: 267.
 Glé Poetōih II: 258, 529.
 Glueng I: 554.
 — djarōe I: 50.
 Gluēng gaki I: 50.
 Glima I: 477.
 — boengōng penēt II: 65.
 — bōh — I: 218.
 — tbitbean trōih II: 65.
 Glinggang-heester II: 50, 55, 56.
 Gliwang I: 477, II: 29, 40.
 Gloem (= lenki) II: 59, 55.
 — bintang of boengōng II: 59.
 Gloempang-boom I: 541.
 — doea II: 106, 244.
 — Lhō^s — II: 118, 119.
 — pajōng II: 99.
 Gloendōng I: 56, 82.
 Gloenjoeēng, tōh — I: 281, 454.
 Glōng I: 549, 550.
 Gō I: 285, 284, 500, II: 197.
 Goeda II: 268.
 — brie iē — I: 58.
 — Hikajat — II: 82.
 Goedèl bingoeng I: 525.
 Goedig, santri — II: 52.
 Goedjrat II: 5, 14.
 Goeha I: 58, 414.
 — Darōj, zie Kroeēng Darōj.
 — Tenngkoe lam — I: 188, II: 351.
 — (Goa) II: 84, 90, 91.
 Goela ta^s I: 52.
 — tarés I: 52, 545, 440.
 Goelè I: 31, 52, 549.
 — lenma^s I: 31.
 — matbam-keu^senēng I: 51.
 — pi oe I: 51.
 — rampōn II: 57.
 Goelita Èbeuram II: 158, 140.
 Goelitan Tbagōb II: 145.
 Goemba^s II: 268.
 — Hikajat — meuih II: 145, 146.
 Goembiran, Radja — II: 152, 155.
 Goendé^s I: 595.
 — aneu^s — I: 595.

Goenong I: 505.
 Goenongan II: 64, 85, 245.
 Goentja I: 181, 213, 313.
 Goepang II: 56, 57.
 Goeraib, Teungkoë Tjhi^s — II: 529.
 Goerèe of goeroe II: 3, 24, 36, 57, 556.
 Goeroe desa I: 166.
 Goctji I: 39, 40, 42, 454.
 Gogat^{hi} (gèrgasi) II: 159 vv., 145, 164.

Gong I: 242, 275.
 Grapèe I: 298, 502.
 Gritan, zie lèrédián.
 Grò I: 298.
 Groepheüeng agam (lauggoendi) II: 56.
 — inong II: 56.
 Gröng-gröng I: 299.
Gròt-gròt I: 298.

H.

Has.

— balèe I: 599, 478.
 — gantjéng I: 122, 124, 294.
 — katib I: 69, 77, 574.
 — nikah I: 574.
 — pra^sé I: 100, 125, 481, 486.
 — t^habé I: 186, 188.
 — teuleukin I: 77, 473.
 — tjoépéng I: 69, 77, 474.
 Haba II: 69 vv., 81, 128, 185.
 — djameun II: 69, 70.
 — oereuëng lōb lam batoe blah batèe
 mentangkōb II: 75.
 — radja bajenèn II: 74.
 — roehé I: 544.

Habib.

— Abdoerrahman, zie Abdoerrahman.
 — T^halamanga, zie T^halamanga.
 — Hadan van Hidian, Radja — II: 157.
 Hadat, Hikajat Habib — II: 190.
 Hade II: 501.
 Hadih II: 25, 55.
 — madja II: 45, 44, 46, 48, 70.
 Hadith, zie hadih.
 Hadj II: 559 vv.
 Hadjar, Ibn — II: 504.
 Hadjat I: 228.
 Hadji I: 74, 206, 261 vv., 265. II: 111.
 559 vv.

Haih I: 264, 470 vv.
 Hajaké toedjōh, Hikajat — II: 184.
 Hakam I: 562, 569, 574.
 Hakikah I: 425.
 Hakim I: 562.
 — koeasa — of — kakim I: 565.
 — Teukoe — I: 154.
 Haleuba I: 60. II: 60.
 Halèt II: 177.
 Halia I: 51.
 Haloea.
 — lenngóng, meungeunta, Meut^heukat, oe
 pit^hang I: 52.
 — poelōt I: 52, 571.
 Hamba Allah, Teungkoë — I: 155.
 Hamèh I: 207.
 Hamzah II: 128, 264.
 — Amir — I: 216, zie ook Amdah.
 — Pansoeri II: 14, 15, 19, 20, 184,
 509.
 Ham^hōjkat^ha II: 145.
 Hanafijjah, Ibnoel — II: 180.
 Hanapi, Imcum — II: 185.
 Handa^s of Keunda^s, Radja — II: 175.
 Handak, zie Hondok.
 Hanifah, Aboe — I: 576, 578.
 Hanji I: 401.
 Hanoeman II: 155.
 Hantoe boeroe I: 426.

H̄aoel I: 231.
 Harab lia of meulia I: 126.
 Harah th̄ōn I: 208.
 H̄aram II: 500, 501.
 — lia, zie harab lia.
 H̄arenbab II: 268.
 H̄areukat I: 181, 265, 482, zie ook laba
 th̄ihareukat.
 Hari m̄ēm̄egang I: 245.
 Haria I: 125.
 Hasan en H̄oesain I: 158, 205, 214, vv., 265.
 II: 111, 180, 322.
 — at-T̄ōchī Aḥmad te Cairo I: 226. II:
 192.
 H̄asan-H̄oesainfeest I: 214, vv., 470.
 Hasjim. Tocankoe —, zie Ath̄ēm.
 Hatam I: 507.
 Hatib I: 89, 105, 415.
 Hawa II: 169.
 Hé I: 209.
 H̄ekenmat I: 457.
 — d̄ōnja I: 457.
 H̄ëndèk, zie Hondok.
 Henna, zie galja.
 H̄ibat II: 554.
 Hidja II: 5.

H̄idjāz II: 337.
 H̄iēm II: 69.
 Hikajat I: 529, 544. II: 79, vv., 276.
 Hilar II: 167.
 Himbèè II: 164.
 Hina, Poetròè — II: 156.
 Hinggoe I: 425. II: 61.
 Hinna (henna), zie galja.
 H̄isāb I: 207.
 Hiwēuën, Kitbah — II: 164, 166 vv.
 H̄oeboel I: 218.
 H̄oekm al-man^e II: 504.
 Hoekoem, zie hoekōm en kanoen.
 Hoekōm I: 14, vv., 72, 74, 97, 105, 157,
 165, 357, 395, 397. II: 27, 346, 355,
 354.
 — ban — teukoe, dròeneu, etc. I: 73.
 — deungōn — teungkoe — I: 258.
 — kanoen I: 12.
 — peutō^s — arab. I: 554.
 H̄oenain II: 172.
 Hoenōjnèn II: 172.
 H̄oesain, zie Hasan.
 — al-Djisir, zie Djisir.
 — Tocankoe — I: 147.
 Hondok II: 175.

I.

Ibrahim. Radja — of Soeltau — Mansoer
 Sjah (Mant̄h̄ō tjah) I: 24, 54, 141. II:
 XIV, 110, 122.
 — bin Adham II: 188.
 — Molla — II: 16, 17.
 Idang I: 52, 41, 225, 227, 255, 349, 352,
 356, 390 vv., 422.
 — lintō I: 225.
 — mō^slōt I: 225.
 — peudjamèè I: 225.
 Iddah I: 404, 406, 407.
 Idi II: 245. Radja — I: 160.

Idja badjèè I: 480.
 — krōng Lamgoegōb I: 556.
 — Lambhoe^s, Lamgoegōb, Lamgoegōb boen-
 gōng peuet, Langkareuëng, loenggi mirab,
 loenggi Mockim peuet, plang, plang roetha
 II: 65.
 — peukréng I: 77, 466, 473, 474.
 — pinggang I: 27 vv., 355, 428. II: 65.
 — planggi I: 451.
 — teumpèè I: 425.
 — th̄awa^s I: 29. II: 65.
 — th̄impla^s I: 554.

Idja tōb oelèe I: 30.

Īdjāb II: 353.

Idjāzah II: 259.

Idjmāc II: 9, 318.

Iē at^ham II: 50.

— babah mirah II: 33.

— kroēt II: 312.

— leubeuē II: 27.

— mata doejon II: 57.

— meutjinoe I: 464.

— t^ha, doea, lhèe II: 50.

Igenē II: 266.

Ikaj I: 354.

Ila-ila II: 70, 331.

Īlmoe, zie ēleumèe.

Imām I: 239, 289, 376. II: 355.

— Mahdi, zie Mahdi.

Imeum (adathoofd) I: 71, 75, 84 vv., 97,
109, 155, 259, 270.

— der godsdienst oefening I: 89.

— van Loeēng Bata I: 179, 182, 186.
II: 111 vv.

— peuet, kawōm — penēt I: 19,
51 vv.

Inajat tjah II: 371.

Indoeng pare I: 287.

Indra II: 141.

— Bangt^hawan II: 75.

— Hikajat — Bangt^hawan II: 151 vv.

— Boengt^hoe II: 151.

Indra Djén — Dioe Keureuma II: 143.

— gewesten II: 155.

— Kajangan II: 152. Poetroē — II:
157.

Indrapatra I: 87.

— Hikajat — II: 154, 156.

Indrapeuroea I: 87.

Indra Pentawi II: 160.

Indrapoeri I: 87. II: 117.

Indra T^hiloeka II: 155, 156.

Inggreh II: 84.

Inōng I: 286, 287.

— manō^s en manō^s inōng I: 286.

— meuh I: 287.

— padé I: 286 vv. II: 170.

— peundang I: 287.

— T^hi — I: 424.

Iram II: 155.

Irandamin II: 147.

Iran T^hoepah II: 149.

Īsja, zie ĒItjha.

Iskandar Moeda, zie Meukoeta Alam.

Istika II: 311.

Itam, Malēm — of Pakèh Abdoelwahhab
II: 21.

— Radja — I: 306.

Ité^s, bōh — djroec^s I: 418.

Ithnainijjah I: 209.

ĒItjha I: 215, 247.

Izhār al-ḥaqq II: 382.

J.

Jad I: 109.

Jaffur Shurreef I: 215, 216.

Jahoedi II: 85, 122.

Jaman II: 148.

Jamlichā II: 173.

Jèe: I: 302. II: 333.

Jō^s I: 282, 285, 321, 481.

Joden, zie Jahoedi.

— van Chaibar II: 176.

Joeb mōh I: 37.

Joesoef- en Zoelaicha-geschiedenis II: 171.

K.

- Kabajan, Si — II: 72, vv.
 — boga ewe anjar II: 74.
 — dek kawin II: 74.
 — djeung njaina II: 74.
 — narehkeun samangka II: 75.
 — ngala daoen katjang II: 74.
 — ngala ondjoek II: 74.
 — noedjoem II: 75.
 — zie ook Kenbajan (Koebajan. Këbajan).
 Kadam I: 546.
 Kadra II: 298, 502.
 Kafirs (kaphé) I: 5, 15, 175 vv. II: 84, 85, 105, 108, 120, 148.
 — (Joden —) II: 225.
 Kageupoedja, zie poedja.
 Kah (Qāf) II: 155.
 Kaharōlah van Thilan (Ceylon) II: 146.
 Kahoem I: 241.
 Kaj I: 215, 294.
 Kaja I: 461. II: 40.
 Kajab-zweer II: 54.
 — apoej II: 54.
 Kajée, boh — I: 52, zie ook kandoeri.
 — maih-maih (meuh-meuh) I: 414.
 — mendjén I: 455.
 Kakim, koeasa — I: 565.
 Kala, Toean di — II: 527.
 Kalangs I: 21.
 Kali I: 74, 75, 97 vv., 155, 166, 563 vv., 568, 575, 574, 577, 579 vv., 596, 405, 404, 486. II: 5, 22, 23, 25, 29, 65, 190, 556, 557, 572.
 — malikōn adé (Teukoc — Malikoel-adil) I: 16, 55, 101 vv., 127, 145 vv., 155, 186, 195, 260. II: 111.
 — rabōn djalé I: 101, vv., 104.
 — radja II: 190.
 Kalila dan Damina II: 165, 166, vv.
 Katipah, zie chalifah.
 Kaloet (chalwat) I: 188. II: 121.
 Kalón oerat djarōé II: 42, zie ook oereueng keumalón.
 Kamareutaih II: 147.
 Kamarōdaman (Hikajat —) II: 157, 157.
 Kamat I: 415.
 Kamoeé II: 152.
 Kandang Pōtue II: 550.
 — ka oe — II: 550.
 Kandé I: 66.
 Kandji I: 246.
 — atjoera I: 218, 254.
 Kandoeri (këndoeri, këndoeren) I: 52, 55, 41, 45, 76, 90, 187, 224, 228, 242, 511, 529, 556, 549, 400, 421, 422, 427, 429, 450, 455, 461, 471, 475, 475, 476, 478, 479.
 — apam (Radjab) I: 254.
 — malam beuren^sat I: 258.
 — blang I: 276, 281, 507. II: 515.
 — boe (Sja^cbān) I: 256 vv., 252, 261.
 — beuet boe I: 476.
 — boengōng lada I: 276, 277.
 — boh kajée (Djoemāda 'l-āchir) I: 251.
 — ken^soereuēng tji^s I: 251.
 — la^sōt I: 254, 276, 277, 506, 507.
 — mō^slōt I: 254, 226, 227, 250.
 — regen — II: 515.
 — toela^s bala I: 459. II: 515, 525.
 Kanet I: 41, 409. II: 47.
 — -blangōng I: 297.
 Kangdjēng I: 126.
 Kanjoet koendang II: 52.
 Kanoen, hoekōm — I: 12, adat — I: 15.
 Kantjé II: XV en 161.
 Kaoem I: 485.
 Ka^sōj I: 164, 450, 455, 458.
 Kapa^s I: 29.
 Kapan, laras — I: 525, 447.

- Keumocen I: 505.
 Kennaleneng I: 477.
 Keunda^z, zie Handa^z.
 Kenneuroekam II: 61.
 Keunocē, bōh — II: 61.
 Kennōng I: 267 vv., 295, 297, 307. II: 77.
 — e^z I: 354.
 — -kalender I: 275 vv.
 — tanggilé^z (tanggiléng) I: 272, 278.
 — tha II: 252.
 — tbrapa oereuēng tji^z (goerēē) II: 457.
 Keupō^z I: 59.
 Keupoela of peukoela II: 56, 272.
 — pitjes II: 204.
 Keureudja I: 355.
 Keureujaj I: 29.
 Keureukōn katiboelmoelock of katibōj moelot
 I: 151. III Moekims Keureukōn, zie Moekim.
 Keurentaih II: 158, 141.
 Keurentbé, Teungkoe di — II: 527.
 Keurentōē (Kērti) II: 155 vv.
 Keutbab rajen^z II: 56.
 — tjoet II: 56.
 Keutēb, oedeuēng — I: 298.
 Keutjhi^z (geutjhi^z) I: 65, 67 vv., 71, 75, 97,
 105, 121, 155, 176, 241, 259, 307, 325
 vv., 331, 357, 368 vv., 401, 435, 437,
 445, 476, 481, 486. II: 114, 165, 335.
 — moeda tba^zti II: 96.
 Kentoeban I: 412.
 Kentoemba (kētoembar) II: 60.
 Kentoembét I: 340.
Khēb, Thi — I: 424.
 Khitsjri I: 218.
 Khōjlē (Chidhir, Chidhr) II: 184.
 Khōjran katbiran II: 86.
 Kidang I: 266.
 Kifājat al-moehrtōdjīn II: 16.
 Kima II: 352.
 Kinajat I: 109.
 Kipaih tjina I: 30.
 Kitab I: 311. II: 5.
 — Anbia II: 171.
 Kitang I: 298.
 Kitbah II: 79, 226, 251, 255, 257, 255.
 — Abdōlah Hadat II: 185.
 — hiweuēn II: 164, 166 vv.
 — oedjōng natbib II: 251, 255.
 Kitbōj Katbenmi II: 150.
 Kjahi I: 367. II: 24, 566.
 Kléng, zie Kling.
 Kleuēng II: 44, 152.
 Kleumba^z I: 535, 554, 422.
 Kleumboe I: 42 532.
 Klibenēt II: 82, 125.
 Kling I: 18, 20 vv., 155, 217, 255, 321,
 470. II: 26, 88, 101, 205, 206.
 Kloeang I: 1. II: 258.
 Klontongan II: 194.
 Kōbenti (Qibtī, Qoebtī, Ba^zti) II: 177.
 Koe, zie doe.
 Koeala I: 508, 509.
 — Atjēh II: 86, 355.
 — Batēē of Batoe I: 147. II: 96, 240.
 — Daja II: 350.
 — Doea II: 325.
 — Gigiēng II: 245.
 — lē leubeuē (Ajer laboe) II: 245.
 — Oenga II: 258, 259.
 — Pantjoe II: 327.
 — Teungkoe di — zie Abdoerra^zoef.
 — Tjangkōj II: 528.
 Koeasa kakim I: 365.
 Koebah, (qoebah) II: 352.
 Koebajan, Ni —, zie Keubajan.
 Koeboes II: 204.
 Koeboe I: 471.
 — kramat I: 429.
 — pōteu meureuhōm II: 329.
 Koedé I: 459. II: 32, 55.
 — boeta II: 32.

Koedja I: 505.

Koedja Boezoerdjmihir Hakim II: 166.

Koëë-vogel II: 74, 164.

Koëëh- of langkoëëh-wortel II: 59.

Koehl, zie t^heureuma.

Koejan I: 215.

Koejoeën I: 52.

Koekkoëë manò^s ramè I: 215.

— manò^s t^hit^heun I: 215.

Koekoesan I: 266.

Koelam I: 75, 452.

Koelah, boe — I: 402, 409.

Koelat I: 457, 458.

— Lamteuba I: 457, 458.

Koelét kajée I: 28.

— lawang II: 61.

— manèh II: 60.

— t^halat^hari (poelasari) II: 62.

— t^hrapat II: 61.

Koeloehét, zie ratèb t^haman.

Koeloep, I: 424.

Koemeun II: 50.

Koemoedée I: 22.

Koemoekōih-vrucht II: 194.

Koemoendjōng I: 469, 480.

Koendè I: 50, 555.

Koendō, bōh — I: 115.

Koendoer I: 545.

Koenjèt I: 415, 425, 460. II: 50.

— boe — I: 52, 82, 552, 456.

Koenti I: 414, 415, 418.

Koentianak, zie koenti.

Koepah II: 180.

Koepala II: 80, 114, 116.

— Poenteuèt II: 114.

Koepial I: 28, 546, 459. II: 254, 528, 540.

— meukeutōb I: 28.

— palét tangkoelōs I: 459.

Koerab I: 25, 459. II: 55.

— bent^hōë II: 59, 40.

— ië II: 55.

Koerangan (karangan) II: 80.

Koerilingan I: 434.

Koeroebuën I: 262, 265.

Koeta II: 550.

— boengōng apoëj I: 264. II: 275.

— Mengat II: 111.

— Pötjoet, II: 64, 245.

— radja I: 144, 217, 255, 255, 417.

II: 64, 86, 95.

— Tjoetli II: 259.

Koeta^skan I: 52.

Koetakarang, Teungkoë — I: 51, 117, 121 vv.,

188 vv. II: XIV, 21, 27, 92, 109, 118,

119, 196, 525, zie ook Abbās Sjaich —

Koetika II: 217.

— lima I: 525.

— toedjōh I: 525.

Koewa I: 504.

Kōh bōh I: 458.

— gigōë I: 441.

Kokolot II: 50.

Kōmkōma II: 56, 62.

— gras II: 181.

Kōmpeuni II: 108 vv., 116 vv.

Kontolè, zie tolè.

Kōntōm II: 118.

Korach II: 188.

Korintji, zie Krintji.

Kōt^hentantiniyah II: 157.

Kotaradja, zie Koeta radja.

Kotta Pētjoet, zie Koeta Pötjoet.

Kra^s I: 500.

— lhèë — pineung mat^ha^s I: 405.

Kramat, I: 146, 158, 160. II: 351.

— -Arabieren II: 351.

— -geloovigen II: 351.

— -man II: 18.

Kran I: 42.

Krandam I: 45.

Kraton, zie dalam.

Krèh, bōh — II: 199.

- Kreunda I: 467, 471, 472; lapés — I: 467.
 Krikaj I: 41, 459.
 Kringgi II: 157.
 Krintji (Korintji) I: 291.
 Kripét I: 52.
 Kroeëb I: 298.
 Kroeëng I: 298, 516.
 — Darōj I: 188.
 — Kala II: 104.
 — Kalé II: 254.
 — ie mathèn I: 188.
 — ie tabeuh I: 297.
 — Mas I: 91.
 — Patbè (Pasci) II: 150.
- Kroeëng Raba I: 168, II: 104, 115.
 — Raja I: 1, II: 85, 101, 529.
 — Tbabè II: 118.
 — Teungkoe — Kalé, alias Hadji Moeda II: 29.
 Kroeët I: 52.
 — bōh — I: 428, 465.
 — bōh — mamèh I: 424.
 — Lhōs — I: 420.
 Kroeëkha II: 147.
 Kroeëmboc, zie koeta boengōng apoej.
 Kroeëngkōng, zie biëngkōng.
 Kroeëntjōng I: 555.
 Krōng I: 57, 294.

L.

- Labā (of atra) t̄bihareukat I: 401, 402, 485.
 — meudoca — I: 515.
 — meutjarikat I: 402.
 Laboe II: 56, 84.
 — plant II: 272.
 — planters II: 84.
 Laboean hadji, zie labōh hadji.
 Labōh hadji II: 240.
 Ladaug I: 287, 508, 510.
 Lada poetèh II: 60.
 — t̄bitjoepa^s I: 221, 222.
 Ladōng I: 87, II: 85.
 Lagée II: 77, 226.
 — atbōe idan II: 229.
 — Atjèh of Dalam II: 77.
 — bagaih II: 78, 257, 260.
 — ba^sdō t̄balam II: 229.
 — Dalam, zie lagée Atjèh.
 — djareuëng II: 78, 249, 254, 260.
 — djarōe II: 229.
 — djawōe barat II: 271.
 — doca lapèh II: 271.
 — idja ba^s takoeë II: 250.
- Lagée idja boëngkōih II: 229.
 — idja lhō^s II: 250.
 — minidarwin II: 250.
 — Pidie II: 77.
 — rantja^s II: 271.
 — t̄bakinin II: 229.
 — t̄balala II: 250.
 — t̄biwaih ladō II: 271.
 — ta^sli a^sli òn II: 271, 272.
 — tamōng djoerōng I: 557.
 — Lahab, Aboe — II: XV.
 Labat, Radja — II: XV, 171.
 Lahd (lahat) I: 467.
 Lakée meū^sah I: 428.
 Lakōe, ka na — I: 527.
 Lam ara I: 91.
 Lam arōn, Teungkoe — II: 529.
 Lambada (XXVI Mockims) I: 417, II: 114.
 Lambadene^s, Gampōng — II: 524.
 Lamba^sèt II: 28.
 Lambarō I: 542.
 Lambaroeëh II: 105.
 Lambeutbōe (Lambësi) II: 118, 258.

- Lambhoe^s I: 26. II: 28, 104.
 — Teungkoe — II: 28, 191.
- Lamdjabat, Gampōng — II: 529.
- Lam goeha, Teungkoe — I: 188. II: 531.
- Lamgoet II: 28.
 — (Teungkoe — of Mohammad Zain bin Djalāloeddīn) I: 104. II: 28, 190.
- Lam kra^s I: 91.
- Lam lheuē I: 91.
- Lamnga II: 529.
 — Teukoe — II: 111 vv.
- Lamnjōng II: 28, 254.
- Lampaja, Teungkoe di I: 104. II: 27, 254.
- Lampalōh, Teungkoe — II: 18, 551.
- Lampanaih I: 52. II: 116, 117, 242.
- Lampat^bēh, Teukoe Moeda — I: 141.
- Lam Peuneu^seunn, Teungkoe — I: 191, 282. II: 322.
- Lampit^bang, Teungkoe Tjihis — II: 526.
- Lampoejang, Poelō — I: 54. Teungkoe — II: 529.
- Lam poetjōs II: 234.
- Lampōih I: 56, 62, 508, vv., 515.
 — teubēē I: 295.
- Lampōng I: 500.
- Lamreuēng, Teukoe — II: 111.
 — Teukoe Tjoet — I: 141.
- Lam roekam, Teungkoe — II: 95, 95, 122.
- Lam thajoen I: 151.
- Lam theunōng II: 29.
- Lam theupeuēng I: 26.
- Lam teumēn II: 170.
- Lam teungōh II: 111.
- Lamweuēng (XXII Moekims) II: 242.
- Langaj I: 283.
- Langéh I: 505.
 — oemōng I: 120 v., 310.
- Langga II: 27.
- Langgar I: 64, 85.
- Langgō II: 27.
- Langoendi II: 56.
- Langkah I: 525.
- Langkoeuēh Tjina II: 61.
 — wortel II: 59.
- Langsat-boom I: 540.
- Lantjang I: 461, 462.
 — bōih of bōēh — 461.
- Lapa^t II: 6, 7.
- Lapang, Teungkoe di — II: 56.
- Lapē^s, zie djenmphan.
- Lapē^s thoerat I: 406.
- Lareuē (ralene) I: 287.
 — lheuē — I: 287.
- Last^benmana II: 245.
 — van Eundjōng II: 249.
- Lawan boe I: 52.
- Le I: 461.
- Lēbe, zie leubē.
- Lēla-lēla, (nēng-nēngkoeng), zie mendōdi.
- Lēm (dalēm), zie adoēn.
- Lēpat, zie djeumphan.
- Lérédan (gritan) I: 454.
- Leubē I: 74, 167, 227, 229, 251, 254, 241, 252, 250, 507, 571, 574, 579, 420, 422, 429, 455, 457, 468, 474, 484. II: 5, 25, 27, 88, 124, 325, 335, 545.
 — djoeara II: 220.
 — It^ba (Isa) II: 125.
- Lendjeu II: 165.
- Lenēs I: 40. II: 216, 219.
 — banggoena II: 246.
- Leuēn I: 57, 554.
- Leuhō, zie reubah tjōt.
- Leukat, boe —, zie boe.
- Lenki-struik II: 59, 55.
 — ziekte II: 55.
- Leumbé (loembé) I: 454, 455. II: 200.
- Leumō, Hikajat — II: 82.
- Leungka, zie lheuēh.
- Lenpāih, zie lheuēh.

Leupoeëng II: 118.
 — Teungkoe Tjhi^s — II: 529.
 Leutbōng I: 294, 295, 541. II: 204.
 Lhahh, t̄beumeulah I: 284.
 Lham, ikan — I: 501.
 Lhat I: 45.
 Lhēē kra^s pineung mat̄ba^s I: 405.
 — reutōh, kawōm — I: 54 vv.
 — t̄bagōē II: 249.
 Lheuē I: 285.
 — lareuē I: 287.
 Lheueh I: 505, 504.
 Lhō I: 289, zie ook meulhō.
 Lhō^s I: 500, 506, 507.
 — gloempang II: 118, 119.
 — kroet I: 120.
 — nga II: 116.
 — tapa^s toean, Teungkoe — II: 527.
 — T̄beumawē I: 140. II: 245.
 — Th̄inibōng II: 131, 135.
 Lhōm I: 299, 500, 516.
 Li (p̄li) I: 424.
 Lidah boeaja II: 51.
 Lidi I: 414.
 Likē I: 169, 507, zie ook dikr en dikir.

Likōt mōh I: 37.
 Lila Banggoena II: 146.
 — Kaba II: 148.
 — Madjan II: 180.
 Lintō I: 522.
 Lōb I: 504.
 Loebō^s I: 540.
 Loeëng I: 57.
 — bata I: 26, 89, 151, 145. II: 111, 115,
 525. Imeum van — I: 179, 182, 186. II:
 111 vv.
 Loeuē, zie t̄hiloeenē.
 Loelōh-visch I: 276.
 Loembē, zie leumbē.
 Loemboeng I: 294.
 Loempang angoelati aloe I: 522.
 Loempōē, bēs — malam II: 48.
 Loengkeuēng, Tocan di — II: 526.
 Loep (koeloep) I: 424.
 Loerah II: 50.
 Loet̄ba I: 214.
 — raja I: 214.
 Loetōng II: 160.
 Logat II: 6, 7.
 Lombok, zie t̄jampli.

M.

Ma (Ma^s) I: 504.
 — dé^s I: 504.
 — dja, I: 505. II: 45, 44, 46, 48, 70.
 — oebat I: 462. II: 49, 59.
 — oej I: 505.
 — rajeu^s I: 504.
 — t̄joet I: 504.
 — wa I: 504.
 Ma^sna II: 6, 7.
 Madat I: 55.
 Madenēng I: 412, 419.
 Maḡhab I: 376, 579. II: 9.
 Madika phōm, zie Djoemāda'l-awwal

Madika t̄beuneulheueh, zie Djoemāda'l-āchir.
 Madja, zie ma.
 —, hadih —, zie hadih.
 — Kléng II: 61.
 Madjmoe^e laḡif II: 192.
 — moesjtamil cala rasā'il nāfi'ah II:
 502 vv.
 Madjoet̄hi II: 122.
 Magiērs II: 122.
 Maḡallī (Mahali) II: 9.
 Maharadja I: 140.
 — T̄binga II: 149.
 Mahdī, Imām — II: 548, 556, 566.

- Mahmoed, Soeltan — II: 110.
 Mahmoet Tjah I: 150.
 Mahradja of Mbahradja I: 140.
 ——— Léla Meulajoe II: 94.
 Maib I: 346.
 Maimoenah-feest II: 317.
 Main poekoelan II: 202.
 Majakani, böh — II: 61.
 Makén I: 32.
 Makota alam, zie Menkoeta.
 Makroeh II: 500.
 Maks I: 292.
 Mala^sikat ajah lön I: 480.
 Malakat II: 140, 143, 148.
 Malam beureu^sat I: 258, 259.
 ——— doea plöh toedjöh I: 253.
 ——— gatja I: 355.
 Malang I: 320, 321. II: 44.
 ——— böeh — I: 321.
 ——— Lebai — II: XIV.
 Mala^söj rimba II: 156.
 Mala^sön Dirin II: 158.
 Malém I: 234, 250, 357. II: 5, 88.
 ——— of Banta T^hidi II: 142 vv.
 ——— Dagang II: 67, 83 vv., 88 vv., 92, 122, 130.
 ——— Diman II: 150.
 ——— Diwa II: 37, 39, 129, 130 vv., 152, 257.
 ——— Diwanda^s, Hikajat — II: 142 vv.
 ——— Djawa II: 83, 151.
 ——— Moeda II: 154.
 ——— Panjang II: 151.
 Malém salikoer I: 255.
 Maléman I: 255.
 Malé Kaja II: 154.
 Malé^s T^harah II: 138.
 Malikoel adil (Malikön adé), zie Kali.
 Malim Diman II: 154, 142.
 Malin Deman II: 154.
 Malöjläng, zie Bataks.
 Malöjri II: 145.
 Ma^smeugang I: 452.
 Mampuné I: 42, 536, 537, 551.
 Ma^sna II: 6, 7.
 Mançoer Sjah, zie Ibrahim.
 Mançoer, Teungkoe — II: 529.
 Mandé Roebiah II: 142.
 Manés-boom II: 55.
 ——— -manöe I: 286, 551, 552, 428.
 Mangat at^höe II: 48.
 Manö^s inöng en inöng manö^s I: 286.
 ——— mentoeah I: 501.
 Manöe oeröe raja I: 256.
 Mansoer Sjah, zie Ibrahim.
 Mante I: 19 v., 51.
 Mant^hö Tjah, zie Ibrahim.
 ——— Teungkoe T^hiah — II: 529.
 Ma oehat I: 462, II: 49, 59.
 Maoelāj = Maoelāja II: 260.
 Maoelid (maeloed) I: 225, 226. II: 192.
 ——— sjarafi^l-l-anām I: 226.
 Maoeloet, dikir — I: 226.
 ——— reciet I: 227.
 Marahaban, Teungkoe Tjeh — I: 105, 195.
 II: 21, 28, 185, 190, 191, 195, 571.
 Mariah al-Qibtijah II: 176, 178.
 Ma^sripat bent^höe II: 35.
 Marwān, zie Meuroean.
 Masaülah II: 4, 50.
 Masjid I: 85, zie ment^hengit.
 Masjhoedoe^l-hak, Hikajat — II: 158.
 Mast^hiet I: 165, 180.
 Mat^ha^s boe t^higantang (t^hikaj, t^hinaléh) breuëh
 I: 215, 214.
 Mat^ha djenët dönja, Hikajat — II: 170.
 Mat^hoet^hé (badoet^hi, madjoet^hi) II: 122.
 Mata I: 285, 295.
 ——— euntée I: 452.
 ——— kawé I: 501.
 ——— timöh II: 50.
 Mat (Ma^s) Amin, Teungkoe — I: 192, 195.
 II: 27.

- Matamimah II: 8.
 Maté I: 461.
 Mati II: 40.
 Matjanan II: 208.
 Ma^waih-contract I: 515 vv.
 Ma^wót I: 525.
 Mbah (eumbab) II: XIII.
 Mbahradja, zie mahradja.
 Mböt-mböt I: 425.
 Mě^s (uit tēmě^s) I: 424.
 Mě boe I: 409, 410.
 Měsreuet, Hikajat — II: 178. Zie Mierādĵ.
 Měgēng, zie hari mēmēgang.
 Měhrab I: 66.
 Měmėrakan II: 242, 559.
 Měmplai, zie mamplėnė.
 Mėnari II: 97 en zie meunari.
 Mėnhadjĵ abidin II: 190.
 Mėnhót, zie Mínhādĵ atĵĵalibin.
 Mėnjirih I: 224.
 Mėnt^{ba} II: 225.
 Mėrab, zie mėhrab.
 Mėrbah, zie broedjoe^s-nest.
 Mesahĵir II: 542.
 Mė tanda kōng narit I: 524.
 Meu^ĵah dėėt^{ba} lōn I: 259.
 Meu^sapėt, zie Do^cl-qa^sdah.
 Meudabah-visch II: 164.
 Meudagang II: 52.
 — oereuēng — en oereuēng dagang II: 26.
 Meudarōih I: 249 vv. II: 225.
 Meudeuha^s, Hikajat — II: 158, 159.
 Mėndėnhab, zie balė^s en mađĵah.
 Meudjoedi II: 245.
 Meudōdi, I: 400.
 Mendoea bat^{bi} I: 317.
 — laba I: 315.
 Mengadjah-gadjah II: 215.
 Meugat Pō Mat, Toeān — II: 97, 98.
 — Koeta — II: 141.
 Meugatō^s II: 194.
 Meugėndėu-geuđėn II: 202.
 Meugeuti, meugoeti II: 204.
 Mengōe oemōng bagi lhėe I: 514.
 Meuhadi, zie meutĵakri.
 Meuhatam (bėrchatam) I: 250, 458.
 Meuih, aneu^s — I: 25.
 Meu^sitam-poetėh II: 245.
 Menkapaj-kapaj, zie moemanō^s-manō^s-kapaj.
 Meukō-kō, zie moepėt-pėt.
 Meukoeta alam (= Iskandar of Ēt^{be}ukanda moeda) I: 5, 4, 5, 86, 92, 126, 156, 159.
 II: 14, 85 vv., 92, 529.
 Meukroeēng-kroeēng II: 202.
 Meulabari II: 149, 260.
 Meulabōih I: 154. II: 15.
 Meulagi II: 197.
 Meulajoe, Gampōng — II: 105, 104.
 Meulbō II: 196.
 Meulia, zie harab.
 Menfikė I: 226.
 Meulėh, zie meut^{ho}erb.
 Meulineum I: 409.
 Meulintėe I: 506.
 Meulintėuēng I: 455. II: 207.
 Meulit^{ban} I: 282, 295.
 Meuloe Tĵina II: 145.
 Meulōt, zie peulōt en poejōh.
 Meunadjat, Hikajat — II: 191.
 Mennang II: 197.
 — ba^s ratėb II: 254.
 Meunari II: 275, zie mentari. T^{bi} — II: 271.
 Mennarō I: 590, 592.
 Meunat^{bah} I: 46, 65 vv., 75 vv., 114, 185, 218, 224 vv., 254, 242, 244, 246 vv., 250, 252, 255, 256, 260, 290, 357, 355, 354, 365, 368, 464, 467. II: 29, 245, 254.
 — doeā II: 244.
 — teungkoe — I: 65, 67, 75, 74 vv., 79, 105, 155, 258. II: 5, 22, 25, 25.
 Meunat^hib II: 224.

- Meunèng I: 501.
 Meunneuri = beunneuri I: 590.
 Meungkhé (meun^gingkhé) II: 200.
 Meungkléh I: 444.
 Meunjaba^s I: 469.
 Meunoea Djhō (Běnoea Djohor) II: 146.
 Meunta batéh II: 61.
 Meuntrôe (mantri) II: 149, 198.
 — Radén — II: 156.
 — Teungkoe — II: 325.
 Meusœerèt I: 299.
 Meu^gœuj I: 434.
 Meu^gœoe I: 282.
 Meu^gœoengkab I: 462.
 Meura^s II: 56.
 Meurab boe I: 550.
 Meuradja-radja bit^hé^s (lit^hé^s, tbit^hé^s II: 198, 199.
 Meurah çahib, zie Meurat^hab.
 Meuramboej I: 455.
 Meuramiën I: 220, 410.
 Meurampôt, zie meuramboej.
 Meura^st^ha I: 26, 155, 140, 142, 175, 176, 177, 475. II: 109, 112, 115, 528, 529.
 Meurat^hab, Toeän — I: 76, 251 vv. II: 524.
 Meureubō^s II: 216.
 Meureudoe II: 87, 88, 244.
 Meureudoeati II: 116.
 Meureudoem boenga II: 144.
 Meureundam Diwi, Poetrôe — II: 151 vv., 257.
 Meureutabat toedjöh II: 55.
 Meurimbang II: 195.
 Meurimoeëng-rimoeëng II: 195, 205, 208.
 — dô^s II: 209.
 — peuët plöh II: 209.
 Meuroean (Marwān) II: 180.
 Ment^hapat I: 79.
 Ment^hapi I: 291.
 Ment^harōng I: 411.
 Ment^hé (Miçr) II: 155, 156, 171, 172, 180.
 — Teungkoe — II: 28, 254.
 Meut^hœugit I: 85 vv.
 — raja I: 86, 87, 90, 105, 127, 145, 144 vv., 168, 540. II: 245.
 Meut^hœukin. Thi Gathien — II: XIV, 75 vv.
 Meut^hœuleungeuj I: 522.
 Meut^hœuraja I: 289.
 Meut^hbikoepan II: 214.
 Meut^hbimbang II: 195.
 Meut^hœœb (meuta^s, meutjöh, meulieh) II: 205.
 Meut^hœogöt-t^hœogöt II: 199.
 Meut^hœej, böh — II: 56, 62.
 Meut^hbôm-t^hbôm II: 196.
 Meut^hbréng II: 214.
 Meuta^s, zie meut^hœœb.
 Meuta^s-tham II: 205, 204.
 Meutari II: 269, zie meunari.
 Meutarōh, ka — II: 217.
 Meuteuga-tenga II: 197.
 Meutié^s II: 215.
 Meutjakri II: 185, 224.
 Meutjé^s II: 214.
 Meutjöh, zie meut^hœœb.
 Meutjô^s-tjô^s anen^s II: 199.
 Meutoeah II: 40.
 Meutoenang (= lam toenang) II: 217.
 Meutrōb II: 215.
 Miçr, zie Meut^hé.
 Midan (mizān) II: 7.
 Milé^s (milk) I: 510.
 Milōn II: 155, zie Djoegi Tapa.
 Mimbar I: 86.
 Minhādij at^hālabin (Ménhöt) II: 9.
 Minjeu^s.
 — brō^s I: 57.
 — dōjtoen I: 412.
 — kajéë poetéh I: 412.
 — kōntō I: 412.
 — leuté^s I: 57.
 — mat^ha^s I: 57.
 — nawaih II: 51.

- Minjeu's thriboe goena. zie m. köntö.
 Minsjāri (mènt^{ba}). dikr al — II: 225.
 Mirādĵ (mè'renēt) I: 254. II: 178.
 Mira's Diwangga II: 146.
 Mirah mata I: 298, 502.
 Mirahpati-patroon I: 42, 45 II: 196.
 Mirah Thab. zie Meurat^{hab}.
 Miriē's, zie toelō.
 Miskin, zie ment^{heukin}.
 Mit^{hè} II: 200, 204.
 Mit^{heue} II: 68.
 Mit^{hāl}, zie mit^{heue}.
 Mizān, zie midan.
 Mō II: 56, 61.
 Modin I: 241. II: 25.
 Moesadĵin, zie moedēm.
 Moesalah I: 77, 291, 292.
 Moesallim I: I: 74.
 Moebāh II: 500.
 Moebahgia (tjéntjala) II: 40.
 Moeda, Radja — A^{theuban} II: 89.
 — Radja — Alaēdin Djoehan, zie Alaēdin.
 — Radja — II: 115 vv.
 — Radja — Dō II: 157.
 — Radja — van Troemōn II: 259.
 — Teungkoe — II: 257.
 — Teungkoe Tjoet — II: 244.
 — Radja — Thasti II: 156.
 Moedd I: 482.
 Moedēm I: 441.
 Moedjassimah II: 185.
 Moedoen lēmah, I: 429.
 Moefti I: 577. II: 565, 587 vv.
 Moegè I: 504 vv.
 Moeglé II: 62.
 Moegréb I: 212.
 Moehammad Ali II: 518.
 — — van Soembawa II: 179.
 — Djailāni bin Hasan bin Moehammad
 Hamīd Ranīri II: 15.
 — (ibnoe'l) Hanafijjah II: 216.
 Moehammad Newawi II: 192.
 — Napiah, Hikajat — II: 180, 181.
 — Noer — II: 174, 188.
 — Sanoesi, Sjaich — II: 519.
 — Zain bin Djalāloeddin (= Teungkoe
 Lamgoet) I: 104. II: 21, 22, 28, 190.
 Moehamat II: 75.
 — Teungkoe Tirō — Amin, zie Tirō.
 — Dawōt I: 150. II: 371.
 — Pótjoet — I: 88. II: 92 vv., 249.
 — Thasit, zie Teureuboeë (Teungkoe —)
 — Thaman II: 157.
 Moeharram I: 205, zie ook Athan-Oet^{hèn}.
 Moekadam I: 475.
 Moekamil of Moekamal (Sidi —), zie Alaedin
 al-Qahhar.
 Moekim I: 84 vv., 508.
 III Moekims I: 542, 545.
 IV — I: 296. II: 29, 112, 115, 116, 327.
 V — I: 145. II: 97, 250.
 VI — II: 28, 106, 108, 111, 114, 115, 122,
 155, 140, 142, 515, zie Bitaj.
 VII — II: 97, 250, 269.
 VIII — II: 249.
 IX — I: 140, 142, 282. II: 97, 100, 121,
 250.
 X — II: 249.
 XII — II: 250.
 XXII — I: 26, 47, 71, 87, 91, 93, 104,
 109, 150, 159, 143, 145, 241, 245. II:
 29, 96, 111, 115, 117, 250, 525.
 XXV — I: 26, 87, 93, 104, 109, 115, 151,
 159, 142, 145, 145, 243. II: 95, 107,
 250, 269, 512, 515.
 XXVI — I: 26, 87, 95, 104, 109, 150, 151,
 155, 159, 141, 145, 145, 241, 245, 544,
 417. II: 27, 28, 113, 114, 120, 250.
 — Ateuē's, IV — I: 142.
 — Ba'sét, VII — I: 141, 145.
 — Boeeng, VII — I: 26, 47, 71, 142,
 285, 571. II: 104.

Moekims Keureukōn, III — I: 127, 130.

— Lhông (Lam ara) II: 112.

— Pidië, VII — I: 95.

— Toengkōb, XIII — I: 135.

Moeliëng I: 31.

Moelōih I: 298.

Moemandang I: 462.

Moemanō^s-manō^s kapaj II: 198.

Moemat djarōë I: 259. II: 235.

Moemlik I: 365.

Moendam I: 42, 569, 471, 472, 475.

Moenkar en Nakīr I: 235, 465.

Moentenë I: 32.

Moepadō^s II: 199.

Moepajang I: 302.

Moepakat I: 79 vv. 169.

Moepanta, zie meugato^s.

Moepatjih inōng II: 204.

Moepèh II: 214.

Moepét-pét II: 179.

Moephaj I: 322.

Moephō I: 469.

Moepitéh II: 214.

Moeqīm, zie Moekim.

Moerad II: 6, 7.

Moeréh I: 215.

Moerib (moerid) II: 26, 30, 31.

Moerōh I: 224.

Moerōng-bladeren I: 418, 420.

— -vogel II: 167.

Moesapat (van Mr. der Kinderen) I: 79.

Moestahabb II: 500.

Moetah-tjirët I: 459. II: 51.

Moethang II: 167.

Moethém.

— barat I: 276.

— kòt blang, zie — pitjé^s.

— loeah blang I: 279, 281, 282, 315, 316, 434, 476.

— pitjé^s (kòt blang) I: 276, 277, 280, 316, 435, 476.

— timoe I: 275.

Mòh I: 469.

— joeb — en likòt — I: 37.

Molla Ibrāhīm II: 16, 17.

Móslōt, zie Rabīc al-awwal.

— t'heuneulheueh, zie Djoemāda'l-awwal I: 228.

Momonjetan II: 212.

Món I: 37, 316.

— eungkòt I: 298.

— hantòm — mita tima I: 322.

— tat'bië^s II: 113.

Móngkarōn wanangki I: 255, 465.

Mpèë I: 304.

Mudrunggum II: 208.

N.

Nabati II: 147.

Nabi.

— meutjoekō of tjeumoekō, Hikajat — II: 178.

— Oet'ōh, Hikajat — II: 171, 172.

Naçrānī II: 122.

Nada, Habib — II: 145.

Naga II: 148, 155.

Nahja, Iboe — II: 145.

Nahoe II: 8, 33.

Nahoeda II: 171.

Naib (districtspangoeloe) I: 386, 394. II: 23, 24, 25.

Nakent'ōj Keubaudi II: 149, zie Naqsjiban-dijjab.

Nakiatoedin, zie Noeroel-alam.

Nakīr I: 235, 463.

Nalam II: 80, 81, 168, 191, 192, 193, 344.

— Djawòë II: 193.

— t'hipenët doea plōh II: 191, 192.

- Nalam Tjeh Mardoeki. zie Abda^soe.
 Naléh I: 215, 282, 512, 409.
 Naleuëng t^hambō I: 286, 531, 535, 428.
 Naloe, zie t^hidjalöh.
 Namröt (Nimrod) II: 188.
 Nang II: XIII. 198, 199.
 Nangka-vrucht II: 74.
 Nanta T^heutia, Tenkoe — I: 122, 155, 140, 142, 155.
 Naqsjiband II: 228.
 Naqsjibandijjah II: 19, 149, 228, 510.
 Nasib II: 222, vv., zie nat^hib.
 Nata II: 151 vv.
 Nat^hib II: 79, 226, 250, 251, 250, 255.
 — kit^hah oedjōng — II: 251, 255.
 Nat^hroean adé II: 164, 166 vv.
 Nawaih I: 472.
 — bladeren II: 52, 56.
 Nawawi II: 9.
 Nazm, zie nalam.
 Ndië, zie nië.
 Nè^s I: 504.
 — ajah, — téh, — tjhi^s, — wa I:
 — né I: 505.
 — Tenkoe — Radja Moeda T^heutia van
 Meura^st^ha I: 52, 155, 140, 142 vv., 145, 196, 506, 475. II: 56, 57, 114, 116, 250.
 — Tenkoe — Peureuba Wangt^ha I: 140, 142 vv.
 Nēmo^saké I: 519.
 Nën, Poetrōë — I: 501.
 Nēng-nēngkoeng (léla-léla), zie mendōdi.
 Neudōng II: 196.
 Neuhenn, teunenheun I: 299, 500, 516.
 Nenleu^s I: 460.
 Neumé I: 424.
 Neupéh, batēë — aneu^s — I: 41.
 Ngarpah I: 261.
 Ngélmoe, zie éleumē.
 Ngěmbang, zie bōh boengóng.
 Nias (Nieh) I: 21 vv., 594. II: 59, 504.
 Nië of ndie I: 215.
 Nieh, zie Nias.
 Niët (nijjat) I: 220, 465, II: 235.
 Nibājah II: 9.
 Nilawanti, Poetrōë — II: 157.
 Nimrod, zie Namröd.
 Nit^ham I: 472.
 — agam I: 477.
 — inōng I: 477.
 Nja^s, zie aneu^s agam, ma en I: 501 vv.
 — Agam, Nachoda — II: 258.
 — Amin (Nja^s Mat of Ma^s Amin) II: 117, 121.
 — Banta, Teukoe — I: 141 vv. II: 56.
 — Bintang II: 115.
 — Imeum I: 501.
 — Him II: 27.
 — leubé I: 502.
 — Moehamat, Teukoe —, zie Radja Moeda.
 — Paja, Teukoe — II: 245.
 — Patimah, Tjoet — II: 240.
 — tjoet, zie aneu^s inōng.
 Njab I: 299.
 Njamboeng, zie teumeuntoeë^s.
 Njaréng I: 40, 227, 299.
 Nji Sri I: 288.
 Njoembang, zie teumeuntoeë^s.
 Njōnja II: 119.
 Noach, zie Nōh.
 Nōbat I: 155, 244.
 Noeboect, Hikajat — II: 174, 175, 188.
 Noen Parit^hi. Hikajat — II: 150, 158.
 Noerani II: 169.
 Noerboewat II: 174.
 Noer Moehammad II: 174, 188.
 Noerōdin. Tjéh — (= Noeroeddin bin Ali Ranirī) II: 15 vv., 262.
 Noeroelalam Nakiatoedin I: 95.
 Noeroenkenn I: 429.

Noerōj atʰikin II: 155.

Nòh (Noach) II: 170.

Ntjièn, zie euntjien.

Ntoeēs, zie euntoeēs.

O.

Oe.

— mirah I: 32, 436.

— Poelò — I: 134.

— tʰabòh mata II: 39.

Oeçoel, zie Oetboej.

Oedah, Radja — II: 238.

Oedeuēng I: 298, 301.

Oedjeuēn ateuēh keuneunōng I: 279.

Oedjoet, Thj — II: 85 vv., 92.

Oedjōng, kitʰah — natʰib II: 251, 255.

—, Teungkoe di — II: 327.

— eumpèè, Teungkoe di — II: 327.

— rimba, Teungkoe — II: 249.

— ritiēng II: 327.

Oeē bòh I: 298.

ĖOeēt I: 452.

Oeħoed II: XV, 171, 185, 264.

Oelama I: 7, 74, 104, 159, 170, 178, 185

vv., 195, 207 vv., 228 vv., 248, 252, 262,

291, 406, 429, 474, 484 vv. II: 5, 25,

27, 120, 190, 331, 366, 368.

— Thiah — II: 250.

Oelanda I: 176. II: 84, 115.

— poela laboe II: 84.

— Radja — II: 110.

Oelat.

— padé I: 288.

— tʰangkadoe II: 38.

Oelèebalang I: 63, 75, 91 vv., 105 vv., 109,

137, 145, 155, 227, 259, 306, 308, 321,

327, 369, 370, 393, 395, 404, 477, 481,

485. II: 97, 100, 111, 114, 116 vv., 366.

— pòten I: 96, 133.

Oelèè lhenè I: 276, 306, 307, 325, 329, 331,

II: 113 vv., 118.

— Teukoe — I: 473.

Oelèè Ėiè^s II: 53.

— padé II: 170.

— paja, Poelò — II: 327.

— tjeumara I: 345, 431.

Oeleuè maté ikoe II: 53.

Oema (Oemar), Teukoe — I: 152 vv., 156,

164, 181, 182, 187, 189, 195. II: 108,

111, 115 vv., 159, 173, 182, 183.

Oemabmani II: 169.

Oemar, Teukoe — zie Oema.

Oemdat almoeh^tādjin II: 16.

Oemm aç-çibjān of qarīnah I: 415.

Oemōng I: 280, 282, 308 vv., 316.

— langgèh — I: 120 vv.

— Radja — II: 232.

— tʰara I: 128, 311.

— tʰjō^s I: 282.

Oendja I: 300.

Oentōt II: 55.

Oepah lenēng tika I: 352.

Oepat II: 215.

Orang mèliatin (oereuēng keumalòn) II: 41,

42.

Oereuēh I: 285.

Oereuēng.

— adara II: 41.

— dagang I: 321.

— di dapoe I: 412.

— djawa, Hlikajat — II: 82.

— ikoe I: 370.

— keumalòn II: 41, 42.

— le, zie bintang toedjōh.

— mat talòe I: 411.

— mat pitèh II: 214.

Oereuēng meukat aweuēh II: 49, 59.

— meukoelat I: 457.

- Oereuëng meuroebat of ma oebat I: 462.
 II: 49, 59.
 — meuroehé I: 544.
 — oelë I: 570.
 — oereuëng I: 288.
 — pèt oenòë I: 426.
 — peuteungahan I: 570.
 — poemoebeuët I: 436. II: 5.
 — tbeument^hië I: 255, 261.
 — tji^hi^s I: 67, 257, zie doe.
 — toeha I: 67, 78, 79 vv., 507, 522.
 — toemoenggëë I: 241.
 Oeri II: 55.
 Oeròë I: 211.
 — é^s I: 550.
 — lhéë geupeutoedjōh I: 555.
 — ma^smeugang I: 243, 255, 261.
 — njòë I: 214.
 — peutrōn I: 245, 254, 261.
 — poepò^s I: 245, 254, 261.
 — raja, zie Sjawwāl.
 — manòë — raja I: 256.
 — raja hadji en — poeat^{ba} I: 261—2.
 Oeròë tbeument^hië I: 245.
 Oeroeë^s I: 471. II: 204.
 Oerōt I: 410, 411. II: 58.
 Oet^hën, zie ook Hasan.
 — Hikajat T^hōjdina of Toeanteu — II: 180.
 — Teukoe — van Pagarajé II: 115.
 — Teungkoe — II: 29.
 — Tocankoe — I: 147.
 — van Loeëng Bata II: 115.
 Oetbeuman T^haréh II: 155.
 °Oethmān, Sajjid — I: 585, 584.
 Oet^hoej (Oe^hoel of Tawhīd) II: 9, 10, 20, 22, 53.
 — boeken II: 30.
 Oetan, Si — II: 152.
 Oetenën I: 62.
 Oetjoeli, zie tjoeli-tjoeli.
 Oetōih van T^hilan II: 167.
 Olehleh, zie Oelëë lheuë.
 Ōn arōn II: 61.
 — kroet^hōng I: 288.
 — moerōng II: 36.
 — t^henké I: 550.
 Ōtenbahōj rōlam, Hikajat — II: 184.

P.

- Padang matjha I: 262.
 — Teudji II: 97.
 — veld I: 340.
 Padé I: 294, 315, 552.
 — doeë^s, zie — teunaboe.
 — gat^haj I: 57.
 — peunoela I: 285.
 — poephōn — I: 286.
 — teunaboe I: 284 vv.
 — tbeuneulōng I: 285.
 Padiah I: 482, 485.
 Padit II: 47.
 Padja, zie t^hoebōh.
 Padoem II: 47.
 Pagalō-rjst II: 274.
 Pagarajé I: 131. II: 112.
 — Moekim — I: 417.
 Pagerroejoeng, Teungkoe — II: 56.
 Pageuë I: 56.
 Pahang I: 134. II: 84, 89, 91.
 Pahlawan II: 136.
 Pa^s ikō I: 544.
 Paja I: 26, 280.
 — Teukoe — II: 115, 114.
 Pajét, Toeān di — II: 527.
 Pajōng I: 470.
 Pakéh (faqih) II: 87.
 — Teungkoe — vorst van Pidië II: 245,
 249, 250.
 Pala, bōh — II: 62.

- Paléh II: 40.
 Pamali I: 370. II: 46, 70, 300.
 Panaih I: 31, 74.
 Pandan, zie t^henké.
 Pandé I: 26.
 — Pa^ʃ — II: XIV, 75, 74.
 Pandië, Si — II: XV, 73.
 Pandjalarah II: 142, 159.
 Pandjatandëran II: 166.
 Pandjôë I: 281.
 Pang I: 97.
 Panglima I: 75, 97, 306. II: 96, 144.
 — der XXVI Moekims II: 56.
 — kawôm I: 48, 58 vv.
 — Ment^hengit raja I: 105, 127, 186. II: 36, 149.
 — Pidië II: 88, 94.
 — Pólém, zie Pó.
 — prang I: 97.
 — t^hagôë I: 2, 55, 93, 95 vv., 109, 122, 144, 155.
 — Tibang II: 109 vv.
 — Tjoet Ôh II: 250.
 Pangoelëë I: 160, 358, 362 vv., 368, 403, 434. II: 23 vv., 296.
 — Beunarôë (Meunarôë) II: 97 vv.
 — hareukat meugôë I: 181, 265.
 — t^hidë^ʃ I: 154, 315.
 Pangoeloe, zie pangoelëë.
 — andiko I: 325.
 Pang Pat^hi II: 269.
 Panjôt I: 33, 41.
 Pansoer II: 19.
 Panta-spel I: 342. II: 199, 200.
 Pantang I: 254, 256, 285, 305, 307, 409 vv., 460. II: 36, 46, 58.
 Panté.
 — pakoe II: 244.
 — pira^ʃ I: 309.
 — teungôh I: 341.
 — tjeurcumèn II: 522, 525.
 Pautenë I: 37.
 Pantja I: 1.
 Pantjoeri I: 108 vv.
 — pent^hbah — I: 109 vv., 125, 198.
 Pantôu II: 78, 79, 255, 339, 344, 348, 427.
 Pa^ʃpa^ʃ, zie Bataks.
 Para I: 45.
 Pari, Poetrôë — II: 141.
 Paridat II: 147.
 Paridôh II: 147.
 Parôë I: 302. II: 335.
 Paroej en t^hibang — I: 506.
 Pasah I: 100, 360, 378, 381, 385 vv., 390, 405, 404.
 Pasangan I: 347.
 Pat^hë (Pasei) II: 100, 135, 135, 252.
 Pat^hit^hbah I: 32.
 Pat^hoe I: 296.
 Pat^haj II: 195.
 Patam dhôë I: 335.
 Patani II: 28.
 Patanilam I: 469.
 Patjih-spel II: 204 vv.
 Patjisi (patjis), zie patjih.
 Patjoeën I: 505.
 Patông II: 196, 215 vv.
 Pawakëh II: 8.
 Pawang I: 302, 304 vv., 307.
 — poekat I: 302.
 — roet^ha I: 302.
 Pawôih II: 206, 207, 335.
 Pedir, zie Pidië.
 Pëh broeë^ʃ lakëc oedjeuën II: 312.
 Pëli, zie li.
 Pëloepoch I: 411.
 Pendjagoer, Si — I: 221.
 Përhiasan, zie piat^han.
 Perkara rapa^ʃ I: 384, 386.
 Perkoetoet I: 340.
 Perloe, zie fardh.
 Pësant^hrën I: 85. II: 25, 24, 29, 30, 31, 33.

Peusangèn, zie peukroej.
 Peudenèng, Hikajat — II: 179.
 Peudjamèè I: 349, 391, 395, 409, 422.
 — paki I: 406.
 Peudja toeleuèng II: 61.
 — boe II: 61.
 Peudoeka Lila II: 152.
 Peugala, zie gala.
 Peugat^hèh II: 49.
 Peugawè II: 57, 58.
 Peukab (meukab) II: 219.
 Peukajan I: 480.
 Peukan Bada II: 115.
 — Toeha II: 100.
 Peukatib I: 574.
 Peukawén I: 574.
 Peukló^s minjeu^s I: 114.
 Peukoela- of keupoela II: 56, 272.
 — -pitten II: 204.
 Peukóng agama I: 165.
 Peukréng, zie idja.
 Peukroej I: 290.
 Peulalè I: 455.
 Peularéh II: 49.
 Peuleupeuè^s I: 467. II: 265.
 Peulièh beut^hòe I: 115.
 Peulōt (meulōt) I: 267. II: 219.
 Pennab tjōt I: 212.
 Peunadjōh I: 52, 350, 391, 409, 461.
 — thō I: 52.
 Peunadō^s, Teungkoë — II: 15.
 Peunajah I: 428.
 Peunajōng I: 26.
 Peunawa II: 58.
 Peundang I: 21, 254. II: 56 vv., 61.
 Peundéng I: 50, 555.
 Peuneurah I: 57.
 Peungana^s, zie geundrang ana^s.
 Peungandjō I: 544, 545, 547 vv., 551 vv.
 Peungeulteh II: 58, 59.
 Peungklèh I: 400.

Pennikah I: 574.
 Peunjabét I: 109.
 Peunjakét dimanjang I: 455.
 — djheut II: 54.
 — manjas I: 425.
 Peunjakōt, zie oereuèng-oereuèng.
 Peunjeuha-vrucht II: 51.
 Peunó^s II: 196.
 Peunoelang I: 485.
 Peunoeman I: 42.
 Peutat (peu^seuntat) I: 463, 472.
 Peurampōt I: 454, 462, 464.
 Peureuha, Hatib of Leubè — I: 415—6.
 Peureudan, Banta —, zie Ali.
 Peureuja la^sōt II: 50.
 Peureukū^hōn II: 160.
 Peureulèè, zie fardh.
 Peureuléng II: 160.
 Peureumadani I: 40.
 Peut^hbah pantjoeri, zie pantjoeri.
 Peut^hbambōt I: 311, 312.
 Peut^hban, zie poemeut^hban.
 Peut^hbangan II: 244.
 Peut^hbidjoeè^s I: 45, 265, 286, 331, 355, 428.
 — Koeroe^san I: 456.
 Peut^hbigōng II: 217.
 Peut^hbiwa I: 515.
 Peut^hboenat, zie kōh bōh.
 Peut^hboenténg I: 532, 554, 350, 355, 391,
 Peutamat I: 457, 458. II: 525.
 455, 437.
 — darōh I: 250, 251.
 Peutat^ha^s minjeu^s I: 114.
 Peuté^s, bōh — I: 218.
 Peuteuj II: 74.
 Peuteumoeèn I: 325.
 Peuteungahan at^ha I: 212.
 — leuhō I: 212.
 Peuteurah-vogel II: 167.
 Peuthōwahab, zie Fathal-Wahlāb.
 Peutimang boeët I: 330.

- Peutimang djamèè I: 530.
 Peutjatô^s, zie peutoetô^s.
 Peutjitjab I: 421 vv.
 Peutjoetjô^s, zie peutoetô^s.
 Peutjôh, zie peutoetô^s.
 Peutjroeëng, zie peutbidjoeë^s.
 Peutô^s hoekôm arab I: 354.
 Peutôè I: 41.
 ——— dông I: 45.
 Peutoegéh II: 84.
 Peutoetô^s (peutjoetjô^s, peutjatô^s, peutjôh) II:
 217.
 Peutrôn I: 428 vv., 454.
 ——— boerông I: 420.
 Phaj I: 522.
 Phang I: 154. II: 84, 89, 91.
 ——— Poetrôè — II: 89.
 Piadah II: 245.
 ——— Gampông — II: 150.
 Piatban I: 264, 529, 551, 459. II: 267, 275,
 514.
 Pi-boom II: 54.
 Pidie (Pedir) I: 2, 47, 95, 217, 259, 285,
 289. II: 14, 15, 26, 28, 87, 94, 96, 97,
 100, 114, 125, 249, 269.
Pieh I: 35.
 Pikah II: 9, 10, 20, 25, 55.
 ——— en Oetboej-boeken II: 50.
 Pineung I: 35, 286.
 ——— lhèè kra^s — matba^s I: 405.
 Pinggang, idja — I: 27, 29, 30.
 Pinta, Toean di — II: 329.
 Pintō khōb II: 64.
 ——— raja II: 64.
 Pi, Gampông — II: 329.
 ——— oe I: 31, 37, 40.
 Pira^s, Vorst van — II: 148 en zie panté.
 Pitbang abin I: 460.
 ——— klat I: 424. II: 51.
 ——— meukeumbenè II: 47.
 ——— peungat I: 32, 350.
- Pitbang talōn II: 51.
 ——— tbeumatoe I: 424.
 Pitéh (pitios) II: 214.
 Pitrah I: 77, 246, 248, 249, 256 vv. II
 299, 342.
 Pladang II: 56.
 Plaudô^s kantjé, Hikajat — II: XV, 71, 161 vv.
 Plantatbina II: 160.
 Plawa I: 460.
 Ploeëng I: 40.
 Ploemadani I: 454.
 Plôih meuneu^soeè I: 212.
 Pô I: 501.
 ——— da, zie a en I: 501.
 ——— (di, sisi) II: 82.
 ——— dja, zie koedja.
 ——— Djambôè II: 85.
 ——— lém, zie adoëen.
 ——— meurat^{bab}, zie meurat^{bab}.
 ——— ni I: 460.
 ——— nja^s I: 506.
 ——— Panglima — lém I: 159. II: 111, 250.
 ——— roemôh, zie proemôh.
 ——— zie Pôteu, Pôtjoet.
 Poeatba I: 75, 254, 259, 244, 246, 254, 261
 II: 542.
 Poeba^se, zie poemôe.
 Poebla II: 252.
 Poedja, ka geu — I: 432.
 Poej I: 289.
 Poejōh II: 216, 219.
 ——— meulôt I: 267.
 Poekat I: 125, 227, 254, 299, 502, 505, 507.
 Poela batèè I: 444, 476, 478.
 ——— poemoela, I: 285, 289.
 Poelang balèè I: 399.
 Poelét, zie ratèb, thadati-spelen.
 Poemanôè manjèt I: 465, 466.
 ——— miè II: 311.
 Poema^{waih} I: 314.
 Poemeutban (peutban) I: 310.

Poemôe I: 469.
 Poemoeë breueh I: 114.
 Poenggōng I: 298.
 Poengō boej I: 426.
 Poenò I: 455.
 Poentent-blād II: 272.
 Poentianak, zie boerōng.
 Poentjeuēs I: 41.
 Poentoe I: 554.
 Poentōe-vrucht I: 455.
 Poepalang I: 57 vv.
 Poepipa oemōng I: 515.
 Poepò II: 217, 219.
 Poepoe, sa — II: 512.
 Poepò glajang II: 195.
 Poerēe II: 54.
 Poeréh I: 459, 440. II: 197.
 Poetba II: 42.
 Poetbat II: 209.
 Poet I: 215.
 Poetjōs I: 554. II: 61.
 Poetoe I: 52.
 Poetōih, Glé — II: 258, 529.
 Poetrōe I: 428, 458.
 Poewōe thie I: 255, 598.
 Pondjēn II: 52.
 Pōndok II: 50 vv., zie pēsantren.
 — doeriat pandjang baraja I: 450.
 Pōng-pōng I: 541.
 Pōteu I: 126.

Qaboel II: 555.
 Qadar I: 252.
 — nacht I: 255.
 Qadhā I: 482.
 Qādhi, zie kali.
 — ambt I: 569.
 — ad-dharoerah I: 577.
 Qadirijjah II: 49, 510.

Pōteu meureuhōm Daja II: 550.
 — Oeë, zie Alaédin Djoehan.
 Pōtjoet Kléng II: 95.
 — Hikajat — Moehamat II: 7, 92 vv.,
 249.
 — Mamat II: 119.
 — Tbandang II: 95.
 — Tbiti II: 250, 550.
 Pradja II: 46.
 Prahō I: 297. II: 205.
 Praśna theumah, zie branda.
 Prang.
 — Atjēh II: 108.
 — désa II: 202.
 — Kōmpeuni, Hikajat — II: 106 vv.
 — Radja Khiba, Hikajat — II: 176.
 — thabi (sabīl) I: 295. II: 125.
 Prantbēh II: 84.
 Praēoen (Farao), Hikajat — II: 172.
 Prataih I: 57, 41, 42, 412, 415, 414, 428,
 464, 466, 470.
 Preut II: 57.
 Prijaji II: 566.
 Priman II: 118.
 Primbon of paririmbon I: 210, 211, 522.
 II: 55, 559.
 Printaih Tbalam, Hikajat — II: 178, 179.
 Proemōh (pō roemōh) I: 556, 570, 408.
 — ka na — I: 527.
 Prōih II: 57.

Q-

Qadir Wali Çahib, zie Meuratbab.
 Qāf, zie kah.
 Qamar az-zamān, zie Kamarōdaman.
 Qaniç I: 505.
 Qānoen, uitmuntende — II: 507 en zie kanoen.
 Qarīnah I: 415.
 Qasm I: 445.
 Qiblah I: 576. II: 8, 15.

Qibtī, zie Kōbenti.

Qijās II: 9.

Qicçah haiwān II: 164, 166 vv.

Qoebād II: 127.

Qoebbah II: 552.

Qoebtī, zie Kōbenti.

Qoerān I: 250, 252, 511, 552, 557, 452, 455,
455, 440, 474, 476. II: 9, 15, 17, 25, 24,
45, 75, 171, 175, 184, 296, 297, 525, 525.

Qoerān leeraars II: 2.

— onderwijs I: 436 vv., II: 2, 5.

— reciet I: 229, 250, 249, 255. II: 2

— school II: 2.

— zangers, Egyptische — II: 5.

Qoeraisj II: 555.

Qoerbān, zie koereubenēn.

— feest II: 264.

R.

Rab boenténg I: 288.

Rabiah I: 417.

Rabi^c al-āchir (Rabi^cōj akhé) I: 206, 228.

Rabi^c al-awwal (Rabi^cōj awaj) I: 206, 220,
224, 225 vv., 254, 252, 528.

Raboe I: 207.

— abéh I: 249, 220, 271.

Rabò, Poelò — II: 314.

Rabōn II: 52.

Rabōng I: 37.

Radat (raddād?) II: 226, 228 vv., 254.

Radén, Radja — II: 85 vv.

Ra^cdjab, zie Radjab.

Radja I: 92, 428, 458. II: 40, 198, 200
215, zie Soeltan.

— Atjèh I: 8 vv., 50, 52, 107, 125 vv.

Radjab I: 206.

Radjah I: 458. II: 37, 48, 54, 58.

Raga, t^hipa^c — II: 197.

Ragòe I: 75. II: 56, 246.

Rahmat-berg II: 169.

Rahmatoellah II: 382.

Rahō II: 54.

Rak^cah I: 239, 247, 248.

Rakan I: 96 vv., 117 vv., 257, 305, 350.
II: 255.

Rak^cat, zie Rak^cah.

Raksasa, zie ra^ct^hat^ha.

Raleuē, zie lareuē.

Rama, Sri, zie T^hiri Rama.

Ramadhān I: 206, 259, 244, 249, 252, 254.

II: 542.

Ramalan, Ramoelan, zie Ramadhān.

Rambajan, Teungkoe — II: 99.

Rambaloej I: 455, 454.

Rambat I: 55, 40, 355, 599.

Rambenē I: 302.

Ramoelan, zie ramadhān.

Ra^cna, Banta — II: 160.

— Jamin II: 155, 137.

Rang I: 40, 43.

Ranggōng I: 301.

Rangkang, zie pēsantren.

— teungkoe — II: 30.

Ranoeb I: 35, zie boengkōih.

— baté — I: 224.

— dòng I: 225, 525, 526, 371. II: 274.

— nikah, zie — dòng.

— ngòn blòe — I: 70.

— tjèh — t^higapoe I: 215.

Ranté boej II: 38.

Rantja^c II: 77.

Rantò I: 297.

— Hikajat — II: 124 vv.

Rapa^c, perkara I: 384, 586.

Rapa^ci I: 65, 430, 452, 459. II: 254, 256,
258 vv., 275, 525, 529, zie Rifa^ci.

Rapana, zie Rapa^ci.

Rapenēng I: 298, 302.
 Ra^sṭba II: 35, peutamōng — II: 35, 36.
 Ra^sṭbatba II: 127, 152, 153.
 Raṭbeuki I: 323.
 Raṭbeutōm, bōh — II: 61.
 Raṭbeutōng II: 54.
 Ratéb (rātīb) I: 439, 473. II: 79, 220 vv.,
 250, 260 vv., 335.
 — brocē^s, zie — poelēt.
 — doeē^s II: 228 vv., 233, 250.
 — dōng II: 235, 250, 253, 254.
 — inōng I: 307. II: 183, 189, 224, 225.
 — mēntba, zie — T^baman en minsjārī.
 — poelēt I: 65, 90, 329, 439. II: 254.
 — ṭbadati I: 65, 90, 153, 169, 329. II: 226
 vv., 250, 255.
 — T^baman (Sammān) I: 65, 251. II: 183.
 220 vv., 225, 226, 228.
 — tjoēē^s, zie — poelēt.
 Ratīb, zie ratéb.
 Rawa, aneu^s — meu^sikoe I: 20.
 Rawana II: 160.
 Rēbo pēngabisan, zie Raboe abéh.
 — wēkasan, zie id.
 Rēt I: 36, 62.
 — babah — I: 36.
 Reubah tjōt I: 212.
 Reubēe II: 97.
 Reudeuēb II: 55.
 Reuēng-reuēng I: 1.
 Reugam I: 312.
 Reuhāb I: 470, 471.
 Reukoeēng leuē^s II: 65.
 Reundaug, zie keumamaih.
 Reunggét (peulaba —, poeboengōng —, padjōh
 boengōng —) I: 317.
 Reungkan I: 454.

Reunjeun.
 — gaki —, ṭbramōe — I: 39.
 Reuntjōng I: 29, 97, 118, 125, 336, 348.
 II: 40, 100, 196, 261, 264.
 Reutenē^s I: 218.
 Ribā I: 316, 318.
 Rifā^s, zie rapa^si.
 — Aḥmad — Rapa^si I: 169.
 Rifā^sijjah II: 256.
 Rigaih II: 119.
 Rihan II: 56.
 Rila II: 147.
 Rimba I: 62, 308.
 Rimoeēng (datōs) II: 48.
 Rinda of Rihan, Poetrōe — II: 148.
 Rintjōng, zie reuntjōng.
 Ripè I: 59, 220, 281.
 Riṣālah, ar — al-Ḥamīdijjah II: 382.
 Roe, bōh — I: 29.
 Roedjoe^s I: 404, 406, 407.
 Roeeuēng I: 34.
 Roehé, Hikajat — II: 81 vv.
 Roehōj Akenba II: 141.
 — A^sla II: 141.
 Roe^sja I: 207, 239.
 Roek I: 424.
 Roekō^s ṭbiawan II: 56, 58.
 Roeminja (roemia) II: 62.
 Roemōh I: 35 vv., II: 200, 201, 204, zie
 dapoe, joch, likōt, tanōh.
 Roeēng-roeēng, zie reuēng-reuēng.
 Roewah I: 237.
 Rōhōj Apeulah II: 138.
 Rōih, T^boeloetan — II: 142.
 Rōn, Radja — II: 221, 223.
 Rōm-rōm, bōh — I: 32.
 Rotan I: 308.

S.

Sabil Allāh I: 292.
 Sabtijjah I: 209.

Sadja^s II: 75.
 Sagi, zie ṭbagōe.

- Sagoena sakaja I: 401.
- Saḥoer, zie t^hawō.
- Said, Toean — II: 296.
- Sajjid I: 74, 158 vv. 165, 184, 251, 519.
II: 94, 105, 502, 522, 551.
- Sajoer, zie goelè.
- Sakarat, zie t^hoekreuet.
- Salam, zie t^haleuëm.
- Salamah (Salam, Islam) II: 178.
- Salasilah II: 11, zie silsilah.
- Sāḥik II: 14.
- Salomo II: 160 vv.
- Samā^c, zie t^hima^ḥ.
- Samaniab II: 221.
- Sama^ooen I: 216. II: 176—7.
- Sambēr glap II: 554.
- Samir II: 180.
- Sammān, Sjaich — of Leubè —, zie Tirò
(Teungkoë Tjèh t^haman di —).
- , Sjaich Moehammad — II: 220, 225
en zie ratèh t^haman.
- Sam^ooen, zie Sama^ooen.
- Sangirah, Prinses — II: 152.
- Sanoesi II: 10, 21.
- Santri I: 74, 571. II: 24.
- Sapoepoe II: 512.
- Sara II: 48.
- Sarapoelanam, zie Maelid sjarafi 'l-anām.
- Satan I: 229.
- Satariah II: 17 vv., 221.
- Sawah tadahan I: 285.
- Sèh, Hikajat (= Abdoelqādir Djailāni) II: 225.
- Sēlasih, zie t^heulat^hèh.
- Sēmbahjang I: 415, zie çalāt, t^heumajang.
- Sērat kantjil II: 161.
- Sēriawan, zie roekò^ḥ t^hiawan.
- Sētomi I: 221.
- Sidèkah I: 228 vv.
- Siḥr, zie t^hihé.
- Sikatan II: 165.
- Silih Moeloed I: 268.
- Silih Sawal I: 261.
- Silsilah II: 11, 17, 259.
- Simā^c = samā^ḥ, zie t^hima^ḥ.
- Simaloer I: 154.
- Simeon, zie T^heuma^ḥoen.
- Singkel II: 11, 16, 19, 142, 259.
- Sipahi I: 217.
- Sīrūn, Ibn — II: 45.
- Sit^heroeboeh II: 167.
- Sittanā Ḥawwa (Eva) II: 528.
- Sja^ḥbān I: 206, 257 vv. 244, 255.
- Sjab-i-barat I: 258.
- Sjafi'i, As- — I: 576, 580.
- Sjahbandar II: 110.
- Sjahid I: 179, 182. II: 91, 115.
- Sjāhnāme II: 127.
- Sjaich, zie Tjèh.
- Sjai' lillāh II: 260.
- Sjamsoeddin, Sjaich — van Soematra (Pasei)
II: 15, 14.
- Sjamsoel-alam I: 5, 115.
- Sjar^c, zie sjar^cat.
- Sjærani, As — al-Jawāqūt wal-djawāhir II:
179.
- Sjarḥ al-wiqajab I: 578.
- Sjar^cat II: 507.
- Sjarief I: 158.
- Sjarwānī, As- — I: 575, 482.
- Sjattārī, As- — II: 18.
- Sjaukah, Joe — II: 562, 568.
- Sjawwāl I: 206, 255, 260.
- Sj^cah II: 180.
- Sjiqq I: 467.
- Slamétan I: 228, 250, 555.
- Soeltan I: 292. II: 109 vv., zie radja.
— Roes, zie Rōih (T^hoeloetan —).
- Soenat, zie soennat.
- Soendël bolong I: 415.
- Soennah II: 9.
- Soennat I: 215, 245. II: 299—300.
- Soera, zie Atjoera.

Soerau, zie pēsantrèn.
Soleiman, Radja — I: 24, zie Thœlôjman.
Sorogan II: 31.

Sosor bebek, zie tjakar bebek.
Sri Rama, zie Thiri Rama.
Swarga I: 480.

C-

Çadaqab, zie sidekah en thœdenkah.
Çafar I: 205, 219, 271.
Çahîh II: 301, 305.
— van Moslim II: 181.
Çalât I: 357, 415, 468. II: 334 vv., zie
thœumajang.

Çalât al-istiqâ II: 311, 313.
— at-tasâbih I: 259.
Çâlih, zie Abdallah.
Çarf of taçrif, zie tharah.
Çirât al-moestaqim II: 5, 30.
Çœbh, zie thœböh.

T^H-

Thab, Thœloetan — II: 144.
Tha^sban, zie Sja^sbân.
Thabôn I: 459.
Thabtoe I: 207.
Thadati I: 25, 226 vv., 459.
— pantôn I: 169.
— poëzie II: 227.
— spelen I: 265. II: 79, 107, 325.
— ratéb — zie ratéb.
Thadenëb II: 215.
Tha^sdôjmanan II: 144, 145.
Thagôë (lhêë —, panglima —) I: 2, 55, 95.
II: 249, zie panglima.
Thah I: 109.
Thabbandi II: 149.
Thabbawa, Poetrôë — II: 150.
Tha^sit Bimaran Indra II: 156.
Thaj I: 284.
Thajab I: 155.
Thajét, zie Sajjîd.
Thaka I: 295.
— djô^s I: 296.
Thakét drôë I: 425, 426. II: 52.
— manja^s, zie drôë.
— oelêë neurajen^s, zie thampông peuteun-
gahan.

Thakét thabôn II: 56.
Thalah, oereuëng — I: 119.
— Toean — nama, zie hòh (Teungkoe
di —).
Thalamah II: 178, 179.
Thalang I: 41.
Thalat, zie çalât, thœumajang.
Thalawalé I: 357, 358, 546.
Thaléh, zie Abdallah.
Thalén, zie thœunalén.
Thalenëm I: 124, 219.
Thalitan II: 180.
Thalôb hatêë I: 419, 450.
Thalôran I: 37.
Thama laçin II: 180.
Thamaih I: 69, 77, 123, 374, 475.
Thama Indra, Teungkoe — II: 249.
Thamalanga II: 244.
— Habib — I: 188, 189, 194. II: 121.
Thaman, Tjhéh — (Sjaich Sammân), zie
Tirò.
— Leubè — (= Teungkoe Tjéh Thaman
di Tirò) I: 190. II: 27.
Thaman, zie ratéb.
Thambaj I: 349.
Thambang I: 245.

- Thamböt I: 124, 312.
 Thami^ooen II: 156.
 Thamoë, zie Thamön.
 Thamön I: 452.
 Thampan I: 297, 302.
 — poekat I: 302.
 Thampée II: 312.
 Thampóë bij Teumieng II: 245.
 Thampóng (—penteungahan, —rajeu^o, —tjoet)
 II: 52.
 Thandang, zie Tjoet Thandang.
 —, Tenkoe — I: 52. II: XIII (verbetering
 van bladz. 52, noot).
 Thandéng I: 40.
 Thandja^o I: 359. II: 75, 79 vv., 104, 129,
 150, 165, 195, 224, 271.
 Thané I: 452. II: 46, 252.
 — Tjés brés II: 252.
 Thangé I: 107, (— Daja, — gampōng) 350.
 Thangga I: 334.
 Thanggila II: 141.
 Thanggōj I: 19, 30.
 Thantan I: 31, 37, 425.
 — meuteupi II: 145.
 Thantent dōng I: 235.
 Thapa I: 391.
 Thapha, zie Çafar.
 Thapiatōdin tjah I: 5, II: 16, 370.
 Thara.
 — oemōng — I: 128.
 — Radja — I: 142.
 Tharah II: 7.
 — Malé^o — II: 158.
 Tharakata I: 3 vv., 9, 136 vv., 259.
 Thareuē^o-vogel II: 44.
 Thasri II: 177 vv.
 Tharōng I: 412, men — I: 411.
 Thasti Indra Thoeara II: 445.
 Thawang keupoela II: 245.
 Thawa^o ranté I: 329. II: 265.
 Thawé^o I:
 Thawō I: 245, 250.
 Thépoe Alam II: 160.
 Theudeukah I: 468, 471.
 Theuēng II: 254.
 Theuhab I: 107, 350.
 Theuké (pandan) II: 54.
 Theulangké I: 322 vv., 328.
 Theulat^o I: 39, 207, 345.
 Theulat^héh (sělasih) II: 52.
 Theulawaih-geberge II: 96, 240, 242.
 Theulawenēt, zie ratéë inōng.
 Theuloedang II: 195.
 Theuloempoe^o pit^hang II: 196.
 Theumajang I: 65, 86, 165, 220, 241, 247,
 248, 260, 458, 465, 466, 482. II: 4, 36,
 191, 354, 345, zie çalāt.
 — hadjat I: 239.
 — manjèt I: 468.
 — moegréb I: 246.
 — oerōë raja I: 256.
 — pentoeēng iē — I: 465, 466.
 — teut^heu^hbéh (çalāt at-tasābī^h) I: 259.
 Theumangat I: 426. (kroe —) 427.
 Theumantō^o I: 455.
 — hout II: 275.
 Theumapa I: 456, 457.
 Theuma^ooen (Simeon) I: 216. II: 171, 177
 — Hikajat — II: 176.
 Theumawé, Lhō^o — I: 140. II: 245.
 Theumbah I: 35, 82, 124, 259, 334, 348,
 352, 355, 372, 391, 393, 399.
 Theumbō I: 415, 424. II: 57.
 Theumenlah I: 284.
 Theumenlėhan I: 241.
 Theument^haj I: 284.
 Theunnagan, Habib — II: 15, 16.
 Theuna maki II: 62.
 Theunang mata oerōë I: 276, 277.
 Theunalén I: 48, 354, 355, 428.
 Theunanjan I: 207.
 Theuneumbah I: 355.

- Tbeungkè I: 298.
 Tbeu^sòb I: 256.
 Tbeu^sõn I: 28, 467.
 Tbeupat I: 298.
 Tbeupét koet I: 52.
 Tbeurawa I: 255.
 Tbeureuban I: 459, 466.
 Tbeureujani II: 169.
 Tbeureukab I: 58.
 Tbeureuma I: 263, 553, 554.
 Tbeut^hagõn I: 52.
 Tbeut I: 294.
 Tbeutia Oelama, Teukoe — I: 142.
 Tbeutoeës I: 57. II: 195.
 Tbiah I: 504.
 Tbi Amin II: 165.
 Tbiawan I: 241. II: 56, 57, zie roekó^s
 tbiawan.
 Tbi Beurantõ II: 60.
 Tbiblah langét, Toean — II: 528.
 Tbibõn-bõn-struik II: 262.
 Tbibrèe I: 94.
 Tbidjalòh I: 465.
 Tbidjoeë^s-tbeu^soeëm I: 459. II: 51.
 Tbidréng I: 298.
 Tbie II: 48.
 — poewòe — I: 253, 398.
 Tbigalah oeròe I: 244.
 Tbigam, zie aneu^s agam.
 Tbi Gamba (Gambar) II: 152, 153.
 Tbigeupòh, alat — I: 118.
 Tbihé I: 457. II: 54.
 Tbi inòng, zie aneu^s inòng.
 Tbi katòe meuh I: 370.
 Tbi kin I: 345. II: 57, 40, 100, 160, 264.
 — panjang I: 29, 97, 118, 125.
 Tbi kha oeròe I: 244.
 Tbi klèb mata I: 215.
 Tbi lan (Ceylon) II: 156.
 — Kaharòlah van — II: 146.
 — Oetòih van — II: 167.
 Tbiloeue I: 27, 355, 428. II: 65.
 — loetõng meukat^hab II: 65.
 — plang toedjòh loempat II: 65.
 Tbi ma^s I: 250. II: 51.
 Tbi Madõn-dangki II: 147.
 Tbi mbang II: 195.
 Tbi mpang II: 27, 28.
 — lhèe of — peuet I: 461.
 Tbinadeubah II: 167.
 Tbindiè (tboendie) I: 245.
 Tbingèt I: 30.
 Tbingké, zie Singkel.
 Tbingòh I: 214.
 Tbinibõng, Lbõ^s — II: 151, 135.
 Tbi Oedjoet II: 85 vv., 92.
 Tbi Oeneun II: 152.
 Tbi^soeròe tbeupòt I: 244.
 Tbi pa^s raga II: 197.
 Tbi pahi II: 95.
 Tbi peuet doa plòh II: 194.
 Tbi Poentõng II: 157.
 Tbi rahét-vrucht I: 344.
 Tbi ri (Sri) Rama II: 160.
 Tbi^hé^s I: 504, 502.
 Tbi ti, Toean of Pòtjoet — I: 447.
 — Dabidah II: 160.
 Tbi^hidjoeë^s I: 534, 552, 347, 428.
 Tbi **Tj**hoeëng I: 424.
 Tbi ti oebal II: 156.
 Tbi ti Tjahja II: 142, 144.
 Tbi tòn Glima II: 156.
 Tbi waih I: 556.
 Tbi liméng, bòh — I: 51.
 Tbi limeum II: 165.
 Tbi oebang I: 555, 477.
 Tbi oebòh I: 245.
 Tbi oedoe I: 41.
Thoeëb (meu^thoeëb) II: 205.
 — adòe — II: 205.
 Tbi oeganda Ali II: 150, 155 vv.
 — Keumala II: 154.

Thoeganda plant II: 270.
 Thoegôe I: 246.
 Thoekaleuët I: 28.
 Thoekêë, zie kawôm.
 Thoekreuët I: 463.
 Thoeléng II: 266 vv., 274.
 Thoelôih jang akhé I: 213.
 Thoelôjman II: 154, 160, 163 vv.
 — van Thalbian II: 135, 136.
 — Hikajat Radja — II: 122 vv.
 Thoembôe I: 304.
 Thoénat, zie soennat.
 Thoendië, zie thindie.
 Thoengië I: 298.
 Thoenténg I: 48.
 Thoenti I: 34.
 — halia II: 60.
 Thoera I: 83. II: 218, 274.
 Thoerat koetika I: 323.
 — kriman II: 185.
 — talenë I: 406.
 Thoerë-visch I: 302.
 Thoeri I: 296.
 Thoetha I: 30, 335, 357.

Thoethôh II: 15.
 Thôjdilah II: 260 vv.
 Thôjdina Amdah, zie Amdah.
 — Oethén, zie Oethén.
 Thrah djarôe I: 391.
 — oelëe I: 452, 459.
 Thrabi Tandjông I: 420.
 Thramôe.
 — likôt I: 35, 41, 330, 348, 410.
 — reunjeun I: 39 vv., 330, 368.
 Thranta I: 242, 261. II: 273.
 Thrapa, zie keunông.
 Thréng I: 30, 32.
 — ba^s pha thiblahi I: 114.
 — citroen II: 50.
 Threuë I: 34.
 Thri II: 249.
 Thriphië-boom II: 268.
 Thri Reubëë, Toean — II: 98.
 Thriweuë I: 27.
 Thriweuën I: 38.
 Throenë I: 334, 430, 435. II: 267, 268, 274.
 Thróh I: 135.
 Thrójkaja I: 32, 41.

T.

Tazbi (taçbir) II: 45.
 Tahoe doeë I: 283 vv.
 Taboeh II: 266.
 Taboehan (Tamboehan), Kén — II: 156.
 Taboet I: 470.
 Tād̄j al-moelk II: XIV.
 Tadjwīd-wetenschap II: 2.
 Tadjō I: 287.
 Tadjog I: 64, 85.
 Tadjirat ar-rākidīn I: 193. II: 123.
 Ta^seuñ of ta^çeuñ I: 459.
 Tafsīr, zie tenpeuthé.
 Tagoeën I: 41.
 Tahdīb van Nawawī II: 181, 183.

Tahé I: 370.
 Tahkim I: 358, 362, 363, 369, 372 vv.
 Tahlil I: 78, 474.
 Tahtanoen II: 137, 138.
 Tajenën I: 40, 42. II: 312.
 Takat thimalam I: 267.
 Takeulit, zie teukeulit.
 Talabah II: 366.
 Talam I: 332.
 Talāq I: 382 vv., 404, 405, 407, 408, 450.
 Taleuë, zie talāq.
 Taleuëng I: 302.
 Ta^çliq I: 359, 381.
 Talō II: 197.

Talôe, bôh — II: 61.
 — djarôe I: 50, 357.
 — djôf I: 414. II: 333.
 — ië II: 65.
 — (karang) II: 256.
 — ki^{si}eng I: 50, 356, 356, 421.
 — linggang, zie dham.
 — poeréh — I: 414.
 Talqîn, zie tenleukin.
 Tama^s I: 541.
 Taman II: 64.
 Tamat I: 250, 456.
 Tambat^{an} II: 171.
 Tambihôj int^{an} II: 188, 189.
 Tambihô nit^{an} II: 185.
 Tambihôj rapilin II: 22, 189.
 Tambih toedjôh blaih II: 178, 189.
 Tamboe I: 64, 245, 250, 252 II: 266, 267, 514.
 Tamboehan (Taboehan), Kén — II: 156.
 Tambôn Parit^{hi} II: 150.
 Tamêh.
 — poetrôe, — radja I: 45.
 Tamiang II: 245.
 Tamim Ant^{an}, Hikajat — II: 181, 182.
 Tamlikha of Êelia toedjôh, Hikajat — II: 173.
 Tampak Toean II: 240, 327.
 Tampô^s I: 351. II: 255.
 — ment^h I: 356.
 — Radja — II: 130, 131.
 Tampôe I: 294.
 Tanda I: 110, 113, 117, 118, 326, 327, 405.
 — djih maté lam djarôe hakim I: 122.
 — ikan — I: 298, 302.
 — mè — kông narit I: 324, 357.
 — t^{he}umentét I: 472.
 Taudjông I: 417.
 — Poeri, Hikajat — II: 156.
 Tandô^s I: 302.
 Tanggiléng I: 272, zie keunóng tanggilé^s.

Tangkaj I: 73, 76, 414, 425, 426, 440, 457.
 II: 48, 49, 57.
 — boerông I: 416, 418, 420.
 — geut^hông I: 288.
 — ië — I: 411.
 — tikôih I: 288.
 — t^{he}uloet^hôh I: 411.
 Tangkirông I: 298, 301.
 Tangkoelô^s I: 28, 29, 336, 433, 439
 Tanglông meugit^{an} II: 275.
 Tanôh.
 — manjang I: 303.
 — radja I: 128.
 — roemôh I: 36.
 — abêe, Teungkoe — I: 104, 108. II: 29.
 — mirah, Teungkoe — II: 29.
 — wakenêh, zie wakenêh.
 Tapa I: 188. II: 18, 148.
 Tapa^s toean, zie tempat toean en lhô^s.
 Tapé I: 32, 290.
 Tapeuhi II: 147, 148.
 Ta^{ce}un I: 459, zie moetah tjirét.
 Taqlid I: 376 vv., 485, 485. II: 22.
 Tarāwih, zie trawêh.
 Tariqah I: 158, 170, 251. II: 14, 17, 19, 220 vv., 225, 509.
 Tarôh ba^s II: 217.
 — tjabeuëng II: 217.
 Tarôn I: 40.
 Tarwajah-dag I: 261.
 Taçawwoef II: 10, 20, 35.
 Taçrif, zie t^harah.
 Tsabih-formule I: 239.
 Taslûmah I: 247, 248.
 Tawaih II: 53.
 Tawhîd, zie Oet^hoej.
 Têh I: 322.
 — boekjes I: 210, 211
 Têkoekoer, zie leuē^s.
 Têlo^s, zie thô^s.
 Têmē^s, zie mē^s.

- Tèngtòng II: 194.
 Těnoeng I: 115, 459.
 Téš-téš-vogel, zie kědjit.
 Teubèè I: 295.
 — iè — I: 34.
 — men⁵ōn II: 274.
 — ngòn blòè iè — I: 70, 295.
 Teubōih I: 415.
 — taleuē⁵ I: 407.
 Teugóm II: 207.
 Teukenlit (taqlīd) I: 376 vv., 483, 485,
 II: XIII, 22.
 Teukoe I: 73, 90, 111, 160.
 Teuleukin I: 77, 472, 473, II: 144.
 Teumanóm I: 115, 459.
 Teumèn I: 413.
 Teumeuntoeē⁵ I: 330, 336.
 Teumeuroej I: 31.
 Tenmiēng II: 245.
 Teuminteuēng I: 289.
 Teumòn boe I: 32.
 Teumadjō⁵ I: 145.
 Teunamba⁵ I: 299.
 Teuanóm, zie teumanóm.
 Teuneuheun, zie neuheun.
 Teunga I: 302.
 Teungkoe I: 73 vv., 90, 111, 160, 167, 178,
 184, 228, 231, 233, 237, 241, 244, 246,
 248, 249, 250, 256 vv., 290, 291, 307,
 351, 365, 368 vv., 405, 407, 411, 413,
 422 vv., 427, 429, 432, 434, 435, 437,
 460, 464, 465, 468, 471 vv., 476, 478,
 486. II: 33, 74, 82, 107, 322, 323, 343,
 366.
 Teungòh malam I: 213.
 Teunoengkèè I: 42.
 Teunóm I: 156.
 Teu⁵oeēm II: 56.
 Teupeut^bè II: 23, 33.
 Teupōng taweuē I: 45, 286, 331 vv., 355,
 435.
 Teureuboeē, Teungkoe — II: 14, 16.
 Teut^bawōh II: 10, 20, 33.
 Teut^beurèh, zie t^barah.
 — (taçrif) penèi blaih II: 63.
 Teut^brō⁵ manèh I: 480.
 Teutab I: 440.
 Tha, zie toean.
 Thalathijjah I: 209.
 Tham II: 202, 203.
 Theun gatō⁵ II: 200.
 Thoelth, zie t^hoel^hōih jang akhé.
 Thō⁵-visch II: 164.
 Thōn, arah — I: 208.
 Thōng I: 27.
 Tiamòn I: 466.
 Tibang, Gampōng — II: 110.
 Tih II: 207.
 Tika bantaj, tjòb — II: 328.
 Tika doeē⁵ I: 347.
 Tikōih I: 288.
 Tilam I: 347.
 — doeē⁵ I: 41, 42, 352.
 — èh I: 42.
 Tima I: 37.
 — t^heuneulat — I: 59.
 Timoe II: 26, 150.
 Timòh, mata — II: 50.
 Timòn, ikan — I: 298.
 Timphan, zie djeumphau.
 Tinteuēng, teuminteuēng I: 289.
 Tiōng II: 41, 74.
 Tip I: 211. II: 43.
 Tirè dilangèt I: 42.
 Tirò I: 185. II: 27, 28.
 — Teungkoe — I: 185.
 — Teungkoe Tjhèh Thaman di — (Sjaich
 Sammān) I: 151 vv., 183, 185 vv. II:
 21, 27, 74, 109, 116 vv., 190.
 — Teungkoe Tjhi⁵ di — (= Teungkoe
 Moehamat Amin) I: 185. II: 27.
 Titi I: 470.

- Titilantahit II: 44.
 Tjaba^s II: 165.
 Tjasban, zie Sja^sbān.
 Tjabé djawa, zie tjampli poeta.
 Tjabéh I: 298.
 Tjab limóng I: 158, 151, 194.
 — bhikoereuēng I: 156 vv., 146, 151, 186,
 189, 546. II: 110.
 Tjadé^s I: 89, 145.
 Tjadoe I: 54. II: 70, 551.
 Tjah, zie tjét.
 Tjahja II: 148.
 — Hirani II: 154.
 Tjahkoebat, Hikajat — II: 155, 154.
 — Land van — II: 142, 145, 146.
 Tjahpari II: 152.
 Tjah Peuratbat Indra La^sthana II: 155.
 Tjahribanoen II: 180.
 Tjahrilah II: 151.
 Tjakar (tjotjor, sosor) bebek I: 551.
 Tjakra dōnja II: 86, 87, 90.
 Tjakri II: 225, zie meutjakri.
 Tjakroem II: 257, 249.
 Tjam I: 17.
 Tjamhō Ali II: 151.
 Tjam Nadiman, Hikajat — II: 146, 147.
 Tjampli I: 51, 287.
 — poeta of boeta II: 60.
 Tjamtalira II: 155, 156, 158.
 Tjamtjoeroeih II: 62.
 Tjanang II: 266, 267.
 Tjandoe (djambō —, gó —) I: 55.
 Tjandralila II: 155.
 Tjangkok II: 60.
 Tjapah I: 41.
 Tjapéng II: 268.
 Tja^sie II: 53.
 Tjara^s I: 296.
 Tjarapha anam, zie Maolid sjarafi'-anām.
 Tjaroeéh, zie baroeéh.
 Tjati I: 18.
 Tjatō II: 204, 205.
 Tjawaj, zie Sjawwāl.
 Tjawan I: 332.
 Tjawat I: 420, 421.
 Tjé^sbré^s II: 47.
 Tjéh, zie Tjhéh.
 Tjémpala II: 216, 219.
 Tjé^s, Teukoe — II: 111.
 Tjèt I: 505.
 Tjétjét, zie Tjét.
 Tjeukié^s I: 114, 117.
 Tjeukó^s I: 461.
 Tjenkō I: 425. II: 52, 62.
 Tjeuleupa I: 45.
 Tjeumara II: 82.
 Tjeumentjéh II: 44.
 Tjeuneuroeët I: 52, 456.
 Tjeunitjah I: 425. II: 52, zie keumamaih.
 Tjeureupoe intan II: 146.
 Tjhéh II: 226, 228 vv.
Tjhoeēng, Thⁱ — I: 424.
 Tjikoer, zie tjeukō.
 Tjilaka II: 40.
 Tjindoe Katbeumi, Poetrōe — II: 158.
 Tjinitjah, zie tjeunitjah.
 Tjinoe I: 512, 454, 464.
 Tjintaboehan, Hikajat — II: 156.
 Tjipé I: 41.
 — tjoet I: 549.
 Tjirét II: 51.
 Tjitjém I: 414.
 Tjōb tika bantaj I: 528.
 Tjōda, zie tjōkah.
Tjoeéh-bladeren II: 51.
 Tjoegóng I: 455.
 — boeë I: 455.
 Tjoeka^s, zie tjatō.
 Tjoekō II: 48.
 Tjoeli-tjoeli I: 455.
 Tjoeloeët-bladeren II: 52.
 Tjoemoeët II: 55.

Tjoemoëet gapeuëh, — lada II: 53.

Tjoepa^s I: 215.

— lada t^{hi} — I: 221, 222.

Tjoepéng, zie ha^s.

Tjoet I: 501, 502.

— bang, zie abang.

— da, zie a en I: 502.

— Latéh II: 244.

— lém, zie adoeën.

— leubè I: 501.

— Ōh, Panglima — II: 250.

— Ōh, Teukoe — I: 145.

— Kawōm — T^handang I: 51 vv. II: 352.

— T^{hi} Nja^s — I: 424, 501.

— Toean — II: 165.

— wa, ma, zie ma^s wa.

Tjoetjò I: 505.

Tjoetōj I: 32.

Tjoewé^s I: 41.

Tjókah II: 207.

Tjòm I: 505.

Tjót I: 212.

— Paja II: 29.

— peunab — I: 212.

— Poctoe, Teungkoe — I: 130.

— reubah — I: 212.

— Teungkoe — II: 328.

— Toean di — arōn II: 329.

— Toean di — tjakò II: 329.

Tjotjor bebek, zie tjakar bebek.

Tjradi I: 42, 43.

Tjreuëh I: 284.

Tjroe, bòh — I: 335.

Tō^s II: 312.

— Batèè, zie Dja Batèè.

— T^handang, zie Tjoet T^handang.

— T^hoelójman II: 144.

Tòb I: 294.

— alèè eumpiëng II: 204.

— gloenjoeëng I: 281 434.

Toe, zie doe, nè^s-nè^s

Toea II: 40.

Toean I: 160, 506. II: 322.

— beut^ha II: 119, 239.

Toeankoe I: 73, 146, 155, 370, 393, 395, 502.

Toeba, zie Bataks.

— èleumèè — II: 49.

Toedjōh kit^hah II: 188.

Toeëng meunarō I: 390.

Toeha, zie oereuëng.

Toehfah I: 375, 376, 482. II: 9.

Toeih I: 302.

Toekōj I: 285.

Toela^s mara II: 86.

Toeleuëng dòng I: 455.

— peudja — II: 61.

Toelō I: 288.

Toemba^s I: 29.

Toembang mangkò^s II: 60.

Toemèh, zie keumamaih.

Toemoeda I: 506.

Toepè II: 132.

Toempòè I: 32, 456.

— koek II: 267.

Toenang, lam — II: 217.

Toenangan I: 327.

Toengkat I: 86. II: 328.

Toengkōb, Teukoe Imcum — I: 133, 142 vv.

Toengkōj II: 236.

Toenòng I: 25 vv., 50, 115, 309.

— aneu^s — kroëng I: 35.

Toepah, zie Toehfah.

Toetoeè I: 470.

Toetoeep këndang I: 245.

Tolba, zie talabah.

Tolé I: 424.

Tōtō II: 42.

Tòwaja II: 62.

Towong, Ni — II: 211.

Trawèh I: 76, 247 vv., 251, 252, 354. II: 335.	Trím II: 185.
Trièng I: 36.	Troeëng I: 31.

U.

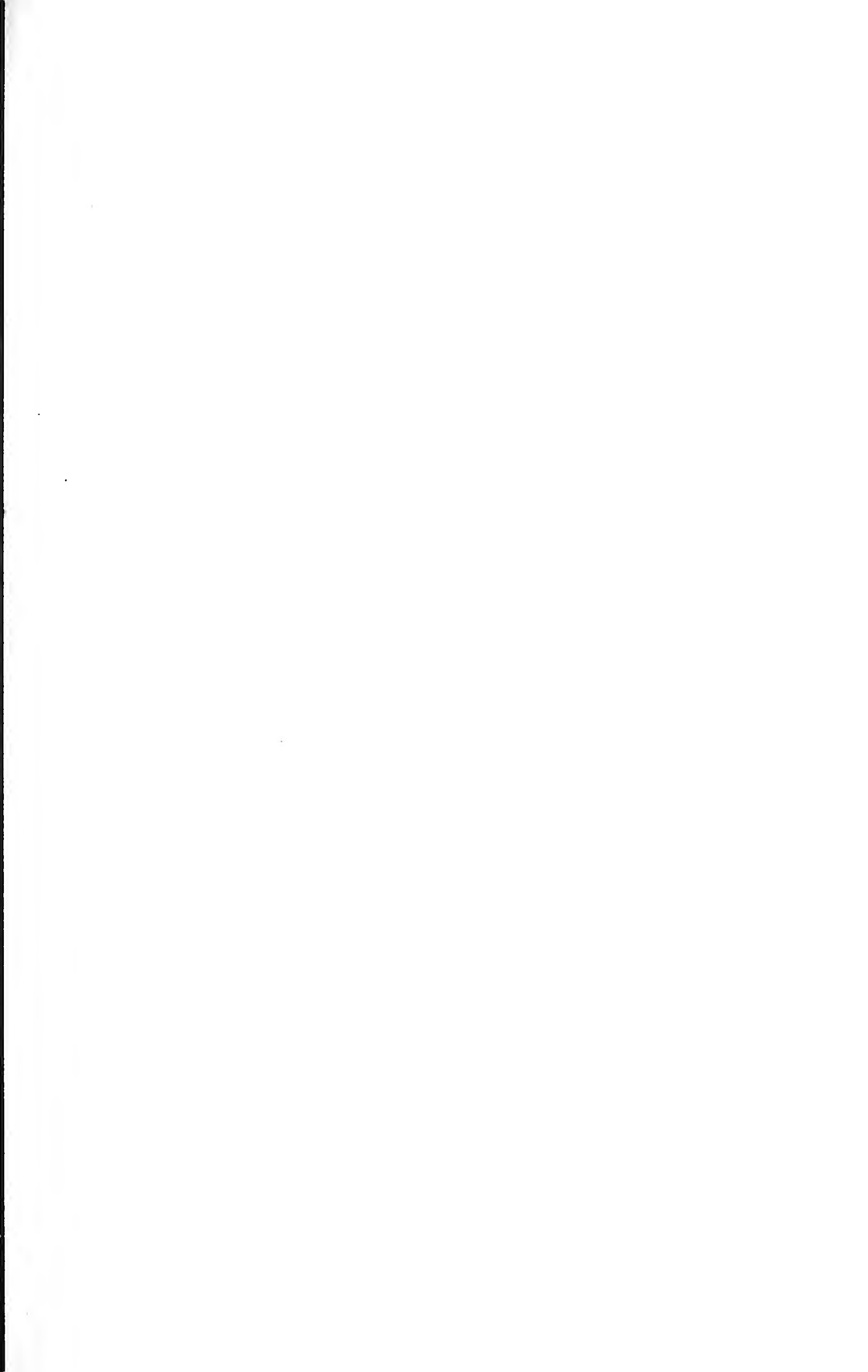
Uilenspiegel II: 71—72.

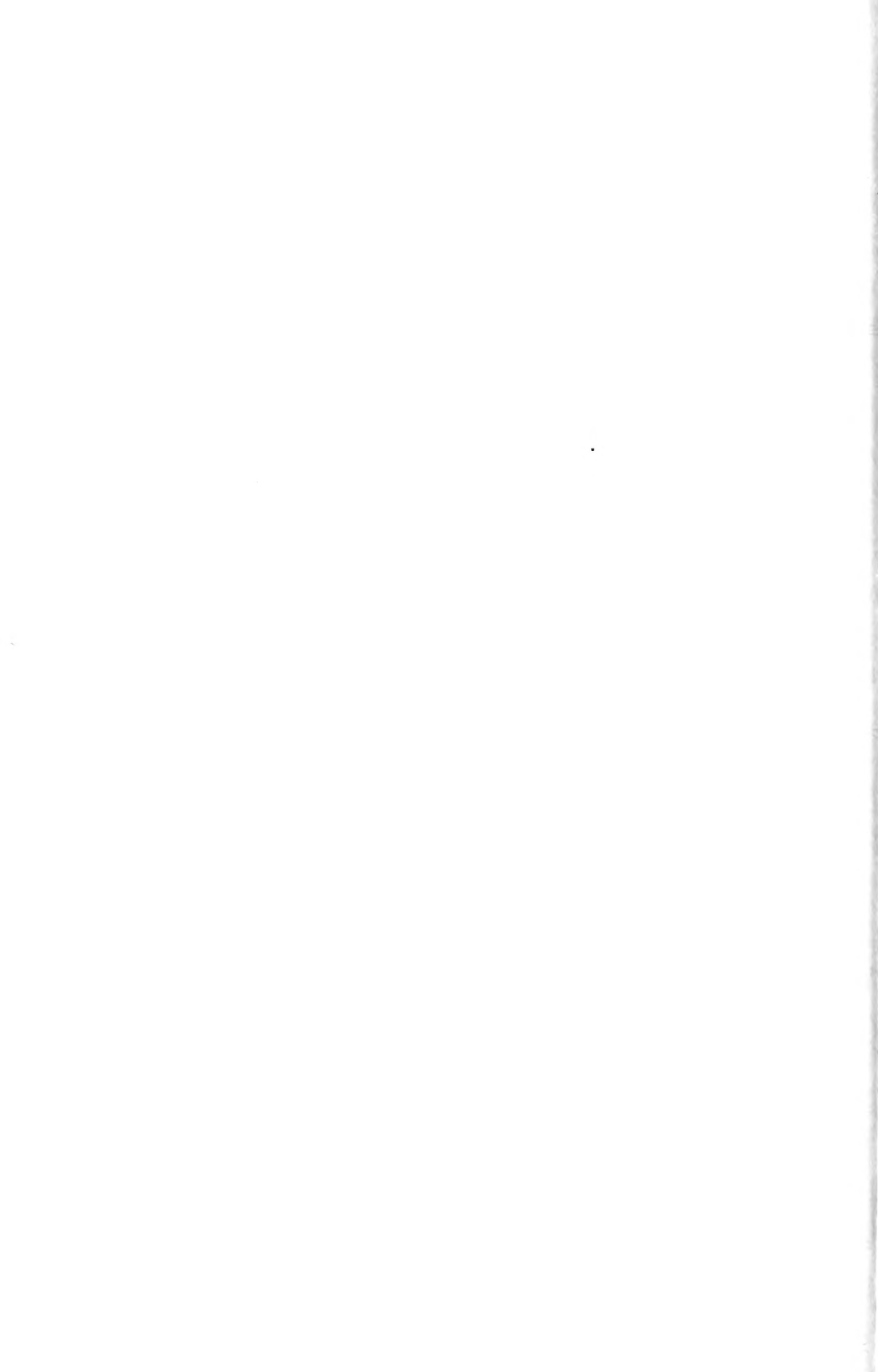
W.

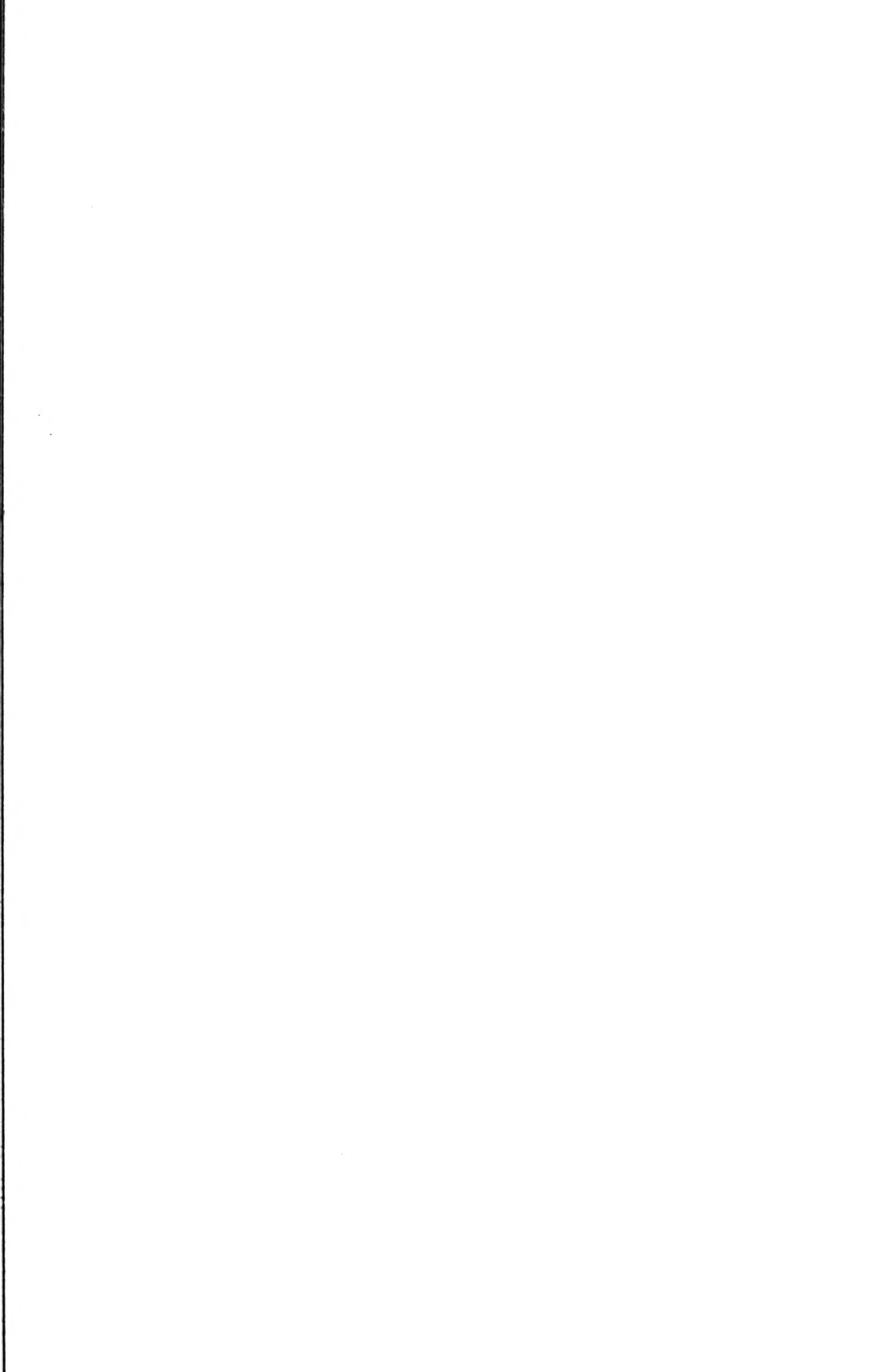
Wa I: 502. II: 265.	Wareh I: 504.
Waçijjat, zie Wat ^h iet.	Wārith, zie warèh.
Wadhirah II: 158.	Wasiat nabi II: 186, 187, zie wat ^h iet.
Wadjib II: 299, 300, 301.	Wat ^h é I: 134. II: 110.
Wahé adòè, — poetròè, — radja, — rakan, — tèèlan, — thèèdara II: 77.	— koeala I: 123.
Wakap, zie wakeuèh.	Wat ^h ièt I: 310. II: 111, 185.
Wakeuèh I: 127 vv., 310, 311. II: 30, 85, 87.	Watée (wa ^h tée) I: 211.
Waki I: 71. II: 165.	— boe I: 212.
— Boejōng. — T ^h aba II: 165.	Watoe II: 158, 159.
— Teungkoe — II: 165.	Wé, Poeló — I: 132, 477.
Wakīl I: 363, 369.	Wèè I: 209.
Walang sangit, zie geut ^h òng.	Wèlad, zie teumèn.
Wali I: 100, 158, 170, 359 vv., 369, 372, 373, 378, 398, 445, 504.	Wèladjar, wèloekoe I: 266.
— -agnaat I: 368.	Wéng I: 295, 296, 434.
— karōng, thī —, talòè —, thabòh —, thèèdara — I: 504, 505.	— agam, — inòng I: 296.
Walimah I: 229.	— ba ^h pha thiblah I: 114.
Waqf, zie wakenèh.	Weuè I: 38.
	Weuèng, Teungkoe di — II: 322, 325.
	Wéwé I: 453.
	Wòè I: 46, 319, 328, 331, 356.
	Wòè-wòè I: 296.

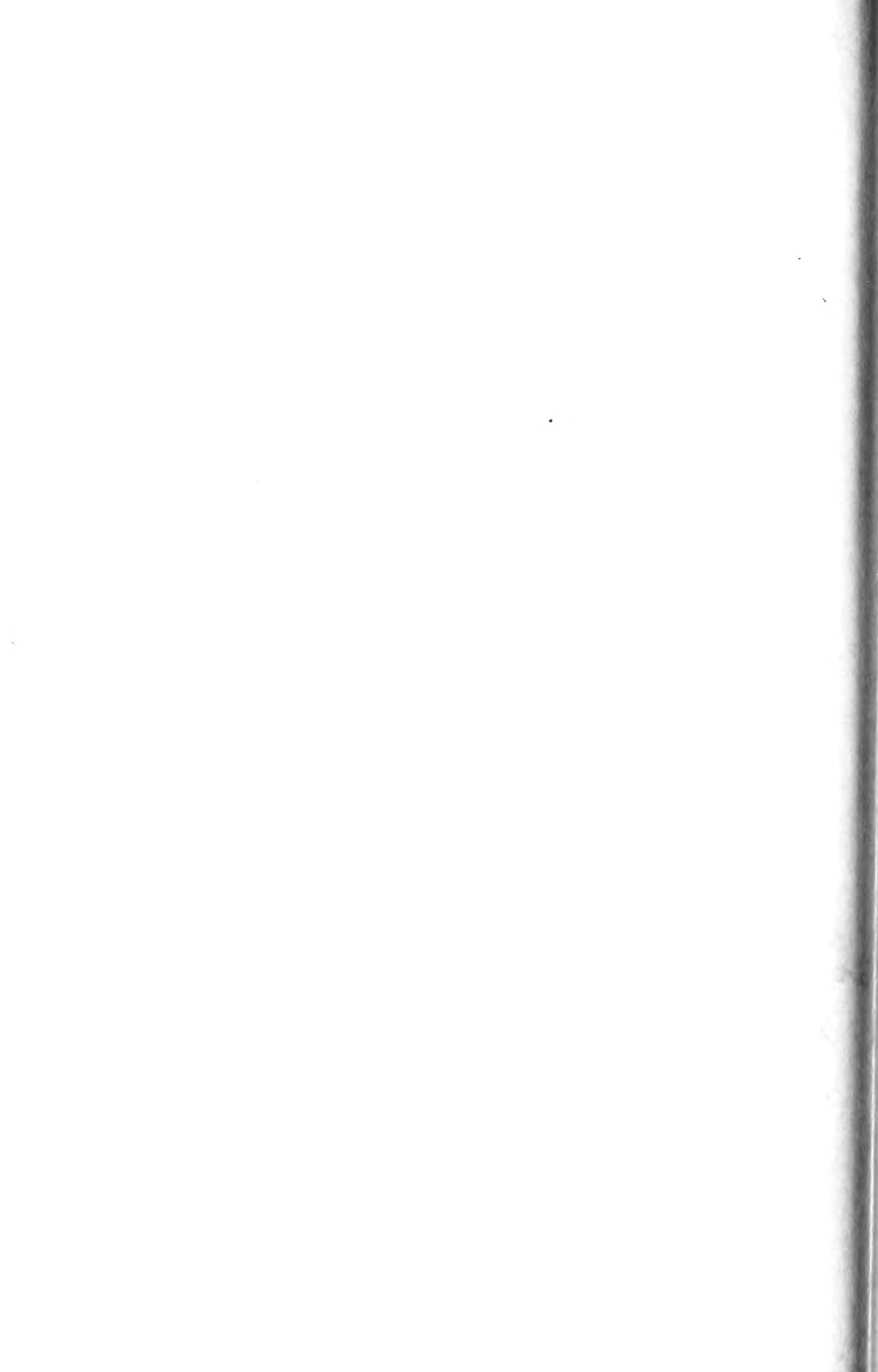
Z.

Zabdjihwa ^h abdhiza ^h adjén I: 210.	Zebīd II: 17.
Zāhirieten II: 15.	Zina, zie dina.
Zakāt, zie djakenèt.	Zòè I: 209.
— el- ^h itr of fitrah, zie pitrah.	Zoehr, zie reubah tjòt.
Zām I: 211.	Zoelaicha, zie Dalikha.
Zār I: 418.	— (Joesoef en — geschiedenis), zie Joesoef.
Zāwijah, zie déah.	

DS
646
.1
H96
deel 2

Hurgronje, Christiaan Snouck
De Atjehers

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

UTL AT DOWNSVIEW

D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 11 09 20 06 009 4